

श्रीवेङ्कटेश्वरप्राच्यग्रन्थमाला—सं. ६

प्रधानमहादकः—पद्मस्तु वेङ्कटरामानुजस्वामी, एम्. ए.

—१८९३००—

श्रीमद्वैखानसे अत्रिमहर्षिभोक्ते

स मूर्ता च ना धि क र ण म्

श्रीवेङ्कटेश्वरसंस्कृतपठशालाया

वैखानससाहिबोपाध्यायेन

वैखानस श्री व. रघुनाथचक्रवर्तिभट्टाचार्येण

श्रीवेङ्कटेश्वरप्राच्यविद्याविमर्शकमन्दिरे

प्रधानाध्यापकाद्वयसंयमिमर्शकेन

एम्. ए इत्युपाधिवारिणा

श्री मा. रामकृष्णकविना च

संशोधितम्

—१८९३—

१९४३

तिरुपति

तिरुमल्लतिरुपतिदेवस्थानमुद्रणालये

मुद्रितम्

मूल्यम् रु. ८-०-०

INTRODUCTION

MANUSCRIPT MATERIAL

‡ This manuscript on paper in Devanāgarī script belongs to the Tirupati Devasthanam and contains 75 chapters. The original for this manuscript appears to have contained frequent omissions but they were filled up by some scribe or scholar. The peculiarity of it is that the filled up blanks are either ungrammatical or mere suggestions and a few of the incorporations are against the tenets of Atri.

‡ This manuscript was lent to the Institute but the copy was demanded too soon to take a copy of the whole work which had 80 chapters. Only the last 11 chapters were copied as that portion differed in different manuscripts. The manuscript was then returned.

¶ This manuscript was lent by Śrīmān Parthasārathy Iyengar, Secretary to the Vukhanasa Nilayam, Akulamanna, Krishna District. This is his household manuscript copied from the original at Konerirajapuram, Tanjore District. This is indeed the best copy of the work and contains several chapters not found in others but on the other hand certain chapters found in all other manuscripts are omitted in this. The text is fairly correct and forms the mainstay of this edition. The manuscript is in Telugu script on brittle palm leaf.

¶ This manuscript was obtained by Śrīmān Parthasārathy Iyengar for us from a friend of his. This copy was made in Grantha script on śrītala palm leaf. The letters are peculiarly ornamental. The text is fairly correct and represents a different version containing 81 chapters. The reading coincides generally with ¶ and ¶ manuscripts but there are

many verses in it not found in them. At the end of the work there is an extract on *स्यत्रित्त* purported to be from Atri which is perhaps a portion of Bhṛgu's work. This is given in our edition on pp. 470-471. In the manuscript this portion was copied later by a different hand with a very light incising. The original to this copy seems to have come from Kariyā-māuikkam village.

४ This manuscript belongs to a Vaiṣṇāśa scholar at Masulipatam and he was kind enough to lend it through the influence of Śrī Pārthasārathy Iyeugar who obtained for us the Mss. ४ and ५. This manuscript in Telugu characters executed on brittle palm leaf is fragmentary and though it extends to 65 chapters, it has frequent omission of verses and chapters also. The text is full of faults of every kind. But this manuscript has served well in more than a dozen places where all the other copies have lacunae or quite illegible lines.

५ This manuscript was purchased for S. V. O. Institute in a collection of various works. This is complete in 80 chapters. It is on palm-leaf in Grantha characters without lacunae but with scribal errors. The reading generally coincides with that of ४ manuscript and completely with ५.

६ This manuscript is found in Adyar in two volumes. Each volume was copied from a different original. Generally both the volumes represent our ४ or ५ but it has one chapter (last one) not found in any of the other manuscripts. We marked it अनुबन्ध, ४. And in the beginning of the first volume there is additional matter on Yoga in 6 chapters and the division of the Universe in one chapter together interceding the first and second chapters not found in all other copies. They are published here as अनुबन्ध, ४ and ५. The six chapters on Yoga bear close resemblance to Yoga of Yājñavalkya and the text which is very faulty and full of omissions has been retouched from similar matter in Yogayājñavalkya.

This publication was begun with entirely different manuscript material in 1932 but the press copy had only 61 chapters.

But the readings from several incomplete copies were given at the foot of each page. Only 4 forms were printed off. In the present edition which is on smaller size of paper, readings are given at the end in one group. Lastly all the technical terms are added alphabetically. Most of them are defined by Atri himself in the text and hence only the reference to their occurrence in the chapter and verse is given. It will be seen that nothing found in any of the manuscripts is intentionally omitted. The text that is generally approved by the Vaikhanasa scholars is preferred and all differences are shown in the readings. In giving *pratikas* of mantras Atri differs from the present day practice and in such cases the text as found is strictly adhered to and not the practice.

In the work certain forms of words considered ungrammatical are found and they are retained as they are for the Vaikhanasa scholars treat them as *arsha* and allow them in their sacred texts. Our thanks are due to Srīman Parthasarathy Iyengar without whose help an edition of this model would have been impossible.

An extra chapter numbered as 81 in the Adyar Library treats of *prajacuta* on the fall of a meteor or any heavenly body. The heading is पुनश्चनक्षत्राणि meaning expiatory rite for the fall of a *tailed star*. The chapter is full of omissions and errors and consequently raises a doubt of its authenticity as a part of Atri's composition. The whole chapter as found is given under अनुबन्ध-३, ५.

The editors acknowledge the assistance given to them in the collation of different manuscripts and in the reading of proofs by Sri Sudarśanaচারী and Sri Narasimhatatachariar of the College and the Institute respectively.

Below are given comparative headings of 46 to 83 chapters which differ in subject matter as stated in their colophons in different copies. 1—45 chapters have almost similar colophons.

THE COLOPHONS IN DIFFERENT MSS — (46-81)

क्र.	ग.	घ.	च.	ह.
46	नमो रार्चना	दृष्टव्यार्चनं	...	...
47.	पुण्यक्षेत्रम्	देवनाथपर्वणम्	विशेषार्चनम्.	...
48	परिवारप्रतिष्ठा.	परिवारप्रतिष्ठा	परिवारप्रतिष्ठा	...
49.	स्वतन्त्रिभि	चन्द्रप्रतिष्ठा	चन्द्रप्रतिष्ठा	...
50	स्वतन्त्रव्यन्त्रम्	धजारोहणम्	धजारोहणम्.	...
51	यताष्टकानिभि.	एराहिरोत्तम	एराहिरोत्तम	...
52.	नक्षत्रमन्त्रविधि	मन्त्रादिमूर्तिस्थापनम्	नक्षत्रमन्त्रविधि	...
53	नक्षत्रक्षण	मार्गमन्त्रविधिस्थापनम्	नक्षत्रमन्त्रविधि	...
54.	धजारोहण	चन्द्रप्रतिष्ठा	चन्द्रप्रतिष्ठा	...
55	प्रथमदिनेत्तम्	धजारोह	प्रथमदिनेत्तम्.	...
56	उत्सवविधि	प्रथमदिनेत्तम्	उत्सवविधि	...
57	एराहिरोत्तमविधि	अदिमूर्तिस्थापनम्	अदिमूर्तिस्थापनम्	...
58	कन्यापूज	मोक्षप्रतिष्ठा	मोक्षप्रतिष्ठा	...
59	भक्तिभक्तिविधि	नक्षत्रप्रतिष्ठा	नक्षत्रप्रतिष्ठा	...
60.	कन्यापूज	विमानादिमूर्तिस्थापनम्	विमानादिमूर्तिस्थापनम्	...
61.	दशमदिनेत्तम्	मूर्तीक्षेत्रावधिपूज	मूर्तीक्षेत्रावधिपूज	...
62.	आदिमूर्तिप्रतिष्ठा	आदिमूर्तिस्थापनम्	आदिमूर्तिस्थापनम्	...
63	मोक्षप्रतिष्ठा	मोक्षप्रतिष्ठा	मोक्षप्रतिष्ठा	...

अष्टमविधिः
अक्षतरप्रतिष्ठा.
आदिमूर्तिविधि.
मोक्षप्रतिष्ठा

- रात्राभिपेक्ष
द्रव्यदानफलविधि
प्रायश्चित्तविधि
...
कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तम्
प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्
नित्यार्चनेनाप्रायश्चित्तम्
स्नानप्रायश्चित्तम्
उत्सवप्रायश्चित्तम्
अस्पृश्यस्पर्शम्
द्वितीयतृणालव्यविधिः
जीर्णवेरसत्कार
जीर्णवेरलाग
विधिसत्कार प्रा
गृहार्चनप्रतिष्ठा
सर्वशान्ति
सूर्यकल्प
- योगप्रवरनिर्णय
रात्राभिपेक्ष
द्रव्यदानफलम्
भूतरोक्षाप्रायश्चित्तम्
प्रायश्चित्तविधिः
कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तम्
प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्
नित्यार्चनेनाप्रायश्चित्तम्
अस्पृश्यस्पर्श प्रा
द्वितीयतृणालव्यविधि
जीर्णवेरसत्कार
जीर्णवेरलाग
विधिसत्कारप्रायश्चित्तम्
गृहार्चनप्रतिष्ठा
सर्वशान्ति
सूर्यकल्प
- महाशान्ति
प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्
नित्यार्चनेनाप्रायश्चित्तम्
स्नानप्रायश्चित्तम्
उत्सवप्रायश्चित्तम्
अस्पृश्यस्पर्शनप्रायश्चित्तम्
द्वितीयतृणालव्यविधि
धुववेरोक्तेति
जीर्णवेरलागविधि
पुन प्रतिष्ठाविधि
तन्त्रसत्कार प्रायश्चित्तम्
उत्सवसत्कार प्रायश्चित्तम्
- रात्राभिपेक्ष
द्रव्यदानफलम्
प्रायश्चित्तविधि
प्रायश्चित्तविधि
कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तम्
प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्
नित्यार्चनेनाप्रायश्चित्तम्
स्नानप्रायश्चित्तम्
उत्सवप्रायश्चित्तम्
अस्पृश्यस्पर्श प्रा
द्वितीयतृणालव्यविधि
जीर्णवेरसत्कार
जीर्णवेरलाग

61

66

66

67.

68

69

70

71

72.

73

74

75

76

77

78

79

80

81.

THE CONTENTS OF THE WORK.

Vaikhānasa cult has been chiefly expounded by four rishis Atri, Mañici, Bhṛgu and Kāśyapa, whose works have not completely survived to our days. Bhṛgu's temple-ritual (*Prakīrṇādhikāra*) was partly published in Telugu characters and Mañici's *Vimānārcanā* was issued by the Devasthanam and by others. Kāśyapa's work in Sūtra form (aphorisms) treats of all Vaikhānasa rites concerning image worship in 108 chapters and is awaiting publication. Atri's treatment is most elaborate and complete and runs in easy verse over 83 chapters. All the phases of image worship of minor or major importance are touched by Atri and the fulness of the treatment that every item receives at his hand attests to its authority and usefulness, and the omniscience displayed in it is astonishing. But every idea elaborated by him is useful in practice in giving instructions or directions or in dispelling any doubts that may arise in the conduct of worship. There are minor treatises on Vaikhānasa rituals and worship which are not comprehensive, but as treating of special topics they will be good works of easy reference for the learned as well as a novice.

The antiquity of the Vaikhānasa form of temple-worship strongly asserted by the scholars of that sect may be accepted by the form it inculcates and by reliable references in literature and epigraphy. Mention of it in the Vedas, Vedāṅgas and Kalpasūtras, and by poets like Vyāsa, and Daṇḍin cannot be of doubtful value; many inscriptions mention that several temples in the Ceded Districts where Vaikhānasa form was in vogue were transformed to Pāñcarātra model either for the want of good Vaikhānasa descendants or of their purity in their maintenance. The Vaikhānasa cult is mentioned in Bhārata, Purāṇas and undoubtedly by Daṇḍin in his *Avantisundarī* (650 to 700 A. D.) where Gṛihārca (household worship) was mentioned according to Vaikhānasa.¹ Authority of the Āgamas as those of Pāñcarātra was questioned, and Jayantabhaṭṭa of about 840

१ दम्पती इन्द्रसमं मनुमान्मन. समस्तवशात् । तृते च विष्णुपरिधानादिदिने
विर्धा स्थानस्थसितेय प्रजन्तसु प्रदपेयु बलक्षमु देवदहपुत्रेय समद्विजुमुनेषु—

A D in his famous drama called *Āgamadambara*, a drama containing better history than the professed treatise of Kāṭhaka, maintains authoritativeness for all āgamas through the mouth of Śhaṭa a great Nyaya scholar. Therein are mentioned the āgamas of Bhagavatas which include the Vaiṣṇavas¹

Internal evidence for the antiquity of the Vaiṣṇava ritual is the strong inference from the very form of the worship it inculcates. In the days of pure Vedic customs unadulterated by the conceptions of the six Darsanas or the development of the various religious schools Agni (fire) was the chief God and every Brahman was enjoined to perform *brahmayajña*. Agni in Yagas takes three fold or five fold form (*tretāgni* or *pañcagni*). All oblations in Agni (fire) are according to Vedic injunctions accompanied by mantras from all the Vedas. The author for that matter all the four sages, divide the worship into two general conceptions visible (*mūrta*) having a shape or form invisible (*amūrta* that which has no shape). Vedic Agni worship is *amūrta* and for the sake of more imaginative but less psychological persons *sāmūrta* (visible in some form) was introduced on a later day. This has later on developed into various *avatāras* and other *devatās*. Conception of *devatā* in Vedic age seems to have had its origin from the nature's forces and phenomena which were deified.

Conception of a Deity in a particular shape colour and demeanour has great effect on the mind of a true devotee in developing a particular *rasa* or emotion. This partly accounts for the multiplicity of the same Deity in different forms or colours or attitudes. *Amūrta* or shapeless worship begun in the Vedic age in Agni rites was modified in Sankhya and finally merged into Yoga *samādhi*. The five Deities in the Vaiṣṇava form viz. Viṣṇu Puruṣa Satya Aeyuta and Anuruddha are considered as four Vedas incarnating the first Deity Viṣṇu and therefore represent five Agnis, viz. Garhapatya Āhavanīya Dakṣiṇagni Anvaharya and Sabhya. This shows that

1 धर्मराजि — भार्य, विदितमेतन्मयास्मद्व्याख्यायां प्रमाणमस्मात्वेति वदिनमिह विप्रतिपत्ति —

Vedic Agni-worship has slowly transformed itself into *panca-mūrti* adoration. In *pratishṭhā* (consecration of Gods) *Vāstu*, a form of Agni, and in all expiatory ceremonies (*prāyaścitta*) *Paundarikā* are used; but these two Agnis do not form any Deistic principle. *Śrāmaṇakāgni* is an oblationary fire used by persons who have recourse to *Vānaprastha Āśrama* of life. They are also called *Vaikhānasas*. *Bodhāyana*, the *Kalpasūtrakāra*, refers to *Śrāmaṇakāgni* as ordained by the sage *Vikhanas*. This internal evidence that five agnis developed into five *mūrtis* may plead for the antiquity of the *Vaikhānasa* conception as a gradual psychic change or modification when *Āgamas* and *Purānas* rose in importance.

When once the conception of a form is suggested, shape, colour, dress and other auxiliaries follow at once. It is a psychic law not fully recognised in the Western science that any conception or any utterance of a particular sound gains force and becomes power afterwards, if it is conceived or uttered without any modification by a great number of master minds. Again it is another psychic law that when a devotee bows unto a God he deposits his spiritual energy in that God which grows in strength and volume by the increase of the votaries who borrow as from a Bank the power from that God as a boon when he is in want. These two spiritual phenomena as rationally explained seem to underlie the public image-worship. An image is a store-house of concentrated energy or in a modern metaphor it is a bank where deposits are generally over-drawn. But in all these transactions certain formalities have to be observed, and similarly worship must be performed according to the holy injunctions of the sages, and any deviation, even slight departure from formality, makes the attempt not only fruitless but renders it sometimes harmful.

Atri's treatise on *sanmūrtārcanā* (worship of an idol i.e., God in certain shape) according to *Vaikhānasa* conceptions treats of the subject in six sections, viz., *Karsaṇa*, *Pratiṣṭhā*, *Pāñjā*, *Snāpana*, *Utsava* and *Prāyaścitta*. The first of these, that is, *Karsaṇa* deals with the selection of the site for the construction

of a temple, the form of its erection, the kinds of images, materials to make them, their sculpture or casting as the case may be and the making of the necessary auxiliary Deities. The second item, *Pratisthā*, elaborates the consecration of the main Deity and its auxiliaries (*Parivāra devatās*). The third section, *Pūjā*, is the actual worship done every day and on special days. The fourth, viz., *Snapana*, describes *Mahābhīṣeka*, a special ceremony of the holy bath, quite different from daily performance of the function. The fifth treats of the festive processions done yearly, quarterly, on the birthday of the patron, for future auspices or avoiding any impending evil, and finally when great calamities threaten the village or town as war, epidemic, fire etc. Even the appearance of a meteor is considered as a harbinger of evil and *utsava* to God avoids or minimises its effect. The last division enumerates all the faults and errors of commission and omission and prescribes their expiatory rites. Under each head comes a number of topics minor in their treatment but forming essential auxiliaries. Arcaka necessarily a *Vaikhāṇasa* of pure descent has his functions and his assistants too. Their remuneration and the nature and quantity of offerings to God and the Arcaka's share, the duties and rights of the patrons (whether they are kings or citizens) all come for minor treatment. As the *Vaikhāṇasa* form of worship is essentially Vedic accompanied by holy mantras, the priests are classified as in Vedic sacrificial ceremonies as *Hotā*, *Adhvaryu*, *Udgātā* etc., who are present even at every small function because *Pratisthā*, *Snapana*, *Utsava*, and *Prāyaścitta* are conducted with the aid of Vedic Agnis.

The *Vaikhāṇasa* ritual is based on the fivefold conception of God Viṣṇu as *Viṣṇu*, *Puruṣa*, *Satya*, *Acyuta* and *Aniruddha*. These appear to be manifestations of the Divine Being and His *guṇas* or qualities. *Viṣṇu* is all-pervading (endless in space), *Puruṣa* is animation or *caitanya* that makes the life in living beings. *Satya* is static existence unlimited by time and hence has no beginning, i.e., not produced. *Acyuta* is one that does not deviate or modify, that is, does not undergo any change by external influence. *Aniruddha* is what cannot be reduced,

limited or restricted by outside agency. These Divine Powers exercised by Puruṣa seem to form the major entities of the Vaiṣṇava worship. Parivāras also, according to the Vedic Mythology, are Devatās. The differentiation of the same Deity in different shapes, dress and colour, is in accordance with the temperament, nature and aim of the devotee. Men differ in their aims and conceptions in every place. Thus a king of a heroic spirit and ambition worships *Vīramūrti* (such as *Kodanḍarāma*), of a renouncing temperament *Vāsudeva*, of an amorous disposition *Kṛṣṇa* and so on. That is, the forms suit various *adhikāris* and cause therefore multiplicity. *Nirvikalpa* conception of *nirguṇa-dhyāna* is not practicable to common folk who do not attain *Ātma-samskāra* and for one who attains it in the first stage requires no temples and declares the whole Universe as His abode (विश्वं विष्णुं विश्वं पवित्रं ब्रह्म-मन्दिरम्). The next stage is entire merge of *ātman* with the supreme spirit. To reach such high stages, shapes conceivable by the limited human senses are devised as the steps for salvation. Here again the conceptions of *Rudra*, *Gaṇapati*, *Kālī*, etc., have to be slightly considered different in Atri from the present day ideas of those Gods.

In the *Karsapa* section, the most important item even to a layman appears to be the plan of the temple or *vimāna*. In Sanskrit in spite of extinction of larger and greater works or *Śilpa*, a few large ones have survived to our days. *Maya*, *Viśvakarman*, *Kāśyapa*, *Mānasāra*, *Agastya* are major contributors; *Viśvakarman*'s town architecture, *Maya* and others on temples and palaces are worthy of mention and deep study. There are also minor treatises. *Śilpa* is an *Upaveda* and deals broadly with *prāsāda* (palaces), *vimāna*, (temples), *nagara-nirmāna* (town planning) and its kindred science (महानगरः), *Citra-karman* (painting) was expounded in *Brāhmiya*, *Sārasvatiya* and *Nāradiya*. Among the survivals minor sections as in *Viṣṇudharmottara* and *Mānasollāsa* are primers for the beginners.

Atri merely enumerates 96 forms of *Vimāpas* and divides them according to their founders, viz., *Viṣṇu*, *Brahmā*, *Rudra*

Indra, Śaśi and Rṣis as *Sanāla* etc. In the installation of various *Atatāra mūrtis* option is given in the choice of the *vimānas*. Atri does not mention the use of or define the forms of the *vimānas*. Īśānadeva in his *Paddhati* (Vol III p. 265) gives 96 similar forms about 30 of which coincide with the names in our list. Īśāna defines them. Maya in his *Sūpa Sāstra* describes about ten. Dandin mentions 96 when he extols the ability of the architect Lalitalaya. A few are described in detail in तत्त्वमसि available in print. These *vimānas* are inferred, are the same for Kings and Gods. They are called *prasādas*. There are 11 forms of Royal palaces defined by Somesvara and Basava which are different from these 96 though 2 or 3 names, *nalinakā* as the first, coincide with those of Atri. Viṣṇu's temple is recommended to be in *Nalinakā* form with at least 3 *talas* (storeys), many of the Viṣṇu temples in South India answer to the description of many of the 96 *vimānas*. Viṣṇu's temple at Uttaramerur has three *talas*.

Regarding various images in a temple *Mulavīgraha* or *Dhruva* is the most essential one, *Snāpana* for abhiseka (bath), *Kautuka*, for all offerings and *Utsava*, for processions in festivals, are others that demand some notice. *Dhruvabera* (undisturbed or permanent image) assumes any of the three postures, स्थान standing, बसन् sitting or शयन lying. Each of these *mūrtis* again is differentiated into three deportments, *Yoga* (serene), *Bhoga* (pleasant or amorous) and *Vīra* (heroic or warrior like) postures. In a *vimāna* of three storeys (*talas*) all the three postures are represented one in each *tala*. God Venkāṭeśa is standing, Rāṅganātha at Srīraṅgam is *śayana* (lying), all the three postures are represented in Conjeevaram at Ūrakam (sitting), Perakam (standing). Yathohitakarī (*śayana*). *Dhruvabera* may be made in copper, stone, earth or wood. The postures are treated at length by the author in Ch. 20 (83-87 pp.).

Of the three deportments *Yoga* is not accompanied by *Devis* (Goddesses), *Vīra* is with or without consorts. In *Bhoga* (sportful) alone Goddesses are by the side of the God. The position of the Goddess on the side depends on the posture

Balarāma is installed in Somacchanda or Hastiprṣṭha vimāna in *śaṣa tala* measure, with two hands, with or without weapons excepting the plough Revatī sits on the left thigh Āhavanīya is the sacred fire in this incarnation Kṛṣṇa is consecrated in Kumbhakara or Gopurakṛti vimāna in nine tala measure with two hands with Rukmīni on the right side Bhudevī and Garuda are also present

Kṛṣṇa as Navanīta nāga or killing Kāhyā before Gopis, or Parthasarathī assumes any of the three forms

Atri dilates upon these three forms with details Paundarikā fire is used as an option

Kālī is exhibited as a warrior killing enemies (rakṣasas) Paundarikā fire is used for oblation

Forms of these avatāras differ in other āgamas Those available in the oldest of Indian temples follow this text and installation of all ten avatāras in one temple as in Srīrangam became a common custom later on These avatāras represent the evolution of the Universe and of man The first nine avatāras indicate *tamas*, *rajas* and *sattva* qualities in their development and transformation from one to another the first three being *tamas* the next three from *tamas* to *rajas* and the next ones from *rajas* to *sattva*

Vasudeva takes two forms divine and human Human Vasudeva has two hands with Rukmīni on the right side with a lotus in the left hand white but dark clad Balabhadra with musala (pestle) and plough as his weapons seated on the right Pradyumna on his right while Anuruddha and Samba take the left side This image has to be installed in Dirghasala vimāna

Divine Vasudeva has four arms installed in Somacchanda or Brahmavṛtta vimāna The right hand bears *abhaya* posture while the left rests on the hip, and he is clad in red garment It is made in ten tala measure Śrīdevī and Bhūdevī stand on either side and Balabhadra and others with or without divine arms with their consorts are also represented Sabhya for Viṣṇu Āhavanīya for Garuda and Paundarikā for Brahma are the fires to be used for the *homa* in consecration

Ādimūrti is described by Atri after Vāsudeva in chapter 112. Viṣṇu is seated on Śeṣa (serpent-King). Kumbhākāra, Trikūṭa, or Nandyāvarta is selected as the Vimāna for this mūrti. Viṣṇu assumes red colour. Ananta has seven or five hoods and is in three coils on which Viṣṇu is seated, with his right hand resting on the body of Ananta while the left hand well spread rests on the bent thigh. Bhṛṅgu and Mārkaṇḍeya are the worshippers. This is Viṣṇu's Yogāsana. In his sukhāsana he is seated on Simhāsana with Śrī and Bhūdevīs. Narasiṃha and Varāha are also worshippers. In the above two postures, Sabhyāgni is used for the *homa*.

Viṣṇu's shrine cannot contain more than seven storeys. Here the significance of agnis (sacrificial fires) has been pointed out and they indicate the nature of conception of each God (idol) and determines the divine response to the human devotion.

The rest of the work deals with expiatory rites, except the chapter on Sūryakalpa, wherein the construction and consecration of the God Sūrya (sun) are given with some details. The elaboration of many topics excites our interest. A careful study of the work amplifies our knowledge of the religious stratum of our society.

TIRUPATI,
January 1943. }

M. RAMAKRISHNA KAVI.

limited or restricted by outside agency. These Divine Powers exercised by Purusa seem to form the major entities of the Vaikhāṇasa worship. Parivāras also, according to the Vedic Mythology, are Devatās. The differentiation of the same Deity in different shapes, dress and colour, is in accordance with the temperament, nature and aim of the devotee. Men differ in their aims and conceptions in every place. Thus a king of a heroic spirit and ambition worships *Vīramūrti* (such as Kodaṇḍatāma), of a renouncing temperament *Vāsudeva*, of an amorous disposition *Kṛṣṇa* and so on. That is, the forms suit various *adhikāris* and cause therefore multiplicity. *Nirvi-lālpaka* conception of *nirguna-dhyāna* is not practicable to common folk who do not attain *Ātma-saṁskāra* and for one who attains it in the first stage requires no temples and declares the whole Universe as His abode (विशालं विबुलं विश्वं पवित्रं ब्रह्म-सर्वत्र). The next stage is entire merge of *ātman* with the supreme spirit. To reach such high stages, shapes conceivable by the limited human senses are devised as the steps for salvation. Here again the conceptions of Rudra, Gaṇapati, Kālī, etc., have to be slightly considered different in Atri from the present day ideas of those Gods.

In the Karsana section, the most important item even to a layman appears to be the plan of the temple or *vimāna*. In Sanskrit in spite of extinction of larger and greater works on Śilpa, a few large ones have survived to our days. Maya, Viśvakarman, Kāśyapa, Mānasara, Agastya are major contributors. Viśvakarman's town architecture, Maya and others on temples and palaces are worthy of mention and deep study. There are also minor treatises. Śilpa is an Upaveda and deals broadly with *prāsāda* (palaces), *vimāna*, (temples), *nagara-nir-māna* (town planning) and its kindred science (मङ्गलचन्द्र), Citra-karma (painting) was expounded in Brāhmīya, Sāras-vatīya and Nārādīya. Among the survivals minor sections as in *Viṣṇudharmottara* and *Mānasollāsa* are primers for the beginners.

Atri merely enumerates 96 forms of *Vimānas* and divides them according to their founders, viz., Viṣṇu, Brahmā, Rudra,

Indra Sasi and Rsis as Savala etc In the installation of various *Avalara murtis* option is given in the choice of the *vimanas*. Atri does not mention the use of or define the forms of the *vimanas*. Isanadeva in his *Paddhati* (Vol III p 265) gives 96 similar forms about 30 of which coincide with the names in our list. Isana defines them. Maya in his *Sulpa Sastra* describes about ten. Dandina mentions 96 when he extols the ability of the architect *Jahitalaya*. A few are described in detail in *सप्तमं शतम्* available in print. These *vimanas* it is inferred are the same for Kings and Gods. They are called *prasadās*. There are 8 forms of Royal palaces defined by Somesvara and Basava which are different from these 96 though 2 or 3 names, *nalinalaka* as the first coincide with those of Atri. Visnu's temple is recommended to be in *Nalinalaka* form with at least 3 *talas* (storeys). many of the Visnu temples in South India answer to the description of many of the 96 *vimanas*. Visnu's temple at *Uttaramerur* has three *talas*.

Regarding various images in a temple *Ulavagrāha* or *Dhruva* is the most essential one. *Snapanā* for *abhiśeka* (bath) *Rautuka* for all offerings and *Utsava* for processions in festivals, are others that demand some notice. *Dhruvabera* (undisturbed or permanent image) assumes any of the three postures *स्थान* standing *असन* sitting or *शयन* lying. Each of these *murtis* again is differentiated into three departments *Yoga* (serene) *Bhoga* (pleasant or amorous) and *Vīra* (heroic or warrior like) postures. In a *vimana* of three storeys (*talas*) all the three postures are represented one in each *tala*. God Venkatesa is standing. Ranganatha at Srirangam is *sayana* (lying). all the three postures are represented in Conjeevaram at Ūralam (sitting). Perālam (standing). Yathoktakari (sayana). *Dhruvabera* may be made in copper stone earth or wood. The postures are treated at length by the author in Ch. 20 (83-87 pp).

Of the three departments *Yoga* is not accompanied by *Devis* (Goddesses). *Vīra* is with or without consorts. In *Bhoga* (sportful) alone Goddesses are in the side of the God. The position of the Goddess on the side depends on the posture.

are to be made (for daily puja) In this consecration Abjagni only is used for pouring oblation and in the case of Matsya and Kurma Garhapatyā is worshipped

Varaha is imaged in three shapes Ādivaraha Prajaya varaha and Yajnavaraha Details of their images are given in chapter 58 (319 p) Sabhyagni is used for oblation in his consecration Measurement called Dasatala is used for the perspective of the image Pralayavaraha was occasioned to suppress the waters in the deluge of the Universe In Yajña varaha Vānu incarnated to kill Sveta Hiranyakṣa Goddess Earth may accompany any of the three forms

Nṛsimha is represented as having come out of a hill or of a pillar The former was to kill Hiranyakṣipu and the latter Hiranya to save Prahlada who stands low before this image Processional and Kantiḥa images are according to main (mula) Vighraha Abjagni serves for oblation in Varaha and Abavanīya for Nṛsimha consecration

Incarnation of Trivikrama (Vamana) is exhibited in three forms in Vamana called Somacchanda Dirghaśala or Gopurakara in Dasatala measure The image of Trivikrama is represented with eight or four hands in dark (syama) colour with the divine implements Page 326 gives other details Anvaharya is the fire for the consecration

Parasrama is installed in Malakara or Anganavṛttivimnaa in dasatala measure in red colour dressed in dark cloth in standing or sitting posture Kantiḥa is to suit the main image Anvaharya is the fire used at the time of installation

Rama is represented in 8½ talā measure with two hands Sita standing on the right side with a lotus in the left hand while Lakṣmana with a bow and arrow is placed on the left Hanumat is between the two thighs of Rama looking at him with marked obeisance Dakṣiṇagni is the kind of fire used during consecration It is represented in three postures standing sitting or lying Sita Lakṣmana and Hanumat undergo changes in their forms according to that of Rama.

Balarāma is installed in Somacchanda or Hastiprsthāvimāna in daśa-tāla measure, with two hands, with or without weapons excepting the plough. Revati sits on the left thigh. Āhavanīya is the sacred fire in this incarnation. Kṛṣṇa is consecrated in Kumbhākāra or Gopurākṛti vimāna in nine-tāla measure with two hands with Rukmīṇī on the right side. Bhūdevī and Garūḍa are also present.

Kṛṣṇa as Navapīta-nata or killing Kāliya before Gopis, or Pārthasārathi assumes any of the three forms.

Atri dilates upon these three forms with details. Pauṇḍarīka fire is used as an option.

Kalki is exhibited as a warrior killing enemies (rākṣasas). Pauṇḍarīka fire is used for oblation.

Forms of these avatāras differ in other āgamas. Those available in the oldest of Indian temples follow this text and installation of all ten avatāras in one temple as in Śrīrangam¹ became a common custom later on. These avatāras represent the evolution of the Universe and of man. The first nine avatāras indicate *tamas*, *rajas* and *sattva* qualities in their development and transformation from one to another, the first three being *tamas*, the next three from *tamas* to *rajas* and the next ones from *rajas* to *sattva*.

Vāsudeva takes two forms, divine and human. Human Vāsudeva has two hands with Rukmīṇī on the right side with a lotus in the left hand, white but dark-clad Balabhadra with musala (pestle) and plough as his weapons, seated on the right, Pradyumna on his right, while Aniruddha and Sāmba take the left side. This image has to be installed in Dīrghaśāla vimāna.

Divine Vāsudeva has four arms installed in Somacchanda or Brahmavṛtta vimāna. The right hand bears *abhaya* posture while the left rests on the hip, and he is clad in red garment. It is made in ten-tāla measure. Śrīdevī and Bhūdevī stand on either side, and Balabhadra and others with or without divine arms with their consorts are also represented. Sabhya for Viṣṇu, Āhavanīya for Garūḍa and Pauṇḍarīka for Brahmā are the fires to be used for the homa in consecration.

Ādimūrti is described by Atri after Vāsudeva in chapter 62. Viṣṇu is seated on Śeṣa (serpent-King). Kumbhākāra, Trikūta, or Nandyāvarta is selected as the Vimāna for this mūrti. Viṣṇu assumes red colour. Ananta has seven or five hoods and is in three coils on which Viṣṇu is seated, with his right hand resting on the body of Ananta while the left hand well spread rests on the bent thigh. Bhṛgu and Mārkaṇḍeya are the worshippers. This is Viṣṇu's Yogāsana. In his sūkhāsana he is seated on Simhāsana with Śrī and Bhū-devīs. Narasiṃha and Varāha are also worshippers. In the above two postures, Sabhyāgni is used for the *homa*.

Viṣṇu's shrine cannot contain more than seven storeys. Here the significance of agnis (sacrificial fires) has been pointed out and they indicate the nature of conception of each God (idol) and determines the divine response to the human devotion.

The rest of the work deals with expiatory rites, except the chapter on Sūryakalpa, wherein the construction and consecration of the God Sūrya (sun) are given with some details. The elaboration of many topics excites our interest. A careful study of the work amplifies our knowledge of the religious stratum of our society.

TIRUPATI, }
January 1943.

M. RAMAKRISHNA KAVI

श्रीः उपोद्घातः

विदितमेव निखिलद्राविडादिदेशेषु स्वयंन्यच्छवेन प्रसिद्धं श्रीवेङ्कटेशस्य क्षेत्रमिदं वेङ्कटाद्रिशिखरे विराजत इति । प्रायो नास्तिकजनाकुले तुरीययुगे भक्त-जनानुकम्पया नर्तनसमये कलापकं कल्यणीव निजमहिमानं प्रत्यक्षमेव वित्तारयन् “अरायि काणे” इति श्रुत्यर्थमातन्वन् सकलमुक्ताजनरक्षणधुरीणः “षष्ठाऽस्य वक्षः” इति पारमात्मिकमहोपनिषत्प्रतिपाद्यो योगलक्ष्मीसमलङ्कृतयक्षःखलः “नित्यलक्ष्मी-समेतः” इति “ब्रह्मणि श्रीनिवासे” इति च श्रीविशिष्टाद्वैतवेदान्तभाष्यकारै-स्तोष्यमानः श्रीवत्सवक्षाः लक्ष्मीनारायणात्मको भगवानशेषश्रुतिस्मृतिभिर्मुह्यत्वेन प्रतिपादितश्रीवैखानसभगवद्धर्मशास्त्रप्रतिपाद्यः श्रीवैखानसैः समर्च्यमान इह वेङ्कटाद्रिशिखरे विरजति । तदर्चनं हि चतुर्वेदोद्भवैष्यवर्गवर्गद्विरत्वेन प्रसिद्धं वैदिकोपक्रमं श्रीवैखानसभगवद्धर्मशास्त्रमवलम्ब्य प्रवर्तते । चतुर्मुखात्मकस्य विखनो-गुनिवरेण्यस्य शिष्यप्रवरैः श्रीमरीच्यतिभृगुकाश्यपैः स्वाचार्यमुनिवरेण्यप्रणीतं सार्ध-कोटिग्रन्थं तच्छास्त्रं संहिताविकारादिभिश्चतुर्लक्षग्रन्थत्वेन सङ्गृहीतम् । तत्र श्री-मदक्षिमहर्षिणा चोद्यस्तन्त्रान्तर्गतत्वेन समूर्तार्चनाधिकरणग्रन्थः प्रणीतः । तच्च श्रीवेङ्कटेशस्य नित्यार्चनाद्यनुष्ठातः । अत एवाभ्यासिमहर्षयः सन्ध्यामुपास्य कमलान्यादाय श्रीवेङ्कटेशस्य पद्मगामर्चयितुं प्रपन्ना इत्यभियुक्ता ऊचुः । स च तालपत्रे स्थितः क्रिमिकूटैः कालो लुप्यमानाऽत्यन्तं जीर्ण इति स समुज्जीयनीय इति च कृतौत्सुक्यैरधिकारिपद्मलङ्घ्यैः “कर्मिणर” महाशैवमुद्राशैः सम्मुद्रय प्राकाश्यं नीत्वे विसर्जते ।

श्रीमहर्षैस्तेराचार्यो विस्वना नाम । ब्रह्मणः परमात्मनस्तज्जन्तवे विस्वना

इति नाम, ओत्रादिजन्मनि पञ्चादिनामानि इति हि प्रसिद्धिः । श्री भागवते च गोपिकागीतायां “विस्वनसार्थितो विश्वसुसये” इति । तत्र व्याख्याना “विस्वनसा” ब्रह्मणा इत्युक्तम् । तथा च श्रीविस्वनसे श्रीमन्नारायणः श्रीवैस्वानसभगवद्धर्मशास्त्रं कृत्स्नमुपदिष्टवान् । अत्र एव वेदानुगृहीतवैष्णवसम्प्रदायस्य प्रवर्तको विस्वना नाम । तत्पणीतं वैस्वानसभगवद्धर्मशास्त्रम् । तयोस्तत्त्वोत्तमत्वं प्रतिपादयितुं तात्पर्यकतिपयश्रुत्यादिममाणोदाहरणेनाभिज्ञानुवर्तितमगृहे । श्रीभारते—

कथं त्वमर्चनीयोऽसि मृत्युः कीदृशस्तु ते ।

वैस्वानसाः कथं ब्रूयुः कथं वा पाञ्चरात्रिकाः ॥

विष्णुं च पुरुषं नित्यमच्युतं च युधिष्ठिर ।

अनिरुद्धं च मां प्राहुः वैस्वानसविदो जनाः ॥

अन्ये त्वेवं विजानन्ति मां राजन् पाञ्चरात्रिकाः । इति ।

प्राथमिकप्रश्नोत्तराभ्यां श्रीवैस्वानसवैदिकभगवद्धर्मशास्त्रस्य प्रशस्ततमत्वमवगम्यते । श्रीविस्वनोमुन्निवरेण्यस्य प्रतिपादकश्रुत्यादयो यथा—

श्रुत्या स्मृत्येतिहासेन पुराणेनान्यतन्त्रतः ।

अस्ति विधानमुपेत्या च विस्वना नाम एतद्वत् ॥

तत्र श्रुतिस्मार्क

“धेनुर्वह्णाणामदितिस्पुराणां ब्रह्मा ऋभूणां विस्वना मुनीनाम् ।

भूयः कवीनां हि यथात्रिरोऽतिः यज्ञेषु पात्राणि तथा निदध्मे ॥” इति

धनुर्वेदे । “पञ्चवन्त वैस्वानसः पञ्चवन्ते” त्यादिशतर्था वैस्वानमोऽधिदेवता ।

पुनश्च ऋग्वेदे सर्गानुक्रमणे कात्यायनपौत्रे “कर्णो वाक्को वैस्वानसः” इति ।

अत्र पूर्वपरामर्शात् निर्धारणविकल्पाया उचितसम्बन्धान्तरविधेयायां विस्वना नाम मुनिस्तिस्रः ।

“वैखानसं पूर्वैहन् साम गवति” इति विखनसा दृष्टं सामापि श्रूयते ।
विखना नाम प्रत्यप्रलीनवेदानुस्मर्तुः ब्रह्मणोऽभिधानं, निस्तुतश्चैव शब्दो व्यासेन
‘विशेषेण खननाद्विखनाः’ इति । आह भगवान् व्यासः कर्मकाण्डे—

खनित्वा चाल्मचालानं धर्मोदियुणसंयुक्तम् ।

ध्यानमाविश्य योगेन आसीद्विखनसो विभुः ॥ इति ।

खनने तुल्य मीमांसाद्यासिद्धेः परतः परतः ।

विशेषेण खनेद्यस्माद्भावनाम्मुनिसुष्टये ॥

नाम्ना विखनसो लोके स आसीदण्डब्रविषः । इति

गूढार्थप्रकाशने खननशब्दः प्रयुज्यते ।

तथा महाभारतेऽपि दशविधनिर्णये वैखानस इति, कन्निद्विखनस इति,
कन्निद्विखना इति त्रैधाऽयं शब्दः समानार्थतया पठ्यते । वैयासिक्याद्विनिघण्टुष्वपि
“विखनाश्च विरिखनः” इति ।

भृम्यहिरसदयो नवापि विखनसश्चिन्त्याः । यथोक्तम्— एते विखनसः
शिन्ध्याः श्रुतिस्मृतिविधानतः— इति । भारते च—

वेदानां व्यसनादर्वाक् प्राश्रूपं मिलितं तु यत् ।

तां तु वैखानसां शास्त्रमिति ब्रह्मविदो विदुः ॥ इति ।

भागवतमतप्रशंसायां श्रीयसुनाचार्यैरुच्यते—

“इदमपि भागवतमिति समृद्धते” । वैखानसाः पाश्चात्तत्त्वेति द्विविधा
भागवताः । कल्पभूतव्याख्यातारश्च तत्र तत्र भागवतानां सूत्रं विखनसा प्रणीतमित्यु-
दाहरन्ति । वैखानससंहितासु वैखानसानां भागवता इति व्यवहरोऽपि स्फुट एव ।
अन्यत्र च—

वैखानसस्य सूत्रस्य अग्नेः श्रामणवस्य च ।

नारायणस्य देवस्य याथार्थ्यं न च किन्दति ॥ इति ।

बोधायने धर्मे द्वितीयवर्ण्डे— वानप्रस्थो वैश्वानमशास्त्रसमुदाचार इत्यादि।
श्रामणकं नाम वैश्वानमं मूलम्, तेनाभिमादधीन वानप्रस्थ इति ।

आप्तमन्त्रगौतमयमनुश्रुतिस्मिन्द्दारीतमिष्टादिमिर्यानप्रस्थामिपुरोटाश्रमौण्ड-
रीक्युण्टादिविधानेषु मूलप्रमाणत्वेन विस्तनस्मृत्तमेवाश्रितम् । तथा चोक्तम्—

आदिकाले तु भगवान्ब्रह्मा तु विस्वना मुनिः ।

यजुद्भासानुसारेण चक्रे एवं महत्तरम् ॥

यनाश्रमाचारस्युनं श्रौतस्मार्तसमन्वितम् ।

यस्मिन्नेव तु संप्रोक्तं सूत्रं विखनसा परम् ॥

वनस्थानां च सर्वेषां विधिः श्रामणकमिधः ।

वानप्रस्थान्तस्सर्वे ये द्विजाश्चान्यमृत्विणः ॥

तत्तत्त्रविभ्यनुष्ठानात्स्मृता वैश्वानमास्तु ते ।

यत्सूत्राद्यन्तमध्येषु भगवान्निष्पुलक्यः ॥

यष्ट्व्यो गीमते यस्मात्सर्वसूत्रोत्तमं तु तत् ।

वेदे वैश्वानसे सूत्रे यो धर्मः परिकीर्तितः ॥

सर्वैः स धर्मोऽनुष्ठेयो नास्ति कर्मा विचारणा ।

भूत्वधिकारे च वैश्वानसमूलस्य वैष्णवत्वं सर्वसूत्रोत्तमत्वं चोद्बुध्यते--

गृहीत्वा पाणिना विष्णुस्तमुवाच मुदान्वितः ।

श्रीभगवानुवाच—

विखनस्तत् महायोगिन् लोकसंरक्षणाय वै ।

श्रुत्युत्तेनैव मार्गेण गत्स्वां कुरु सादरम् ॥

श्रीविलसाः—

विधिना केन मन्त्रेण त्वत्पूजां कस्वाप्यहम् ।

क्व भ्वाभिन्महाविष्णो त्वद्भृत्यस्य भगवन्त्ययम् ॥

श्रीभगवान्—

संगृह्य वैष्णवान्मन्त्रान्साङ्गवेदानुपादिषात् ।
 द्वयं च मूलमन्त्रादीनुपचारप्रमांस्तथा ॥
 जहोमार्चनध्यानव्रतं चोपदिदेश ह ।
 मनुष्ये दैविकं किं च सर्वशास्त्रं हरिः स्वयम् ॥
 उपदेशक्रमेणैव कृतवैश्वयनं मुनिः ।
 ततो भगवताज्ञतः सृष्ट्वा तान् नवसंस्त्यकान् ॥
 अध्यापयामास तन्वा साङ्गोपाङ्गानि सर्वशः ।
 काश्यपोऽतिर्मरीचिश्च वसिष्ठोऽङ्गिरसो बृहम् ॥
 पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुश्च नवसंस्त्यकः ।
 एते विस्मयसः शिष्या लोकानुग्रहकारिणः ॥ इति

तत्रैव—अलयाचां गृहवैलुभयोरर्चनाविध्योः श्रुतिचोदितत्वं प्रदर्श्य विष्णुपुरुष-
 सत्याच्युतानिरुद्धाख्यपञ्चमूर्त्यात्मकस्य भगवतः पुरुषोत्तमस्य पूजामपि श्रुत्या “एष
 पुरुषः पञ्चषा पञ्चभिः” रित्यादिकया सूचयति ।

किं च—

ये वैखानससूत्रेण संसृतास्तु द्विजात्मयः ।
 ते विष्णुसदृशा देवाः सर्वेषामुत्तमोत्तमाः ॥
 विष्णोः प्रियतमा लोके चत्वारः परिकीर्तिताः ।
 अथवाः कपिल गान्धस्तुतसी वैखानस(वैष्णवः)द्विजाः ॥
 वैष्णवेषु च ते श्रेष्ठा ये वैखानसस्तुतिणः ।

इत्येवं सूत्रिणां प्राशस्त्यकथनेन सुलकारस्यैव महत्प्राशस्त्यं तच्छिष्यवर्गस्य चोक्तं भवति ।

पूजा वैखानसैर्विपैरालये स्याद्विशेषतः ।
 सर्वसत्करं चैव सर्वदुःखाविनाशनम् ॥

कौमे—

मश्चिता मद्रुतप्राणा मयि मद्रुतमानसाः ।

अनन्यशरणा रात्रन् तस्माद्वैखानसा वराः ॥

पाञ्चरात्रे पौष्करसहितायाम्—

विद्या वैखानसारया ये ते मत्तान्त्वमुच्यते ।

एकान्तिगन्तु सत्त्वस्था देहान्तं नान्ययाजितः ॥

वर्तव्यमिति देवेश सयजन्ते फलं विना ।

प्राप्नुवन्ति च देहान्ते यस्तु देवचमञ्जज ॥ इति ।

अत एव शरणार्गतिदीपिकाया श्रीवेदान्ताचार्यैः श्रीमद्वेङ्कटनाथैः श्री-
वैखानसादीनां सपर्याधुरंधराणां प्राशस्त्यमुपार्णितम्—

“त्वा पाञ्चरालिकनयेन पृथग्विधेन

वैखानसेन च पथा नियताधिकारा ।

सज्ञाविशेषनियमेन समर्चयन्त

प्रीत्या नयन्ति फलवन्ति दिनानि धन्याः ॥

अतः पाञ्चरात्रस्य प्राथमिकोक्तिस्तस्मिन् स्वस्यादरातिशयात् । “त्वा
पाञ्चरालिकनयेन” इति श्लोकान्गवहितपूर्वश्लोकस्तु—

“वर्णाश्रमादिनियमस्थिरसूत्रबद्धा

भक्त्या निवेगितयथाहंसुपत्रपुष्पा ।

मात्रेव कालविहिता हृदयद्रव्या त्वा-

मामोदयत्यनुपममधियां सपर्या ॥ इति ।

अनेन श्लोकेन श्रीवैखानससमागवतमूलप्रतिपाद्यमर्थैव प्रतिपाद्यते । न तु
पाञ्चरात्रसपर्या, सूत्रबद्धत्वामावात् । वैखानसगृहे च दक्षमपन्ने “मधूक्ते
तोयं मांसोक्ते पैष्टिकं गृह्णाति” इत्युक्ते शुद्धसात्त्विकत्वमेव वैखानसालां

सिद्धम् । अच्छिद्रपञ्चकालपरम्पराणादिको घर्मो वैखानसानामेव स्वभावतः सिद्धः । परैरप्याहुष्यात्मनि वर्णित इति छाण्डिल्यस्मृत्यादिदिग्ग विज्ञातम् । श्रीमन्नियमान्तमहादेशिकैरनुगृहीते श्रीश्रीनिवासस्तोत्रे दयद्वस्तके “दर्पणं ते स्वशास्त्रम्” इत्यत्र व्याख्याकर्तृभिरर्वाचीनैः “स्वशास्त्र”मित्यस्य “पञ्चरात्रशास्त्र-मित्यर्थः” इति व्याख्यातम् । श्रीमद्वैदिकवैखानसभगवद्गर्भशास्त्रस्य शास्त्रागमेव नास्तीति दुरभिप्रायेणैवमुक्तम् । स्तोत्रप्रणेतुर्वेदान्तगुरोर्वैदिकशास्त्रानभिमतमेतदिति स्पष्टं वक्तुं शक्यते । “पृथग्भिधेन वैखानसेन च पथा” इति तैरेव शरणागतिदीपिकायां स्पष्टमुक्तम् । अस्तां प्रपञ्चः ।

आत्रेयेऽस्मिन् समूर्तार्चनाधिकरणे भगवदर्चनममूर्तसमूर्तमेवेन द्विविधमिति प्रतिपाद्यामूर्तार्चनं तु गार्हपत्यादिसर्वांगेषु हवनम्, तन्वाधानादिकं सर्वं विल्लन-स्त्वानुसारेणानुष्ठेयम् । समूर्तार्चनं नाम गृहदेवायुक्तनवोर्विधे नित्यं विधिवदर्चनम् । समूर्तार्चनेऽन्याधानस्थाने प्रतिष्ठा, इष्टिस्थाने पर्वार्चनाविका, यागश्चावभृथान्तः । एतत्सर्वं विष्णोर्व्यः पूजनं भक्तितत्त्वेरेदसाक्तीन्द्रियमक्षयं परमं पदं गच्छेत् । ग्रामादिषु सर्वेषु सामान्येन कृतार्चनं तद्वास्तुवासिनां सर्वेषां सामान्यं सर्वसिद्धिहर-मभिहोत्रं स्यात् । सर्वशान्तिकरं सर्वशुभविनाशनं च स्यात् । तच्चैहिकामुष्मिकं सर्वं दवार्तात्सल न संशयः ।

अन्यच्च—अत्र वैखानसम्प्रेण नियेकादिक्रियान्वितः, स्वाध्यायसम्पन्नः, गृहस्थः, लक्षणाश्रितः, वैखानसस्मृत्युक्तश्रौचाचारसमन्वितः, श्रौचाचारसमन्वितः, सन्धोपासनात्सरः, फलपत्यामिसंयुक्तः, दयाध्यात्मगुणैर्गुतः, सुप्रसन्नेन्द्रियः, जानी, शान्तमानसः, पारम्पर्यप्रमाणातवैष्णवः, भक्तिमयुतः, अनन्यदेवताभक्तः, नित्यं विष्णुपरायणः, गृहविष्ण्वर्चनायुक्तः, ध्यानकर्मणि निश्चलः, आलम्बार्चोविधानज्ञः, अनुक्रमवर्जितः, प्रायश्चित्तादिवेत्ता, आचार्यो भवेत्, इत्याचार्यलक्षणं सम्यक् प्रति-पादितम् (अ-२७) ।

अन्यच्च पञ्चरात्रशान्तिप्रणयनस्यान्यैरनुक्तं प्रयोजनद्वयमभिहितम् । चापस्काद-
पूजनार्थं वैदिकमार्गरक्षणार्थं चेति । प्रसरस्तण्डश्च सप्तपञ्च निरूपितः । विमान-
शिल्पभागे अधिष्ठान, पादवर्ग, प्रस्तरप्रीवकौ, शिखर, स्तूपिका चेति पटुर्गा
विमानस्य । एतमधिष्ठानादिभ्यो विभाग उच्यते—उपान, जगती, कुमुद,
बल्लिका, रण्ड, अधरपट्टिका, महापट्टिका, ऊर्ध्वपट्टिका पात्राश्चेति । उपानमेक-
भागम् । पञ्चांशः जगती । कुमुदं चतुर्भागम् । एकभागः बल्लिका । तण्डो
द्विभागः । एका अधरपट्टिका । पादेन समं द्वारम् । तदर्थं द्वारविस्तरम् । पादा
द्विविधा प्रोक्ता समाश्रयनिराश्रया ।

मिहसगनन्याला पन्नानामाश्रया शुभा ।

हसमाला कवेरक्ता हरे सिंहाश्रया शुभा ॥

गजाश्रया समान्याता देवमेनापतेमथा ।

हसमाला कवेरक्ता भूतमाला हरस्य तु ॥

त्रिधाधराणां माला स्याद्द्वारेर्नारायणस्य तु । इति ।

हिरण्यवर्णशिवादेर्हसमालाभूतमाले उपर्यर्थं भगवतो नारायणस्य त्रिधाधर-
माला प्रदर्शिता । इत्थं शिल्पग्राम्नेष्वप्यमाधारणैष्णवशिल्पमुपदिष्टम् । आत्रेये
एकविंशोऽध्याये प्रधानतया आदिर्वर्णं श्याम उदाहृतम् ।

श्यामवर्णं हरे रूपं तस्याच्छ्रेष्ठतमं विदुः ।

ब्राह्मणादीनां हिताध्यायं श्वेतम्भगवत्समस्यश्यामादिकं प्रोक्तम् । युगमे-
देनापि ब्राह्मणादित्रमेणं वर्णमुत्तुं सर्वेण सुमाना श्यामो योऽयमसौ भवेदिति भगवन्
श्यामवर्णमेव योऽयमस्युप्यस्य सर्वेण त्रयादिपारेवागणा तत्तद्वर्णमुपदिष्टवार् ।

द्रव्यादानविषये—

द्रव्यं त्रिभ्यः सप्ताय क्षत्रियस्य नियमथा ।

शूद्रस्य चासुलोपस्य ग्राह्यं भक्तिमत् पुनः ॥

प्रतिलोमस्य न ग्राह्यं द्रव्यं विविच्य जातपि । इत्युक्तम् ।

सन्यगार्हपत्यान्वाहार्यश्रावणकाशीनां निर्वचनं च कृतम् ।

मथितमेरभावे आचार्यागास्ते यजमानगृहाद्वा श्रोत्रियामाराद्धा अभिरा-
हरणीयः, इत्येवमादयो विषया इतरग्रन्थेष्वगस्त्या अस्मिन्नुपलभ्यन्ते । यथा —

भूर्भुवस्सुवस्तथो लोका उपर्युपारे पञ्चलश्रयोजनाः । महर्लोकः कोटियो-
जंनोपरि स्थितः । तदूर्ध्वं कोटिद्वयोपरि प्राजापत्यं लक्षयोजनविस्तारम् । तस्योत्तरे
वैष्णवं स्थानम् । अस्य दक्षिणे शिक्लोकः । ततश्चतुष्कोऽग्रमागके पुरुषः ।
ततः कोटिस्तीत्यैव, “पञ्च पञ्चदशे वरे । अग्रास्ते भगवान्विष्णुः” रित्यादिभ्य

“अण्डानि तानि सर्वाणि व्याप्य नारम्यजः स्थितः ।

अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं साक्षिवत्सर्वगीश्वरते ॥

चतुर्द्वारक्रमयूहः अनिरुद्धपदस्तथा ।

अच्युतोऽनन्तरस्तेषां स्वरं च गुरुः स्मृतः ॥

विभाव्यश्च मृद्विष्णुः सर्वलोकानतीत्य सः ।

एकैकस्यान्तरे कोटियोजनानामितीरितम् ॥

तेभ्यो बहिः स्थितो लोकः सदा विष्णुरजः परः ।

स शेषभोगसर्वदेहं मणिमण्डपशोमिते ॥

श्रीभूमिसहितस्तस्मिन्प्राग्निश्चाकिमिर्मुतः ।

प्रणमद्भिः सेव्यमानः सामीप्यादिष्वदस्थितैः ॥

मुक्तैश्चैव च कालजैः सिद्धैः किङ्करतां गतैः ।

भगवत्सर्वनिष्ठैश्च बहुभिर्भगवन्मयैः ।

विस्तारः कथितश्चैव चतुराननयासनात् ॥ इति । (पु—५१२)

अस्मिन् ग्रन्थे विविष्टाद्वैतपूजनमित्यपि वर्तते । एतावता ग्रन्थेन वैखानस-
वैदिकभगवच्छास्त्रस्य श्रुतिपथैकवर्तित्वं बहुभिः प्रमाणैः सञ्जनानां मुदे विज्ञापितम् ।

फलं माहर्च्यदोषाच्च ये दोषस्तदनुयायिषु दत्तपदा म्युक्तान् व्युदस्य मूल-
 ग्रन्थारोहणम् । माहर्च्यं तत्सिद्धान्तमगच्छेयुः । स्युत वेदोक्तधर्मानुष्ठानेन तत्
 चापामनारमणिं सिद्धसिद्ध्याधारणीमाद्यभूतामर्च्यारमर्चनापद्धतिमिच्छित्तमग्रदायेन
 प्रदर्शयता श्रीगोपानमाना वेदिकाप्रणयन्मन्त्रधार्यैर्युग्मिनि । तथा तत्सिद्धास्तेनैव
 श्रीगोपादौ श्रीनिशामभ्यानन्यमाधारणं पञ्चाग्निभिर्नादिकालाच्चर्चात्ययमपि केशव-
 मेनार्थं सिद्धद्वयो दर्शयतीति प्रसिद्धैः प्रकाशं कृतोत्साहनामस्मिन्सप्तमलङ्कारानां
 तन्त्रियोगेनैतत्परिचरणे कृतश्रमणा सिद्ध्या च भगवन्प्रसादमेवार्हणं मन्यमाना
 मौमुक्षुरन्निति शम् ।

तिरुपति
 जनगिरि, १९४३

१. चक्रवर्तिभट्टाचार्यः
 वैष्णवसंस्कृत
 श्रीवेङ्कटेश्वरसंस्कृतकलाशाला

श्रीः

विषयसूचिका

अध्याय	विषय	पुटसंख्या	अध्याय	विषय	पुटसंख्या
१.	मुनिप्रदोत्तरम्	१	२९.	पञ्चाशद्विधानम्	१२९
२.	भूपरीक्षालयदेवविधि	५	३०.	पञ्चाग्न्याधारविधि.	१३७
३.	योजनपर्वविधिः	११	३१.	कुम्भपानम्	१४२
४.	शालग्रामविधि	१३	३२.	स्नपनहोत्रप्रश्नसा	१४९
५.	चतुष्पष्टिदेवताविधि.	१८	३३.	पञ्चाग्निहोमविधिः	१५७
६.	प्रथमशिलेष्टविधि	२२	३४.	रत्नन्यासविधि	१६४
७.	विमानमेष्टविधि	२६	३५.	जाचार्यदक्षिणा	१६८
८.	विमानालङ्कारः	३०	३६.	मूर्तिमन्त्रविधानम्	१७६
९.	परिचालयविधि	३४	३७.	पञ्चमूर्तिविधि	१८३
१०.	गर्भन्यासमूर्धेष्टविधि.	३८	३८.	पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठा	१८९
११.	नवविधार्चनपरिवारविधि	४३	३९.	वैकाङ्क्षिकविधि	१९६
१२.	अष्टातर्गमपरीक्षा	५०	४०.	नित्यार्चनाविधि.	२०२
१३.	शिलामन्त्रहणम्	५३	४१.	पञ्चमूर्त्यर्चनाविधि	२१५
१४.	शिलावेरस्थानम्	५९	४२.	बलिविधि	२१९
१५.	दादसङ्ग्रहणम्	६२	४३.	वर्चनोपचारविधिः	२२२
१६.	शूलउत्थणम्	६४	४४.	मण्यपुष्पसमुच्चय	२३३
१७.	शूलस्थापनम्	६७	४५.	हविष्णाड	२३९
१८.	ध्रुववेरविधि.	७०	४६.	नवविधार्चना ..	२४८
१९.	वटशर्करालेपनम्	७६	४७.	विशेषार्चना	२५३
२०.	स्थानकामनरायनमेदा.	८३	४८.	प्रतिष्ठाविधि	२६१
२१.	वर्णमेदा	८७	४९.	स्नपनद्रव्यसमुच्चय	२६५
२२.	मङ्गलसंज्ञा	९१	५०.	स्नपनद्रव्यविन्यासविधिः	२७०
२३.	प्रतिमालक्षणम्	९३	५१.	शताष्टकविधि	२७७
२४.	कौतुकचैरलक्षणम्	१०१	५२.	नवविधस्नपनम्	२८२
२५.	मधूच्छिद्रविद्या	१०७	५३.	चक्रप्रतिष्ठा	२८७
२६.	मङ्गुरार्पणम्	११०	५४.	ध्वजरोहणम् ..	२८९
२७.	अचार्यार्पणदिलक्षणम्	११४	५५.	प्रथमदिनोत्सव	२९७
२८.	द्रव्यमङ्गलविधिप्रोचने.	१२१	५६.	उत्सवविधि	३०५

अध्याय	विषय	पुस्तकाख्या	अध्याय	विषय	पुस्तकाख्या
१७	तद्ग्रहिकाद्यविविधि	११८	७४	द्वितीयावस्थाविविधि	४७
५८	मन्त्रकर्मवराहप्रायश्चित्तविधि	११७	७५	चाणदेरमन्त्र	४८
९	नारसिंहविग्रहप्रतिष्ठाविधि	१	७६	चाणदेरपरिहारा	४९
१०	परशुरामादिकर्मप्रतिष्ठाविधि	१८	७७	पुनः प्रतिष्ठाविधानम्	५०
११	देविस्नानुपवासप्रतिष्ठाविधि	१९	७८	तत्राग्निराहुनि	५१
६	तादिमातृविधि	६१	७९	उपनिषद्प्रायश्चित्तम्	५२
१३	शान्तप्रकार	२४१	८०	विविधप्रतिष्ठाविधानम्	५३
१४	महामिषेष्टविधि	२५	८१	गृह्यप्रतिष्ठा	५४
१५	विमानादिपुस्तकविधि	२६	८२	मन्त्रानि	५५
१६	भूपरीक्षादिप्रायश्चित्तम्	६	८३	सूर्यस्त	५६
१७	आत्यादिभिर्गोश्रावणितम्	३७३	मित्रमातृकायुग्मकालादश्रयसा	४७०	
८	कानुवचप्रत्ययवित्तम्	३८०	अनुवच (क) (शान्तिपय)	४७१	
१९	प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तम्	३८९	, (ख) (भुवनकाशवर्णनम्)	५०७	
७०	नित्यार्चनाप्रायश्चित्तम्	४०२	= (ग) (पाठपेदा)	५१८	
७१	स्नानप्रायश्चित्तम्	४०८	" (घ) (पुच्छप्रशस्ति)	५५९	
७२	उत्सवप्रायश्चित्तम्	४११	परिभाषिकपदानुसंगिका		
७३	अस्तुत्यसंभनप्रायश्चित्तम्	४२२			

श्रीः

श्रीश्रीनिवासरत्नहणे नमः

श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्तं समूर्तार्चनाधिकरणम्

प्रथमोऽध्यायः

अत्रि विश्वविदां श्रेष्ठमृषिं विश्वहितोदयम् ।

ऋषयो धर्मसंस्तुताः समागत्य प्रणम्य च ॥ १ ॥

अभिपूज्य यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ।

अमहात् ! सर्वोक्तिः, सं, हि, त्स्मात्तुच्छमहेत्येव ॥ २ ॥

देवानां परमो देवः परमात्मा च कोऽव्ययः ।

कीदृशः परमो धर्मः कीदृशः परमो विधिः ॥ ३ ॥

कस्मै चार्चयिताऽभीष्टं पुरोऽवाप्नुयात् परम् ।

तदर्चनाविधानं हि वद त्वं वदतां वर ॥ ४ ॥

इत्युक्तः स महातेजा महर्षिस्तान् यथाक्रमम् ।

अलिस्तान् प्रतिपूज्यैव प्रसन्नः प्रत्युवाच सः ॥ ५ ॥

सर्वेषामपि देवानां परो नारायणः स्मृतः ।

नारायणः परं ब्रह्म परमात्मा परोऽव्ययः ॥ ६ ॥

स ब्रह्मा स शिवश्चेति श्रुतिराह सनातनी ।

आपो नाराः समुद्रिष्टस्तासु तस्यायनं यत् ॥ ७ ॥

तेन नारायणः सोऽभूत्सर्वस्यापि सनातनः ।

अणोरणीयान्महतो महीयांश्च गुहास्थितः ॥ ८ ॥

विश्वत्र्यापकजील्लवाद्भिष्णुरित्यभिधीयते ।

सर्वदेवमयो देवः सर्वदेवमयो विष्णुः ॥ ९ ॥

सर्वेयजमयो विष्णुः सर्वधर्ममयो हरिः ।

सर्वेशः सर्वभूतात्मा सर्वाधारः सुरेश्वरः ॥ १० ॥

नित्योऽचिन्त्योऽप्रमेयश्च निर्गुणोऽनीन्द्रियः परः ।

अनादिनिधनः स्रष्टा पाता हर्ताऽखिलस्य च ॥ ११ ॥

परं धामा परं ज्योतिः सर्वकारणकारणम् ।

आदौ नारायणोऽन्यक्तः स्रष्टुं न्यक्तगुणान्वितः ॥ १२ ॥

अपो देवान् स मृष्ट्वैव तामु श्रीयं म्वमुत्तवान् ।

अष्टं ह्यैरण्यमभवद्यत्तन्वीर्यं महत्तरम् ॥ १३ ॥

तस्मिन् द्विरण्यगर्भान्धं ब्रह्माणमसृजत्स्वयम् ।

तेनैव ब्रह्मणा तृष्टं जगद्धि राचराचरम् ॥ १४ ॥

मूर्ध्वः स्वर्गहृत्वापि जनः सत्यं तपमथा ।

लोकाश्चान्ये दिशोऽष्टौ च द्वीपाः सर्वे ससागराः ॥ १५ ॥

जरायुजा अण्डजाश्च स्येद्रजोद्भिद्जास्तथा ।

संवीर्यपि च मृतानि महान्ति च लघूनि च ॥ १६ ॥

तेषां नामानि वृत्तिश्च पृथक्कर्म चतुर्विधम् ।

तत्तज्जन्मलयस्तेषां मुखदुःखे च तद्विधिं ॥ १७ ॥

सत्यानृते तपः शौचं धर्माधर्मौ शुभाशुभे ।

स्वर्गश्च नरकः स्वेन कर्मणैव गतिस्तयोः ॥ १८ ॥

गन्धर्वाश्चाप्सरोवर्माः नक्षत्रग्रहतांरकाः ।

अमुरा राक्षसा गृता गरुडा नागकिन्नराः ॥ १९ ॥

यक्षा विद्याधराः सिद्धा मनुष्याः ब्राह्मणादयः ।

ऋषयो मनवः सर्वे प्लिङ्गां च पृथग्गणाः ॥ २० ॥

देवाः सर्वेऽपि तेनैव संसृष्टा ब्रह्मणा-पुरा ।

तस्माद् ब्रह्मा च स्रष्टोऽभूद्देवाश्चेन्द्रादयोऽखिलाः ॥ २१ ॥

नारायणं महादेवं विष्णुं सर्वेश्वरं विभुम् ।

परात्परतरं नित्यमर्चयन्ति नमन्ति ते ॥ २२ ॥

ऋषयश्चाखिलैर्भग्नैस्तं यजन्त्यर्चयन्ति च ।

ऋग्यजुःसामभिर्वेदैः स्तुवन्ति प्रणमन्ति ते ॥ २३ ॥

उपवारां व्रतं दानं स्वाध्यायं च तपासि च ।

सर्वाणि श्रौतकर्माणि तुष्ट्यै तस्याचरन्ति च ॥ २४ ॥

तस्य स्तुत्या भवेत्पूर्णा यज्ञो न्यूनः प्रमादतः ।

धर्मत्वमेव यज्ञस्य विष्णुरित्याह वै श्रुतिः ॥ २५ ॥

यमैः सन्नियमैर्युक्ता यं ध्यायन्ति हि योगिनः ।

यस्य-मूर्तिर्मुक्षणा मोक्षायैव भवेद् ध्रुवम् ॥ २६ ॥

तस्मिन् देवेऽर्चिते देवाः सर्वे सन्त्यर्चिनास्ततः ।

इहामुत्रापि पुरयो विष्णोरर्चयितैव हि ॥ २७ ॥

इष्टान् कामानवाप्नोति तदीयं च परं पदम् ।

अमूर्तेति समूर्तेति द्विविधा साऽर्चना भक्ता ॥ २८ ॥

अमूर्ताऽभ्याहुतिः प्रोक्ता समूर्ता प्रतिमार्चना ।

यश्च वैखानसां, द्यास्वामांदावभ्यास्यन्मुनीन् ॥ २९ ॥

नाम्ना विखननं प्राहुर्यं च वैखानसे तथा ।

ऋषिणा तेन संघोक्तं सूत्रे वैखानसे मन्त्रं ॥ ३० ॥

अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे

अग्निहोलाग्निहोमान्ते माय प्रातरनन्दिन ।
गृहे देवालये वाऽपि दिनानि पुण्य परम् ॥ ३१ ॥
भक्त्या नारायण नित्यमच्येदिति तद्वयम् ।
अमूर्ताग्निरेणोक्ता संप्रपादितरोहिता ॥ ३२ ॥
सक्षिता सा समूर्तार्चा अग्निरेण प्रवक्ष्यते ।
तस्मादत्र मयोक्तव्य होमस्याग्न्यालयस्य च ॥ ३३ ॥
अग्न्याधारान्तहोमाश्च मन्त्रा शिष्टाश्च सर्वशः ।
सम्यग्भैरवानसे स्तूय विज्ञेया विप्रवित्तम ॥ ३४ ॥
आल्यार्चा गृहार्चेति समूर्तार्चा द्विधा मता ।
वल्गुस्तनादिभिर्हीना न्यूना तस्माद्गृहार्चना ॥ ३५ ॥
देवस्थेन निगसत्वात्परिवारे समायुता ।
वल्गुस्तनादिभिः सर्वैरुपनारैश्च सयुता ॥ ३६ ॥
आल्यार्चा सुपूर्णेयमुत्तमेति प्रकृतिता ।
देवदेवस्य विष्णोस्तु उत्तमार्चात्रिमस्थ वे ॥ ३७ ॥
चतुर्भिर्मुनिभिः प्रोक्ताश्चत्वारो विधय शुभाः ।
चतुर्देवोद्भवैर्भन्तेश्चतुर्देवमाश्रिता ॥ ३८ ॥
चतुर्गर्ग्यसमृद्धार्थं चातुराथमसिद्धिदा ।
धर्मार्थकाममोक्षास्त्यचतुर्गस्य साधनम् ॥ ३९ ॥
भृगुणा काश्यपेनापि मया चेन्न मरीचिना ।
ज्ञेयास्ते भगवद्भक्तेर्द्वजैः पूनोत्सवादिका ॥ ४० ॥
तदुत्तेनेव मार्गेण हरेस्त्वां समाचरेत् ।
एतैश्च विविभिर्विष्णोराल्यार्चनक्रमणि ॥ ४१ ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो यजमानत्वमर्हति ।
यदि शूद्रोऽनुलोमश्च कर्तुमिच्छेत् भक्तिमान् ॥ ४२ ॥
राजानं यजमानं हि कल्पयित्वाऽऽरभेत्युनः ।
तथा कर्ता तु शूद्रादिः समग्रं फलमाप्नुयात् ॥ ४३ ॥
सूतादिप्रतिलोमस्तु कर्तुं नार्हति किञ्चन ।
आद्यं विष्णुं त्रिपत्तारं ब्रह्माणं च प्रणम्य च ॥ ४४ ॥
भाल्यार्चाविधिं विष्णोः प्रवक्ष्यामि यथान्तम् ।
विस्तराद्भूपरीक्षादि शृणुष्व सर्वमुत्तमा ॥ ४५ ॥

इति श्रीवैतानते भक्तिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिरूपेण मुनिप्रश्नोत्तरं नाम

प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

अनः परं प्रवक्ष्यामि भूमेः सम्यग् परीक्षणम् ।
भूपरीक्षणकाले तु यजमानोऽथ भक्तिमान् ॥ १ ॥
आचार्यं वरयेत्पूर्वं सर्वकार्योपदेशकम् ।
वैतानतेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितम् ॥ २ ॥
विषं वेदनिद्रां श्रेष्ठं नित्यस्याध्यायमयुतम् ।
शौचाचारगमायुक्तं यत्तच्चध्यात्मगुणैर्युतम् ॥ ३ ॥
तेन सूत्रनिषानेन नित्यदोमसमन्वितम् ।
फल्यपत्ययुते शान्ते नारायणपरायणम् ॥ ४ ॥

आलयाचारविधेर्मन्त्रान् प्रयोगं तदनुक्रमम् ।
 प्रायश्चित्तं च वेतारं गमाह्याभिपूज्य च ॥ ५ ॥
 गतैर्गुणैः सुमंषत्रागाचार्यं वरयेद्वरम् ।
 हीनानिरिक्तदीर्घाङ्गं कुट्टजमन्धं च वामनम् ॥ ६ ॥
 क्षयापम्मारकुष्ठैश्च पापरोगैः समन्वितम् ।
 शूलं मल्लरिणं पण्डं पाण्डं वधिरं तथा ॥ ७ ॥
 उन्मादेन युनं स्मेनं नाम्निकं शौचवर्जितम् ।
 विष्णुभक्तिविहीनं च चलचित्तं च यजयेत् ॥ ८ ॥
 आचार्यं वरयित्वा तेनोक्तं सर्वमाचरेत् ।
 कर्मेन्द्रं मे कुरुष्वेति याचेताचार्यमादरात् ॥ ९ ॥
 आचार्यो यजमानेन भूमिं सम्यक् परीक्षेयत् ।
 अद्भुरानर्पयित्वैव शिल्पशाम्प्रविशारदम् ॥ १० ॥
 शिल्पिनं च समाहूय पूर्वपक्षे दिने शुभे ।
 यजमानो गुरुश्चैव देवत्रेव समर्च्य च ॥ ११ ॥
 प्रसीदेति प्रणम्यैव भक्त्या कार्यं समारभेत् ।
 तुलसीभिः समायुक्ता कुडैर्वापि समायुता ॥ १२ ॥
 क्षीरवृक्षवती चापि सपञ्चसरसीयुता ।
 प्रदक्षिणोदका वापि क्षेता वा पीनवर्णिनी ॥ १३ ॥
 प्रागुदकप्रवणा वापि विष्णोर्भूमिः प्रकीर्तिता ।
 शुद्धां भूमिं सन्तिता तां तन्मृदा पूरयेत्पुनः ॥ १४ ॥
 अधिकं चेच्छुभं विद्यान्यृते न्यूनं समे समम् ।
 तत्र दक्षिणतः पार्श्वे गौड्यौ म्यात्सुम्बरा यदि ॥ १५ ॥

तत्र वृद्धिरविघ्नश्च देवस्यापि रतिर्भवेत् ।
 जयानन्दादेरत्यादिशुभमन्त्राः शुभावहाः ॥ १६ ॥
 अन्यैः शुभैर्निमित्तैश्च तद्वृद्धिमुपलक्षयेत् ।
 ग्रामस्येत्याहता शुद्धा भूमिः स्वा चाऽथवा भवेत् ॥ १७ ॥
 पश्चिमे प्रवणा रक्ता ब्रह्मणः परिकीर्तिता ।
 दक्षिणे प्रवणा कृष्णा रुद्रस्य समुदाहता ॥ १८ ॥
 आदौ ब्रह्मसुखाज्जाता ऋषयो ब्राह्मणा मताः ।
 ऋषिगौतममायाताः ब्राह्मणाश्च यथाविधि ॥ १९ ॥
 ब्राह्मण्या ब्राह्मणाज्जातो विधिना मात्र ईस्तिः ।
 स चोपनीतः सावित्रीयुक्तस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥ २० ॥
 स चैव शाखाध्यायी तु श्रौतियश्चेति कीर्त्यते ।
 गृहस्थः पाक्यश्चैश्च यष्टाऽनूचान उच्यते ॥ २१ ॥
 हविर्यश्चैश्च यष्टा तु भूष इत्यभिधीयते ।
 सोमयश्चैश्च यष्टा चेदपिक्व इतीरितः ॥ २२ ॥
 सर्वैर्युक्तश्चतुर्वेदी भवेच्च ऋषिरेव हि ।
 नारायणपरो योगी निर्द्वन्द्वो मुनिरुच्यते ॥ २३ ॥
 एवमष्टविधा विप्रास्तत्संस्कारविशेषतः ।
 विप्राणां वेदविधानां नित्यस्थाच्यायिनामपि ॥ २४ ॥
 पत्न्यपत्ययुतानां च सामीनां नित्यष्टोमिनाम् ।
 शौचाचारयुतानां च विष्णोर्नित्यार्चनास्ताम् ॥ २५ ॥
 वास्तुविन्यासविधिना ग्रामं सम्यक् प्रकल्प्य च ।
 आदौ विष्णोश्च देवानां देशं च परिकल्पयेत् ॥ २६ ॥

बालालय प्रसूत्यैव गृहाणि पश्चिम्येन ।
 त्रिष्णालयविहीने तु तदेष्टे न अमेद् बुध ॥ २७ ॥
 त्रिष्णालयविहीनश्चेत्त देशस्यासुर मृत ।
 ग्रामादिषु च मर्तेषु जनयुक्तेषु गस्तुषु ॥ २८ ॥
 तद्वाम्भुजजुपातादिदोषनाशाय पुष्टये ।
 श्रियो वृद्धचै प्रचावृद्धचै धनधान्यविरुद्धये ॥ २९ ॥
 भूम्यादिसर्ववृद्धचै च घेदरैद्विरुद्धये ।
 बेरमानसनिधानेन बैद्विरैनेन मार्गित ॥ ३० ॥
 प्रतिष्ठाप्य हारि यन्नात्कार्येदचर्चनं त्रिमान् ।
 तद्वाम्भुजालये त्रिष्णु तान्तिकेण न चार्चयेत् ॥ ३१ ॥
 त्रिभिस्तु वेदमूलश्च दीक्षायुक्तस्तु तान्तिक ।
 ग्रामस्य पश्चिमे चापि त्रक्षमूलात्तथोत्तरे ॥ ३२ ॥
 देवदेवस्य त्रिणोस्तु त्रिमान प्राङ्मुख मन् ।
 कारयित्वा त्रिधानेन प्रचानामभिवृद्धये ॥ ३३ ॥
 स्थापयेद्देवमारीन स्थित वा शयित बुध ।
 ऊर्जालपत्रक वापि श्रीभद्र म्वस्तिक तु वा ॥ ३४ ॥
 सहस्रविप्रसम्पूर्णे ग्रामे पश्चिमतो हरे ।
 विमान त्रितल त्र्युर्थादादिभूमिधन तथा ॥ ३५ ॥
 मध्ये तले ममासीन देवीभ्या स्थापयेद्दक्षिण ।
 सहस्राधिकविधे तु तल्योरादिमध्ययो ॥ ३६ ॥
 आद्ये चैव समासीन मध्यमे शयित हरिम् ।
 स्थित वा श्रीमहीयुक्तमूर्ध्ने तु स्थापयेद्दक्षिण ॥ ३७ ॥

सहस्रमिवासे तु ग्रामे तदधिकेऽपि च ।
 तन्माध्य ब्रह्मभाना तु चतुर्मास मिज्य च ॥ ३८ ॥
 तद्भागो नैव वायव्ये विमान प्राङ्मुख वरम् ।
 पञ्चगर्भगृहेयुक्त वितल परिकल्पयेत् ॥ ३९ ॥
 निमाने पञ्चमूर्तीस्तु सुखासीना स्थितास्तु वा ।
 विधिना स्थापयेत्पश्चादर्थेयदभिषुद्धये ॥ ४० ॥
 उत्तमोत्तममित्याहु पञ्चमूर्त्यर्चन बुधा ।
 सहस्रविप्रन्यूनेऽपि तथा ग्रामस्य मन्थमे ॥ ४१ ॥
 अशक्तश्चैकमूर्तिं वा स्थापयेन्मध्यम तु सत् ।
 तस्यालयस्योत्तरत पार्श्वे दक्षिणतोऽथवा ॥ ४२ ॥
 आचार्यस्यार्चकानां च गृहाणि परिकल्पयेत् ।
 पूर्वे यद्यालयं कुर्यात्स्थित प्रत्यङ्मुख हरिम् ॥ ४३ ॥
 दक्षिणे चेत्स्थित वापि शयान चाप्युदङ्मुखम् ।
 देवीयुक्त शयान च दक्षिणामुखमुत्तरे ॥ ४४ ॥
 सर्वत्र शयन श्रेष्ठ हरेस्त्वित्वा वै शृणु ।
 ग्रामप्रेक्ष हरिं कुर्याद्भर कुर्यात्सराङ्मुखम् ॥ ४५ ॥
 शुभद्रा हरिदृष्टिं स्यात् हरो दृष्ट्या निगद्येत् ।
 कोणे दक्षिणदृष्ट्यैव हरिं दक्ष्यन्तमानसेत् ॥ ४६ ॥
 बाह्ये तटारुमध्ये वा पार्श्वेऽन्यत्र मनोरमे ।
 प्राङ्मासुत्तम विष्णोर्मध्यम पश्चिमासुत्तम ॥ ४७ ॥
 अधम चोत्तरद्वार दक्षिणामुख तथा ।
 आग्नेयादिषु कोणेषु द्वार नैव विधीयते ॥ ४८ ॥

पश्चिमे मध्यमे कुर्याद्वलाद्देवालयं हरेः ।
 अतो भक्त्या यद्दीच्छेच्चैदन्यत्रालयमाचरेत् ॥ ४९ ॥
 एवं भक्त्यैव राजा च राजधानौ च कारयेत् ।
 नगरे पश्चिमे कुर्यात्स्थाने स्वर्धटेऽपि वा ॥ ५० ॥
 दण्डके कुर्टिकं वापि विमानं पश्चिमे तथा ।
 अन्येद्रेषु कुर्याच्चैतत्समूर्तार्चिनाचरेत् ॥ ५१ ॥
 कारयेदन्यद्दिग्भागे पञ्चमूर्तिविवाजितम् ।
 नद्यास्तीरे समुद्रस्य तीरे वापि वनाश्रये ॥ ५२ ॥
 शैलाग्रे शैलपार्श्वे वा विमानं कारयेद्बुधः ।
 अन्येदेवार्चकानां च निवासः पार्श्वतो भवेत् ॥ ५३ ॥
 ब्राह्मणानां निवासो यः स ग्रामः सम्पर्कातिरितः ।
 विप्रश्रेष्ठनिवासस्तु सौऽमहार इतीर्यते ॥ ५४ ॥
 राज्ञो वा सर्वभूत्याद्रिनानाजातिसमायुतम् ।
 नगरी राजधानीति राजवेदेति च स्मृतम् ॥ ५५ ॥
 वणिजां तु निवासस्तु नगरे चेति कीर्त्यते ।
 द्वीपान्तरागतद्रव्यक्रयविक्रयकौशलम् ॥ ५६ ॥
 समुद्रतीरपार्श्वस्थं पत्तनं समुदाहृतम् ।
 सर्वेषां वणिजां वासः सर्वदास्त्वमिति स्मृतम् ॥ ५७ ॥
 ग्नद्विषिकृतं यत्तत्पामेव तु तण्डकम् ।
 शूद्राणामेव वायस्तु कुर्टिकं परिभाषितम् ॥ ५८ ॥

इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे भूपरीक्षाख्यदेशविधिर्नाम

द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि कर्पणे लक्षणं परम् ।
 मासे चाश्वयुजे वापि कार्तिक्ये मासि वा पुन ॥ १ ॥
 यजमानानुकूलक्षेत्रे शुक्लपक्षे दिने शुभे ।
 यत्र देवालयं कुर्यात्तां भूमिं कर्मयेच्छुभाम् ॥ २ ॥
 पञ्चहस्तादिभेदेषु यथेष्टं शक्तिलो बुधः ।
 शालेणैव विनिश्चित्य विमानं मण्डपादि च ॥ ३ ॥
 मानाङ्गुलेन मानेन यावद्विस्तारमाल्यम् ।
 गोपुरावरणैः सर्वैर्युक्तं यावच्चतुर्दशम् ॥ ४ ॥
 तावद्भूमिं समाहृत्य शल्यगुल्मवृणानि च ।
 व्यभोक्ष्य शोधयित्वाैव समीकरणमाचरेत् ॥ ५ ॥
 विधिना तद्दिनात्पूर्वमङ्कुरानर्भयेत्क्रमात् ।
 पञ्चतालं हलं कुर्याच्चतुस्तालमृषिं तथा ॥ ६ ॥
 क्षिणिं द्वादशतालं च खदिरेणासनेन वा ।
 युगं द्वादशतालं च वेणुना चम्पकेन वा ॥ ७ ॥
 पट्टादेशं प्रनौवं च क्षेत्रं युक्त्यैव कारयेत् ।
 यजमानो गुरुश्चापि स्नात्वा स्नानविधानतः ॥ ८ ॥
 यजमानगृहे देवमावाद्याभ्यर्चयेत्क्रमात् ।
 विष्वक्सेनं च वीशं च चक्रं चापि समर्चयेत् ॥ ९ ॥
 हविः सग्यङ्निर्वैधैव भक्त्या देवं प्रणम्य च ।
 पायसान्नं समश्नीत्याहृत्विग्भिः सह बान्धवैः ॥ १० ॥

रूपयौवनसम्पन्नां वस्त्रैराभरणैरपि ।

श्वेतगन्धैश्च माल्यैश्च दर्शनीयामलङ्कृताम् ॥ ११ ॥

स्त्रियमाहूय तद्धस्ते दक्षिणे कमलं नवम् ।

यामे दीपं च दत्तैरेनामग्रतो गमयेन्स्त्रियम् ॥ १२ ॥

तूर्यघोषयुतं गत्वा तां भूमिं सम्प्रविश्य च ।

स्तोत्रैश्च तूर्यघोषैश्च जयशब्दैः समन्विन ॥ १३ ॥

तत्र पश्चिमदेशे तु धान्यं पीठानि कल्पयेत् ।

देवमावाह्य चाभ्यर्च्य हविं सम्यङ् निवेदयेत् ॥ १४ ॥

वीरा प्रत्यङ्मुखं पूर्वे दक्षिणे चक्रमुत्तरे ।

विष्णवसेन समभ्यर्च्य हविं सम्यङ् निवेदयेत् ॥ १५ ॥

धृषौ श्वेतौ तु रक्तौ वा सम्पूर्णाङ्गावरोगिणौ ।

स्वर्णशृङ्गौ रौप्यखुरौ पश्चिमे स्थापयेत्ततः ॥ १६ ॥

आचार्यो यजमानेन वस्त्राद्यैरपि पूजितः ।

करके तोयमादाय प्रादक्षिण्यवशेन च ॥ १७ ॥

वैष्णवेनैव मन्त्रेण धारया परितोऽपि च ।

सन्नावत्करकातोयं सीमानं तत्र निर्णयेत् ॥ १८ ॥

मौञ्जीरज्जुं समादाय प्राङ्मुखं प्रयतो धृषौ ।

युगं च लाज्जले न्यस्य रुद्रमन्येति बन्धयेत् ॥ १९ ॥

विष्णुमूक्तं समुच्चार्य पश्चिमाद्येव तद्भुवम् ।

किञ्चित् कर्पणं कृत्वा पुनराहूय कर्पकम् ॥ २० ॥

अलङ्कृतेन तेनैव सर्वत्रापि च कर्पयेत् ।

पश्चिमादि तदारभ्य दक्षिणोत्तरतः क्रमात् ॥ २१ ॥

सम्यग्भूकर्षणं कृत्वा गावस्तत्र निवासयेत् ।
 पश्चादन्यद्दिने वापि द्वितीयं कर्षयेत्तथा ॥ २२ ॥
 कृष्टभूम्यां तु सर्वत्र बीजानि च निवासयेत् ।
 शालिन्नीहिषवान् सुद्वान् प्रियङ्गून् सर्पपानपि ॥ २३ ॥
 तिलान् भाषान्मसूरांश्च गोधूमान् पाष्टिकानपि ।
 शुबान् शुद्धत्वांश्चादाय सोमं राजानमित्यतः ॥ २४ ॥
 अभिमृश्य च सर्वाणि विष्णुसूक्तं समुच्चरन् ।
 सर्वत्रावापनं कुर्यादथ वारुणमन्त्रतः ॥ २५ ॥
 जल्लेकं ततः कृत्वा रक्षां सर्वत्र कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अलिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे बीजावापनविधिर्नाम

तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि बाल्यल्यविधिं क्रमात् ।
 यत्नं बाल्यं कुर्यात्तस्माद्वैद्यान्यगोचरे ॥ १ ॥
 सौम्ये वायव्यदेशे वा यथेष्टं शक्तितः शुभम् ।
 पद्महस्ताद्विहीने च तरुणालयमारभेत् ॥ २ ॥
 पद्महस्ताद्विहीने तु च रमेत हरिः परः ।
 बाल्यं मुदा कुर्यान्न तु तत्र शिलेष्टकैः ॥ ३ ॥
 मध्ये त्रिवेदीसहितमर्चापीठं च कारयेत् ।
 विमानमादौ निश्चित्य यजमानस्य शक्तितः ॥ ४ ॥

विमानम्यानु रूप हि ध्रुवरे च नारयेत् ।
 देवीभ्या सहित त्रिम्बमामीन स्थितमेव वा ॥ ५ ॥
 नमभेदेष्वथैक च प्रोत्तल्लक्षणसयुतम् ।
 ध्रुवरेरानुरूप तु कातुक कारयेद् बुध ॥ ६ ॥
 अथवा कोतुन कृत्वा कातुनस्यानुरूपत ।
 ध्रुव तस्यानुरूप च विमान नारयेत्पुन ॥ ७ ॥
 सद्य कर्ताऽप्यद्यत्तो वा प्रथमे तस्मालये ।
 यथालाभन मानेन दारव त्रिम्बमाहरेत् ॥ ८ ॥
 अथस्थेनाथवा कुर्यात् ध्रुवरोक्तद्वारणा ।
 त्रिम्ब सम्यक् भगवत्पथ स्थापनारम्भमाचरेत् ॥ ९ ॥
 स्थापनाद्विष्णोत्पूजमङ्कुरानभित्कमात् ।
 प्रतिष्ठोक्तगुणैर्युक्तानृत्विनो वरेयत्कमात् ॥ १० ॥
 वास्तुहोमाद्रहोमौ च कृत्वा चैराक्षिमोचनम् ।
 कृत्वा च विप्रिना वश्वात्तद्विम्बमधिवासयत् ॥ ११ ॥
 गालालयम्माभिमुखे यागशाला प्रकल्प्य च ।
 अग्नीना पत्र कुण्डानि परित परिरन्त्ययेत् ॥ १२ ॥
 जालयस्वोत्तरे रात्रौ वास्तुहोमश्च हृयते ।
 पञ्चाग्नीनामथाधार जुहुयाच्च यथाविधि ॥ १३ ॥
 तेषामाधारहोमाते त्रिम्बगानाय तत्र वै ।
 चलेन कुम्भमापूर्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ १४ ॥
 सोवर्णमङ्गच्छद्मीनि निक्षिप्य ध्यानमाचरेत् ।
 कुम्भे देवेशमाश्रय श्वेत्त्र निम्न निधाय च ॥ १५ ॥

कलशैः स्नपयित्वैव वस्त्राद्यैरपि मूषयेत् ।
 शय्यावेवास्तु मध्ये च ग्रीहिरादि विकीर्य च ॥ १६ ॥
 पञ्चशयनान्यास्तीर्य पुण्याहं वाचयेत्पुनः ।
 प्रतिसराधन्धनं कृत्वा शयने शाययेद्विमुम् ॥ १७ ॥
 हौतं प्रशस्य सभ्याग्नौ देवानावाह्य तत्कृत्वा ।
 निर्वापं च तथा कुर्यादाज्येन जुहुयात्पुनः ॥ १८ ॥
 पञ्चामिषु च होमं च यथोक्तं जुहुयुः कृत्वा ।
 प्रभाते विधिना स्नात्वा ऋत्विभिः सहितो गुरुः ॥ १९ ॥
 आचार्यस्यापकादिभ्यो यजमानो मुदान्वितः ।
 यथोक्तदक्षिणां दद्यात्सोदकं देवसन्निधौ ॥ २० ॥
 आचार्यः स्नापयैर्युक्तश्चरराशौ विक्षेपतः ।
 देवं कुम्भं सगानीय बालागारं प्रविश्य च ॥ २१ ॥
 रत्नन्यासं विना पीठे मन्त्रेण स्नापयेत्प्रमुम् ।
 दक्षिणे चोत्तरे देव्यौ श्रीभूम्यौ स्थापयेद्बुधः ॥ २२ ॥
 कुम्भाद्विष्ये च तच्छर्क्तिं जलेनावाह्य मन्त्रतः ।
 आसनादिमिरभ्यर्च्य हविस्तत्र निवेद्य च ॥ २३ ॥
 धात्रादिद्धारदेवांश्च द्वारि तद्द्वारपालकान् ।
 विष्वक्सेनं च गरुडं श्रीभूतं भूतनायकम् ॥ २४ ॥
 तत्तद्देशे समावाह्य नाम्नाभ्यर्च्य बलिं ददेत् ।
 उक्तमन्त्रैर्विधानेन देवानिन्द्रादिकानपि ॥ २५ ॥
 तत्तद्देशे समावाह्य नित्यं तांश्च समर्चयेत् ।
 आवाहनविसर्गौ च निषिद्धौ तरुणालये ॥ २६ ॥

नित्यार्चनप्रियानेन नित्यं देवेयमर्चयेत् ।
 प्रतिष्ठोत्तमवर्णेन शिष्टं सर्वं समाचरेत् ॥ २७ ॥
 पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठा चैतन्मृत्विजमिति शुभम् ।
 मन्त्रे गर्भयुतं कृत्वा गर्भागोरे परं पठेत् ॥ २८ ॥
 तत्र मानुषभागे तु गोत्रेण कारयेन्मूलम् ।
 ऊर्ध्वं तलं समुद्दिश्य तत्र देवं गमर्चयेत् ॥ २९ ॥
 मन्त्रमेव त्रिगुणमूर्तिं च पुनः सुगमण्डपम् ।
 मत्स्यं दक्षिणतो देवमन्त्रुन पश्चिमे तथा ॥ ३० ॥
 उत्तरं ह्यनिरुद्धं च चूलिनाया यथाक्रमम् ।
 पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठोत्तमिधिना स्थापयेद्भुजम् ॥ ३१ ॥
 अथोत्तपञ्चमूर्तनामर्चनं च समाचरेत् ।
 गुरौ चाधः ऋषिम्भ्रं पृथग्गद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ३२ ॥
 ग्रामादिषु च सर्वत्र साम्यमूर्तिं जगत्प्रतिम् ।
 पूर्वं वे स्थापयेद्विष्णुं सर्वमपस्तमृद्धये ॥ ३३ ॥
 रक्षादीनन्यदेवाश्च स्थापयेच्च तत्र परम् ।
 तद्ग्रामादिषु विप्राद्या प्रविशेयुर्गृहाणि च ॥ ३४ ॥
 यद्यन्यथा भवेत्तत्र वृद्धिर्नैव भवेत्ततः ।
 बालालयेऽर्चनं पुनर् विमानं कारयेद्भुजम् ॥ ३५ ॥
 पतत्साम्प्रतमित्युक्तं शक्तं साम्प्रतमाचरेत् ।
 राज्ञो ग्रामस्य शक्तानामन्वया तु विपद्भवेत् ॥ ३६ ॥
 बालालयं विना पूर्वमालयारम्भणं तु यत् ।
 तत्तु हारकमित्युक्तमशक्तानामिदं स्मृतम् ॥ ३७ ॥

यजमानः प्रसन्नात्मा नवभेदविधानतः ।

ऋत्विगुक्तगुणैर्युक्तानर्चकान् परिचास्वन्न ॥ ३८ ॥

प्रधानाचार्यपूर्वं तान् वरयित्वा च तैः क्रमात् ।

प्रतिष्ठान्तप्रमृतेष्वेव भक्त्या यत्नात्सशक्तितः ॥ ३९ ॥

नित्यार्चनमविच्छिन्नं कारयेत्तु विधानतः ।

नित्यार्चनं तु विच्छिन्ने यजमानो विनश्यति ॥ ४० ॥

आचार्यस्वाफकादीनामर्चाहीने महद्दयम् ।

आधोऽक्षकोऽथ पुत्रादिस्तन्निमुक्तोऽथवाचयेत् ॥ ४१ ॥

ग्रामाङ्गविहिता पूजा विच्छिन्ना चेत्प्रमादतः ।

तद्ग्रामस्य विनाशः स्यात्तस्मात्क्रियं समर्चयेत् ॥ ४२ ॥

अविच्छिन्नार्चनाय च भूमिमोघं च कल्पयेत् ।

द्विषम्योषदंस्त्राज्यवृक्षां च सुसम्पन्नयोः ॥ ४३ ॥

धूपदीपार्घ्यद्रव्याणां पुष्पगन्धाक्षतान् प्रति ।

नवभेदेष्वथैकैकं निश्चित्य परिकल्प्य च ॥ ४४ ॥

आचार्यस्यार्चकानां च परिचारकसंयुतम् ।

भूमिमोगैः सुसम्पन्नां दक्षिणां परिकल्पयेत् ॥ ४५ ॥

सङ्क्रान्त्यां श्रवणे चैव द्वादशयोः पर्वणोरपि ।

अन्यस्मिन् पुण्यनक्षत्रे विशेषेणार्चनाय च ॥ ४६ ॥

हविषां स्तपनादीनामुत्पन्नस्य तथैव च ।

नवकर्मक्रियार्थं च प्राथम्येन क्रियां प्रति ॥ ४७ ॥

वाद्यघोषवद्दृष्ट्यां भूमिमोगांश्च यत्नितः ।

सुक्षुप्ताणां यत्नानां योजनार्थं च कल्पयेत् ॥ ४८ ॥

समेमाचार्यहस्ते तु जलेनैव देदत्त ।

देवदेवस्य हस्ते तु दत्तमेव न सदाय ॥ ४९ ॥

द्विजामहारे निप्राचा परम पिण्डुमन्ययम् ।

बैबानसनिधानेन प्रतिष्ठाप्य मयलत ॥ ५० ॥

साय प्रानश्च होमान्ते तेनैव निधिना बुधा ।

नित्य भक्त्यार्चनं कुर्युरैहिकामुन्नसिद्धये ॥ ५१ ॥

कुर्याच्चेद्वारक मार्गमशक्तो भक्तिमयुत ।

भक्तिमेव पुरम्भृत्य विनैव तरुणाल्यम् ॥ ५२ ॥

पूर्वं निमान कृत्यैव ध्रुवोर च कोतुकम् ।

कारयित्वा निधानेन प्रणिष्ठा कारयेद्बुध ॥ ५३ ॥

इति श्रीबैबानसे अत्रिप्रोक्ते समर्तानाधिकरणे बालाल्यविधिर्नाम

चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

उभेपु मर्मम्येपु पुष्टेपु च दिने शुभे ।

सम्पन्न पक्षिणे दंडे प्रियसमेन समर्चयेत् ॥ १ ॥

चक्र दीप च मपूज्य गाश्च तत्र ममानयेत् ।

प्राट्मुखाग्ना आग्नयित्वा तानि मग्नानि सर्वश ॥ २ ॥

गोदानसूक्तगुच्चार्य गोगणेश्यो निवेदयेत् ।
 सद्य कर्तुमशक्तो वा यजमानोऽथ तद्भुक् ॥ ३ ॥
 एव ता कर्षयित्वेव दूर्वादीनि तृणानि च ।
 बहुलान्येव सङ्कृत्य भूमौ सर्वत्र तल धै ॥ ४ ॥
 विप्रकीय च गा सर्वा सप्तसा सप्तवेशयेत् ।
 तृणेषु गोभिर्भस्तेषु तृणान्यामृतृणुयात्पुन ॥ ५ ॥
 गोगणैरपि सक्रान्ता भूमि शुद्धा भवेत्तत ।
 गोमूत्रैर्गोमयैर्दुग्धैर्वत्सास्यनिस्तैरपि ॥ ६ ॥
 स्वय च पतितै रोमै धेनै श्वसैस्तथैव च ।
 यतैश्च शयनैस्तासा खुदै पूर्णैश्च पादनै ॥ ७ ॥
 भूमि शुद्धा भवेदेवमिति धर्मनिबो रिदु ।
 देव बालालयेऽभ्यर्च्य हवि सम्यङ्निवेदयेत् ॥ ८ ॥
 ता भूमि सप्रविश्य नमस्त्राग् प्रमार्थ च ।
 प्रागग्रैरुत्तराग्रैस्तैश्चतु षष्टिपदानि च ॥ ९ ॥
 कल्पयित्वा च तद्देवानभ्यर्च्य बलिर्भर्षयेत् ।
 पेशान्यामीश पर्जन्य जयन्त च समर्पयेत् ॥ १० ॥
 महेन्द्रादित्यसत्याश्च भृशमप्यन्तरिक्षकम् ।
 प्राच्या दाशे समभ्यर्च्य सूतसन्धौ बलि ददेत् ॥ ११ ॥
 अग्निं त्रिधमुष्णाशु ग्रहक्षन्तयमात्रपि ।
 गन्धर्वं भृशराज तमृषिणा निर्ऋति तथा ॥ १२ ॥
 दौवारिकं च सुग्रीवं पुष्यदन्त सस्तिनिम् ।
 अनुर जोषण राग वरुन च सुपूतयेत् ॥ १३ ॥

नाग मुस्त्य च फल्लटं सोममर्गलमेव च ।
 अदिति सूरिदेवं च सूत्रसन्धौ समर्च्य च ॥ १४ ॥
 आसेयादि तथैशान्त वाक्षे चैषा बलि ददेत् ।
 ब्रह्मार्थमा ढण्डधरो पाद्मभृद्भनदस्तथा ॥ १५ ॥
 मध्यमादिचतुर्दिक्षु पञ्चैतानपि पूजयेत् ।
 सन्तार च सावित्रमाग्नेया दिशि पूजयेत् ॥ १६ ॥
 कोणे तु नैऋते चेन्द्रमिन्द्राज च समर्चयेत् ।
 वायव्ये च तथा कोणे रुद्र रुद्राजमर्चयेत् ॥ १७ ॥
 ऐशान्येऽप्यचयेदान आपरत्स तथैव च ।
 ब्रह्मा नवपदस्येशो मध्ये तत्पस्तिोऽष्टसु ॥ १८ ॥
 अर्यमाद्याश्च चत्वार पृथक् पृथक् देवता ।
 सावित्र्याद्याग्नथाष्टौ च प्रत्येक द्विपदाधिपा ॥ १९ ॥
 देवा द्वाविंशतींशाद्या प्रत्येक पत्रदेवता ।
 चतु षष्टिपदाना च चत्वारिंशद्य देवता ॥ २० ॥
 सन्धौ सन्धौ समभ्यर्च्य सप्तत्वपूर्वैर्गलि ददेत् ।
 गर्भालयप्रदेशे च पञ्चमूर्ते प्रसारिते ॥ २१ ॥
 प्रागग्रैस्तराग्रैश्च पदानि परिमन्त्रयेत् ।
 नाग भूत च यक्ष च दुर्गा गोष्ठमुर्गा तथा ॥ २२ ॥
 धात्री च वपुष चैव राज्ञस्य च तन परम् ।
 ज्ञेय कृष्ण मुग्ध च शिव प्राण कपि तथा ॥ २३ ॥
 चक्र च पुण्ड्र च त्रिधा यदागमिन्यपि ।
 भद्रा वेदभूत चैव ताम्र सत्पुत्राणि ॥ २४ ॥

विद्यां चैव ततो विद्वानमितं पाञ्चभौतिकम् ।
 प्रागग्रपञ्चमूत्रेषु सन्धौ देवान् समर्च्य च ॥ २५ ॥
 तत्रस्थेभ्योऽन्यदेवेभ्यः सर्वेभ्यश्च बलि ददेत् ।
 शं नो देवीति मन्त्रेण जलं सर्वत्र सेचयेत् ॥ २६ ॥
 सर्वदेवेभ्य इत्युक्त्वा बलिं बाधे च कारयेत् ।
 वास्तु स्वस्त्यस्तु सर्वत्र इत्युक्त्वा सावयेज्जलम् ॥ २७ ॥
 विसृज्य देवान् तत्रस्थमर्चयेद्वास्तुपूल्यम् ।
 द्वाविंशत्स्थसंपूणं खण्डस्फुटितवर्जितम् ॥ २८ ॥
 नवकुम्भं प्रगृह्णैव सूत्रेण परिवेष्ट्य च ।
 नादेयैरद्विरासूर्यं तस्मिन् वस्त्रमर्चयेत् ॥ २९ ॥
 कुम्भं सन्यस्य तत्रैव पल्लवाङ्कुरमृषितम् ।
 मभाते च गुरुः स्नात्वा तां भूमिं सप्रविश्य च ॥ ३० ॥
 गर्भालये ब्रह्मपदे ब्रह्माणमगिपूज्य च ।
 तत्रैव हस्ताग्राधे तु निशं विस्तारमेव च ॥ ३१ ॥
 भवटं च खनित्वैव तत्कुम्भं पार्थनो न्यमेत् ।
 विष्वक्सेनं च देवेषामर्चयित्वा प्रणम्य च ॥ ३२ ॥
 कुम्भमध्येन जलेनैव वासणे मन्त्रमुच्चरेत् ।
 भवटं पूरयित्वा तु फुल्लं पद्मे समाहरेत् ॥ ३३ ॥
 तत्पत्रं तज्जले न्यस्य निमिषमुपलक्षयेत् ।
 दक्षिणावतंगे दृष्टे जले तस्मिन् विशेषतः ॥ ३४ ॥
 प्रदक्षिणगते पद्मे मृदादिषु समाधिते ।
 शुभं तत्र विजानीयाद्दिदिशस्तु समाधिते ॥ ३५ ॥

तस्मिन्नधोमुखे पद्मे वामानर्तं गतेऽपि च ।

अशुभं तु भवेत्तेन शान्तिस्तत्र गृह्यताम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीवैरागसे अतिप्रोक्ते समर्तार्चनाभिरूपे

चतुःषष्टिपददेवतानिभिर्नाम

पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तमा ।

शिलेष्टकानां न्यासस्य प्रथमान्विधिप्रमाणम् ॥ १ ॥

अग्ने चोत्तरे कुर्याद्दक्षिणे वा तरान्वित ।

मार्गशीर्षकमासौ द्वौ निन्दितौ व्रजणा पुरा ॥ २ ॥

तयोरपि च कर्तव्यं त्वरितेनेति केचन ।

अथ कार्यमद्य उर्यात पूर्याद्दे चापराद्विकम् ॥ ३ ॥

न हि प्रतीक्षते मृत्युं कर्तव्यो धर्मसङ्गत ।

तस्मात्सर्पप्रयत्नेन देवार्थं समाचरेन् ॥ ४ ॥

श्रीष्युत्तराणि रोहिण्या हस्त म्यातिपुनर्मू ।

श्रवणं वारुणं चैव मेतं मोम्यं तथैव च ॥ ५ ॥

गुग्माश्च तिथयः सर्वा प्रथम्या विष्टिर्जिता ।

गुरुभार्गवचन्द्रज्वारा साम्या प्रकीर्तिता ॥ ६ ॥

चरराशिं विवर्ज्यैव स्थिरराशिं समादरेत् ।

मेदिनीति च मन्त्रेण तद्देशं खानयेद्बुधः ॥ ७ ॥

शल्यान्मपोह्य विधिना यावत्तोयसमागमम् ।

शिलान्तं वा खनित्वा तु शोधयित्वा समन्ततः ॥ ८ ॥

बालुकाभिः प्रपूर्ज्यैव जलेन सहितं शनैः ।

समां भूमिं च कृत्वाऽथ यावत्सामान्तनिर्णयम् ॥ ९ ॥

ताल्येजता हस्तमात्रचतुरश्राः शिलाः शुभाः ।

हस्तामामार्धविस्तारा भागोत्तेषाश्च द्योभनाः ॥ १० ॥

इष्टका बाध सगृह्य चरुणेनेव मन्त्रतः ।

जलाधिवासं कुर्वीत त्र्यहमेकाहमेव वा ॥ ११ ॥

ततः पूर्वां च कृत्वैव प्रमुखे दक्षिणेऽथवा ।

पूर्वस्मिन्नेव दिवसे रात्रौ होमं समाचरेत् ॥ १२ ॥

सूत्रे वैखानसे प्रोक्तं वास्तुहोमं यजेत्तथा ।

बालुकोपरि तत्स्थाने पर्यभि चापि कारयेत् ॥ १३ ॥

प्राच्यामाहवनीयस्याप्यन्वाहार्यस्य दक्षिणे ।

प्रतीच्यां गार्हपत्यस्य चावसथ्यस्य चोत्तरे ॥ १४ ॥

सभ्यभिर्मध्यमे चैव पञ्चामीनां पृथक् पृथक् ।

मृदा वा सिक्ताभिर्वा कुण्डान्येव प्रवक्ष्येत् ॥ १५ ॥

उत्तेनैव विधानेन तेष्वपातरं समाचरेत् ।

आपारान्ते च होतव्यं पञ्चस्वमिषु वैष्णवम् ॥ १६ ॥

होतव्यं पौष्ट्यं सूत्रमैन्द्रमाहवनीयके ।

आग्नेयं च विधानेन व्याहृत्यन्नं प्रति प्रति ॥ १७ ॥

अन्वाहार्ये विष्णुमूर्त्तं याग्यं नैर्ऋतिमंगुलम् ।

धैष्णवं गार्हपत्ये च वारुणं वायुदैवतम् ॥ १८ ॥

सौम्यमीशानदैवत्यमावरण्ये च धैष्णवम् ।

सभ्ये च मरुदैवत्यं विष्णुमूर्त्तं च धैष्णवम् ॥ १९ ॥

मध्ये मण्डलमान्त्रिप्य चतुरश्रं समन्ततः ।

पञ्चवर्णैरलङ्कृत्य धान्यान्त्यपि विकीर्य च ॥ २० ॥

धान्योपर्युपधानेन वासांस्यान्तुणुयान क्रमान् ।

ताः शिलावेष्टका वाथ सप्तभिः कलशैर्गन्तः ॥ २१ ॥

पुर आहवनीयस्य म्भापयेच्च विधानेन ।

धर्मैरावेष्ट्य ताः सर्वाश्चतुर्वेदाधिदेवताः ॥ २२ ॥

चतुर्वेदगम्याश्चैव चतुरश्राः शिलाः शुभाः ।

वस्त्रे बले पृथक् त्रिषु वेष्टका वाथ मन्त्रयतेन ॥ २३ ॥

पुण्याहान्तेऽथ वर्षायावतः प्रतिसरानपि ।

द्याययिरैव ताः सर्वाः मन्त्रेण विधिकोविद् ॥ २४ ॥

वस्त्रेणोपरि सल्लाघ्य प्रत्येकं पुष्पसम्युतम् ।

ततः प्रमाते चाचार्यो यजमानसमन्वितः ॥ २५ ॥

स्नात्वा सग्यम् विशुद्धात्मा देवागारं प्रविश्य च ।

यजमानोऽथ धर्मात्मा देवदेवमनुस्मरन् ॥ २६ ॥

आचार्य पूजयित्वा तु वस्त्राभरणपूर्वकैः ।

चतुरः स्थापकान्छुद्धानुक्तलक्षणसंयुतान् ॥ २७ ॥

पूजयित्वा विधानेन वस्त्रभान्यानुलेपनैः ।

शिला वावेष्टका वापि कुर्याद् ग्रामप्रदक्षिणम् ॥ २८ ॥

बालाल्यमलङ्कारैर्वाद्योपैश्च संयुतम् ।
 स्वस्तिमूर्त्तं समुच्चार्य देवस्थानं प्रविश्य च ॥ २९ ॥
 आचार्यः शिष्टिमिः सुतं तत् सम्यक् प्रसार्य च ।
 द्वारं सम्यग्विदित्वैव माम्द्वारादि यथाक्रमम् ॥ ३० ॥
 द्वारस्य दक्षिणे भागे स्थापयेदिष्टका शिलाः ।
 आत्ममूर्त्तं च जस्तैव जपेदेकाशरात्रिकम् ॥ ३१ ॥
 विराजोऽसीति तत्तश्चादमिमीठ इति ब्रुवन् ।
 तां शिलामुत्तराग्रां च पूर्वसिन् सन्न्यसेद्गुरुः ॥ ३२ ॥
 इपेत्त्रैर्जैवेति जपन्पूर्वाग्रं दक्षिणे न्यसेत् ।
 अग्न आयाहि इत्युक्त्वा पश्चिमे चोत्तराग्रकम् ॥ ३३ ॥
 शं नो देवीति चोक्त्या तु पूर्वाग्रं चोत्तरे न्यसेत् ।
 एतेन विधिना चैवमिष्टकाश्चापि विन्यसेत् ॥ ३४ ॥
 ध्रुवमूर्त्तं समुच्चार्य दृढीकरणमाचरेत् ।
 मध्ये बाह्ये तथेन्द्रादि चैशान्यन्तं यथाक्रमम् ॥ ३५ ॥
 प्रतिष्ठोक्तैश्च मन्त्रैश्च नवरत्नानि विन्यसेत् ।
 तथैव भालुबीजांश्च न्यसेत्कूर्मगजादिकम् ॥ ३६ ॥
 शिलां बाधेष्टकामूर्ध्वे ध्रुवमूर्त्तेन सन्न्यसेत् ।
 आचार्यस्यामकादीनामृत्विजां दक्षिणां ददेत् ॥ ३७ ॥
 ग्रामगर्भं न्यसेत्तु मध्ये विष्ण्वालये तथा ।
 पश्चिमालयदेशे वा ग्रामगर्भं निधापयेत् ॥ ३८ ॥
 श्रीदेव्यास्त्वालये बाधे सगम्पान्नेऽथवा न्यमेत् ।
 यथाच्छिस्तिनमाह्वय विधिजमभिपूज्य च ॥ ३९ ॥

शिलागिरिष्ठाभिर्वा दृष्ट्वा णगयुताम् ।

उरिष्ठतु सयोन्य गितं गौन्या प्रसूयते ॥ १० ॥

इति श्रीवेङ्कटमे अविप्रोक्ते ममूर्तार्चनाधिकरणे

प्रथमशिष्टेष्टाविप्रिर्नाम

पष्ठोऽध्याय ॥

ममभोऽध्यायः

अत पर प्रथम्यामि विमानानां विधिं क्रमात् ।

पञ्चहस्तविमानं यद्विष्णोस्तदधमाश्रमम् ॥ १ ॥

विहस्तमन्यदेवानां शमाधममुच्यते ।

सप्तहस्तविमानं यदधमान्मथमस्मृतम् ॥ २ ॥

नवहस्तहस्तं यत्तदधमावृत्तमभयेत् ।

हस्तानेकादशारम्यं चैकविंशतिरुत्तमम् ॥ ३ ॥

मध्यमादधमं मधुमुत्तमं चाभिधीयते ।

त्रयोविंशतिरुत्तमं पञ्चाष्टादशममधम् ॥ ४ ॥

उत्तमादधमं मधुमुत्तमं च त्रिधा भवेत् ।

इष्टं यत्तिमेषस्त्यैव यशस्ति समारभेत् ॥ ५ ॥

शिलागिरिष्ठाभिर्वा विमानं तु विधीयते ।

तस्यार्धं पादहीनं वा समं वा मुग्धमण्डपम् ॥ ६ ॥

चतुर्भागेऽङ्गभागं वा पञ्चभागेऽङ्गमेव वा ।

भित्तिमूलघनं प्रोक्तं मध्ये गर्भालयं त्रिदु ॥ ७ ॥

एकभूमिविमानस्य विस्तारद् द्विगुणोच्छ्रयम् ।
 ज्ञात्वा तदुच्छ्रय वसादष्टभागं तु कारयेत् ॥ ८ ॥
 एकभागमधिष्ठानं द्विभागं पादवर्गम् ।
 पक्षरश्चैकभागं स्याद् ग्रीवा तस्यैकभागिका ॥ ९ ॥
 शिखरं तद्द्विभागं स्यात्स्थूपी चैकाशसयुता ।
 एव पङ्क्त्यवर्गसयुक्तं विमानं सम्प्रशस्यते ॥ १० ॥
 शिल्पशास्त्रोक्तमार्गेण शिल्पिभिः कारयेत्कृत्वा ।
 एकभूमिविमानं तदधमं परिचक्षते ॥ ११ ॥
 द्वितलं मध्यमं प्रोक्तमुत्तमं त्रितलं श्रेष्ठम् ।
 अशक्तानामिदं ज्ञेयं शक्तानां अधिकं विदुः ॥ १२ ॥
 तलैर्द्वादशभिर्युक्तमुत्तमात्तममुच्यते ।
 अशक्यं तन्मनुष्याणां देवानामभिधीयते ॥ १३ ॥
 त्रया नलिनकं विष्णोस्तलैर्द्वादशभिर्युतम् ।
 विमानं दृष्टवान्बभौ तलेवापूजयद्भरिम् ॥ १४ ॥
 नलिनकं सप्ततलं पद्मभूमियुतं तु वा ।
 त्रितलं वा भुज्याणामुत्तमोत्तममुच्यते ॥ १५ ॥
 नलिनकं तथा श्रीमन्मन्त्रिकं च तर्धेन च ।
 महापद्मविमानं च पर्यन्तावृतिकं तथा ॥ १६ ॥
 विमानं सर्वतोभद्रं तथा पद्मरत्नरुम् ।
 श्रीप्रतिष्ठितकं चापि विमानं श्यम्निकं तथा ॥ १७ ॥
 सोमार्धमद्भुतं तथा वै प्रनर्त्तनकम् ।
 पद्माकारं त्रिलशितं सोमचन्द्रं चतुष्पुटम् ॥ १८ ॥

ऊर्जालम्बकं वापि ब्रह्मवृत्तं चनुर्मुगम् ।
 नन्दीविशालमष्टाङ्गं तथैवोत्पलफुल्लकम् ॥ १९ ॥
 नन्दावनं श्रियारुचं तथा गान्धारपञ्चकम् ।
 विष्णोरेतानि शम्भानि विमानानि प्रचक्षते ॥ २० ॥
 नलीनकाल्यो विष्णोरुत्तमोत्तम एव सन् ।
 पद्माकारं चिचगित्यं पर्वतादृतिकं तथा ॥ २१ ॥
 चनुर्मुगविमानं च ब्रह्मवृत्तं तथैव च ।
 प्रनलीनविमानं च गरुडाकारमेव च ॥ २२ ॥
 ऊर्जालम्बकं चाष्टौ ब्रह्मणा निर्मितानि वै ।
 विमानं स्वम्भिकं चापि धीप्रतिष्ठितकं तथा ॥ २३ ॥
 श्रीश्वम्भिकविमानं च नन्दावनं तथैव च ।
 श्रियारुच महापद्म तथा गान्धारपञ्चकम् ॥ २४ ॥
 तथैवोत्पलफुल्लं च विष्णुना निर्मितानि वै ।
 नन्दीविशालमष्टाङ्गं वृषभाकारमेव च ॥ २५ ॥
 चतुष्पुटं तथा भद्र वृत्तमन्तकसधिकम् ।
 अन्ननाकारमप्येवं पञ्जरामुखमेव च ॥ २६ ॥
 वृत्तसौभद्रकं चैव सर्वतोभद्रकं तथा ।
 विमानं वृषाच्छन्दमुरगच्छन्दगेव च ॥ २७ ॥
 कोण्ड्यावृत्तविमानं च भूतवैहारमेव च ।
 रुद्रेण निर्मितान्येतद्विमानानि तपोधना ॥ २८ ॥
 अप्सरोमण्डपं शुद्ध दिव्यं पञ्चवसन्तकम् ।
 गाहेन्द्रं स्वस्तिवृत्तं च मायाबहुविकारकम् ॥ २९ ॥

उत्पलं पङ्कलं च श्रीस्वस्तिकनिवेशनम् ।
 वापी ब्रह्मसभा चैव तथैवोत्पलपत्रकम् ॥ ३० ॥
 महापद्मं महाच्छन्दं देववृत्तं तथैव च ।
 इन्द्रेणैतद्विमानानि निर्मितानि सुसार्थिना ॥ ३१ ॥
 सोमच्छन्दं सोमवृत्तं बहुपत्रं सुपौष्टिकम् ।
 श्रीवत्साकृतिकं घोणं छन्दवृत्तं च वेदिकम् ॥ ३२ ॥
 सिद्धयोगं चतुर्वक्त्रं कूटाकारं विलोकनम् ।
 कुम्भाकारं च गान्धारं तिलकं स्वस्तिकं तथा ॥ ३३ ॥
 शशिवृत्तं विशालं च तथा बलैन्दुकं पुनः ।
 एतान्यपि विमानानि शशिना निर्मितानि वै ॥ ३४ ॥
 वेदिकं वेदिवृत्तं च सोमघोणं चतुर्मुखम् ।
 आहिकं कीचकं यानमग्निच्छन्दोरगं तथा ॥ ३५ ॥
 हस्तिपृष्ठं च नौवृत्तं प्रमदालम्बकं त्रिवृत् ॥
 अक्षपदं मयूरवृत्तं त्रिकूटं शिल्पवृत्तकम् ॥ ३६ ॥
 गोधातुं मण्डुकं चापि परिभ्रामणमस्तकम् ।
 पाशिकं पङ्कलं च तथैव गगनेचरम् ॥ ३७ ॥
 शाहिकं रसवृत्तं च निवृहं परिवृंहितम् ।
 गान्धर्वं गगनं चैव हरिच्छन्दमनन्तकम् ॥ ३८ ॥
 धैरतेयं विमानं च भूताकारमिडावृतम् ।
 एतानि सनकाद्यैस्तु मुनिभिर्निर्मितानि च ॥ ३९ ॥
 यज्जबतिविमानानि कीर्तितानि पुरातनैः ।

पञ्च भद्र तथा चूर्णं चूर्लिकं चेति तानि च ॥ ४० ॥

चतुर्भेदानि सर्वाणि मिमानानि पृथक् पृथक् ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे मिमानभेदविधिर्नाम

सप्तमोऽध्यायः

अष्टमोऽध्यायः

षड्वर्गसहितं नित्यं मिमानं दोषवर्जितम् ।

तत्र रन्तु मनीषा स्याद्देवतानां विशेषतः ॥ १ ॥

मिमानानां च सर्वेषां सामान्यमिदमुच्यते ।

अधिष्ठानं पादवर्गं प्रमत्तग्रीवकाऽपि ॥ २ ॥

शिखरं ग्भीरिका चेति षड्वर्गा इति कीर्तिता ।

अधिष्ठानाद्विभगेषु विभागः परिसीर्त्यते ॥ ३ ॥

उपानं प्रथमं ज्ञेयं जगती तुमुद तथा ।

वल्लिका चापि त्रण्ड च तथाप्यधरपट्टिका ॥ ४ ॥

महापट्टी च विज्ञेया विज्ञेया चोभयपट्टिका ।

पादाभ्यापि प्रमाणेन परिसङ्ख्या विशेषतः ॥ ५ ॥

ताटी च तर्करी चैव तुम्भ च फलका तथा ।

बोधिका चोत्तरा चैव प्रतिपट्टी च मालिका ॥ ६ ॥

लम्बोष्ठा च गण्ड च त्रैलिका च तथैव च ।

शालाकृतं मण्डपानाम्गो नैव भुजनामिका ॥ ७ ॥

ग्रीवा शिखरकुम्भं च स्थूतिका च क्रमेण च ।

इत्युद्देशक्रमेणैव विमानाङ्गं प्रचक्ष्यते ॥ ८ ॥

निर्देशानपि वक्ष्यामि निबोधत पृथक् पृथक् ।

उपनिमेकभागं स्यात्पञ्चांशा जगती तथा ॥ ९ ॥

कुमुदं च चतुर्भागमेकभागा तु वल्लिका ।

खण्डं द्विभागमुद्दिष्टमेका त्रधरपट्टिका ॥ १० ॥

पादैर्नैव समं द्वारं तदर्थं द्वारविस्तरम् ।

द्विभागा स्यान्महापट्टी तदर्थं चोर्ध्वपट्टिका ॥ ११ ॥

सर्वेषां च प्रमाणेन द्विशुणं ग्राह्यमुच्यते ।

पादवन्धं निखण्डं च प्रतिखण्डं तथैव च ॥ १२ ॥

न च छिद्याद्विमानेषु तत्कर्ता तु विनश्यति ।

प्राणिरूपं न कर्तव्यं कण्ठे पादान् प्रवेशयेद् ॥ १३ ॥

पादाश्च विविधाः प्रोक्ताः समाश्रयनिराश्रयाः ।

सिंहहंसगजव्यालः पादानामाश्रयाः शुभाः ॥ १४ ॥

हंसमाला कबेरुक्ता हरेः सिंहाश्रयाः शुभाः ।

गजाश्रया समाख्याता देवसेनापतेस्तथा ॥ १५ ॥

समवृत्तं तथैकान्तं गोकर्णं कोमलं तथा ।

नागहस्तं स्फुटवृत्तं तालवृन्तक एव च ॥ १६ ॥

एते सप्त पदाः प्रोक्ताः वृत्ता लोकपरिक्षुताः ।

चतुरङ्गमवच्छन्दं वज्रं चतुरवेदिकम् ॥ १७ ॥

तथा वायुपरीतं च पष्ठं च प्रियदर्शनम् ।

पिण्डिपादं षोडशाश्रं अलका पिण्डिकं तथा ॥ १८ ॥

एते च नव संप्रोक्ताः पादाः पोटशभेदकाः ।

मुक्ताप्रलम्बपुष्पैर्वा वल्लीपत्रैर्विशेषतः ॥ १९ ॥

पादानां कल्पयेद्भूषा परिमाणेन तत्त्ववित् ।

अष्टादश द्वादशाष्टौ बाहुल्यं पादविस्तरः ॥ २० ॥

उत्तमान्तरहीनानां विमानानां प्रकल्पिताः ।

कुम्भे ताटी पृथक्कार्या फलका च प्रमाणतः ॥ २१ ॥

अन्योन्यं कण्ठमात्रेण भवेयुरविशेषतः ।

प्रत्युत्तरं च माला च लम्बवेदी तथैव च ॥ २२ ॥

पादविस्तारमात्रेण भवेदेतच्चतुष्टयम् ।

हसमाला कवेरक्ता भूतमाला हरस्य ॥ २३ ॥

विद्याधराणां माला स्याद्द्वरेर्नारायणस्य तु ।

चतुःपट्टिपदं कृत्वा बाह्यं च परिवर्जयेत् ॥ २४ ॥

द्वितीयं शिखरं विद्याद्भवेद्ग्रीवा तृतीयकम् ।

कृत्वा पञ्चदशैः पञ्च पादान् बाह्यान्विवर्जयेत् ॥ २५ ॥

शैपैश्च नमभिर्ग्रीवा कुर्याद्वा युक्तितः शिरः ।

दशगालासमा ज्ञेया कूटशालासमुत्ति ॥ २६ ॥

कूटशालासमा ज्ञेया परिवाराल्योन्नतिः ।

ब्रह्मस्थानं पदं सम्यक् नवधा परिकल्पयेत् ॥ २७ ॥

मध्यमं मकुटं विद्यात्तावन्मात्रा तदुन्नतिः ।

तदूर्ध्वं पिण्डिकाग्निसस्तदूर्ध्वं च शिखोच्यते ॥ २८ ॥

पादद्वयेन शाला स्यादेक कूटमिहोच्यते ।

शालायां पार्श्वतः पादाश्चत्वारश्चाष्ट वा स्मृताः ॥ २९ ॥

द्वौ द्वौ पादौ महानास्य शेषा सिंष्टपदा स्मृता ।
 कूटशाला महानासा पादधर्मो प्रकल्पयेत् ॥ ३२ ॥
 एव चोपरिभूमीना कूटशालाविधिक्रमम् ।
 कूटशालान्तरे हारान् प्रमेणैव निवेशयेत् ॥ ३१ ॥
 सिंहक्षुद्रभृगाध्वाना सर्वेष्वेव विधिक्रम ।
 शाला स्यात्तर्जभूमीना गर्भागारसमापि वा ॥ ३२ ॥
 तदर्धं कूटक शोक महानास्योऽपि सत्तमा ।
 विमानस्य तु विस्तारस्तत्लाशेन विहीनकम् ॥ ३३ ॥
 समन्यर्धपादोन प्रमुरा कैश्चिदुच्यते ।
 पादेनैव सम द्वार तदर्धं द्वारविस्तृतम् ॥ ३४ ॥
 पादविस्तारमुमेन विमान समविस्तरम् ।
 तदर्धं तस्य बाहुल्य तदर्धं च क्वाटयो ॥ ३५ ॥
 गर्भागार त्रिभागेऽथ शालाना विस्तृत भवेत् ।
 गर्भागारस्य विस्तार दशधा परिकल्पयेत् ॥ ३६ ॥
 एकद्वित्रिभिरन वा सम वा पादमानकम् ।
 अष्टभागेऽकहीन तु द्वारमान प्रकल्पयेत् ॥ ३७ ॥
 तदर्धं विस्तृत प्रोक्त द्वारोत्तरे तु मेरकम् ।
 क्वाटवाहुल्यमुक्तमष्टम स्तम्भविस्तरम् ॥ ३८ ॥
 द्विगुण स्तम्भविस्तार यामविस्तारमुच्यते ।
 तदर्धं यामबाहुल्यमुक्तमेतन्मनीषिभि ॥ ३९ ॥
 द्वात्रिंशद्बहुलविस्तार स्तम्भस्येकतल भवेत् ।
 तलोन्नतिं परिज्ञाय द्वाभ्या द्वाभ्या त्रिवर्धयेत् ॥ ४० ॥

गजेन वायु द्वाभ्या वा हीनाधिपत्य न दोषकृत् ।
 पट्टद्वस्तेन त्रिक प्रोक्त पादनामेकभूमिके ॥ ४१ ॥
 भूमौ भूमौ योनेः पादत्रयाम प्रार्थयेत् ।

इति श्रीवैराग्यनामे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनागिरणे विमानान्धारो
 नामाष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः

अतः परं प्रपूज्यामि विमानानां प्रमेदकम् ।
 प्रणम्य सर्गलोकेश चतुर्भूतिं चतुर्गुणम् ॥ १ ॥
 यानि यच्छन्दतो ह्यासन्नोपायुतानि च ।
 तानि तच्छन्दतो विबाह्यविमानानि विशेषतः ॥ २ ॥
 ब्रह्मच्छन्दमिति प्रोक्तं चतुरश्रविमानकम् ।
 विष्णुच्छन्दमिति प्रोक्तं मष्टाश्रकविमानकम् ॥ ३ ॥
 वोढश्चाश्रं भवेदेन्द्र रत्नवास्तु निरश्रकम् ।
 ग्रीवाशिरसरकृटेषु भेदश्च परिकल्पयेत् ॥ ४ ॥
 अतः परं प्रपूज्यामि शिखराणां त्रियाविधिम् ।
 शिरश्चतुर्विधं प्रोक्तं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥ ५ ॥
 अष्टाश्रं चतुरश्रं च शाला मण्डलमेव च ।
 मण्डलं द्विविधं ज्ञेयं छत्रत्रिन्दूपमानतः ॥ ६ ॥

पञ्चभागं द्विभागं वा सप्तभागं त्रयोऽथवा ।

नवभागं चतुर्भागमेकादशसु पञ्चकम् ॥ ७ ॥

तयोदशसु षड्भागमेकादशसु सप्तकम् ।

सप्तदशाष्टभागं वा विसारार्थमिति स्मृतम् ॥ ८ ॥

स्थानामिवृद्धिकामधेनवरत्नं विनिक्षिपेत् ।

कुम्भादधस्ताद्वानां स्थानं प्रोक्तं महर्षिभिः ॥ ९ ॥

विमानप्रकृतेरुर्ध्वमुत्तरार्थं च यद्भवेत् ।

विमानस्य महाद्वारं दशभागं च कारयेत् ॥ १० ॥

अथवा तन्महाद्वारमष्टभागं समाचरेत् ।

अथैकं भुवङ्गः स्यात्तद्भोऽप्येकमूर्ध्वतः ॥ ११ ॥

शुद्धद्वारं तु तन्मध्ये भुववेरं तु तत्तमम् ।

विमानसमविस्तारं प्रथमावरणं स्मृतम् ॥ १२ ॥

अथवाप्यधिकं तत्र कुर्यादर्धाधिकं तथा ।

दक्षिणेऽप्युत्तरे वापि पश्चिमे च तथा भवेत् ॥ १३ ॥

पश्चिमाद् द्विगुणं प्राच्यां सुखमण्डपपूर्वतः ।

प्रमुखे तत्र सोपानमाल्यार्थमिति स्मृतम् ॥ १४ ॥

प्रमुखे तत्र विस्तारं द्विभागं परिकल्प्य च ।

तत्पश्चिमाद् द्विभागं स्यात्पूर्वभागस्य चान्तरम् ॥ १५ ॥

तद्देशो गरुडस्योक्तस्तत्पूत्रे पश्चिमाश्रिते ।

कुवेरेशानयोर्मध्ये चोत्तरे गित्तिपार्श्वतः ॥ १६ ॥

विष्वक्सेनस्य देशः स्यात्प्राच्यां द्वारस्य दक्षिणे ।

इन्द्रस्यामेस्तथाग्नेव्यां याम्ये चैव यमस्य च ॥ १७ ॥

नैर्नित्या निर्भक्ते स्थान वारण्या वरणस्य च ।
 वायुदेशे तु वायोश्च सोम्ये सोमस्य चोच्यते ॥ १८ ॥
 ईशम्येशान्यमोणे तु दक्षिणे भास्करस्य तु ।
 आल्य परिवाराणा प्राकाराश्चमेव हि ॥ १९ ॥
 विमान परितः पार्श्वे शय्यादेशः प्रकल्पयेत् ।
 प्रमुखे परितश्चापि मण्डप कारयेत्तथा ॥ २० ॥
 विमानात्पादहीनस्तु गोपुरोच्छ्राय उच्यते ।
 विमानस्यार्धमुत्तरे प्राकारः परिरक्ष्ययेत् ॥ २१ ॥
 गोपुरस्य बहिः पार्श्वे द्वयोरालयमुच्यते ।
 दक्षिणे वक्रतुण्डस्य नागराजस्य वामतः ॥ २२ ॥
 आल्य परिवाराणामर्धं मूलालयस्य वै ।
 लिहस्तमालय तेषां कारयेत्तु विधानतः ॥ २३ ॥
 अक्षत परिवाराणामालयः प्रतिमा विना ।
 देशे यथोक्ते सर्वेषां पीठं तत्रैव कारयेत् ॥ २४ ॥
 प्रथमावरणात्तस्मान् द्वितीयः द्विगुणः स्मृतम् ।
 द्वितीयावरणात्तस्मात्तृतीयः त्रिगुणः स्मृतम् ॥ २५ ॥
 सर्वावरणविस्तारः प्रयुजे द्विगुणः स्मृतः ।
 द्वितीयावरणे कुर्यादाग्रेभ्यः पञ्चमालयम् ॥ २६ ॥
 न्यसेत्तत्पश्चिमे देशे स्नानपानीयस्तोयकम् ।
 पुष्पसञ्चयदेशः च कुर्याद्देशान्यपश्चिमे ॥ २७ ॥
 द्वितीयावरणे तत्र तृतीयावरणेऽपि च ।
 प्रमुखे शिल्पशास्त्रेण मण्डपः कारयेत्तस्मान् ॥ २८ ॥

द्वितीयावरणे वाय तृतीयावरणे तथा ।

चतुर्थावरणे वापि यावत्प्रमुखविस्तृति ॥ २९ ॥

तद्विस्तारं त्रिभागं तु कृत्वा तल च तल च ।

द्विभागं पश्चिमे हित्वा महाभूतस्य तल वै ॥ ३० ॥

देवालयस्याधिष्ठानसमं पीठं प्रकल्पयेत् ।

तसीठात्पश्चिमे चक्रं ध्वजं शङ्खं च कारयेत् ॥ ३१ ॥

द्वितीयावरणे तद्वत् द्विभागं सव्यपोद्ग च ।

तल चक्रं प्रकल्प्यैव तृतीये वा चतुर्थके ॥ ३२ ॥

ध्वजं शङ्खं तथा वीशं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।

ये देवाः प्रमुखे प्रोक्तास्तानाहुनपायिनः ॥ ३३ ॥

वक्षिणादिदि द्वारे ताभ्युर्गाम्प्रमुखे तथा ।

विष्वक्सेनं तथेन्द्रादीन् तत्तद्दिक्ष्वेव कल्पयेत् ॥ ३४ ॥

द्वितीयं गोपुरं तुल्यमधिकं वा विशेषतः ।

तृतीयावरणसंयुक्तं गोपुरद्वारमुच्यते ॥ ३५ ॥

प्रमुखे चापरे वापि गोपुरं परिकल्पयेत् ।

एकप्राकारमथर्मं द्विप्राकारं तु मध्यमम् ॥ ३६ ॥

त्रिप्राकारयुतं यच्चतुर्त्तमं परिचक्षते ।

चतुःप्राकारसंयुक्तं पञ्चप्राकारसंयुतम् ॥ ३७ ॥

षट्प्राकारयुतं चैतदुत्तमोत्तममुच्यते ।

तत्तद्गोपुरसंयुक्तं यथाशक्ति च कारयेत् ॥ ३८ ॥

द्वितीयावरणे वाय तृतीयावरणे तथा ।

चतुर्थे वाप्ययेजान्ये ऋष प्राप्तास्पर्धत ॥ ३९ ॥

प्रमुखे वाद्यत पार्श्वे तटाक्रमपि नारयेत् ।

इति श्रीवैराग्यसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे परिवाराख्यविधिर्नाम

नवमोऽध्यायः ॥

दशमोऽध्यायः

अथात सप्ररक्ष्यामि गर्भन्यासविधिं बुधा ।

समुद्राचेन नद्याश्च पर्वताचीर्यदेशत ॥ १ ॥

ह्रदाकुलीरवासाच्च कल्मीकाच्च सलादपि ।

गजदक्षिणदन्ताच्च वृषदक्षिणशृङ्गत ॥ २ ॥

पृथक् पात्रे गृहीतव्या मृत्तिकास्तु सुशोभना ।

वज्रमोक्तिकेहूर्यान् दाह्य च स्फटिक तथा ॥ ३ ॥

पुष्य चन्द्रमणि चेन नील ब्रह्ममणि तथा ।

रत्नानि सपरीक्ष्येव गृहीयात्तानि यत्नत ॥ ४ ॥

मन शिला हरितालमज्जन श्यामसीसक ।

सौराष्ट्र रोचन चेव गेरिक पारद तथा ॥ ५ ॥

एतान् सङ्गृह्य धातून् च शालिनीवारकङ्कुभि ।

भाष कुन्तुत्यनिष्पावतिलमुद्रयवानपि ॥ ६ ॥

उक्तनैतास्तथा लोहे कारयेत् यथाक्रमम् ।

सम्पूर्णपाकनिर्दोषान् ननाद्यापि समाहरेत् ॥ ७ ॥

हिरण्य रत्नत नाममायस तपु सहरेत् ।

उत्तमस्य च मूलं च पद्ममूलं तथेन च ॥ ८ ॥

गृहीयात्कौमुदं मूलं भूलं नीलोत्पलस्य च ।
 सर्वाण्येतानि सङ्गृह्य कूर्मचक्रम्बुजान्यापि ॥ ९ ॥
 ऋगं महलन्यथै सुवर्णेनैव काश्येत् ।
 फेलामष्टाहुलायामां तावदङ्गुलविस्तृताम् ॥ १० ॥
 भागमात्रसमुत्सेधामर्थोत्सेधोत्तरच्छदाम् ।
 कृत्वा ताम्रमयीं स्निग्धां नवकोष्ठसमन्विताम् ॥ ११ ॥
 अच्छिद्रागक्षतां रम्यां यवमालघनायुताम् ।
 ऋक्षाण्येवं परीक्ष्यैव पूर्वोक्तानि शुमानि वै ॥ १२ ॥
 पञ्चामीन् कल्पयित्वैपामाधारं जुहुयात्तथा ।
 एकत्राहवनीये वाप्याधारमिति केचन ॥ १३ ॥
 पूर्वेष्वरेव कर्तव्यं रात्रौ होमं विधानतः ।
 जुहुयाद्वैष्णवं सूक्तमतो देवादिकं पुनः ॥ १४ ॥
 लोकपालेभ्य इत्युक्त्वा तथा नारायणाय च ।
 धीजेभ्यः सर्वधातुभ्यः सर्वलोहेभ्य एव च ॥ १५ ॥
 नदीभ्यश्च हृदेभ्यश्च पत्नलिभ्यस्तथैव च ।
 घृक्षेभ्यश्चैव नागेभ्यो दिग्गजेभ्यस्तथैव च ॥ १६ ॥
 व्याहृत्यन्तं यजेदेतैर्मन्त्रैः पञ्चसु घामिषु ।
 प्रमाते विधिना खात्वा पुण्याहं वाचयेत्क्रमात् ॥ १७ ॥
 मृदो द्रव्याणि निक्षिप्य फेलायां देवसन्निधौ ।
 कनिकदादिशकुनसूक्तपोषसमन्वितम् ॥ १८ ॥
 नैष्णयं पौरुषं सूक्तं जपन्वै प्रोक्ष्यैरपि ।
 समीक्ष्यैव यथान्यायं तां फेलां द्रव्यकैः सह ॥ १९ ॥

तथैव स्वापयेद् द्रव्यं विधिना गर्भभाजने ।

प्रक्षाल्य पञ्चगव्येन प्रणवं मन्त्रमुच्चरन् ॥ २० ॥

गायत्र्या प्रोक्षयेत्तश्चाच्छुद्धतोयेन वै बुधः ।

समुद्रमृत्तिकां पूर्वं परितः प्रक्षिपेत्ततः ॥ २१ ॥

दिश्यैत्र्यां पार्वती याम्यां तीर्थजां प्रक्षिपेत्ततः ।

नादेयां पश्चिमे सौम्ये हृदजां विन्यसेत्क्रमात् ॥ २२ ॥

कौलीरवासामाग्नेय्यां बाल्मीकीं नैर्ऋते न्यसेत् ।

वायव्यां रितुजा प्रोक्ता चैशान्यां हस्तिदन्तजा ॥ २३ ॥

ब्रह्मस्थाने च दातव्या वृषदक्षिणशृङ्गजा ।

पाद्मसुत्पलमूलं तु कौमुदं मूलमेव च ॥ २४ ॥

इन्द्रादीनां महादिक्षु प्रक्षिपेच्च यथाक्रमम् ।

वज्रादीनि च खानि इन्द्रादीनां दिशि क्रमात् ॥ २५ ॥

मनःशिलाद्ये च तथा शाल्याद्ये च यथाक्रमम् ।

हिरण्यं ब्रह्मणः स्थाने ऐन्द्रे तु रजनं न्यसेत् ॥ २६ ॥

याम्ये ताम्रं निधातव्यं बारुष्यामायसं न्यसेत् ।

तपु सौम्ये क्षिपेद्विद्वान् सव्रमेवमसङ्करम् ॥ २७ ॥

गरुडं कूर्मद्वयं च शङ्खचक्रसमन्वितम् ।

विदिक्षु सन्यसेदेवं गण्डादीनि यथाक्रमम् ॥ २८ ॥

धनुर्दण्डं मन्त्रास्त्रीयज्ञातिद्रव्यं तथैव च ।

सुवर्णेनैव कृत्वा तु ब्रह्मस्थाने विनिक्षिपेत् ॥ २९ ॥

हैमानि मङ्गलान्यष्टौ क्रमादेन्द्रादिषु न्यसेत् ।

तत्तदिगोशमन्त्रैश्च सर्वाण्येतानि निक्षिपेत् ॥ ३० ॥

एतमेव विनिश्चिप्य शालिनीजैश्च पूर्येत् ।
 पेलामान्छादयेच्छिष्टासुत्तराच्छान्दाससा ॥ ३१ ॥
 दिक्परिच्छेदनायां लक्षणं लक्षयेद्बहिः ।
 अर्चयेत्लोकमालंस्तान् दिग्गतिमिव चिन्तयेत् ॥ ३२ ॥
 अन्तर्भूमण्डलं ध्यायेत्सर्वमेवमशेषतः ।
 अनन्तं चैव नागेन्द्रमर्चयित्वा तु मन्त्रतः ॥ ३३ ॥
 अनुमान्य च ते देवं तद्गोदारं मुचिन्तयेत् ।
 येष्वयित्वा तु वक्षेण व्रीहेरुपरि निक्षिपेत् ॥ ३४ ॥
 रात्रायेव निधातव्यं गर्भपात्रं सुशोभनम् ।
 सौम्यसुक्ते शुभांशे वा स्थिरे चोर्ध्वोदये शुभे ॥ ३५ ॥
 ऊर्ध्वाननं निधातव्यं राशौ शुक्लाष्टमव्यये ।
 ब्राह्मणो यजमानश्चेन्न्यसेद्दे पट्टिकोपरि ॥ ३६ ॥
 नृपश्चेत्तु निधातव्यमुपानादुपरि स्थिरम् ।
 तस्मादेकाहुलं न्यूनं वैद्यानां तु विधीयते ॥ ३७ ॥
 ततश्चैकाहुलं न्यूनं शूद्राणामभिधीयते ।
 द्वास्त्र्य दक्षिणे भागे मित्रिमध्ये तिभागतः ॥ ३८ ॥
 धातुः समीपे न्यस्तव्यमिति शास्त्रस्य निश्चयः ।
 अम्यर्च्य मेदिनीं सुस्यां विष्णोर्देवीं वसुन्धराम् ॥ ३९ ॥
 आतासूक्तं जपित्वैव जप्त्वा चैकाक्षरादिकम् ।
 विष्णोर्भार्थमिति ध्यात्वा न्यसेत्पद्मावमावितम् ॥ ४० ॥
 मेदिनीं देवीसुखत्वेव गर्भं तत्रैव विन्यसेत् ।
 एकाक्षरादिसूक्तं च प्रुवसूक्तं जपेत्ततः ॥ ४१ ॥

वेणुन विष्णुमुक्तं च जपेद्गुरुतन्त्रित ।
 आचार्यस्यापसादीनामृत्तिना दक्षिणा ददेत् ॥ ४२ ॥
 अत्राय च यत्राशक्तिं दापयेत्सर्वार्थिनाम्- ।
 एतं गर्भं तु विन्यस्य पादग्रन्थादि कारयेत् ॥ ४३ ॥
 न्यमेदेव विधानेन गर्भं ग्रामस्य पृथगे ।
 अत्र मूर्धेष्टान्यामगिधिं वश्ये समासत ॥ ४४ ॥
 कलिते च विमाने तु पुरोक्तेन विधानतः ।
 शुभे मुहूर्ते पृग्गङ्गे शुश्रूक्षत समाप्तिनाम् ॥ ४५ ॥
 शिला पञ्चेष्टका वायु निर्मणाश्च घना शुभा ।
 यथावत्ता प्रगृभेन स्फूर्पाशूलममन्विता ॥ ४६ ॥
 प्रथमेष्टकान्दायामा यथोक्तं सन्त्येण वै ।
 अविद्यां च होमं च तथैवाभ्यर्चनादिक्म् ॥ ४७ ॥
 अत्रापि सप्रजुर्नीतं यथागृहिधिस्रोविद् ।
 न्यक्ष पूर्वे समभ्यर्च्य धान्यपीठे यथाक्रमम् ॥ ४८ ॥
 दक्षिणे भरत चेष्ट मित्रं वै पश्चिमेऽर्चयेत् ।
 विमानपालं क्षत्तारमुचरे त्वर्चयेत्क्रमान् ॥ ४९ ॥
 ततः प्रभाते त्वाचार्यो यजमानसमन्वितः ।
 खात्वा शुद्धाम्बरधरो यत्राशक्तिं स्वलङ्घृत ॥ ५० ॥
 शिला बाधेष्टकान्तद्वत्कारयिना प्रदक्षिणम् ।
 स्वाभ्येत्यूर्वभागे तु दक्षिणे पश्चिमे तथा ॥ ५१ ॥
 उत्तरे च प्रतिष्ठाप्य त्वभ्येत्यूर्वमतः वै ।
 गर्भागारस्य मध्ये ॥ स्फूर्पामध्यं यथा भवेत् ॥ ५२ ॥

मूर्धेष्टकाः शिलास्तद्वत्संन्यसेदूर्ध्वतोमुक्ताः ।
 तथैव नवरत्नानि प्रक्षिपेदुपरि क्रमात् ॥ ५३ ॥
 यथाशक्ति समृद्धार्थं सुवर्णं तत्र निक्षिपेत् ।
 सुष्याच्छादयित्वा तु स्थापयेत्स्थूपिशूलकम् ॥ ५४ ॥
 सूक्तमात्मादिकं जप्त्वा प्रोक्षणैः प्रोक्षयेत्त्रिभिः ।
 सुधाकर्माद्यलङ्कारं तद्धिमानोदितं क्रमात् ॥ ५५ ॥
 कारयेदुक्तमार्गेण शिल्पिभिः परिवारवत् ।
 विधिना ध्रुववेरं तदुक्तदन्येष चैव हि ॥ ५६ ॥
 ताव्रेण शिलया धापि दास्या यापि कारयेत् ।
 अथवा ध्रुववेरं तु मृण्मयं कारयेत्क्रमात् ॥ ५७ ॥
 मृण्मयं कर्तुंकामस्तु शूलयुक्तं समाचरेत् ।
 तस्माच्छूलविधानार्थं दारुस्तग्रहमिष्यते ॥ ५८ ॥
 प्रतिमान्तःस्थदारुर्वै शूल इत्युच्यते बुधैः ।

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे गर्भन्यासमूर्धेष्टकाविधिर्नाम
 दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः

अश्यामि परिवाराणां नवमेदं यथाक्रमम् ।
 विष्वक्सेनश्च गरुडो भूतर्पाठश्च यस्तथा ॥ १ ॥
 परिवार इति श्रोक्तो देवेगस्याधमाधमे ।
 पूर्वोक्तैः सहितो न्यक्षः श्रीभूतं चैव पञ्चदशः ॥ २ ॥

परिवारानिति प्राहुरेतान्मममध्ये ।

अष्टाविन्द्रादिदिग्देवा भस्त्रेण समायुता ॥ ३ ॥

विमन्त्रन्मित्रां त्वारां परिवारमिवाय ।

इया सप्तदश प्रोक्ता पूर्वाक्षरधर्मोत्तमे ॥ ४ ॥

नरेव देवे पृथक् परिवार्यमाग्निधि ।

मन्त्रावरणद्वारात् तथैवोभयार्धेन ॥ ५ ॥

त्रिभेदं नागराजं च कल्पयेत्तत्र यन्त्रमम् ।

एतेनविशति प्रोक्ता देवा च मन्त्रमात्म ॥ ६ ॥

तत्र मन्त्रममध्ये च मध्यमम्यातमेऽपि च ।

उत्तमेऽप्यत्र मन्त्रे चोत्तमेषु च पञ्चमु ॥ ७ ॥

तथैतेनविशतिभिश्चैव यन्त्रानाम् ।

द्वाविशदिति देवास्तान्नाक्तं कल्पयेदिति ॥ ८ ॥

महेन्द्र शिवमाम च पश्चिमाभिमुखान् व्रजान् ।

रविपाल तथा स्कन्द यम विभेदमेव च ॥ ९ ॥

उत्तराभिमुखान्तार् दक्षिणाभिचिमाश्रितार् ।

विर्निति सप्तमानृश्च त्रिष्णु वरुणमेव च ॥ १० ॥

ज्येष्ठा वायु तथा चेनान् प्राञ्जुराग्नेय कल्पयेन् ।

तथा भृगु च ब्रह्माण कुत्रेण रश्मिमेव च ॥ ११ ॥

तथा विष्वक्मेव च त्रिणाभिमुखान् व्रजान् ।

दुर्गा सरस्वती चाप पश्चिमाभिमुखा न्यमन् ॥ १२ ॥

गर्भेण युतान् देवानकावशतिष्ठान् निदु ।

प्रथमावरणे च देवानतान् प्रकल्पयन् ॥ १३ ॥

मध्यमे मंध्यमे चैतन्मार्गमाहुस्तपोधना ।
 प्रथमावरणे देवानिन्द्रार्दाक्षाष्ट मास्करम् ॥ १४ ॥
 नवेनान् विधिना प्रोक्तान् द्वितीयावरणे क्रमात् ।
 दक्षिणे पूर्वद्वारस्य स्कन्दं भौमे श्रियं तथा ॥ १५ ॥
 भूदेवां च हविःपालं पश्चिमाभिमुखानिमान् ।
 अग्निं दुर्गां च विमेशं रोहिणां सप्तसयुक्ताम् ॥ १६ ॥
 अतून् देवाश्च मन्दं च मातृसप्तकसयुक्ताम् ।
 उत्तराभिमुखानेतान् कल्पयेत् यथाक्रमम् ॥ १७ ॥
 नरं धर्मं बुधं धार्त्रा विष्णुं ज्येष्ठां सुरप्रियाम् ।
 व्याहृतिं पुष्पपालं च प्राञ्जुस्वानेव कल्पयेत् ॥ १८ ॥
 गङ्गामपि मुनीन् सप्त ब्रह्माणं सोममेव च ।
 दत्तं तथा भव बुद्ध विष्वक्सेनमपि जन्मात् ॥ १९ ॥
 तथा पद्म महाभूतान् दक्षिणाभिमुखानिमान् ।
 सरस्वतीं मनुं चैव हरिं शङ्करमेव च ॥ २० ॥
 हरिणीं गरुडं चैव कल्पयेत्पश्चिमामुखान् ।
 द्वितीयावरणे चैतांश्चतुर्विंशच्च कल्पयेत् ॥ २१ ॥
 विमेशं नागराजं च द्वारपाश्रे प्रकल्प्य च ।
 प्रमुखे च तथा ततः ध्वजं शङ्खं प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥
 चत्वारिंशत्तथाष्टौ च देवताः परिकीर्तिताः ।
 मध्यमोत्तममार्गे तु प्राहुरेनं पुरातनाः ॥ २३ ॥
 देवाभिमुखं ब्रह्माणं ब्रह्मस्थाने प्रकल्प्य च ।
 प्रथमावरणेऽष्टौ च दिग्देवान् भास्करं तथा ॥ २४ ॥

नर देवान् प्रसन्ध्येत द्वितीयावरणे तथा ।
 भोम श्रिय हवि पाल पश्चिमामिमुत्तानिमान् ॥ २५ ॥
 स्कन्द दुर्गा च भन्द च त्रिवर्माणमेव च ।
 रोहिणी सतसयुक्ता वृहस्पतिमपि क्रमात् ॥ २६ ॥
 मातृसतसयुक्ताश्चोत्तरामिमुत्तान् क्रमात् ।
 बुध धार्ता च पुरुष मित्र ज्येष्ठा रुवि तथा ॥ २७ ॥
 पुष्पाङ्गलमिमान् देवान् प्राञ्जुत्तानेव कल्पयेत् ।
 गङ्गा महामुनीन् सप्त नद्याण च तथैव च ॥ २८ ॥
 क्षत्तारमपि सोम च महानृत महीमपि ।
 विष्वक्सेन च रुद्र च दक्षिणाभिमुत्तान् पुन ॥ २९ ॥
 यलिपाल च वाग्देवा न्यक्ष प्रत्यङ्मुत्तानिमात् ।
 गरुड पूर्ववत्तुयात् त्रिशदेवानिमात् निदु ॥ ३० ॥
 तद्वासे पूर्ववद्विन्न नागरान च कल्पयेत् ।
 दक्षिणोत्तरपार्श्वस्थावन्योऽन्यमभिवीक्षणे ॥ ३१ ॥
 शक्त्यादि दक्षिणस्थाने शङ्खचक्रौ च कारयेत् ।
 तच्चक्रोत्तरत पार्श्वे शार्ङ्गादीन् कारयेत् क्रमात् ॥ ३२ ॥
 तस्याद्वहिर्ध्वज उर्यादक्षिणे दन्तिनायकम् ।
 तद्धन्तस्मोत्तरे शाल वृक्षा तल रथ न्यमेत् ॥ ३३ ॥
 तस्याद्वहिर्ध्वज शङ्ख दक्षिणेऽप्यक्ष तथा ।
 शङ्खस्मोत्तरत स्थाने चक्र च परिकल्पयेत् ॥ ३४ ॥
 देवानोकादशैताश्च कल्पयेदिति शासनम् ।
 उत्तमाधममित्येव मार्गमाहुर्मनीषिण ॥ ३५ ॥

प्रथमावरणे देवान् पञ्चमुत्तान्तान् यथाक्रमम् ।
 रविमिन्द्रं तथैवाग्निं पश्चिमाभिमुखानिमान् ॥ ३६ ॥
 भौमं यमं च मन्दं च दक्षिणे चोत्तरामुत्तान् ।
 निर्ऋतिं त्रिदशाचार्यं पुरुषं वरुणं तथा ॥ ३७ ॥
 बुधं ध्रुवं च वायुं च प्राञ्जुखानेव कारयेत् ।
 गङ्गां शुक्रं कुबेरं च सोमं रुद्रं तथैव च ॥ ३८ ॥
 दक्षिणाभिमुखान् कुर्यादुत्तरे मितिपार्श्वतः ।
 ईशमुत्तानपादं च वेदपार्श्वे प्रियं तथा ॥ ३९ ॥
 पश्चिमाभिमुखान् कुर्यात् द्वाविंशदेवतास्त्विमाः ।
 द्वितीयावरणे देवान् वक्ष्यमाणास्तु कल्पयेत् ॥ ४० ॥
 तथा न्यक्षं सुरादेवीं श्रियं च हविरक्षकम् ।
 पश्चिमाभिमुखान् कृत्वा विमेशं पुष्परक्षकम् ॥ ४१ ॥
 दुर्गामपि विवस्वन्तं रोहिणीं सप्तसमुत्तमां ।
 मातृस्तथैव सप्ततानुत्तराभिमुखान् क्रमात् ॥ ४२ ॥
 सन्ध्यां च वादिकंकालं रमणं धातिमेव च ।
 तथा मृशार्धं ज्येष्ठां च मायामपि च नारदम् ॥ ४३ ॥
 प्राञ्जुखानेव कृत्रैव ब्रह्माणमृषिसप्तकान् ।
 क्षपारं दक्षिणे मितौ वरुणं पञ्चभूतकान् ॥ ४४ ॥
 मही च विष्वक्सेनं च नासत्यं दक्षिणामुत्तान् ।
 व्याहृतिं च स्वर्धां स्वाहां कारयेत्पश्चिमाभ्युक्ताः ॥ ४५ ॥
 गरुडेन युतास्त्वेताम्वयस्त्रिंशच्च देवताः ।
 एकादश च पूर्वोक्तान् देवानपि च कल्पयेत् ॥ ४६ ॥

एङ्ग्या दिशि ये देवा प्रेक्षास्तास्तत्र युज्जिन ।
 समभाग च कृत्वेन कारयेत् यत्राक्रम्य ॥ ४७ ॥
 एकादशापि पूर्वोक्ते पदपष्टिर्देवता स्मृता ।
 एवमेव क्रमेणेन कुर्यादुत्तममध्यमम् ॥ ४८ ॥
 प्रथमावरणे देवानिन्द्रादीन् लोकपालकान् ।
 कल्पयित्वा रविस्थाने प्रहाद तत्र कल्पयेत् ॥ ४९ ॥
 निषर्षये तु द्वारस्य वामपार्श्वे प्रफल्पयेत् ।
 द्वितीयावरणे सूर्यं भोमं स्कन्दं तथैव च ॥ ५० ॥
 पश्चिमाभिमुखान् कृत्वा काश्यपं मन्दमेव च ।
 गुरुं चोदञ्जुरान् निधान् धर्मं सोम्यं हरिं पुनः ॥ ५१ ॥
 शक्रं ध्रुवं च वेदाम्बु पश्चिमाभिमुखान्विदुः ।
 गङ्गां सोमं स्मरं चैतान् दक्षिणाभिमुखानपि ॥ ५२ ॥
 रुद्रमुत्तानपदं च देवान्ये पश्चिमाभुगाः ।
 देवान् सप्तदेवताम्बु कारयेत् यथानमम् ॥ ५३ ॥
 तृतीयावरणे न्यक्षं मरुतं पद्मं च पारसम् ।
 पश्चिमाभिभुगाः कृत्वा विमेषं पुष्पन्तकम् ॥ ५४ ॥
 भोमं दुर्गां तथा सप्तरोहिणीसकुलां क्रमान् ।
 विजम्बतं तथा गान्धर्वं ताराभिमुखानिमाः ॥ ५५ ॥
 पर्जन्यं च तथा सप्त्यां चाद्रिं फाल्गवे च ।
 प्रजापतं तथा गितं श्रीदेवां च भृशान्वसम् ॥ ५६ ॥
 ज्येष्ठामपि तथा मायां नारदं प्राञ्जल्यं मिदुः ।
 ऋषाश्च गतं त्रिमासं दत्तारं दम्भमेव च ॥ ५७ ॥

तीर्थमप्यस्य ग्रान्त महाभूत महीमपि ।
 सर्वा चोत्तरार्धे तु दक्षिणामिगुस्तान् विदु ॥ ५८ ॥
 दक्ष च व्याहृतं सिद्धि स्वाहा वै पश्चिमासुखम् ।
 गरुडेन युतान् देवाश्चतुस्त्रिजदिमान् विदु ॥ ५९ ॥
 पूर्वगद्वै बहिर्देवानेकादश च कल्पयेत् ।
 विष्णुभूतयुतान् देवान् परिवारान् द्विससति ॥ ६० ॥
 उत्तमोत्तममार्गेण परिवारानिमान् विदु ।
 समर्थश्चोत्तम पुर्यान्ममर्थोऽधम चरेत् ॥ ६१ ॥
 नवमेदेन वक्ष्येऽहमर्चकान् परिचारकान् ।
 अर्चको मन्त्रगल्पज्ञ शोचाचारसमायुत ॥ ६२ ॥
 नक्षत्रिगुप्तगुणैर्युक्तो वैष्णवो भक्तिमानृजु ।
 मनालस्य सत्यवादी प्रसन्नश्चैक उच्यते ॥ ६३ ॥
 तथैकपरिचारक्य द्वौ प्रोक्तावधमाधमे ।
 पूर्वोक्तगुणसयुक्तस्तथैकोऽर्चक उच्यते ॥ ६४ ॥
 द्वौ प्रोक्तौ परिचर्तारौ तथैवाधममध्यमे ।
 देवस्य परिवाराणामर्चनाद्यधमेव च ॥ ६५ ॥
 अर्चकौ द्वौ च समोत्तमौ चत्वार परिचारका ।
 अधमोत्तममार्गं स्यात् तथा वै मध्यमाधम ॥ ६६ ॥
 अर्चकाश्च त्रय प्रोक्ता पञ्च वै परिचारका ।
 एतैश्चोक्तगुणैस्तन्मादष्टौ मध्यममध्यमे ॥ ६७ ॥
 चत्वारश्चार्चका प्रोक्ता पञ्च वै परिचारका ।
 (पञ्चार्चका रद्वसस्या परिचर्तार एव च ।)
 मध्यमोत्तममार्गे तु तस्याच्छोडश कीर्तिता ॥ ६८ ॥

पटुर्चकाश्च सप्रोक्तास्त्रिगुणा परिचारका ।
 चतुर्विंशतिनाश्चेते तस्मादेवोत्तमाधमे ॥ ६९ ॥
 अर्चका विंशति प्रोक्तास्त्रिगुण परिचारका ।
 ण्ते पञ्चाशदित्युत्तमान् तस्मादुत्तममध्यमे ॥ ७० ॥
 पञ्चाशत्परिचर्तार पञ्चविंशतिरर्चका ।
 पञ्चसप्ततिकाश्चेते तस्मादेवोत्तमोत्तम ॥ ७१ ॥
 ण्वमेतैः समायुक्तान् तादृशैर्भर्तयुक्तान् ।
 श्रद्धामत्तिसमायुक्तान् यत्नैरेव न कारयेत् ॥ ७२ ॥
 विमानमधिकं स्यान्नेदधिकं सर्वमाचरेत् ।
 उत्तमे चाधमं कर्म कुर्याच्चैस्स विनश्यति ॥ ७३ ॥
 अधमे चोत्तमं कर्म यदि कुर्याच्चतुत्तमम् ।
 उत्तमोत्तममार्गे तु सर्वं कर्म शुभाग्रहम् ॥ ७४ ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिस्मरणे नवविधार्चक
 परिचारकविधिर्नामैकदशोऽध्यायः ॥

द्वादशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि शिलानातिशुभाशुभम् ।
 गिरिजा भूमिना चेत वारिना च शिला भवेत् ॥ १ ॥
 उत्तमा गिरिजा ज्ञेया मध्यमा भूमिना भवेत् ।
 वारिना चाधमा प्रोक्ता प्रतिमादिषु कर्मसु ॥ २ ॥
 विचर्णा स्फुटिता वृद्धा न ग्राह्या स्यात्कदाचन ।
 सुस्निग्धास्पृग्मिता ग्राह्या तस्या धोषवत्तरा ॥ ३ ॥

स्त्रीपुंनपुंसकाश्चेति त्रिविधा च शिला भवेत् ।
 विद्यालामायतां कृष्णां स्त्रियं विद्याच तां त्रिलाम् ॥ ४ ॥
 एकवर्णा घना खिम्बा व्यक्तधोपा पुमान् भवेत् ।
 अन्यक्तधोपवर्णं च कर्कशं च नपुंसकम् ॥ ५ ॥
 नपुंसकं तु न्न ग्राह्यमिति पूर्वजदर्शनम् ।
 पुंभावेषु पुमान् ग्राह्यः स्त्रीभावेषु स्त्रियं हरेत् ॥ ६ ॥
 एकस्यां वा शिलायां तु तत्तद्देवी समाहरेत् ।
 अधोमुखाः शिलाः सर्वास्तस्मात्पार्श्वार्थादथाद्भवेत् ॥ ७ ॥
 उन्नतस्तु शिरोभागः प्रवणे पाद उच्यते ।
 उन्नतप्रवणाभावे गौरवं तु यतः शिरः ॥ ८ ॥
 शिरोभागं शिरः कृत्वा बिम्बेषु च पत्रौ पदे ।
 शिरोमुखे तथा कार्ये बिम्बे चापि यथा शिला ॥ ९ ॥
 एतौ स्पष्टौ तु विज्ञेयौ प्रशस्तां प्रतिमां प्रति ।
 धेता च पद्मवर्णा च कुलुत्थाभा च मुद्रभा ॥ १० ॥
 पाण्डरा माषवर्णा च कपोता भृङ्गसन्निभा ।
 श्वेतपद्मकुलुत्थाभा व्रक्षक्षत्रविद्यां हिता ॥ ११ ॥
 मुद्रवर्णा तु शूद्राणां शेषाः साधारणाः स्मृताः ।
 सिरा चिवर्णः स्फुटितो भेदो रेखा च पद्मम् ॥ १२ ॥
 सुपिरर्ध्वं च गर्भश्च सप्त दोषाः त्रिलोचिताः ।
 सिरया यजमानस्य कुलं भवति निन्दितम् ॥ १३ ॥
 वैवर्ण्यं कीर्तिनाथाय स्फुटितं कुलनाशनम् ।
 भेदाद्भवति चण्डूनां भेदनं तु तथैव हि ॥ १४ ॥

वैरूप्य रेखया चैव सुपिरात्स्नाननाशनम् ।

टेदने तक्षणे चापि मण्डलं यत् दृश्यते ॥ १५ ॥

सगर्भा ता शिला निद्याद् द्रुमे चापि तथा त्रिदु ।

मेकोऽहि शलभो गोधा वृश्चिको गृहगोलिका ॥ १६ ॥

आगु स्तब्धोत्पश्चापि टुफलासो दृष्यन्त्यम् ।

चित्रको गोनसश्चापि सिरतामृर्ममन्थका ॥ १७ ॥

पोटशैते शिलागर्भाभेपा लक्षणमुच्यते ।

गजिएवर्णे मण्डको गर्भं भवति मण्डले ॥ १८ ॥

टुप्णे भुजङ्गम निद्याच्छलभो नीलवर्णक ।

पीतके मण्डले गोधा वृश्चिक म्याद्वेधुके ॥ १९ ॥

कपोतवर्णे गर्भे स्यान्मण्डले गृहगोलिका ।

कपिले मृषिक विद्यान् गन्धोत्तो मरुमनिभे ॥ २० ॥

अरणे टुफलास म्याद्वुडरणेऽश्मको भवेत् ।

आग निम्बप्रगो तु निचित्रे चित्रक विदु ॥ २१ ॥

गन्धुकाभेऽस्य रचो गोनः तत्र निदिशेत् ।

तुर्माभे तुर्म एव म्याच्छुचामे मन्थ्या भवेद् ध्रुम् ॥ २२ ॥

जलाद्रयमरेर्भाति क्षण्णाम्भय च ।

गोपीटा विपयेऽशान्तिभम्भगाद्यामितो भयम् ॥ २३ ॥

अर्थहानिर्यवश्च गर्भमागो विरपता ।

राष्ट्रनाशो महाव्याधिर्यष्टरत्नहीनता ॥ २४ ॥

एते दोषा क्रमेणोक्ता गर्भेऽप्येतेषु मन्तु वे ।

तस्मात्तरीश स्तुत्या देव शल च दारयम् ॥ २५ ॥

अल्पये गर्भचिह्नेऽपि शोधनोपाय उच्यते ।
 मासी वज्री च शूर्पा च विष्णुकान्ता कुबेरदक् ॥ २६ ॥
 अजाक्षीरेण सपिष्टं च शिलायां तत्र लेपयेत् ।
 एकरात्रपरिकेन्द्राद्गोधावृश्चिकयोर्विषुः ॥ २७ ॥
 प्रतिभासे तु ततोय सफ़्फ़ाल्य प्रदर्शने ।
 सहदेवी च मासी च घटशृङ्ग तथैव च ॥ २८ ॥
 गोक्षीरेणैव सपिष्टं च कृत्वा तत्र प्रलेपयेत् ।
 एकरात्रसमायोगे कूर्मदुर्दुरयोर्विषुः ॥ २९ ॥
 लिङ्गलभूतजा भालीगोक्षीरेणैव लेपयेत् ।
 तिरस्त्राप्रतिभासस्तु कृष्णलासो ज्ञपस्तथा ॥ ३० ॥
 फल कुबेरपुत्र च मासी च करवीरकम् ।
 मुक्ता सौस्तन्यपुक्ता च शोषप्राणिप्रदर्शनम् ॥ ३१ ॥
 लेपयेद्वास्त्यैर्मन्त्रैः सर्वान् सद्धान् पृथक् पृथक् ।
 प्रलेपेषु कृतेष्वेव न स्याच्चेद प्रदर्शनम् ॥ ३२ ॥
 सा शिला च सुसमाक्षा विधिना बेरपीठयो ।

इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अज्ञातगर्भपरीक्षाविधिर्नाम
 द्वादशोऽध्यायः ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

अयं चेरायं ब्रूयामि शिलासङ्ग्रहण क्रमात् ।
 परीक्ष्य शुभनक्षत्र शुभलग्न पुंसेव तु ॥ १ ॥

आचार्या यनमानश्च तद्दिने तत्सगयणा ।
 पूजयित्वा हरिं देवममितं चानपायिनम् ॥ १ ॥
 गरुडं च समायाज्य म्बुण्डिले सम्यगर्चयेन् ।
 दममर्थं समुद्दिश्य कुर्याद्वाष्पणभोजनम् ॥ २ ॥
 शुभे मुहूर्ते संप्राप्तौ देवेश सप्रणम्य च ।
 एतमेतत्परीक्षाम् प्रसीद भगवन्निति ॥ ३ ॥
 परीत्य मन्दिरं पश्चाच्छुनानभिलक्ष्य च ।
 शुभानि यानि चोक्तेनि गच्छेद्यत्र शिला भवेत् ॥ ५ ॥
 अशुभं यत्नं दृश्यते निमित्तं सन्निरृत्य च ।
 दृत्वा तु शान्तिहोमं च पश्चाद्ध्वे शिल्पिना सह ॥ ६ ॥
 आचार्यं पुरतो गच्छेद्विष्णुर्मां पात्रितीरयन् ।
 वने वा नलपार्थे वा गिरिपार्थं त एव च ॥ ७ ॥
 यत्र सलक्ष्यते युक्ता शिला सा शुभलक्षणे ।
 तस्यास्तु दक्षिणे पार्थे प्रतीच्या वा मनारमे ॥ ८ ॥
 अङ्गारं तर्पयित्वा तु रक्षां तत्र विधाय च ।
 स्नानयित्वा तु परितः शिलायाश्च यथार्हकम् ॥ ९ ॥
 शिलां छिद्य्वा समुद्धृत्य वार्धयित्वा तु तां क्रमान् ।
 रेखात्रिन्दुफलकादीन् लक्षयित्वा गुणान्बिनाम् ॥ १० ॥
 दोषहीनां विदित्वा तु युक्ता तामभिगम्य च ।
 शिलापार्थे वारिं दद्याद्वनराजाय चोच्यते ॥ ११ ॥
 उद्वास्य तत्र वसतो देशे देवा इति ब्रुवन् ।
 भूतयक्षपिशाचानां नागानां च यथादिक्षम् ॥ १२ ॥

बलिं दत्त्वा नमोऽन्तेन तच्छ्राभैव तद्वलिम् ।
 पूर्वेष्वरेव शर्वेयामुद्दिष्टदिवसाद्गुरुः ॥ १३ ॥
 शान्तिहोमं ततः कुर्याद्देवीभ्यां च पृथक् पृथक् ।
 तत्तद्देवत्यमन्यं च हुत्वा मन्त्रविचक्षणः ॥ १४ ॥
 अङ्गहोमं च हुत्वा तु मूलहोमश्च हूयताम् ।
 साधनानि ततो नीत्वा होमस्योत्तरपार्श्वतः ॥ १५ ॥
 तक्षकं च समाहूय शिल्पशास्त्रविशारदम् ।
 धान्यराश्यापरि न्यस्य ताटनीं गुलिकामर्षिं (बुलिकामर्षिः) ॥ १६ ॥
 वस्त्रेणोपरिसंछाद्य तत्पार्श्वे शिल्पिनं तथा ।
 यस्य स्वमन्त्रं चेत्युक्त्वा सविधाय गुरुस्तन ॥ १७ ॥
 तस्यैव दक्षिणे देशे कलशान् पञ्च विन्यसेत् ।
 धान्यराशौ क्रमेणैव कलशान् विधिना न्यसेत् ॥ १८ ॥
 मृदन्धाक्षतपुष्पांश्चुक्षुशवारिषु पूरितान् ।
 देवीभ्यां च पृथक् चैव तत्पार्श्वे कलशान् न्यसेत् ॥ १९ ॥
 वस्त्रेणोपरि संछाद्य रक्षां सम्यग्विधाय च ।
 शान्तचक्रौ स्वर्गेशं च तस्य पार्श्वे समर्चयेत् ॥ २० ॥
 तस्य दक्षिणपार्श्वे तु पौण्डरीकं विधानतः ।
 आर्भं ससाध्य तस्मिन्चैव बिल्वपत्रैर्घृताग्लुतैः ॥ २१ ॥
 श्वेताब्जैः कुमुदैर्वापि विष्णुमृत्तपुर सरम् ।
 मूर्तिमन्त्रैः क्रमेणैव सर्वासां पर्यदामपि ॥ २२ ॥
 तत्तन्मन्त्रैश्च जुहुयाद्गुदुत्यं चित्तमित्यपि ।
 ततः प्रतिसरां श्रद्धया तस्याश्चैव ॥ पश्चिमे ॥ २३ ॥

मृगाम्नीर्यं कुश्याग्राणि मृगात्रिन्मयोपरि ।
 खात्मानभन् दिवा रात्रौ क्षीर पीत्वा तत्रैव तु ॥ २४ ॥
 आत्मानं तु भृशं मत्वा मार्कण्डेयमयापि वा ।
 विष्णुमां पातिरिति श्रायन् रक्षां कृत्वाऽत्मन क्रमात् ॥ २५ ॥
 सोवणयज्ञमूलाद्येर्भूषणेरपि भूषित ।
 श्वेतवस्त्रोत्तरीयोऽसौ श्वेतमाभ्यानुत्प्रेषन् ॥ २६ ॥
 तस्मिन् क्षयनं जप्त्वा शयीत नियन्त्रात्मवान् ।
 इमं मन्त्रं नपतेऽयमासित्वा ब्राह्ममासनम् ॥ २७ ॥
 आदिदेव महादेव जगन्नाथ जनार्दनम् ।
 दासस्य मे शुमान्यद्य सूचय स्वमतो मम ॥ २८ ॥
 इत्युक्त्वा च हरिं ध्यायन्ततः स्वापं च कारयेत् ।
 श्रीरूपं विष्णुनिम्बं वा पुष्पितं वा वनस्पतिम् ॥ २९ ॥
 विद्वांस ब्राह्मणं वापि शुद्धमन्यं वृषादिकम् ।
 पश्येत् शुभमेव स्यात्प्रसन्नो भगवान् भुवम् ॥ ३० ॥
 अन्यथाऽहिं खरोष्ठादीन् पश्येच्चैदं शुभाग्रहम् ।
 तस्यापि च पुनः शान्तिं हुत्वा शेषं समाचरेत् ॥ ३१ ॥
 ततः प्रभाते शुद्धात्मा खात्वा तहतः प्रभृत् ।
 शिलां प्रदक्षिणं कृत्वा प्रोक्ष्यै प्रोक्षणं चरेत् ॥ ३२ ॥
 नवनीतिनं चाभ्यग्य क्षालयेत्पद्मगन्धके ।
 ततस्तक्षकमाहूय मानयित्वा तु तां शिलाम् ॥ ३३ ॥
 मानोन्मानप्रमाणानि तालगन्धकमेण तु ।
 अधोनालीप्रमाणं च मोक्षिमानं शिखागणे ॥ ३४ ॥

सर्वं संलक्ष्य मानं च विद्विन्न्यूनाधिकं तु वा ।
 मध्यसूत्रं तथा लब्धेयार्थसूत्रे च लब्धयेत् ॥ ३५ ॥
 मुखादिषामान् संलक्ष्य धातुरागौश्च रेसयेत् ।
 यथा लक्ष्यं भवेत्स्पष्टं तथा चिह्नं च कारयेत् ॥ ३६ ॥
 विद्विदप्यधिकं वृद्धा तालमानं च मानयित् ।
 एतयोः प्रार्थितश्चापि वनं नाहं च मानतः ॥ ३७ ॥
 विसृज्य तसकं पश्चात्स्थापितैः कलत्रैः क्रमात् ।
 स्नापयेत्तां शिलां छिद्यत् देवदेव्योरपि पृथक् ॥ ३८ ॥
 ततश्च ताडनीं चापि उल्लिङ्गामपि तत्क्षणात् ।
 सङ्गृह्य स्वयमाचार्यो विष्णुमायत्रिमुखम् ॥ ३९ ॥
 उदुत्यमिति चोक्त्वा तु छिद्यन्मैवोपरासुखः ।
 स चापि तत्क्षकः सर्वं स्वशास्त्रोक्तं च कारयेत् ॥ ४० ॥
 सर्वतश्छेदयित्वा तु व्यक्तं चिह्नं यथा भवेत् ।
 स्विष्टाकारं च जुहुयाच्छतो हुतभुजि क्रमात् ॥ ४१ ॥
 आचार्यदक्षिणां दद्याद्योक्तां शक्तितोऽपि वा ।
 यजमानस्तु तत्काले तत्तत्कर्मकृतामपि ॥ ४२ ॥
 ततः शकटमारोप्य शुवं वापि यथार्हतः ।
 उत्थानं च पुनः पार्श्वं समारोप्याख्यं नयेत् ॥ ४३ ॥
 स्थापिते पथि गतौ तु चक्रदान्तौ समर्चयेत् ।
 एवमेव च गत्वा वै देवालयसमीपतः ॥ ४४ ॥
 अवरोप्याममादेन भूमौ यन्त्रैरपि क्रमात् ।
 आचार्यस्तत्क्षकश्चैव तावुमौ तस्मायणौ ॥ ४५ ॥

प्रतिमा लक्षणैर्युक्ता तत्त्वैः पुञ्जलैरपि ।
 हेयदेश न्यपोक्षेत्र शिलाप्रतिमकोन्निष्ठे ॥ २६ ॥
 कारयेदप्रभादेन चिरमालेन चात्वर ।
 साङ्गोपाङ्ग च प्रत्यङ्ग यथाहं दर्शनीयकम् ॥ २७ ॥
 स्थानक चासन चापि श्रीभूमीसहित नाना ।
 कारयित्वाप्रभादेन स्थापयेत्तद्वहि पदे ॥ ४८ ॥
 अङ्गोपाङ्ग ततः सर्वं यानन्निष्ठ प्रकल्पयेत् ।
 घटशर्करया पश्चात्संयोज्य च विधानपित् ॥ ४९ ॥
 देवम्योत्तेन मार्गेण वर्णैश्चित्रता नयेत् ।
 सर्ववर्णसमायुक्त साङ्गोपाङ्ग च सुन्दरम् ॥ ५० ॥
 अथवा कारयेद्विद्धाश्चक्रशङ्खो च साथथौ ।
 पादाश्रय वा दुर्योत चित्रार्थं वा भवेद्यथा ॥ ५१ ॥
 शिलामय दारुमय ध्रुव दुर्यन् विधानवित् ।
 चित्रवर्णयुत उर्याद् ध्रुव तद्वच्च कोणुक्म् ॥ ५२ ॥
 चित्रवर्णयुतानेन कारयेत् सर्पाठकम् ।
 एकनेरप्रतिष्ठा चेद्वर्णहीन शिलामयम् ॥ ५३ ॥
 ब्रह्मस्थाने प्रतिष्ठाप्य पूजयेदिति शासनम् ।
 अन्यत्र ब्रह्मभागात्तु वर्णहीन शिलामयम् ॥ ५४ ॥
 कश्चिदिति न स्थाप्य दारुव चाह पूर्वज ।
 दारुवप्रतिमा कुर्याद्द्वार्लोकैः बुद्धिमान् ॥ ५५ ॥
 शयान दारुव बेर न कुर्यादिति केचन ।
 स्थानक नरसिंह च शिलयेव प्रकल्पयेत् ॥ ५६ ॥

त्रिविक्रमं च वाराहं कारयेत् विधानवित् ।

केवलं नरसिंहं तु वर्णहीनं शिलामयम् ॥ ५७ ॥

देवीभ्यां रहितं कुर्यात्तिर्पुर्भवसागरम् ।

शतूणां विजयायैव पश्चाद्भुक्तिप्रदायकम् ॥ ५८ ॥

शिलामयं भुवं चेरं वर्णकल्पप्रतिष्ठितम् ।

कर्तुः स्थानस्य देशस्य सर्वसम्पत्करं मतम् ॥ ५९ ॥

इति श्रीवैजान्ते अतिप्रोक्ते समूर्ताचनधिकरणे शिलासङ्ग्रहविधिर्नाम

त्रयोदशोऽध्यायः ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

अथातः शैलबेरस्य वक्ष्यते स्थापनाविधिः ।

भुवस्य स्थापनं कुर्यादयने चोत्तरे शुभे ॥ १ ॥

दक्षिणे वाध पुण्यक्षे स्थिरराशौ विशेषतः ।

मार्गशीर्षे च मासं द्वौ वर्जयेत्तु मयत्ततः ॥ २ ॥

तस्मात्तु दिक्सात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्तथा ।

शूलस्थापनमार्गेण यागशाला प्रकल्प्य च ॥ ३ ॥

अलङ्कृत्य च तन्मध्ये शय्यावेदीं प्रकल्पयेत् ।

पञ्चाग्नीनां तु कुण्डानि कारयेत्तद्विधानतः ॥ ४ ॥

अधिवासं तथा कुर्याद्वैरदुद्धयर्थमेव च ।

जलमन्यकुशोदेषु प्रत्येकं तु दिनं दिनं ॥ ५ ॥

श्वभ्रं कृत्वा तु तस्माच्यां धान्यान्यासीर्य चोपरि ।

फलशान् सप्त संपूर्णान् सोपस्थानान्निभाय च ॥ ६ ॥

त्रिधितत्फलैर्बैरमभ्यर्च्य स्थापयेत्तत ।
 पञ्चशयनान्याग्नीर्था भूषयित्वा चयेत्तथा ॥ ७ ॥
 पश्चात्प्रतिसरा त्रिम्ब शाययित्वा त्रिचक्षण ।
 उत्तरान्छादयन् धुर्याद्वस्त्रेणैव गलादध ॥ ८ ॥
 यथोक्तेन त्रिधानेन पञ्चाभ्यावारमाचरन् ।
 होता होलक्रमेणामौ सम्ये हस्त प्रशसति ॥ ९ ॥
 निरूप्याज्य तथाऽर्घ्यं परिषिच्य च वैष्णवम् ।
 हुत्वा पुरषमूक्तं च त्रिष्णुमूक्तं तत परम् ॥ १० ॥
 सर्वद्रव्यहोमं च जुहुयादुक्तमार्गत ।
 पश्चादाहवनीयाग्नौ पोरुष सूक्तमेव च ॥ ११ ॥
 वैष्णवं चतुरावर्त्य हुत्वा चैन्द्र जुहोति वै ।
 अन्वाहार्यं मुहोतय वैष्णवं च जयानपि ॥ १२ ॥
 अभ्याधानान् राष्ट्रभूतो ब्राह्म तत्र जुहोति च ।
 गार्हपत्ये च होतव्यं शतमर्घ्यं वैष्णवम् ॥ १३ ॥
 जुहुयाद्वायसंभ्ये तु विष्णुमूक्तमत परम् ।
 रुद्रमूक्तं ततो हुत्वा राविशेषं व्यपोष्य च ॥ १४ ॥
 तत प्रभाते स्नात्वा पञ्चम्वग्निषु वैष्णवम् ।
 विष्णुमूक्तं च हुत्वेपामन्त्रहोमश्च हयताम् ॥ १५ ॥
 गर्भाहव्यं प्रविश्याथ यदानीं परिकल्प्य च ।
 दैविनाशं त्रिधा कृत्वा द्यौः पूर्वं व्यपोष्य च ॥ १६ ॥
 पश्चिमे चैकभागे तु स्थापयेत् स्थित हरिम् ।
 अथवा तद्द्विभागे वा स्थापयेदिति निश्चय ॥ १७ ॥

देवस्य दक्षिणे पार्श्वे धियं वामे मही तथा ।
 कुड्यकौतुकयोर्मध्ये मुन्योः स्थानमुदाहृतम् ॥ १८ ॥
 प्रतिष्ठोत्तक्रमेणैव रत्नन्यासं समाचरेत् ।
 बेरं गर्भालयं नीत्वा ध्रुवमूक्तं समुच्चरन् ॥ १९ ॥
 विष्णुमूक्तं ततो जप्त्वा पौरुषं सूक्तमेव च ।
 स्थापयेत् ध्रुवबेरं तु देव्यौ च स्थापयेत्क्रमात् ॥ २० ॥
 तत्तन्मन्त्रं समुच्चार्य मुनी च स्थापयेत्क्रमात् ।
 आसीनं तु हरिं देवं मानुष्ये किञ्चिदाश्रिते ॥ २१ ॥
 स्थापयेदासनस्योर्ध्वे रत्नन्यासं समाचरेत् ।
 आचार्यस्थापकादीनामृत्तिजां दक्षिणां ददेत् ॥ २२ ॥
 शिलामयं महद्वेरं करैर्धार्यं न चेत्कृतम् ।
 बेरशुद्धिभियां सर्वौ शक्यता कृत्वा ययोचिनाम् ॥ २३ ॥
 तस्मात्प्रतिष्ठाफालास्तु पूर्वमेव स्थिरोदये ।
 बलयद्भिः सुयासोभिर्भगवद्भक्तिसयुतैः ॥ २४ ॥
 रज्जुभिः सुदृढैः सण्मन्त्राद्वा बेरं यथार्हकम् ।
 समुद्धृत्य च यन्त्रैश्च विमानं प्रविशेत्क्रमात् ॥ २५ ॥
 प्रविश्यान्तर्दिमानं तु ध्रुवस्थानं समीक्ष्य च ।
 न्यस्तारत्नं समासाद्य तदूर्ध्वस्थं यथा भवेत् ॥ २६ ॥
 मौञ्जीपाशैस्तायान्यैश्च यन्त्रैश्च स्वस्तिकेन तु ।
 स्वादिराद्यैस्तु याज्ञीयैर्दारभिः सारवत्तैः ॥ २७ ॥
 कृत्वा यन्त्रं यथायोग्यं ध्रुवं तामवर्ति यथा ।
 न स्पृशेत्तु यथा बेरं कुर्यादुपरिवन्धनम् ॥ २८ ॥

दृढमेव समास्थाप्य त्रैर तत्राप्रमान्त ।
 पश्चात्समुद्धर्ते संप्राप्ते त्वाचार्यं शिल्पिना सह ॥ २९ ॥
 तन्महावेरयन्त च शनैरेव विसृज्य वे ।
 स्थापयेदप्रमादेन रक्तोपरि यत्र दृढम् ॥ ३० ॥
 ऋजुत्वं च दिशा वीक्ष्य सम्यक् सूत्रमिलम्बने ।
 स्थापयेदचल धेस्मष्टम्भं प्रयोनयेत् ॥ ३१ ॥
 अथवा शिल्पिना पूर्वं वेरं सस्थाप्य तद् दृढम् ।
 मुहूर्ते मन्त्रसयुक्तमाचार्यं स्थापयेत्कृत्वा ॥ ३२ ॥
 किट्टवालुकयोरष्टो लाक्षाशर्करयोश्च पट् ।
 अश्मनोऽपि च तावन्ता माषगेरिभ्योऽस्तु ॥ ३३ ॥
 गुग्गुलुरेक एव स्यादेतान् भागान्प्रचूर्णयेत् ।
 तैलाज्यनयनातानि मधुच्छिष्टं च योनयेत् ॥ ३४ ॥
 एतत्सर्पं समालोढ्य यथापाकं विषाचयेत् ।
 अष्टवन्धस्त्वय योक्तं प्रतिमाना मनीषिभिः ॥ ३५ ॥
 विधिना स्थापयेद्देव शिल्पिभिः शास्त्रज्ञोपदिदे ।
 कारयेदक्षिमोक्षान्तं निम्बं नयनम्भनम् ॥ ३६ ॥

इति श्रीवेदानसे अतिमोत्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शिलादेरस्थापनविधिर्नाम
 चतुर्दशोऽध्यायः ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

अथातः सप्रवक्ष्यामि वेरार्थं दासस्तद्गृहम् ।
 स्वादिर चासनं वाथ सालं वा तिभिस्तथा ॥ १ ॥

चन्दनं चम्पकं वायु बन्धूकं शाकमेव च ।
 शुद्धदेशे समुद्भूतमृजुं परिणतं शुभम् ॥ २ ॥
 निर्दोषं गुणभूयिष्ठं दृष्ट्वा कर्म समारमेत् ।
 शिलाग्रहणयद्गच्छेदाचार्यस्ताक्षकेण तु ॥ ३ ॥
 वृक्षमूले बलिं दद्यान्नराजाय इत्यतः ।
 उद्वास्य तत्र वसतो यस्मिन् देशे इति ब्रुवन् ॥ ४ ॥
 शान्तिहोमं ततो हुत्वा पुण्याहं तत्र वाचयेत् ।
 शिलासङ्ग्रहणोक्तेन विधिना फलशान् न्यसेत् ॥ ५ ॥
 आत्मप्रतिसराबन्धः शयनं चात्मरक्षणम् ।
 स्वमसन्दर्शनं होमं सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६ ॥
 ततः प्रभाते शुद्धात्मा सात्वा चाहतवाससा ।
 वृक्षं प्रदक्षिणं कृत्वा प्रोक्षणैः प्रोक्षणं चरेत् ॥ ७ ॥
 सङ्गृह्य परशुं पश्चाद्वायत्रीं वैष्णवीं जपन् ।
 सोमं राजानमित्युक्त्वा छिद्याच्चैरोत्तरामुखः ॥ ८ ॥
 पश्चात्तक्षकमाहूय बलाभरणभूषितम् ।
 परश्वथाद्यैस्तेनैव छेदयित्वा यथार्हकम् ॥ ९ ॥
 भूमौ निपतिते वृक्षे चोर्ध्वभागो मुसं भवेत् ।
 संव्यपोह्य त्वचं पश्चात्सारं सङ्गृह्य तत्र च ॥ १० ॥
 कलशैरभिषिच्यथ पद्मभिः पूर्ववत्प्रभात् ।
 भूतयक्षपिशाचानां नागानां च बलिं ददेत् ॥ ११ ॥
 अग्निं विसर्जयेच्चापि यथोक्तां दक्षिणां दिशेत् ।
 ततः स भृत्यैस्तद्गुरुं शकटोपरि यन्तितम् ॥ १२ ॥

यथोचितं समादाय मूर्तिमुत्तं समुच्चरन् ।
 गत्वा जलेन संशोष्य गृहे सम्यक् प्रक्षल्पयेत् ॥ १३ ॥
 दारवा प्रतिमा यापि रुपादेनेन दारुणा ।

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिष्ठरणे दारुमूर्तौ नाम
 पञ्चदशोऽध्यायः ॥

षोडशोऽध्यायः

अथान सप्रश्यामि घेरशूलस्य लक्षणम् ।
 ध्रुववेरोक्तमानेषु यत्र प्रोक्तेषु तेषु च ॥ १ ॥
 दृष्टमानं विनिश्चित्य दृष्टतले प्रक्षल्पयेत् ।
 त्रिधिवद्वेरयोग्यानां तारूणां काष्ठकारभिः ॥ २ ॥
 मूलमग्नौ च विज्ञाय शूलान् सम्यक् प्रक्षल्पयेत् ।
 स्थानकासनसंज्ञानां चतुरष्टाश्रुतैकान् ॥ ३ ॥
 अर्धेन पण्डितस्य पश्चादण्डस्य चार्धतः ।
 नाहंश्चापि चतुर्विंशच्चतुर्दश पण्डितस्य ॥ ४ ॥
 ऊरुदण्डस्य चाग्राम पञ्चविंशतिकाहुत् ।
 नाहं षोडशं चांदिष्टो भागो जान्वोरुत्पत्तौ ॥ ५ ॥
 जङ्घादण्डस्य चाग्रामश्चोत्पत्तममो भवेत् ।
 हात्पादोत्पत्तौ नाहंस्तस्यापि परिनीतितः ॥ ६ ॥
 गोलकं चापि गुल्फस्य मानं पाण्योद्विगोलकम् ।
 पार्श्वमण्डलयोर्मानमनुरूपं प्रक्षल्पयेत् ॥ ७ ॥

नाहं तयो समुद्दिष्टमादित्याङ्गुलसम्मितम् ।
 अदिदण्डस्य चायाम् पोडशाङ्गुलगिव्यते ॥ ८ ॥
 द्विभाग तस्य त्रिस्तारमुत्प्रेषन्तु षट्कुलम् ।
 मध्यदण्डस्य चायाम् द्वाविंशत्समुदाहृतम् ॥ ९ ॥
 विस्तार च घन चापि कूर्टदण्डवदिष्यते ।
 बाहुदण्डस्य मानं म्यात्रकुलान्ना तु गिगति ॥ १० ॥
 तस्यां नाहमुद्दिष्ट प्रकोष्ठैकविंशति ।
 अङ्गुलीनां तथा नाभौ ननाङ्गुलमुदाहृतम् ॥ ११ ॥
 बाहुप्रकोष्ठजहानामुर्वोरपि तथैव च ।
 सन्ध्यादरदेशानां प्रमाणं च यथोचितम् ॥ १२ ॥
 वक्रमङ्गुलशस्त्रय्यर्धम् तेषां यथा दृढम् ।
 पाणिपादतल्लोभाभ्यादित्याङ्गुलं उच्यते ॥ १३ ॥
 घनमर्धाङ्गुलं प्रोक्तं तौ तु ताम्रं योजयेत् ।
 यथासनं स्वात्फलकां चतुरङ्गुलमुन्नताम् ॥ १४ ॥
 उचितायनप्रितारामासते योजयेद्भुज ।
 यदादण्डस्य चात्रेण सार्धद्वविंशत्कुलम् ॥ १५ ॥
 व्यपोह्य बक्षोदण्डं च योजयेत्तद्विधानधित् ।
 बक्षोदण्डोपरिष्ठात्तु नाहं स्वात् द्वादशाङ्गुलम् ॥ १६ ॥
 कर्णयोर्दण्डयोश्चापि पार्श्वदण्डो सुयोजयेत् ।
 अक्षुत्तमलं यच्चापि युक्त्या तस्यां च कास्येत् ॥ १७ ॥
 अथ श्रीगुमिदेव्योस्तु शूद्राणां प्रवक्ष्यते ।
 नारायणस्य देवस्य बाहुमानेन योजयेत् ॥ १८ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

- अथातः सप्तदश्यामि शूलस्तथापनाविधिर् १
स्थापनादिवसात्पूर्वं नमो वायु सप्तमे ॥ १ ॥
पञ्चमेऽहनि वा कुर्याद्विधिना चाकुराणम् ।
प्रमुखे दक्षिणे वापि यज्ञशालां प्रकल्पयेत् ॥ २ ॥
हस्तैकादशविस्तारं चतुरश्र समन्तत ।
कृदागारं प्रपां वापि यमोत्सेधस्थलान्विताम् ॥ ३ ॥
तन्मध्ये च चतुर्दिक्षु विन्तरात्मवत समाम् ।
अरलिमालमुत्सेधा कुर्याच्छयनवेदिकाम् ॥ ४ ॥
शालायाः परितः कुर्यादग्निकुण्डानि पञ्च हि ।
ऐमान्ये यज्ञशालाया श्वभं च परिकल्पयेत् ॥ ५ ॥
पूर्वेधुरपरादि च स्वान्नादिवसात्कमत् ।
यज्ञशालामलकुर्यात्समनाकां धितानके ॥ ६ ॥
मुक्ताद्रामादिकैरन्यैर्यथा स्याच्छुभदर्शनम् ।
शोरणानि च तस्यैव स्थापयेत् चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥
दर्भमालाभिरावेष्ट्य गोमयेनोपलेपयेत् ।
तस्यां रात्रौ प्रदोषे च द्यास्तुहोमं च कारयेत् ॥ ८ ॥
ततः पुरस्ताच्छ्वग्रस्य कलदान् सप्त विन्यसेत् ।
धान्यवेद्यां विधाने च श्वग्रं चापि समर्चयेत् ॥ ९ ॥
श्वग्रस्य दक्षिणे पार्श्वे चतुस्तारं समन्ततः ।
धान्यवेदी च सङ्कल्प्य दर्भास्तत्र समाहरेत् ॥ १० ॥

आर्ग्यार्थाहितप्रस्त्राणि शूलानाढाय चादरात् ।
 नालागारात्ततो देव म्वमिमूक्त समुच्चरन् ॥ ११ ॥
 श्रेष्ठे सस्थापयेत्तत्र प्रतद्विष्णुरिति नुमन् ।
 शलाश्चापि तत्रा नीत्वा सर्गन् लक्षणत कृत्वा ॥ १२ ॥
 क्षीरप्रक्षालितान् कृत्वा तैलेनाभ्यञ्ज्य धै तत ।
 असङ्कुलान्समाढाय देवीशूलं सम नमाम् ॥ १३ ॥
 गायत्रा धैष्ण्या जप्त्वा तेषु वस्त्रेषु विन्यसेत् ।
 विपर्यातो यत्रा न स्थात्तया म्थापनमाचरेत् ॥ १४ ॥
 स्थापयेत्कलशदेवाश्चतुर्भिर्ब्रह्मभिर्भुवै ।
 स्थापयित्वा नमैर्जेन तच्छिष्टेष्वेव वारिमि ॥ १५ ॥
 मोक्षमेव हि शलाश्च तत्तद्देव्योरश्वान्तरे ।
 श्वभ्रादेव समुत्थाप्य पाठे शुद्धाग्रण तु ॥ १६ ॥
 परिधाय समभ्यर्च्य त्रिग्रहे पद्मिरेयम् ।
 शयन सप्रकल्प्येन शय्यायद्या विधानत ॥ १७ ॥
 देवस्य दक्षिणे पार्श्वे शूलाना च तथैव च ।
 वस्त्रैश्च शयन कृत्वा देव शूलं सहानयेत् ॥ १८ ॥
 तत प्रतिपारा बन्ना शूलाना च प्रकोष्ठक ।
 शय्ययेत्तदशलाश्च यद्वेष्ण्यमिति नुवन् ॥ १९ ॥
 उत्तरच्छिद्वस्त्रैश्च शययित्वा ततो नुम ।
 पञ्चानामप्यथाम्नीनामाधार ऋष्यु क्रमात् ॥ २० ॥
 आघारानन्तर सभ्ये यजेद् व्याहृतिवैष्णवम् ।
 उपजुहा च ता हुत्वा जुहुयाच्चरणा बुध ॥ २१ ॥

पुरस्तादेव सम्यस्य तिष्ठन् हौत प्रशसयेत् ।
 पश्चादावहयेदेव मूर्तिमन्त्रैर्यथाक्रमम् ॥ २२ ॥
 सम्यामौ तत्क्रमेणैव समागच्छ विधानवित ।
 निर्वाप च तत्र कृत्वा तत्क्रमेणाहुतीर्यजेत् ॥ २३ ॥
 तथैवाहवनीयाभौ वैष्णव चैन्द्रमेव च ।
 आग्नेय पौरव सूक्त क्रमेण जुहुयात्तत ॥ २४ ॥
 अन्वारायै यजंशाम्य विष्णुमुक्त च नैर्मतेम् ।
 गार्हपत्ये च वैष्णव मास्त तथा ॥ २५ ॥
 आयसभ्ये तु कौशेरमैग सोर च तत्र वै ।
 मिन्दाहुतिं च जुहुयाज्जुह्वा च विधिवत्कमान् ॥ २६ ॥
 जुहुयाच्च पुन सभ्ये विष्णुमुक्त च वैष्णवम् ।
 ईकारादीस्ततो हुत्वा वैष्णवमेव च गार्हपत्यम् ॥ २७ ॥
 सौवर्धन च हुत्वा तु तर्माग्न परिपंचयेत् ।
 अन्तर्होम ततो हुत्वा अन्यानग्नीन्विस्तृज्य च ॥ २८ ॥
 नृत्यैर्गेयैश्च वाद्यैश्च रात्रिंशप नयेत्तत ।
 अथाचार्य प्रभाते तु स्नात्वा नित्यं ममाप्य च ॥ २९ ॥
 यजमानसमायुक्तो गर्भगेह प्रविश्य च ।
 स्थापनं यत्र देवाना पदमुक्त विचार्य च ॥ ३० ॥
 पीठं च तमसङ्कुर्यादुक्तेनैव विधानतः ।
 प्रतिष्ठोक्तक्रमेणैव स्तन्यास्त समाचरेत् ॥ ३१ ॥
 आचार्यस्यापक्वद्रीनामृत्विजां दक्षिणा ददेत् ।
 शुभे शुद्धते संप्राप्ते शयनादुत्थित हरिम् ॥ ३२ ॥

शनैः मार्गं समादाय द्वारपाठे च निन्यमेत ।
 मन्दिराभिमुखं पश्चाच्छृङ्गाश्च परितो हरे ॥ ३३ ॥
 देवस्य देव्यो दद्यात्तानभक्तद्वेषाश्च कल्पयेत् ।
 तत्किञ्च मन्त्रमुच्चार्य गायत्र्या उष्णभां पुनः ॥ ३४ ॥
 स्थाप्येदं देवस्य शूलान् देव्योस्तत्र क्रमान् ।
 वज्रो दधत्वापि त्रै प्रथमं यो नयेत्क्रमतः ॥ ३५ ॥
 आधारदण्डयोः पश्चाच्छूलान् निष्ठान् प्रयोजयेत् ।
 पुण्यञ्च वाचयेन्मन्त्रैः सम्यग्भिः सिमर्चयेत् ॥ ३६ ॥
 तालागारे च न देव सन्धाप्य परिधत्तयेत् ।
 ततः शिल्पिनमाहूय शम्भुञ्च प्रियदर्शनम् ॥ ३७ ॥
 बह्वैराभरणैश्चापि पूजयित्वा मुनोऽप्य च ।
 रत्नान्धादिकं कर्म तेनैतेनेत्र कारयेत् ॥ ३८ ॥
 अलानुक्तं नु यत्सर्वं शिल्पशास्त्रोक्तमभरेत् ॥

इति श्रीवैष्णवमे अविप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शूलस्थापनविधिर्नाम
 सप्तदशोऽध्यायः ॥

अष्टादशोऽध्यायः

अथान्नं गणपत्यादिभिः धुमेरविधिः प्रथमः ।
 उत्तमं शैलं त्रै ताम्रं चोत्तमोत्तमम् ॥ १ ॥
 मध्यमं मृण्मयं ज्ञेयमधमं दास्य तदा ।
 मोक्षार्थां शैलं कुर्याद्विष्णुः कृष्णो तु ताम्रजम् ॥ २ ॥

धनार्थं मृण्मयं कुर्यात्सुतकामौ तु दारवम् ।
 सर्वप्रजासमृद्धयर्थं मृण्मयं चेति केचन ॥ ३ ॥
 विमानगर्भगेहस्य विस्तारो यावदेव हि ।
 ध्रुवघेरस्य मानं तु तान्मानमुदाहृतम् ॥ ४ ॥
 तन्मानत्वादहीनं चाप्यर्थं बाध तथैव च ।
 विमानलम्भतुल्यं वा द्वारमानसमं तथा ॥ ५ ॥
 यजमानप्रमाणं वा ध्रुवघेरं विधीयते ।
 पात्रादि चोष्णीपान्ते तदूर्ध्वमानमिति स्मृतम् ॥ ६ ॥
 विमानगर्भविस्तारमानमानि तदुत्तमम् ।
 विमानद्वारतुल्यं च लम्भमानं च मध्यमम् ॥ ७ ॥
 यजमानप्रमाणं तदधमं परिचक्षते ।
 विमाने चोत्तमे कुर्यात् ध्रुवघेरं तथोत्तमम् ॥ ८ ॥
 उत्तमे बाधमं घेरं न कुर्याद्विधिसत्तमम् ।
 अधमे चोत्तमं द्विष्य यदि कुर्यात्तदुत्तमम् ॥ ९ ॥
 घेरं द्वारसमं श्रेष्ठमिति केचिदुदाहृतम् ।
 द्वारात्पादाधिकं चाहुः पादहीनं तु केचन ॥ १० ॥
 चित्रं चित्रार्थकं चैव चित्राभासमिति त्रिधा ।
 मानोन्मानप्रमाणेन व्यक्तं कुर्याद्विधानतः ॥ ११ ॥
 सर्वाङ्गमपि संदृश्यं यत्तच्चित्रं प्रकीर्त्यते ।
 सर्वाङ्गमर्थदृश्यं यत्तत्त्र्यं चित्रकं मतम् ॥ १२ ॥
 पटकुड्यादिलेम्बं तच्चित्राभासमिति त्रिधा ।
 उत्तमं चित्रमित्याहुश्चित्रार्थं मध्यमं विदुः ॥ १३ ॥

आगाम्ययथम प्रोक्तमामामे तु न चार्चयेत् ।
 दानलोमनपेप्त्रेव भाग्नार्थमिदं स्मृतम् ॥ ११ ॥
 चित्र चैच्छेलन त्रिम्बुमुत्तमोत्तममुत्तमे ।
 चित्रे तु शैलेन त्रिम्बे ताम्रपे मण्येऽपि च ॥ १२ ॥
 सर्वाण्यङ्गानि दृश्यानि नृपणान्यम्बराणि च ।
 तत्स्थाने प्रजुगान सर्वाण्यपि विधानतः ॥ १३ ॥
 मनेसान्तर्यपयुक्तं त्रिभिर्भिरासयेद्बुध ।
 स्थानके चासनं त्रिभिर्भिरासयेत् ॥ १४ ॥
 शैलेन ध्रुवत्रिम्बे तु ब्राह्मणानां विधिप्यते ।
 ताम्रज क्षत्रियाणां च वैश्यानां मृगमय तथा ॥ १५ ॥
 शङ्खाणां दारय प्रोक्तं वर्णानामप्यनुत्तमात् ।
 मर्मेणा शैलेन श्रेष्ठ मृगमय चेति केचन ॥ १६ ॥
 शैलेन नारवे चैवमर्धचित्रं विधीयते ।
 मर्माङ्गमर्धसदृश्यमर्धमेव सदाचरेत् ॥ १७ ॥
 तद्गुणानि मर्माङ्गं चार्धदृश्यानि कारयेत् ।
 चित्रं त्रिपार्धचित्रं वा नर लक्षणतयुतम् ॥ १८ ॥
 कारयित्वा विधानेन स्थापनारम्भमाचरेत् ।
 पदानि गर्भगेहे तु कृत्वा तानि विधानतः ॥ १९ ॥
 पदपञ्चाशद्विशतिं पदं सत्वेण सूचयेत् ।
 पिष्टतोपयुतेनैव रेखा मसदथैव हि ॥ २० ॥
 प्रागप्राश्चोत्तरप्राश्च तानल्लूत्रसमा यथ ।
 तन्मप्ये पोटशयनं तद्विभागं प्रचक्षते ॥ २१ ॥

तस्यैव परितो दैवं पदत्रयसमावृतम् ।
चतुष्पदाधिकाशीति दैविकं पदमुच्यते ॥ २५ ॥
तस्यापि परितो भागं पदद्वयसमावृतम् ।
मानुष्यं च विज्ञानीयात्पदं पण्यति द्विजाः ॥ २६ ॥
तस्यापि परितश्चैव पदेनैकेन संवृतम् ।
पदं पष्टिस्तु पैशाचं भित्तिपार्श्वे समावृतम् ॥ २७ ॥
एवं पदे कृते सत्र ग्रहस्थाने च मध्यमे ।
स्थापयेत्कौतुकं विम्बं विविना सर्वयज्ञतः ॥ २८ ॥
दैविकं च त्रिधा कृत्वा द्विभागं पुरतस्त्यजेत् ।
अपरि स्थानकं स्थाप्य मध्यभागेऽथवा पुनः ॥ २९ ॥
दैवमानुषयोर्मध्ये चासन समकल्पयेत् ।
निन्तु दैविकसंयुक्ते मानुष्ये शयनं स्मृतम् ॥ ३० ॥
दीर्घशालनिमानं चैदैविके सर्वसंयुते ।
मानुष्ये शयनं कुर्यादर्हानहीं विचिन्त्य च ॥ ३१ ॥
मायां सहादिनां चैव विष्किन्धं सुन्दरं क्रमात् ।
पैशाचे च पदे कुर्याद् व्यजनेन समासुतम् ॥ ३२ ॥
ब्रह्मभूत्रप्रमाणं ॥ यवमात्रमिति स्मृतम् ।
तद्यत्र च द्विधा कृत्वा दक्षिणार्धे यथा भवेत् ॥ ३३ ॥
देवस्य मध्यमूलं तत्तथैव स्थापयेद्धरिम् ।
भुवङ्गस्य समं प्रोक्तं स्थानके पीठमुन्नतम् ॥ ३४ ॥
भुवङ्गोपरि तालं वा भुम्भीठस्य चोन्नतिः ।
भुम्बेरस्य पादस्य प्रतिदिवच्चतुरङ्गुलम् ॥ ३५ ॥

विस्तारमूर्ध्ववेद्यास्तु पञ्चपदलैर्युनम् ।

मण्डलं चतुरश्रं वा पीठं त्र्युर्वात्तदर्दकम् ॥ ३६ ॥

त्रिवेदीसहितं त्र्युर्वाद्विस्तारं तु यथाईकम् ।

एव स्थानकपीठं स्वादासीने च प्रगृह्यते ॥ ३७ ॥

ध्रुवरेरत्रिधा कृत्वा चेकं सिंहासनोच्छ्रयम् ।

तदूर्ध्वं विस्तृतं प्रोक्तमुपधानेन सयुनम् ॥ ३८ ॥

पादाश्रयणपीठेन पद्माकारेण सयुनम् ।

यथासोन्दर्यकं त्र्युर्वाच्छेषं युक्त्या समाचरेत् ॥ ३९ ॥

वेरायामचतुर्मासं शयनोच्छ्रय उच्यते ।

तत्पूरीयाञ्जकोत्सेधं शिरोभागो विशेषतः ॥ ४० ॥

पार्श्वयोः रभयोश्चैव समं तत्र व्यपोष्य च ।

शेषमभेगं त्रिधावेष्ट्य च पञ्चगव्यसमायुनम् ॥ ४१ ॥

अथ पुच्छं शिरश्चोर्ध्वं सर्वदेहं तु वेष्टयेत् ।

तदुत्सङ्गतले देवं शयानं सप्रकल्पयेत् ॥ ४२ ॥

पणानां पञ्चकं त्र्युर्वाद्विपक्षेण समायुनम् ।

एवमेव प्रतुर्गतां स्थानासनशयानकम् ॥ ४३ ॥

पीठं कृत्वा प्रयत्नेन स्थापनारम्भमाचरेत् ।

विभ्यं सलक्ष्मणं त्र्युर्वात्तिर्नाभरणमयुनम् ॥ ४४ ॥

शिलया प्रतिमा (शिलाप्रतिमया) देवपादपीठं शिलामयम् ।

योनयिन्वा विधानेन युक्तलक्षणसयुनम् ॥ ४५ ॥

शूलस्थापनमार्गेण न्यापयेत्तद्विचक्षणः ।

स्थानकं वासनं वापि शयानं वा विधानतः ॥ ४६ ॥

तत्तत्स्थानं समालोक्य स्थापयेत् सुदृढं क्रमात् ।
 ध्रुवस्य कौतुकस्थापि स्थले रत्नं समर्पयेत् ॥ ४७ ॥
 पीठे गभं तथा कुर्याद्भागनिम्नेन ससुतम् ।
 तालविस्तरसयुक्तं कृत्वा तत्र पदानि वै ॥ ४८ ॥
 पञ्चविंशतिमध्यादि पदानि परिकल्पयेत् ।
 तन्मध्ये ब्रह्मभागः स्याररितश्च पदानि तु ४९ ॥
 दिग्देवतानामष्टानां साध्यादीनां स्मृतानि वै ।
 तत्तत्पदे च मन्त्रैर्मन्त्रैस्तत्रत्यांश्च समर्चयेत् ॥ ५० ॥
 धातृमीजांश्च तैर्मन्त्रैः सौवर्णानष्टमङ्गलान् ।
 कूर्मं तं गरुडं चापि सौवर्णेन गजेन च ॥ ५१ ॥
 पद्मायुधैश्च सौवर्णैर्वर्णचिह्नैः समन्वितम् ।
 ब्राह्मणानां हितार्थाय सुखस्तुत्यादीनि सर्वशः ॥ ५२ ॥
 अन्येषां वर्धनेदानां तत्तच्चिह्नानि योजयेत् ।
 रत्नानि स्पर्शयेच्छूलं यथाहं स्थापयेत्तथा ॥ ५३ ॥
 शिल्पिना सुदृढं कृत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
 एवं स्थानकमुद्दिष्टमासने तु प्ररक्ष्यते ॥ ५४ ॥
 सिंहासने प्रकुर्वीत रत्नन्यास पदे क्रमात् ।
 रत्नानि स्पर्शयेच्छूलं तथा तत्रापि कल्पयेत् ॥ ५५ ॥
 शयनं चासनं चार्धे रत्नन्यासो विधीयते ।
 वेरमध्यं यथा स्पर्शं तथा रत्नं समर्पयेत् ॥ ५६ ॥
 अथवा पादयोः पार्श्वे रत्नन्यासं समाचरेत् ।

रत्नानि प्राणवद् ध्यात्वा तथा घातूश्च धातुवत् ॥ ५७ ॥

बीजानि चेन्द्रियाणीति तथा ध्यायेत् तत्र बुधः ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे ध्रुववेराविधि-
नर्माष्टादशोऽध्यायः ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

पूर्वोक्तेन विधानेन स्थापितं तु शिलामयम् ।

सर्पेण यवमात्रेण चिद्दीनं तत्प्रमाणतः ॥ १ ॥

घटशर्करयोर्मध्ये षट्पिक्वापि च वर्णकम् ।

तद्यत्र पूरयेत्तत्र तत्प्रमाणं यथोचितम् ॥ २ ॥

शर्करा चापि ससाध्य यथायोगं यथाविधि ।

निर्यामेन कपित्थस्य युक्तेनैवाम्बुना सह ॥ ३ ॥

तपिष्टा शर्करा स्निग्धमालिष्य च यथाक्रमम् ।

अशुकाद्येश्च मुष्टेण दर्शनीयं च कारयेत् ॥ ४ ॥

शिलोर्ध्वं यवमात्रं तु शर्करालेपनं स्मृतम् ।

कारयित्वा विधानेन चित्रे चित्रार्थिके तथा ॥ ५ ॥

नव च मृदु मूडम च ताल्लेपं कर्म्मनोदरेत् ।

अत्र पादं विदित्वा तन्युग्धं षष्ठं तर्धेव च ॥ ६ ॥

अत्र गर्धनं च मूर्धादि मुक्कमूर्ध्वं तर्धेव च ।

षष्ठमन्तस्तथा पादे पुच्छं पादान्तमेव च ॥ ७ ॥

योजयेत्पटमेवं वै विपरीतं न चाचरेत् ।
 शैलस्य मृण्मयस्यापि दारवस्य भुवस्य च ॥ ८ ॥
 बेरस्य वर्णसंयोगे त्वक्स्थाने वर्णमुच्यते ।
 सर्वाङ्गं च समाच्छाद्य तिलमात्रं घनं पुनः ॥ ९ ॥
 शर्करामौक्तिकास्य च समालिप्य यथाविधि ।
 तुल्यक्ष्णं दर्शनीयं च क्लृप्तोर्ध्वं च तथैव तत् ॥ १० ॥
 भूषणानि च सर्वाणि यथोक्तानि च कारयेत् ।
 वर्णान् यथोक्तान् संगृह्य सुवर्णेन च मिश्रितान् ॥ ११ ॥
 उक्तेनैव विधानेन तत्तद्वर्णं विचिन्त्य च ।
 तत्तत्प्रदेशं ज्ञात्वैव तत्तद्वर्णं प्रयुज्य च ॥ १२ ॥
 शिल्पिना शिल्पशस्त्रोक्तं तत्त वै योजयेत्कृत्वा ।
 अथवा शर्करामेव समालिप्य पटं विना ॥ १३ ॥
 मौक्तिकास्य समालिप्य तत्तद्वर्णांश्च योजयेत् ।
 अथवा तिलमात्रेण हीनं विन्धे च कारयेत् ॥ १४ ॥
 ऊर्ध्वं पटं विना तत्त मौक्तिकास्यं प्रलिप्य च ।
 यथोक्तानपि वर्णांश्च योजयेच्च यथाक्रमम् ॥ १५ ॥
 दारवं भुवबेरं च यथोक्तेनैव दारुणा ।
 कारयित्वा विधानेन स्थापयित्वा च पूर्ववत् ॥ १६ ॥
 शर्करालेपनाद्याश्च शिलालेपनस्येति श्रियाः ।
 शैलजे दारवे चापि विन्धे चैव विधिः स्मृतः ॥ १७ ॥
 शिल्पिना कारयित्वैवं प्रतिष्ठाप्यारभेत्पुनः ।
 वर्णहीनं ध्रुवं बेरं यदि कुर्याद्विगम्यति ॥ १८ ॥

रत्नानि प्राणवद् ध्यात्वा तथा धातूश्च धातुवत् ॥ ५७ ॥

बीजानि चेन्द्रियाणीति तथा ध्यायेत् तय बुधः ॥

इति श्रीबैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे ध्रुवरेविधि-
नार्माष्टादशोऽध्यायः ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

पूर्वोक्तेन विधानेन स्थापितं तु शिलासमम् ।

सर्जतं यवमात्रेण विहीनं तत्प्रमाणतः ॥ १ ॥

षट्शर्करयोर्मध्ये पट्टिकापि च वर्णकैः ।

तद्यत्र पूरयेत्तत् तत्प्रमाणं यथोचितम् ॥ २ ॥

शर्करा नापि ससाध्य यथायोगं यथाविधि ।

निर्यासेन कफित्थस्य शुक्तेनेवाप्सुना सह ॥ ३ ॥

सपिष्टा शर्करा मिश्रामालिष्य च यथाक्रमम् ।

अशुक्राद्यैश्च मुक्षदणं दर्शनीयं च कारयेत् ॥ ४ ॥

शिलोर्ध्वं यममात्रं तु शर्करालेपनं स्मृतम् ।

कारयित्वा विधानेन चित्रे चित्ताङ्गिके तथा ॥ ५ ॥

नय च गृध्रं मूत्रं च तान्त्रिकेन वस्त्रमोहरेत् ।

अग्नौ पादं विदित्वा तन्मुखं पृष्ठं तथैव च ॥ ६ ॥

अग्नौ मूर्ध्नि च मूर्धादि मुखमूर्ध्नि तथैव च ।

पृष्ठमग्नौ पादे पादे शुच्यं पादान्तमेव च ॥ ७ ॥

योजयेत्पदमेवं वै विपरीतं न चानरेत् ।
 शैलस्य मृण्मयस्यापि दारवस्य ध्रुवस्य च ॥ ८ ॥
 घेरस्य वर्णसयोगे त्वक्स्थाने वर्णमुच्यते ।
 सर्वाङ्गं च समाच्छाद्य तिलमात्रं घनं पुनः ॥ ९ ॥
 शर्करामौक्तिकाख्यं च समालिप्य यथाविधि ।
 सुसुक्ष्मं दर्शनीयं च कृत्वोर्ध्वं च तथैव तत् ॥ १० ॥
 भूषणानि च सर्वाणि यथोक्तानि च कारयेत् ।
 वर्णान् यथोक्तान् सगृह्य सुवर्णेन च मिश्रितान् ॥ ११ ॥
 उक्तेनैव विधानेन तत्तद्वर्णं विचिन्त्य च ।
 तत्तत्पदं ज्ञातैव तत्तद्वर्णं प्रयुज्य च ॥ १२ ॥
 शिल्पिना शिल्पशास्त्रोक्तं तलं वै योजयेत्कमात् ।
 अथवा शर्करामेव समालिप्य पटं विना ॥ १३ ॥
 मौक्तिकाख्यं समालिप्य तत्तद्वर्णांश्च योजयेत् ।
 अथवा तिलमात्रेण हीनं विन्य च कारयेत् ॥ १४ ॥
 ऊर्ध्वं पटं विना तलं मौक्तिकाख्यं प्रलिप्य च ।
 यथोक्तानपि वर्णांश्च योजयेच्च यथाक्रमम् ॥ १५ ॥
 दारवं ध्रुवघेरं च यथोक्तेनैव दास्या ।
 कारयित्वा विधानेन स्थापयित्वा च पूर्ववत् ॥ १६ ॥
 शर्कराज्येष्ठांश्च शिल्पशास्त्रेणैवेति ॥
 शैलजे दारवे चापि निम्बे चैव विधिः स्मृतः ॥ १७ ॥
 शिल्पिना कारयित्वैव प्रतिष्ठाप्यारमेत्युनः ।
 वर्णहीनं ध्रुव घेरं यदि कुर्याद्विनश्यति ॥ १८ ॥

ध्रुवरोचनं चेत्तु वर्णयुक्तं तु कारयेत् ।
 ध्रुवरोत्तमानेन कारयित्वैव मध्यमे ॥ १९ ॥
 अर्चास्थानेऽर्चनार्थं यत्स्थापयेत्तद् ध्रुवार्चनम् ।
 मानोन्मानप्रमाणेन व्यक्तं कृत्वेव संप्रति ॥ २० ॥
 सर्वान्नोपाङ्गसम्पूर्णं कारयेत् विधानतः ।
 सहजं शङ्खचक्रं च हस्तपादाश्रयान्वितम् ॥ २१ ॥
 शङ्खचक्राश्रयोपतं कारयित्वा यथाविधि ।
 यथोक्तेन विधानेन कृत्वा चैत्राक्षिमोचनम् ॥ २२ ॥
 जलाधियासनादीनि कारयेत्तदनुक्रमात् ।
 शिलास्थापनमार्गेण स्थापयेदचलं तथा ॥ २३ ॥
 प्रतिष्ठोक्तक्रमेणैव प्रतिष्ठा पुनराचरेत् ।
 विशेषमलं वक्ष्यामि शृणुष्व मुनिसत्तमा ॥ २४ ॥
 उत्तरं कर्तुंकामश्चेद्दास्तत्र निम्बमाहरेत् ।
 अक्ष्युन्मेपादिकं तद्वत्कारयेदास्तवस्य तु ॥ २५ ॥
 शुभपूजां ततः कृत्वा देवपार्श्वे निधाय च ।
 प्रमुले विन्यसेत्प्राज्ञः कलशाश्च चतुर्दश ॥ २६ ॥
 अन्तःस्थं स्थापयेद्देवं कलशैस्तैर्यथाविधि ।
 बन्धयित्वा प्रतिसरां पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ २७ ॥
 तस्मात्कुम्भं समुद्धृत्य यागशालां विनीय च ।
 शयनानि विना तत्र शय्यावेद्याश्च मध्यमे ॥ २८ ॥
 धान्यराशिं च कृन्वैव तत्र कुम्भं न्यसेत्पुनः ।
 यथोक्ताग्निपुं होमाश्च जुहुयात्तु यथाविधि ॥ २९ ॥

यदि स्यादौत्सवं बिम्बं बाह्ये श्वश्रे तथैव च ।
 कलशैः स्थापयित्वैव कुम्भेन सह चोन्नयेत् ॥ ३० ॥
 शयनानि तदास्तीर्य शय्यावेद्यां तु शाययेत् ।
 ममाते कुम्भमानीय पुनरन्तः प्रविश्य च ॥ ३१ ॥
 कुम्भाच्छक्तिं समानीय बेरे तत्राचले तथा ।
 तां ध्यायेदचलां शक्तिं मन्त्रेणावहयेत्ततः ॥ ३२ ॥
 औत्सवं वामपाशे च स्थापयेन्मुखमण्डपे ।
 तस्मादौत्सवविम्बे तु दीपादीपमिव क्रमात् ॥ ३३ ॥
 शक्त्या देवं समावाह्य पुण्याहं वाचयेत्पुनः ।
 आसनादिभिरभ्यर्च्य हर्षाप्यपि निवेदयेत् ॥ ३४ ॥
 त्रिकालं ज्ञानसयुक्तं प्रातर्मध्याह्नयोस्तु वा ।
 ज्ञानकर्मसमायुक्तमर्चयेत् विधानतः ॥ ३५ ॥
 आवाहनविसर्गाभ्यां विना तौ नित्यमर्चयेत् ।
 क्षप्ते प्रमुखे तत्र मण्डपे च विशेषतः ॥ ३६ ॥
 क्षपनोत्क्रमेणैव कलशान् विन्यसेत्क्रमात् ।
 कलशादीन् समादाय प्रविश्याभ्यन्तरं ततः ॥ ३७ ॥
 कलशैः स्थापयेद्देवं मन्त्रैर्युक्तैर्यथाविधि ।
 ध्रुवार्चनप्रतिष्ठायां च क्षप्तेऽपि च ॥ ३८ ॥
 विशेषोऽयमिति प्रोक्तः सर्वमन्यत्समं भवेत् ।
 शिलालये ध्रुवं बेरं शिलयैव विधीयते ॥ ३९ ॥
 ताम्रेण वा प्रयुज्येत ध्रुवबेरं शिलालये ।
 दारवं मृष्मयं वापि यदि कुर्याद्विनश्यति ॥ ४० ॥

इष्टकाभिर्विमान चेच्छैल्य ताम्रज तु वा ।

मृष्मय दारु वाथ ध्रुवचरं च कारयेत् ॥ ४१ ॥

पूर्वोक्तविधिना दादृशस्तथापि कृते ।

यथोक्ताश्च मृद सर्वा समाहृत्य विधानतः ॥ ४२ ॥

सपेप्य शोधयित्वैव यथोक्त सर्पमौषधम् ।

चूर्णानि च यथोक्तानि कपायाणि विधानतः ॥ ४३ ॥

योजयित्वा यथाभाग गन्धैरपि सहैव च ।

निर्यासेन कपित्यस्य युक्त नादेयवारिणा ॥ ४४ ॥

पेषयित्वा मृद सम्यक् समृत्य च विधानतः ।

साधयित्वाथ मास वा मासार्धं वा निधाय च ॥ ४५ ॥

मारिकेलस्य सारेण त्रिवृता रज्जुमाहरेत् ।

रज्जुभिर्निधयेच्छूलं यथा तत्सुदृढं तथा ॥ ४६ ॥

बन्धयित्वाष्टबन्धं च शूलमालिष्य सर्वम् ।

मृद च ता समाद्राय शूलमालिषयेत्तथा ॥ ४७ ॥

शूलोपरि प्रमाणं यच्चतुर्भागं विभज्य च ।

तत्त्रिभागं मृदा कुर्याद्रज्जुबन्धनमायुतम् ॥ ४८ ॥

घटदार्कण्या वग्नौ मोक्षिष्यैवर्णसायुतम् ।

पृथेदन्त्यभागं च तत्प्रमाणविधानतः ॥ ४९ ॥

दर्करा च भमालिष्य पटं तथोज्य पृथिवी ।

मौक्षिष्य मृदालिष्य भृषणानि प्रकल्प्य च ॥ ५० ॥

यथोक्तेन विधानेन वर्णानि मुखे चरेत् ।

मृष्मय ध्रुवचरं चैव नारदेवमेव तु ॥ ५१ ॥

अर्धचित्रं न कुर्वीत ध्रुववेरं च गृण्यग्रम् ।
 शूलधारद्वयं कुर्यात्ताम्रनालसमायुतम् ॥ ५२ ॥
 खादिरं ताम्रदण्डं वा मित्तिस्थं सुदृढं चरेत् ।
 छिद्रं कृत्वा तदाभारे शूलं मन्त्रेण योजयेत् ॥ ५३ ॥
 ध्रुवं तद्योजयित्वैव वेरपृष्ठस्य मध्यमे ।
 तत्पृष्ठस्कन्धमध्ये च तदाधारं च योजयेत् ॥ ५४ ॥
 शूले छिद्रं न कर्तव्यं कुर्याद्येत्स विनश्यति ।
 साधयौ शङ्खचक्रौ च कारयित्वा विनश्यन् ॥ ५५ ॥
 हस्तबन्धं च ताम्रेण कृत्वा मूलस्य पादयोः ।
 ताम्रनालं सुयोज्यैव ताम्रपत्रं तलेऽर्पयेत् ॥ ५६ ॥
 एवं स्थानकमुद्दिष्टमासनं तु प्रवक्ष्यते ।
 आसने चैकमाधारं पृष्ठस्कन्धे तु कारयेत् ॥ ५७ ॥
 शयनं चेदनन्तोर्ध्वे चागारे शूलमर्पयेत् ।
 पृष्ठमध्ये च पादे च स्कन्धे च मकुटेऽप्यथ ॥ ५८ ॥
 शेषभोगं यथा शूलं न दृश्येत्कास्येष्टथा ।
 शोषोत्तङ्गे यथा वेरं शयाने कारयेत्तथा ॥ ५९ ॥
 रज्जुबन्धमृदाद्याश्च क्रियाः पूर्ववदाचरेत् ।
 यथा क्रिमीणां नाशः स्यादोषधीभिस्तथाचरेत् ॥ ६० ॥
 ताम्रेण ध्रुववेरं चेन्मपूच्छिष्टविधानतः ।
 म्रित्थं कृत्वाथ तेनैव सर्वाङ्गं पूर्णमेव तत् ॥ ६१ ॥
 विधिना भूषणैर्युक्तं दर्शनीयं च कारयेत् ।
 शृङ्गयैव मुदा चैरमालियैव च तत्पुनः ॥ ६२ ॥

स्नाययित्वा मधूच्छिष्टं ताम्रं सम्यक् प्रताप्य च ।
 तताम्रं स्नायेत्तत्र वेरमेव प्रफल्सयेत् ॥ ६३ ॥
 शोधयित्वाैव तद्वेरं स्वाप्नारम्भमाचरेत् ।
 अर्धमिति न र्त्तय्य लोहमिह कदाचन ॥ ६४ ॥
 म्वर्णमिश्रेण रोहेन यन्नि कुर्यात्तदुत्तमम् ।
 अन्योन्यमिश्रलेहेन देहस्य न कारयेत् ॥ ६५ ॥
 स्थानके चासनं चैव शयनं च त्रिभिः स्मृतं ।
 मृष्मयं द्वित्रिभिः प्रोक्तमप्यत्र परमित्यपि ॥ ६६ ॥
 पूर्वोक्तं मृष्मयं यत्तदप्यत्रमभिधीयते ।
 मृदा कृत्वाऽग्निना दग्धं यत्तत्परमितीरितम् ॥ ६७ ॥
 अथैकं मृष्मयं त्रिणो कारयेत् विधानतः ।
 यदि पक्वं च कुर्याच्चैत्परिनाशकरं भवेत् ॥ ६८ ॥
 सत्रेषामपि देवानामप्यत्र वेरमुच्यते ।
 ज्येष्ठायाश्चापि तुर्याच्चैत्रपक्वं परमेव वा ॥ ६९ ॥
 वक्रतुण्डस्य श्वास्तुश्च परं वापरमेव च ।
 पिशाचानां च मर्गेषां परमेवेति कीर्त्यते ॥ ७० ॥

इति श्रीवेदानमे अग्निषोक्ते समुत्तर्चिनाधिकरणे षटशर्कराद्यालेपन

नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥

विंशोऽध्यायः

भुववरस्य मेदं च प्रवक्ष्यामि यथाममम् ।
 स्थानकं त्रिविधं प्रोक्तं योगं भोगं तथैव च ॥ १ ॥
 वीरहस्थानकं चेति तेषां भेद इहोच्यते ।
 कारयेत्तु विधानेन देवदेवं चतुर्भुजम् ॥ २ ॥
 हस्तं च दक्षिण पूर्वमभयं वरदं तु वा ।
 हस्तं चापि तथा वामं पूर्वं कर्त्रवलम्बितम् ॥ ३ ॥
 दक्षिणापरहस्तेन चक्रं सम्यक् प्रगृह्य च ।
 वामेनापरहस्तेन शङ्खमुद्धृत्य सुस्थितम् ॥ ४ ॥
 सौम्यदृष्टिसंभायुक्तं सर्वदेवनमभृत्नम् ।
 श्रिया देव्या च मृदेव्या रहित योगसंज्ञिकम् ॥ ५ ॥
 देवदेवं च कृत्वा तु दक्षिणे भृगुसर्चकम् ।
 मार्कण्डेयं तथा वामे पुष्पाञ्जलियुत मुनिम् ॥ ६ ॥
 एकजानुसमासीनं देवं वीक्ष्यार्चनीयतम् ।
 सौम्यवेषसमायुक्तं कारयेत् विधानतः ॥ ७ ॥
 युद्धमकौतुकयोर्मध्ये मुन्योः स्थानकमुच्यते ।
 भृगुपुण्यार्चितं यत्तद्योगस्थानमुदाहृतम् ॥ ८ ॥
 भूमिपुण्यार्चितं कैश्चिद्योगस्थानमुदाहृतम् ।
 तत्र दक्षिणतो भूमि वामे पुण्यं च कारयेत् ॥ ९ ॥
 पद्मं वामेन हस्तेन गृहीत्वान्यं प्रसार्य च ।
 देवं त्रिंशत्समीक्ष्यैव विसृज्योत्पुण्योचनाम् ॥ १० ॥

देवस्य दक्षिणे वार्ये श्रिय देवा तथैव च ।
 दक्षिणेनेन हस्तेन गृहीत्वा फुल्लमुत्पलम् ॥ ११ ॥
 हस्तं वामं प्रमार्ज्य पश्यन्तीमीषद्वन्द्वयम् ।
 वामपार्श्वे महीं देवीं त्रिधानेनैव कारयेत् ॥ १२ ॥
 बाहुप्रमाणं देवस्य देव्योर्मानसमुदाहृतम् ।
 भृगु च दक्षिणे कुर्याद्द्वामे पुण्यमुनि तथा ॥ १३ ॥
 एकानुसमासीनां कारयेद्वर्चको तथा ।
 एव देवीसमायुक्तं भोगस्थानकमुच्यते ॥ १४ ॥
 दण्डक दक्षिणे कुर्याद्द्वामे पुण्यमुनि तथा ।
 एकानुसमसीनं देवमुद्धीक्ष्य सुस्मितम् ॥ १५ ॥
 गरुड च तथा वामे देवमुद्धीक्ष्य सुस्मितम् ।
 भोगस्थानकमित्येतत्त्रैचिदाहुर्मनीषिण ॥ १६ ॥
 श्रीभूमिभ्यां मुनिभ्यां च रहितं वीरहं त्रिदं ।
 रहितं शङ्खचक्राभ्यां केवलं देवमेव वा ॥ १७ ॥
 देवीभ्यां रहितं चापि भूमिपुण्यार्चनायुतम् ।
 कैश्चिर्द्वारहमित्युत्तमासनं तु प्रशस्यते ॥ १८ ॥
 योग भोग तथा वीरमासनं च त्रिधा त्रिदं ।
 सिंहासने समासीनं देवेशं कारयेत्ततः ॥ १९ ॥
 श्रीभूमिभ्यां च रहितं भृगुपुण्यार्चितं तथा ।
 योगासनमिति प्रोक्तं भूमिपुण्यार्चितं तु वा ॥ २० ॥
 सिंहासने तथासीनं देव देव्यां सहासने ।
 जामने च तथा कृत्वा कारयेद्वर्चको गुनी ॥ २१ ॥

पृथक् पीठे कृते देव्यौ भोगहानि प्रयच्छतः ।
 भित्तिपार्श्वे परे कुर्यात्सितचामरधारिणीम् ॥ २२ ॥
 देवं वीक्ष्य स्थितां मायां दक्षिणे वामतः स्थिताम् ।
 सहादिर्ना प्रयुज्येत सितचामरधारिणीम् ॥ २३ ॥
 किष्किन्धं सुन्दरं चाथ चामरं धारिणौ तथा ।
 दक्षिणोत्तरयोर्मूर्ध्नि न्यस्तपाणियुतावपि ॥ २४ ॥
 आदित्यचन्द्रौ कुर्यात् भोगासनमिदं स्मृतम् ।
 पुष्पाञ्जलियुताभ्यां च भूमिपुष्पाञ्जितं तथा ॥ २५ ॥
 देवीभ्यां रहितं चेत्तद्वीरासनमिदं विदुः ।
 सिंहासनोर्ध्वतः पादौ न्यस्यासीनं तथा हरिम् ॥ २६ ॥
 उरू वस्त्रेण बन्धैव जान्मोरुर्ध्वे प्रसारितौ ।
 हस्तौ च विन्यसेदेतत्कैश्चिद्वीरासनं स्मृतम् ॥ २७ ॥
 योगं भोगं तथा वीरं शयनं च त्रिधा भवेत् ।
 ऊर्ध्वाननं शयानं च पादौ सम्यक् प्रसार्य च ॥ २८ ॥
 चतुर्हस्तं द्विहस्तं वा चक्रशङ्खौ विनैव च ।
 वामहस्तं प्रसार्यैव किञ्चिदुन्मील्य चक्षुषी ॥ २९ ॥
 मकुटे दक्षिणं हस्तमुपधाम्ने तु सन्यसेत् ।
 नाभिपद्मसमार्सानं ब्रह्माणं पञ्च चायुधान् ॥ ३० ॥
 भित्तिपार्श्वार्थयान् कुर्यात्तत्तद्वर्णसमायुतान् ।
 पादपार्श्वे च भित्तौ च कारयेन्मधुकैटभौ ॥ ३१ ॥
 जलुमात्रसमुद्रस्यावुग्रवेगसमन्वितौ ।
 दक्षमानावनन्तस्य विषज्वालाभिरेव तौ ॥ ३२ ॥

क्षत्रियाणां हितायाय हस्माभ चेत् कथ्यते ।
 रक्ताभा प्रतिमा प्रोक्ता वैश्यानां हि हिताय वै ॥ ४ ॥
 मत्स्यस्याम हरे रूपं शङ्खाणामृद्धिदं क्रमात् ।
 चतुर्थ्यान् ममुद्धिदस्य चतुर्णान् त्रमाद्रिदु ॥ ५ ॥
 युगानां चैव सर्वेषां श्यामं योग्यतमं भवेत् ।
 सर्वेषामेव वर्णानां श्याम एव प्रयस्यते ॥ ६ ॥
 श्यामवर्णं हरे रूपं सर्वेषामफलप्रदम् ।
 सर्वप्रजानामृद्धिचर्थं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ ७ ॥
 राष्ट्राभिवृद्धिदं चैव राज्ञा च बलवर्धनम् ।
 ग्रामशान्तिकरं चैव सम्यानामभिवर्धनम् ॥ ८ ॥
 सर्वेषां चैव पुष्ट्यर्थमायुर्द्वयार्थमेव च ।
 पत्नीभृत्यमनुज्याणां पशूनामृद्धिमादिशेत् ॥ ९ ॥
 यजमानेप्सितं सर्वं क्षीघ्रमेव प्रयच्छति ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्यामरूपं च कारयेत् ॥ १० ॥
 आलथ्य विधिवत्त्वा ध्रुवनेर तथैव च ।
 श्वेतजं मृण्मयं वापि दारु वा ध्रुव तथा ॥ ११ ॥
 वर्णयुक्तं प्रधानं स्यात् ध्रुवबिम्बं सलक्षणम् ।
 देवदेवस्य पार्श्वे तु दक्षिणे तद्विधानतः ॥ १२ ॥
 श्रीदेवीं दक्षिणे कुर्यात्प्रालाभां सुलोचनाम् ।
 महां वामे तु कुर्यात् श्यामलाङ्गीं शुभाननाम् ॥ १३ ॥
 ब्रह्माणं दक्षिणे भित्तोऽप्रालाभं च वामतः ।
 श्वेताभं शङ्करं भित्तोऽकारयेत्तद्विधानतः ॥ १४ ॥

चित्तामासौ च कर्तव्यौ ब्रह्मसौ तौ चतुर्मुखौ ।
 कुड्यकौतुकयोर्मध्ये दक्षिणोत्तरयोः क्रमात् ॥ १५ ॥
 मार्कण्डेयं प्रवालभ रत्नाभं भृगुमर्चकम् ।
 प्रथमं द्वारपालं तु मणिकं जलद्वयम् ॥ १६ ॥
 तत्पर्वा चाम्तः सन्ध्यामग्नियणौ च करयेत् ।
 द्वितीयं द्वारपालं च दक्षिणे तापस सितम् ॥ १७ ॥
 वामे तु सिद्धिदं पीतं कुर्यात् द्वौ द्वारपालकौ ।
 अथवा शङ्खचक्रौ तौ द्वितीयद्वारपालकौ ॥ १८ ॥
 शङ्खं शङ्खनिभं चैव रत्नाभं चक्रगेव च ।
 विष्णुक्सेनं च रत्नाभं विधिनैव च कारयेत् ॥ १९ ॥
 किरीटिनं चतुर्बाहुं दाहचक्रवादिभिः ।
 विभूषितं सुखासीनं सर्वमन्यच्च विष्णुवत् ॥ २० ॥
 श्रीधत्तं ब्रह्मसूत्रं च कौस्तुभं च विनैव तम् ।
 विष्णुक्सेनं तथा हस्ता नवतालैः माननः ॥ २१ ॥
 भुवकौतुकसंयुक्तं विष्णुक्सेनं च कारयेत् ।
 रत्नमणं गरुडं कुर्यात्पाञ्चलिं द्विभुजं वरम् ॥ २२ ॥
 पञ्चद्वयसमायुक्तं शुक्रपिञ्जरवाससम् ।
 शिशुनैव च नागेन समालम्बितबाहुकम् ॥ २३ ॥
 इन्द्रं शर्वार्यालैः सस्याभं कवचाग्निम् ।
 इन्द्रादिपरिवाराणां गरुडस्य तथैव च ॥ २४ ॥
 हीनेऽपि कौतुके बिम्बे भुववेरं तु करयेत् ।
 अग्निं किंशुकपुण्याभं धुव्याच्छक्तिधरं तथा ॥ २५ ॥

इन्द्र विनायकानग्न्यादीन् नमनालेन मानत ।

यमराज पितृपति दृष्ट्याभ दण्डपाणिनम् ॥ २६ ॥

तथैव शूलपाणि च निर्ऋति नीलवर्णकम् ।

वरुण चापि नीलाभ दण्डपाजभृत तया ॥ २७ ॥

तथा सुवर्णवर्णभि वायु चाप्यसिधारिणम् ।

लिङ्गादमिन्द्रनीलाभ कुबेर दण्डपाणिनम् ॥ २८ ॥

ईशान शूलपाणिं च पाटलीकुमुदप्रभम् ।

आदित्यमतिरक्ताभ पद्मपुष्पधर परम् ॥ २९ ॥

तृतीयद्वारि निष्किन्ध दक्षिणे त्वमिर्ऋणम् ।

नन्नेन वनतुण्ड च मयालाभ तथैव च ॥ ३० ॥

बागवार्धेऽग्निवर्णं च तीर्थं च द्वारपालकम् ।

नागराज सुवर्णाभ तत्पार्श्वेचैव कारयेत् ॥ ३१ ॥

श्वेताभ नीलवस्त्र च कारयेदिति केचन ।

अथवा वनतुण्ड च नागराज तथैव च ॥ ३२ ॥

ईशानोद्गानयन्मध्ये शान्तवद्विष्णुमुनिम् ।

मराचि काश्यप चेन भृगुमति नथेन च ॥ ३३ ॥

तृतीयावरणे द्वारपालको तो च कारयेत् ।

अग्निवर्णं नराकार चक्रं वै चतुर्चूलिनम् ॥ ३४ ॥

आसीन महदोपत ध्वज युयाद्विधानत ।

तथा शङ्ख नराकार शङ्खाभ शङ्खचूलिनम् ॥ ३५ ॥

महाभूतस्य श्वेतस्य पीठ सम्यक् समाचरेत् ।

विमानानामलङ्कार परिवाराख्य तथा ॥ ३६ ॥

प्रतिमाविधिवर्णं च विस्तराद्भृगुल्लक्तवान् ।

सर्वं च शिल्पशास्त्रेण शिल्पिभिः कारयेत् क्रमात् ॥ ३७ ॥

इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे वर्णभेदविधि-
नानेकविंशोऽध्यायः ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

अथो निर्माणवेरादिप्रमाणप्रतिपत्तये ।

अङ्गुलीनां तु सञ्ज्ञानां सख्यामानं च वक्ष्यते ॥ १ ॥

मानमात्रशरीरोत्थाः स्मृता अङ्गुल्यलिङ्गा ।

परमाणुरणुश्चैव त्सरेण्यस्तथैव च ॥ २ ॥

पिचुकेशामकनखास्तथा तिलयवा इति ।

क्रमादष्टगुणैरितैर्मितं मानाङ्गुलं भवेत् ॥ ३ ॥

स्वहस्तेनाष्टतालोच्चो भवेन्मध्यममूर्यः ।

तस्य दक्षिणहस्तस्य मध्यमाङ्गुलिपर्यया ॥ ४ ॥

मध्यमेन मितं यत्तन्मात्राङ्गुलमिहोच्यते ।

ऊर्ध्वमानं विनिश्चित्य दशतालादिसंख्यया ॥ ५ ॥

तच्छालद्वादशांशोत्थं देहलब्धाङ्गुलं भवेत् ।

भूमिदेवाल्यादीनां मानं मानाङ्गुलेन वै ॥ ६ ॥

गृहं शय्यासनं यानं पात्रमायुधमेव च ।

इध्मलक्ष्मवज्रुहादीन् कुर्यान्मन्त्राङ्गुलेन वै ॥ ७ ॥

भेदो मात्राङ्गुलस्येव आखाङ्गुलसमाह्वयः ।
 मुष्टिगन्धप्रमेयः स्यादग्निपुण्ड्रिषु स्मृत ॥ ८ ॥
 ध्रुवाद्या प्रतिमा सर्वाः देहलब्धाङ्गुलेन वै ।
 मातृतत्त्वोक्तमूर्त्याख्या एकाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ ९ ॥
 अग्निगोलकनेत्रद्विकलायैर्बहुलं स्मृतम् ।
 अग्निमध्यमरद्राक्षसहजास्याश्च त्र्यङ्गुलम् ॥ १० ॥
 वेदाश्चमक्वर्णाश्च भागस्तारकवन्धुकौ ।
 प्रतिष्ठा चेति सप्तैते चतुरङ्गुलसज्जका ॥ ११ ॥
 सुप्रतिष्ठामहद्भूततीर्थाक्षर्यास्तु पञ्चम् ।
 समयस्त्वङ्गायतीरसरुमाणि पट्टिदु ॥ १२ ॥
 सुन्यब्धिगिरिलोकास्तु रोहिण्युष्णिगसमातुका ।
 प्राणायामश्च पातालमिति सप्ताह्वया मता ॥ १३ ॥
 बान्धुद्वन्द्वनुष्टुनैर्धर्मलोकपाला सद्विमाना ।
 परभावे नवाष्टानामाहुया सप्तमूर्तिर्दिता (१) ॥ १४ ॥
 ब्रह्मभर्मब्रह्मद्वारद्वयश्च नवाह्वया ।
 पद्मवत्यवस्थावताराश्च सहेज्यश्च दशाह्वया ॥ १५ ॥
 लिङ्गुत्रुवाश्च विज्ञेयास्तयैवैकादशाह्वया ।
 मुख ताल यम चार्कं कृच्छ्रं च द्वादशाङ्गुलम् ॥ १६ ॥
 किष्कुहस्त इति प्रोक्तं चतुर्विंशतिकाङ्गुलम् ।
 अङ्गुल्य पञ्चविंशत्य प्राजापत्याभ्यहस्तक ॥ १७ ॥
 पण्डित्यङ्गुलो हस्तो धनुर्मह इति मृत्न ।
 धनुर्मुष्टिरिति प्रोक्तं सप्तविंशतिकाङ्गुलं ॥ १८ ॥

जगत्पतिनगत्सौ जु शकरी चातिशकरी ।

तथैव चाष्टित्यष्टिर्धृतिश्चातिधृतिस्तथा ॥ १९ ॥

विद्वत्तिश्च नवैतानि जगत्पादीन्यनुक्रमात् ।

विंशत्यादिशतान्तानां मानसज्ञा इति स्मृताः ॥ २० ॥

विंशदादि शतान्तानामिति केचिद्वदन्ति वै ।

प्रादेशस्तु प्रदेशिन्या तालो मध्यमया मितः ॥ २१ ॥

गोकर्णोऽनामिकाङ्गुल्या वितस्ति, स्यात्कनिष्ठया ।

रत्तिः सप्ततमुष्टिः स्यादरत्तिः प्रसृताङ्गुलिः ॥ २२ ॥

किंयुर्मुष्ट्यधिकोऽरत्तिर्हस्तो मुष्टिद्वयो भवेत् ।

चतुर्हस्तस्तु दण्ड स्यादिति सज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ २३ ॥

अङ्गुल्यादिषु दण्डान्तास्तास्तु सन्त्यासु राक्षिनाः ।

मानैरैतैर्यथायोग विमानप्रतिमादिकम् ॥ २४ ॥

मानयित्वा यथामानं कारयेद्विधिकोविदः ।

इति श्रीबैलानसे अतिप्रोक्ते समुत्तर्चनाधिकरणे अङ्गुलसंज्ञाधिधिर्नाम
द्वाविंशोऽध्यायः ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

इदानीं सप्रयक्ष्यामि दशतालेनतत्क्रमम् ।

औन्नत्यं पुरुषाकारं पुरुषोत्तममानतः ॥ १ ॥

अजो हरिर्हरश्चैव दशतालेन मानतः ।

पादमारभ्य मूर्धान्तं सर्वं शतशताङ्गुलम् ॥ २ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

एकविंशाङ्गुल्यायामप्रकोष्ठः समुदाहृतः ।
सप्ताङ्गुलतलायामं पञ्चमं मध्यमाङ्गुलम् ॥ १४ ॥
पण्णात्रा द्वित्रयाधिकया तर्जनी नाप्यनामिका ।
अङ्गुष्ठद्वैध्यं पण्मात्रं कनिष्ठायास्तथा भवेत् ॥ १५ ॥
सार्धरुद्राङ्गुलं तारं वदनस्य विधीयते ।
कर्णयोरन्तरं यत्तच्छिरोविस्तार उच्यते ॥ १६ ॥
उष्णीपात् त्रिगुणार्धं तु मण्डणं विस्तृतं भवेत् ।
उष्णीपात्तमध्यकेशान्तः सार्धसप्तगुल्ययतः ॥ १७ ॥
उष्णीपात्पार्श्वकेशान्तो दशमात्रायतो भवेत् ।
उष्णीपात्पृष्ठकेशान्तः सार्धा मात्रास्त्रयोदश ॥ १८ ॥
कर्णभ्यां तु पुरोवक्त्रमेकविंशतिकाङ्गुलम् ।
केशान्ताच्च भ्रुवोर्मध्यं द्व्यङ्गुलं द्वित्रयाधिकम् ॥ १९ ॥
भ्रूद्वयं पञ्चमालार्धं भ्रुवक्रं चैकमात्रकम् ।
यवद्वयं भ्रुवोर्मध्यं यवार्धं तारमग्रयोः ॥ २० ॥
मात्रैकं द्वियवं तारो भ्रुसङ्गम उदीरितः ।
दृशोरन्तरं तारं यवाध्यर्थं द्विकाङ्गुलम् ॥ २१ ॥
यवाध्यर्थः कलायामो नेत्राभ्यां समुदाहृतः ।
यवः कर्णानिकायामस्तावत्येव च विस्तृतिः ॥ २२ ॥
एकादशयवायायः शुक्रमाग इति स्मृतः ।
मध्यनेत्रप्रमाणं स्याद्यवाः सप्त प्रकीर्तिनाः ॥ २३ ॥
सार्धपञ्चयवं कृष्णं ज्योतिर्मण्डलं यवम् ।
दृष्टिस्थये यवाष्टांशः सजीवज्योतिरेव तत् ॥ २४ ॥

नीलाञ्जनसमासा नवाति पद्मरोमक ।

सङ्गमेन्तु पुटात्पार्श्वे कृत्वा त्रिनासिस्तयत् ॥ २५ ॥

मूलमध्याग्रनासाश्च त्र्यधमेक द्विमात्रम् ।

यथाविकाग्रनासा स्यात्पुटं एकाहुलं स्मृत ॥ २६ ॥

गोजी च नासिकोत्सेधो द्यहुलं ममुदाहृत ।

षड्धनं तं तमा (वान्तरमा ?) स्यात् पुटयो मुपिरद्वये ॥ २७ ॥

पुटाभ्यां पुष्करा ज्ञेया मुपिरद्वयमुच्यते ।

गोजी चतुर्थ्यार्थां स्यादुजरोष्ठमथा भवेत् ॥ २८ ॥

अधरोष्ठो यगाष्टार्धमास्य मार्गार्धमात्रकम् ।

द्विमात्रतारो ह्यधरस्त्रियरोचस्पालिहा ॥ २९ ॥

अग्रान्तं यवाध्यर्धं द्व्यहुलं चिबुकं तथा ।

द्वियवाध्यं हनोक्षकं क्रमाद्युक्त्या तु कारयेत् ॥ ३० ॥

चिबुकं ग्रीवयोर्मध्यं भागो षट् तथोजनम् ।

ष्ठापूर्णचन्द्रवद्वत्कं हनुः कशान्तभागुरम् ॥ ३१ ॥

भ्रूमृगादास्यमृत्रान्तं कर्णायामं प्रशम्यते ।

नेत्रमृत्रान्तरं त्र्यार्त्तकर्णयोः मुपिरं यगा ॥ ३२ ॥

अपाङ्गात्कर्णमुपिरं सार्धं सप्ताहुलं भवेत् ।

द्व्यहुलं कर्णचिन्तारश्चतुर्मात्रं मार्यति ॥ ३३ ॥

नालायामस्तथा प्रेक्ष आभारं कर्त्तुमाहति ।

नालमर्धाहुलं मानं कुण्डलाधारमहुलम् ॥ ३४ ॥

कर्णनालोऽत्रैपिष्ण्व्या यद्द्वयमनं भवेत् ।

अधस्तात्पूर्वनालं म्याद्यत्रपञ्चमाणत ॥ ३५ ॥

नाल्योस्तु श्रीणाहो युवाः सप्त प्रकीर्तिताः ।
 अष्टपञ्चवमूलं तु तत्पूर्वापरनाल्योः ॥ ३६ ॥
 श्रोत्रनालान्तरं तारं श्रोक्तमध्यर्धमास्तः ।
 श्रोत्रद्वारम्ब चायाम् अर्धमात्रस्तेत्रायतम् ॥ ३७ ॥
 कर्णाकारं च कर्णाभं द्युर्वाद्युक्तिविशेषतः ।
 ग्रीवा नवाङ्गुलता मूलेऽस्यर्धाङ्गुलाधिकम् ॥ ३८ ॥
 चत्वारिंशच्च मातार्धं बाहुपर्यन्तविस्तृति ।
 दशाङ्गुलं कक्षमानं बाहुतारो नवाङ्गुल ॥ ३९ ॥
 कक्षान्तरप्रमाणं स्यात्त्रयोविंशतिकाङ्गुलम् ।
 ग्रीवायाः कक्षसन्धिश्च नवमात्रप्रमाणतः ॥ ४० ॥
 हिक्कासूत्रोर्ध्वतो मानं द्वाचङ्गुल चासदेशतः ।
 कूर्परस्य प्रमाणं तु सप्ताङ्गुलमुदाहृतम् ॥ ४१ ॥
 पष्मातार्धं प्रकोष्ठाम्बा प्रमाण तल चोच्यते ।
 प्रमाणं मणिबन्धस्य त्रिमात्र पञ्चवाधिकम् ॥ ४२ ॥
 पाण्यस्तलप्रमाणं स्यात्पञ्चमात्रं यवद्वयम् ।
 तलमूलं तु यद्वहलं त्रिमात्रं चार्धमात्रकम् ॥ ४३ ॥
 द्वाङ्गुलार्धं मध्यमं स्यात् द्वाङ्गुलं चाग्रवाहलम् ।
 अङ्गुलत्र पञ्चवाधिकं क्वाङ्गुलप्रमाणतः ॥ ४४ ॥
 मातं चतुर्धवाधिकं मध्यमाङ्गुलविस्तरम् ।
 अनागिकस्तर्जनीभ्यां विस्तारं द्वाङ्गुलं भवेत् ॥ ४५ ॥
 यवेकसहितं मालं कनिष्ठामूलविस्तरः ।
 तन्मूलप्रविस्तरः द्वियवं हीनमिष्यते ॥ ४६ ॥

अङ्गुष्ठस्य नखायामश्वाङ्गुलद्वियामिक ।
 तारश्चाष्टयत्र प्रोक्तो बाहल तु चतुर्थयम् ॥ ४७ ॥
 मध्याङ्गुलिनखायामश्वाङ्गुलस्तु त्रिवीयते ।
 पञ्चयस्तस्य विस्तार पूर्वमात्र तु बाहलम् ॥ ४८ ॥
 अनामिका प्रदेगिन्योर्नखायामस्तु पञ्चयत्र ।
 चतुर्थयमनयोस्तारो घन यस्मुदाद्वयम् ॥ ४९ ॥
 कनिष्ठिकानखायाम यत्रपञ्चमीरिम् ।
 त्रियार्धं च विस्तारो धृक् तद्बाहल भवेत् ॥ ५० ॥
 अङ्गुलाग्रनखायामो यत्र सार्धं उदाहृत ।
 अङ्गुष्ठ तु द्विपरं न्यान्देपाङ्गुल्यसिपरिका ॥ ५१ ॥
 तिलेस्य च तल प्रेक्षमङ्गुलीना नमापिवा ।
 हिषास्तनान्तर तिर्यक् प्रमाण द्यङ्गुलार्धरूपम् ॥ ५२ ॥
 मध्योदरप्रमाण तु दशसप्ताङ्गुल मतम् ।
 स्तनात् स्तनान्तर तार सार्धत्रयोदशङ्गुलम् ॥ ५३ ॥
 स्तनपिण्डाभ्यन्तर तत्तप्तङ्गुलिभिर्मतम् ।
 द्यङ्गुल स्तनवृत्त तु यत्रार्धं तु चतुर्कम् ॥ ५४ ॥
 स्तनस्य मण्डल बाह्य सार्धत्र्यङ्गुलमानरुम् ।
 मध्योदरप्रमाण तु दशमत्ताङ्गुल तन ॥ ५५ ॥
 श्रोणिप्रमाण विज्ञेय सार्धमष्टदशाङ्गुलम् ।
 सुपूर्ण चांदर कुर्याच्छ्रोणा अर्धाङ्गुलोन्मता ॥ ५६ ॥
 कक्षा श्रोण्युन्नत मात्र श्रोणीतारोऽष्टमात्रक ।
 कटिदेशप्रमाण तु एकाविंशतिकाङ्गुलम् ॥ ५७ ॥

मेढ्रगुल्मप्रदेशस्य प्रमाणं द्वादशाङ्गुलम् ।

ऊरुमूलप्रमाणं स्यादर्धोपेतत्रयोदश ॥ ५८ ॥

ऊरुमध्यमविस्तारश्चाङ्गुलानि त्रयोदश ।

चतुर्येवं नवाङ्गुल्या ऊर्वोरग्रं प्रमाणतः ॥ ५९ ॥

जानुमध्यमविस्तारो नवमात्रं सपञ्चवम् ।

जह्नामूलोऽष्टमात्रार्धो जङ्गममध्यं नवाङ्गुलम् ॥ ६० ॥

वेदाङ्गुलाधिकं मानं नलिकायाः प्रमाणतः ।

तयोरक्षान्तरं तिर्यग्द्वयं पञ्चक्रमातकम् ॥ ६१ ॥

चतुरङ्गुलविस्तारः पार्श्विकायाः प्रमाणतः ।

अक्षपाण्यग्रयोर्मध्ये त्रिमात्रार्धं प्रमाणतः ॥ ६२ ॥

पुरस्तादग्रविस्तारः सप्ताङ्गुलमुदाहृतम् ।

अग्रोक्तं त्रिमात्रं तु द्विमात्रं पृष्ठमुक्तम् ॥ ६३ ॥

पादाङ्गुष्ठस्य विस्तारो द्विमात्रं द्वित्रयाधिकम् ।

सार्धमात्रो नखायामो नखनारो भवाङ्गुलः ॥ ६४ ॥

द्विमात्रो मध्यमाङ्गुष्ठः कार्यः सर्पशिरो यथा ।

प्रदेशिनीप्रमाणं तद्भवेदध्यर्धमङ्गुलम् ॥ ६५ ॥

नखायामो दशयवस्तारः सप्तयवो भवेत् ।

मध्यमाङ्गुलिविस्तारो मातृकं द्वित्रयाधिकम् ॥ ६६ ॥

अङ्गुलं तन्त्रलायामः पञ्चयवस्तस्य विस्तारः ।

अङ्गुलं तर्जनीतारं नखायामस्तु पञ्चयवः ॥ ६७ ॥

तारध्वतुर्यवस्तस्यानामिकायस्तथेरितः ।

कनिष्ठाङ्गुलिविस्तारो यवाः सप्त खुदाहृताः ॥ ६८ ॥

चतुर्थवार्वश्च नस्तोः त्रियवो विस्तरस्तथा ।

पादस्य नखवाहृत्यं यवाध्यर्थं क्रमाद्भवेत् ॥ ६९ ॥

शेषाहुत्यस्त्रिपार्वाः स्युः पादाहुष्टं द्विपर्वकम् ।

पाण्युन्नतं त्रिमासं च शेषं युक्त्या तु कारयेत् ॥ ७० ॥

स्कन्धादाकटिमूलान्तं मानं पट्त्रिंशद्भुलम् ।

एष्टस्य पक्षधैशाल्यं त्राविंशत्यहुलं मतम् ॥ ७१ ॥

धंशस्तरकशसन्धी च कुर्यादुक्तक्रमाद्बुधः ।

कक्षपार्थस्य विस्तारं मत्तमेकादशाहुलम् ॥ ७२ ॥

स्तनपार्थस्य विस्तारः सार्धपोडशमात्रकः ।

बुक्षिपार्थस्य विस्तारः सार्धं पञ्चदशाहुलम् ॥ ७३ ॥

सार्धं पञ्चाहुलं स्फिकमुन्नतं चतुरहुलम् ।

व्याहुलं द्वियवोपेतं मस्तकस्थैकविस्तरम् ॥ ७४ ॥

द्विमासं द्वियवोपेतं मेढूतारमुदाहृतम् ।

शिरसः परिणाहं स्यात्सप्ततिशतथाहुलम् ॥ ७५ ॥

ग्रीवायाः परिणाहं स्यात्सार्धं वेदोष्णिकाहुलम् ।

द्वाभ्यां कक्षान्तनाहः स्यात् पुष्टिश्चाष्टाहुलं परम् ॥ ७६ ॥

चत्वारिंशाष्टकाहुल्यो मध्यमोदरनाहतः ।

पञ्चवं विस्तृतं गाढं नतं नाभिप्रदक्षिणम् ॥ ७७ ॥

पञ्चाधिकं तु पञ्चाशच्छ्रेणिनाहं उदाहृतः ।

कटिप्रदेशतो नाहः साष्टपञ्चायदहुलम् ॥ ७८ ॥

मेढूमूलप्रदेशे तु नाहं युक्त्या तु कारयेत् ।

चत्वारिंशद्द्विकं मात्रमूलले तु नाहतः ॥ ७९ ॥

[येदपङ्क्त्यङ्गुल प्रोक्तमूलमूले तु नाहत्] ।

उरोरमे तु नाह स्यादेकोनविंशदङ्गुलम् ॥ ८० ॥

जानुमध्यमनहस्तु सार्धैर्विंशदङ्गुलम् ।

जङ्घाया गूल्नाह स्मान् सार्धं षड्विंशदङ्गुलम् ॥ ८१ ॥

जङ्घामध्यगतो नाह एकोनविंशदङ्गुलम् ।

चतुर्विंशदङ्गुल सार्धं नास्ति त्रिदशमानकम् ॥ ८२ ॥

एकविंशच्च मात्राणा बाहुमूलस्य नाहत् ।

कूर्परस्य परीणाह सार्धद्वविंशदङ्गुलम् ॥ ८३ ॥

नाह प्रकोष्ठदेशस्य एकविंशत्समाङ्गुल ।

मणिन्धस्य नाहस्तु षोडशाङ्गुल उच्यते ॥ ८४ ॥

देह स्वाभाविकस्तद्वक्तियते चित्रविद्यमै ।

दशतालमिदं प्रोक्तं मानोन्मानप्रमाणतः ॥ ८५ ॥

नवताल नवार्धं च देव्यादीनां प्रवक्ष्यते ।

इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे प्रतिमालक्षणं नाम

प्रयोविंशोऽध्यायः ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

अथात कौतुकादीनां लक्षणं संप्रवक्ष्यते ।

अर्चा च कौतुकं ग्रणो वर एकार्थवाचकः ॥ १ ॥

अर्च्यस्वाञ्जल्पुष्याच्चैर् कर्तितार्थेति सूरिभिः ।

सर्वमङ्गलकारित्वात्कौतुकं ह्यभिधीयते ॥ २ ॥

सर्वेषां प्राणभृतत्वान् प्राणं द्रव्युच्यते नृपै ।
 श्रीभूदेव्योर्निरुत्तराच्च परं द्रव्यमपि कीर्तन ॥ ३ ॥
 कोतुरुक्तापनं त्रिम्बमोत्सवः प्राणिं कारयेन् ।
 दारं शिलां च ताम्रं च रत्नं रत्नममित्यपि ॥ ४ ॥
 उक्तानि कोतुकादीनां द्रव्याणामानि पञ्च च ।
 दारनाच्छेलेन श्रेष्ठं शैलनात्ताम्रं वरम् ॥ ५ ॥
 ताम्रनाद्राज्यं श्रेष्ठं रत्ननाद्रुक्मनं वरम् ।
 दारयाच्छैलनाच्चैव फलं शतगुणं भवेत् ॥ ६ ॥
 शैलनात्ताम्रं त्रिम्बं सदृशमधिकं फलम् ।
 ताम्रनाद्राज्यं त्रिम्बे द्रव्युत्तमं फलमुच्यते ॥ ७ ॥
 रत्ननाद्रुक्मनाच्चैवार्चयामनन्तं कथ्यते फलम् ।
 रत्नमामो रत्नमगर्भश्च देवो रत्नममयो हरिः ॥ ८ ॥
 सर्वस्य साधनं तस्मात्प्रियं चाप्यग्निनाशि तम् ।
 बहुना किं प्रलापनं रत्नं विष्णुरिति स्मृतम् ॥ ९ ॥
 अयसां त्रिपुणां कास्यरीतिनासाराकर्तुधः ।
 न कुर्याद्देवतारूपं कुर्याच्चिदाभिचारिकम् ॥ १० ॥
 चक्रादीनयसां वापि कारयेदायुधान् नृप ।
 ध्रुवचरस्य मानं यन्निर्माणं कारयेच्च तन् ॥ ११ ॥
 तस्यैकभागमानं तु कोतुरुक्तां चोत्तमं भवेत् ।
 स्तूपं च तथा त्रिम्बमुत्सवं च तत्रैव च ॥ १२ ॥
 व्यक्तं सर्गाङ्गसंपूर्णं सर्वाभरणसयुतम् ।
 सोम्यदेयं समायुक्तं लक्षणेन समन्वितम् ॥ १३ ॥ •

शिल्पशास्त्रोक्तमार्गेण शिल्पिभिः कारयेद्भुवः ।
 भुववेरं नवांशं तत्सूत्रैकांशं व्यपोख च ॥ १४ ॥
 शेषांशं तं द्विधा कुर्यादिकमग्नेन समित्तर ।
 उत्तमं मध्यमं चैव तत्कौतुकमुदाहृतम् ॥ १५ ॥
 एवमेव यथान्यायमेकौनं तत्त्रिधा कृते ।
 तत्रैकमग्नेन मितं कौतुकं स्यात्क्रमेण वै ॥ १६ ॥
 उत्तमादधमं चापि मध्यमादुत्तमं तथा ।
 मध्यमान्मध्यमं चापि मध्यमादधमं तथा ॥ १७ ॥
 अधमादुत्तमं तद्वदधमं मध्यमं तथा ।
 भुववेरं नवांशं तत्सूत्रैकांशेन कौतुकम् ॥ १८ ॥
 अधमाधममित्युक्तं यथाशक्तं वा तु कारयेत् ।
 शिल्प्या दक्षणा विम्बमौत्स्य न विधीयते ॥ १९ ॥
 श्रीभूग्यात्वपि ते देव्यौ कारयेत् विधानतः ।
 देवस्य बाहुमानं तद्देव्योर्मानमुदाहृतम् ॥ २० ॥
 तद्द्रव्येण तथा देव्यौ कौतुकस्य तु कारयेत् ।
 स्थानके कौतुके देव्यौ स्थानके कारयेत्तथा ॥ २१ ॥
 आसीने चासने देव्यौ सहैव पृथगेव वा ।
 भुववेरानुरूपं तु कौतुकं कारयेत्तथा ॥ २२ ॥
 भुवे स्थिते स्थितं कुर्याद्विम्बं तत्कौतुकं तथा ।
 आसीने चासने वापि स्थानकं वा विधानतः ॥ २३ ॥
 भुववेरे शयानेऽपि शयनं प्रतीयिष्यते ।
 शयने चासने वापि स्थानकं वा समाचरेत् ॥ २४ ॥

ध्रुवे स्थिते समासीनं कौतुकं नैव करयेत् ।

आसीनि कौतुके वापि स्थितं वाप्यौत्सवं भवेत् ॥ २५ ॥

विधिना कौतुकं विम्बमौत्सवं स्वप्नं तथा ।

तानि त्रीण्यपि विम्बानि कारयेन प्रयत्नतः ॥ २६ ॥

कौतुकेन च तुल्यं तदौत्सवं स्वप्नं भवेत् ।

ध्रुवयेरानुरूपं तु कौतुकं स्थिति शामनम् ॥ २७ ॥

यथोचितानि विम्बानि तथान्यानीति केचन ।

न्यूनाधिकेषु चान्येषु दोषो नास्ति ततो द्विजाः ॥ २८ ॥

विम्बमानाहुलैर्नैव द्वाविधाहुलमानकम् ।

सर्वेष्वपि च सर्वत्र सामान्यमिति चाधरे ॥ २९ ॥

वराहं नारसिंहं च राम कृष्णं तथैव च ।

करयेत्कौतुकं तद्वच्चतुर्भुजमथापि वा ॥ ३० ॥

मत्स्यं कूर्मं वराहं च नारसिंहं च वामनम् ।

त्रिविक्रमं तथा विम्बमौत्सवं नैव कारयेत् ॥ ३१ ॥

विष्णुं चतुर्भुजं विम्बमौत्सवं तत्र कारयेत् ।

ध्रुवे त्रिविक्रमे वापि वामने च तथैव च ॥ ३२ ॥

विम्बं चतुर्भुजं चैव कौतुकं स्थितमेव वा ।

वैराग्यायं विधा कुर्यात्तन्मैकांशः समुच्छ्रयः ॥ ३३ ॥

वृत्तं वा चतुरश्रे वा पीठं कुर्याद्विधानतः ।

आयामं तत्समं कुर्याद्विस्तारश्च समग्रथा ॥ ३४ ॥

तलं च पादमानेन स्मृतमभ्यग्मेव च ।

यद्द्रव्येण रुतं विम्बं तद्द्रव्येणैव पीठकम् ॥ ३५ ॥

तेनैव तद्वर्गां कुर्याद्विपरीतं न कारयेत् ।
 प्रभां त्रियष्टिकां कुर्यादेवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ ३६ ॥
 तत्पटीनां च विस्तारश्चेकैकं गोलकं भवेत् ।
 द्वादशाङ्गुलमानं तत्प्रभाविस्तारमिष्यते ॥ ३७ ॥
 देहलब्धाङ्गुलं चेति तदङ्गुलमुदहृतम् ।
 एकयष्टिप्रभामेव श्रीमूल्यादिषु कारयेत् ॥ ३८ ॥
 येन कौतुकमुद्दिष्टं तेन पीठं प्रभामपि ।
 अन्यथा चेन्महादोषस्तस्मात्तेनैव कारयेत् ॥ ३९ ॥
 उर्ध्वपरियष्टीनां रश्मयस्त्रिंशतिः स्मृताः ।
 तच्छिस्तामामविस्तारं यथासौन्दर्यमेव च ॥ ४० ॥
 न श्लिष्टा नैव विरलाश्चोभयत्र समाः स्मृताः ।
 ऊर्ध्वाग्रानेव तान् कुर्यात्पार्श्वयोरुभयोरपि ॥ ४१ ॥
 दक्षिणे दक्षिणावर्ती वामहस्तात्तु वामतः ।
 हन्त्रचापनिष्ठा यष्टिशिखिवद्रश्मिमालिका ॥ ४२ ॥
 व्यपोक्ष मकुटदूर्ध्वं चतुरङ्गुलमुन्नतम् ।
 भागं भागं व्यपोक्षैव पार्श्वयोश्चरुद्राङ्गयोः ॥ ४३ ॥
 मधुच्छिष्टेन विधिना कारयेद्युक्तिहेतुभिः ।
 अथवा कौतुकाद्रीनि कारयेदेवमेव वै ॥ ४४ ॥
 मूलविम्पस्य चाग्रं विधातृत्वेन तस्य च ।
 एकभागं व्यपोक्षैव द्विभागं संप्रगृह्य च ॥ ४५ ॥
 कारयित्वा प्रगां तत्र सुपीठे योजयेच्छुभाम् ।
 अथवा पार्श्वयोः शङ्खं योजयेच्छुभाम् तथा ॥ ४६ ॥

पीठस्य पार्श्वयोर्गले यन्त्रस्य मुषिर धृतम् ।
 तद्द्विभागं लिखा दृष्ट्वा समानं चोत्तमं भवेत् ॥ २७ ॥
 द्विभागं मध्यमं प्रोक्तमेकभागं तृतीयम् ।
 तथैकं त्रिधातुर्याजस्येति च कचन ॥ २८ ॥
 सामान्यप्रतिमां कुर्वन्नेतमेन त्रिधानन ।
 द्वाष्टशाङ्गुलमात्रं वा त्रिगुणानामङ्गुलेन वा ॥ २९ ॥
 अष्टादशाङ्गुलं वापि त्रिगुणानामङ्गुलेन वा ।
 अधमं मध्यमं श्रेष्ठं केशिन्सामान्यमुच्यते ॥ ५० ॥
 षडङ्गुलविहीनं वे त्रिगुणं नेत्रं च कारयेत् ।
 षडङ्गुलाधिकं त्रिगुणं सर्वलोकशुभप्रदम् ॥ ५१ ॥
 अथ सामान्यत्रिगुणं सप्तद्विगुणं लोकिन् तथा ।
 द्वे त्रिगुणे कारयेदेवमिति कृच्छ्रिद्वन्द्वि च ॥ ५२ ॥
 आहृत्याष्टभिस्सन्मानमर्हं भक्तान्नेपिते ।
 एतदायमिति प्रोक्तं तेन युक्तं तु वृद्धिम् ॥ ५३ ॥
 द्वाष्टन्मानं समाहृत्य हत्वा तु दशभिः पुनः ।
 शिष्टमेतद्वयं प्रोक्तं व्यवचनं धनं भवेत् ॥ ५४ ॥
 द्वाष्टन्मानमग्रमाहृत्य भक्त्या तद्वन्मुभिः पुनः ।
 शिष्टं यानिरिति प्रोक्तं शुभं यानोः तु वृद्धये ॥ ५५ ॥
 धनो धूमश्च सिंहाश्च श्वा वृषो गर्दभो गजः ।
 कान्श्चेत्यष्टं सप्तोक्ता योनयस्तदनुमानम् ॥ ५६ ॥
 पूर्वं पूर्वं शुभं प्रोक्तमप्यत्र त्वं शुभं तथा ।
 वर्धतेऽष्टभिस्सन्माने सप्तवशतिमानिते ॥ ५७ ॥

भक्तव्यये च तच्छिष्टे नक्षत्रमिति चोच्यते ।

यजमानानुकूलं च यदि न तत्समाहरेत् ॥ ५८ ॥

वर्धतेऽष्टभिस्त्वाने त्रिशता तद्विभाजिते ।

शिष्टं तिथिरिति प्रोक्तं प्रथमादिक्रमेण च ॥ ५९ ॥

हत्वा नवभिस्त्वानं सप्तमित्त्वविभाजिते ।

शिष्टं वारमिति प्रोक्तं शुभवारं समाहरेत् ॥ ६० ॥

हत्वा चतुर्भिस्त्वानं भाजिते कर्मभिः पुनः ।

तच्छिष्टमंशकं प्राक्तं गृहीयादशकं शुभम् ॥ ६१ ॥

सामान्यतो दिने चैव ज्ञेयं तत्र शुभाशुभम् ।

त्रिमासस्यानुरूपं हि ध्रुवधरं शुभं भवेत् ॥ ६२ ॥

ध्रुवरूपानुरूपं च कौतुकादिवयं स्मृतम् ।

सर्वराधादधस्तस्य नेप्यते तत्कथनम् ॥ ६३ ॥

यथास्तस्याप्येद्विद्वान् स्थापनोक्तविधानतः ।

ईप्सितान् लभते कर्मभानिहामुल न सशयः ॥ ६४ ॥

इति श्रीवैखानसे अविप्रोक्ते समूर्तार्चनाविम्वरणे कौतुकधरेरलक्षणं नाम

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मधुच्छिष्टवित्यादि ।

ययोक्तविधिना कुर्याद्दुष्टराणामधारणम् ॥ १ ॥

शुभे दिने च पूर्वाह्ने यत्नेनेव च कारयेत् ।

गर्भप्रक्षेपण चैवमृते सम्यक् सुनुद्धिमान् ॥ २ ॥

सर्वं च वैदिक कर्म न च उग्रत रातिषु ।

देवालये विशेषेण यत्नमानगृहेऽथवा ॥ ३ ॥

औपासनाग्निं कृत्स्नं कुण्डे चाग्निं निधाय च ।

आधार विधिवत्कृत्वा परिस्तीर्य च पचकम् ॥ ४ ॥

हुत्वा पुरुषमूक्तेन दिग्दैवत्य च वैष्णवम् ।

• शान्तकैर्गन्धैर्वापि विष्णुसूक्तेन वै क्रमात् ॥ ५ ॥

स्विष्टाकार च हुत्मान्ते उर्याद्वाक्षणभोजनम् ।

जाचार्यं पूजयित्वा तु शिल्पिनं चैव पूजयेत् ॥ ६ ॥

मधुच्छिष्टं च सशोध्य शिल्पशास्त्रविधानतः ।

मधुच्छिष्टेन तेनैव निम्बं लक्षणसयुतम् ॥ ७ ॥

कारयेद्दर्शनाय च प्रभा पीठं पृथक् तथा ।

कारयित्वा विधानेन बहिर्भूतिक्रिया पुनः ॥ ८ ॥

आलेपयेच्च सशोष्य तद्गर्भमयसा बहिः ।

रक्षार्थं बन्धयित्वाैव गृहमारिष्य शोषयेत् ॥ ९ ॥

हिरण्यं रजतं वाथ ताम्रं वाथ स्वशक्तितः ।

गृहीत्वा चाथ तत्पूर्वं तत्प्रमाणविशेषतः ॥ १० ॥

शुभे दिने तथा कुण्डे हुत्वा होमं च पूर्ववत् ।

मधुच्छिष्टं च सप्ताह्यं विम्बगर्भं प्रताप्य च ॥ ११ ॥

लोहं सन्ताप्य यत्नेन शोधयित्वा यथाशुभम् ।

पुनः सन्तप्तलोहेन विम्बगर्भं प्रपूरयेत् ॥ १२ ॥

लोहपूर्णं ॥ संश्लेषावत्स्याच्छीतलं दृढम् ।

लोहविम्बक्रियां वाथ सर्वश्रेयं समाररेत् ॥ १३ ॥

ततः प्रभात आचार्यो यजमानसमन्वितः ।

मृद्देवं च शनैः कृत्वा विम्बगुद्धिं च कारयेत् ॥ १४ ॥

सर्वाङ्गमपि संपूर्णं लक्षणैरपि संयुतम् ।

सहजैर्भूषणैर्युक्तं यदि विम्बं समाहरेत् ॥ १५ ॥

भिन्ने छिन्नेऽप्यसंपूर्णे खण्डिते स्फुटिते तथा ।

लक्षणैश्च विहीने तु तद्विम्बं लोहवद्गृहेत् ॥ १६ ॥

पूर्वोक्तदोषं हुत्वेयं पूर्ववद्विम्बिना पुनः ।

विम्बं लक्षणसंयुक्तं कारयित्वा समाहरेत् ॥ १७ ॥

रत्नन्यासं न कुर्याच्चेत्तान्निध्यं न भवेद्भरः ।

पीठयुक्ते च तत्पद्मे मन्त्रैरुक्तक्रमेण वै ॥ १८ ॥

नवरत्नानि विन्ध्यस्य शिल्पिना सुस्वितं दृढम् ।

अवक्रमचलं चापि पीठपद्मे सुगोजयेत् ॥ १९ ॥

उत्तलक्षणसंपन्नं कौतुकं स्थापयेद्यदि ।

महापरे च ये दोषाः सर्वे नश्यन्ति तेन वै ॥ २० ॥

अज्ञानादर्थलोभाद्वा व्यामोहाद्यदि कौतुकम् ।

न गुरु न च दीर्घं च नातिदृश्यं च कारयेत् ॥ २१ ॥

यत्नेन कौतुकं ग्राह्यं यथाह्यग्नेन मानतः ।

रत्नजा प्रतिभा लोके सर्वशान्तिकरा स्मृता ॥ २२ ॥

सौचिर्णां पौष्टिकी प्रोक्ता सर्वलोकसुखपदा ।

कीर्तिदा राजर्ता ज्ञेया ताम्रजा च समृद्धिदा ॥ २३ ॥

शैलजाऽऽयुष्यदा प्रोक्ता दारवा पुत्रार्धना ।
 मृण्मय च न कुर्वत कौतुकाय च सर्वदा ॥ २४ ॥
 मृण्मया कौतुकाद्यास्तु सर्वलोभयागहा ।
 उक्तद्रव्येण विधिना कारयेद्विम्बमुत्तमम् ॥ २५ ॥
 कुर्याद्विष्णुमोक्षान्त शिल्पी कर्म यथाक्रमम् ।
 अधिवास पुन कुर्याद्विम्बशुद्ध उर्थमेव तत् ॥ २६ ॥
 सान्निध्यकरणायैव प्रतिमाना तु तद्ववेत् ।
 अधिवास च कृत्वैव मन्त्रैर्हुत्वा विधान्त ॥ २७ ॥
 त्रिंशे सस्थापिते तत्र सान्निध्य कुरुते हरि ।
 पश्चात्तस्यापयेद्विद्वान् स्थापनोक्तविधानत ॥ २८ ॥
 तत्स्थापको लभेत् कामानिहामुत्र न सशय ।

इति श्रीवेङ्कानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे मधुच्छिष्टक्रियाविधिर्नाम
 पञ्चनिम्नोऽध्यायः ॥

षड्विंशोऽध्यायः

अत पर प्ररक्ष्यामि विधिना चाङ्कुरार्पणम् ।
 भूपरीक्षादिक कर्म यस्मिन्नहनि कारयेत् ॥ १ ॥
 प्रत्यब्द पूजन वापि नैमित्तिकमथापि वा ।
 तस्यासु दिवसात्पूर्वं नमो वाय सप्तमे ॥ २ ॥
 पञ्चमेऽहनि वा कुर्याद्वक्तियुक्तोऽङ्कुरार्पणम् ।
 अङ्कुरार्पणपात्रार्थं पालिकादीन् समाहरेत् ॥ ३ ॥

पालिकाः कुम्भकांश्चैव शरावानथ वारयेत् ।

पृथक् पृथक् च गृहीयात् षोडश द्वन्द्वशष्ट वा ॥ ४ ॥

सौवर्णान् राजतान् वापि ताम्रान् कांस्यमयानपि ।

सूष्मयान् वापि कुर्वीत पालिकादीन् स्वशक्तिनः ॥ ५ ॥

त्रितालः पालिकोत्सेधो द्वितालश्चाथवा पुनः ।

उत्सेधोऽर्धप्रमाणं स्यात्पालिकामुखवित्तरः ॥ ६ ॥

तदर्थं गूलवित्तरः क्रमेणोर्ध्वं प्रगृह्य तत् ।

तच्चतुर्यादाहीनं तु छिद्रकुम्भं प्रमाणातः ॥ ७ ॥

आयामार्धपरीणादष्ट पञ्चद्वारसमन्वितम् ।

भागमात्रप्रमाणेन द्वारान् कुर्यात्प्रमाणविन् ॥ ८ ॥

मादेशमात्रविस्तारं शरावाणां मुस्तं भवेत् ।

शरावाणामधः कुर्यात्तदर्थं वा यथोचितम् ॥ ९ ॥

मीहिमुद्गयवाश्चापि निष्पावाश्च प्रियङ्गवः ।

गोधूमाश्चणकामित्वाः ममूराः सर्पपान्त्रा ॥ १० ॥

सर्वेषामप्यलामे तु यथालामं समाहरेत् ।

आतपेन च संशोष्य संज्यपोद्वाशुमानि च ॥ ११ ॥

पूर्वाह्ने नवपात्रेषु तोये धान्यानि निक्षिपेत् ।

सायं सन्ध्यामुपाम्यैव यजमानयुक्तो गुरुः ॥ १२ ॥

आलयम्योत्तरे पार्श्वे गोमयेनोपलिप्य च ।

प्रसुले मण्डपे चैव पञ्चवर्णैरलङ्किते ॥ १३ ॥

सप्तकिण्टुप्रमाणेन पद्ममिम्बिभिरेव वा ।

तण्डुलेर्नीदिमिर्वापि षड्ङ्क्तिं कुर्याद्विधानतः ॥ १४ ॥

हन्तप्रिन्नारसयुक्त गोलकोऽतिसयुतम् ।

चतुर्दिक्षु तथा हन्तप्रिन्नारदारसयुतम् ॥ १५ ॥

सन्म ये ब्रह्मण पीठ तण्डुलेऽपि आलिभि ।

पटङ्गुलमुत्तमैश्च पोटङ्गाङ्गुलमायतः ॥ १६ ॥

त्रिपेदीसहित कुर्याच्चतुरश्र समन्तत ।

शेषादीना तु गण्णा वै पीठमेव प्रकल्पयेत् ॥ १७ ॥

पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य मध्ये ब्रह्माणमर्चयेत् ।

प्राङ्द्वारादुत्तरे शेष चक्रण्ड तु दक्षिणे ॥ १८ ॥

दक्षिणद्वारपार्श्वे तु गरुड चक्रमेव च ।

पङ्क्तिंश्च पश्चिमद्वाराद् दक्षिणे च विधनित ॥ १९ ॥

भूतेशमुत्तमासीन पीठ चेन्न यथाविधि ।

पूर्वसिन्धुतरद्वारात्सोम श्रान्त समर्चयेत् ॥ २० ॥

इन्द्रादीशानपर्यन्त जयाद्यप्सरसाऽर्चयेत् ।

हविषा च समायुक्त सङ्घेषामुत्तम पृथक् ॥ २१ ॥

ब्रह्मादीना तु पण्णा वै मध्यम तु प्रकीर्तितम् ।

अथम ब्रह्मणश्चैव शेषाणां अलिरेव तु ॥ २२ ॥

शुद्धिर्वा सिक्ताभिर्वा शुद्धाभिस्तान् प्रपूरयेत् ।

तेषां मध्ये कुक्षेऽपि तन्तुना परिवेष्ट्य च ॥ २३ ॥

प्राङ्मुख प्रयतो भूत्वा विन्यसेत्तान् क्रमेण तु ।

ब्रह्मण परितः पङ्क्तिं गायत्री वेण्णवी जपन् ॥ २४ ॥

चित्तयेन्मेदिनीदेवीं तां सङ्घेषु समर्चयेत् ।

सोवर्णे राजते पात्रे ताम्रे मास्यमयेऽथवा ॥ २५ ॥

उद्धृत्य तोयमग्नानि क्षीरैः प्रक्षाल्य तानि वै ।
वीजानि पूरयित्वा तु सोमं तत्र समर्चयेत् ॥ २६ ॥
तत्काले तूर्यघोषं च धोषयित्वा समाहितः ।
परिधायाहतं वस्त्रं सोत्तरीयाङ्गुलीयकः ॥ २७ ॥
अन्वायो यजमानो वा बापयेदङ्गुरान् कम्पन् ।
सोमं राजानमित्युक्त्वा विष्णुमूर्तं समुच्चरन् ॥ २८ ॥
स्त्रीशूद्रौ कारयेतां चेधाम्यां वपं न कारयेत् ।
घस्त्राणं मन्त्रमुच्चार्य जलमेकं च कम्पयेत् ॥ २९ ॥
वसैर्नवैः समाच्छाद्य पुष्पाहं वाचयेत्ततः ।
जलेन सेचयेन्नित्यं दीपं च परित्स्थयेत् ॥ ३० ॥
यथाङ्गुरः सुसंपातस्तथा यत्नेन रक्षयेत् ।
श्यामलाश्च तथा रक्ता ये च तिर्यग्गता अपि ॥ ३१ ॥
अङ्गुराम्बुपल्लवाश्च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ।
श्यामेषु द्रव्यनशाः स्वाद्रक्तेषु कल्हो भवेत् ॥ ३२ ॥
तिर्यग्गतेषु रोगः स्वादप्रकृष्टे मृतिर्भवेत् ।
शुभं वीतेषु शुभ्रेषु श्रमजुर्भूयं गतेषु च ॥ ३३ ॥
कर्तुः कारम्भितुश्चैव भवत्येव न संशयः ।
एवमेतत्त्रयेष्वेव मङ्गलाद्याङ्गुरारणम् ॥ ३४ ॥
पद्मोऽहनि युक्ते तु सवः कर्तुं त्वरान्वितः ।
तृतीयेऽहनि वा तद्वदङ्गुराम्भ्येद्बुधः ॥ ३५ ॥
परिधायाहतैर्नवैः पालिकाश्च सम्मननः ।
परिधायाहतं वस्त्रं सोत्तरीयाङ्गुलीयकः ॥ ३६ ॥

आचार्यः सुप्रसन्नात्मा वाप्येदङ्कुराच्छुभान् ।

अशक्तस्तण्डुलैः शुद्धैः सवस्त्रैर्वा गुमाङ्कुरैः ॥ ३७ ॥

पालिकादीन् प्रपूर्यथ पञ्चभिर्वाथ वर्णकैः ।

अलङ्कृत्य तु पद्माद्यैः पुष्पैर्चाङ्गि च विन्यसेत् ॥ ३८ ॥

अङ्कुरोक्तक्रियाः सर्वास्तेस्तैरेव समाचरेत् ।

अङ्कुराणां तु सर्वेषां चन्द्रः प्रोक्तोऽधिदेवता ॥ ३९ ॥

नैव प्रीयाति भगवानङ्कुरार्पणमहि चेत् ।

अङ्कुरार्पणहीनं यत्कर्म चायुरमीरितम् ॥ ४० ॥

तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नेन रात्रायेवाङ्कुरार्पणम् ।

गुणाधिक्यं यदि भवेत्तस्मादिष्वहि वाचरेत् ॥ ४१ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अङ्कुरार्पणविधिर्नाम

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

सप्तविंशोऽध्यायः

अनः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् ।

देवार्चनं द्विधा प्रोक्तममूर्तं च स्मूर्तकम् ॥ १ ॥

अमूर्तं गार्हपत्यादि सर्वाग्निषु हुतं स्मृतम् ।

तस्याधानादिकं सर्वं सूत्रे विखनमोदितम् ॥ २ ॥

तत्सूत्रोक्तविधानेन सर्वमाधारपूर्वकम् ।

अस्मिन् कर्मणि तच्छिष्टं होमकर्म समाचरेत् ॥ ३ ॥

समूर्तमालये विभवे नित्यं विधियदर्शनम् ।
 अग्न्याधानं प्रतिष्ठा स्याद्विष्टिः पर्वार्चनाधिक्य ॥ ४ ॥
 यागश्चावभृथान्तः स्यादुत्सवस्तद्विधानतः ।
 विष्णोरेतत्समूर्तं यः पूजनं भक्तितत्त्वेन ॥ ५ ॥
 अतीन्द्रियं सगच्छेत्तदक्षयं परमं पदम् ।
 ग्रामादिषु च सर्वेषु सामान्येन कृत्तार्चनम् ॥ ६ ॥
 तद्वास्तुधासिनां चैतत्सर्वेषां च समूर्तकम् ।
 सामान्यमग्निहोत्रं स्यात्सर्वेसिद्धिकरं तथा ॥ ७ ॥
 सर्वशान्तिकरं चैव सर्वशुभविनाशनम् ।
 ऐहिकसुप्तिर्कं सर्वं ददात्यत्र न सशयः ॥ ८ ॥
 तस्य प्रतिष्ठाधानस्य विधानं शृणुनर्षय ।
 आरम्भकालात्पूर्वस्मिन् यजमानो मुदान्वितः ॥ ९ ॥
 वैखानसेन सूत्रेण निषेकाद्विक्रियान्वितम् ।
 विप्रं स्याद्व्यायसपन्नं गृहस्थं लक्षणान्वितम् ॥ १० ॥
 वैखानसाख्यमूत्रोक्तशौचाचारसमायुतम् ।
 श्रौताचारसमायुक्तं सन्ध्यौपासनतत्परम् ॥ ११ ॥
 तत्सूत्रोक्तविधानेन नित्यहोमपरायणम् ।
 परम्यग्न्यपत्यसमुक्तं दयाव्यात्मगुणैर्मुक्तम् ॥ १२ ॥
 प्रसजोन्द्रियं दान्तं ज्ञानिनं शान्तमानसम् ।
 रंपर्यक्रमयातवैष्णवं भक्तिसयुतम् ॥ १३ ॥
 अनन्यदेवतामर्कं नित्यं विष्णुपरायणम् ।
 हविष्यर्चनसुक्तं ध्यानकर्मणि निश्चलम् ॥ १४ ॥

आल्यार्चार्थिधानक्षमनुक्तनमवर्जितम् ।

प्रायश्चित्तादिवेत्तारमाचार्यं पूजयेद्बुध ॥ १५ ॥

विधिनैव च तेनोक्त सर्वकार्यं समाचरेत् ।

देवतपूजनीयोऽयं यजमानेन सर्वदा ॥ १६ ॥

द्विजातिर्यजमानश्चेदाचार्यं वरयेत्स्वयम् ।

शत्रोऽथवानुलोमो वा कर्तुमिच्छेत्तु भक्तिमान् ॥ १७ ॥

राजानं यजमानं च सकल्प्यैव गुरुं वरेत् ।

हौत्रशसनकाले तु राजन्यवरं वरेत् ॥ १८ ॥

प्रतिलोमस्तथा चेद् वैष्णवं कर्म नाचरेत् ।

अयने चोत्तरे तुर्यादक्षिणे वा त्वरान्वित ॥ १९ ॥

मार्गशीर्षकमासौ द्वौ निन्दितौ ब्रह्मणा पुरा ।

तयोरपि च कर्तव्यं स्वरितेनेति केचन ॥ २० ॥

मासेषु फाल्गुनं श्रेष्ठश्चैतवशास्त्रयोस्तथा ।

तिष्ये ज्येष्ठेऽध्वयुद्मासे श्रावणे मासि वा पुन ॥ २१ ॥

श्रावणे चैव रोहिण्यां स्वात्या हस्ते पुनर्नसौ ।

तिषुत्तरेषु रेवत्या अविष्टे वारुणे तथा ॥ २२ ॥

सौम्यत्वाष्टानुराधेषु तिष्ये चेन्न विदोषत ।

अन्यस्मिन् मुप्रशस्ते वा यथोक्तगुणसंयुते ॥ २३ ॥

नक्षत्रे च तिथौ शुक्ले प्रशस्ते त्रिष्टिवावर्जिते ।

शुभशुक्लबुधेन्दुनामेकचास्युते शुभे ॥ २४ ॥

ग्रामस्य यजमानस्याप्यनुकूलेऽपि तत्र च ।

चरराशिं विसृज्यैव स्थिरराशिं प्रगृह्य च ॥ २५ ॥

सुप्रशस्ते मुहूर्ते वै प्रतिष्ठां कारयेद्बुधः ।
 तस्मात्तु दिवसात्पूर्वं नवमे वाथ सप्तमे ॥ २६ ॥
 पञ्चमे चाऽहि वा कुर्याद्विधिनैवाङ्गुरार्पणम् ।
 उक्ताङ्गुरार्पणान्पूर्वं स्नात्वा स्नानविधानतः ॥ २७ ॥
 पौरुषं वैष्णवं सूक्तं यजुर्वेदस्य सहिताम् ।
 यथाक्रमं जपन्नेव ब्रह्मयज्ञं समाचरेत् ॥ २८ ॥
 सूक्तैर्द्वादशभिर्बाध सावित्र्याऽथ सहस्रशः ।
 तिरासमुपवासं वा पादकृच्छ्रमथापि वा ॥ २९ ॥
 एकाहमुपवासं वा किष्किपस्यानुरूपतः ।
 आचार्यो नियतात्मा वै चरेत्कृच्छ्रं मुदान्वितः ॥ ३० ॥
 अथवा पावनार्थं तु तिरासं घृतमाचरेत् ।
 यदेवाधैस्तु कृष्माण्डैर्जहुयात्तदनुक्रमान् ॥ ३१ ॥
 तथैव यजमानोऽपि चरेत्कृच्छ्रं विगुह्ये ।
 अनन्यतरररो भूत्वा दक्षिण्याक्षी जितेन्द्रियः ॥ ३२ ॥
 आचार्येणोक्तसंभारान् यजमानः समाहरेत् ।
 संभारानपि यक्ष्यामि विष्णोः स्थापनकर्मणि ॥ ३३ ॥
 शमीजातमथाश्वत्थमरण्यं तु यत्नतः ।
 अग्नयेऽश्वत्थमन्यं वा निर्वोषं च समाहरेत् ॥ ३४ ॥
 समाहृत्य त्वचं सम्यग्यथोक्तं च विशोष्य च ।
 विच्छेदयित्वा द्विविधमूर्ध्वभागेन दास्या ॥ ३५ ॥
 द्वितालयामविस्तारं भागोत्सेषां शुभां तथा ।
 तां पङ्कटविस्तारां गृहीत्यादरण्योद्भवे ॥ ३६ ॥

तत्समा चोर्ध्वफलका गर्तायाम यनद्वयम् ।

तालनाह तदग्रे च मूले चापि शिखायुतम् ॥ ३७ ॥

एकङ्कुल शिरसामानमीदृश दण्डमाहरेत् ।

उत्तरा चारणि सम्यगूर्ध्वभागेन तत्समाम् ॥ ३८ ॥

तदूर्ध्वफलका चैत्रमधरारणिमावृत ।

कारयेन्मन्थदण्ड तु तालनाहयुत क्रमात् ॥ ३९ ॥

अष्टाङ्कुल भित्तिनाह प्रमाण चोत्तरारणे ।

तथा मूल मन्थनार्थं तु योजयेत् ॥ ४० ॥

त्यजेदष्टाङ्कुल मूल तदग्रे द्वादशाङ्कुलम् ।

श्रीणि त्रीण्यङ्कुलान्येव पार्श्वतश्चाधरारणिम् ॥ ४१ ॥

एतदङ्कुलमध्यं तु श्रोणिदेश इति स्मृत ।

एव मथित्वात्र मध्ये कुर्यादग्निसमृद्धये ॥ ४२ ॥

अन्यत्र मथित तच्चेदग्न्युभाग्रमुच्यते ।

मौञ्जी वा त्रिवृता रज्जु मन्थनार्थं च सम्भरेत् ॥ ४३ ॥

खदिराद्यत्यविल्यायेर्यज्ञोत्तेर्दारभिस्तथा ।

द्विप्रादेशकुव कुर्यान्मूलनाह तदर्धकम् ॥ ४४ ॥

आनुपूर्व्यक्रमेणैव मूलात्सक्षितमग्रतः ।

प्रादेशार्थं विलादवागमनाह च कारयेत् ॥ ४५ ॥

तस्याग्रे चापि कतन्य प्रादेशोद्धृतमण्डलम् ।

गोलकं बिलविस्तारं त्रितमध्ये तदर्धकम् ॥ ४६ ॥

शिखावत्तत्र कर्तव्यं व्रीहिमात्रोन्नत क्रमात् ।

भित्तिस्तास्मात्तुर्गते द्वे ते घृताधारके स्मृते ॥ ४७ ॥

तद्गते निम्नमेकैकं गापमात्रं च मध्यमे ।
 सुवमेवं प्रकुर्वीत होता मानं पृथक् पृथक् ॥ ४८ ॥
 प्रादेशत्रयमायामं सुवस्येवेति केचन ।
 सुधायामं सुचं कुर्यादग्रं स्यात् पड्डुलम् ॥ ४९ ॥
 पद्मस्य मुकुलाग्रं तुल्यमग्रं यथा भवेत् ।
 द्युलं तस्य मध्ये च बिलमहुलनिम्नकम् ॥ ५० ॥
 तस्मा दामुदुलाग्रद्वै घृतधाराधिलान्वितम् ।
 कुर्याज्जुहं द्वितालां च मूलनाहस्तदर्धकः ॥ ५१ ॥
 पद्मस्य मुकुलाकारं मूलदण्डस्य चोच्यते ।
 तदण्डाग्रपरीणाहो मूलदर्धं विधीयते ॥ ५२ ॥
 दण्डाग्रेऽष्टाङ्गुलयायाम् पार्श्वतयसमायुत ।
 पार्श्वेत्वेकाङ्गुलोत्सेधो विस्तारो भित्तिरुच्यते ॥ ५३ ॥
 मध्ये षडङ्गुलं निम्नं शिष्टं कुर्यात् बुद्धिमान् ।
 जुहमेवं विधां कृत्वा कुर्यादुपभृतं तथा ॥ ५४ ॥
 जुहसमस्तदायामो नाहस्तद्वदुदीरितः ।
 ग्रीवा मूलार्धनाहा म्यान्मूलादूर्ध्वं कृशं शनैः ॥ ५५ ॥
 एवं दण्डं दिजानीयात्प्रादेशायतमेव च ।
 ऊर्ध्वं प्रादेशमात्रं च चतुरथं षडङ्गुलम् ॥ ५६ ॥
 तनैकाङ्गुलविस्तारं भित्तिपार्श्वान्गुलोद्भूयात् ।
 कृत्वा च कल्पयेन्मध्ये निम्नं तच्चतुरङ्गुलम् ॥ ५७ ॥
 कृत्वा तन्मध्यमे चापि निम्नं प्रादेशमात्रकम् ।
 अर्धाङ्गुलयनां कुर्यात् कुर्वीत विधिविधिमः ॥ ५८ ॥

ऊर्ध्वे षट्ङ्गुलायाम त्रिकोण मुकुलोपमम् ।
 त्रुतधारा प्रसृजित निम्नादामुकुलान्तसाम् ॥ ५९ ॥
 ता यत्रद्वयसिंतीर्णा यत्रनिम्ना च कारयेत् ।
 दर्वा तालह्रयायामा घनमेकाङ्गुल भवेत् ॥ ६० ॥
 अत्र षट्ङ्गुलायाम निम्नारो भाग उच्यते ।
 मूल पञ्चाङ्गुलायाममर्धनिम्नारमेव च ॥ ६१ ॥
 अत्राच मूलादारम्य कृश मध्य द्विगोलम् ।
 अन्तर्धोदुम्बरस्रक्षरैरेव निमानन ॥ ६२ ॥
 यजाल्यचतुर्द्वारस्थापनाय यथाक्रमम् ।
 कारयेत्तोरणान्येयमन्तर्धत्वादिभिरेव च ॥ ६३ ॥
 पञ्चहस्तसमुत्सेध पादयोश्च सिधीयते ।
 तदन्तर द्विहस्त न्यात्पादपट्टी च योजयेत् ॥ ६४ ॥
 षट्टिकायामूर्ध्वमधो दारशूलानि कारयेत् ।
 तच्छूलाना समुत्सेधो विंशत्यङ्गुल उच्यते ॥ ६५ ॥
 निमानपादमान च तोरणोत्सेध उच्यते ।
 चत्वारि तोरणान्येव कारयेत्त्र्यम्कोनिद ॥ ६६ ॥
 अगर्मान् सामदर्भाश्च कुशानपि समाहरेत् ।
 दर्भमाला च कर्तव्या दर्भोद्भिन्नसमारुते ॥ ६७ ॥
 अधो द्वितालमात्र वै लम्बनार्थं विहाय च ।
 प्रक्षिप्य दर्भौ द्वौ द्वौ च मध्ये पर्वाणि पर्वणि ॥ ६८ ॥
 तद्दर्भशेषभागेश्च रज्जु रुर्यालदक्षिणम् ।
 प्तस्या दर्भमालाया परीताया च तल वे ॥ ६९ ॥

शिक्षाचान् दत्तरक्षसि विधूय परितः सदा ।

ग्रहन्क्षत्तताराद्यैः सर्वैस्सर्वतः सर्वदा ॥ ७० ॥

परिरक्षति देवान् वै दर्भमाला गुणान्विता ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे आचार्यादिलक्षणविधानं नाम

सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अष्टविंशोऽध्यायः

पालाशलादिरामधत्तम्यप्रोधोदुम्बरास्तथा ।

छामीविल्वौ च निर्वोषा. समिधः सुप्रदेसजाः ॥ १ ॥

सर्पालग्ने तु पालाशमधत्तं वा समाहरेत् ।

याज्ञिकः समिधो ब्राह्मणः द्वादशाङ्गुलमवका. ॥ २ ॥

इध्मास्तद् द्विमुणाध्वेति कैश्चिदुक्ता मनीषिभिः ।

वदामिः पञ्चभिर्मुक्तैः कुदैस्सामैरगर्भकैः ॥ ३ ॥

दर्भैर्वा अथितान् सम्यगग्निकुण्डं प्रति प्रति ।

षट्त्रिंशदङ्गुलान् कुर्वात्परिस्तरणकूर्चकान् ॥ ४ ॥

मोक्षणाय कृते कूर्चं हस्तमात्रं विधीयते ।

द्वादशाङ्गुलमत्राणि पवित्राणि तथैव च ॥ ५ ॥

परिस्तरणकूर्चंश्च तुलापरिधयः भृताः ।

होमार्थानां च सर्वेषां मानं भार्याङ्गुलेन वै ॥ ६ ॥

प्रसवपूर्णां पूतस्याली तदर्थे प्रणिधी सृते ।

तथैव प्रोक्षणीपात्रं द्विप्रभं चरुच्यते ॥ ७ ॥

स्थाली द्विप्रस्थपात्री च द्रोणार्धं ऋतुं मृत ।
 केचित्तुद्वयसमृण्णे मणिनी कारयेदिति ॥ ८ ॥
 अक्षता प्रस्थपूर्णा च कुम्भा वे द्रोणपूरिता ।
 प्रधानकुम्भो ध्यानाय द्रोणद्वयमुपृति ॥ ९ ॥
 कल्याणाद्वक्त्रे पूर्णान्नद्विधाना यमोचिता ।
 जन्तुकण्टकलेपादिहीन शुष्क तदिन्धनम् ॥ १० ॥
 आर्द्रं सधूमं दुर्गन्धं यज्यं निग्नादिदुष्कम् ।
 यन्त्र द्वादशहस्तं वे द्वादहम्नगथापि वा ॥ ११ ॥
 अष्टहस्तादहीनं च त्रिभिधं यन्त्रमुच्यते ।
 पञ्चतालं चतुस्तालं त्रितालं त्रिभूतं क्रमात् ॥ १२ ॥
 अहतधेतव्यम्रागि नान्येन समाहरेत् ।
 उभयुक्तं च नीलं च त्रिं च परिवर्त्तयेत् ॥ १३ ॥
 अग्निमोचनमुद्दिश्य वर्णयान् च तृत्विक्काम् ।
 तूचा हृदकरा चापि सुवर्णेन च कारयेत् ॥ १४ ॥
 कर्ममाश्रमुत्तरेण तन्मार्धाधनं वा कृतम् ।
 म्वशक्त्या वा प्रयत्नेन शलाका कारयेत्सुधी ॥ १५ ॥
 रत्नान्यपि यथोक्तानि धातून् नीचानि सर्वशः ।
 रत्नानामप्यलाभे तु रत्नं प्रतिनिधिं हरेत् ॥ १६ ॥
 धातूनां पारदं च न नीचानां यवमेव च ।
 श्रीरत्नं पूर्णकुम्भं च मेरीमादर्शनं तथा ॥ १७ ॥
 मत्स्ययुग्माद्भुजो बह्वर्मान्नं चाष्टमङ्गलम् ।
 सुवर्णेन कृतान्यष्टौ मङ्गलद्वयगुलान्यपि ॥ १८ ॥

चक्रं शङ्खं गदां शार्ङ्गमसि पद्मायुधान्यपि ।
 ब्राह्मणानां विवृद्धवर्धं सुसूक्तुवौ च कमण्डलुम् ॥ १९ ॥
 जुह्मुपभृतं चान्यघञ्जपात्राणि यत्नतः ।
 क्षत्रियाणां ध्वजं छत्रमङ्कुशं चामरद्वयम् ॥ २० ॥
 ह्यन्ताग्रथांश्चैव खड्गं चैव धनुस्सरम् ।
 पूर्णकुम्भं तदस्त्रं च शस्त्रेणापि समन्वितम् ॥ २१ ॥
 वैद्यपानां तु तुलातोदौ शूत्राणां युगलाङ्गलौ ।
 श्रीरूपं कूर्मरूपं च गरुडं गजमेव च ॥ २२ ॥
 कुम्भप्रक्षेपणार्थं च पीठन्यासार्थमेव च ।
 सुवर्णेनैव सर्वाङ्गि द्यङ्गुलीचानि कारयेत् ॥ २३ ॥
 राजा तु यजमानश्चेत्यत्येकं पञ्चनिष्कैः ।
 सकलान्येव कार्याणि द्विजश्चेत्तिष्कद्वं पृथक् ॥ २४ ॥
 तथैव वैश्यशूद्रौ द्वौ कारयेता विधानतः ।
 अशक्तानां च सर्वेषां पृथक्च द्विजसत्तमा ॥ २५ ॥
 निष्कपादेन चैकैकं द्व्यङ्गुलान्येव कारयेत् ।
 प्रत्येकं पादहीनं तु न कुर्यादिति शासनम् ॥ २६ ॥
 आचार्यस्य विशेषेण स्थापकानां तु शक्तितः ।
 कुण्डलान्यङ्गुलीयानि पुष्पाद्याभरणानि च ॥ २७ ॥
 कण्ठम्याभरणं चैव कटकान्यपि शोभितम् ।
 उत्तरीयोपवीतानि यथाशक्ति प्रस्तव्येत् ॥ २८ ॥
 यथाशक्तं प्रमाणानि पीठन्यासार्थस्य च ।
 अशक्तः पञ्चनिष्कैश्च कुर्यात्पञ्चाङ्गभूषणम् ॥ २९ ॥

घृतान्नीनि च गज्यानि सद्यः पक्व घृतं शुभम् ।
 मासप्रीतिं तु गजं च वर्ज्यमात्रं च माहिषम् ॥ ३० ॥
 सद्योदुग्धं पयः श्रेष्ठं न शुक्तमभिधीयते ।
 गन्धद्रव्यं च दीपार्थं घृतं वा तैलमेव वा ॥ ३१ ॥
 धूपद्रव्यं तथार्घ्यं च धान्यान्यपि च तण्डुलान् ।
 स्नानार्थं हरिर्त्थं च द्रव्याण्यपि समाहरेत् ॥ ३२ ॥
 उक्तद्रव्यस्य हीने तु तद्ग्राह्यजमानयोः ।
 तद्द्रव्यस्यापि हानिः स्यात्क्रियाहीने तथैव च ॥ ३३ ॥
 शुभकार्यस्य हानिः स्यान्मन्त्रस्याध्ययनस्य च ।
 श्रद्धाभक्तयोर्निहीने च हानिः सर्वस्य वै भवेत् ॥ ३४ ॥
 मरीचिर्मन्त्रहीने च सर्वहानिमथावर्थात् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सर्वं पूर्णं समाचरेत् ॥ ३५ ॥
 द्रव्यं त्रिप्रस्य सप्ताहं क्षत्रियस्य विंशन्तथा ।
 शूद्रस्य चानुलोमस्य ग्राह्यं भक्तिमतं पुनः ॥ ३६ ॥
 प्रतिलोमस्य न ग्राह्यं द्रव्यं किञ्चिच्च जात्यपि ।
 आलयात्पुरतो वापि दक्षिणे वा मनोरमे ॥ ३७ ॥
 ईशान्ये वाधः वायव्ये उत्तरे यागमन्दिरम् ।
 कल्पयेद्यागशालां च लक्षण्येन समायुतम् ॥ ३८ ॥
 मण्डपं कूटमथवा चतुर्द्वारसमायुतम् ।
 विन्तारद्विगुणोत्सेधान् स्तम्भान् नुर्याद्यथाविधि ॥ ३९ ॥
 प्रयागं वा तत्र कर्तव्यं षोडशस्तम्भसंयुतम् ।
 स्तम्भान्तरं चतुर्हस्तमुच्छ्रायश्च यथार्हतं ॥ ४० ॥

तस्य तालमृतलोत्सेधो यथात्यभगयापि वा ।
 द्वाव्यावेदो च तन्मध्ये चतुर्हस्तप्रमाणतः ॥ ४१ ॥
 एकहस्ततलोत्सेधो चतुरथां प्रकल्पयेत् ।
 विम्यादधार्धिकं मानं द्वाव्यावेदो चतुर्विंशम् ॥ ४२ ॥
 द्वाव्यावेद्युर्ध्वतः कुर्यात्कूटं वर्षादिवारणम् ।
 तोरणद्विधितानैश्च ध्वजस्तम्भविवेष्टनैः ॥ ४३ ॥
 मुक्तादामादिल्लैश्च दीपैश्च बहुभिस्तथा ।
 यागशालामलंकृत्य दर्भमालासमन्विताम् ॥ ४४ ॥
 अथवाधैः कृतानीह तोरणानि यथाक्रमम् ।
 चतुर्वेदादिमन्त्रैस्तु वेदरूपाणि सस्मरन् ॥ ४५ ॥
 प्रागादि स्थाप्येद्विद्वांश्चतुर्द्वारेषु वै तथा ।
 तद्द्वारपार्श्वयोश्चैव कदलीकमुकैरपि ॥ ४६ ॥
 अङ्कुरैः पूणकुम्भैश्चाप्यलकुर्यात् स्वशक्तिः ।
 यथैकस्मिन् गृहे व्यमीनावधाति तथैव च ॥ ४७ ॥
 एकस्मिन्नाग्ये चापि त्रीणि घेराणि कल्पयेत् ।
 नित्यं प्रधानं पूजार्थं विम्ब चेति कदाचन ॥ ४८ ॥
 भालये बहुवेरैस्तु युक्ते शोभासमन्विते ।
 अत्यन्तप्रीतिसंयुक्तो बसत्येव जनार्दनः ॥ ४९ ॥
 अदात्तो द्वौ तथैकं वा विम्बं सम्यक् समाचरेत् ।
 कौतुकं चोत्तरं द्वे चेदेकं कौतुकमेव वा ॥ ५० ॥
 ते विम्बे द्वे तु कुर्याच्छैलकौतुके नित्यपूजनम् ।
 भौत्सवे चोत्तरं सम्यक् स्नपनं च समाचरेत् ॥ ५१ ॥

एक कोतुक्मेव स्यात्तत्र सर्वं समाचरेत् ।

पुन शक्तिप्रपन्नो य औत्स्य म्मपन तथा ॥ ५२ ॥

आहत्य स्यापयेत् द्वो च सहैव पृथगेव वा ।

आचार्य कौतुकाद्य च नम चेच्छिल्पिनैर तत् ॥ ५३ ॥

रत्नन्यास च कृत्यैर पीठे सम्पक् सुयोजयेत् ।

प्रतिष्ठोक्तदिनात्पूर्वं पञ्चमे शक्तिमोचनम् ॥ ५४ ॥

कारयित्वा विधानेन मन्त्रवचाक्षि मोचयेत् ।

सूची दृढीकराभ्या च सौयर्णाभ्या विशेषित् ॥ ५५ ॥

धुबस्योक्तविधानेन गन्तवचाक्षिमोचनम् ।

नद्या वाथ तटाके वा वाप्या वाथ मनोरमे ॥ ५६ ॥

वितानेन समाच्छाद्य रक्षा तत्र विधाय च ।

नमस्त्राणि विस्तीर्य पुष्पवर्गजुष्टाम्भया ॥ ५७ ॥

वस्त्रादिभिरलङ्कृत्य देवमभ्यर्च्य चात्वर ।

वैष्णव मन्त्रमुच्चार्य देवीभ्या च समायुतम् ॥ ५८ ॥

प्राक्क्षीपं शयने देव शाययीत त्रिचक्षण ।

द्रोण्या वाभिमुखं गते पञ्चगव्यं प्रपूर्य च ॥ ५९ ॥

तदन्यनमस्त्राणि समास्तीर्य तथैव च ।

अभ्यर्च्य वैष्णवेनैव पञ्चगव्येऽथ शाययेत् ॥ ६० ॥

तस्मादेव समाद्राय कुशोदे शाययेत्तथा ।

जटाधिवासमेकाहमेकाह पञ्चगव्यके ॥ ६१ ॥

अहोरात्र दिवा चेक कुशोदे चाधिवासितम् ।

एव कर्तुमशक्तश्चेज्जले चाथ दिनत्रयम् ॥ ६२ ॥

अधिवासं तु कर्तव्यमिति केचिद्वदन्ति वै ।
 पञ्चगव्याधिवासं च कृत्वा क्षीराधिवासनम् ॥ ६३ ॥
 जलाधिवासनं पश्चात्कुर्यादित्याह काश्यपः ।
 प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं तृतीयेहन्यमन्त्रकम् ॥ ६४ ॥
 कारयेत् भुवनेरस्य शिल्पिनैवाक्षिमोचनम् ।
 पीठानुरूपमर्चाया ब्रह्मस्थानं यथाविधि ॥ ६५ ॥
 शिल्पामिरिष्टकाभिर्वा तालमात्रसमुच्छ्रयम् ।
 मतिष्ठाङ्गुलमुत्सेधं विस्तारोऽपि त्रिभिस्तथा ॥ ६६ ॥
 घेदीभिश्च समायुक्तं पीठं तु चतुरश्रकम् ।
 कारयेत्तथा तल भुवङ्गसममेव वा ॥ ६७ ॥
 पद्माकारं च तद्वृत्त पीठं सम्यक् च कारयेत् ।
 तस्य पीठस्य मध्ये तु भागाङ्गुल्यावगाढकम् ॥ ६८ ॥
 श्वभ्रं पङ्कङ्गुलया मन्त्रितारं चतुरश्रकम् ।
 अचिच्छ्रं-सुदृढं सम्यगर्चापीठं प्रकल्पयेत् ॥ ६९ ॥
 द्वितीयेऽहनि सूर्योत्त मन्त्रदवाक्षिमोचनम् ।
 मसुरवे मण्डपे वाथ प्रपायां वा यथाविधि ॥ ७० ॥
 कुण्डमौपासनाग्रेश्च कृत्वा तस्य विधानतः ।
 सूत्रोत्तेनैव गार्गेण वास्तुहोमः सुह्रयताम् ॥ ७१ ॥
 तमग्निं विसृजेत्पश्चात्पश्चात्त्वर्मे समाचरेत् ।
 औपासनविधानेन कुण्डं कृत्यैव तत वै ॥ ७२ ॥
 आधारं विधिवद्धुत्वा चाद्गहोमः सुह्रयताम् ।
 दन्धः स्वादेति हुत्वा च मौलिमालादिभिस्तथा ॥ ७३ ॥

भूम्यादिपञ्चभूतानां मन्त्रैरपि च वैष्णवै ।

हुत्वा पुरुषमूक्तेन जयाद्यैश्च तथैव च ॥ ७४ ॥

श्रिये जात इति प्रोच्य पापना नस्तथैव च ।

मर्हा देवीमितीत्युक्त्वा श्रीसूक्तं जुहुयात्ततः ॥ ७५ ॥

भवेद्यत् ततो हुत्वा ब्रह्मज्ञानमुच्यते ।

निमानं च न नम्याच्चेदङ्गं प्रत्यङ्गमुच्चरन् ॥ ७६ ॥

मधूप्याद्युपानपर्यन्तं जुहुयात्तामसि क्रमात् ।

पतिष्यति हरेर्दृष्टिं प्रथमं गतिं शोभना ॥ ७७ ॥

स्वर्गशृङ्गा रोगशस्त्रं सन्तुष्टं सत्यमोहनाम् ।

मुपुष्टाङ्गा सगन्मा गां स्थापयन् द्रव्यतस्तथा ॥ ७८ ॥

तिलराशिं च कृत्वैव धान्यराशिं च कारयेत् ।

अष्टत्रोणादहीनां तु राशिरित्यभिधीयते ॥ ७९ ॥

आज्यं फाम्ये मुपात्रे तु घृतप्रस्थं प्रगृह्य च ।

तथा दधि मधु क्षीरं देवम्याभिसुरं न्यसेत् ॥ ८० ॥

नवेनाथ पटेनाथ प्रच्छाद्याभिमुखं हरे ।

सुवर्गेनैव कृत्वा तु पात्रं तूलीसमन्वितम् ॥ ८१ ॥

अक्षिप्रमाधकं वर्णं तस्मिन् प्रक्षिप्य तेन वै ।

देवम्यं दक्षिणे स्थायादाचार्यश्चोत्तरामुखं ॥ ८२ ॥

हिरण्यगर्भमित्युक्त्वा रुद्रमन्यं त्रयम्वकम् ।

एवमेव क्रमेणैव अङ्गहोमं समाचरेत् ॥ ८३ ॥

पद्मं वर्मं च रक्तं च श्वेतं कृष्णं च तैलम् ।

पद्मण्डलानि चैतेषां महाभूतानि पञ्च च ॥ ८४ ॥

परमात्मा च तान् देवान् स्मृत्वा यमण्डलानि च ।

स्वमपात्रस्थवर्णेन हेमतूलिकया तथा ॥ ८४ ॥

पौलस्त्यं सूक्तमुच्चार्य दक्षिणे नयने तथा ।

अतो देवादिनाम्ये च कस्येदक्षिमोचनम् ॥ ८५ ॥

कौतुके चोत्सवे विभ्ये स्वप्ने चाक्षि मोचयेत् ।

श्रियै जातेति मन्त्रेण ग्रीदेव्याग्नाग्निमोचनम् ॥ ८६ ॥

मेदिनी देवीति चोच्चार्य ग्रीदेव्याश्च कस्येत् ।

ततन्मन्त्रं समुच्चार्य परिवाराक्षिमोचनम् ॥ ८७ ॥

षट्सुत्सार्थं गां चाज्यधान्याद्यादि दर्शयेत् ।

अन्यविभ्येषु नैवं स्वाहोमार्थं चाक्षिमोचनम् ॥ ८८ ॥

तत्रोपयुक्तं सर्वं च तां गां च गुरवे ददेत् ।

तद्द्वयमन्यथा दत्तं यदि तत्कर्म निष्फलम् ॥ ८९ ॥

इति श्रियैस्त्वानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिदक्षणे द्रव्यसंप्रदक्षि-

मोचने नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

दास्तसंग्रहगारम्य यावचेत्तनिमीलनम् ।

यथोक्तं वेरसंस्कारं कास्योच्छित्तिना बुधः ॥ १ ॥

शिलिपिस्पर्ताविशुद्धचर्यमश्नुमेपादनन्तरम् ।

कुम्भं सूत्रेण वस्त्राभ्यां वेष्टितं पूतवारिणा ॥ २ ॥

पूरयित्वाथ देवाग्रे शालिरादयुगरि न्यमेत् ।

प्रायमात्मनमान्याय कुम्भदक्षिणपार्धतः ॥ ३ ॥

शर्मापन्नाशपत्राणि द्यूताग्राणि शुभानि च ।

अशनांश्च कुशामं च पुण्यपुत्राणि काञ्चनम् ॥ ४ ॥

चतुर्व विष्णुगायत्रीं सर्वमेतत्पृथक् शिपेत् ।

दशैवोतेत्यादि जपन्नाप उन्दन्तु चैव हि ॥ ५ ॥

तत्तु तन्तुभिराद्येष्ट्य मन्त्रानपि च वैष्णवान् ।

कूर्चैर्नैव तु तत्तौथमभिमृश्य समाहितः ॥ ६ ॥

तन्मधुना कुशामेण तप्तचामीकरेण च ।

अथो हिरण्यवर्णादिप्रवमानादिभिर्मिश्रिभिः ॥ ७ ॥

शं नो देवीरमीत्युक्त्वा पुण्यगूक्तैश्च वैष्णवैः ।

शुद्धार्थं प्रोक्षयेद्देवं पुण्याहमपि याचयेत् ॥ ८ ॥

एवं चित्तप्रतिष्ठायां चित्ताभामे च कारयेत् ।

रात्रिद्वयं समाप्यैव दिवा वै स्थापयेत्कमान् ॥ ९ ॥

वास्तुहोमं समुद्दिश्य मन्दिरन्योत्तरे तथा ।

औषामनाग्निवृष्टं च कुर्यायेन विधानतः ॥ १० ॥

यत्रा श्रानणकामि च कुर्यादिनि च केचन ।

वश्येऽहं यागग्रान्तायाःशिरुण्टप्रवचनम् ॥ ११ ॥

प्राच्यामाहवनीयं ग्वाहन्वाहार्णं तु दक्षिणे ।

पश्चिमे गार्ग्यं न्यादावमभ्यं तथोत्तरे ॥ १२ ॥

मभ्ये सभ्ये च कर्त्तव्यं शय्यावेद्याम्बु पूरितः ।

उत्तरे शयनाद्वाथ कारयेदिति केचन ॥ १३ ॥

पञ्चाग्निलक्षणं चापि तेषां कुण्डं च वक्ष्यते ।

ब्रह्माग्निं पञ्चधा सृष्ट्वा पञ्च लोकेष्वकल्पयत् ॥ १४ ॥

स्वर्गे चाहवनीयं तु प्रतिष्ठाप्य ततः परम् ।

तथान्तरिक्षेऽन्वाहार्यं द्वितीयं परिकल्प्य च ॥ १५ ॥

भूम्यां च गार्हपत्याग्निं महर्लोकं तथैव च ।

आवसथ्यं जनलोकं सभ्यं चाग्निमकल्पयत् ॥ १६ ॥

चतुरश्रो यतः स्वर्गं कुण्डं चाहवनीयकम् ।

चतुरश्रं समाख्यातं चाप्यन्तर्निरिक्षरम् ॥ १७ ॥

कृतान्वाहार्थस्य रूपं धनुषो रूपयत्ततः ।

आकृतिर्मण्डलाकारा मुवस्तसात्तदाकृतिः ॥ १८ ॥

कुण्डं च गार्हपत्यस्य महर्लोकस्तिष्ठान्नकः ।

आवसथ्यस्य तु प्रोक्तं तथा कुण्डं त्रिकोणरुम् ॥ १९ ॥

चतुरश्रो जनलोकं कुण्डं सभ्यं च तादृशम् ।

पौण्डरीकं तपोलोकं पद्माग्निं तु दलैर्युतम् ॥ २० ॥

सभ्यस्य दक्षिणे कार्यं पौण्डरीकं क्रमादुभे ।

आकारं चाप्युभेतेषां तत्तल्लोकसमं विदुः ॥ २१ ॥

द्वाविंशद्भुलायामामूर्ध्ववेदिं चतुर्विंशम् ।

चतुरङ्गुलविस्तारां कोलकोत्सेधसयुताम् ॥ २२ ॥

ब्रूत्वा परिगताग्रेवमधोवेदिं च कारयेत् ।

अधोवेद्याः समुत्सेधविस्तारौ मागकौ मत्रौ ॥ २३ ॥

कुण्डमध्ये चतुर्विंशत्यङ्गुलायतविस्तृतम् ।

भागनाहं च कुर्वीत चतुरश्रं समन्ततः ॥ २४ ॥

निम्न पञ्चाङ्गुल वापि षट्कुलमयापि वा ।

उण्डमाहवनीयाग्रेरेवमेव विधानत ॥ २५ ॥

उण्डमोषासनम्याग्रेर्ज्यमाहवनीयम् ।

अङ्गुल्या पञ्चाङ्गुल्या चतुर्भिश्च यत्र सट् ॥ २६ ॥

वृत्त आभ्याचद्वर्षं तु यथोद्घोचरत ममान् ।

तदक्षिणेऽन्याहर्गम्य उण्डं उर्गाद्विधानत ॥ २७ ॥

अष्टादशाङ्गुल आन्ता वृत्त सपूर्णचन्द्रम् ।

पश्चिमे गार्हपत्यस्य उण्डं त्रिधाचधोदितम् ॥ २८ ॥

अष्टाङ्गुल रमन्न तु यत्रै पट्भि समन्वितम् ।

भुजात्त्वेकान् त्रिकोण म्पाठाग्रम्यस्य उण्डकम् ॥ २९ ॥

भुजामिमस्तु कुर्वात दक्षिणोत्तरपश्चिमा ।

सङ्गताग्रामु सर्गामु तत्त्रिकोण भग्न्यति ॥ ३० ॥

भाग तु परितो हित्वा शेष निम्न षड्कुलम् ।

अथोवेदि च परितश्चतुरङ्गुलमिमृताम् ॥ ३१ ॥

एव त्रिपेदिमहित उण्डान्येतानि करयेत् ।

वेद्योर्भागस्तु विस्तारश्चेत्त्रैको भाग उन्नत ॥ ३२ ॥

द्वात्रिंशदङ्गुलाग्रामान्ध्रवेदि चतुर्दिशम् ।

वेदिम्बु मध्यभा प्रोक्ता द्विचत्वारिंशदङ्गुला ॥ ३३ ॥

पञ्चाशदङ्गुलाग्रामा ह्यथोवेदि समन्तत ।

तिमृणामपि वेदीना विस्तारश्चेच्छ्रयमनया ॥ ३४ ॥

प्रतिष्ठाङ्गुलमुद्दिष्ट प्रत्येक च तथैव च ।

मध्यवेद्यास्तु विस्तार पञ्चाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ ३५ ॥

कुण्डमध्ये चतुर्विंशदङ्गुलवतविस्तृतम् ।
 निम्नमष्टाङ्गुलं वापि दशाङ्गुलमथापि वा ॥ ३६ ॥
 अग्नेः सभ्यस्य कुण्डं च कुर्यादिवं विधानतः ।
 कुण्डं श्रामणकाम्नेश्च कुर्यात्सभ्यामिकुण्डवत् ॥ ३७ ॥
 सभ्यामिकुण्डवत्सर्वं निम्नमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ।
 सभ्यामिकुण्डाद्गाम्नेष्व्या पौण्डरीकं प्रकल्पयेत् ॥ ३८ ॥
 द्वाविंशदङ्गुलमुत्सेधं समवृत्तं प्रकल्पयेत् ।
 अष्टादशभिरध्वर्ध्वैरङ्गुलीभिर्भ्रमीकृतम् ॥ ३९ ॥
 वृत्तं तदध्वंवेदि स्यात्पौण्डरीके विशेषतः ।
 नितैरुत्सेधविस्तारमध्वंवेद्यालिकोलकम् ॥ ४० ॥
 शेषे निम्नं च कर्तव्यं निम्नमष्टाङ्गुलं भवेत् ।
 मध्यवेदिसमुत्सेधे विस्तारो भाग उच्यते ॥ ४१ ॥
 अधोवेद्याः समुत्सेधश्चतुरङ्गुलमेव वै ।
 षडङ्गुलं तु विस्तारो दलैः षोडशभिर्युत ॥ ४२ ॥
 शल्यलोष्टनुपाहारतृणभस्मादिर्हानया ।
 मृदा वा बालुकाभिर्वा कुण्डान्येतानि कल्पयेत् ॥ ४३ ॥
 पेशान्भ्यां यागशालायामौपासनविधानतः ।
 श्वश्रं च स्नपनार्थं तु कर्तव्यं तद् द्विवेदिकम् ॥ ४४ ॥
 अथवा जिह्वपीठं तु यावदत्यतविस्तृतम् ।
 पीठस्य परितस्तस्य चतुर्दिक्षु तथैव च ॥ ४५ ॥
 श्वश्रं भागाधिकं कुर्यादुत्तरे जलमार्गकम् ।
 दक्षिणोत्तरयोर्द्वयोः श्वश्रं कुर्यात्तथैव च ॥ ४६ ॥

तत्रैवाग्नीयागौ पुण्यो देवता भूत ।
 सत्योऽन्वाह्यदेवश्च गार्पत्येऽच्युतम् ॥ २९ ॥
 आसस्येऽग्निरद्वश्च पत्राना पञ्च देवता ।
 मध्ये पिप्पुम्बु पुरष ग्रान्या सत्यम्बु नृजिणे ॥ ३० ॥
 प्रतीच्यामच्युतमद्वनिरद्वस्त गोक्षरे ।
 तत्तद्देवयज्ज्ञोम तत्तद्देवे प्रस्फप्येन् ॥ ३१ ॥
 औषष्ट्राना गिन्यामो गर्भप्रक्षण तथा ।
 गूर्धैष्ट्राना न्यासश्च धुरसम्पापन तथा ॥ ३२ ॥
 महाप्रनिष्ठा त्रेष्ठा च प्रनिष्ठा पञ्चरा म्मना ।
 पञ्चप्रनिष्ठाम्बेताम पत्राणीह जुहुयात्तथा ॥ ३३ ॥
 पञ्चधाऽग्नान् व्यनामद्विरान्त्थ्यान् व श्रुति ।
 देवोश्च कोतुकम्यापि म्बपनम्यो मरम्य च ॥ ३४ ॥
 सह प्रतिष्ठा चेतत्र पृथग्ज्ञोम न स्फारयेन् ।
 परिणो यागशालाया तस्य तस्य दिशि क्रमात् ॥ ३५ ॥
 दिग्देवतानामग्रानामन्वेषा च यथाविधि ।
 औषत्सनामिदुण् च स्फारयेत् पृथक् पृथक् ॥ ३६ ॥
 अथगप्यालये तेषां पुण् पुयाद्विधानत ।
 दिग्देवाना च होमस्तु दिशाहोम इत्यर्पिते ॥ ३७ ॥
 रमेणा परिवाराणा प्रत्येक होममुत्तमम् ।
 दिग्देवतानामग्राना होम व मध्यम विदु ॥ ३८ ॥
 देवस्य पौण्डरीकामि पञ्चाग्नीनपि कल्पयेत् ।
 अधमक्रमेन वै वदन्ति मुनयोऽपरे ॥ ३९ ॥

विष्वक्सेनस्य वीक्षस्य होम सर्वत्र कुर्येत् ।

एतद्ब्रह्मस्यमस्यमुदितं विखनसा पुरा ॥ ८० ॥

इति श्रीवैश्वानसे अतिशोक्ते समर्पार्चनाधिकरणे पञ्चामृतकुण्डलक्षण

नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥

त्रिशोऽध्यायः

एव कृत्वाभिरुण्डानि पश्चादग्नींश्च साधयेत् ।

अग्निं चैव सन्यस्य पूजयित्वा विधानवित् ॥ १ ॥

पट्टिफामुत्तरा चैव हरिणीमिति चार्चयेत् ।

दण्डे विष्णुं समभ्यर्च्य तत्रैवाग्निं च पूजयेत् ॥ २ ॥

आचार्यं ग्राह्यस्रो भूत्वा योजयित्वा तु मन्त्रवित् ।

मौर्झा च तिवृता रज्जु मथनार्थं समाहरेत् ॥ ३ ॥

जलवेदेति च जपन्नरण्या मथनं चरेत् ।

यावदग्निं समुत्पद्येत्तावद्यत्नेन मन्त्रवित् ॥ ४ ॥

परितस्तु करीषाद्यैर्योजयित्वा तत् परम् ।

अग्निमादाय नोत्पन्नमयं त इति चोच्चरन् ॥ ५ ॥

तुषेन्धनादि निक्षिप्य सम्यगाग्निं सुरस्येत् ।

अनेनैवाग्निना सर्वं होमकर्म समाचरेत् ॥ ६ ॥

आचार्यो यजमानश्च स्थापकश्च ऋत्विजोऽपि च ।

प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं पञ्चमेऽद्धिं त्यहेऽथवा ॥ ७ ॥

पूर्वेद्युर्वाथ पूर्वाह्ने वरयेदुक्तलक्षणान् ।

मन्त्रसूत्रविदः शिष्टान् षष्ठीयुक्ताननिन्दितान् ॥ ८ ॥

वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितान् ।

औपासनं जपं होमं वैश्वदेवं च कुर्वन् ॥ ९ ॥

प्रपन्नान् भक्तिसंयुक्तान् सर्वकर्मसु निश्चलान् ।

ईदृग्गुणसमायुक्ताश्चत्वारः स्थापकाः स्मृताः ॥ १० ॥

अलाभे च त्रयो चापि द्वौ वा प्राद्वौ तु तद्गुणौ ।

विश्वानां कैतुकादीनां सर्वेषां तु पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥

यावन्तस्तत्र होमाः स्युस्तावन्तोऽध्वर्यवः स्मृताः ।

अश्विनौ वसिष्ठौ द्वौ होता वैश्वस्तथैव च ॥ १२ ॥

अश्विन्युग्मेपणहोमार्थं वास्तुहोमार्थमेव च ।

मनपनार्थं त्रयं प्रोक्ताः सर्वदेवार्चनाय वै ॥ १३ ॥

पश्चादीनान् सदस्यांश्च उपद्रष्टारमेव च ।

सन्यासिनो वनस्थान् वा न गृहीयान्दार्थिनः ॥ १४ ॥

पुत्रार्थिनो गृहस्थाश्च ग्राह्या वा ब्रह्मचारिणः ।

मुवृत्ताः परिपूर्णाङ्गा मन्त्रकल्पविचक्षणाः ॥ १५ ॥

न दुष्टाङ्गा न दीर्घाङ्गा न ह्रस्वाङ्गा न मत्सराः ।

योग्यानिवात्र संयोज्य गुरुर्वै याजयेत्कृत्वात् ॥ १६ ॥

आल्यस्योत्तरे पार्श्वे वास्तुहोमः सुहृयताम् ।

वास्तुहोमश्च यत्रोक्तस्तत्र वै वास्तुपूरयम् ॥ १७ ॥

कल्पयित्वा विधानेन दशतलेन मानतः ।

वास्तुहोमश्च यत्रोक्तस्तावत्तस्याङ्गमुच्यते ॥ १८ ॥

प्राक्शिरोऽधोगुप्तः शेते भूमिस्थः स तु सर्वदा ।
 एवं संकल्प्य मनसा वास्तुहोमं समाचरेत् ॥ १९ ॥
 कुक्षिप्रदेशे कुर्याच्चिद्धनधान्यविवर्धनम् ।
 कृत्वाहुप्रदेशे तु सदावीर्यविवर्धनम् ॥ २० ॥
 गुल्फप्रदेशे कुर्याच्चैत्पुत्रपौत्रविवर्धनम् ।
 नाभेरधस्तात्सर्वत्र कुण्डमग्रेन कारयेत् ॥ २१ ॥
 वास्तुहोमं च जहुयात्सूक्तोक्तेन विधानतः ।
 पर्यभिपञ्चगव्याभ्यां शोधयेदाल्यं तथा ॥ २२ ॥
 अभिवासगतं देवमादायाभ्यर्च्य वै ततः ।
 आलयाभिमुखं देशे विष्टरे विन्यसेत्पुनः ॥ २३ ॥
 स्नात्वा पदार्थिन सर्वे श्वेतयस्त्रानुलेपनाः ।
 परिधायान्तं बल सोत्तरीयाङ्गुलीयका ॥ २४ ॥
 यजमानोऽथ तत्काले श्रद्धया देवसंनिधौ ।
 मधुपर्कं च सैद्यद्गुर्यादिभ्यस्ततः परम् ॥ २५ ॥
 पूजिताश्च तथा कुर्युः स्व स्वं कर्म यथाविधि ।
 आपारं सर्वकुण्डेषु कुर्वन्वेखानसेरितम् ॥ २६ ॥
 मथिताग्निं समुज्ज्वाल्य शुक्लैरेवन्धनैर्गृह्यम् ।
 वर्धयित्वा शरावे तं पृथगेव प्रगृह्य च ॥ २७ ॥
 अलाभे मथितस्याग्नेराचार्यागारतो हरेत् ।
 यजमानगृहाद्धाथ श्रोत्रियागारतोऽथवा ॥ २८ ॥
 अग्निः करकमापूर्य दक्षिणेऽग्नेर्निधाय च ।
 वर्गेष्वन्यांश्च सभारान् समृत्योत्तरार्धनः ॥ २९ ॥

एतोन्विन्द्रादिमन्त्रेश्च प्रोक्षणेऽङ्गनादिभ्यम् ।

सूर्यास्तुष्टे निधायामि प्रज्जान्थय च मन्त्रत ॥ ३० ॥

पश्चिमामिमुखासीन घ्यात्वेनामि प्रणम्य च ।

वेस्नानसेन तत्रेण सर्वमाचारमाचरेत् ॥ ३१ ॥

त्रिणेप सप्रदयामि पञ्चाग्नीना पृथक् पृथक् ।

पद्मिनादङ्गुले कूर्चार्द्धितीयम्या तथैव च ॥ ३२ ॥

वेद्यामग्निं परिस्तीर्य परिधीश्च निधाय च ।

ऊर्गामो समिधा न्यम्य चोर्ध्ववेद्या यथामिधि ॥ ३३ ॥

पुष्पाद्यग्निग्रहेरेव तथार्याचमनान्तकैः ।

इन्द्रादीनपि दिग्देवानभ्यर्च्याष्टौ च दक्षिणे ॥ ३४ ॥

पादरेऽङ्गनामभ्यर्च्य सोम चोत्तरतोऽर्चयेत् ।

प्रणिधी द्वे निधायैव चोत्तरप्रणिधा जले ॥ ३५ ॥

अग्न्यादिसर्दिवाश्च आगह्वैव तत परम् ।

गार्हपत्यामिमित्युक्त्वा गार्हपत्ये त्रिणेपत ॥ ३६ ॥

यज्ञदेवतविधेति चो भू पुरुषमित्यपि ।

तथैवाच्युतमित्युक्त्वा देवतागान्न चरेत् ॥ ३७ ॥

अन्वाहार्यामिगित्युक्त्वा चान्वाहाये तथैव च ।

यज्ञदेवतविधेति चा भुव पुरुष तग ॥ ३८ ॥

सत्यमूर्तिमिति प्रोच्य देवतागहन म्मृतम् ।

आहवनीयान्निमित्युक्त्वा यज्ञदैवतमित्यपि ॥ ३९ ॥

जो सुव पुरुष चेति पुरुष चाविद्वतम् ।

एवमाहवनीयागान्वागहनमश्वाचरेत् ॥ ४० ॥

आवसथ्याग्निमित्युक्त्वा यज्ञदैवतमित्यापि ।

ओं महः पुर्यं चेति देवमप्यनिरुद्धकम् ॥ ४१ ॥

इत्येवमावसथ्याग्नावावाहनमुदीरितम् ।

सभ्याग्निं यज्ञदेवेति चो जनः पुर्यं तथा ॥ ४२ ॥

द्विप्युदेचं तथा सभ्ये ह्यावाहनमथाचरेत् ।

आवाहनक्रमेणाज्यनिर्वापं कारयेद्बुधः ॥ ४३ ॥

तत्क्रमेण सुधेणाज्यं गृहीत्वाज्याहुतीर्यजेत् ।

जुहुयात्स्वधा तेषु पञ्चाग्निषु विशेषतः ॥ ४४ ॥

चतुरङ्गुलिसंस्तवा अविच्छिन्ना घृताहुतीः ।

अहुष्टुपर्वमात्रं तु गृहीत्वान्नाहुतिः स्मृता ॥ ४५ ॥

आधारे पौण्डरीकमेर्विशेषः संभवस्यते ।

पौण्डरीकाग्निमित्युक्त्वा यज्ञदैवतमित्यापि ॥ ४६ ॥

ओं तपः पुर्यं चेति यामुदेवमनः परम् ।

ओं सत्यं पुर्यं चेति नारायणमिति बुधम् ॥ ४७ ॥

एवमावाहनं कृत्वा निरूप्याज्यं जुहोति वै ।

औपासनाग्निमित्युक्त्वा यज्ञदैवतमित्यापि ॥ ४८ ॥

औपासनाग्मित्येवमावाह्याज्यं निरूप्य च ।

अग्निं श्रामणकं चेति श्रामणाग्निमुदीर्य च ॥ ४९ ॥

तथाज्यं जुहुयादेवमित्याधारक्रमं विदुः ॥

इति श्रीवैखानसे अतिशोक्ते स्मृतार्चनाधिकरणे षष्ठ्याध्यायसविधिर्नाम

एकत्रिंशोऽध्यायः

धारासु सप्त द्रव्युक्ता प्राञ्जुखो वाप्युदञ्जुख ।
नद्या तोय दिवा शुद्ध शुद्धपात्रे समाहरेत् ॥ १ ॥
यजमानस्तथाचार्यं वस्त्राद्येऽभिपूजयेत् ।
स्नात्वाऽऽचार्यं मसन्नात्मा धेनुगन्धानुलेपने ॥ २ ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रेर्द्वादशभिः कक्ष्यपाद्युक्तमार्गतः ।
नववस्त्रोत्तरीयाभ्यां हेमपुष्पविभूषणैः ॥ ३ ॥
उपनीताङ्गुलीयाद्यैर्विभूष्याचम्य सत्कृतः ।
तत्काले कुम्भमादाय कुम्भपूजां समाचरेत् ॥ ४ ॥
सौवर्णं राजतं वापि ताम्रं मृण्मयमेव वा ।
द्वात्रिंशलम्बन्धसंपूर्णं नवकुम्भं समाहरेत् ॥ ५ ॥
पक्वविम्बफलाकारं सम्यग् दग्धं मृदा कृतम् ।
कुम्भं संगृह्य तस्मिन् व्यपोह्य च यगन्तरम् ॥ ६ ॥
हंपंत्योर्नेत्यादि जपन् तन्तुना परिवेष्टयेत् ।
अद्भिः प्रक्षाल्य तत्कुम्भमिदमापः शिवा इति ॥ ७ ॥
नवेनाहतवस्त्रेण सर्पगन्धसमायुतम् ।
नादेयं तोयमुत्पूतं कुशेनोत्पूय मन्त्रतः ॥ ८ ॥
आप उन्दन्त्विति जपन् कुम्भं तोयेन पूरयेत् ।
आपो वेत्यभिगृह्येव तोये गन्धसमायुते ॥ ९ ॥
रत्नानि गन्तार्यो च गङ्गलान्यायुधानि च ।
कुर्मरूचं च सागर्णं गायत्रीं वेष्णवा जपन् ॥ १० ॥

अक्षतं पुष्पसंयुक्तं कुशं कूर्चं च निक्षिपेत् ।
 ब्रह्मक्षत्रियविदूषद्रवृद्धचर्यं सुवस्त्रुवादिहम् ॥ ११ ॥
 छत्रध्वजादीन् सर्वांश्च तुलाद्यं युगलाङ्गलम् ।
 सुवर्णेन कृतान् चिह्नान् बह्नुलान् संन्यसेद्बुधः ॥ १२ ॥
 कौशेयक्षौमवस्त्राभ्यां कुम्भमावेष्टयेद्गुरुः ।
 सूक्ष्मकार्पासवस्त्राभ्यामुत्तमाभ्यां तु वा पुनः ॥ १३ ॥
 पुष्पदामभिरश्वत्थपद्मवैरभिमूषयेत् ।
 अस्थि रत्नं सिरास्तन्तुर्मांसं मृत्सना प्रकीर्तिता ॥ १४ ॥
 शोणितं रक्तमृद्यञ्च जलं मेदस्तथैव च ।
 नारिकेलं शिरः स्मृत्या चर्म स्याद्वेष्टनाम्बरम् ॥ १५ ॥
 सप्तधातव इत्येते कुम्भेषु कलशेषु च ।
 एतेष्वेको विहीनश्चेन्नास्ति देवस्य संनिधिः ॥ १६ ॥
 देवस्य पुरतः कुम्भे धान्यराक्षी च संन्यसेत् ।
 शं नो मिलेति शान्तिं च गायत्रीं वैष्णवीं जप्त्वा ॥ १७ ॥
 हृदये प्रणवैर्युक्ते चादिबीजं च संन्यसेत् ।
 आत्मसूक्तं अपेक्षाथ पौरुषं सूक्तमेव च ॥ १८ ॥
 अर्धचन्द्राकृतिं श्वेतं शुद्धरूपटिकस्तलिभम् ।
 वारुणं मण्डलं ध्यायेत्पूर्णकुम्भस्यवारिणि ॥ १९ ॥
 अतो देवादिनाथाय प्रणवैरभिमन्त्रयेत् ।
 आदिबीजं मुक्ताभं सर्वकारणकारणम् ॥ २० ॥
 तदाणावे तु संन्यस्य प्रणवैरपि वेष्टयेत् ।
 सदृशशीर्षं देयमिति जप्त्वा समाहितः ॥ २१ ॥

हृदयेऽग्निमिस्रामध्ये परमात्मा व्यवस्थितः ।

नारायणः परं ब्रह्म परमात्मेति वै श्रुतिः ॥ ३३ ॥

ध्यानात्सदृश्यते यस्तु तत्सूक्ष्म परमन्यसम् ।

निवात इव दीपार्चिर्विद्युत्प्लेखेव चाम्बरे ॥ ३४ ॥

ईश्वरस्यात्मनो ज्योतिर्यदेष पुरुषः पर ।

अक्षरं तरुणं ब्रह्म शुद्धज्ञानम्वलम्बनम् ॥ ३५ ॥

यदोकारमयं ब्रह्म सन्धगृदि निधाय च ।

तस्मिन्तनपरं ध्यानं तद्ब्रह्मार्पणमुच्यते ॥ ३६ ॥

ब्रह्मभूते च देवेऽस्मिन् दृढ स्यादात्मनोऽर्पणम् ।

तत्ताचलं मनः कृत्वा धारणा संपद्य च ॥ ३७ ॥

अक्षरीरः शरीरेषु व्याप्य तिष्ठति शाश्वत ।

बहुधा सर्वभूतेषु देवदेवो व्यवस्थित ॥ ३८ ॥

शुद्धेन ज्ञानदीपेन परमात्मा च दृश्यते ।

अणोरणीयान् महतो महीयाश्च मुहासित ॥ ३९ ॥

एवं ॥ श्रुतिरप्यहं परमात्मानमन्ययम् ।

नुस्त्वयत्वात्तन्निर्देश्य सप्तसदित्यभिधीयते ॥ ४० ॥

अप्राप्त इन्द्रियैः सर्वैरन्यत्को व्यक्त उच्यते ।

अत्र्यक्तः प्रकृतेर्भूतः प्रधानः परमोऽव्यय ॥ ४१ ॥

अनादिनिधनः स्रष्टा पात्रा हर्ताऽखिलस्य च ।

नित्योऽचिन्त्योऽप्रमेयश्च निर्गुणोऽतीन्द्रियः परः ॥ ४२ ॥

परं ज्योतिः परं धाम सर्वकर्मसाराणः ।

सर्वदेवमयो देवः सर्ववेदमयो विभुः ॥ ४३ ॥

सर्वयजमयो विष्णु सर्वधर्ममयो हरि ।

सर्वेश सर्वमूलात्मा सर्वाधार सनातन ॥ ४४ ॥

तेन सृष्टमिद सर्व तेन व्याप्तमिद जगत् ।

:तेनेद पूर्णमित्याह श्रुतिस्तद्विहित न च ॥ ४५ ॥

एव सम्यग्भिदिदैव जित्वा सर्वेन्द्रियाणि च ।

निर्गुण निर्मल नित्यमक्षर सर्वकारणम् ॥ ४६ ॥

निष्कल सकल देव तेजोभामुरभाविनम् ।

विष्णु त मनसा ध्यायेद् भक्त्येव परया मुदा ॥ ४७ ॥

त स्वमवर्णं रक्तास्य रक्तनेत्र मुखोद्धतम् ।

किरीटहारकेयूरलम्बयज्रोपनीनिनम् ॥ ४८ ॥

कोस्तुभोद्भासितोरम्क श्रीवत्साङ्ग चतुर्भुजम् ।

दक्षिणेनेकहस्तेन भक्तानामभयप्रदम् ॥ ४९ ॥

धामेनाप्यन्यहस्तेन स्वकृपामवलम्बितम् ।

कराभ्यामितराभ्या च शङ्खचक्रधर परम् ॥ ५० ॥

शुक्लपिच्छाम्बरधर सर्वाभरणभूषितम् ।

एव त परमात्मानं प्रणवात्मकमभयम् ॥ ५१ ॥

एकप्रमनसा भक्त्या ध्यायेद्देव परात्परम् ।

तुभेऽम्भमि तनो भक्त्या देवमाशान्येद्गुम् ॥ ५२ ॥

आशयेव तथा तत्र ध्यायेन्नम्यद् ममाभिना ।

रामाभ स्वप्रार्थगम्य त्रिष्टादित्या न मनु ॥ ५३ ॥

नारायणाम्बयनादप्नु नारायण इति स्मृत ।

तस्मादप्नु हरैर्यानमद्भिराशान्न स्मृतम् ॥ ५४ ॥

विश्वव्यापनशीलत्वाद्विष्णुरित्येव कीर्त्यते ।
 सर्ववस्तुनिवासत्वाद्वासुदेव इति स्मृतः ॥ ५५ ॥
 सूक्ष्मग्रतोऽर्धमात्रं तु नास्ति तद्रहितं क्वचित् ।
 [सूक्ष्मरूपः समारब्धातः सर्वभूतेषु सस्थितः ॥ ५६ ॥ ३
 स्थूलरूपः परास्मिन् लोके लक्ष्म्यादिभिः स्थितः ।
 तयोरभेदभावेन ब्रह्मणोर्चर्चनं हितम् ॥ ५७ ॥
 बिम्बनोमुनये पूर्वं विष्णुना समुद्गीरितम् ।
 बैखानसेन मुनिना लोकानुग्रहकारिणा ॥ ५८ ॥
 अस्मभ्यमेतदुक्तं हि विशिष्टाद्वैतपूजनम् ।]
 क्षीरे सर्पिस्तिले तैले पुष्पे गन्धः फले रसः ॥ ५९ ॥
 यथायसि महासारः काष्ठेऽमिरिच सस्थितः ।
 कुत आवाह्यते देवः कुत्र चोद्भास्यते पुनः ॥ ६० ॥
 तस्मादावाहनं विष्णोरयुक्तमिति मन्यते ।
 तथापि पूजनाप्तार्थे मन्त्रैरावाहनं स्मृतम् ॥ ६१ ॥
 अन्यथाऽभ्यर्चितुं देवं देवानां च न शक्यते ।
 सर्वत्र व्यापिन्नस्तस्य श्रीविष्णोः परमात्मनः ॥ ६२ ॥
 एकत्र स्मरणं यत्तदावाहनमितीरितम् ।
 भक्तानुकम्पया सौऽपि विमूर्तिं म्वा मुविस्मृताम् ॥ ६३ ॥
 सन्निध्यैकत्र भवति कल्पार्पाव कल्पसकम् ।
 अरण्यां व्यापितो वहिरेकत्र ज्वलितो यथा ॥ ६४ ॥
 तथा ध्यानेन भक्तस्य हृदि विष्णुः प्रसाद्यते ।
 मार्कण्डेयो मन्त्रातेजाः प्राह चैवं महीमुनिः ॥ ६५ ॥

अस्मागिश्च हरेस्तस्य माहात्म्यं नागबुध्यते ।
 मन्त्रैरावाहिते देवे स्थले कूर्चे चलेऽथवा ॥ ६६ ॥
 भक्तानुकम्पया स्थित्वा पूजां गृह्णति पूजित ।
 अथवा हरिर्मर्कस्य मण्डलान्तर्गतं परम् ॥ ६७ ॥
 पीताम्बरधरं दीप्तं चतुरङ्गुलमात्रकम् ।
 ध्यानगम्यं किरीटादिभूषणैः परिभूषितम् ॥ ६८ ॥
 स्वमात्रं स्वगम्यं च तस्मादावाहयेत्तथा ।
 देवेन सह तत्पुष्पे देव्यौ ध्यायेद्यथाविधि ॥ ६९ ॥
 बालालयो यदि स्यात्तु तत्र देवं प्रणम्य च ।
 अर्चयित्वा नमोत्सम्यगथं देवं विभूष्य च ॥ ७० ॥
 तद्विम्बसंस्थितां शक्तिं मन्त्रेणावाहयेत्ततः ।
 कूर्चेनागश्च तत्पुष्पे जले ध्यानं समाचरेत् ॥ ७१ ॥
 तद्विम्बं स्फुटितादौश्च दोषैरुत्तैर्निर्वर्णितम् ।
 लक्षणैरपि सर्वैश्च तथा युक्तं यथोदिते ॥ ७२ ॥
 विमानं ध्रुवधरस्य चानुरूपं भवेद्यदि ।
 मूलाख्यप्रतिष्ठार्थं विम्बं कौतुकमाहरेत् ॥ ७३ ॥
 लक्षणैरपि हीनं च दापेरुत्तैश्च तत्पुनः ।
 विमानस्य ध्रुवस्यापि नानुरूपं च यद्ववेत् ॥ ७४ ॥
 अथो समुद्रगाया तु नद्या वा विधिना त्यजेत् ।
 लक्षणैश्च समायुक्तं विम्बमन्यममाहरेत् ॥ ७५ ॥
 द्वयोश्च नानुरूपं च लक्षणं च युतं यदि ।
 न त्याज्यं कौतुकस्यापि ग्रन्थाम्योन्मयं वा ॥ ७६ ॥

स्थानादन्यत्र देसो तु तद्विम्बं च यथोचितम् ।

स्थापयेदर्चनं चास्य यथाश्रमं यथोचितम् ॥ ७७ ॥

तथा सकलरूपं तं कुम्भे विष्णु विचिन्त्य च ।

बदन् अवुलरूक्तं वै विम्बं कुम्भं समानयेत् ॥ ७८ ॥

कौतुकं च तथा देव्याश्चोत्सवं स्नपनं क्रमात् ।

सर्वादायसमायुक्तं सर्वालङ्कारसयुतम् ॥ ७९ ॥

नृत्तगीतसमायुक्तं स्तौतृध्वनिसमन्वितम् ।

आचार्यः शिरसा कुम्भं धारयन्नग्रतो व्रजेत् ॥ ८० ॥

स्थापका विम्बमादाय गच्छेयुरनु तस्य वै ।

श्रममप्ये तु तं देवं विष्णुमूक्तेन संन्यमेत् ॥ ८१ ॥

श्रमस्य दक्षिणे पार्श्वे न्यमेत्कुम्भं समीपतः ।

देव्योरप्यौत्सवं विम्बं स्नपनं च तथा न्यसेत् ॥ ८२ ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे कुम्भस्थानविधिर्नामक-

त्रिंशोऽध्यायः ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

धान्यैस्तु मुखे पङ्क्तिं दक्षिणाध्वतरान्तवत् ।

कल्पयित्वा तु कल्पशानुतरादि च संन्यमेत् ॥ १ ॥

क्षीरेणैकं घृतेनैकं मधुनैकं प्रपूर्य च ।

सिद्धार्थकोदकेनैकमशनोदेन च क्रमात् ॥ २ ॥

गन्धोदेन कुशोदेन कलशा सप्रफुर्य च ।
 अष्टादशदहीनानि सिद्धार्थादीनि निक्षिपत् ॥ ३ ॥
 प्रधानान् सप्त विन्यस्य शुद्धोद सप्त पूरितान् ।
 उपस्नानाश्च कलशान् तत्तत्पार्श्वे सुसन्धयेत् ॥ ४ ॥
 अथर्व सामवेद च यजुर्देमनन्तरम् ।
 आदित्य काश्यप चैव मुनि चैव ऋतून् पुनः ॥ ५ ॥
 अयनान् घत्सराश्चैव वायुमप्सरसमनथा ।
 मरुतस्तक्षक चैव बृहस्पतिमिति क्रमात् ॥ ६ ॥
 एतान् देवान् समाराध्य पुष्पाक्षरप्रविग्रहे ।
 पश्चादाचमन वद्याद्देवेश सप्रणम्य च ॥ ७ ॥
 हा नो देवीति मन्त्रेण क्षीरेण स्नापयेद्धरिम् ।
 अग्न आयाहि मन्त्रेण घृतेन स्नापयेद्विभुम् ॥ ८ ॥
 अग्निमीलेति मन्त्रेण मधुना स्नापयेत्तथा ।
 पूतस्तस्येति मन्त्रेण स्नापयेत्सर्पपोदके ॥ ९ ॥
 इमा ओषधेस्तुक्त्वा स्नापयेदक्षनोदके ।
 अभित्वा शूर इत्युक्त्वा स्नापयेद्गन्धनारिणा ॥ १० ॥
 नत्वारि वागिति जपन् कुशेदेनाभिषेचयेत् ।
 वारीश्चतस्र इत्युक्त्वा सर्वापस्नानमाचरेत् ॥ ११ ॥
 द्रव्यं प्रति च देवेश पाद्यार्प्याचमनैर्मनथा ।
 इषेत्पौत्रैलादि जपत्राय उन्दन्त्विति जुवन् ॥ १२ ॥
 उष्णोदकेन संस्त्राप्य द्रव्येणाम्नादिना क्रमात् ।
 शोधयित्वा सुगन्धेन तोयेन स्नापयेत्तथा ॥ १३ ॥ -

श्वभ्रादादाय देवेशं पीठे सखाय्य नैर्ऋति ।
 श्रोतवक्षेण संसृज्य नवेनोत्तमवत्सला ॥ १४ ॥
 नवेनैवोत्तरीयेण भूषणैरपि शक्तिः ।
 माल्यैर्गन्धैश्च देवेशमलङ्कुर्यान्मयस्ततः ॥ १५ ॥
 शय्यावेद्यास्तु मध्ये च बिम्बाचालाधिक्रियताम् ।
 अर्धविस्तारसमुक्तां यमयुक्तोच्छ्रयान्विताम् ॥ १६ ॥
 एवं विल्वद्रुमवृक्षां तत्रैव फलकां न्यसेत् ।
 तदूर्ध्वं चर्मजादीनि वेदाहमिति मन्त्रतः ॥ १७ ॥
 धान्यानां तण्डुलदीनां राशिमास्तीर्य च क्रमात् ।
 पद्मद्रोणसंमितं धान्यं तदूर्ध्वं तण्डुलानि च ॥ १८ ॥
 सुद्रानि च तदूर्ध्वं तु निलानि च तदूर्ध्वकम् ।
 तदूर्ध्वं यवमित्युक्तमुपर्युपरि चास्तरेत् ॥ १९ ॥
 उत्तमं चैव पद्मद्रोणं मध्यमं तु तदूर्ध्वकम् ।
 तदूर्ध्वमधमं ज्ञेयं राक्षसीनां च यथाक्रमम् ॥ २० ॥
 यथाशक्तिं मृगशैव यजमानस्य शक्तिः ।
 शयनानि पृथक् पृथक् प्रवक्ष्यन्ते क्रमेण वै ॥ २१ ॥
 चर्मजैः रोमजैश्चैव गुण्डजैरण्डजैर्मथा ।
 बागजैश्च गुप्तपञ्चं क्षयने यत्तदुच्यते ॥ २२ ॥
 न्यामादिचर्मणा कृत्यं चर्मजं समुदाहृतम् ।
 आविकायैश्च रोमैस्तु कृतं तद्रोमजं स्मृतम् ॥ २३ ॥
 कापसिने कृतं यत्तन्गुण्डजं तद्विदुर्वुधाः ।
 अण्डजं चेति जानीयात्सक्षिपिन्ऽः प्रसूयितम् ॥ २४ ॥

कौशेयं क्षौमसयुक्तं वामजं च विधीयते ।

एवं पञ्च समाप्तीर्य शयनानि तदूर्ध्वतः ॥ २५ ॥

अलाभे चर्मजादीनां पञ्च वस्त्राणि वाहरेत् ।

तत्पत्यार्तिनिधिं ध्यात्वा समाप्तीर्य पृथक् पृथक् ॥ २६ ॥

उपधानत्रयोपेतं शयनं कल्पयेद्गुरु ।

अङ्कुरान् पूर्णकुम्भाश्च दीपाश्च परितो न्यमेत् ॥ २७ ॥

पश्चाद्देवं समादाय कुम्भेन सहितं क्रमात् ।

जपन् द्रवुनमुक्तं च तोयधारापुरं सरम् ॥ २८ ॥

अथ यावेदिं मुसमाप्य देवेशमुपदेशयेत् ।

देव्यौ तत्र भवेतां चैत्रमाहक्षिणरामयो ॥ २९ ॥

जपन् चोत्सवं चापि न्यमेदक्षिणवामयो ।

देवराघं सरन् कुम्भं भक्त्या देवाग्रनो न्यमेत् ॥ ३० ॥

आचार्यं स्थापकैर्युक्तं पुण्याहं वाचयेत्क्रमात् ।

गौचर्णं राजनं ताम्रं काम्यं पात्रमथापि वा ॥ ३१ ॥

तण्डुलैरादकादीने परितोऽग्रनो न्यमेत् ।

सौवर्णं तान्त्रिकं वापि दुःशूलस्य निभानवित् ॥ ३२ ॥

समादाय प्रतिसरां तण्डुलैर्धरिं निन्यमेत् ।

वृणुष्व पात्रं इत्युक्त्वाभिमृश्य स्मृतिर्देति च ॥ ३३ ॥

प्रतिमरा बन्धयेद्भस्ते देवदेवस्य दक्षिणे ।

बान्धत्स्ते तु चर्चायादेव्यौ प्रतिमरा क्रमात् ॥ ३४ ॥

यद्विष्णवेऽमुष्णाय शयने शाययेदग्निम् ।

तत्तन्मन्त्रेण देव्यौ च शाययेन्वार्धयो ब्रह्मन् ॥ ३५ ॥

स्नपनं चोत्सवं विम्बं शाययेत्सार्धोस्तथा ।
 ग्रामद्वारे देवतागारे देवोऽपि प्राक्छिरा भवेत् ॥ ३६ ॥
 दक्षिणादिदिशि द्वारे यत्रो द्वारं ततः शिरः ।
 उत्तराध्यादनं कुर्यादहतेनैव वाससा ॥ ३७ ॥
 गलादधस्तात्सर्वत्र समाप्तीर्य प्रयत्नतः ।
 शिरसः पादपर्यन्तं रामास्तीर्याथवा पुनः ॥ ३८ ॥
 प्रतिसरां बन्धयेदेवं ध्रुवयेरेऽपि यत्नतः ।
 विम्बस्य कौतुकस्यापि स्नपनस्योत्सवस्य च ॥ ३९ ॥
 श्रीभूम्योश्च तथा देव्योः सहैव स्थापना भवेत् ।
 एकमुग्मे तु देवस्य देव्योर्ध्यानं समाचरेत् ॥ ४० ॥
 स्नपनं च पृथकुर्याद्विम्बशुद्धचर्चमेव च ।
 शय्यावेष्टां तथैकस्यामाप्तीर्य शयनं पृथक् ॥ ४१ ॥
 बद्ध्वा प्रतिसरां तत्र शायथीत विधानतः ।
 कौतुकस्य तु देव्योश्च शयनं चैकमुच्यते ॥ ४२ ॥
 भिक्षे गर्भालये चैव तत्कर्मदे तथैव च ।
 पृथक् सर्वं च कर्तव्यमिति श्रोवाच पूर्वजः ॥ ४३ ॥
 स्थापिते कौतुके पश्चात्स्नपनान्त्वयस्य च ।
 तयोः सह प्रतिष्ठायां पञ्चामीश्च सहैव वा ॥ ४४ ॥
 तयोरपि पृथक् चेतु पृथग्गम्भीरं प्रदत्तयेत् ।
 यथोक्तं जुहुयुस्तेषु पञ्चामिषु तथैव च ॥ ४५ ॥
 कुर्मां संपूज्य विधिना देवस्यागिमुखं न्यसेत् ।
 ध्रुवयेरावया शक्तिं दीपादीन्मिवैव च ॥ ४६ ॥

ध्यात्वा देवं समावाह्य कुम्भं विम्बं समानयेत् ।

शेषं सर्वं च कृत्वैव पुनरन्तः प्रविश्य च ॥ ४७ ॥

ध्रुववेरं समावाह्य तस्मादावाहयेद्बुधः ।

बालालये तयोः पश्चात्प्रतिष्ठा चेत्तु तत्र च ॥ ४८ ॥

कौतुकादर्थ्यमानाद्वै विम्बादावाहयेत्तथा ।

एष एव विशेषः स्यादन्यत्सर्वं समं भवेत् ॥ ४९ ॥

अतः परं प्ररक्ष्यामि हौलकम्पं बुधोत्तमा ।

परिधायान्तं बलं सौत्तर्याद्बुलीयकं ॥ ५० ॥

तिष्ठेत्पुरस्तात्सम्यस्य होता प्रत्यङ्मुखः पुनः ।

अभ्यर्च्युत्तरेहीति होतारं प्रति संरुदेत् ॥ ५१ ॥

अभ्यर्च्यो देवतेत्याह स होता चाभ्यर्च्युं प्रति ।

पश्चादाचम्य कूर्चं च गृहीत्या पश्चिमासुरः ॥ ५२ ॥

स ओ नमः प्रवक्षेति तिष्ठन्नुद्यं समुचरन् ।

एष मामग्निं मन्त्रान्ते होतृशर्मन्तमेव च ॥ ५३ ॥

स्युक्तं नाम द्वितीयान्नममुमित्येव योजयेत् ।

भूने भद्रिज्यवीत्युक्त्या भूर्भुवः सुरं निनि ॥ ५४ ॥

अभ्यर्च्युं प्राङ्मुखो न वा प्रशोभतेत्युच्यते वदेत् ।

श्रोत्राज्जैतृच चादायानुत्तेति चान्नमः ॥ ५५ ॥

त्रिराहु मन्त्रा मर्मा प्रगपेन मनन्विता ।

होता तेनेत्तमोदाह त श्रुत्याऽभ्यर्चुरेव स ॥ ५६ ॥

ओ म्याहेति वमजिष्ठा तृप्तं जुहुयाद्बुधः ।

सामिपेनीमन्या होता शमेन्मन्त्रदश वक्ष्या ॥ ५७ ॥

ब्राह्मण भारतेत्यन्तमुक्त्वा जालैव बोधयेत् ।
 यजमानस्य होतुश्च प्रवदेत्यवरं क्रमान् ॥ ५८ ॥
 देवेद्वोमन् विद्ध इति पुनराहुस्तथैव च ।
 मानश्च यजमानश्चेत्काश्यपप्रवरं वदेत् ॥ ५९ ॥
 हौत्रक्रमेण होता च होत्रमेवं प्रशंस्य च ।
 आयास्विति समुचार्य मूर्तिमन्त्रैरनुक्रमात् ॥ ६० ॥
 तं देवमावहेत्यग्निमध्यस्थं च प्रयोजयेत् ।
 आदौ विष्णुं समावाह्य देवानायाहयेत्ततः ॥ ६१ ॥
 अभ्वर्युरपि तत्काले दक्षिणप्रणिधौ जले ।
 आहिमूर्त्यादि दशान्तं मूर्तिमन्त्रैर्यथाक्रमम् ॥ ६२ ॥
 आयास्यामीत्यावाह्य चोत्तरप्रणिधौ पुनः ।
 धात्रादिविष्णुमृतान्तान् देवानायाहयेत्तथा ॥ ६३ ॥
 आवाहनक्रमेणैव सुवेणाज्यं च निर्वपेत् ।
 मूर्तिमन्त्रक्रमेणाज्यं देवेभ्यो जुहुयात्पुनः ॥ ६४ ॥
 यज्ञशालाचतुर्दिक्षु वेदानभ्यापयेत्क्रमान् ।
 मागद्वारे चैव ऋग्वेद यजुर्वेदं तु दक्षिणे ॥ ६५ ॥
 पश्चिमे सामवेदं च उत्तरेऽध्वर्यवे तथा ।
 एवमेव क्रमेणैव वेदानभ्यापयेत्क्रमान् ॥ ६६ ॥
 आवाहितेषु सर्वेषु देवांस्तान् व्यापकमथा ।
 परितो यागशालायामर्चयेयुश्चतुर्दिशम् ॥ ६७ ॥
 एकादशोपचारैश्च ब्रह्माणं मध्यमेऽर्चयेत् ।
 वस्त्रिते द्वारदेशे तु घावादीन् षट् समर्चयेत् ॥ ६८ ॥

ध्यात्वा देव समागच्छ कुम्भ निम्न समानयेत् ।
 शेष सर्गं च दृष्ट्वा पुनरन्तः प्रविश्य च ॥ ४७ ॥
 ध्रुवरेरे समागतं तस्मादाग्राहयेद्बुधः ।
 गालालये तयोऽपश्चात्प्रतिष्ठा चेत्तु तत्र च ॥ ४८ ॥
 कोतुकादुर्च्यमानाद्वे निम्बान्नाग्राहयेत्तथा ।
 एष एव विशेषः स्यादन्यत्सर्वं समं भवेत् ॥ ४९ ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि होतस्तरं बुधोत्तमा ।
 परिधायाहतं बन्धु सौत्तरीयाद्बुलीयकं ॥ ५० ॥
 तिष्ठेत्पुरस्तात्सभ्यस्य होता प्रत्यङ्मुखः पुनः ।
 अर्घ्युर्होतरेहीति होतारं प्रति ममदेत् ॥ ५१ ॥
 अर्घ्यो देवतेत्याह ॥ होता चाध्वर्युं प्रति ।
 पश्चादाचम्य कृचं च गृहीत्वा पश्चिमामुखः ॥ ५२ ॥
 स आ नमः प्रवक्षेति तिष्ठन्नुच्चैः समुच्चरन् ।
 एनं मामिति मन्त्रान्ते होतृशर्मन्तमेव च ॥ ५३ ॥
 म्वकं नाम द्वितीयान्तममुमायव याचयेत् ।
 नूनं भविष्यतीत्युक्त्वा भूर्गवः सुमरे निनि ॥ ५४ ॥
 अध्वर्युं प्राङ्मुखो भृषा प्रगेऽग्नयचो वन्देत् ।
 प्रगेऽग्नयचं चात्मानुहं तेन जान्तव ॥ ५५ ॥
 तिराहुः सन्तना सर्गां प्रगवन् समन्विता ।
 होता तेनेत्तमोङ्कारं तं शुभं गार्ग्युरव स ॥ ५६ ॥
 आ म्वाहेति वन्निधुः घृताक्षं जुहुयाद्बुधः ।
 सामिधेनामस्तथा होता शमेत्यतदश क्रमान् ॥ ५७ ॥

ब्राह्मण भारतेत्यन्तमुक्त्वा ज्ञात्वाैव बोधयेत् ।
 यजमानस्य होतुश्च प्रवदेत्प्रारम्भमात् ॥ ५८ ॥
 देवेद्धोमन् विद्ध इति पुनराहुस्तथैव च ।
 ग्रामश्च यजमानश्चेत्काश्यपप्रारम्भं वदेत् ॥ ५९ ॥
 हौत्रक्रमेण होता च होतमेव प्रशस्य च ।
 आयातिगतिं समुत्कार्य मूर्तिमन्त्रैरनुक्रमात् ॥ ६० ॥
 त देवमागृहेत्यग्निमग्न्यु च प्रयोजयेत् ।
 आदौ त्रिण्यु समावाह्य देवावागृह्येत्तत ॥ ६१ ॥
 अर्धयुरपि तत्काले दक्षिणप्रणिधौ जले ।
 आदिमन्यादि शरान्त मूर्तिमन्त्रैर्यथाक्रमम् ॥ ६२ ॥
 आग्राह्यामीत्यावाप्य चोत्तरप्रणिधौ पुनः ।
 धारादिनिष्पुमृतान्नान् देवानावागृह्येत्तथा ॥ ६३ ॥
 आग्राह्यक्रमेणैव भुवेणाज्यं च निरूपेत् ।
 मूर्तिमन्त्रक्रमेणाज्यं देवेभ्यो जुहुयात्पुनः ॥ ६४ ॥
 यजशास्त्राचतुर्विधं वेदानध्यापयेत्क्रमान् ।
 प्राग्द्वारे चैव क्रमेण यजरेदं तु दक्षिणे ॥ ६५ ॥
 पश्चिमे सामपेदं च उत्तरेऽध्वरंजं तथा ।
 ण्यमेव क्रमेणैव वेदानध्यापयेत्क्रमान् ॥ ६६ ॥
 अग्राहितेषु सरंषु देवास्तान् ग्राह्यास्तथा ।
 परितो यागशालायां मर्चयेयुश्चतुर्दिशम् ॥ ६७ ॥
 एकदशोपचारैश्च ब्रह्मण मध्यमेऽर्चयेत् ।
 मर्त्यपते ह्यारदेशे तु धारादीन् षट् समर्चयेत् ॥ ६८ ॥

द्वारे तु द्वारपालोश्च तत्तन्नागमिरर्चयेत् ।

रुद्र पवित्र वाटेर्ना रवि शक्र शिव तथा ॥ ६० ॥

हवीरक्षरुमाग्नि च प्राच्याभिन्नान्यपूर्वम् ।

अग्निरोणान्तमभ्यर्त्य पश्चिमाभिमुखान् क्रमात् ॥ ७० ॥

भौम जगद्गुप्त दुर्गा यम मन्द च शोण्णिम् ।

मातृश्वेनार्चयेत्तत्र पार्श्वे वे दक्षिणे तथा ॥ ७१ ॥

प्रागादि पश्चिमान् च पृथयेदुत्तरामुग्रान् ।

निर्ऋति च महाकाल पुरण वरुण तथा ॥ ७२ ॥

बुध ज्येष्ठा च पुष्येण वायु वे प्राङ्मुग्रान् क्रमात् ।

पूजयेत्पश्चिमे पार्श्वे दक्षिणाद्युत्तरा तन्म ॥ ७३ ॥

शुक्र मुनाश्च भृगुवादीन् गङ्गा धन्य निशाकरम् ।

पञ्चमृतानि शान्त च प्रागन्त पश्चिमादिम् ॥ ७४ ॥

उदङ्मार्गेऽर्चयेद्देवान् क्रमाद्धि दक्षिणामुत्तरा ।

प्राच्या वहिस्तथा न्यक्ष त्रिभुवन च दक्षिणे ॥ ७५ ॥

मित्र च पश्चिमे पार्श्वे उदङ्मार्गे महीधरम् ।

द्वारस्य दक्षिणे पार्श्वे वहिर्विष्णुमर्चयेत् ॥ ७६ ॥

उत्तरे च तथा पार्श्वे नागराज समर्चयेत् ।

द्वारस्याभिमुखे स्यान् श्रीभूत सप्तगर्चयेत् ॥ ७७ ॥

वीर्य चन्द्रजाम्भोजभूताश्च प्रमुखे क्रमात् ।

प्रागन्तमर्चयेदेतान् यथाशक्नुमस्तन्मिदम् ॥ ७८ ॥

स यनत्त्वमिह चरेति प्रनापतय त्यपि ।

पमिधर्मतये स्वाहा चादित्येभ्य इति नुमन् ॥ ८ ॥

विश्वेभ्यो देवेभ्यश्चेति मरुद्गणेभ्य नति नुमन् ।

भूरग्रे च इत्यादि महाम्याहृतिभि सह ॥ ९ ॥

शतदृशो यनदेव सहस्राह्निरिष्यते ।

पञ्चराष्टमप्येव जयाद्यपि तथैव च ॥ १० ॥

अभ्यातानाश्च जुहुयाद्वाष्ट्रभृद्भिस्तत परम् ।

यद्वैवायं कृष्माणैर्जुहुयाच्चदनुमान् ॥ ११ ॥

चिरायुष गमित्युक्ता पुण्येवेति समुच्चरन् ।

पद्मापत्त इतीत्युक्ता भृष्य मुनये इति ॥ १२ ॥

ब्रह्मजिज्ञान हिरण्यगर्भं ति ह्य ब्रह्मण भूना ।

रुद्रमन्य त्रियम्बरमिति रोद्र प्रकीर्तितम् ॥ १३ ॥

षावाष्टिभ्यो यम्या आ तम्बुपोधृत्य इत्यपि ।

य एष वितत्य विश्व योनोभिद्वारदेवता ॥ १४ ॥

मुनीन्द्र ब्रह्मन्तियाय सध्याय इति व शुभम् ।

तथा च तापसायेति बग्नानसायाच्युतनि च ॥ १५ ॥

किष्किन्धाय च द्युक्ता तथा तीक्ष्णाय वै शुभम् ।

एतावै द्वारपालाय जुहुयात्तदनुक्रमान् ॥ १६ ॥

लातारगिन्द्रमित्याद्या ऐन्द्रमन्त्राग्नयोदश ।

अग्निर्भूर्धोयमग्निश्च मन्त्रावमेरिति स्मृतौ ॥ १७ ॥

यमोदाधार नमस्तेति मन्त्रो याम्यौ प्रकीर्तितौ ।

वसव सहस्राग्नेति मन्त्रो ह्यो नेर्ऋतो मतो ॥ १८ ॥

ये ते शतमुदुत्तममयाश्वामेति च क्रमात् ।

आपः सजन्तु चत्वारो वारुणाः संप्रकीर्तिताः ॥ १९ ॥

मरुतः परमात्मेति भारुनौ मिश्रवाससः ।

एतांश्च मन्त्रौ कौवेरौ सौ च सौम्यौ प्रकीर्तितौ ॥

ईशानेति च ईशेति द्वावेताधीशदेवतौ ।

उदुत्यं जातवेदेति चित्रं देवेति भास्करौ ॥ २१ ॥

ममाग्नेत्यहमग्नेति अग्न आयाहि वीसये ।

इति त्रयः क्रमादुत्तमः मन्त्रा अज्ञारकस्य वै ॥ २२ ॥

मभुर्वेद्यो ग्रहाधिप इति शानैश्वराविगौ ।

बृहस्पतिर्देवानां बृहस्पतिः सोममित्यपि ॥ २३ ॥

बृहस्पते अतियदुभयाम गृहीतेति च ।

वार्हस्पत्यास्तु चत्वारो मन्त्रा एते समीरिताः ॥ २४ ॥

अविष्टजो य तद्विष्णोस्तद्विप्रास इति त्रयः ।

शुभस्य मन्त्राः सप्तोक्ताः क्रमान्मन्त्रविशारदैः ॥ २५ ॥

प्रजासते शुभंभ्ययंभूरिति शौर्का गतावुभौ ।

भूमामिनीष्टगामिनीति गात्रेभ्यौ संप्रकीर्तितौ ॥ २६ ॥

सोमयन्मम यातेति सौम्यौ मन्त्रावुभौ मतौ ।

रुद्रमन्य त्रियन्वक्रमिति रौद्री प्रकीर्तितौ ॥ २७ ॥

जगद्भुव जगद्भुवो मुत्रमस्य इति क्रमान् ।

मुत्रमस्यो रुद्रभुवो, जगद्भुव इति क्रमान् ॥ २८ ॥

जगद्भुवोयोयजद्भुवः कौमाराः पडिगे गताः ।

अतो देवा इदं विष्णुरिति त्रैवौ तु पौरुषौ ॥ २९ ॥

अत्रिप्रोक्ते समुत्तर्चनानुस्मरणे

- या ब्रह्मचारिणी मा चारु महामन्या प्रकीर्तिनौ ।
 एषामराणां याम्येति ज्येष्ठामन्त्रौ मनानुभौ ॥ ३० ॥
- जातयेदम इत्याद्या दुर्गामन्त्राः पटीरितौ ।
 नन्दिन्यापो विप्रेशेति नन्दिन्यौ सप्रकीर्तिनौ ॥ ३१ ॥
- शांखाभूतेति च तनो देवी प्रगहिनीति च ।
 मन्त्राधिमौ तु ग्रान्थिन्यौ मन्त्रविद्विस्ताह्नौ ॥ ३२ ॥
- विमिनीभृता प्रविद्युता शाखिन्यास्तु मनानुभौ ।
 गर्हो वाणी च विद्या नो प्रगहिण्या प्रकीर्तिनौ ॥ ३३ ॥
- मानद्वयामह चेति विदारिण्या प्रकीर्तिनौ ।
 ययामन प्रमप्येति दद्रुण्या सप्रकीर्तिनौ ॥ ३४ ॥
- याम्यो या मानसेत्येता गङ्गागण्डो प्रकीर्तिनौ ।
 यनम्बमार्गादस्मैनि भार्गवौ सप्रकीर्तिनौ ॥ ३५ ॥
- कस्याङ्गिरा विष्मास्यनी मारीचमन्त्रकौ ।
 न्यापनेते यो मम्मर इति द्वौ पौलनौ म्भनौ ॥ ३६ ॥
- य ण्योऽद्वान जानन्दरो पौलम्यो सप्रकीर्तिनौ ।
 प्रप्रायशो ये निप्यन्ता कृते रित्यनुभाषितौ ॥ ३७ ॥
- यो नो वामिष्ठ सप्तेति वामिष्ठो सप्रकीर्तिनौ ।
 य जानम्ये य ण्य इत्यायेनो मध्यकीर्तिनौ ॥ ३८ ॥
- स ण्को मूर्यम्बेष्टुमध्वेन्याकाशान्य प्रकीर्तिनौ ।
 मरुत्या यो मानरित्रा मन्त्रौ नो वायवो मनौ ॥ ३९ ॥
- दृशस्फेरोजोर्भाति पैतिहोरो मन्त्रानुभौ ।
 आपो विच चातुर्यं च तोयमन्त्रो प्रकीर्तिनौ ॥ ४० ॥

तथा आदित्या तस्त्रीणि महीमन्तौ प्रकीर्तितौ ।

पावका नः, महोऽर्णेति मन्त्रौ सास्वताखुगौ ॥ ४० ॥

शेसानि यच्छद्भूयः आत्मेति लक्ष्म्याः प्रकीर्तितौ ।

य उत्तमोऽग्नेः पथा यं न्यक्षमन्तावितीरितौ ॥ ४१ ॥

यमर्पयन्ति यः संहरेति वैवस्वताविमौ ।

म्रक्षामधीशो नीतं धृतमिति मैत्राविति स्मृतौ ॥ ४२ ॥

येनष्टेर समृद्धेति मन्त्रौ सप्तुभ्य संस्मृतौ ।

चरं पचेच्छुक्तां च धैर्यस्य स्मृतादुभौ ॥ ४३ ॥

चतुर्भुजा या लोकेति ब्राह्मणा देव्याः प्रकीर्तितौ ।

क्षिणेत्रपारीचिहेति गणेश्वर्याः प्रकीर्तितौ ॥ ४४ ॥

ज्वालाभाला च बालेति कौमार्याः संप्रकीर्तितौ ।

सुगो युगे सपरमा वैष्णव्याः संमतादुभौ ॥ ४५ ॥

कल्पेप्यन्तेष्विति तथा वाराह्यास्तौ प्रभाषितौ ।

सा सवेदेयः मालेति तथैन्द्राण्याः प्रकीर्तितौ ॥ ४६ ॥

चण्डीहरीति मोहीति द्वौ तु कात्याः प्रकीर्तितौ ।

धानास्य विश्व फुल्लेति पुष्परक्षकदैवतौ ॥ ४७ ॥

विद्वान् यत्ने सौर्य इति धन्निरक्षकदैवतौ ।

आग्नेय प्रेषाम इति वैष्णव्येनौ तु कीर्तितौ ॥ ४८ ॥

शतधरं कट्यानीति गारुडौ च प्रकीर्तितौ ।

धर्मोधमादौ योगन्धर इति चैतायकौ मतौ ॥ ४९ ॥

यमर्पयन्ति ज्ञानो नि शेषस्य परिकीर्तितौ ।

भूमाननोऽग्ने वज्र्योऽग्नि सौदर्शनौ स्मृतौ ॥ ५० ॥

आज्यं योद्धाकृत्यश्च जुहुयुस्ते पृथक् पृथक् ।
 तथा द्वादशकृत्वोऽथ दशकृत्वोऽथवा पुनः ॥ ६२ ॥
 पयोदधिपृतैर्युक्तैस्स जुहा यथाक्रमम् ।
 जुहुयाद्विष्णुसूक्तेन पञ्चामिषु सत्यजकम् ॥ ६३ ॥
 आज्यं सुचा गृहीत्स्व यज्ञेषुर्वैष्णवैरपि ।
 जुहुयात्पैण्डरीकाम्नावतो देवादिर्वैष्णवम् ॥ ६४ ॥
 श्वेताब्जाष्टोत्तरशतं घृतगन्धसमायुतम् ।
 आप्तुत्याप्तुत्य जुहुयाद्वायव्या वैष्णवी ध्रुवन् ॥ ६५ ॥
 रक्ताब्जं बिल्वपत्रं वा श्वेताब्जानामलामके ।
 आज्यं तु विष्णुसूक्तेन पुरुषसूक्तेन ह्वयताम् ॥ ६६ ॥
 पारमात्मिकमन्त्रैश्च देवं ध्यायन् जुहोति वै ।
 इन्द्रादीनां च होमेषु तत्तन्मन्त्रैः पृथक् पृथक् ॥ ६७ ॥
 आज्यं पिशतिकृत्यश्च सुधेण जुहुयात्क्रमात् ।
 तेषां सर्वेषु होमेषु यज्ञेषुर्वैष्णवैः पुनः ॥ ६८ ॥
 सभ्यामिषि पैण्डरीकामि विना सर्वामिषु क्रमात् ।
 अन्तर्होमश्च कर्तव्यः सूत्रोक्तविधिना पुनः ॥ ६९ ॥
 मन्त्रान्तर्धर्तिनं विष्णुं भगवन्तमनुस्मरन् ।
 स्थाहान्तं सर्वमन्त्रांश्च जुहुयात्तदनुक्रमात् ॥ ७० ॥
 [इदं तु विष्णवे हव्यं न ममेति वदन् पुनः ।
 मन्त्रोक्तदेवतायाश्च चतुर्व्यन्तं च केचन] ॥ ७१ ॥
 मृत्तनीतैश्च वाचैश्च रात्रिशेष नयेद्बुधः ॥

इति श्रीवैतानसे अत्रिप्रोक्ते समूहार्चनाधिकरणे पञ्चमिहोमविधिर्नाम

तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

तत् प्रभाते द्वाचार्यं श्यामस्तथा यथात्रिणि ।
स्नात्वा सन्ध्यामुपास्येन्न तर्पयित्वा यथाक्रमम् ॥ १ ॥
ब्रह्मयज्ञं च कृत्वा यज्ञान्नां प्रविश्य च ।
शयानं देवमात्साद्य प्रणम्यैवानुमान्य च ॥ २ ॥
तत् शुभं त्वरिं स्त्रिदशैकैरेण प्रनेधयेत् ।
भू प्रच दति प्रोच्य देवदेवं प्रणम्य च ॥ ३ ॥
विष्णुमुक्तं मनुष्यार्थं देवमुत्वासेत्पुनः ।
विमोच्य वस्त्रमाल्यार्दान् पुनरन्यैर्निभूषयेत् ॥ ४ ॥
अथ रत्नानि चादाय धातुर्गजादिभिः सह ।
पुष्पाक्षतानि चादाय गर्भगेः प्रविश्य च ॥ ५ ॥
अर्चापीठस्य तन्मध्ये वृत्तध्वजे यथाक्रमम् ।
पञ्चविंशतिसंख्यानि पद्मानि परिकल्प्य च ॥ ६ ॥
रत्नधातुादिकं सर्वं तमेतत्प्रभिमन्त्रयेत् ।
ध्वजमध्ये तलेनैव स्थापयेद्द्रौक्महस्तिनम् ॥ ७ ॥
शतधारेणि मन्त्रेण सौवर्णं गरुडं तथा ।
ब्रह्मस्थानं ब्रह्ममणिं ब्रह्मदेवादिमुच्चरेत् ॥ ८ ॥
दन्द्रं प्रणम्यित्युत्तुं देवेन्द्रे वज्रमुत्तमम् ।
अग्नावमेति चाग्नया सात्किरुं प्रतिपद्यते ॥ ९ ॥

यमोदाधादिना याम्ये वैद्वर्यं प्रक्षिपेद्गुरुः ।
 वसवः प्रथमेत्युक्ता नैर्ऋत्यां शंखजं क्षिपेत् ॥ १० ॥
 एते शतेति वारण्यां कासीसमपि निक्षिपेत् ।
 मरुतः परमात्मेति वायव्ये पुष्यरागकम् ॥ ११ ॥
 सोमं राजानमित्युक्ता चन्द्रकान्तं तु सौम्यके ।
 ईशानेति च मन्त्रेण चैशान्ये नीलमुत्क्षिपेत् ॥ १२ ॥
 श्रीरूपं च श्रियः स्थाने श्रिये जात इति म्रुवन् ।
 हरिणा हरिणीस्थाने मेदिन्यादि समुच्चरन् ॥ १३ ॥
 शं नो निधत्तामिति च वासुनेरमृताश्मकम् ।
 धाता धातूणामिति च साध्येभ्यो लोहिताश्मकम् ॥ १४ ॥
 विश्वेदेवस्य चेत्युक्ता विश्वेभ्यश्चोत्तलं मणिम् ।
 अधिब्रह्मायसतेति सिद्धानां तु प्रवालकम् ॥ १५ ॥
 इमा गूर्धन्यामित्युक्ता गन्धर्वेभ्यो मन शिलाम् ।
 अप्सरस्तु म्रुवन्विद्वानप्सरेभ्योऽथ शुक्तिजम् ॥ १६ ॥
 य काद्रवेय इत्युक्ता नागेभ्यो किमल ददेत् ।
 अर्यग्न इति गन्धेण अर्यग्नौ कुरुविन्दकम् ॥ १७ ॥
 तन्त्रीण्येवेति च ददेद् भूतेभ्यो नीलमुत्तलम् ।
 अमृताश्मानि रत्नानि मध्ये नान्तरदिक्षु वै ॥ १८ ॥
 शं नो निधत्तामित्याद्यैर्मन्त्रैर्न्यस्य यथाक्रमम् ।
 सौवर्णं गौरिकं चैव हरिताल मन शिलाम् ॥ १९ ॥
 अञ्जनं चैव श्यामाकं कासीसं पारुदं तथा ।
 सौराष्ट्रकं च सगृह्य शुद्धं गोरोचनं तथा ॥ २० ॥

पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैस्तु नहिर्नन्नादिषु न्यसेत् ।
 सर्वमन्धयुत बीज पदे प्राञ्चि तु निक्षिपेत् ॥ २१ ॥
 गेन्द्रे तु पष्टिकान् ग्रीहिमाप्तमुद्रकुलुत्थमान् ।
 तनो गोधूममुद्रैश्च तिलतिलस्वैम्मत परम् ॥ २२ ॥
 यत्रद्वय तत पश्चार्नाचार सप्रियङ्गुभि ।
 सोम्ये तु गुद्रगोधूमानेशान्ये सर्वनीजकम् ॥ २३ ॥
 पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैश्च क्रमेणैतान् नहिन्यमेत् ।
 श्रावत्साद्यान् मुण्णेन यथाज्ञात्त प्ररुन्पितान् ॥ २४ ॥
 ब्रह्मन्धानस्य परिनो विन्यमेत्तान् क्रमेण तु ।
 भूयाम इति चोक्ता तु श्रीवत्स चेन्द्रके न्यसेत् ॥ २५ ॥
 आग्नेय्या पूर्णमुग्ध तु नम मुग्नेमीनिमन्वन ।
 याम्ये गेरा न्यमेत्तत्र ■ ण्फोऽभून्निति क्रमान् ॥ २६ ॥
 देवस्य त्वनि नेत्रत्या न्यमेद्वान्दर्शन बुध ।
 मन्त्रयुग्म तु वारुण्यामतो देवादिमुचरन् ॥ २७ ॥
 वायव्यामद्भुश न्यस्य क्षमापेकामिति मन्त्रत ।
 तन्मायशोम इत्युक्ता शङ्ख सोम्ये विनिक्षिपत् ॥ २८ ॥
 प्रज्ञा देवेति चेशान्ये चावर्त विन्यमेद्बुध ।
 गदाचक्रासिंशर्त्ताश्च शर मध्ये च दक्षिणे ॥ २९ ॥
 भूमाननोद्य इत्युक्ता प्रत्येक च मुनिक्षिपत् ।
 वामभागे तथा शङ्ख शार्ङ्गरेटक्मेव च ॥ ३० ॥
 तन्मायशोम इत्युक्त्वा प्रत्येक विन्यमेद्बुध ।
 ब्राह्मणानां हिनार्थाय मुह्युमादीनि निक्षिपेत् ॥ ३१ ॥

अन्येषामपि वर्णानां तत्तच्चिह्नानि निक्षिपेत् ।
 श्रीरूपं च श्रियः स्थाने श्रिये जाते इति ब्रुवन् ॥ ३२ ॥
 हरिणीं हरिणीस्थाने मेदिन्यादि समुच्चरन् ।
 प्रजापतिमिति प्रोक्तवा कूर्मरूपं हरिं क्षिपेत् ॥ ३३ ॥
 यथाशक्ति सुवर्णेन सर्वाण्येतानि कल्पयेत् ।
 अलाभे सर्वरत्नानां सुवर्णं तत्र दापयेत् ॥ ३४ ॥
 अलाभे सर्वधातूनां पारदं तत्र निक्षिपेत् ।
 अलाभे सर्वजीवानां यवं प्रतिनिधिं हरेत् ॥ ३५ ॥
 क्षौमेणाच्छाद्य तच्छुभ्रं सुधया परिपूरयेत् ।
 पीठे पुरातने पूर्वं रत्नादौ सुप्रतिष्ठिते ॥ ३६ ॥
 तच्छ्रद्धादिकं बुध्या मन्त्रास्तान् समुदीर्य च ।
 ओषोहिष्ठेति तन्मन्त्रैः प्रोक्षयेच्च बुधोदकैः ॥ ३७ ॥
 यावद्रत्नादिकं सर्वं तस्मिन् स्थाने न जीर्यते ।
 कर्तुर्वैशस्य तत्स्थानं तावद्ब्रह्मसमृद्धिदम् ॥ ३८ ॥
 तन्माद्राहृत्य रत्नार्दान् विन्यसेदुक्तमार्गतः ।
 ततस्तु पीण्डरीकानि विसृज्यद्विधिवद्बुध ॥ ३९ ॥
 सभ्यमग्निं मुसरक्ष्य नित्यहोमाय विन्यसेत् ।
 आलयाद्दक्षिणे पार्श्वे कुण्डगोपागनाग्निवन् ॥ ४० ॥
 कुर्यान्महामसे वायु नैमित्त्यं निर्वज्जेत तत्र ।
 कृत्वा तत्र निष्ठायाग्निं नित्यहोमं समाचरेत् ॥ ४१ ॥

फलं भवत्यमन्देहस्तस्मान्छक्तिं न यजयेत् ।
 यजस्मिणि मृदात्मा दक्षिणां न ददेद्यत्नि ॥ १७ ॥
 तेषां पदार्थिनामेव तत्फलं म्यात्र सजयः ।
 हन्त्यल्पदक्षिणो यज्ञो यजमानविशेषतः ॥ १८ ॥
 यज्ञेऽस्मिन् विधियद्वा भूषणादिपरिच्छिद्यम् ।
 उपयोगार्हवस्त्राणि स्वममुन्यानि मुन्यन् ॥ १९ ॥
 आचार्यायेन दानं च तत्सर्वं फलदाक्षिणा ।
 नतो मुहूर्ते सप्ताश्वे यजमानममन्विन ॥ २० ॥
 आचार्यश्च प्रमन्त्रात्मा ऋक्षिभिः स्थापकैः सह ।
 नृ प्रपद्ये इति प्रोक्त्वा कुसुमाक्षरिमुत्सृजेत् ॥ २१ ॥
 क्षमस्य देवदेवेति प्रणम्यैवानुमान्य च ।
 सर्ववाचरासायुक्तं सर्गालङ्कारसयुतम् ॥ २२ ॥
 नृत्तगेयसमायुक्तं छन्दोवासरसयुतम् ।
 ब्रह्मपोषसमायुक्तं शास्त्रं नृत्तमुच्चरन् ॥ २३ ॥
 तोयधारासमायुक्तं पुष्पगृष्टिसमन्वितम् ।
 कुम्भं सगृह्य शिरसा धारयन्नग्रतो व्रजेत् ॥ २४ ॥
 स्थापका देवमादाय गच्छेयुस्तत्रनन्तरम् ।
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा देवागारं प्रतिक्ष्य वै ॥ २५ ॥
 पूर्णकुम्भं यपेत्तत्र देवदक्षिणार्थं च ।
 अस्मभ्यं जपित्वेन देवं ध्यायन् तथैव च ॥ २६ ॥
 भक्तियुक्ता प्रमन्त्राश्च पूजोक्ता स्थापका क्रमान् ।
 प्रतद्विष्णुस्तवत इति ब्रह्मस्थाने च फालुम् ॥ २७ ॥

पार्श्वयोरुभयोर्देव्यौ दक्षिणे स्नाभं ततः ।
 औत्स्यं चोत्तरे पार्श्वे स्थापयेयुश्च भक्तिनः ॥ २८ ॥
 ध्यायन्तो देवदेवेशं तथा पुराणसूक्तकम् ।
 एकाक्षरादिसूक्तं च विष्णुसूक्तं च वैष्णवम् ॥ २९ ॥
 देवपादसृष्टो भूत्वा जपेयुर्ध्यानसंयुताः ।
 ध्रुवस्य दक्षिणे पार्श्वे स्थिरा चोद्दुमुखो गुरुः ॥ ३० ॥
 आत्मसूक्तं च शान्तिं च जपेत्सम्यक् समाहितः ।
 देवदेवं तथा ध्यायन् प्रसन्नो भक्तिर्भूयुतः ॥ ३१ ॥
 ध्रुवस्य पार्श्वे सृष्टा च ध्रुवसूक्तं तथैव च ।
 एकाक्षरादिसूक्तं च पुराणसूक्तं च वैष्णवम् ॥ ३२ ॥
 विष्णुसूक्तं जपेत् ध्यायन् परमात्मानमव्ययम् ।
 भूर्भुवः सुवरित्स्वरगा मूर्ध्नि नाभौ च पादयोः ॥ ३३ ॥
 क्रमेणैव तु संस्पृश्य संन्यसेदक्षरान् क्रमात् ।
 तत्पीठे पादयोर्मध्ये यकारं संन्यसेत्पुनः ॥ ३४ ॥
 सुवर्णवर्णमाचरन् सर्वकारणमव्ययम् ।
 हृदये परमं बीजं संन्यसेत् ध्यानमेयुतः ॥ ३५ ॥
 मणर्वर्णेष्टयित्वा च जपेदेकाक्षरादिकम् ।
 इदं विष्णुरिति प्रोच्य कुम्भस्थं शक्तिसंयुतम् ॥ ३६ ॥
 कूर्चेनादाय तत्तोयमायातु भगवानिति ।
 विष्णुमात्राहयामीनि सावयेद्विष्वमूर्ध्नि ॥ ३७ ॥
 आवाहयेद्यनुर्भिध नामभिः पुराणदिकैः ।
 एवमावाहनं कुर्याद् ध्रुववेरे तु पूर्वतः ॥ ३८ ॥

वेग मन्त्रोविधानेन भक्त्या चाराहणे कृते ।
 भक्तानुस्मृत्या देवो निम्न व्याप्य तिम्रति ॥ ३९ ॥
 अन्तर्गृहीध नत्सर्गं व्याप्य नारायणं स्मित ।
 इत्येव मुनिगतेनि वर्तन्ति मुनिमत्तमा ॥ ४० ॥
 श्रीनार तु श्रियो मद्या रसर हृदये न्यमन् ।
 नक्षिणे तु श्रिय देवा महा नामे समाह्वयेत् ॥ ४१ ॥
 अयुक्तभेत्तद्विद्युत्पत्त्या न्यमे सन्ध्यामूर्चस्मृ ।
 पूर्वोक्ताभ्याग्न्याः स्याद्वे कोतुकात्पि ॥ ४२ ॥
 ध्रुवमरणं । शक्त दीपादापमिषं क्रमान् ।
 ध्यात्वा तत्र कान्तुं तत्र स्नानं चोत्सवे तत्र ॥ ४३ ॥
 ध्रुवमरणं । शक्त ध्यात्वा तत्राह्वयेत्क्रमात् ।
 श्रद्धाद्वेषु स्नानं कृत्वा च स्यात्समनुदीर्यया ॥ ४४ ॥
 पुष्पद्रव्यैश्चैक पाटान्ते स्नानं ददेत् ।
 त्रिधाभिकानामित्युक्तं वा स्वागतं च बदेद्भुज ॥ ४५ ॥
 यथैव गार्हपत्याग्नेरन्वाहार्यं प्रणम्यते ।
 तन्माताग्राहनीयेऽपि नित्यमग्निं प्रणीयते ॥ ४६ ॥
 तथैव ध्रुवमरात्रिं कान्तुं स्नानं तथा ।
 जीत्वा च तथा निम्न नित्यगात्राय चर्चयेत् ॥ ४७ ॥
 उभये भित्तिपार्श्वे च प्रवेशौ च समाह्वयेत् ।
 पुराणस्य मृगोश्वापि धावादीनां यथाक्रमम् ॥ ४८ ॥
 भाणस्यापि सन्ध्यायाम्नास्यस्य तमेव च ।
 तथैव्युक्तं च तथा श्राभूतस्य तत्र परम् ॥ ४९ ॥

गरुडस्य च शान्तस्य न्यक्षादीनां यथाक्रमम् ।
 इन्द्रादिलोकपालानां चक्रादीनां यथा क्रमात् ॥ ५० ॥
 महाभूतस्यापि तथा क्रमेणावाहनं चरेत् ।
 एतेषां तु पृथक्कुम्भे विन्ये हीने तु तत्पर ॥ ५१ ॥
 तत्काले देवकुम्भं तं नीत्वा ध्यात्वा च तत्र तान् ।
 तत्कुम्भस्थजलेनैव ध्यात्वाथावाहयेदिमान् ॥ ५२ ॥
 सेवीषां परिवाराणां हीने विन्ये च कौतुके ।
 ध्रुवघरे प्रतिष्ठाप्य पूर्वपीठे समर्चयेत् ॥ ५३ ॥
 ध्रुवघरेऽपि हीने तु पीठे वा केचलेऽर्चयेत् ।
 आचार्यः स्थापकाद्यैश्च सहित मुसमाहितः ॥ ५४ ॥
 पुण्याहं वाचयित्वा ब्रह्मघोषं च करयेत् ।
 तस्यान् कुम्भस्वरत्नार्दानाचार्याय ददेन्मुद्रा ॥ ५५ ॥
 तत्कुम्भस्थजलेनैव य स्नायाद्वक्तिमान् नर ।
 आत्मानं प्रोक्षयेद्यो वा सर्वपथैः प्रमुच्यते ॥ ५६ ॥
 सर्वदोषप्रशमनं सर्वकामाभिवृद्धिदम् ।
 एतस्माद्वै समं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ५७ ॥
 नित्यार्चनाविधानेन भक्तियुक्तोऽर्चयेत्क्रमात् ।
 पायसाद्यैर्विभिन्नेषु निवेद्य च पुनः पुनः ॥ ५८ ॥
 विधिना वलिमभ्यर्च्य कारयेत्तत्पदक्षिणम् ।
 तद्दिने चोत्सवस्यापि सायं घोषणमाचरेत् ॥ ५९ ॥
 तद्दिनेऽर्चां समारभ्य यजमानस्य अक्षिणः ।
 उत्तरं वारयेद्विष्णोरुत्पत्योत्तविभक्तनः ॥ ६० ॥

अशक्ता विधिना रात्रौ कलत्रै म्नापयेत्कमान् ।
 प्रतिष्ठान्त प्रभृत्यैव नित्य सम्यग्निधानत ॥ ६१ ॥
 नित्यार्चनमग्निच्छिन्न हविषा च निवेदनम् ।
 भक्त्या प्रयत्नत शक्त्या श्रद्धायुक्तश्च कारयेत् ॥ ६२ ॥
 अन्यथा यत्नमानश्च ग्रामश्चापि विनश्यति ।
 अर्चनाद्य हविर्दानाद्गच्छेद्विष्णो पर पदम् ॥ ६३ ॥
 संप्रणामेव देवाना प्रतिष्ठविधिरेव वै ।
 कल्प साधारण प्रोक्तो मन्त्र एव विशिष्यते ॥ ६४ ॥
 मानमन्यप्रभदश्च मन्यन्मन्त्रेणैवरापि ।
 तान्मन्त्रैश्चिन्त्यैव याचयेन्मन्त्रकर्मसु ॥ ६५ ॥
 विभिन्न प्रतिष्ठा यो भक्त्या विष्णोस्तु कारयेत् ।
 तस्य कायकृत् पाप तद्गुणान्नैव नश्यति ॥ ६६ ॥
 यद्यकामयते सर्वं लभत्येव न सशय ।
 पूजयान्नगतात्मन्य पितर प्रतिमता ॥ ६७ ॥
 मातृप ॥ च य ज्ञातात्मन्य मातामहादय ।
 तस्य पुत्रपौत्राद्या जाताश्चैव विशन्ति ॥ ६८ ॥
 सर्वे त च गान यान्ति मय्य पूर्वं परं मत ।
 श्रुते सम्यग्विहितं यावद्विन्द्यात्तत ॥ ६९ ॥
 पुन प्राप्य हरन्मन्त्रं विष्णुभक्तमन्त्रितम् ।
 गुरुरित्य यथाशक्त यावदाभूतमप्यसम् ॥ ७० ॥
 भूतानामर्चनादे नु रिज्या मायु यनाप्रयान् ।
 जातुगम्यन्तादृशस्तान्मन्त्रमृजिम् ॥ ७१ ॥

यजमाने मृतेऽप्येवं समूर्तं भुवि तिष्ठति ।
यः सम्यक् पालयेदेतदधिकं यश्च कारयेत् ॥ ७२ ॥
ब्राह्मणो यजमानश्चेत्तस्य कथं हृतं क्षणात् ।
पतं सर्वं विनश्यैव सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ ७३ ॥
क्षत्रियो विजयं कीर्तिं धनधान्यादिसम्पदं ।
सागरान्तां महीं प्राप्य चक्रवर्ती भवेत्तत् ॥ ७४ ॥
सर्वक्षत्राभिवन्द्यश्च विष्णुसारूप्यमाप्नुयात् ।
वैश्यस्तु धनधान्यार्थं तेजस्वी षडुवर्षिनः ॥ ७५ ॥
पुत्रवान् षडुमान् भूत्वा विष्णुसारूप्यमाप्नुयात् ।
शूद्रोऽपि तत्कुलश्रेष्ठं प्रजापान् ज्ञानवान् भवेत् ॥ ७६ ॥
इहलोकमवाप्स्यैव विष्णुलोकं स गच्छति ।
तद्गामयजमानस्य राज्ञो राष्ट्रस्य शान्तिदम् ॥ ७७ ॥
आद्येष्टकादिकर्तापि लभते मौलिकं फलम् ।
अवतारांश्च भक्त्या तु कारयित्वा विधानतः ॥ ७८ ॥
प्रथमापरणे तत्र यथाशक्ति यथेप्सितम् ।
प्रतिष्ठाप्य विधानेन कारयेद्वर्चनं पुनः ॥ ७९ ॥
यदिच्छेद्दक्षिणे रामं सीतालङ्गमणिसुवम् ।
यमवायव्योर्मध्ये प्रतिष्ठाप्य न्याऽर्चयेत् ॥ ८० ॥
कुपेरेशानयोर्मध्ये विधिना कृष्णमेव च ।
रश्मिणीसत्यभामाभ्यां प्रतिष्ठाप्यथार्चयेत् ॥ ८१ ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिपकरणे आचार्यदक्षिणादिविधिर्नाम

षट्त्रिंशोऽध्यायः

अनः परं प्रवक्ष्यामि मूर्तिमन्त्रक्रमं बुधाः ।
हौलं ह्यावाहनं चैव अर्चनादीन् समाचरेत् ॥ १ ॥
मूर्तिमन्त्रानिति प्राहुर्नाममन्त्रान् मनीषिणः ।
नारायणः परं ब्रह्म परमात्मेति कीर्त्यते ॥ २ ॥
तद्रूपं यत्परं मूढममश्वरं निष्कलं च यत् ।
तत्स्थानीयं ध्रुवं धरं ध्रुवरूपं ध्रुवस्य वै ॥ ३ ॥
आसनाद्युपचारैश्च तदर्थनमुदाहृतम् ।
त्रिकालं पादयोमस्य पुष्पन्यासं समाचरेत् ॥ ४ ॥
येनैव पुष्पन्यासेन ध्रुवधराचनं भवेत् ।
विष्णोर्यत्मकलं रूपं स्थूलं भवत्य कारणम् ॥ ५ ॥
तत्स्थानीयमिति प्रोक्तं कौतुकं तेन नित्यम् ।
आसनाद्युपचारैश्च कौतुकं मन्यगर्चयेत् ॥ ६ ॥
चानुवर्ण्यममृद्वचर्थं चनम् पुरुषादिकाः ।
आद्या मूर्तियुताम्वेता मूर्त्यं पञ्च च स्मृता ॥ ७ ॥
स्थानकं चामने वापि शयने च तत्रैव च ।
विष्णुं च पुरुषं सत्यमच्युतं चानिरुद्धकम् ॥ ८ ॥
पञ्चमूर्तीयमन्त्रैश्च देवमावाह्यं चार्चयेत् ।
अथवा शयने विष्णुमनन्तशयनं त्विति ॥ ९ ॥

अनादिनिधनं चेति चात्यन्ताद्भुतमित्यपि ।
 अग्निते महिमानं तमित्युक्त्वा देवमर्चयेत् ॥ १० ॥
 चतुर्भिर्मूर्तिमन्त्रैश्च चातुर्वर्ण्यसमृद्धये ।
 आवाहनं च देवानामर्चनं च समाचरेत् ॥ ११ ॥
 श्रियं धृतिं पवित्रीं च प्रमोदाधायिनीं श्रियम् ।
 हरिणीं पौष्णीं क्षोणी च महीमिति महीमपि ॥ १२ ॥
 ब्रह्मणं च ब्रह्मार्पितं पितामहमिति क्रमात् ।
 हिरण्यगर्भमित्युक्त्वा ब्रह्मणं रुद्रमेव च ॥ १३ ॥
 उग्रपतिं गोपतिं च शर्वमित्येव शङ्करम् ।
 मार्कण्डेयं च पुण्यं च पुराणममित क्रमात् ॥ १४ ॥
 मार्कण्डेयमथावाह्य पद्मापितरमित्यापि ।
 धातुनाथं च ख्यतीक्ष्णं भृशुं चेति भृशुं तथा ॥ १५ ॥
 धातारं डम्बिनं चेति सनिलं गद्गरं पुनः ।
 धातारं च विधातारं कीनाशमिति च मुकुम् ॥ १६ ॥
 गुरुण्डे स्वर्णमित्युक्त्वा विधातारं समाह्वयेत् ।
 भृतिं भुवङ्गमुत्तङ्गं पीठं चेति भृतिं पुनः ॥ १७ ॥
 पतङ्गं सुद्धरं चेति चावदानं कर्षर्देनम् ।
 पतङ्गं च समावाह्य पतिरं बलिदं तथा ॥ १८ ॥
 मध्यगं चङ्गणं चेति पतिरं वरुणं पुनः ।
 तेजिनं दंशिनं चेति तरस्विनमुदीरयन् ॥ १९ ॥
 वरुणं मणिकं चेति महाबलमिति क्रमात् ।
 विमलं द्वापरालं च मणिकं च समाह्वयेत् ॥ २० ॥

सन्ध्या प्रभावता चेति ज्योतीरूपा दृढप्रताम् ।
 सन्ध्या च तापस चेति सिद्धिरानामित्यपि ॥ २१ ॥
 सप्तदोषविनिर्मुक्तं सद्यः मेधिन पुन ।
 इति तापसमागच्छ बैखानसमत परम् ॥ २२ ॥
 तपोयुक्तं सिद्धिदं च सप्तदर्शनमित्यपि ।
 शातातप समावाह्यं त्रिष्विधं बहुमर्दनम् ॥ २३ ॥
 बहुसेनमितीत्युक्तं दृढप्रतमुर्वारयन् ।
 तीर्थगुणैश्च च सप्तयाम्यमुदाहुतम् ॥ २४ ॥
 तपोयुक्तं समावाह्यं श्रीभूतं श्वेतवर्णकम् ।
 वैष्णवं मुखपालं च श्रीभूतं सम्यगाहयेत् ॥ २५ ॥
 इन्द्रं शचीपतिं चैव पुरोहितं पुरन्दरम् ।
 इन्द्रमाग्राहयेदग्नं चातवदसमित्यपि ॥ २६ ॥
 हुताशनं पावकं चैत्यग्निहोत्रं यमं ततः ।
 धमराजं तु प्रेतेशं मध्यस्थमग्निं च यमम् ॥ २७ ॥
 आरम्भाधिपतिं चैति गालं निरुत्तरं तथा ।
 सप्तर्षोऽधिपं चैति निर्ऋतिं च समाह्वयेत् ॥ २८ ॥
 वरुणं प्रचयसं चैति रक्षाभ्वरमिति क्रमात् ।
 यादवमिति चैत्युत्तरं तु वरुणं जयनं तथा ॥ २९ ॥
 भूतामरुं तथा वायुमुदानमिति नामभिः ।
 तथा वायुं समावाह्यं तु यमं धन्यमित्याप ॥ ३० ॥
 पौरुषं यमराजं च कुबेरमपि चाह्वयेत् ।
 ईशानमीश्वरं चैति देवं च भूमित्यापि ॥ ३१ ॥

ईशानं च तथादित्यं भास्करं सूर्यमेव च ।
 मार्ताण्डं च विवस्वन्तमित्यादित्यं समाह्वयेत् ॥ ३२ ॥
 अङ्गारकं च वक्रं च रक्तं चेति धरासुतम् ।
 इति भौमं सूर्यपुत्रं मन्दं रैवत्यमित्यपि ॥ ३३ ॥
 शनैश्वरमिति प्रोच्य सूर्यपुत्रं समाह्वयेत् ।
 पीतवर्णं गुरुं तिप्पं बृहस्पतिमितीरयन् ॥ ३४ ॥
 बृहस्पतिं समावाह्य बुधं श्यामं तथैव च ।
 सौम्यं अविष्टजं चेति बुधमावाहयेत्ततः ॥ ३५ ॥
 शुक्रं च भर्गवं कव्यं परिसर्पिणमित्यपि ।
 शुक्रं वैमिस्तथावाह्य नलिनीं जाह्नवीं तथा ॥ ३६ ॥
 गङ्गां लोकपावनीं चेति गङ्गामावाहयेत्तथा ।
 वसिष्ठं सोमं यज्ञाङ्गमिन्दुं चन्द्रमितीरयन् ॥ ३७ ॥
 तथा चन्द्रं समावाह्य भवं शर्वं तथैव च ।
 ईशानं पशुपतिं चेति रुद्रमुग्रं तथैव च ॥ ३८ ॥
 भीमं महादेवमिति रुद्रमष्टमिराह्वयेत् ।
 जगद्भुवं यजद्भुवं विश्वभुवं रुद्रभुवम् ॥ ३९ ॥
 ब्रह्मभुवं भुवद्भुवमिति षड्भिर्गुहं तथा ।
 पुरं च तथा सत्यमच्युतं चानिरुद्धकम् ॥ ४० ॥
 आवाहयेच्च पुरुषं चतुर्भिर्गुहं तमिः क्रमात् ।
 धात्रीं महोदरीं रौद्रीं महाकालीं महोदरीम् ॥ ४१ ॥
 तांभूर्ज्येष्ठायनीं चेति भुवर्ज्येष्ठायनीमिति ।
 सुवर्ज्येष्ठायनीं चेति कलिं राजायनीमिति ॥ ४२ ॥-

कलिपर्णीमिति प्रोच्य ज्येष्ठा पञ्चमिराह्वयेत् ।
 दुर्गा कात्यायनी चेति वैष्णवा त्रिन्ध्यासिनीम् ॥ ४३ ॥
 एतैरेव चतुर्भिश्च दुर्गामागृह्येत्युन ।
 कुण्डिनी नन्दिनी चेति धरित्रा रजनप्रियाम् ॥ ४४ ॥
 दत्येव कुण्डिनी पश्चाद्गन्धिनी योगिनीमिति ।
 प्रजा प्रवाहिनी चेति ग्रन्थिनी च समाह्वयेत् ॥ ४५ ॥
 कृच्छिणी शङ्खिनी चेति बाहिनी योक्त्रिणीमिति ।
 कृच्छिणी च समावाह्य कुशिनी दशिनीमिति ॥ ४६ ॥
 छर्दिनी बाहिनी चेति कुण्डिनी च विस्फारिणीम् ।
 दामिनी तिसिनी चेति वैद्युती चैव विद्युतम् ॥ ४७ ॥
 दद्रुणी चैतीन्दुकरा सौमनस्का प्रविद्युताम् ।
 आगृह्येद् दद्रुणीमिन्द्रियविकारिणी तत ॥ ४८ ॥
 अर्पिता गङ्गा वाणी च सृजन्तीमिति चार्पणीम् ।
 भृगोस्तु पूरगेवोक्त सम्भृतीश्च तत परम् ॥ ४९ ॥
 मरीचमर्चिष्मन्त च वीर्णमासभृत त्विति ।
 मरीच च समावाह्य क्षमाधरमिति क्रमात् ॥ ५० ॥
 पुलह कर्दमायै च महावृत्तिमितीरयन् ।
 पुलह च पुलस्त्य च प्रीतिमर्तारमेव च ॥ ५१ ॥
 सङ्कीर दान्तनीराध्य पुलस्त्य चेति चाह्वयेत् ।
 चिद्भन निष्वस्त्य च सङ्कतीश्च क्रमान्वितम् ॥ ५२ ॥
 मृतुमूर्जापति चेति राजपूर्वं तथैव च ।
 वसिष्ठ वाक्मति चेति वसिष्ठ सम्यगाह्वयेत् ॥ ५३ ॥

अलिं नियामकं चेति सत्यनेत्रं गुरुं तथा ।
 अनसूयापतिं चालिं गविष्ठं तैष्टुभं पुनः ॥ ५४ ॥
 अभ्यमाकाशमित्युक्ता गविष्ठं चासुमित्यपि ।
 समीरणं तथा वायुं पृषदधमिर्तारयन् ॥ ५५ ॥
 वायुं च बीतिहोत्रं तु हिरण्यं शुद्धमेव च ।
 अग्निं चेत्येव भूताग्निं पवित्रममृतं त्विति ॥ ५६ ॥
 तोयं गहरमित्युक्ता तोयं चैव यथाक्रमम् ।
 पूर्वोक्तैर्मूर्तिमन्त्रैस्तु महीमावाहयेत्पुनः ॥ ५७ ॥
 तथापि सिद्धिं विधां च भृगुपत्नीं सरस्वतीम् ।
 एभिः सरस्वतां चापि त्रिवं पूर्वोक्तमूर्तिभिः ॥ ५८ ॥
 आवाहयेद्यथाप्रोक्तं न्यक्षं चैव दधीत्यक्रमम् ।
 पीवरं चार्यकं चेति न्यक्षं चैभिः समाह्वयेत् ॥ ५९ ॥
 विवस्वन्तं च भरतं विश्वकर्माणमित्यपि ।
 मरीचिमन्तमित्युक्ता विवस्वन्तं तथैव च ॥ ६० ॥
 मित्रं चेति त्वरं चेति राजिष्मन्तं तथा पुनः ।
 रमणं कद्रुवं मितं क्षत्तारं चैव महीधरम् ॥ ६१ ॥
 ऊर्ध्वरोमं च शीवधि क्षत्तारं पुनराह्वयेत् ।
 हवीरक्षकमाग्नेयं शैल्यं पवनं त्विति ॥ ६२ ॥
 हवीरक्षकमावाह्य सर्वेश्वरमथाह्वयेत् ।
 जगन्नाथं च चामुण्डं सर्वेश्वरमित्यपि ॥ ६३ ॥
 ब्राह्मणीं पिङ्गलां चेति गौरीं चैव सर्वतोमुखीम् ।
 शर्वपियां विश्वरूपमुमां चेति गणेश्वरीम् ॥ ६४ ॥

वैशाखिनीं उम्बिनीं च गायत्रीं पण्णुखीमपि ।
 विश्वगर्भां विषोर्मिणीं वृष्णाभां रोहिणीमिति ॥ ६५ ॥
 वारहीं वरदामुर्वीं वज्रदंष्ट्रीमिति क्रमात् ।
 जयन्तीं कौशिकीं चेति तथेन्द्राणां घनाघनीम् ॥ ६६ ॥
 कालीं नालीकदंष्ट्रीं च विषहं वेदधारिणीम् ।
 ब्राह्मण्याद्या सप्तमातृश्चतुर्ध्वनिभिराह्वयेत् ॥ ६७ ॥
 पुष्पपालं च हारीतं चाधिवासं च फुल्लकम् ।
 पुष्परक्षकमावाह्यं बलिरक्षकमित्यपि ॥ ६८ ॥
 दण्डं च सर्वजं चेति समं च बलिरक्षकम् ।
 विष्वक्सेनं च शान्तं च हंसं चैवामितं त्विति ॥ ६९ ॥
 विष्वक्सेनं समावाह्यं श्रीभूतं श्वेतवर्णकम् ।
 विष्वक्सेनं च गरुडं पक्षिराजं मुष्णरुम् ॥ ७० ॥
 स्वगाधिपं समुच्चार्य गरुडं च समाह्वयेत् ।
 घक्रतुण्डं चैकदण्डं विकटं च विनात्यकम् ॥ ७१ ॥
 ण्तैभ्यो वक्रतुण्डं च नागराजमतं परम् ।
 सहस्रशीर्षं चानन्तं शेषं चेति च नागवत् ॥ ७२ ॥
 सुदर्शनं च चक्रं च सहस्रविक्रमं तथा ।
 अनपायिनमित्युक्त्वा सुदर्शनमथाह्वयेत् ॥ ७३ ॥
 जयमत्युच्छ्रितं धन्यं ध्वजं चेति ध्वजं पुनः ।
 पाञ्चजन्यं च शङ्खं च कन्धुं विष्णुप्रियं तथा ॥ ७४ ॥
 शङ्खं यूधाधिपं चेति नित्यमुग्रं तथैव च ।
 महाभूतं समुच्चार्य महाभूतं ततः परम् ॥ ७५ ॥

पाकोर्जुनं च हस्ताब्जमक्षहन्तारमित्यपि ।

विष्णुभूतयुत चेति विष्णुभूतं समाह्वयेत् ॥ ७६ ॥

शयनं चेदनन्तस्य पूर्वमावाह्यं तत्परम् ।

देवदेव समावाह्यं ब्रह्माणं नामिषन्नम् ॥ ७७ ॥

चक्रादीनामुपान्त् पञ्च तत्तन्मूर्तिभिराह्वयेत् ।

एव देवान् समावाह्यं निरूप्याज्यं जुहोति च ॥ ७८ ॥

मूर्तिभिश्चेभिर्देवानां तेषामर्चनमाचरेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अलिप्रोक्ते समुत्तार्चनाधिकरणे मूर्तिमन्त्रविधानं
नाम पद्विंशोऽध्यायः ॥

सप्ततिशोऽध्यायः

अतः परं प्रपद्यामि पञ्चमूर्तिविधिक्रमम् ।

मध्ये प्रागादिषु तथा पृथक् सकल्पकल्पिता ॥ १ ॥

विष्णुं च पुरं सत्यमच्युतं चानिरुद्धकम् ।

विष्णादिमूर्तयस्त्वेता पञ्चमूर्तय ईरिता ॥ २ ॥

भर्मो ज्ञानं तथैधर्मं वैराग्यमिति तद्गुणाः ।

आदिमूर्तेस्तु भिक्षास्ता मूर्तयोऽन्याश्चतद्गुणाः ॥ ३ ॥

विष्णोरेवादिमूर्तेस्तु चतस्रः पुरुषादिकाः ।

ऋग्यजुः सामाथर्वाणो वेदाश्चत्वार एव च ॥ ४ ॥

ब्रह्मक्षतियनिद्गुद्रगृद्धिदा गृतर्यम्त्रिमा ।
 भूर्भुव मुग्महश्चेति लोनाश्चत्वार एव ते ॥ ५ ॥
 वृन्तेताद्वापराश्च कलिश्चेति युगा रुमाव ।
 एव चतुर्धा सभिन्ना मूर्तय पुष्पाद्रिका ॥ ६ ॥
 पद्माना स्वापन नित्य ज्ञान्तिपुष्टिमुग्मप्रदम् ।
 वर्षद सर्गलोकाना चातुर्वर्ग्यममृद्विदम् ॥ ७ ॥
 चतुराश्रमिणा चापि सिद्धिद चेति कीर्तितम् ।
 पद्माग्नीना यथाधान पञ्चमूर्तिरुमस्तथा ॥ ८ ॥
 नलीनके तथाष्टाङ्गे नन्द्यागते चतुर्मुखे ।
 सर्वतोभद्रके वाय श्रीप्रतिष्ठितके तथा ॥ ९ ॥
 घृद्वृत्तविमाने वा यजमानसमीप्सिते ।
 स्थापयेद्देवदेव तु पञ्चमूर्तिविधानत ॥ १० ॥
 शिल्पशास्त्रोक्तमार्गेण विमान परिकल्पयेत् ।
 आदौ भूखनन कुर्याद्विमानस्य तु मध्यमम् ॥ ११ ॥
 प्राच्या पुरषमूर्तिस्तु सत्यमूर्तिस्तु दक्षिणे ।
 पश्चिमेऽच्युतमूर्तिं स्वादनिरुद्धस्तथोत्तरे ॥ १२ ॥
 पुरषादीना चतुर्दिक्षु चतुर्गर्भगृहाणि च ।
 मध्ये तले द्वितीये तु बिष्णोर्गर्भालय भवेत् ॥ १३ ॥
 तृतीये तु तले सप्त शयानस्य हरेर्भवेत् ।
 तलेऽथवा द्वितीये तु नारसिंह प्रकल्पयेत् ॥ १४ ॥
 तृतीये तु तले बिष्णुमादिमूर्तिं प्रकल्पयेत् ।
 एव तत्तिलैर्युक्त कुर्यात्स्तोपानमयुतम् ॥ १५ ॥

चतुर्दिङ्मुखसंयुक्तं पङ्गुर्भाल्यसंयुतम् ।
 मुखमण्डपसंयुक्तं चतुर्दिक्षु तथैव च ॥ १६ ॥
 शिल्पशास्त्रविधानेन विमानं कारयेद्बुधः ।
 तत्तासीनान् स्थितान् वायु देवानेतांश्च कारयेत् ॥ १७ ॥
 प्राच्यां पुस्त्यमूर्तिं च श्वेताभं च यथाविधि ।
 तस्य दक्षिणतो देवीं श्रियं रक्तां सुलोचनाम् ॥ १८ ॥
 वामे च हरिणा देवीं श्यामवर्णां च कारयेत् ।
 मवाज्जाम् मृगं तद्विपुलाय चार्चकं स्थितम् ॥ १९ ॥
 व्याजिनीं च सुरां रक्तां सुन्दरीं कनकप्रभाम् ।
 श्वेतं शङ्खनिधिं तुर्यादक्षिणे द्वारपालकम् ॥ २० ॥
 तथा पद्मनिधिं चापि रक्ताभं वामभागतः ।
 सावित्रीं चैव गायत्रीं कल्पयेद्विचित्रार्थयोः ॥ २१ ॥
 दक्षिणे त्वज्जनाभं च सत्यं वै दक्षिणामुखम् ।
 तस्य दक्षिणतो देवीं पवित्रीं रक्तसन्निभाम् ॥ २२ ॥
 पौष्णीं श्यामां तथा देवीं कारयेद्दामतः क्रमात् ।
 धातुनाथं सुवर्णामं श्यामं तद्विचित्रायुधम् ॥ २३ ॥
 व्याजिनीं च ज्यौं श्यामां रक्तां भद्रां च कारयेत् ।
 द्वारस्य दक्षिणे शङ्खं शङ्खाभं शङ्खचूडिनम् ॥ २४ ॥
 वामभागे च चक्रं च रक्ताभं चक्रचूडिनम् ।
 पश्चिमे च सुवर्णभग्नचक्रं पश्चिमामुखम् ॥ २५ ॥
 तस्य दक्षिणतो देवीं पवित्रीं रुक्मसन्निभाम् ।
 वामे क्षौणीं च शुक्लामं श्यामां वै पूरुकारिणीम् ॥ २६ ॥

त्रेत पुण्य मुनि चेत् व्याचिर्ना प्रियया तथा ।
 रक्ता बिन्दा तथा श्यामा पूजना कारयेद्बुध ॥ २७ ॥
 तत्र शङ्खनिधिं दुर्यात्पूर्णम् द्वारक्षिणे ।
 तथा पद्मनिधिं वामे द्वारपालं च कारयेत् ॥ २८ ॥
 उत्तरे तु प्रणालाग्निसन्निभं चानिरुद्धकम् ।
 अनन्तोत्पन्नं आसानं वीरासनविधानतः ॥ २९ ॥
 उत्तराभिमुखं नागफणं सठतमोलिनम् ।
 कारयेत्तदनन्तम्य फणां सप्तांश्च पञ्च वा ॥ ३० ॥
 प्रमोदाधायिना देवा प्रणालाभा च दक्षिणे ।
 श्यामा वामे मर्ही देवा भृगुः कनकमतिभम् ॥ ३१ ॥
 श्वेताभमसिनं चापि व्याचिर्ना च कुमुद्वतीम् ।
 तथयात्रालोकं चेत् कारयेत् त्रिधानतः ॥ ३२ ॥
 पूर्वोत्तरद्वारं च नक्षत्रं यथाक्रमम् ।
 द्वारस्य दक्षिणं ताम्रं द्वारपालनिमानपि ॥ ३३ ॥
 मध्यं तत्रे द्वितीये तु तथा सिंहासनोपरि ।
 श्रीगृहिभ्यां मन्वामानं श्यामवर्णं चतुर्भुजम् ॥ ३४ ॥
 शङ्खचक्रधरं च त्रयं सप्तभरणभूषितम् ।
 कारयिष्यान् विधानतः पूजनीं श्यामवर्णाम् ॥ ३५ ॥
 माया रत्ननिभायेव तथा सहास्रिणामपि ।
 माण्डेय भृगुः च त्रयं पूजयेत् कारयेद्बुध ॥ ३६ ॥
 उत्तरं द्वारपालं च श्यामवर्णं गन्धशुभम् ।
 उद्देश्यस्मृतं च तत्र नागचूर्णम् ॥ ३७ ॥

तद्वर्णं च तथा वामे द्युमाभं दण्डपाणिनम् ।
 उद्देश्यकरसयुक्तं करयेद् द्वारपालकम् ॥ ३८ ॥
 सर्वेषां द्वारपालानां तच्चद्वारे यथाक्रमम् ।
 भित्त्याथये च तद्विग्रमामास बाध कारयेत् ॥ ३९ ॥
 ऊर्ध्वे तले तृतीये तु पूर्वोक्तेन विधानतः ।
 अनन्तत्रयने देवं शयानं सप्रकल्पयेत् ॥ ४० ॥
 तलेऽथवा द्वितीये तु तथा सिंहासनोर्ध्वतः ।
 श्रीभूमिभ्यां सहासीनं शान्तवेपसमन्वितम् ॥ ४१ ॥
 सिंहवच्च मुखं कुर्याद्द्वैरपि नैवेर्युतम् ।
 क्षेमाभं रक्तवस्त्रं च शङ्खचक्रधरं परम् ॥ ४२ ॥
 दक्षिणे तु श्रियं वामे क्षोणीमपि च पूर्ववत् ।
 सिंहासनस्य चाभस्तादृशे या देवपार्श्वतः ॥ ४३ ॥
 ब्रह्माणं च प्रयाळाभं देवमुद्रीक्ष्य सुस्थितम् ।
 उपसहर कोपं तमिति तत्र सुवादिनम् ॥ ४४ ॥
 शश्वरं च तथैशान्ये तिष्ठन्तं श्वेतसन्निभम् ।
 देवमुद्रीक्ष्य वन्दन्तं कारयेत् यथाक्रमम् ॥ ४५ ॥
 भृगुं प्रयाळवर्णं च पुराणं रक्तमेव च ।
 द्वितीये तु तले कृत्वा तृतीये तु तले पुनः ॥ ४६ ॥
 आदिमूर्तिं तथा त्रिष्णुं पूर्ववत्प्रकल्पयेत् ।
 एवमिष्टविमाने च ध्रुववेराणि कारयेत् ॥ ४७ ॥
 बाल्यलयात्समानाय विमाने विधिवत्कृते ।
 प्रतिष्ठोक्तविधानेन प्रतिष्ठां कारयेद्बुधः ॥ ४८ ॥

ब्रह्माणं च कुबेरं च विष्वक्सेनं क्रमेण वै ।

ईशानं भास्करं चैव विघ्नेशं नागराजकम् ॥ ६० ॥

चक्रं ध्वजं च शङ्खं च भूतनाथकसंयुतम् ।

प्रथमावरणे देवान् परिवारान् प्रकल्प्य च ॥ ६१ ॥

गोपुरात्पुरतो बाह्ये गृहपीठं प्रकल्पयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समूर्त्तिर्चनाविकरणे पञ्चमूर्तिविधिर्नाम

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः

पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठायां विशेषे शृणुत द्विजाः !

यथोक्तेषु दिनेष्वेकं श्रुमे श्रेष्ठं प्रगृह्य च ॥ १ ॥

तस्मात्तद् दिवसात्पूर्वमद्भुरानर्पयेत्ततः ।

षड्गर्भास्त्यमुद्दिश्य पङ्कजार्माश्च पूर्ववत् ॥ २ ॥

स्थापकान्त्विजश्चापि यथोक्तान् वस्येत्पृथक् ।

पूर्वोक्तविधिना सर्वान् संगाराश्च समाहरेत् ॥ ३ ॥

प्रमुखे विष्णुमूर्तेस्तु यागशालां च पूर्ववत् ।

तत्प्राच्यां पुष्पस्यापि कारयित्वा यथोदितम् ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वं तरुं समुद्दिश्य तत्प्राच्यामेव कारयेत् ।

दक्षिणे सत्यमूर्तेस्तु तद्द्वाराभिमुखे कमान् ॥ ५ ॥

पश्चिमेऽप्यच्युतस्योत्तमनिरुद्धस्य चोत्तरे ।
 तद्द्वाराभिमुखे तेषां यागशाला न कारयेत् ॥ ६ ॥
 शय्यावेदि तथा कुर्यादग्निगुण्डानि च ममान् ।
 बिष्णुमूर्तेस्तदन्येषां सर्वेषां च तथेयं च ॥ ७ ॥
 त्रिनेत्रं पोण्डरीकं पद्माक्षीनेयं कारयेत् ।
 प्रधानं पुरषस्याग्निं प्रोक्तं जाह्नवनीयम् ॥ ८ ॥
 अन्वाहार्यं च सत्यस्य गार्हपत्योऽच्युतस्य च ।
 आग्नस्योऽनिरुद्धस्य प्रधानं इति कीर्तितं ॥ ९ ॥
 अथवा पुरषादीनां चतुर्णां च विधानतः ।
 यथोक्तं तं प्रधानाग्नमेकं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
 आदिमूर्तेर्नेत्रस्य शयानस्यापि पञ्च च ।
 सभ्यं प्रधानं इत्येनं शय्यावेद्यास्तु सर्वतः ॥ ११ ॥
 कारयेत्पुरषस्यापि शय्यावेद्यास्तु पूर्ववत् ।
 प्रकल्प्याहवनीयं च श्वभ्रं पूर्वं तु कारयेत् ॥ १२ ॥
 अन्वाहार्यं च सत्यस्य शय्यावेद्यास्तु दक्षिणे ।
 कुर्यात्तद्वक्षिणे श्वभ्रं स्नपनस्य विधीयते ॥ १३ ॥
 गार्हपत्याग्निशय्यायां पश्चिमेऽप्यच्युतस्य च ।
 तस्मात्पश्चिमतः श्वभ्रं स्नपनार्थं प्रचोदितम् ॥ १४ ॥
 अनिरुद्धस्य शय्यायां आग्नस्य्याग्निमुत्तरे ।
 कुर्यात्तदुत्तरस्यां वै श्वभ्रं कुर्याद्विधानतः ॥ १५ ॥
 नव विग्रहानि चेत्तत्र त्रिभिर्नवाग्निमोचनम् ।
 अधिनारां च कुर्यात्तद्विग्रहानि निमित्ततः ॥ १६ ॥

तद्दिनात्पूर्वरात्रौ तु वास्तुहोमं यजेत्क्रमात् ।
 पुण्याहं चाचयेत्तत्र गर्भगेहेषु षट्सु च ॥ १७ ॥
 अस्त्रिजो विधिना स्नात्वा यजमानो मुदान्वितः ।
 यन्त्रोत्तरीयाभरणैः शक्त्या तान् शूषयेत्पृथक् ॥ १८ ॥
 पादौ मक्षाल्य चाचम्य सर्वेऽप्यध्वर्यवस्तदा ।
 सूत्रोक्तविधिना सम्यगाचारं जुहुयात्क्रमात् ॥ १९ ॥
 षट्कुम्भांश्च समादाय शुद्धैस्तैः प्रपूर्य च ।
 सौवर्णमङ्गलादीनि पूर्ववत्तेषु निक्षिपेत् ॥ २० ॥
 वस्त्रयुग्मेन सवेष्ट्य ध्यानं सम्यक् तथाचरेत् ।
 बालालयेऽर्च्यमानास्तु विग्धादावहयेत्क्रमात् ॥ २१ ॥
 आचार्यः स्थापकाः कुम्भं विष्णुमूर्तिं च पूर्ववत् ।
 नयेयुः पुरुषं पश्चादनन्तश्चयनं ततः ॥ २२ ॥
 सत्यं तथाऽच्छुतं पश्चादनिरुद्धं क्रमाद्ययेत् ।
 श्वमे विग्नं च संस्थाप्य वांश्च कुम्भं च विन्यसेत् ॥ २३ ॥
 प्रधानान् सप्त कलशानुपस्तानांश्च सप्त वै ।
 तत्तद् द्रव्यैश्च सम्पूर्य दण्डवेद्यांस्तु विन्यसेत् ॥ २४ ॥
 विष्णोः पुरुषमूर्तेश्च शयनस्योत्तरादिकम् ।
 प्रागादि सत्यमूर्तेस्तु दक्षिणाचक्षुतस्य च ॥ २५ ॥
 प्राश्निप्राश्निकिर्द्धम्य कलशान्यास उच्यते ।
 पूर्ववद्विधिना सम्बलशैः स्नापयेत्पृथक् ॥ २६ ॥
 होतवस्त्रेण सम्पृज्य वस्त्राद्यैरभिभूषयेत् ।
 षण्णां शयनवेद्यां च धान्योपरि यथाविधि ॥ २७ ॥

पश्चिमेऽप्यच्युतस्योक्तमनिरुद्धस्य चोत्तरे ।
 तद्द्वाराभिमुखे तेषां यागशालां च कारयेत् ॥ ६ ॥
 शय्यावेदि तथा कुर्यादग्निकुण्डानि च क्रमम् ।
 विष्णुगृहेस्तत्रन्येषां सर्वेषां च तथैव च ॥ ७ ॥
 विनैव पौण्डरीकाग्निं पञ्चाग्नीनेव कारयेत् ।
 प्रधानः पुरुषस्याग्निः प्रोक्त आहवनीयकः ॥ ८ ॥
 अन्वाहार्यश्च सत्यस्य गार्हपत्योऽच्युतस्य च ।
 आवसथ्योऽनिरुद्धस्य प्रधान इति कीर्तितः ॥ ९ ॥
 अथवा पुरुषार्दानां चतुर्णां च विधानतः ।
 यथोक्तं न प्रधानाग्निमेकं तत्र प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
 आविर्मूर्तेर्गृहिन्द्रस्य दायानस्यापि पञ्च च ।
 सभ्यः प्रधान इत्येनं शय्यावेद्यास्तु मर्चतः ॥ ११ ॥
 कारयेत्पुरुषस्यापि शय्यावेद्यास्तु पूर्ववत् ।
 प्रकल्प्याहवनीयं च श्वश्रं पूर्वं तु कारयेत् ॥ १२ ॥
 अन्वाहार्यं च सत्यस्य शय्यावेद्यास्तु वक्षिणे ।
 कुर्यात्तद्वक्षिणे श्वश्रं मन्पनस्य विधीयते ॥ १३ ॥
 गार्हपत्याग्निशय्यायाः पश्चिमेऽप्यच्युतस्य च ।
 तन्मगात्पश्चिमतः श्वश्रं मन्पनार्थं प्रचोदितम् ॥ १४ ॥
 अनिरुद्धस्य शय्याया आवसथ्याग्निमुत्तरे ।
 कुर्यात्तदुत्तरस्यां वै श्वश्रं कुर्याद्विधानतः ॥ १५ ॥
 नव विम्बानि चेतत्र विगिनैवाक्षिमोचनम् ।
 अश्विवांसं च कुर्यात्तद्विम्बशुद्धिनिमित्ततः ॥ १६ ॥

तदिनात्पूर्वरात्रौ तु वास्तुहोम यजेत्क्रमात् ।
 पुण्याह वाचयेत्तत्र गर्भगेहेषु पट्सु च ॥ १७ ॥
 ऋत्विजो विधिना स्नात्वा यजमानो मुदान्क्तिः ।
 वस्त्रोत्तरीयाभरणैः श्वेत्या तान् भूषयेत्प्रथक् ॥ १८ ॥
 पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य सर्वेऽप्यध्वर्यवस्तदा ।
 सूत्रोक्तविधिना सम्यगाधारं जुहुयात्क्रमात् ॥ १९ ॥
 पट्कुम्भांश्च समादाय शुद्धैस्तोत्रैः प्रपूर्य च ।
 सौवर्णमङ्गलादीनि पूर्ववत्तेषु निक्षिपेत् ॥ २० ॥
 वस्त्रयुग्मेन सवेष्ट्य ध्यानं सम्यक् तथाचरेत् ।
 बालालयेऽर्च्यमानातु बिम्बादावाहयेत्क्रमात् ॥ २१ ॥
 आचार्यः स्थापका युग्मं विष्णुमूर्तिं च पूर्वम् ।
 नयेत्, पुरयं पश्चादनन्तरायनं ततः ॥ २२ ॥
 सत्यं तथाऽच्युतं पश्चादग्निरुद्धं क्रमाद्ययेत् ।
 श्वमे विंशं च सस्याप्य पार्श्वं युग्मं च विन्यसेत् ॥ २३ ॥
 प्रधानान् सप्त बलशानुपस्तानांश्च सप्त वै ।
 ततश्च द्रव्यैश्च सम्पूर्य दण्डवेद्यातु विन्यसेत् ॥ २४ ॥
 विष्णोः, पुरयमूर्तेश्च शयनस्थोत्तरादिकम् ।
 प्रागादि सत्यमूर्तेस्तु दक्षिणाद्यच्युतस्य च ॥ २५ ॥
 पश्चिमाद्यनिरुद्धस्य वस्त्रदान्यास उच्यते ।
 पूर्ववद्विधिना सम्यक्काले स्नापयेत्प्रथक् ॥ २६ ॥
 श्लोतवस्त्रेण सम्मृज्य वस्त्राद्यैरभिगृहयेत् ।
 पण्णा शयनवेद्या च धान्यापारि गथाविधि ॥ २७ ॥

अयनानि न्यसेत्तत्र चोपधानद्वयान्वितम् ।
 अलामे सप्तस्थाणि तत्तद् ध्यात्वा पृथङ् न्यसेत् ॥ २८ ॥
 आरोपयेत् शव्याया देव तत्कुम्भसयुतम् ।
 प्राङ्मुखं स्वापयेद्विष्णुं पुरः अयन तथा ॥ २९ ॥
 दक्षिणाभिमुखं सत्यमच्युतं पश्चिमासुगम् ।
 स्वापयेन्नित्त्र तमुत्तराभिमुखं पुन ॥ ३० ॥
 उपचारैश्च पात्राद्यैरर्चयित्वा प्रणम्य च ।
 पुण्याहं वाचयेत्तत्र न ग प्रतिसरां तन ॥ ३१ ॥
 तत्र कुम्भं तु तत्पार्श्वे धान्ये सत्यमुखं न्यसेत् ।
 यद्विद्भारं ततो मौलिं शरपाया शाययेत्पृथक् ॥ ३२ ॥
 उत्तराच्छादनं नृयात्सर्पेणा च पृथक् पृथक् ।
 यनमानस्ततो हौतृन् रक्षाद्यैरपि भूषयेत् ॥ ३३ ॥
 तत्र तत्र च तद्धोता हात शमेच्च पूर्ववत् ।
 मूर्तिमन्त्रमेणैव देवानावाहयेत्त्रिमात् ॥ ३४ ॥
 तथैव त्रिणुमूर्तेश्च शयनस्य च पूर्ववत् ।
 पुरपादिचतुर्णां च तत्तन्मूर्तिक्रमेण वै ॥ ३५ ॥
 तथैव नारासिंहस्य परिवारयुतस्य च ।
 विष्णुमृतमथा सभ्ये जुहुयात्पुरण्यं तु ॥ ३६ ॥
 आहवनीये सत्यस्य दक्षिणाग्नौ तथैव च ।
 गार्हपत्येऽच्युतस्यापि तदग्न्याग्नसत्यैके ॥ ३७ ॥
 अनिरुद्धस्य कर्तव्यं प्रधानं हौतृशयनम् ।
 आगहनक्रमेणाग्न्यं निरुप्याग्न्याहुतीर्यन्त ॥ ३८ ॥

पूर्ववद्विष्णुमूल्यादिः सध्यादिष्वग्निषु क्रमात् ।
 शैण्डरीके तथा होमं जुहुयाच्च यथाविधि ॥ ३९ ॥
 तृतीये तु तले घापि जुहुयात्स्वमु क्रमात् ।
 नारसिंहप्रतिष्ठा चेत्सम्ये सत्ये विशेषतः ॥ ४० ॥
 यो वा नृसिंह इत्येवं शतमष्टोत्तरं यजेत् ।
 पुर्यादि चतुर्णां च तथा पञ्चाग्नयो यदि ॥ ४१ ॥
 भवेद्युस्तत्तथा होमः पूर्ववत्तेषु ह्यताम् ।
 अथ वैको भवेदसिंहोमस्तत्र विधीयते ॥ ४२ ॥
 पालाशी वाप्यथाप्यथी मूलकग्राम्यां घृताहुताम् ।
 नारायणाय विनोति तं देव मनसा स्मरन् ॥ ४३ ॥
 तत्तद्गोमेषु समिधं जुहोत्यष्टाधिकं शतम् ।
 आहवनीये चैकाग्रौ सुवेणाग्न्य प्रगृह्य च ॥ ४४ ॥
 सहस्रशीर्षाधर्मन्त्रैः शतमष्टाधिकं यजेत् ।
 अन्याहार्ये तु चैकाग्रौ सत्यमूर्तिमनुस्मरन् ॥ ४५ ॥
 विष्णोर्नुकाद्यैर्जुहुयात्सप्तमिः साष्टकं शतम् ।
 तथैव गार्हपत्याग्राविकस्मिन्नच्युतस्य तु ॥ ४६ ॥
 अतो देवादिभिः षड्भिरुज्यमष्टशतं यजेत् ।
 एकस्मिन्नावसथ्याग्रावनिरुद्धस्य च मृतम् ॥ ४७ ॥
 एकक्षरादिभिर्मन्त्रैर्जुहुयात् शताष्टकम् ।
 आज्यं व्याहृतिस्मितेषु सर्वाग्निषु च ह्यताम् ॥ ४८ ॥
 पकं च वेण्वैर्मन्त्रैर्जुह्या च जुहुयात्क्रमात् ।
 आचार्या कृत्विजः सर्वे प्रमाते च विधानतः ॥ ४९ ॥

म्नात्वा सन्ध्यमुपास्यैव तर्पयित्वा यथानमम् ।
 ब्रह्मयज्ञं च कृत्वा यागशालां प्रविश्य च ॥ ५० ॥
 देवेभ्यः सप्रणम्याग्नीन् सर्वांश्च परिधिच्य च ।
 त्रिष्णुमुक्तं च हुत्वा मन्त्रहोमश्च ह्रियते ॥ ५१ ॥
 रत्नन्यासं नथा कुर्यात् पटसु गर्भालयेषु च ।
 देवानुत्थापयित्वैव यन्माधैरभिभृष्य च ॥ ५२ ॥
 पादाधैरुपाचारैश्च देवान् सर्गान् समर्चयेत् ।
 ऋत्विग्यं स्वापकादिभ्यश्चाचार्येभ्यश्च दक्षिणाम् ॥ ५३ ॥
 पूर्वोक्तविधिना दद्याद्यजमानो मुढान्वितः ।
 तस्मिन् मुहूर्ते सप्राप्ते तं तुम्भ शिरसा वहन् ॥ ५४ ॥
 आचार्यं पुरतो गच्छेद्भस्त्राभ्यां स्वापका पुनः ।
 नयेयुर्विष्णुर्भूतिं तं पुरतः शयितं हरिम् ॥ ५५ ॥
 सत्यमप्यच्युतं तद्भद्रनिर्द्धं नयेत्क्रमात् ।
 तत्तदालयमात्रेभ्यः तत्तत्प्रीठे तथैव च ॥ ५६ ॥
 प्रतद्विष्णुमन्वत इति स्वापयेयुश्च पूर्येवन् ।
 आत्ममुक्तं च जह्मैव भक्त्या च परया युतं ॥ ५७ ॥
 पादं स्पृशन्तो देवस्य पौरुषं सूक्तमेव च ।
 एकाक्षरादिमुक्तं च विष्णुमुक्तं सवेष्णवम् ॥ ५८ ॥
 जपेयुरेकाग्रचित्ता ध्यायन्तो मनसा हरिम् ।
 आचार्यो दक्षिणे पार्श्वे तुम्भ सन्यस्य पूर्वम् ॥ ५९ ॥
 आत्ममुक्तं च शान्तिं च जप्त्वा सम्यक् समाहितः ।
 ध्रुवरेख्यं पादं च स्पृशन् ध्यानपरायणः ॥ ६० ॥

- प्रसन्नो भक्तियुक्तश्च भुवसूक्तं तथैव च ।
 वैष्णवं पौरुषं सूक्तं सूक्तमेकाक्षरादिकम् ॥ ६१ ॥
- विष्णुसूक्तं जपन् ध्यायन् परमात्मानमव्ययम् ।
 बीजाक्षरं च पूर्वोक्तं विन्यसेच्च यथाक्रमम् ॥ ६२ ॥
- कुम्भस्यां शक्तिमादाय पूर्वोक्तिन विधानतः ।
 ध्रुववेरे समावाह्य ध्यानयुक्तं समाधिना ॥ ६३ ॥
- तस्मात्तत्कौतुकाद्येषु कलामावाहयेत्ततः ।
 नारसिंहो यदि स्यात्तु मूर्तिमन्त्रैस्तथाह्वयेत् ॥ ६४ ॥
- अनन्तशयनं देवं पुरुषं सत्यमच्युतम् ।
 अनिरुद्धं तथा ध्यायेन्मूर्तिमन्त्रैर्यथोदितैः ॥ ६५ ॥
- आवाहयेच्च तद्देव्यावर्चकौ च गुनी तथा ।
 शैषिकद्वारपालाश्च गरुडादीननुक्रमात् ॥ ६६ ॥
- अन्यान् नवविधान् देवान् परिवारान् यथोदितान् ।
 तत्तद्देशे तथा ध्यायन् सर्वानावाहयेत्क्रमान् ॥ ६७ ॥
- देवदेव प्रणम्याथ पुण्याहमपि वाचयेत् ।
 नित्यार्चनविधानेन विग्रहैरासनादिभिः ॥ ६८ ॥
- अर्चयित्वा हविर्भिक्षुं यथाशक्ति निवेदयेत् ।
 उत्सवस्नपनादीनि यथोक्तं कारयेद्बुध ॥ ६९ ॥
- नैमित्तिकवलिं तत्र स्नपनं चोत्सवादिकम् ।
 अशक्तः सर्वमूर्तीनामादिमूर्तेस्तु वाचरेत् ॥ ७० ॥
- सर्वासामपि मूर्तीनां कृतं तच्च भविष्यति ।
 यस्य मूर्ती भवेद्भक्तिर्यजमानस्य पञ्चमु ॥ ७१ ॥

तस्या गृतेस्तु कर्तव्यं मन्यन चोत्सवादिभ्यम् ।
 आदिभूतं युतं वाथ विधिना कारयेदिति ॥ ७२ ॥
 सर्वशान्तिकरं चैतत्सर्ववर्णसमृद्धिदम् ।
 सर्वसिद्धिकरं चैतत्सर्वाशुभविनाशनम् ॥ ७३ ॥
 शत्रुनाशकरं चैतद्धनधान्याभिवर्धनम् ।
 एतद्विधानं यं पुर्यात्सर्गान् कामानगमुयान् ॥ ७४ ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चगुतिप्रतिष्ठाविधि-
 नामाष्टविंशोऽध्यायः ॥

एकौनचत्वारिंशोऽध्यायः

अथ देव्या श्रियो गङ्गा प्रतिष्ठा पृथगुच्यते ।
 ध्रुवे देवीसमायुक्ते देवीहीने तु कौतुके ॥ १ ॥
 पश्चाद्वा कौतुकस्यापि देव्यौ यत्नेन कारयेत् ।
 यद्वस्तुना कृतं बिम्बं कौतुकं तेन वस्तुना ॥ २ ॥
 देव्यौ च कारयेत्सम्यक् कौतुकस्यानुरूपतः ।
 स्थानकं कौतुकं स्याच्चेद्देव्याश्च स्थानकं भवेत् ॥ ३ ॥
 आसने चासने प्रोक्ते सदैव पृथगेव वा ।
 शुभं च शुभे राशौ प्रतिष्ठा विधिनाचरेत् ॥ ४ ॥

कृत्वाऽक्षिमोचनं तद्दधिवासं समाचरेत् ।
 प्रमुखं दक्षिणे वायु यागशाल्यं प्रकल्प्य च ॥ ५ ॥
 तद्यागशाल्यमध्ये तु श्रीदेव्या दक्षिणेऽधवा ।
 विम्याभ्यर्धप्रमाणेन क्षत्र्या वेदिं प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥
 शय्यावेद्यास्तु पूर्वस्मिन्नौपासनविधानतः ।
 अमिकुण्डं च कृत्स्नैव महीदेव्याश्च वामतः ॥ ७ ॥
 शय्यावेद्यास्तु पूर्वस्याममिकुण्डं तथैव च ।
 मध्ये सभ्यं च देव्याश्च कल्पयित्वा विधानतः ॥ ८ ॥
 अमिकुण्डस्य पूर्वस्यां श्वश्रं देव्याश्च कारयेत् ।
 अधिवासं ततो देव्यौ यागशाल्यं प्रवेशयेत् ॥ ९ ॥
 आधारं विधिवदुत्वा द्वौ कुम्भौ सप्रगृह्य च ।
 जलेनापूर्य रत्नाद्यैः कुम्भपूजां तथाचरेत् ॥ १० ॥
 गर्भास्थ्ये तु सदेव्योः पूर्वं कुम्भौ तु सन्यसेत् ।
 ध्यायन्तु ध्रुववरस्य कुम्भादावाहयेज्जले ॥ ११ ॥
 श्वश्रे देव्यौ च विन्यस्य पार्श्वे कुम्भौ निधाय च ।
 संस्नाप्य कलशैर्देव्यौ वस्त्राद्यैरभिभूय च ॥ १२ ॥
 पञ्चशय्याः समास्तीर्य शयने शययेच्च ते ।
 शयनानामथालाभे पञ्चवस्त्राणि वा पृथक् ॥ १३ ॥
 आस्तीर्य शयने देव्यौ पूर्ववच्छाययेच्च ते ।
 उत्तराच्छादनं कृत्वा हौतशंसनमाचरेत् ॥ १४ ॥
 देव्यौ गूर्तिमिरावाद्य जयादीश्च समह्वयेत् ।
 निर्वापं च ततः कृत्वा तथैव जुहुयात्क्रमान् ॥ १५ ॥

तस्या मूर्तेस्तु कर्तव्यं मन्यन चोत्सवादिभ्यम् ।

आदिभूतियुत वाय विधिना कारयेदिति ॥ ७२ ॥

सर्गशान्तिकर चैतत्सर्ववर्णसमृद्धिदम् ।

सर्गसिद्धिकर चैतत्सर्वाशुभविनाशनम् ॥ ७३ ॥

शत्रुनाशकर चैतद्धनधान्याभिवर्धनम् ।

एतद्विधानं यः कुर्यात्सर्वान् कर्मानवाप्नुयान् ॥ ७४ ॥

इति श्रीत्रैलोक्ये अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाविधि-

नार्माष्टविंशोऽध्यायः ॥

एकौनचत्वारिंशोऽध्यायः

अथ देव्या शिष्यो महा प्रतिष्ठा पृथगुच्यते ।

शुभे देवीसमायुक्तं देवीहीने तु कोतुकं ॥ १ ॥

पश्चाद्वा कोतुकस्यापि देव्यो यत्नेन कारयेत् ।

यद्वस्तुना कृतं सिध्य कोतुकं तेन वस्तुना ॥ २ ॥

देव्यो च कारयेत्सम्यक् कोतुकम्यत्नरूपेण ।

स्थानकं कोतुकं स्याद्विदेव्याश्च स्थानकं भवेत् ॥ ३ ॥

आसने चासने प्रोक्तं सहेव पृथगेन वा ।

शुभार्थं च शुभे राशौ प्रतिष्ठा विधिनाचरेत् ॥ ४ ॥

कृत्वाऽक्षिमोचनं तद्वदधिवासं समाचरेत् ।
 प्रमुखे दक्षिणे घाथ यागशालां प्रकल्प्य च ॥ ५ ॥
 तद्यागशालामध्ये तु श्र्यादेव्या दक्षिणेऽथवा ।
 विम्याध्यर्धप्रमाणेन शय्या वेदिं प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥
 शय्यावेद्यास्तु पूर्वस्मिन्नौपासनविधानतः ।
 अग्निकुण्डं च कृत्वैव महीदेव्याश्च वासतः ॥ ७ ॥
 शय्यावेद्यास्तु पूर्वस्यामग्निकुण्डं तथैव च ।
 मध्ये सभ्यं च देव्याश्च कल्पयित्वा विधानतः ॥ ८ ॥
 अग्निकुण्डस्य पूर्वस्यां श्वभ्रं देव्याश्च कारयेत् ।
 अधिवासं ततो देव्यौ यागशालां प्रवेशयेत् ॥ ९ ॥
 आधारं विधिवद्भुत्वा द्वौ कुम्भौ समगृह्य च ।
 जलेनापूर्य रत्नाद्यैः कुम्भपूजां तथाचरेत् ॥ १० ॥
 गर्भालये तु तद्देव्योः पूर्वं कुम्भौ तु संन्यसेत् ।
 ध्यायंस्तु ध्रुववेरस्य कुम्भादावाहयेज्जले ॥ ११ ॥
 श्वभ्रे देव्यौ च विन्यस्य पार्श्वे कुम्भौ निधाय च ।
 संस्नाप्य कलशैर्देव्यौ वस्त्राद्यैरभिभूष्य च ॥ १२ ॥
 पञ्चशय्याः समास्तीर्य शयने जाययेच्च ते ।
 शयनानामथालाभे पञ्चवस्ताणि वा पृथक् ॥ १३ ॥
 आस्तीर्य शयने देव्यौ पूर्ववच्छाययेच्च ते ।
 उत्तराच्छादनं कृत्वा हौतशंसनमाचरेत् ॥ १४ ॥
 देव्यौ मूर्तिभिरावाह्य जयादीश्च समाह्वयेत् ।
 निर्वापं च ततः कृत्वा तथैव जुहुयात्कृत्वा ॥ १५ ॥

देवे देवीसमायुक्ते श्रीगृहिभ्यां च सम्पदः ।
 पत्न्यपत्यादिषुद्विष्य भोगाश्चान्ये भवन्ति च ॥ २७ ॥
 तत्कौतुकस्य पश्चाद्वा देव्यौ कृत्वा यथाविधि ।
 पूर्वोक्तिन विधानेन प्रतिष्ठामाचरेद्बुधः ॥ २८ ॥
 अक्षयुन्नेषाचिवासादीन् सर्वान् कृत्वा यथाक्रमम् ।
 तथैव कुम्भं संपूज्य देव्योश्च हृदये क्रमात् ॥ २९ ॥
 ध्यात्वाऽऽवाद्य च तत्कुम्भे ध्यायेद्गुपं यथाविधि ।
 तद्गुपमथवा ध्यायेदावाद्य रविमण्डलम् ॥ ३० ॥
 एष एव विशेषः स्यादन्यत्सर्वं तु पूर्ववत् ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि देव्योर्वैवाहिकक्रमम् ॥ ३१ ॥
 पूर्वस्मिन् स्थापिते देवे देवीहीने तु ततः तु ।
 पश्चाद्देव्योः प्रतिष्ठायां कृतायां तदनन्तरम् ॥ ३२ ॥
 यदीच्छेत्कारयेत्तत्र देव्योर्वैवाहिकक्रियाम् ।
 यागशालामलङ्कुर्यादलङ्कारक्रमेण वै ॥ ३३ ॥
 औपासनामिकुण्डं च मध्ये कुर्याद् द्वयोरपि ।
 दक्षिणे तु श्रियं देवीं महीदेवीं तु वामतः ॥ ३४ ॥
 एकं वाथ द्वयोः कुर्यादमिकुण्डं तयोः सह ।
 यजमानो मुदा युक्तः पूर्वोक्तगुणसंयुतम् ॥ ३५ ॥
 आनार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रमाल्यादिभूषणैः ।
 स्वगृहं यजमानस्तां यागशालां विचिन्त्य च ॥ ३६ ॥
 प्रहृष्टोऽलङ्कृते देव्यौ तत्र भक्त्या समानयेत् ।
 वेस्त्रानसेन सूत्रेण पूर्वोक्तगुणसंयुतः ॥ ३७ ॥

आचार्यस्तत्कृत्वात्सम्यगाधारं जुहुयात्पुनः ।

अग्निमायतनात्कुण्डे कृत्वाधारं यथाविधि ॥ ३८ ॥

अग्नेः पश्चिमतः खटां तल्पेन सहितां न्यसेत् ।

अथवा बल्लसंछन्नं विष्टरं तत्र विन्यसेत् ॥ ३९ ॥

देवदेवं ततस्तत्र सर्वालङ्कारसयुतम् ।

यागगाल्म्यं विनीयैव प्राङ्मुखं स्थापयेद्बुधः ॥ ४० ॥

राजवत्पूजयेत्सम्यगुपचारैर्यथोचितैः ।

स्थित्वाचोदङ्मुखो देवं पाद्याद्यैरर्चयेत्क्रमान् ॥ ४१ ॥

मधुपर्कं तथार्घ्यं च निवेद्याचमनं ददेत् ।

आचार्यस्वात्ममूक्तं च जप्त्वा चैकाक्षरादिभिः ॥ ४२ ॥

सूक्तैश्च देवदेवं तु प्रणम्यैवानुमान्य च ।

वैखानसेन सूत्रेण विवाहं विधिनाचरेत् ॥ ४३ ॥

प्रसुम्भन्तेति देवेशो देवीर्माक्षेत पूर्ववत् ।

अमानृघ्नीति तं देवं देवी प्रेक्षेत्ततः परम् ॥ ४४ ॥

यजमानोऽथ देवाय देवा दद्याच्च सौदकम् ।

श्रियः प्रदाने स्वात्मानं ध्यायेदब्धिं भृशं तु वा ॥ ४५ ॥

महाः प्रदाने ध्यायेद्वै स्वात्मानं तु प्रजापतिम् ।

धादुर्मात्रेषु सर्वेषु तद्देवीपितरं तथा ॥ ४६ ॥

सचिन्त्य द्यात्तन्नाम्ना विधिना भक्तिसंयुतः ।

घरस्य पार्श्वयोर्देव्यौ सन्नयेद्बुभयोरुभे ॥ ४७ ॥

आचार्यस्तत्प्रधानादि लज्जंश्च जुहुयात्तथा ।

अग्निप्रदक्षिणं चापि करोत्याचार्य एव तु ॥ ४८ ॥

अद्भुतसंस्पर्शनं देव्योः कारयेत् यथाविधि ।
 वरस्य पाणिना देव्योः पाणी संस्पर्शयेत्कमात् ॥ ४९ ॥
 तथा सप्तपदाङ्गान्तं देवं देव्यौ च कारयेत् ।
 देव्या देवस्य तन्मन्त्रं पादौ भूमौ न चारयेत् ॥ ५० ॥
 भुवसन्दर्शनाद्यां तु क्रियां देवस्य नाचरेत् ।
 आचार्यदक्षिणां दद्यात् ऋत्विग्यस्य ददेत्तथा ॥ ५१ ॥
 वैवाहिकं समाप्यैव प्रभूतं च निवेदयेत् ।
 ग्रामपदक्षिणं कुर्याद्देवं देवीसमायुतम् ॥ ५२ ॥
 देवीभ्यां सह देवेशं शुद्धौर्वैरभिषिच्य च ।
 अलङ्कृत्य च देवेशं देव्यौ यन्मादिभूषणैः ॥ ५३ ॥
 पीठे देवं च देव्यौ च स्थापयित्वा सहार्चयेत् ।
 पृथक् पृथक् चेद्देवीभ्यां पृथगेव समाचरेत् ॥ ५४ ॥
 स्त्रियस्तद्रूपवासिन्यः पुत्रवौत्तादिसंयुताः ।
 सर्वमङ्गलसंयुक्ताः सर्वसम्पत्समायुताः ॥ ५५ ॥
 भविष्यन्ति हरेरेवं कृत्वा वैवाहिकं विधिम् ।
 कल्याणसम्पद्धान्याः भवन्त्यम्मात्रं संशयः ॥ ५६ ॥
 एवं यः कुरुते भक्त्या विष्णोर्वैवाहिकं विधिम् ।
 इहलौके मुञ्चे भुक्त्वा अन्ते विष्णुपदं व्रजेत् ॥ ५७ ॥
 इति श्रीवैश्वानसे अलिमोके स्मृतार्चनाधिकरणे देव्योः पृथक्-
 प्रणिष्ठावैवाहिकविधिर्नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

परीत्य मन्दिरं विष्णोः प्रतद्विष्णुरिति ब्रुवन् ।
 मणिकेति समुच्चार्य मणिकं प्रणिपत्य च ॥ १० ॥
 निरस्तं रक्ष इत्युक्त्वा कुञ्चिकायन्तमाहरन् ।
 हिरण्यपाणिमित्युत्तवा कवाटे योजयेत्ततः ॥ ११ ॥
 दिवं विवृणोतु मन्त्रेण कवाटोद्घाटनं चरेत् ।
 मविद्याभ्यन्तरं पश्चादतो देवादिकं ब्रुवन् ॥ १२ ॥
 मुखं समीक्ष्य देवस्य प्रणभ्यैवानुमान्य च ।
 त्रिः संप्रहार्य दृक्ताभ्यां शाम्यन्त्विति ततो ब्रुवन् ॥ १३ ॥
 भगवतो बलेनेति देवेशं प्रणमेत्पुनः ।
 पूर्वोक्तगुणसंयुक्ताः स्नात्वैव परिचारकः ॥ १४ ॥
 दुहतां दिवमित्युक्त्वा जलपात्रं प्रगृह्य च ।
 तथा वाथ तटाके वा कूपे वाथ पुन शुभे ॥ १५ ॥
 आद्यमभीति मन्त्रेण शुद्धतोयं प्रगृह्य च ।
 देवालयं मविद्यैव सोम राजानमित्यपि ॥ १६ ॥
 उदकुम्भं च संन्यस्य परिचर्याश्च कारयेत् ।
 हवींषि सोपद्रवांश्च पच्युप्ते विधानतः ॥ १७ ॥
 अर्घको ब्रह्मब्रह्मेति हृदये विमृशेत्ततः ।
 हृदये प्रणवर्युत्तमादिबीजं च संन्यसेत् ॥ १८ ॥
 शं नो वातेति शान्तिं च जप्त्वा शर्चनमाचरेत् ।
 अन्तरस्मिन्निमित्युत्तवा स्मरेद्ब्रह्माणमन्ययम् ॥ १९ ॥
 सोमं राजानमित्युत्तवा समादाय तु तज्जलम् ।
 धारास्विति च मन्त्रेण तोयस्योदुवनं चरेत् ॥ २० ॥

चत्वारिंशोऽध्याय

अन पर प्रपश्यामि त्रिणोर्नित्यार्चनाविधिम् ।
ब्रह्मस्थाने कोतुरु तु स्थापित सम्यगर्चयेत् ॥ १ ॥

तन्मेषोत्तरत पार्श्वे चौत्तर च निधानत ।
दक्षिणे कोतुस्म्येन स्नपन सम्यगर्चयेत् ॥ २ ॥

अशक्त कोतुरु तत्र केवल वा समर्चयेत् ।
नित्यार्चनविधानेन प्रधान नित्यमर्चनम् ॥ ३ ॥

अधिक च विशेष च कोतुरु कारयेद्बुध ।
ओत्तर त्रिणमाद्वय चौत्तर कारयेत्क्रमात् ॥ ४ ॥

स्नापने स्नपन वुर्याद्विष्णवे सग्यम्यथाविधि ।
एतयोरर्चन चापि कोतुके मुह्यन् भवेत् ॥ ५ ॥

ऋत्विगुक्तगुणैर्युक्तो नित्यस्वाध्यायसयुज ।
अर्चकस्तु यथोक्त तु प्रात स्नात्वा निधानत ॥ ६ ॥

प्राणानायम्य सावित्रीं नष्ट्वा स्वाध्यायमुच्चरन् ।
कल्पमन्त्रविशेषज्ञो वैष्णव मुममाहित ॥ ७ ॥

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा भक्त्येवार्चनमाचरेत् ।
यथोपनयनादग्नौ समिदाधानमर्हति ॥ ८ ॥

तथोपनयनाद्धर्षं त्रिणोर्नित्यमर्चनमर्हति ।
अर्चनार्थानि द्रव्याणि समृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ९ ॥

परीत्य मन्दिरं विष्णोः प्रतद्विष्णुरिति भुवन् ।
 मणिकेति समुच्चार्य मणिकं प्रणिपत्य च ॥ १० ॥
 निरस्तं रक्ष इत्युक्त्वा कुञ्चिकायन्तमाहरन् ।
 हिरण्यपाणिमित्युक्त्वा कवाटे योजयेत्ततः ॥ ११ ॥
 दिवं त्रिवृणोतु मन्त्रेण कवाटोद्घाटनं चरेत् ।
 प्रविश्याम्यन्तरं पश्चादतो देवादिकं भुवन् ॥ १२ ॥
 मुखं समीक्ष्य देवस्य प्रणम्यैवानुमान्य च ।
 त्रिः संप्रहार्य हस्ताभ्यां शान्मन्यन्त्यति ततो भुवन् ॥ १३ ॥
 भगवतो बलेनेति देवेशं प्रणमेत्पुनः ।
 पूर्वोक्तगुणसंयुक्ताः स्नात्वेव परिचारकाः ॥ १४ ॥
 दुहतां दिवमित्युक्त्वा जलपात्रं प्रगृह्य च ।
 नद्यां वाथ तटाके वा कूपे वाथ पुनः शुभे ॥ १५ ॥
 आयमभीति मन्त्रेण शुद्धतोयं प्रगृह्य च ।
 देवालये प्रविश्यैव सोमं राजानमित्यपि ॥ १६ ॥
 उदकुम्भं च संन्यस्य परिचर्याश्च कारयेत् ।
 हवींषि सोमदंशांश्च पच्येयुस्ते विधानतः ॥ १७ ॥
 अर्चको ब्रह्मश्रमेति हृदयं विमृशेत्ततः ।
 हृदये प्रणवेर्युक्तमादिवीजं च संन्यसेत् ॥ १८ ॥
 शं नो वातेति शान्तिं च जप्त्वेवार्चनमाचरेत् ।
 अन्तरस्मिन्निमेत्युक्त्वा स्मरेद्ब्रह्माणमव्ययम् ॥ १९ ॥
 सोमं राजानमित्युक्त्वा समादाय तु तज्जलम् ।
 धारास्विति च मन्त्रेण तोयस्योत्सृजनं चरेत् ॥ २० ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः

अतः परं प्रयामि विष्णोर्नित्यार्चनाविधिम् ।
ब्रह्मस्थाने कोतुके तु स्थापितं सम्यगर्चयेत् ॥ १ ॥
तस्यैकोत्तरतः पार्श्वे चोत्तरं च त्रिधानतः ।
दक्षिणे चोत्तुस्म्येन स्नपनं सम्यगर्चयेत् ॥ २ ॥
अशक्तः कोतुके तत्र केवलं वा समर्चयेत् ।
नित्यार्चनविधानेन प्रधानं नित्यमर्चनम् ॥ ३ ॥
अधिकं च विज्ञेयं च कोतुके कारयेद्बुधः ।
औत्सर्ग्यं विष्णुमादाय चोत्तरं कारयेत्तस्मान् ॥ ४ ॥
स्नापने स्नपनं कुर्याद्विष्णवे सग्राह्यं त्रिभिः ।
एतयोरर्चनं चापि कोतुके गृह्येन भवेत् ॥ ५ ॥
नगत्विगुक्तगुणैर्युक्तो नित्यमध्यायसंयुतः ।
अर्चकस्तु यथोक्तं तु प्रातः स्नानं विधानतः ॥ ६ ॥
प्राणानायम्य सावित्रीं जप्त्वा स्थापयामुच्चरन् ।
कल्पमन्त्रविशेषज्ञो वैष्णवः सुममाहितः ॥ ७ ॥
गृहस्थो ब्रह्मचारी वा भक्त्यैवार्चनमाचरेत् ।
यः प्रोपनयनादग्नौ समिदाधानमर्हति ॥ ८ ॥
तथोपनयनाद्धर्मं विष्णोरर्चनमर्हति ।
अर्चनार्थानि त्रयाणि समृत्वा त्रिविधैर्धर्मैः ॥ ९ ॥

परीत्य मन्दिरं विष्णोः प्रतद्विष्णुरिति ब्रुवन् ।
 मणिकेति समुच्चार्य मणिकं प्रणिपत्य च ॥ १० ॥
 निरस्तं रक्ष इत्युक्त्वा कुक्षिकापन्तमाहरन् ।
 हिरण्यपाणिमित्युक्त्वा कवाटे योजयेत्ततः ॥ ११ ॥
 दिवं विष्टुणोऽनु मन्त्रेण कवाटोद्घाटनं चरेत् ।
 प्रविद्याभ्यन्तरं पश्चादतो देवादिकं ब्रुवन् ॥ १२ ॥
 मुखं समीक्ष्य देवस्य प्रणम्यैवानुमान्य च ।
 त्रिः संप्रहार्य हस्ताभ्यां शाम्यन्त्विति ततो ब्रुवन् ॥ १३ ॥
 भगवतो वलेनेति देवेशं प्रणमेत्पुनः ।
 पूर्वोक्तगुणसयुक्ताः स्नात्वैव परिचारका ॥ १४ ॥
 दुहतां दिवमित्युक्त्वा जलयात्र प्रगृह्य च ।
 नद्यां वाथ तटाके वा कृपे वाथ पुनः शुभे ॥ १५ ॥
 आद्यमभीति मन्त्रेण शुद्धतोयं प्रगृह्य च ।
 देवालये प्रविश्यैव सोमं राजानमित्यपि ॥ १६ ॥
 उदकुम्भं च सन्यस्य परिचर्याश्च कारयेत् ।
 हवींषि सोपद्रवाश्च पचेयुस्ते विधानतः ॥ १७ ॥
 अर्चको ब्रह्मब्रह्मति हृदयं विष्टुतेततः ।
 हृदये प्रणवैर्युक्तमादिवीजं च सन्यसेत् ॥ १८ ॥
 शं नो वातेति शान्तिं च जप्त्वं वार्धनमाचरेत् ।
 अन्तरस्मिन्निमेत्युक्त्वा स्मरेद्ब्रह्माणमव्ययम् ॥ १९ ॥
 सोमं राजानमित्युक्त्वा समादाय तु तज्जलग्म् ।
 धारास्विति च मन्त्रेण तोयस्योत्प्लवनं चरेत् ॥ २० ॥

इदमापः शिवेलुक्ता तोयं तद्रमिगन्तयेत् ।

मार्जन्या मार्जनं कुर्यादवधूतमिति ब्रुवन् ॥ २१ ॥

आशामु सप्तेत्यभ्युक्ष्य गोमयेनोपलेपयेत् ।

अहमेवेति मन्त्रेण निर्माण्यं च विसर्जयेत् ॥ २२ ॥

ध्रुवस्थानादि सर्वत्र शोधयित्वा ततः परम् ।

पृतस्तस्येति मन्त्रेण वेदिमद्भिः सुशोधयेत् ॥ २३ ॥

नारायणाय विद्महेति पादे पुष्पाणि संन्यसेत् ।

विष्णुं च पुरुषं सत्यमच्युतं चानिरुद्धकम् ॥ २४ ॥

इत्येवं पञ्च पुष्पाणि मूर्तिगन्तैरनुक्रमान् ।

देवेशस्यैव निर्माण्यमादाय प्रयतः स्वयम् ॥ २५ ॥

विष्वक्सेनं समासाद्य अर्चयित्वा यथाक्रमम् ।

भूः प्रपद्येतिमन्त्रेण देवदेवं प्रणम्य च ॥ २६ ॥

परं रंहेतिमन्त्रेण देवमादाय चात्वरः ।

प्रतद्विष्णुस्तवतेति स्नानपीठे सुसंन्यसेत् ॥ २७ ॥

परिलिलितेति मन्त्रेण शोधनीयं विशोभयेत् ।

वारीश्वतस इत्युक्त्वा वारिणा शोधयेत्पुनः ॥ २८ ॥

नमो वरुण इत्युक्त्वा स्नापयेत्पुष्पवारिणा ।

भूरानिलय इत्युक्त्वा स्नापयेद्गन्धवारिणा ॥ २९ ॥

देवेशं प्लोतवन्धेन श्वेतेन विमृजेद्बुधः ।

अथवादाय तं देवं स्नानपीठे निवेश्य च ॥ ३० ॥

चेत्वोर्जेत्यादि जपन् स्नानकर्म समाचरेत् ।

ततः कौतुकमादाय भूरसि भूरेति ब्रुवन् ॥ ३१ ॥

अर्चापीठे प्रतिष्ठाप्य देवदेवं प्रणम्य च ।
 वक्षेणाप्युत्तरीयेण भृशजैरपि भूषयेत् ॥ ३२ ॥
 स्नानाथकालादन्यस्मिन्नर्चापीठान्न चालयेत् ।
 अर्चापीठात्तोऽन्यत्र नित्यार्चां न समाचरेत् ॥ ३३ ॥
 [नित्यहोमं ततः कुर्यात्समिधाज्यचरुंस्तथा ।
 आषारं विधिवच्छ्रुत्वा वास्तुहोमं च कारयेत् ॥ ३४ ॥
 श्रीसूक्तं पौरुषे सूक्तं विष्णुसूक्तमतः परम् ।
 तिथिं वारं च नक्षत्रं हावयेच्च घृतप्लुतम् ॥ ३५ ॥
 ये भूतेति च मन्त्रेण बलिं कुर्याद्विधानतः ।
 आशीर्वाचनमित्युक्त्वा नित्यहोमविधिक्रमात् ॥ ३६ ॥]
 औत्सवे स्नपने बिम्बे ह्रीने तल्ल तु कौतुकम् ।
 स्नपनार्थं चोत्सवार्थं सजयेच्च तदेव वै ॥ ३७ ॥
 तत्क्रियान्तेऽर्चनापीठे तदभ्यर्च्य निवेदयेत् ।
 प्रणिधिं वारिणाऽऽपूर्य कृचयुक्तं सहाक्षतम् ॥ ३८ ॥
 गायत्र्या तु ध्रुवस्थानं संप्रोक्ष्यैव विधत्तवित् ।
 सयुक्तमेतदित्युक्त्वा ध्रुवकौतुकयोरपि ॥ ३९ ॥
 सम्बन्धकूर्चं दक्षिण्य शुष्यन्यासं समाचरेत् ।
 ध्रुवस्य पादयोर्मध्ये विष्णवे नम इत्यपि ॥ ४० ॥
 प्राच्यां तु पुरुषायेति सत्यायेति च दक्षिणे ।
 प्रनीच्यामप्युक्तायेति चानिरुद्धाय चोत्तरे ॥ ४१ ॥
 धाम्नेष्यां कपिलयेति यज्ञायेति च नैर्ऋते ।
 नारायणाय वायव्ये पुण्यायैशान्यकोणके ॥ ४२ ॥

एव तु प्रथमे न्यस्य द्वितीयावरणे तथा ।
 वराहायेति पूर्वेत्या नारासिंहाय दक्षिणे ॥ ४३ ॥
 पश्चिमे वामनायेति त्रिविधमेत्युत्तरे तत ।
 आग्नेया तु मुभद्राय नेत्रैर्न्यासीशित्तात्मन ॥ ४४ ॥
 सर्गोद्धाया वायवे सर्गविधेति चेदिके ।
 एव द्वितीये सन्यस्य तृतीयावरणे तत ॥ ४५ ॥
 इन्द्रादिनामभिस्तद्वत्तद्विष्णु च विन्यसेत् ।
 आमने दक्षिणे बाध वामपार्श्वे पद्म्य वै ॥ ४६ ॥
 शयने पादपार्श्वे च तदनन्तोर्ध्वतस्तथा ।
 ध्रुवे चर मुसन्म्य कोतुरु च तत परम् ॥ ४७ ॥
 प्राच्या दिशि मुभद्राय हयामवायेति दक्षिणे ।
 वामदेवाय वारुण्या पुण्यदेवाय चोत्तरे ॥ ४८ ॥
 आग्नेया दिशि सर्गाय मुन्नाह्याय नेत्रैः ।
 सज्जयेति वायवे चेशाम्या मरुताय च ॥ ४९ ॥
 प्रणवादिनमोऽन्तेन पृथग्मन्त्रमुत्तीरयत् ।
 एव पुष्पाणि सन्यस्य पश्चादेव समर्चयेत् ॥ ५० ॥
 शिव विश्व तथा मित्रमात्र चर यथानमम् ।
 पश्चिमादि समभ्यर्च्य पीठान्ते तु बहिर्भुग्मात् ॥ ५१ ॥
 सनत्तुमार वायवेऽप्येवान्या सनक पुन ।
 सनानन तथागे या नेत्रैर्न्या तु सनन्नम् ॥ ५२ ॥
 तन्निगे मार्कण्डेय च भृगु वामे ममर्चयेत् ।
 कवाटैश्चानपि तथा द्वारे द्वारे समर्चयेत् ॥ ५३ ॥

धातार दक्षिणेऽभ्यर्च्य चाक्षराभिमुखं तत ।
 वामे चैव विधातार दक्षिणामिमुखं क्रमात् ॥ ५४ ॥
 ऊर्ध्वान्न भुवङ्गं त पतङ्गं चाप्यधोमुखम् ।
 एतारं चोत्तरावेक्षं वरुणं दक्षिणामुखम् ॥ ५५ ॥
 द्वारे तु प्रथमे चैव मणिकं दक्षिणेऽर्चयेत् ।
 वामभागे तथा सन्ध्या तस्य पत्नीं समर्चयेत् ॥ ५६ ॥
 द्वितीयद्वारपालौ तु तापसं सिद्धिदं तथा ।
 अथवा चक्रशङ्खौ तु तस्मिन् द्वारे समर्चयेत् ॥ ५७ ॥
 सोपानमध्ये श्रीभूतमर्चयेद्बहिराननम् ।
 पुरस्ताद्भरुडं तस्य देवाभिमुखमर्चयेत् ॥ ५८ ॥
 विष्णुक्सेनं समभ्यर्च्य प्रविशेन्नालयं पुन ।
 एकादशविधैस्तैर्विग्रहैश्च स्वमूर्तिभिः ॥ ५९ ॥
 अर्चयेत्परिवाराश्च त्रिप्यरेव परान् क्रमात् ।
 ततः परं विधानेन देवदेवं समर्चयेत् ॥ ६० ॥
 साधारं चतुरं शङ्खान् कोतुकम्पाग्रतस्तथा ।
 स्थापयेत्तत्क्रमेणैव दक्षिणाद्युत्तरान्तकम् ॥ ६१ ॥
 आवाहनार्थं तत्रैकं पाद्यायेगं द्वितीयकम् ।
 आचमनाय तृतीयं स्नानार्थं च चतुर्थकम् ॥ ६२ ॥
 आभावात्तस्येति जपनर्थापात्राणि शोभयेत् ।
 सोमं तेषु समुच्चार्य पात्राण्यन्यानि शोभयेत् ॥ ६३ ॥
 अर्घ्यद्रव्यं समाद्राय गायत्र्या तत्र निक्षिपत् ।
 अभिषार्च्यं घृतेनैव देवभ्याभिमुखे न्यमेत् ॥ ६४ ॥

पु पादीनि च समृत्य पूजनार्थं ततो बुध ।
 तद्विष्णोरर्चना काले प्रतिलोमा कदाचन ॥ ६५ ॥
 वेददृषकपापण्डा सर्वे च पतितास्तथा ।
 पूजा द्रष्टु च नार्हन्ति तस्माच्चलेन सर्वदा ॥ ६६ ॥
 द्वार यग्निकाठन्न वृत्वा सम्यक् समाहित ।
 देवस्य दक्षिणे पार्श्वे समामानस्तथासन ॥ ६७ ॥
 आत्ममूक्त जपित्वेव ध्यायेत परम हरिम् ।
 सुवर्णवर्णं रत्नाय रत्नेनैव सुखोद्भूतम् ॥ ६८ ॥
 शुक्रपिञ्जाम्बरधर विष्णु प्रणवरूपिणम् ।
 किरीटकेयूरहारलम्बयज्ञोपवातिनम् ॥ ६९ ॥
 श्रीवत्साङ्ग चतुर्बाहु शङ्खचक्रधर परम् ।
 शक्तिं प्रदीपवर्हीषादानेष्ट्य प्रणिधौ ध्रुवात् ॥ ७० ॥
 सुवर्धुवर्धूरित्युपत्वा मूर्ध्नि नाभौ च पादयो ।
 न्यसेद् विम्बस्य शुद्धामा यकार पादयोस्तत ॥ ७१ ॥
 हृन्मध्ये सन्यमेद्धी नमकार परमाक्षरम् ।
 सर्वेषामपि देवानामादिनारायणो यथा ॥ ७२ ॥
 अक्षरादिरकारोऽयं तस्य बीजाक्षरं मृत ।
 प्रणवैर्वेष्टयित्वा त पश्चादावाहयेत्तत ॥ ७३ ॥
 वेदादिप्रणवश्चापि तस्य बीजाक्षरो भवेत् ।
 हस्तद्वयेन प्रणिधिगुदृत्य प्रणवेन तु ॥ ७४ ॥
 यामहस्ते गृहीत्वेन दक्षिणेन करेण तु ।
 ध्रुवचैराप्रणिध्या तु ध्यात्वा सम्यक् समाहित ॥ ७५ ॥

कूर्चेनादास्य ततोयं ध्यायन् लक्ष्मीपति हरिम् ।
 इदं विष्णुर्नन्दनान्तमायातु भगवानिति ॥ ७६ ॥
 सावयेत्याणभूतस्य कौतुकस्य तु मूर्धनि ।
 विष्णुं च पुरुषं सत्यमच्युतं चानिरुद्धकम् ॥ ७७ ॥
 इत्युक्त्वा देवमावाह्य दक्षिणे श्रियमेव च ।
 बाणे महीं समावाह्य ततन्मन्त्रयुतं तथा ॥ ७८ ॥
 स्नप्ते चोत्सवे विम्बे ध्यात्वा वागह्येत् भुवात् ।
 प्रतद्विष्णुस्तवेत्युक्त्वा चाम्बासनमुदीरयन् ॥ ७९ ॥
 पुष्पदर्भकुशेष्वेकं पीठान्ते त्वासनं ददेत् ।
 विश्वाधिकानामुच्चार्य स्वागतं सखगाचरेत् ॥ ८० ॥
 मनोऽभिमन्तेति ततो देवेशमनुमानयेत् ।
 त्वं स्त्रीत्युक्त्वाऽभिमृश्यैव पाद्यं त्रीणि पदेति च ॥ ८१ ॥
 इन्द्रोऽभिमन्तेत्युक्त्वा च पाद्यं दैर्घ्यं क्रोणं वै ।
 शं नो देयीति मन्त्रेण विष्णवे चेत्युदीरयन् ॥ ८२ ॥
 देवस्य दक्षिणे हस्ते दद्यादाचमनीयकम् ।
 पञ्चमूर्तिविधाने तु विशेषमन्यमुच्यते ॥ ८३ ॥
 पुरीषस्यापोहिषेति दद्यादाचमनं पुनः ।
 योगे योगेति सत्याय दद्यादेव तु मन्त्रविन् ॥ ८४ ॥
 अच्युताय समानेति पवित्रं तं इति भुक्त्वा ।
 अनिरुद्धाय सदद्याद्वस्ते वै दक्षिणे प्रमान् ॥ ८५ ॥
 तद्विष्णोः परमं चेति दैविकं पुष्पमेव वै ।
 इमां मुमन्स इत्युक्त्वा पुष्पं दद्याद्य मूर्तिभिः ॥ ८६ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन पाद्यमाचमनं पुनः ।

पुण्यं गन्धं तथा धूपं दीपं चाचमनं ददेत् ॥ ९८ ॥

अधायनीदमित्युक्त्वा देवस्याभिमुखं नयेत् ।

अर्चापीठस्य चासन्ने गण्डलं चोषलिप्य च ॥ ९९ ॥

हविःप्राखं समादाय प्रक्षाल्याचमनं चरेत् ।

आदित्यं भास्करं चैव सूर्यं मार्ताण्डमेव च ॥ १०० ॥

पात्राणामभिदैवत्यं विवस्वन्तं च वै पुनः ।

तस्मिन्नादित्यमभ्यर्च्य पुण्यादीनि विशोध्य च ॥ १०१ ॥

घृतेन देवस्य त्वेति स्नात्वा पात्रेऽभिचार्य च ।

अमृतोपसारेत्युत्कृत्वा विष्णोरिदमिति स्मरन् ॥ १०२ ॥

अप्यादाय हविः पात्रे क्षिमागं प्रक्षिपेत्ततः ।

स्नालीशेषं चतुर्थांशं देवस्य न निवेदयेत् ॥ १०३ ॥

परिपह्णित्वा नार्थं पात्रशेषं तु बाहरेत् ।

उपदंशान् गुडादीश्च गायत्र्यान्यहवीषि च ॥ १०४ ॥

प्रसुरे च हविःपूर्णं पात्रं तन्मण्डले न्यसेत् ।

अभिमृश्यान्नमृक्तेन फलेर्दध्ना समायुनम् ॥ १०५ ॥

यत्ने मुनीम इत्युक्त्वा हविषि स्रावयेत् घृतम् ।

परिषिच्य ततश्चाद्भिः प्रणवेन समाहितः ॥ १०६ ॥

तदस्य प्रियमित्युक्त्वा सुभूः स्वयमिति ब्रुवन् ।

भक्त्या हवीषि सर्वाणि विष्णवे संनिवेदयेत् ॥ १०७ ॥

पद्ममूर्तिक्रमावत्त पुरादीन् निवेदयेत् ।

हिताभ्यगर्भ इत्युक्त्वा पायसं पुराय च ॥ १०८ ॥

बलिशेष समादाय भूतपीठे विनिक्षिपेत् ।
 सर्पैल बलिदानं तु नम्रकाय करोति वै ॥ १२० ॥
 पश्चादाचम्य मन्त्रेण देवागारं ततो विशेत् ।
 पानीयं च ततो दद्याद्वद विष्णुरिति ब्रुवन् ॥ १२१ ॥
 शोषयित्वा निवेद्यं तु दद्यादाचमनीयकम् ।
 कंसुकान्ना फलैर्युक्तं कर्पूराद्यै सुसयुतम् ॥ १२२ ॥
 विचक्रमेति चोक्त्या तु घृतात्परीतिं च ब्रुवन् ।
 ताम्बूलं मुखवासं च देवेशाय निवेदयेत् ॥ १२३ ॥
 द्रव्यं प्रति विशेषेण घण्टा सन्ताळ्य चार्पयेत् ।
 नमस्कृत्य नमस्कृत्य तच्चद्रव्यं ददेत्पुन ॥ १२४ ॥
 बलि पात्रे सुनिक्षिप्य देवेशमनुमान्य च ।
 पूर्वोक्तविधिसंयुक्तमगारे स्यात्प्रदक्षिणम् ॥ १२५ ॥
 अतो देवादि मन्त्रेण प्रणामं पञ्चधा भवेत् ।
 स्तुत्या पुष्पमूक्तेन विष्णुस्तूक्तेन वीक्षयेत् ॥ १२६ ॥
 राहजशीर्षं देवमिति सम्यग् जपेत्पुन ।
 नमो ब्रह्मण इत्युक्त्वा दद्यात्पुष्पाञ्जलिं पुन ॥ १२७ ॥
 नृत्तगीतयुतं यत्तदुत्तमोत्तममुच्यते ।
 प्रातरेव समन्वर्च्य मध्याह्ने सायमेव च ॥ १२८ ॥
 प्रातर्न्यस्तानि पुष्पाणि नोदस्यैव तदूर्ध्वतः ।
 पुष्पन्यासश्च कर्तव्यः पूर्वोक्तेन क्रमेण च ॥ १२९ ॥
 पुष्पाणि पुष्पदानानि देवविम्बेऽर्चितानि च ।
 आदाय वेरासीठाको यथास्पृश्य क्षिपेत्तथा ॥ १३० ॥

धातादीनर्चयित्वा पृवाचेन विमानत ।
 पाद्यावेरर्चयेद्देव त्रिविनाऽनन नित्यम् ॥ १३१ ॥
 उन्म्याद्व म ग्राह्यत्वेनाममयाद्रवे ।
 नाड्यस्तिमोऽग्रा पत्र मत्त वा काल उच्यते ॥ १३२ ॥
 अर्धरात्रोदितामर्चौ यामार्द्ध समाचरेत् ।
 देवेशमन्त्र्यवेलायामर्चयित्वा तु कालुकम् ॥ १३३ ॥
 स्नपनात्सप्तद्विष्याद् भुवनेरे तव्यं च ।
 देवमारोपयेन्नित्यमर्चनान्ते त्रिगोपन ॥ १३४ ॥
 यथेनाहन्यहन्यायमग्निं होमान्त एव च ।
 गमयेद्गार्हपत्याग्नौ यथा सम्यक् समाहित ॥ १३५ ॥
 मनसा भुवनेरे च देवमारोपयेत्कमान् ।
 केतलेर्नाममन्त्रैस्तु परिवारान् समर्चयेत् ॥ १३६ ॥
 उक्तकाले तु सम्पूर्ण कत्रा वन्धयेत्पुन ।
 उद्धाटनमकाले तु न कुर्यादिति शासनम् ॥ १३७ ॥
 उद्धाटनमकाले तु देवदेवस्य दर्शनम् ।
 ग्रामनाश च दुर्मिक्ष राजा राष्ट्र विनश्यति ॥ १३८ ॥
 अन्येन विधिना मन्त्रेरन्येरन्यार्चकेन वा ।
 आलये त्वर्चनं स्याच्चेन्महान् दोषो भवेद्यत ॥ १३९ ॥
 अनेनैव विधानेन कारयेदर्चनं शुभ ।
 अथवा सूत्रकारोक्तमार्गेणैवार्चनं चरेत् ॥ १४० ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नित्यार्चनावधि
 नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथात सप्रश्रयामि पञ्चमृत्यर्चनाक्रमम् ।

विष्णु च पुरुष सत्यमच्युत चानिरुद्धकम् ॥ १ ॥

पूर्वोक्तविधिना मन्त्रैर्योजयित्वा समर्चयेत् ।

चातुर्वर्ण्यसमृद्धार्थं चतुर्भूर्तिसमायुतम् ॥ २ ॥

पञ्चमूर्तिभिरेवैनमादिमूर्तिं समर्चयेत् ।

श्रिय चैव धृतिं चेन्न पवित्री च विधानतः ॥ ३ ॥

श्रीदेवीमर्चयेदेव प्रमोदाघायिनीमिति ।

हरिणीं वीष्णीं क्षोणीं च महीमिति महीं क्रमात् ॥ ४ ॥

चिरायुष मार्कण्डेय रौहिणेयमुदग्विणम् ।

दक्षिणे मार्कण्डेय च वामपार्श्वे तथैव च ॥ ५ ॥

पद्मापिनर धातुनाथ रव्याप्तीश भृगुमित्यपि ।

भृगुमर्चकमभ्यर्च्य द्वारपालात्मनः क्रमात् ॥ ६ ॥

तुहण दैत्यराज च विष्णुभक्त गदाधरम् ।

दैतेयं च महावीर्यं बलिं वृक्षपाणिनम् ॥ ७ ॥

अभ्यर्च्य प्रथमे द्वारे शेषं पूर्वेन्द्राचरेत् ।

एष मध्यतले विष्णोरादिमृत्यर्चनाविधिः ॥ ८ ॥

चतुर्वर्ण्यसमृद्धार्थं चतुर्भूर्तिभिरेव वै ।

सर्वान् देवाश्च सर्वत्र विधिना सम्यगर्चयेत् ॥ ९ ॥

पुस्त्य पुस्त्यात्मान पर पुस्त्यमित्यपि ।

तथा धर्ममय चेति पुस्त्य सम्यगर्चयेत् ॥ १० ॥

श्रिय च कमला चेति पुस्त्य प्रियामिति ।

जनन्तामिति देव्य दे-या नक्षिणग्रामयो ॥ ११ ॥

मेदिनी धरणीमुनी मर्गाधारामिति क्रमान् ।

भृगु मुनिवर शुद्धमग्निर्ण तपोमयम् ॥ १२ ॥

पुराण भक्तिमन्त च भार्गव चिरजीविनम् ।

अर्चकार्चयेदेव देवदक्षिणग्रामयो ॥ १३ ॥

शङ्ख निधिगर चेति धनदस्य मुर तथा ।

मोक्तिकौडवमित्युक्त्वा शङ्ख दक्षिणतोऽर्चयेत् ॥ १४ ॥

पद्मनिधि वर चेति रत्नाङ्ग भूतनायकम् ।

वामे पद्मनिधि चैव प्राग्द्वारे सम्यगर्चयेत् ॥ १५ ॥

सत्य सत्यात्मक ज्ञान सप्तसद्वारमित्यपि ।

सत्यमूर्तिं समभ्यर्च धृति चैव क्षमामिति ॥ १६ ॥

वक्ष्यता सत्यवलीं देवीमिति श्रिय पुन ।

षोष्णी च वरदामुनी श्रुतिनीमिति ता मदीम् ॥ १७ ॥

धातुनाथ भूतनाथ ब्रह्मसमगमित्यपि ।

वाग्देवीपविगित्येगमर्चयेदर्चक मुनिम् ॥ १८ ॥

पुण्य विदुद्ध विश्व च वसिष्ठमिति च क्रमान् ।

सत्यमूर्त्यात्मक चेति वामभागे समर्चयेत् ॥ १९ ॥

शङ्खचूल वृक्षदण्ड श्वेताङ्ग घोररूपिणम् ।

चक्रचूल महानाड्युग्ररूप भयानकम् ॥ २० ॥

इत्येवं द्वारपालौ द्वार्चयेत्पार्श्वयोर्बुधः ।

अध्युतं चापरिमितमैश्वर्यं श्रीयते तथा ॥ २१ ॥

इत्येवमध्युतं देवं मूर्तिमन्तैः समर्चयेत् ।

पवित्रीमिन्दिरं चेति लक्ष्मीं चाप्यध्युतप्रियाम् ॥ २२ ॥

पवित्रीमेवमभ्यर्च्य क्षौणीं वराङ्गिणीमिति ।

वरदां पुण्यदायिनीमिति क्षौणीं समर्चयेत् ॥ २३ ॥

ख्यातीशं च तपोनाथममृतयोगिं मुनिं तथा ।

सितार्जुमुग्रतपसं चिरायुषमन्तकम् ॥ २४ ॥

अध्युतस्यार्चकानेतावर्चयेत् मुनीं पुनः ।

द्वारे लङ्कनिधिं चैव तथा पद्मनिधिं क्रमात् ॥ २५ ॥

पूर्वोक्तैर्मूर्तिमन्त्रैश्च द्वारपालौ समर्चयेत् ।

अनिरुद्धं महात्तं च वेराग्यमिति च क्रमात् ॥ २६ ॥

सर्वतेजोमयं चेति पूजयेद्वनिरुद्धकम् ।

प्रमोदापायिनीं वररोहामम्बिकन्यां च प्रमिति ॥ २७ ॥

प्रमोदापायिनीमभ्यर्च्य महीं गां पृथुलां ध्रुवाम् ।

इत्येवं च महीं देवीमर्चयेद्देवपार्श्वयोः ॥ २८ ॥

भृगुं तपोनिधिं चेति देवरूपे महोजसम् ।

एतैर्भृगुं समभ्यर्च्य मार्कण्डेयं महामुनिम् ॥ २९ ॥

सत्त्वं च पुण्यभावं च मार्कण्डेयं तथार्चयेत् ।

तद्द्वारे शङ्खचक्रं च चक्रचक्रं च पूर्वम् ॥ ३० ॥

यथोक्तानन्यदेवांश्च धात्रादींश्च यथाविधि ।

मूर्तिमन्तैश्च पूर्वोक्तैर्चयेत्तान्यथोदितैः ॥ ३१ ॥

शयन चेदृर्घस्तले पुराणपुराण्य तु ।

अर्चयेच्छयन देव मूर्तमन्त्रैर्यथाविधि ॥ ३२ ॥

नाभ्यम्बुजं समासीन ब्रह्माण च यन्त्राङ्गम् ।

श्रिय मठा पुराण च भृगु पूर्वेत्तमूर्तिमि ॥ ३३ ॥

निष्कृत्सेन च गह्वरं पूर्णवद्विधिनाऽर्चयेत् ।

नारमिहप्रतिष्ठा चेदर्थयेन्नारमिहम् ॥ ३४ ॥

नारसिंह तपोनाथ महारिप्यु गङ्गाजलम् ।

इत्येव नारमिह च देवमभ्यर्चयेद्बुध ॥ ३५ ॥

विरिञ्च वरद चेति ब्रह्माण पद्मसम्भारम् ।

इति ब्रह्माणमभ्यर्च्य रुद्र यम्पस्मुधरम् ॥ ३६ ॥

शत्रुं गोरीशमित्युक्त्वा रुद्रमभ्यर्चयेत्प्रमान् ।

यम मुक्त बुध शुद्ध भात्रिनात्मानमित्यपि ॥ ३७ ॥

तीर्थं च पावन चेति मन्त्रसिद्धिं महामुनिम् ।

इत्यर्चकमुनास्ताश्च भूतेश पुमान् तथा ॥ ३८ ॥

शेषिक चेति सेनान्यमिति सेनेशमर्चयेत् ।

एव एव निशेष स्वात्न्यत्पूर्वमन्त्रचरेत् ॥ ३९ ॥

इति श्रीविवानसे अत्रिमाक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पञ्चमस्त्यर्चनाविधिर्ना

मेच्छन्तारिणोऽभ्यास ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

अतःपरं प्रवक्ष्यामि नित्यसन्न्यावलिक्रमम् ।
 सौवर्णं राजतं ताम्रं कांस्यं वाथ स्वशक्तितः ॥ १ ॥
 गृहीतव्यं शतपलैः पञ्चाशद्भिः पलैस्तु वा ।
 कारयेद्वलिपालं च विधिनाऽग्नेन शक्तितः ॥ २ ॥
 भुवङ्गस्यार्धविस्तारं त्रितालं वाऽथ विस्तृतम् ।
 आयामं च समं घृतं परितोऽङ्गुलमिति क्रमम् ॥ ३ ॥
 तत्सीमार्धाङ्गुलं ज्ञेयं पात्रमध्ये सकर्गिकम् ।
 कर्णिकाष्टाङ्गुलायामा सुवृत्तार्धाङ्गुलोज्ज्वला ॥ ४ ॥
 परितः प्रवणा चैष विष्वगष्टदलावृता ।
 तदूर्ध्वं मध्यमे कार्यं मण्डलं तावदुन्नमम् ॥ ५ ॥
 विमलैर्मण्डुलैरन्नं सग्यक् प्रस्थापिकैः पचेन् ।
 प्रक्षाल्य बलिरात्रं तु तन्मध्ये सूर्यमण्डलम् ॥ ६ ॥
 ध्यात्वा तथाऽर्चयेत्तस्मिन् भास्करं निजवृत्तिभिः ।
 प्रक्षाल्य च पुनः पात्र तदन्नं तत्र निक्षिपेत् ॥ ७ ॥
 पिण्डाकारं तु तत्कार्यमभिषार्य घृतेन वै ।
 किञ्चित्कुलाम्बुजाकारं द्वादशाङ्गुलमुच्छ्रितम् ॥ ८ ॥
 दशाङ्गुलं द्विभागं वा नाहमग्रे तु तत्प्रमम् ।
 भूले तद्द्विगुणं विघादानुपूर्व्या शीघ्रतम् ॥ ९ ॥

तत्तान तु समादाय कोतुमस्याग्रतो न्यसेत् ।
 दीपादीपमिवानाद्य तस्मिन् वै कोतुमादिसुम् ॥ १० ॥
 अर्ध्यान्तमर्चयि त्रा तु पुष्पाणि परितः क्षिपत् ।
 श्रीभूतन्यशयार्मभ्ये तिष्ठन्त साजलि गुरु ॥ ११ ॥
 अलङ्कृत्योत्तरीयाद्ये सोष्णीप त्रिलिङ्गाहकम् ।
 तमेव गरुड ध्यात्वा तन्मूर्तिभिरर्चयेत् ॥ १२ ॥
 प्रणम्य देवदेवेश घण्टा सत्ताड्य वै ततः ।
 उधन्तमिति मन्त्रेण बलिमुद्धृत्य वै बुध ॥ १३ ॥
 घृह्मतीति चोक्त्वा तु बलि तच्छिरसि न्यसेत् ।
 क्षिप्वो गरुडगात्मान ध्यात्वाहृत्य बलि तथा ॥ १४ ॥
 प्रतद्विष्णुस्तपतेत्युक्त्वा प्रदक्षिणमथाचरेत् ।
 पुरतो बलिविम्ब च नयेदिति च क्रैचन ॥ १५ ॥
 अथवा पात्रमाराध्य त्रलिद्रव्य समाश्लिषत् ।
 तदूर्ध्वे बलिनिम्न च न्यसेत्पुनर्यादप्रदक्षिणम् ॥ १६ ॥
 पिधानादिभिराच्छाद्य व्यननैरुपरीज्य च ।
 वाद्यघोषसमायुक्त धूपदीपसमन्वितम् ॥ १७ ॥
 प्रदक्षिणमथेकेन कारयेत्प्रतिचूलिकम् ।
 गरुडेन युत बाध वृत्तपीठयुत तु वा ॥ १८ ॥
 प्रथमावरणे चेक द्वितीये द्विप्रदक्षिणम् ।
 कारयेदथवा तत्र प्रथमे तु प्रदक्षिणम् ॥ १९ ॥
 त्रि कृत्वा गरुडस्याग्रे तिष्ठन् देवेशमन्ययम् ।
 कोतुके तु समारोप्य मनसैव विचिन्तयेत् ॥ २० ॥

धिप्यक्सेनं समासाद्य नमस्कृत्याऽनुमान्य च ।
 सण्डयित्वा तु बल्यग्रं पृष्ठे तस्यालयस्य वै ॥ २१ ॥
 चरत्यै देवतायै च पूतनायै यथाक्रमम् ।
 तथैव पापरक्षोद्ध्यै स्थित्वा ताम्ब्रो बलिं क्षिपेत् ॥ २२ ॥
 पश्चात्तद्वलिशेषं तद्भूतपीठे परिन्यसेत् ।
 पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य प्रविशेदालयं बुधः ॥ २३ ॥
 प्रातर्मध्याह्नयोरेवं सायं चाद्वर्बलिं चरेत् ।
 एवमद्वर्बलिं कुर्यात् त्रिकालं चोत्तमोत्तमम् ॥ २४ ॥
 द्विकालं मध्यमं मार्गं चैककालं तथध्वजम् ।
 प्रातर्मध्याह्नयोरेवमत्रयुक्तं बलिं चरेत् ॥ २५ ॥
 सायं त्वर्घ्यबलिं कुर्यादुत्तमं मार्गमाश्रितः ।
 प्रातरर्घ्यबलिं कुर्यान्मध्याह्ने त्वन्नसंपुतम् ॥ २६ ॥
 सायमर्घ्यबलिं कुर्यान्मध्यमं मार्गमाश्रितः ।
 नाधमे तु बलिं कुर्यादिति केचिद्वदन्ति वै ॥ २७ ॥
 यथार्घ्यबलित्स्त्रिदिवः पात्रे सोमं तथार्चयेत् ।
 देवादीनां नृणां चैव बले यस्मात्प्रवर्धते ॥ २८ ॥
 तस्माद्वलिरिति प्रोक्तः सर्वभूतहितावहः ।
 बलिभ्रमणकालेऽसिन् येऽनुगच्छन्ति भक्तिनः ॥ २९ ॥
 पदे पदे यश्चक्षतफलं तेऽपि सगामुयुः ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे बलिविधिर्नाम

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

अथार्चनोपचारश्च तस्य भेदश्च वक्ष्यते ।
समूर्तमर्चनं नित्यं त्रिंशद्विंशतिभिः स्मृतम् ॥ १ ॥
अर्चनार्थं विज्ञेयेण ग्रहणाद्विग्रहः स्मृतः ।
देवोपचारहेतुत्वादुपचारः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥
एकविंशमाद्यं तु द्वितीयं स्यात् द्विविग्रहम् ।
षड्विंशत् तृतीयं स्याच्चतुर्थं चाष्टविग्रहम् ॥ ३ ॥
एकादशोपचारः च सप्तविंशतिविग्रहम् ।
नवविंशतिकं चैव द्वाविंशद्विग्रहम् तथा ॥ ४ ॥
आवाहनं तु सर्वेषां सामान्यं पूजमेव तत् ।
तेषामन्ते विसर्गं तु तथा सामान्यमेव वै ॥ ५ ॥
ताभ्यां विनेत्रं सव्यान्तमासनं म्यागनं तथा ।
अनुमानं च पाद्यं च तथाचमनमेव च ॥ ६ ॥
पुष्पं गन्धं तथा धूपं दीपान्यर्चनानि च ।
स्नानं श्रोतं तत्रो यन्ममुत्तरीयं च भूषणम् ॥ ७ ॥
यज्ञोपवीतं च तत्र पाद्यमाचमनं तथा ।
पुष्पं गन्धं तथा धूपं दीपमाचमनं पुनः ॥ ८ ॥
हविर्गन्धं च पानीयं तथैवाचमनं पुनः ।
मुग्धगन्धमन्त्रिधाणि प्रणाममनुतिरेकं च ॥ ९ ॥

पुष्पाञ्जलिश्च तैर्युक्तं द्वात्रिंशद्विग्रहं स्मृतम् ।
 आसनाद्य च बल्यन्त नवविंशतिविग्रहम् ॥ १० ॥
 हविराचमनान्तं तु सप्तविंशतिविग्रहम् ।
 तथार्घ्याचमनान्तं यत्तदेकादशविग्रहम् ॥ ११ ॥
 एतदानाहनेनापि विसर्गेण च सयुतम् ।
 त्रयोदशोपचार च यदन्त्येव पुरातना ॥ १२ ॥
 तथार्घ्याचमनान्तं च पादाद्य चाष्टविग्रहम् ।
 षड्विग्रहं तु पुष्पाद्य तथार्घ्याचमनान्तकम् ॥ १३ ॥
 केवलं पुष्पदानं च प्रणामं च द्विविग्रहम् ।
 एक एव प्रणामश्चेदेकविग्रहमुच्यते ॥ १४ ॥
 अशक्तानामिति प्रोक्तौ मुनिभिर्द्वयेकविग्रहौ ।
 होमापारेऽर्चनं स्याच्चेत् षड्विग्रहमिति स्मृतम् ॥ १५ ॥
 कलशै स्नपनं कुर्यादर्चनं त्वष्टविग्रहम् ।
 एकादशोपचारं तु हविर्हीनार्चनं सदा ॥ १६ ॥
 लब्धे हविषि सर्वत्र सप्तविंशतिविग्रहम् ।
 विमानार्चनमेव स्यान्नवविंशतिविग्रहम् ॥ १७ ॥
 द्वात्रिंशद्विग्रहं चापि कुर्यात्तत्रैव बुद्धिमान् ।
 तं देवं मनसा ध्यात्वा म्वमूर्धन्यञ्जलिं न्यसेत् ॥ १८ ॥
 मस्तिष्कमिति विज्ञेयो हृदयेऽञ्जलिस्सम्पुटः ।
 सन्यसेत्तत्प्रणामस्तु सम्पुटं समुद्राहतं ॥ १९ ॥
 साञ्जलिर्नितकायस्य प्रहाव इति गीयते ।
 पाणिं व्यत्यस्य बध्वैव स्वस्तिनन्धनमेव वा ॥ २० ॥

त्रिचन्दारेणोऽध्यायः

अथार्चनोपचारश्च तस्य भेदश्च वक्ष्यते ।
समूर्तमर्चनं नित्यं त्रिप्रहरप्रति स्मृतम् ॥ १ ॥
अर्चनार्थं विशेषेण ग्रन्थाद्विप्रहृतं स्मृतम् ।
देवोपचारहेतुत्वादुपचारः प्रकाशितः ॥ २ ॥
एकत्रिप्रमाद्यं तु द्वितीयं स्यात् द्विविप्रहृतम् ।
पट्त्रिप्रं तृतीयं त्र्याद्यतुर्थं चाष्टविप्रहृतम् ॥ ३ ॥
एकादशोपचारः च सप्तविंशतिविप्रहृतम् ।
नवविंशतिकः च द्वाविंशद्विप्रहृतः तथा ॥ ४ ॥
आवाहनं तु सर्वेषां सामान्यं पूर्वमेव तत् ।
तेषामन्ते विसर्गं तु तथा सामान्यमेव वै ॥ ५ ॥
ताभ्यां विनेत्रं सन्ध्यातमासनं ग्रासनं तथा ।
अनुमानं च पाद्यं च तथाचमनमेव च ॥ ६ ॥
पुष्पं गन्धं तथा धूपं दीपाभ्यांचमनादि च ।
स्नानं श्रोतं तत्रो वस्त्रमुत्तरीयं च भूषणम् ॥ ७ ॥
यतोऽर्पितं च तत्र पाद्यमाचमनं तथा ।
पुष्पं गन्धं तथा धूपं दीपमाचमनं पुनः ॥ ८ ॥
हविर्भक्ष्यं पानाय तर्पणमाचमनं पुनः ।
गुग्गुलाग्न्यग्निध्यानि प्रणाममन्त्रिरेव च ॥ ९ ॥

पुष्पाञ्जलिश्च तैर्युक्तं द्वाविंशद्विग्रहं स्मृतम् ।
 आसनाद्यं च चत्वन्तं नवविंशतिविग्रहम् ॥ १० ॥
 हविराचमनान्तं तु सप्तविंशतिविग्रहम् ।
 तथार्थाचमनान्तं यत्तदेकादशविग्रहम् ॥ ११ ॥
 एतदावाहनेनापि विरर्गेण च संयुतम् ।
 त्रयोदशोपचारं च यदन्त्येवं पुरस्तताः ॥ १२ ॥
 तथार्थाचमनान्तं च पाद्याद्यं चाष्टविग्रहम् ।
 षड्विग्रहं तु पुष्पाद्यं तथार्थाचमनान्तकम् ॥ १३ ॥
 केवलं पुष्पदानं च प्रणामं च द्विविग्रहम् ।
 एक एव प्रणामश्चेदेकविग्रहमुच्यते ॥ १४ ॥
 अशक्तानामिति प्रोक्तौ मुनिभिर्द्व्येकविग्रहौ ।
 होमाधारेऽर्चनं स्याच्चेत् षड्विग्रहमिति स्मृतम् ॥ १५ ॥
 कलशैः स्नपनं कुर्यादर्चनं त्वष्टविग्रहम् ।
 एकादशोपचारं तु हविर्दानार्चने सदा ॥ १६ ॥
 लब्धे हविषि सर्वत्र सप्तविंशतिविग्रहम् ।
 विमानार्चनमेवं स्यान्नवविंशतिविग्रहम् ॥ १७ ॥
 द्वाविंशद्विग्रहं चापि कुर्यात्तैव बुद्धिमान् ।
 तं देवं मनसा ध्यात्वा स्वमूर्धन्यञ्जलिं न्यसेत् ॥ १८ ॥
 मस्तिष्कमिति विज्ञेयो हृदयेऽञ्जलिसम्पुटः ।
 संन्यसेत्तत्प्रणामस्तु सम्पुटः समुदाहृतः ॥ १९ ॥
 साञ्जलिर्नतकायस्य प्रहाङ्ग इति गीयते ।
 प्राणिं व्यत्यस्य वध्वैव स्वस्तिबन्धनमेव वा ॥ २० ॥

पादाङ्गुलिभ्या नानुभ्या लग्नेनागनि स्पृशेत् ।
 पञ्चाङ्ग इति विज्ञेय पञ्चाङ्गे ऋणादध ॥ २१ ॥
 अङ्गि सम्प्रसारि सम्यग् ध्यानपरायण ।
 शृभ्या च दण्ड्यते ग्रन्थो दण्ड उच्यते ॥ २२ ॥
 पत्र पुष्प फल तोयमङ्कुर नीलमेव वा ।
 गृहीत्वा विसृज्य तस्या विष्णवे नमस्त्यपि ॥ २३ ॥
 नमस्कार तत्र कुर्याद्विविग्रहमिति स्मृतम् ।
 आनाहग्निसर्गो च नेतयोरिति केचन ॥ २४ ॥
 विमानार्चनमुक्त तत्सामान्यमभिधायते ।
 द्वादश तलमुद्दिश्य यत्र यत् तले तले ॥ २५ ॥
 तलमुद्दिश्य यत्प्रोक्त विश्वजित्सूत्रेण तु तत् ।
 उत्तमोत्तमपूजाया यजमानस्य नित्यं च ॥ २६ ॥
 आलये वा गृहे वापि स्थण्डिले वाऽथ जङ्गमे ।
 इदमेव यथा प्रोक्त सामान्य मुनिसत्तमा ॥ २७ ॥
 अर्चनाया तु तत्रोक्त यस्य तस्य विनोपत ।
 प्रथमं तु समालोक्य पूजयेन्नित्यमेव तु ॥ २८ ॥
 समर्पार्त्ता विविधा ज्ञेया विभक्तार्चनलेखनैः ।
 कुर्ये ये विभक्त्यद् ध्यावातचङ्क्षेर विधानतः ॥ २९ ॥
 उत्तमा वेरपूजा स्थानमध्यमं तूर्णपूजनम् ।
 अधमा नलपूजति नाह पूर्णं पिनागह ॥ ३० ॥
 अग्निम्बपूजने रूपं चतुरङ्गुलमुत्तमम् ।
 सर्वाधिष्ठानकं दत्तं पद्मस्य ध्यानगोचरम् ॥ ३१ ॥

सर्वविषयसम्पूर्णं पीतवर्णं चतुर्भुजम् ।
 शुक्रपिच्छाम्बरधरं विष्णुं प्रणवरूपकम् ॥ ३२ ॥
 एवं ध्यात्वा तु कूर्चं वै पद्ममध्यस्थमर्चयेत् ।
 षडङ्गुल्यदहीनं तु विष्णुपूजनमाचरेत् ॥ ३३ ॥
 भूमिदेवालयं रूपमचनं च तथैव च ।
 प्रतिष्ठात्वाहनं चैव मन्त्रद्रव्याणि सर्वशः ॥ ३४ ॥
 विधिरर्चाप्रयोगश्च मक्तिरेषां उर सरा ।
 एवं ददाभिः सपूर्णां हार्चनां सकलां मयेत् ॥ ३५ ॥
 येऽर्चयन्ति सदा भक्त्या ते विष्णोः पदमाप्नुयुः ।
 स्नात्वा सन्ध्यासुपास्थ्यैव तर्पयित्वा विधानतः ॥ ३६ ॥
 नित्यकर्मणि कृत्वैव विष्णोरर्चनमाचरेत् ।
 प्रातः सर्वत्र निर्मात्य सर्वं सशोध्य यत्नतः ॥ ३७ ॥
 षडङ्गान्यैरधाद्विर्वा प्रोक्षयित्वोपलप्य च ।
 अर्चनायांनि द्रव्याणि सर्वाण्यपि च शोधयेत् ॥ ३८ ॥
 कौतुके स्नापनं कुर्यान्नित्यं वै चन्द्रनादिभिः ।
 कुर्याद्यत्नादशक्तोऽपि विष्णुपञ्चदिनेष्वथ ॥ ३९ ॥
 न कुर्याच्चिन्महादोषो भवेदस्ति न सशयः ।
 ताम्रेण कौतुकं चेत्तद्वान्तेन परिशोधयेत् ॥ ४० ॥
 यस्य यस्य यथा शुद्धिसत्तद्द्वयेण शोधयेत् ।
 आधावेन च शुद्धेन विष्णुं सप्तशोधयेत्पुनः ॥ ४१ ॥
 पश्चान्मन्त्रेण संप्रोक्ष्य स्नाप्येचन्दनोदकैः ।
 श्रोतवक्षेण शुद्धेन तं विष्णुं विमृजेत्पुनः ॥ ४२ ॥

बहिरेवं तु संस्नाप्य पुनरन्तः प्रवेशयेत् ।
 प्रनद्धिष्णुस्तप्त इति चोद्धृता प्रतिमा पुनः ॥ ४३ ॥
 तन्मन्त्रेणाचनत्सीठे स्थापयेत्प्रतिमा तथा ।
 धौतेनैव च वस्त्रेण देवेशं परिधापयेत् ॥ ४४ ॥
 रूपे तु म्नाभन कुर्याद्रूपे प्रोक्षणं चरेत् ।
 वणयुक्ते भुवस्थाने न कुर्यादिति शासनम् ॥ ४५ ॥
 आवाहनादिकं चापि विसर्गान्तं तथैव च ।
 अर्चनासमयोगं च वक्ष्यतेऽस्तं यथारमम् ॥ ४६ ॥
 प्राणिधिं सप्रपूर्यैव कचयुक्तं जलेन वै ।
 पुष्पाक्षतसमायुक्तं पाणिभ्यामुद्धरेत्स्मरन् ॥ ४७ ॥
 सर्वलं व्यापिनं विष्णुं सर्वात्मकमरूपिणम् ।
 निष्कलं निर्मलं देव तेजोभासुरभाविनम् ॥ ४८ ॥
 मथित्वा ध्यानमन्थेन तत्प्राणिध्यां निवेशयेत् ।
 कूर्चनैव च तद्वारि गृहीत्वा ध्यानमासित ॥ ४९ ॥
 धिम्बस्य मूर्ध्नि तत्तौयं त्रिमृजेत्प्राण इत्युत ।
 निष्कलं सकलं ध्यानं सकलीकरणमुत्तमम् ॥ ५० ॥
 सर्वाययनतपूर्णं परिपट्कं गुणाकरम् ।
 सकलं चेति विज्ञेयं समुद्देशार्चना मयेत् ॥ ५१ ॥
 आवाहनं द्विधा प्रोक्तमचले च चले तथा ।
 अचले पूर्वमावाह्यं तस्मादावाहयेचले ॥ ५२ ॥
 आवाहनविसर्गो तु जहमे परिकीर्तिनो ।
 शुभार्चना च यैवैकः तो न स्यात्तामिति म्यिति ॥ ५३ ॥

त्रिकालमर्चनायुक्ते एकदावाहनं चरेत् ।
 अन्त्यवेलाचर्चनायां वा विसर्जनमथानरेत् ॥ ५४ ॥
 स्थाण्डिलेचाप्सु चावाह्य चार्चयित्वा यथाक्रमम् ।
 अर्चनान्ते यथाकाले तस्मिन्नेव विसर्जयेत् ॥ ५५ ॥
 पीठान्ते पुष्पसंयुक्तमासनं परिकल्पयेत् ।
 तस्मिन् पुष्पासने देवं स्वास्त्यतामिति तत्र वै ॥ ५६ ॥
 स्वागतं मन्त्रसंयुक्तं सुमुखीकरणं विदुः ।
 एतत्कर्म क्षमस्येति याचनं चानुमानकम् ॥ ५७ ॥
 पादयोर्जलमाप्ताव्यं पादप्रक्षालनं प्रति ।
 शङ्खाम्रेण कुन्दाग्रेण कूर्चनैवाथवा पुनः ॥ ५८ ॥
 मन्त्रेण पादयोर्दत्तमाधावे पाद्यमुच्यते ।
 तत्पाद्यतीर्थमादाय भक्त्या देवमनुस्मरन् ॥ ५९ ॥
 आत्मानं प्रोक्षयेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 गङ्गातोयेन तत्तुल्यं विष्णोः पादावसेचनात् ॥ ६० ॥
 दद्याच्च दक्षिणे हस्ते तोयमाचमनीयकम् ।
 मूर्ध्नि पुष्पं च संन्यस्य पादपीठे समन्ततः ॥ ६१ ॥
 भुजे चक्रे च शङ्खे च पुष्पं दद्यात्समन्तकम् ।
 मौलौ ललाटे कर्णे च हृदये भुजयोस्तथा ॥ ६२ ॥
 गन्धाबलेपनं कुर्यान्नाभेरूर्ध्वमथापि वा ।
 चतुर्दिक्षु यथान्यायं धूपद्रव्येण घूपयेत् ॥ ६३ ॥
 गुग्गुलुं वाऽगुरुं वापि कोष्ठं वा चन्दनं पनम् ।
 मुल्लं वा नित्वधूपं वा घृतमिश्रं मुधूपयेत् ॥ ६४ ॥

अहिरेव तु सन्नाप्य पुनरन्तः प्रवेशयेत् ।

मनद्विष्णुस्तत्र इति चोद्धृता प्रतिमा पुनः ॥ ४३ ॥

तन्मन्त्रेणाचनापीठे स्थापयेत्प्रतिमा तथा ।

धौतेनेन च वस्त्रेण देवेन परिधाययेत् ॥ ४४ ॥

रूपे तु स्नापनं कुर्याद्विरूपं प्रोक्षणं चरेत् ।

यणयुक्ते भुजस्थाने न कुर्यादिति शासनम् ॥ ४५ ॥

आवाहनादिकं चापि विसर्गान्तं तथैव च ।

अर्चनासमयोगं च वक्ष्यतेऽस्तं यथारम्भम् ॥ ४६ ॥

प्रणिधिं सप्रपूर्वैव कृचयुक्तं जलेन वै ।

पुण्याक्षतसमायुक्तं पाणिभ्यामुद्धरेत्स्मरन् ॥ ४७ ॥

सर्वत्र व्यापिनं विष्णुं सर्गात्मकमरूपिणम् ।

निष्कलं निर्मलं देवं तेजोमहोरभाविनम् ॥ ४८ ॥

मथित्वा ध्यानमन्त्रेण तत्प्रणिध्या निवेद्ययेत् ।

इत्थैवेव च तद्वारि गृहीत्वा ध्यानमाश्रित ॥ ४९ ॥

बिम्बस्य मूर्ध्नि तत्तौयं विमृजेत्प्राण इत्युत ।

निष्कलं सकलं ध्यानं सफलं फलमुत्तमम् ॥ ५० ॥

सर्वावयवसंपूर्णं परिपक्वं गुणाकरम् ।

सकलं चेति विज्ञेयं सफलैश्चार्चनां भवेत् ॥ ५१ ॥

आवाहनं द्विधा प्रोक्तमचले च चले तथा ।

अचले पूर्वमावाह्यं तस्मादावाहयेचले ॥ ५२ ॥

आवाहनविसर्गो तु जज्ञमे परिकीर्तितौ ।

भुजार्चना च यत्रेका लो न स्यातामिति स्थितिः ॥ ५३ ॥

त्रिकालमर्चनायुक्ते एकदावाहनं चरेत् ।
 अन्त्यवेलाभर्चनायां वा विसर्जनमथाचरेत् ॥ ५४ ॥
 स्थण्डिलेनाप्सु चावाह्यं चार्चयित्वा यथाक्रमम् ।
 अर्चनान्ते यथाकाले तस्मिन्नेव विसर्जयेत् ॥ ५५ ॥
 पीठान्ते पुष्पसंयुक्तमासनं परिकल्पयेत् ।
 तस्मिन् पुष्पासने देवं स्वास्यतामिति तत्र वै ॥ ५६ ॥
 स्वागतं मन्त्रसंयुक्तं सुमुखीकरणं विदुः ।
 एतत्कर्म क्षमस्वेति याचनं चानुमानकम् ॥ ५७ ॥
 पादयोर्जलमात्राव्यं पादप्रक्षालनं प्रति ।
 शङ्खाम्रेण कुशाम्रेण कूर्चनेत्राधवा पुनः ॥ ५८ ॥
 मन्त्रेण पादयोर्दत्तमाधावं पाद्यमुच्यते ।
 तत्पाद्यतीर्थभावाय भवत्या देवमनुस्मरन् ॥ ५९ ॥
 आत्मानं प्रोक्षयेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 गङ्गातोयेन तत्पुण्यं विष्णोः पादावसेचनान् ॥ ६० ॥
 दद्याच्च दक्षिणे हस्ते तोयमाचमनीयकम् ।
 मूर्ध्नि पुण्यं च सन्यस्य पादपीठे समन्ततः ॥ ६१ ॥
 भुजे चक्रे च शङ्खे च पुण्यं दद्यात्समन्तकम् ।
 मौलौ ललाटे कर्णे च हृदये मुजयोस्तथा ॥ ६२ ॥
 गन्धावलेपनं कुर्यान्नाभेरुर्ध्वमथापि वा ।
 चतुर्दिक्षु यथान्यायं धूपद्रव्येण धूपयेत् ॥ ६३ ॥
 गुग्गुलुं वाङ्गरं वापि कोष्ठं वा चन्दनं घनम् ।
 गुळं वा बिल्वधूपं वा घृतमिथं सुवृष्येत् ॥ ६४ ॥

सुगन्धि यक्ष्ण् घूप स्यात् द्रव्ययोगेन योनितम् ।

तत्तद्रूपमिति स्यात् यथालाभ समाचरेत् ॥ ६५ ॥

दीप तु दर्शयित्वाश्चै मूर्तिमन्त्रेण स्रजेत् ।

पिचुवर्तिसमायुक्त घृत तैलमथापि वा ॥ ६६ ॥

त्रिकाङ्गुलोच्छिष्टा प्याला सामान्य दीपमुच्यते ।

अधमे च तथा प्रोक्त यथाशक्त्या विशेषत ॥ ६७ ॥

अष्टाङ्गुलसमुत्सेधज्वालारूपमथोत्तरम् ।

अष्टाङ्गमर्घ्यमादाय चैकस्मिन्नेन सन्यसेत् ॥ ६८ ॥

अर्घ्यपात्राणि सगृह्य प्रक्षाल्य च समत्रकम् ।

अर्घ्यमेन समभ्यर्च्य पुन पात्राणि शोधयेत् ॥ ६९ ॥

पञ्चपात्रेष्वलभ्येषु पात्रमेकमथापि वा ।

पूरयेदर्घ्यद्रव्येण मनसा मन्त्रमुच्चरन् ॥ ७० ॥

सिद्धार्थक कुशाग्राणि सतिल तण्डुलैर्युतम् ।

दधिक्षीरान्चुसमिश्रमर्घ्यं विद्यात्सहाक्षतम् ॥ ७१ ॥

यवसर्पपम्वीहिमपिस्तण्डुलमक्षतम् ।

अक्षत प्रथम क्षिप्त्वा पुनस्तण्डुलमेव च ॥ ७२ ॥

सिद्धाधकान् तिलाश्चैव यथालाभ समाक्षिपेत् ।

कुशाग्राणि विनिक्षिप्य दध्ना क्षीरेण मिश्रयेत् ॥ ७३ ॥

अर्घ्यपात्राणि सगृह्य जलेन परिपूर्य च ।

समुद्धृत्य च पात्राणि तत्तन्मन्त्रैर्निवेदयेत् ॥ ७४ ॥

देवायार्घ्यं निवेद्यैव श्रीभूम्योश्च निवेदयेत् ।

अर्घ्यद्रव्यस्य चालाभे तोयेनेव निवेदयेत् ॥ ७५ ॥

पात्रालभे ॥ कूर्चेन जलं संसावयेत्पुनः ।
 तत्राप्याचमनं प्रोक्तं पूर्वोक्तेन क्रमेण वा ॥ ७६ ॥
 स्नानार्थं प्रोक्षयेद्देवं मन्त्रेणैवाथ मन्त्रवित् ।
 होतवस्त्रेण संकल्प्य पुण्यैर्वापि तयाङ्कुरैः ॥ ७७ ॥
 वस्त्रं दद्याद्यथान्यायं कुशैः पुण्यैस्तु वा पुनः ।
 यद्यद्द्रव्यं च संकल्प्य तत्तद् दद्यात्वा ददेत्पुनः ॥ ७८ ॥
 उत्तरीयं ददेत्पश्चादुपवीतेन संयुतम् ।
 आभरणं प्रदातव्यं सौवर्णं पुष्पमेव ॥ ७९ ॥
 मुक्तामणिमथैर्वापि पुष्पैरङ्गेषु योजयेत् ।
 स्वर्णलोहमयं द्रव्यं न निर्माल्यं भवेदिति ॥ ८० ॥
 प्रक्षाल्यैव प्रगृहीयात्तत्र तत्र विशेषतः ।
 धातुभिः समलङ्कृत्य जातिहिङ्गुलिकादिभिः ॥ ८१ ॥
 पुनः पाद्यादिकं वद्यात् दीपाद्याचमनान्तकम् ।
 हविरित्येव जानीयाद् द्रोणं दोषविवर्जितम् ॥ ८२ ॥
 तदधमाढकं वापि विष्णोरेव विशेषतः ।
 एवं विधेर्हरस्यापि कविसूर्यकुमारयोः ॥ ८३ ॥
 तदर्धमन्यदेवानां स्त्रीणामेव तदधकम् ।
 परिवारकदेवानामाढकार्धं हविर्भवेत् ॥ ८४ ॥
 पुरुषाशनं चरुं दद्यात्सर्वेषां तु विधानतः ।
 नैमित्तिकं यथाशक्तं कुर्यादित्येव केचन-॥ ८५ ॥
 अग्निघार्यं हविः पूर्वं पात्रं चैवाग्निघार्यं च ।
 पात्रपूर्णं तु प्रक्षिप्य हविश्च घृतसंयुतम् ॥ ८६ ॥

पुण्यं च सन्यमेतस्मिन् मनसा मन्त्रमुच्चरन् ।
 निवेदयेद्यथान्याय प्रभृतं च निवेदयेत् ॥ ८७ ॥
 सगुडं घृतसयुक्तं सफलं व्यञ्जनेर्युतम् ।
 पूर्णपाले गृहीत्येव हविं सम्यङ्निवेदयेत् ॥ ८८ ॥
 दत्त्वा दत्त्वा यथान्यायं नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
 अरण्ये सर्वपात्राणामेकपात्रं निवेदयेत् ॥ ८९ ॥
 स्थित्वा देवाचनं कुर्यादासीनो वा यथार्हकम् ।
 शयानो न च कुर्वति भक्तिमास्तत्कथंचन ॥ ९० ॥
 एकजानुद्विजानु च त्रासं चोदुटिकासनम् ।
 चतुर्धा चासनं प्रोक्तमर्चनायां विशेषतः ॥ ९१ ॥
 अचनायां तु सर्वेषामेकजानुं विधीयते ।
 द्विजानुं कपले प्रोक्तं होमे ब्रह्मासनं चरेत् ॥ ९२ ॥
 भोजने मूर्तिहोमे च कुर्यादुदुटिकासनम् ।
 चतुरङ्गुलमुत्सेधं पीठमुख्यटिकासने ॥ ९३ ॥
 दक्षिणे वामपार्श्वे वा सविशेद्देवपार्श्वतः ।
 सुप्रतीकं समाविश्य वार्षयेदिनि शासनम् ॥ ९४ ॥
 सुप्रतीकं समाविश्य स्थित्वा वा क्षामयेद्विभुम् ।
 एवमर्चयेद्विष्णुं ब्रह्माणं शङ्करं मुनीं ॥ ९५ ॥
 दिग्देवानन्यदेवाश्च श्रीदोष्याद्यास्तु देवता ।
 यस्य यस्य विधिः प्रोक्तस्तस्य मन्त्रैरपास्वितम् ॥ ९६ ॥
 तं निवेद्य यथान्यायं मूर्तिहोमश्च हूयताम् ।
 नित्याग्निपुण्ड्रे हृत्या वा परिपिच्य च पात्रकम् ॥ ९७ ॥

तन्मन्त्रेणैव हुत्वा तु मूर्तिमन्त्रैश्च हूयते ।
 दद्यादेवस्य पानीयं स्वादु चारि सुगन्धितम् ॥ ९८ ॥
 दत्त्वा पश्चान्निवेद्यं तु हविः पानीयमेव च ।
 ततस्त्वाचमनं दद्यान्मुखवासं समन्तकम् ॥ ९९ ॥
 ताम्बूलं मुखयासादि शुद्धद्रव्यं प्रदीयते ।
 पूर्वमाचमनं दत्त्वा हविर्वा भक्ष्यमेव वा ॥ १०० ॥
 निवेद्याचमनं दत्त्वा मुखवासं ददेत्तुनः ।
 बलिं दत्त्वा समाराध्य देवेशमनुमान्य च ॥ १०१ ॥
 देवाल्यं च बलिना कारयेच्च प्रदक्षिणम् ।
 उक्तान् पञ्च प्रणामांश्च बुर्ज्यान्मस्तिष्कपूर्वकान् ॥ १०२ ॥
 वैष्णवेरपि मन्त्रैश्च देवेशमतिभक्तितः ।
 पुष्पाप्यञ्जलिनादाय देवं ध्यायन् बहूनि च ॥ १०३ ॥
 देवदेवस्य पादे तु दद्यात्पुष्पाञ्जलिं पुनः ।
 कौतुकाद् भुबवेरे च देवमारोपयेत्परम् ॥ १०४ ॥
 अन्त्यवेलाचर्चनायां तु विसर्जनमथाचरेत् ।
 देवाल्यान्त्यवेलार्चा निशीथमभिधीयते ॥ १०५ ॥
 पात्रशेषेण हविषा विष्वक्मेनं निवेदयेत् ।
 तन्निवेद्यं तु निर्माल्यं गोम्यः शूद्राय वा ददेत् ॥ १०६ ॥
 गुरोर्मत्स्याः स्वस्य यथोच्छिष्टं भोज्यं तत्सुतशिष्ययोः ।
 सर्वेषां च गुरोर्विष्णोरन्नाद्यं च निवेदितम् ॥ १०७ ॥
 शुद्धं भक्तैश्च सद्भिर्मैर्भोज्यमित्युच्यते बुधैः ।
 ब्रह्मणश्चापि नैवेद्यं चातुर्वर्ण्यैर्यथाक्रमम् ॥ १०८ ॥

पुष्पं च सन्यसेत्तस्मिन् मनसा मन्त्रगुच्चरन् ।

निवेदयेद्यथान्यायं प्रभृतं च निवेदयेत् ॥ ८७ ॥

सगुटं घृतसंयुक्तं सफलं व्यञ्जनैर्युतम् ।

पूर्णपात्रे गृहीत्वैव हविः सम्यङ्निवेदयेत् ॥ ८८ ॥

दत्त्वा दत्त्वा यथान्यायं नमस्कृत्य पुनः पुनः ।

अलम्बे सर्षपाग्राणामेकपात्र निवेदयेत् ॥ ८९ ॥

स्थित्वा देवाचनं कुर्याद्दासीनो वा यथार्हकम् ।

शयानो न च कुर्वीत भक्तिर्मांस्तत्कथंचन ॥ ९० ॥

एकजानुद्विजानु च ब्राह्म चोत्तुटिकासनम् ।

चतुर्था चासन प्रोक्तमर्चनाया विशेपतः ॥ ९१ ॥

अचनाया तु सर्वेषामेकजानु विधीयेत ।

द्विजानु मपने प्रोक्त होमे ब्रह्मासन चरेत् ॥ ९२ ॥

भोजनं मूर्तिहोमे च कुर्यादुत्तुटिकासनम् ।

चतुरङ्गुलमुत्सेध पीठमुत्तुटिकासने ॥ ९३ ॥

दक्षिणे वामपार्श्वे वा सवित्रेद्देवपार्श्वेन ।

मुप्रतीक समाविश्य वार्षयेदिति शासनम् ॥ ९४ ॥

मुप्रतीक समाविश्य स्थित्वा वा आपयेद्विभुम् ।

एव समचयेद्विष्णु ब्रह्माण शङ्करं मुनी ॥ ९५ ॥

दिग्देवानन्यदेवाश्च श्रीदोव्याद्यास्तु देवता ।

यस्य यस्य विधिः प्रोक्तस्तस्य मन्त्रैरुपास्मितम् ॥ ९६ ॥

त निवेद्य यथान्याय मूर्तिहोमश्च हूयताम् ।

नित्याग्निकुण्डे लुल्या वा परिपिच्य च पात्रकम् ॥ ९७ ॥

तन्मन्त्रेणैव हुत्वा तु मूर्तिमन्तैश्च ह्रियते ।
 दद्याद्देवस्य पानीयं स्वादु चारि मुगन्धितम् ॥ ९८ ॥
 दत्त्वा पश्चान्निवेद्यं तु हविः पानीयमेव च ।
 ततस्त्वाचमनं दद्यान्मुखवास समन्तरम् ॥ ९९ ॥
 ताम्बूलं मुखवासादि शुद्धद्रव्यं प्रदीयते ।
 पूर्वमाचमनं दत्त्वा हविर्वा भक्ष्यमेव वा ॥ १०० ॥
 निवेद्याचमनं दत्त्वा मुखवास ददेत्पुनः ।
 बलिं दत्त्वा समाराध्य देवेशमनुमान्य च ॥ १०१ ॥
 देवालयं च बलिना कारयेच्च प्रदक्षिणम् ।
 उक्तान् पञ्च प्रणामाश्च कुर्यान्मस्तिष्कपूर्वकान् ॥ १०२ ॥
 वैष्णवैरपि मन्तैश्च देवेशमतिभक्तिः ।
 पुष्पाप्यञ्जलिनादाय देव ध्यायन् बहूनि च ॥ १०३ ॥
 देवदेवस्य पद्मे तु दद्यात्पुष्पाञ्जलिं पुनः ।
 कौतुकाद् ध्रुवधरे च देवमारोपयेत्परम् ॥ १०४ ॥
 धन्त्यवेलार्चनायां तु विसर्जनमथाचरेत् ।
 देवालयान्त्यवेलार्चा निशीथमभिधीयते ॥ १०५ ॥
 पात्रशेषेण हविषा विष्वक्सेन निवेदयेत् ।
 सन्निवेद्य ॥ निर्मात्य गोभ्यः शूद्राय वा ददेत् ॥ १०६ ॥
 गुरोर्मक्त्याः स्वस्य यथोच्छिष्टं भोज्यं तत्पुलक्षिष्यथो ।
 सर्वेषां च गुरोर्पिणोरन्नाद्य च निवेदितम् ॥ १०७ ॥
 शुद्धं भक्तैश्च सद्भिर्भोज्यमित्युच्यते बुधैः ।
 ब्रह्मणश्चापि नैवेद्यं चतुर्वर्ण्यैर्यथाक्रमम् ॥ १०८ ॥

कूरेदेवस्य रुद्रस्य नैवेद्यमपि सर्वज्ञः ।

भक्तैरन्यैश्च सर्वैश्च न तु भोज्यं कदाचन ॥ १०९ ॥

श्रियो भूम्याश्च दुर्गायाः सरस्वत्याश्च यत्तथा ।

स्त्रीभिर्भक्तैश्च तद्भोज्यं चातुर्वर्ण्यैरिति स्मृतम् ॥ ११० ॥

कूराणां रुद्रपूर्वाणां काल्यादीनां निवेदितम् ।

अभोज्यं सर्वमन्नाद्यं सर्वैरपि कदाचन ॥ १११ ॥

देवार्चनार्थमित्येव द्रव्यं वै सञ्चयेद्बुधः ।

देयेदामर्चयेन्नित्यद्यमृत्विगुक्तगुणैर्युतः ॥ ११२ ॥

मौनी शान्तः क्षमायुक्तो सूतोक्ताचारसयुतः ।

कल्पमन्त्रविशेषज्ञो वैष्णवः शास्त्रपारगः ॥ ११३ ॥

निषिद्धाचारविमुक्तोः भक्तिमान् नियतेन्द्रियः ।

अनालस्यः सत्यवादी नित्यहोमपरायणः ॥ ११४ ॥

आराधकाश्च विष्णोस्तु तस्यालयसमीपतः ।

आवासं सप्रकल्प्यैव वसेयुर्निरुपद्रवाः ॥ ११५ ॥

अङ्गेदोन यथा जीवेदक्षकः परिचारकः ।

निःशोकश्च तथा सम्यग् यजमानः प्रकल्पयेत् ॥ ११६ ॥

अर्चकैः हेतुयुक्ते तु ग्रामो दग्धः सदा भवेत् ।

अर्चकैः कुशयुक्ते तु तथैव परिचारके ॥ ११७ ॥

तद्रूपो यजमानश्च सर्वदा दुःखितो भवेत् ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सुखं कुर्यात्स्वराब्धितः ॥ ११८ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अर्चनोपचारविधि-

नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि ब्राह्मपुष्पसमुच्चयम् ।
दैविकं मानुषं ब्राह्मं पैतृकं भौतिकं तथा ॥ १ ॥
याक्षं गान्धर्विकं तद्वदासुरं राक्षसं तथा ।
पैशाचं मिश्रकं चापि पुष्पमेवं प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥
पुष्पं पलं समाख्यतं तथैवाङ्गुरजादिकम् ।
मूलं चैव फलं चैवमर्चनीयं समन्तकम् ॥ ३ ॥
देवार्थमिति चोक्तानां द्रव्याणां च समासतः ।
आधावमधिकं तेषां तद्वि सर्गार्थसाधकम् ॥ ४ ॥
विल्वं च करवीरं च पद्मं कुमुदमेव च ।
चत्वारि पुष्पपुष्पाणि दैविकानि समाहरेत् ॥ ५ ॥
चतुर्वर्णं तथा पुष्पं चातुर्वर्ण्यविशेषतः ।
श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णं चैव प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥
चतुर्वर्णसमायुक्तं श्रेष्ठं त्रैवर्णिकं तथा ।
द्विवर्णं मध्यमं ज्ञेयं चैकवर्णं कनिष्ठकम् ॥ ७ ॥
आह्निकं रात्रिकं चापि निर्माल्यं संप्रकीर्तितम् ।
तद्वलं तत्पुलं तु सद्यस्कं शोभनं मतम् ॥ ८ ॥
एकाह्निकं तथा पुष्पं द्वाह्निकं संप्रकीर्तितम् ।
व्याह्निकं तु तथा पुष्पं पाक्षिकं मासिकं तथा ॥ ९ ॥

श्वेतं शान्तिकरं ज्ञेयं पीतं यत्प्रौष्ठिकं तथा ।
 रक्तं विद्वेषणं प्रोक्तं कृष्णं सर्ववशीकरम् ॥ १० ॥
 मलिका मालनी जाती दूर्वाङ्गुरवृणातसी ।
 द्विकर्णी बहुकर्णी च श्वेतकं नन्दकं तथा ॥ ११ ॥
 पुलागोऽर्जुनकं चापि नन्दापताग्रकर्णिका ।
 चम्पकाऽशोकवकुला जातिपुष्पाधतिन्दुकम् ॥ १२ ॥
 कनकं वाथ कल्हारं कङ्कणी चोभकर्णिका ।
 कालीया कालान्दा च कर्णिका कृन्मालिका ॥ १३ ॥
 केतकी धातकी नन्दा माधवी कुमुदोत्कटम् ।
 कुरवं पिण्डीतकं चाऽपि नागदृशं सुमोदकम् ॥ १४ ॥
 कपाली भद्रकं चापि ककुमोदुम्बरं तथा ।
 लताजातिपु या जाता गन्धस्त्यो विधेयः ॥ १५ ॥
 तरुजातिपु सर्वान् सुगन्धं शोभन मतम् ।
 सर्वत्र प्रसवं प्राचं सुगन्धो यत्र दृश्यते ॥ १६ ॥
 रक्तेषु द्वयमेवं वै सम्राष्ट्रे पुष्पसचये ।
 करवीरोत्पलं पद्म वर्णमिध न रक्तकम् ॥ १७ ॥
 तेषु प्रधानं श्वेतारव्यमुत्तलेष्वरुणं विदुः ।
 पीतवर्णं तथा पुष्पं सम्राट् सर्वमेव तत् ॥ १८ ॥
 कनकं कोकमाली च सूर्यनन्दा चतुर्गुजा ।
 असंग्राह्यं च सर्वेषां पुष्पं पैशाचकं मृतम् ॥ १९ ॥
 गोकुली सूर्यपूजाश्च जाया ग्राह्या मुर्चला ।
 भद्रकाली तथा ग्राह्या कोकमाली जपादयः ॥ २० ॥

फनक स्वर्णमाली च विष्णोरन्यत्र पूजनम् ।
 रुद्रे प्रशस्त चोम्र वै उग्रगन्धार्कपृथिका ॥ २१ ॥
 निर्गुण्युन्मत्तवैपारव्या विवर्णश्च तथा स्मृता ।
 रुद्रस्य यानि पुष्पाणि तेषा नीलोत्तल वरम् ॥ २२ ॥
 वैष्णवेषु च पुष्पेषु श्वेत यत्पद्मज वरम् ।
 कर्णिकार तथा पश्चाज्जाती पश्चात्तु चम्पकम् ॥ २३ ॥
 श्रीदेव्या यानि पुष्पाणि तेषा वै मल्लिका वरा ।
 कालै त्रिकर्णिका रन्याता भूम्या कान्ता वरा मता ॥ २४ ॥
 बन्धूक च पल्लव च न ग्राह्य सर्वदैव तु ।
 जपाकिशुकजाताना युमुम च कुरण्टकम् ॥ २५ ॥
 कुसुमादीनि चान्यानि पैशाचानि विदुर्बुधा ।
 तुलसी भूस्तृणा श्वैव कृष्णा विष्णो प्रिया मता ॥ २६ ॥
 कृष्णा तु तुलसी चैव बोधनी प्रतिबोधनी ।
 बाह्मी स्वरारविन्दा च सहदेवदय सङ्गता ॥ २७ ॥
 एकपर्णी द्विपर्णी च रुद्रपर्णा मुखप्रदा ।
 धातकी सूर्यनन्दा च बिल्वपत्र तथैव च ॥ २८ ॥
 नमेरुर्नागनन्दा च तथा सूर्यप्रबोधिनी ।
 पते हि सर्वदैवत्या मुनीनामङ्गुरादय ॥ २९ ॥
 अङ्गुराणा न सर्वेनामुत्तम तापसाङ्गुरम् ।
 न निर्माल्य भवेत्तस्मादब्दमेक प्रपाटिकम् ॥ ३० ॥
 प्रक्षाल्यैवार्येन्मास न निर्माल्यमल्लभके ।
 यथा सुपतित पुष्प शुचि प्रक्षालनाद्भवेत् ॥ ३१ ॥

किशोराणां तु पलाणां शुष्काणां च तथैव च ।
 माममेकं तथा भद्रां दूर्गां च प्रतिमाग्निना ॥ ३२ ॥
 पल्लवं चापि चूतानामशोकानां तथैव च ।
 एव पर्णैः तथा ग्राह्यं माधवीनां ललाट्य ॥ ३३ ॥
 क्षमायां दोषयुक्तायां जातं सर्वं परित्यजेत् ।
 कौमुदिकं क्षमायात्तं द्मशाने पार्श्वे च तथा ॥ ३४ ॥
 चण्डालादिकादीनां समीपं वर्जयेत्तथा ।
 करण्डं मुण्डकं चापि तथा ग्रामीलकं च यत् ॥ ३५ ॥
 एवविधानां धृक्षाणां पुष्पाणि परिवर्जयेत् ।
 स्तानां गङ्गुराणां च एवमुक्तं निसर्जयेत् ॥ ३६ ॥
 भग्नमुत्पादितं चापि शुभ्रं छिन्नं सलेपकम् ।
 शीणं च गैरिकं जीर्णं तथा स्वालयनर्हितम् ॥ ३७ ॥
 धजिकं गर्जिकं वापि वर्जयेत्पुष्पसन्ध्ये ।
 पाणीं प्रक्षाल्य चानम्य कृत्वा शुद्धिं कृत्वा जलं ॥ ३८ ॥
 पुष्पमेकं विदुष्यैव नमो वासुपुचरन् ।
 सोमाय च महीदेव्यै तृतीयं च यथाक्रमम् ॥ ३९ ॥
 सर्वं पूर्वमुखो भूत्वा पुष्पं सचिनुयाच्छुभम् ।
 शुद्धे पाले मृगुद्धीयाद्वन्धे हस्ते न चाहरेत् ॥ ४० ॥
 उत्तरीयगतं ग्राह्यं देवेभ्योऽपि सर्वदा ।
 चिन्वतः पतितं चापि पतितं ग्रथियधने ॥ ४१ ॥
 सगन्धं यच्च तत्सर्वं जले प्रक्षिप्तमेव च ।
 वर्जयेज्जलजं पुष्पं भस्माक्षिप्तमपोढकम् ॥ ४२ ॥

अनिवेद्यानि पुष्पाणि चत्वार्याहुर्द्वौकसः ।

नीपकं कोविदारं च शिरीषं मदयन्तिकम् ॥ ४३ ॥

पूतिगन्धानि पुष्पाणि कुरप्सुमुमानि च ।

एकवर्णान्यगन्धानि पुष्पाणि परिवर्जयेत् ॥ ४४ ॥

पालेणैव समाच्छाद्य पुष्पं वै सञ्चितं पुटे ।

अन्ते च शक्षिपेत्पुष्पं पुष्परक्षकमुद्दिशन् ॥ ४५ ॥

एवं पुष्पं समादाय देयस्यार्चनमारभेत् ।

पुष्पाणि परिवाराणां पृथक् पाले समाहरेत् ॥ ४६ ॥

उत्पादितानि पुष्पाणि चासुराणीति लक्षयेत् ।

हरिताहरितान्येव दैविकानि विदुर्बुधाः ॥ ४७ ॥

सकप्सुकानां वृक्षाणां पुष्पाणि परिवर्जयेत् ।

श्लोक्तानि राक्षसानीति तेषां प्राण्याणि पूजने ॥ ४८ ॥

छिन्नारं भिर्निर्मस्तिष्कं याक्षिकं परिकीर्तितम् ।

एकरात्रोष्णं पुष्पं गन्धर्वाणां प्रकीर्तितम् ॥ ४९ ॥

गृहीतपरिशीर्णं च भूतानां च विदुर्बुधाः ।

नरेणाशुचिना स्पृष्टं चण्डालैः पुलकसेस्तथा ॥ ५० ॥

विद्याधराणां तद्विद्यादर्शिताङ्गं विदुर्बुधाः ।

ग्रन्थिभग्नं तथाप्यतं ततोऽमूलं तु पाटितम् ॥ ५१ ॥

ऊर्जितं सुरबिन्दूनां शेषं वै शिबुकं विदुः ।

मौकुल्यं विकसेदस्तात्तद्वेल्लपरिसहृतम् ॥ ५२ ॥

सारं मुपाले सन्यस्त ब्रह्मण परिकीर्तितम् ।

सकिङ्किणीके गन्धाढ्ये जृम्भकाले समाहृतम् ॥ ५३ ॥

नाभाग्रहाचित पु प पुण्यपुण्य प्रकीर्तितम् ।

एव पुण्य समाद्राय देवस्यार्चनगाचरेत् ॥ ५४ ॥

पृथक् पृथक् च पातेषु तान्यग्रे सम्यगाहरेत् ।

निर्माल्यपन्नि पुप तत्सर्पं परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥

मराप्रात गयाप्रातमन्यप्रात च वर्जयेत् ।

अन्यत्र पट्पदाघातादन्योर्विहसित तथा ॥ ५६ ॥

एव सभारमाहृत्य मनसा मन्त्रगुच्छरन् ।

प्रविशेदालय पूर्णं प्रतद्विष्णुरिति ब्रुवन् ॥ ५७ ॥

चण्डोरगेशी सपूज्य लब्धानुज्ञो यथाक्रमम् ।

तयोरन्यत्तरेणैव साय सप्रविशेत्पुन ॥ ५८ ॥

भादेय वाथ नाटाक्य कोप्य वा जलमाहरेत् ।

आत्मान दापयेत्पूर्वं द्वितीयं प्रणिधापनम् ॥ ५९ ॥

तृतीयं सभारादरण चतुर्थं शोधनं भवेत् ।

पञ्चमं हरिसेनेनास्यार्चनं च यथाक्रमम् ॥ ६० ॥

षष्ठं ध्यानसमावेशं सप्तमं देवनाहनम् ।

सकलीकृतमन्यग्रं चाष्टमं च तथोच्यते ॥ ६१ ॥

नवमं याचनं प्रोक्तं दशमं परिपूजनम् ।

अर्चनं त्वर्घ्यदानाद्यरेकादशं मुभाषितम् ॥ ६२ ॥

ततो द्वादशकं चेति परिवारसमर्चनम् ।

गृधाधिपान्तं ज्ञेयं तत्पूयोदशसमर्चनम् ॥ ६३ ॥

चतुर्दशकमेतेषां सर्वेषां बलिदानम् ।

सप्तविंशतिभिर्भेदैस्तेषां तेषां यथाक्रमम् ॥ ६४ ॥

अर्चनादर्चनं प्राह सुरासुरपितामहः ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे ब्राह्मपुष्पसमुच्चयावधि-

नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः

अतः परं प्रयक्ष्यामि हविष्पाकविधिक्रमम् ।

हविरदिश्य धान्यानि चोषदशास्तथाहरेत् ॥ १ ॥

शालिं ब्रीहिं प्रियङ्गुं च नीवारं पष्टिकं तथा ।

यवं च वेणुकं चैव प्रशस्तानि विदुर्बुधा ॥ २ ॥

ब्रीहीणामपि सर्वेषां कृष्णधान्यं विवर्जयेत् ।

सर्वेषां ब्रीहिकाणां च शालिर्दशगुणो भवेत् ॥ ३ ॥

शतगुणं प्रियङ्गुं स्यात् नीवारं तु सहस्रकम् ।

अयुतं गर्भपष्टं स्यादनन्तं यववेणुके ॥ ४ ॥

चातुर्वर्ण्याहृतं धान्यं प्रशस्तमिति गीयते ।

अन्त्यत्रै प्रतिलोगैश्च नीने धान्यं विवर्जयेत् ॥ ५ ॥

अथवा पुण्यलब्धं च धान्यं शुद्धं समाहरेत् ।

त्रिवर्षातीतधान्यानि न प्रशसन्ति दैविके ॥ ६ ॥

तण्डुलानपि सर्वांश्च मामादृध्वं विसर्जयेत् ।
 आपोहिष्ठेति मन्त्रेण प्रोक्ष्य धान्यानि चाहरेत् ॥ ७ ॥
 आलये वा गृहे वापि शुद्धे देशे समाहितः ।
 वितले वा कटे चापि समाम्नीत्यं विधानतः ॥ ८ ॥
 आतपेन तथाशोष्य विश्वामित्र परिहृमेन् ।
 गोचर्ममावं संगृह्य मण्डलं चोपलिप्य च ॥ ९ ॥
 चतुर्दिशं नतुर्हस्तं गोचर्मेति प्रशस्यते ।
 तत्तैवोलम्बलं सम्यङ् मुसलं च निधाय च ॥ १० ॥
 उलम्बलेऽर्चयेत्सोमं मुसले च नुदर्शनम् ।
 पुष्पादीन् शोधमित्वैव धान्यानि प्रक्षिपेत्ततः ॥ ११ ॥
 पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य देवेशं चेति सम्भरन् ।
 पूजिताभिस्तु योषिद्भिः शुद्धामिश्वावघातयेत् ॥ १२ ॥
 श्वासं म्वेदं विसृज्यैव मूलमन्त्रेण घनयेत् ।
 तानि प्रक्षिप्य शूर्पेषु निरस्तेति तथैव च ॥ १३ ॥
 शूर्पेण शोधयित्वा तान् कण्ठकङ्कुषिवा जिह्वाम् ।
 वैकुण्ठपुष्पसकाशान् तण्डुलान् संगृह्य च ॥ १४ ॥
 शुद्धेषु नक्षत्रेषु देवस्य त्वेति निक्षिपेत् ।
 उत्तमं मध्यमं चेति कनिष्ठं त्रिविधं हविः ॥ १५ ॥
 उत्तमं षोडशप्रस्थं मध्यमं तु तदर्धकम् ।
 अधमं त्वाहकं प्रोक्तं यथाशक्ति समाहरेत् ॥ १६ ॥
 तण्डुलानां अतप्रस्थं प्रभूतमिति संस्मृतम् ।
 द्विगुणं त्रिगुणं चापि चतुर्गुणमथापि वा ॥ १७ ॥

पञ्चपरसप्तसयुक्तमष्टमं नवमं तथा ।
 सुक्षुप्तसप्तसयुक्तं महाद्विरिति स्मृतम् ॥ १८ ॥
 यावद्वक्तिसमायुक्तं तण्डुलान् सप्तगृह्य च ।
 व्यञ्जनानि यथोक्तानि यथाशक्ति समाहरेत् ॥ १९ ॥
 मौद्रिकं पायसं चैव कृसरं गौल्यमेव च ।
 यावत्तैव शुद्धानमित्युक्तं गृह्यविधिं हवि ॥ २० ॥
 तण्डुलस्य समं ग्राह्यं मुद्गसारमिति स्मृतम् ।
 पादं पादार्धसयुक्तमर्धं वै मुद्गसारकम् ॥ २१ ॥
 तण्डुलेन समायुक्तं पाचयेत्तु मौद्रिकम् ।
 यावत्तण्डुलमादाय त्रिगुणं दुग्धमाहरेत् ॥ २२ ॥
 एव पक्वेत गृह्णाण्डे पायसान्नं विचक्षणः ।
 तण्डुलस्य चतुर्भागमर्धं पादं तु वा घृतम् ॥ २३ ॥
 तत्समं गुडमाक्षिप्य पायसान्नं विधीयते ।
 यावत्तण्डुलकं स्यात्तदर्थं तिलमाहरेत् ॥ २४ ॥
 सार्धपादं तथापादं तिलचूर्णं च कारयेत् ।
 तल्लचूर्णं समायुक्तं पूर्वोक्तेन घृतेन च ॥ २५ ॥
 तथा गुडं सयुक्तं कृसरं हविरुच्यते ।
 तण्डुलाद् त्रिगुणं दुग्धं दुग्धार्धं तोयमाहरेत् ॥ २६ ॥
 तदर्थं मुद्गमित्युक्तं मुद्गसारमिति स्मृतम् ।
 तथा गुडं घृतं चैव तण्डुलार्धं विधीयते ॥ २७ ॥
 पक्वमेतैः समायुक्तं गौल्यं हविरिति स्मृतम् ।
 यावत्तण्डुलमादाय तदर्थं यवमाहरेत् ॥ २८ ॥

सार्धपादं तु वा पादं यवं च प्रतिगृह्य च ।
 यावत्कं पाचयेत्तस्य पाथसान्नं गुडं घृतम् ॥ २९ ॥
 श्वेतैश्च तण्डुलैः शुद्धैः शुद्धान्नं पाचयेद्बुधः ।
 मूर्तानां चैव सर्वासां शुद्धान्नं चाथ पाचयेत् ॥ ३० ॥
 हवींषि विष्णवे दद्याच्छुक्लः सर्वाणि नित्यजः ।
 मृष्यमे तु नवे पात्रे पचनं श्रेष्ठमुच्यते ॥ ३१ ॥
 अलभे लोहपात्रे वा पाचयेत्तद्विधानतः ।
 मृद्गाण्डेऽपि पुराणे तु पचनं नैव कारयेत् ॥ ३२ ॥
 द्रोणादर्धाधिकं यत्तदेकपात्रे न पाचयेत् ।
 अथवा पाचयेद्गाण्डे चतुःप्रस्थं विधानतः ॥ ३३ ॥
 माषं तण्डुलमात्रं स्यादष्टमास्य पणं मृतम् ।
 निष्कं स्याद्विंशतिपणं दशनिष्कं पलं मृतम् ॥ ३४ ॥
 चतुष्पलं तु कुडुपं प्रस्थ षोडशक पलम् ।
 आढकं तु चतुःप्रस्थ द्रोणं तु चतुरादरम् ॥ ३५ ॥
 आग्नेय्यां पचनस्थानं द्वितीयावरणे चरेत् ।
 दीर्घशालां प्रमुर्वीत दक्षिणोत्तरमायताम् ॥ ३६ ॥
 विमानेन समं वापि विमानास्यादहीनकम् ।
 सार्धं कपोततुल्यं वा पादाग्रसममेव वा ॥ ३७ ॥
 यथाशक्त्या प्रमुर्वीत क्षुर्क्षा चैव मुकारयेत् ।
 वप्त्वा स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पचनारम्भमाचरेत् ॥ ३८ ॥
 सुहृतां दिवगिस्युक्त्वा तोयमाहृत्य वै बुधः ।
 प्रजास्थालीति मन्त्रेण स्थालीमाहृत्य यत्नतः ॥ ३९ ॥

निष्पद्ये जुष्टमित्युक्त्वा स्वाह्वा तण्डुलमाक्षिपेत् ।

इदमाप शिवश्चेति शोधयित्वा जलेन वै ॥ ४० ॥

वाचस्पतेति मन्त्रेण चुल्यामारोपयेद्भवि ।

शुद्ध सुगन्ध पुष्य तदिन्धन सप्तगृह्य च ॥ ४१ ॥

इन्धनै पाचयेदेव हविष्य तच्छुभ स्मृतम् ।

देवैभ्य स्वन्नमिच्छन्ति सावि सर्गत्र वर्जयेत् ॥ ४२ ॥

दुर्गन्धकाष्ठान्यन्यानि विपश्मानि वर्जयेत् ।

कण्टकैश्च समायुक्त सर्वं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ४३ ॥

पाचक माङ्गुलो भूत्वा हवि सम्यक् सुपाचयेत् ।

अथवोदङ्गुलो भूत्वा पाचयेत विधानतः ॥ ४४ ॥

उपक्रम्येष्टमात्रं च हविराक्षिप्य न व्रजेत् ।

कदलीजातय सर्वाश्नूत च पनसद्वयम् ॥ ४५ ॥

उर्वारिक च बृहती शुद्धा च बृहती तथा ।

कारवल्लीत्रय सिटी कर्कण्डू वत्सरी तथा ॥ ४६ ॥

कूष्माण्ड नारिकेल च कार्कोट तिलिणीफलम् ।

अलर्कं गृध्रन दी च ब्राह्ममित्युच्यते बुधै ॥ ४७ ॥

कोशातकीमलाम् च यत्नेन परिवर्जयेत् ।

उत्पलस्य चकन्द च बल्लीना कन्दमेव च ॥ ४८ ॥

रद्रवन्द महाकन्द कन्द विण्डीतक तथा ।

आर्द्रक जीरक कोल मरिच सर्पप तथा ॥ ४९ ॥

राजमाप महामाप श्यामाक कृष्णमापकम् ।

मापमुद्र महामुद्र निष्यान् तिलतिल्वकैः ॥ ५० ॥

सार्धपाद तु वा पाद यत्र च प्रतिगृह्य च ।
 यात्रक पाचयेत्तस्य पायसान्नं गुडं घृतम् ॥ २९ ॥
 धेतेश्च तण्डुले शुद्धे शुद्धान् पाचयेद्बुधः ।
 मूर्तीनां चैत्र सर्गासां शुद्धान्नं चाथ पाचयेत् ॥ ३० ॥
 हर्वापि त्रिण्वे दद्याच्छुक्तं सर्गाणि नित्यशः ।
 मृण्मये तु नवे पात्रे पचनं श्रेष्ठमुच्यते ॥ ३१ ॥
 अलाभे लोहपात्रे वा पाचयेत्तद्विधानतः ।
 मृद्वाण्डेऽपि पुराणे तु पचनं नैव कारयेत् ॥ ३२ ॥
 द्रोणादर्धाधिकं यत्तदेकपात्रे न पाचयेत् ।
 अथवा पाचयेद्वाण्डे चतुःप्रस्थं विधानतः ॥ ३३ ॥
 माषं तण्डुलमात्रं स्याद्वष्टमाषं पणं स्मृतम् ।
 निष्कं स्याद्विंशतिपणं दशनिष्कं परं स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 चतुष्पलं तु वृद्धं प्रस्थं षोडशकं परम् ।
 आढकं तु चतुःप्रस्थं द्रोणं तु चतुराढकम् ॥ ३५ ॥
 अग्नेय्या पचनस्थानं द्वितीयावरणे चरेत् ।
 दीर्घशालां प्रकुर्वीत दक्षिणोत्तरमायताम् ॥ ३६ ॥
 विमानेन समं वापि विमानात्पादहीनकम् ।
 सार्धं कपोततुल्यं वा पादाग्रसममेव वा ॥ ३७ ॥
 यथाशक्त्या प्रतुर्गतिं बुद्ध्या चैत्रं सुकारयेत् ।
 यत्त्वा स्नात्वा शुचिर्गत्या पचनारम्भमाचरेत् ॥ ३८ ॥
 दुहतां दिवमित्युक्त्वा तोयमाहृत्य वै बुधः ।
 भज्याशालीति मन्त्रेण स्थालीमाहृत्य यत्नतः ॥ ३९ ॥

विष्णवे जुष्टमित्युक्त्वा स्याख्यां तण्डुलमाक्षिपेत् ।
इदमापः शिवश्चेति शोधयित्वा जलेन वै ॥ ४० ॥

वाचस्पतेति मन्त्रेण जुल्यामारोपयेद्भविः ।
शुद्धं सुगन्धं पुण्यं तदिन्वनं संप्रगृह्य च ॥ ४१ ॥

हन्धनैः पाचयेदेवं हविष्यं तच्छुभं स्मृतम् ।
देवैर्म्यः स्वन्नमिच्छन्ति सावि सर्वत्र वर्जयेत् ॥ ४२ ॥

वुर्गन्धकाष्ठान्यन्यानि विपधूमानि वर्जयेत् ।
कण्टकैश्च समायुक्तं सर्वं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ४३ ॥

पाचकः प्राङ्मुखो भूत्वा हविः सम्यक् सुपाचयेत् ।
अथोदङ्मुखो भूत्वा पाचयेत् विधानतः ॥ ४४ ॥

उपक्रम्येष्टमात्रं च हविराक्षिप्य न प्रजेत् ।
कदलीजातयः सर्वाश्चूतं च फनसद्वयम् ॥ ४५ ॥

उर्वारकं च बृहती क्षुद्रा च बृहती तथा ।
कारवल्लीत्रयं सिंही कर्कण्डू वसारी तथा ॥ ४६ ॥

कूश्माण्ड नारिकेलं च कार्कोटे तिल्विणीफलम् ।
अलर्कं गुधनदी च ग्राह्यमित्युच्यते बुधैः ॥ ४७ ॥

कोशातकीमलावृ च यत्नेन परिवर्जयेत् ।
उत्पलस्य चकन्दं च वल्लीनां कन्दमेव च ॥ ४८ ॥

रुद्रकन्दं महाकन्दं कन्दं पिण्डीतकं तथा ।
आर्द्रकं जीरकं कोलं मरिचं सर्पपं तथा ॥ ४९ ॥

राजमापं महामापं श्यामाकं कृष्णमाणकम् ।
माथमुद्धं महामुद्धं निष्पावं तिलतिल्वकौ ॥ ५० ॥

न्यरसी(?) रक्तद्राणं च शार्ङ्गेषु ग्राह्यमेव वै ।

हृदिप्यादीनि मन्वाद्यैः प्रोक्तान्यन्यानि चाहरेत् ॥ ५१ ॥

आहृत्य क्षालयित्वा तु पृथक् पात्रे यथाविधि ।

मरीचजीरकैर्युक्तं सुगन्धि सरसं शुभम् ॥ ५२ ॥

एकं द्वौ त्रीस्तथा सम्यक् चतुरो वा ततोऽधिकान् ।

उपद्रंशान् यथायोगं पाचयेत् स्वशक्तितः ॥ ५३ ॥

आढकस्योपद्रंशानां सयोगः संप्रवक्ष्यते ।

प्रत्येकमुपद्रंशं च पदपलं वा चतुष्पलम् ॥ ५४ ॥

प्रस्थस्यार्धं तु पादं वा सूयसारं समाहरेत् ।

घृतं च कुड्मं वाथ तदर्धं पादमेव वा ॥ ५५ ॥

प्रस्थमर्धं तदर्धं वा दधि सम्यक् समाहरेत् ।

गुड पलं तदर्धं वा यथालाभमथापि वा ॥ ५६ ॥

द्रोणार्धं च तथा द्रोणे वर्धयेदधिकेऽपि च ।

कदल्या पनसस्यापि चूतस्यापि स्वशक्तितः ॥ ५७ ॥

फलानि च सुपक्वानि यथालाभानि चाहरेत् ।

सूपं च गरमाश्वापि यथाशक्ति सुकारयेत् ॥ ५८ ॥

युक्तं तण्डुलपिष्टेन समेनैव गुडेन च ।

पादोनेनाथवार्धेन पचेद् गुडसमस्युतम् ॥ ५९ ॥

मरीचजीरकैर्युक्तं घृतेऽपूयानि पाचयेत् ।

हवींषि सोपद्रंशानि पाचयेत् स्वशक्तितः ॥ ६० ॥

पाचयित्वाऽवरोष्यैव सतोयेनैव पाणिना ।

स्थालीबाह्यं प्रमार्ज्यैव भस्मना पुण्ड्रमाचरेत् ॥ ६१ ॥

पादौ मुखं च प्रक्षाल्य सम्यगाक्ष्म्य पाचकः ।
 स्यात्वा त्रिपादे संस्थाप्य धारयन् वामपाणिना ॥ ६२ ॥
 तदूर्ध्वं दक्षिणं न्यस्य देवागारं प्रवेशयेत् ।
 प्रमुखे वामपार्श्वे च स्थापयित्वा विचक्षणः ॥ ६३ ॥
 अथावनीति मन्त्रेण मण्डलान्युपलिप्य च ।
 पातैः पञ्चभिरावृत्य पञ्चमूर्तीनिवेदयेत् ॥ ६४ ॥
 मुद्गान्नं विष्णवे चैव पायसं पुरुषाय च ।
 सत्याय कृसरान्नं तु गौड्यं चैवाच्युताय च ॥ ६५ ॥
 यावकं चानिरुद्धाय साधयित्वा निवेदयेत् ।
 सगुहं धृतसंयुक्तं सफलं न्यजनैर्युतम् ॥ ६६ ॥
 पूर्णपातैः निवेद्यैव ततः शीतोदकं ददेत् ।
 बल्लपूतं जलं स्वादु शीतलं गन्धवासितम् ॥ ६७ ॥
 हरेः पानीयकं दद्यात्पुनराचमनं वदेत् ।
 पाते पात्रे चतुर्भाशमले तत्तावदोषयेत् ॥ ६८ ॥
 देवीभ्यां च मुनिभ्यां च हर्षाणि च निवेदयेत् ।
 पादशेषं गृहीत्वैव मूर्तिहोमश्च हूयताम् ॥ ६९ ॥
 परिवारबलिं चैव तच्छेषेण प्रदीयताम् ।
 पात्रशेषं प्रगृहीयादान्धार्यो वाऽर्चकोऽश्वत्था ॥ ७० ॥
 इत्येवं भृगुणा प्रोक्तं काश्यपेन मरीचिना ।
 प्रत्येकपाते नालवधे द्वे पाते वा तथैव च ॥ ७१ ॥
 अलाभे तु हविःपात्रे प्रक्षाल्यात्र ददेत्पुनः ।
 अलाभे सर्वपात्राणामेकपाते निवेदयेत् ॥ ७२ ॥

चतुष्काले हविर्दानमुत्तमोत्तममुच्यते ।
 त्रिकालेषु तम प्रोक्त द्विकाले मध्यम भवेत् ॥ ७३ ॥
 एककाले हवि म्याच्चेदधम तद्विदुर्वुधा ।
 प्रातः साय तथाऽर्घ्यान्तमचयित्वा विधानतः ॥ ७४ ॥
 अशक्तोऽपि हरिर्यत्नान्मध्याह्ने वा निवेदयेत् ।
 अन्यथा तु महान् दोषो भवेदिति न सशयः ॥ ७५ ॥
 प्रभूतं तु हवियत्र देवमादाय मन्त्रतः ।
 दक्षिणे प्रमुखे वाऽपि प्रथमावरणे बुधः ॥ ७६ ॥
 द्वितीयावरणे वाऽपि तृतीयावरणेऽथवा ।
 हविर्निवेदनार्थाय कृष्टं वा मण्डपं तु वा ॥ ७७ ॥
 जलङ्कारयुतं स्थानं प्राग्द्वारं समरूपयेत् ।
 यद्दिग्द्वारं विमानं स्यात्तस्या दिशि मुखं तथा ॥ ७८ ॥
 देवेशं स्थापयेत्तत्र पाद्माक्षैर्चयेत्क्रमात् ।
 अधावर्णाति मन्त्रेण मण्डलं चांपलिप्य च ॥ ७९ ॥
 मण्डलं तण्डुलैर्वापि ग्रीहिभिर्वा विकीर्य च ।
 तद्दध्वा बल्लमासीर्य शुद्धं श्वेतं तथैव च ॥ ८० ॥
 प्रक्षाल्य कदलीपत्रमुत्तराय समास्तरेत् ।
 पात्राधिपं सगम्यर्च्य शोधयित्वा पुनस्तन ॥ ८१ ॥
 हवीं अपि देवस्य त्वेति धृतेनैनाभिघार्य च ।
 तन्मन्त्रेण धृतेनैव तत्प्राग्मभिघार्य च ॥ ८२ ॥
 हविष्मातीति मन्त्रेण हविं प्रक्षिप्य चान्वर ।
 उपदशसमायुक्तं सगुडं धृतसयुतम् ॥ ८३ ॥

प्रभूतं तु समाक्षिप्य देवेशं मनसा स्मरन् ।
 अभिमृश्यान्नसूक्तेन देवदेवं निवेदयेत् ॥ ८४ ॥
 सन्ध्याकाले यदि स्याच्चेद्भस्मिमुत्थाप्येद्बुधः ।
 यत्कामेन हविर्दद्यात्तत्सर्वं तु लभेत सः ॥ ८५ ॥
 आमोदश्च प्रमोदश्च संमोदश्च तथैव च ।
 वैकुण्ठश्चेति चत्वारो विष्णुलोकाः प्रकीर्तिताः ॥ ८६ ॥
 मौदिकान्नप्रदानेन लोकमामोदमाप्नुयात् ।
 पायसान्नप्रदानेन प्रमोदमधिगच्छति ॥ ८७ ॥
 कृमरान्नप्रदानेन समोदं लोकमाप्नुयात् ।
 गौल्यस्य हविषो दानाद्वैकुण्ठं लोकमाप्नुयात् ॥ ८८ ॥
 यावक्त्राणप्रदानेन सगच्छेत्परमं पदम् ।
 शुद्धान्नस्य प्रदानेन विष्णुलोके महीयते ॥ ८९ ॥
 प्रभूतदानात्सर्वेषु विष्णुवन्मोदते चिरम् ।
 यावद्विस्तण्डुलैश्च विष्णवे संनिवेदयेत् ॥ ९० ॥
 तावद्वर्षाणि तलोके विष्णुवत्समहीयते ।
 अपूपदीनि भक्ष्याणि कदल्याः पनसस्य च ॥ ९१ ॥
 भक्ष्या फलानि चूतस्य देवेशाय निवेदयेत् ।
 ताम्बूलं मुखवासादि कर्पूरैलादिभिर्युतम् ॥ ९२ ॥
 सुगन्धं पुष्पमालां च वस्त्राणि विविधानि च ।
 द्रव्याण्यन्यानि सर्वाणि देवेशाय ददाति यः ॥ ९३ ॥
 यद्यत्कामेन संदद्यात्तत्सर्वं लभेत सः ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे हविःपात्रविधिर्नाम

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

अतः परं प्रश्यामि नम्रधाप्यर्चनाक्रमम् ।
उत्तमं मध्यमं तद्वदधमं त्रिविधं स्मृतम् ॥ १ ॥
एकैकं तु त्रिधा कृत्वा नम्रधा भेद उच्यते ।
अधमेऽप्यधमार्चया मध्याह्नेत्वादकं हवि ॥ २ ॥
पूर्वोक्तविधिना सम्यग् देवेशस्य निवेदयेत् ।
आदकार्थं हविर्देव्योर्मध्याह्ने भनिवेदयेत् ॥ ३ ॥
आसनाद्येस्तथा प्रातरर्घ्यान्ताचमनान्तके ।
पाद्याद्यैर्मुखनासान्तं मध्याह्ने चार्चयेत्क्रमात् ॥ ४ ॥
तथार्घ्याचमनान्तेश्च रात्रौ पाद्यादिभिः पुनः ।
विमर्देरर्चनं कुर्याद्दीपाश्चत्वार ईरिता ॥ ५ ॥
प्रातर्मध्याह्नयोर्दीपो घर्तनो तैलो तु वा स्मृतौ ।
ब्रह्माणं शङ्करं चापि मार्कण्डेय भृगु तथा ॥ ६ ॥
गर्भगेहे समभ्यर्च्य द्वारे द्वारे प्रति प्रति ।
धात्रादिद्वारदेवाश्च सर्वत्रापि समर्चयेत् ॥ ७ ॥
मणिकं च तथा सन्ध्या तापसं सिद्धिदं पुनः ।
विष्वक्मेन च गरुडं श्रीमृतं च समर्चयेत् ॥ ८ ॥
एवमेवार्चनं यत्तदधमाधममुच्यते ।
मध्याह्ने च तथा प्रातर्देवेशस्यादकं हवि ॥ ९ ॥

कारयेच्च तथा देव्योरादकार्यं विधिः स्मृतः ।
विग्रहैर्मुखवासान्तिरासनाच्चैस्तथैव च ॥ १० ॥
प्रातरग्यर्च्य मध्याह्ने पाद्यालैश्च विधानतः ।
विग्रहैर्मुखवासान्तिं देवं देव्यौ समर्चयेत् ॥ ११ ॥
पाद्याद्यर्घ्याचमनान्तैः रात्रौ पूर्ववदर्चयेत् ।
दीपान्नाद्विगुणाः प्रोक्ता घातार्तस्तैस्त्रास्तु वा तथा ॥ १२ ॥
अधमे मध्यमे चैतदर्चनं समुदाहृतम् ।
प्रातर्मध्याह्नयो रात्रौ देवेभ्योऽदकं हविः ॥ १३ ॥
आदकार्यं तर्भां देव्यास्तिकालं हविरुच्यते ।
प्रातर्मध्याह्नयोः सर्वे द्वाविदाद्विग्रहैरपि ॥ १४ ॥
पाद्याद्यर्घ्यान्तकं रात्रावर्चनं च यथाविधि ।
पूर्वोत्तरद्विगुणा दीपालिसंस्थं च लिकालिकाः ॥ १५ ॥
दीपे त्वेकं तथाजलं लिखलं चार्चनं तथा ।
मध्याह्ने मूर्तिहोमं च विधिनाशब्दस्तथा ॥ १६ ॥
प्रातः क्रमेण रात्रौ च विधिनाशब्दं चरेत् ।
स्नानकाले हविर्दाने बलेद्व्यहरेण तथा ॥ १७ ॥
वायैश्च घोषणं चापि कारयेत् स्वशक्तितः ।
एतैः सर्वैः समाप्तं लब्धमोक्षमुच्यते ॥ १८ ॥
देवेशस्य तु मध्याह्ने द्रोणार्घं तु हविः स्मृतम् ।
प्रातस्तथैव रात्रौ च हविरादकमेव च ॥ १९ ॥
अर्घ्यामेऽर्चनं तद्वदादकं तु हविः स्मृतम् ।
देव्योर्हविस्तथा चैवं मूर्तिहोमो बलिस्तथा ॥ २० ॥

पूर्वोक्तद्विगुणा दीपा ज्वालितेऽधस्तु त्र्यङ्गुल ।
 मुन्योश्च त्रिप्त्रस्मेनस्य गरुडस्य तथैव च ॥ २१ ॥
 आदित्यार्धं तु मध्याह्ने हवि प्रोक्त तथैव च ।
 शिष्टं सार्धं तु पूर्वोक्तमर्चने मध्यमाधमे ॥ २२ ॥
 प्रातर्मध्याह्नयोस्तद्वद् द्रोणार्धं च हवि स्मृतम् ।
 रात्रावप्यर्धयामे च हविरादित्यमेव वै ॥ २३ ॥
 अर्चनं तु चतुष्कालं पूर्वोक्तमभ्यगाचरेत् ।
 त्रिकालं च हविर्देव्योरर्चनं च तथा भवेत् ॥ २४ ॥
 तथैव मुन्यादीनां तु द्विकालं च हवि स्मृतम् ।
 पूर्वोक्तद्विगुणा दीपाश्चतुरङ्गुलमायता ॥ २५ ॥
 प्रातर्मध्याह्नयोश्चापि मूर्तिहोमं तथाचरेत् ।
 विधिनाश्रुणं चापि रात्रावर्धयति तथा ॥ २६ ॥
 सर्ववाद्यसमायुक्तं गेयेन च समन्वितम् ।
 मध्यमे मध्यमं चैतदर्चनं परिभाषितम् ॥ २७ ॥
 त्रिकालं देवदेवस्य द्रोणार्धं तु हुनिर्भवेत् ।
 देव्योर्द्विवित्त्रिकालं च मुन्यादीनां तु पूर्ववत् ॥ २८ ॥
 चतुष्कालार्चनं चान्यत्सर्वं पूर्वोक्तमुच्यते ।
 मध्यमोत्तममार्गं वै ज्ञेयमुत्तममध्यमम् ॥ २९ ॥
 मध्याह्ने तु हविर्द्रोणं देवेशस्य निवेदयेत् ।
 देव्योश्च मुन्यादीनां च त्रिकालं च हविर्भवेत् ॥ ३० ॥
 मूर्तिहोमं त्रिकालं वा द्विकालं वाऽऽह्रियते ।
 द्विकालं वा त्रिकालं वा तथैवान्नर्लिर्भवेत् ॥ ३१ ॥

पूर्वोक्तद्विगुणा दीपाः षडङ्गुलसमुच्छ्रयाः ।
 नृत्तगेयसमायुक्तं चाद्यघोषसमन्वितम् ॥ ३२ ॥
 द्वादश्यां श्रवणे चापि कलशैः स्नापयेद्विभुम् ।
 उत्तमाधममेतत्तु मार्गमित्यवबोधत ॥ ३३ ॥
 हविर्द्विकाल द्रोणः स्यद्वात्रौ द्रोणार्धमुच्यते ।
 देवस्यैवं हविः प्रोक्तं देव्यादीनां तु पूर्ववत् ॥ ३४ ॥
 इन्द्रादिपरिवाराणामाढकार्धं हविर्भवेत् ।
 त्रिकालं मूर्तिहोमश्च त्रिकालान्नबलिस्तथा ॥ ३५ ॥
 पूर्वोक्तद्विगुणा दीपाः षडङ्गुलसमुच्छ्रयाः ।
 सर्ववाद्यसमायुक्तं नृत्तगेयसमन्वितम् ॥ ३६ ॥
 विष्णुपद्मदिने वापि सकान्त्या च यथाविधि ।
 स्नपनं नोत्सव्यं शक्तो भक्तियुक्तश्च कारयेत् ॥ ३७ ॥
 उत्तमे मध्यमे चैतदर्चनं समुदाहृतम् ।
 त्रिकालं च हविर्द्रोणमर्घयामे तवर्धकम् ॥ ३८ ॥
 हविर्देवस्य सप्रोक्तं तद्देव्योस्त्वाढकं हविः ।
 प्रातर्मध्याह्नयोः रात्रैर्दर्चनं विग्रहैस्तथा ॥ ३९ ॥
 रात्रौ स्नानद्वयेनापि धोताद्येन विना तथा ।
 अन्यैः सर्वोपचारैश्च श्रद्धाभक्तियुतोऽर्चयेत् ॥ ४० ॥
 त्रिकालान्नबलिस्तद्वन्मूर्तिहोमस्त्रिकालकः ।
 विष्णुपद्मदिने तस्मिन् विषुवे चाग्नेः तथा ॥ ४१ ॥
 सकान्त्यां मासनक्षत्रे पुण्येऽन्यस्मिन् दिने क्रमात् ।
 श्रद्धाभक्तिसमायुक्तः कलशैः स्नपनं क्रमान् ॥ ४२ ॥

देवाग्रयणशिष्टानि धान्यान्येऽग्रयणेन च ।
 शिशिरे चैव नीगारान् वसन्ते च यजानपि ॥ १४ ॥
 श्यामाकाश्चैव वर्षासु ग्रीहाश्चैव शरदृतौ ।
 सर्गान्छरदृतापि समृत्याग्रयणं चरेत् ॥ १५ ॥
 सप्तकामी श्रियं भक्त्या भृगुरेव चार्चयेत् ।
 पुष्पदामसुगन्धैश्च तुलसीकुङ्कुमादिभिः ॥ १६ ॥
 पायसापूपनाम्बूलनारिनेत्रफलादिभिः ।
 यो भक्त्या पूजयेत्तस्मात् सर्वक्षतियनन्दितः ॥ १७ ॥
 प्रजापतिं पशुमान् भूमां सर्वसोभाम्यमाप्नुयात् ।
 इत्येके तु न भुङ्क्ता देहान्ते मोक्षमाम्भवेत् ॥ १८ ॥
 अत्र परं प्रदक्ष्यामि देवम्याग्रयणे विधिम् ।
 घ्राहीणां च यजानां च नीगाराणां तथैव च ॥ १९ ॥
 पियङ्गूनां च पट्टीनां वेणुकानां तथैव च ।
 इतिष्ठाकोत्तधान्यानां देवम्याग्रयणं चरेत् ॥ २० ॥
 आहृत्येनानि धान्यानि चातुर्यैर्गर्हणानि च ।
 आलयाभिमुखे देशे तानि सर्गाणि विन्यसेत् ॥ २१ ॥
 यथोक्तविधिना सर्गानुषङ्गात् समाहरेत् ।
 गुडं दधि घृतं चैव मधुपञ्चपलानि च ॥ २२ ॥
 मुखनाभं च वस्त्राणि पुष्पाणि च समाहरेत् ।
 तानि समृत्य सर्गाणि वाद्यघोषसमन्विनम् ॥ २३ ॥
 ग्रामं प्रदक्षिणं सूर्यादलङ्कारममाप्नुयत् ।
 वस्त्रमाल्यैरलङ्कृत्य चक्रं चानुनयेत्पदं ॥ २४ ॥

देवालये प्रविश्याथ तद्धान्यानि विशोष्य च ।
 हविष्पाकोक्त्यत्पश्चादवघाते च कारयेत् ॥ २५ ॥
 तण्डुलांश्च विशुद्धांस्तु ततः पात्रे समाहरेत् ।
 तण्डुलैस्तैर्नैवेद्येयं हवीष्यपि बहूनि च ॥ २६ ॥
 पूर्वोक्तविधिना सर्वानुपद्रवांश्च पाचयेत् ।
 देवेशं स्नापयित्वा क्त्वाधैरपि भूषणे ॥ २७ ॥
 माल्यैर्गन्धैस्तथा देवमलङ्कृत्य विशेषतः ।
 दिने शुभेऽनुकूले च मुहूर्ते च शुभे तथा ॥ २८ ॥
 तण्डुलांश्च नवानद्भिश्चतु मक्षालयेत्पुनः ।
 अधिदेव समभ्यर्च्य पात्राण्यद्विनिशोध्य च ॥ २९ ॥
 गुडेन मिश्रीकृत्यैव नारिकेलफलान्वितान् ।
 पात्रेषु तान् निनिक्षिप्य घृतेनाप्यभिघार्य च ॥ ३० ॥
 वेण्वैरभिमृश्यैव तदस्य प्रियमित्यपि ।
 आप्यायन्ता ध्रुवेत्युक्ता तण्डुलान् निवेदयेत् ॥ ३१ ॥
 पुनराचमनं दत्त्वा मुरानस्य यथाविधि ।
 पुनरभ्यर्च्य देवेशमुद्दशादिभिर्गुणम् ॥ ३२ ॥
 महाहवि प्रभूत वा यथाशक्ति निवेदयेत् ।
 मूर्तिहोमं च जुहुयात्परिवारस्य एव च ॥ ३३ ॥
 निवेदयेद्यथाशक्ति बलिं चापि ददेत्क्रमात् ।
 तण्डुलान् देवशेषांश्च प्रादनीयुर्निष्ठा द्विजा ॥ ३४ ॥
 एवमाप्रयणं विष्णोः कारयेद्यो गुहान्वितः ।
 धान्यादिसर्वार्द्धं च लभतेऽन्यदप्येप्सितम् ॥ ३५ ॥

मायेऽस्मिंश्च भवेन्नित्यं भक्त्या धान्यं दत्ताति य ।
 सप्तसरहविदोनाशकफलं तन्माप्नुयान् ॥ ३६ ॥
 गुणार्णभरणं भक्त्या यथाशक्तिं दत्तानि य ।
 सर्वधर्ममाप्स्यन् वैष्णवं पुण्यमाप्नुयान् ॥ ३७ ॥
 कातिन्या पाणिमान्या च दीपदानप्रविस्त्वयम् ।
 तद्दिने चापराह्णे तु दीपार्चं च वृत्तं नहु ॥ ३८ ॥
 तेलं चाऽप्यत्र समृत्य पितृपुत्रार्थाश्च समरेत् ।
 देवालयं च परितो मण्डपसिक्तोपश्रैपैः ॥ ३९ ॥
 अलङ्कारैरलङ्क्यादिन्येवैरपि च शोभनैः ।
 देवेशमपि चन्द्राद्यैर्भूषणैरपि मङ्गलं ॥ ४० ॥
 गन्धे सुगन्धपुष्पाद्यैरलङ्क्याद्यवत्ततः ।
 प्रक्षोपनानि प्राप्ते तु दीपानुदीपयेद्बहून् ॥ ४१ ॥
 निमाने गर्भगेहे च सोपागे सुखमण्डपः ।
 प्राकारेषु च सङ्घु तत्र मन्थनमण्डपे ॥ ४२ ॥
 आस्थानमण्डपं चापि सर्जलापि तदालये ।
 द्वारेष्वपि च सर्वेषु दीपानुद्दपयेत्तथा ॥ ४३ ॥
 नित्यार्चनान्ते तु देवमर्चयित्वा यथाविधि ।
 महाहविः प्रभूतं वा हवाप्यपि निवेदयेत् ॥ ४४ ॥
 पूर्वोक्तविधिना परान्यपूषानि बहूनि च ।
 पृथुमान् गुल्मसमिश्रान् यथाशक्ति निवेदयेत् ॥ ४५ ॥
 एव यः कुरते भक्त्या ज्ञानेश्वर्यसमन्वितः ।
 कीर्तिदीप्तिसमायुक्तं सुचिरं त्रिपि मोदते ॥ ४६ ॥

तस्मिन् मामेऽप्यविच्छिन्न नित्यदीपं च शक्तिः ।
 सन्ध्यादीपं च वा दद्यात्तोऽपि तत्सत्त्वाप्रयत्नम् ॥ ४७ ॥
 नित्यस्य दीपदानस्य फलं मामालभेत स ।
 मार्गमाम्बरूपोऽभृद्भगवान् कमलापति ॥ ४८ ॥
 तच्छुद्धाद्विप्रीपूजामुपरम वदाम्यहम् ।
 मार्गशीर्षं च द्वादश्या पूजनं सर्वसिद्धिदम् ॥ ४९ ॥
 तैष्ये गन्धेन पयसा नित्यं सम्नापयेद्भारम् ।
 सप्तत्स्रफलं यस्मात्साम्नामार्चनालभेत् ॥ ५० ॥
 मामे तन्मात्मनश्चैव पौर्णमासीसमायुते ।
 उत्सवं स्नपनं चापि शक्त्येत्कारयेद्बुध ॥ ५१ ॥
 माघमासे च नक्षत्रे पूर्णपक्षे पुनर्यसौ ।
 जयन्तीनि समास्याता तस्या सम्यगुपोष्य च ॥ ५२ ॥
 मध्याह्ने रापवं सम्यगर्चयित्वा समाहितः ।
 उत्सवस्तपनादीनि करयेत् यथाक्रमम् ॥ ५३ ॥
 घृष्टद्वैत्यधामोक्तैर्धूपदानेन यद्भवेत् ।
 नित्यधूपात्फलं यत्त्वादस्मिन् मासे च तद्भवेत् ॥ ५४ ॥
 फाल्गुने मासि नक्षत्रे षादे चादौ च फल्गुने ।
 श्रीदेवीं प्रादुरासीद्वै तस्मात्तस्मिन् दिने तथा ॥ ५५ ॥
 देव्या सहैव देवस्य चोत्सवं स्नपनं बुधः ।
 कारयित्वा समम्यर्च्यं हर्षाप्यपि निवेदयेत् ॥ ५६ ॥
 अथवा केवलाद्विश्व स्नापयित्वा निवेदयेत् ।
 देवदेव्यो भ्रमादेन यथेष्टं तद्व्याप्तुमान् ॥ ५७ ॥

तद्दिने श्रियमभ्यर्च्य श्रीनाम श्रियमाप्नुयात् ।
 मासेऽस्मिन् गन्धदानेन नित्यगन्धफलं लभेत् ॥ ५८ ॥
 चैत्रमासे पौर्णमास्या सुगन्धानि वह्निं च ।
 प्रयत्नेनैव पुष्पाणि फलानि च वह्न्यपि ॥ ५९ ॥
 सभृत्ये च पुष्पादेर्देव देव्यो यथोचिन्म ।
 अलङ्कुर्याद्विमानं च सर्वत्र परितोऽपि च ॥ ६० ॥
 अलङ्कृत्य तथाभ्यर्च्य ह्वापि च निवेदयेत् ।
 चेत्था तु पुष्पदानेन नित्यपुष्पफलं लभेत् ॥ ६१ ॥
 वैशाखमासे पानाम शुद्धं म्वादु सुगीतलम् ।
 सुगन्धितं जलं मृच्छमुत्सृज्य च ववेक्ष्यते ॥ ६२ ॥
 नित्यपानीयदानस्य फलं तेनैव लभ्यते ।
 ज्येष्ठे मासे तथा मूले पौर्णमास्या तथेव च ॥ ६३ ॥
 सुगन्धे शुद्धतायैश्च म्नापयित्वा हरिं परम् ।
 वलेनैवैरलङ्कुर्यात्कोटोयायैश्च शक्तिं ॥ ६४ ॥
 अर्चयित्वा विधानेन हवीपि च निवेदयेत् ।
 रिष्णोर्यं कारयेद्देव वस्त्राणां वृद्धिमेति स ॥ ६५ ॥
 मासेऽस्मिन् इत्युक्तं च स्नानदानं च श्रम्यते ।
 आपां मामि वापायां पौर्णमास्या च पूजयेत् ॥ ६६ ॥
 उत्तमस्नपनादानि कारयेत् हरे प्रभो ।
 अस्मिन् मासे तथा यम्यं नानमुत्तममुच्यते ॥ ६७ ॥
 धारणे मासि नखे अङ्गणे च प्रशस्तं ।
 उत्तमस्नपनादानि कारयेत् शक्तिं ॥ ६८ ॥

श्रावणे मासि तस्मिंश्च कृष्णपक्षे विशेषतः ।
 अष्टमी रोहिणीयुक्ता सा जयन्तीति कीर्तिता ॥ ६९ ॥
 तत्रोपवासं कृत्वैव स्नापयित्वा निवेदयेत् ।
 मासे प्रोष्ठपदे चापि श्रवणर्क्षदिने तथा ॥ ७० ॥
 उत्सवं कारयेद्विष्णोरस्तवोक्तक्रमेण च ।
 मासेऽस्मिन्नु हविर्भक्त्या विष्णोर्यः संनिवेदयेत् ॥ ७१ ॥
 नित्यं च हवियो दानाद्यत्फलं स्याल्लभेच्च तत् ।
 मार्गशीर्षकमासस्तु मासानां श्रेष्ठ उच्यते ॥ ७२ ॥
 तन्मासे तु कृतं सर्वमनन्तं फलमुच्यते ।
 द्वादशीश्रवणं तस्मिन्मावास्या तथोत्तरे ॥ ७३ ॥
 उपवासनतं चान्यत्तन्मासे समाचरेत् ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि द्वादशीकल्पमुत्तमम् ॥ ७४ ॥
 मार्गशीर्षकमासे च शुद्धपक्षे विधानतः ।
 द्वादश्यां च प्रयत्नेन विष्णोरस्तवमाचरेत् ॥ ७५ ॥
 एकादश्यां च पूर्वस्यामुदयात्पूर्वमेव च ।
 स्नात्वा स्नानविधानेन स्नन्त्यां सम्यगुपास्य च ॥ ७६ ॥
 देवार्दास्तर्पयित्वैनं भक्तियुक्तो मुदा युतः ।
 देवदेवं प्रणम्यैव सन्निधौ सगुपास्य च ॥ ७७ ॥
 समाहितो हरिं ध्यायन् मन्त्रमष्टाक्षरं जपेत् ।
 ऋचोऽप्यन्यास्तथा ध्यायन् जपेद्भक्त्यैव वैष्णवीम् ॥ ७८ ॥
 सद्विज्ञाध्ययनं चापि यथाज्ञानं समाचरेत् ।
 मध्याह्ने च तथा सायं स्नानकर्म समाचरेत् ॥ ७९ ॥

कथाम्नु वेष्णवीर्भक्त्या कीर्तयेच्छृणुयात्तनः ।

वेष्णवं व्रतमातिष्ठन्नुपवास समाचरेत् ॥ ८० ॥

ध्यायन्नेव तथा सायं स्नानं समाचरेत् ।

रात्रावपि तथा ध्यायन्नात्मीताथ शयीत वा ॥ ८१ ॥

द्वादश्यां च पुनः प्रातः स्नात्वा स्नानविधानतः ।

तथा सन्यामुपास्यैव तर्पयित्वा तथैव च ॥ ८२ ॥

नित्यजप्यानि जप्त्वा च देवदेवं प्रणम्य च ।

भक्त्या च परया युक्तं श्रद्धया च मुदा तदा ॥ ८३ ॥

उत्सवोक्तक्रमेणैव देवम्योत्सवमाचरेत् ।

अशक्तः कलशैर्देवं स्नास्येत यथाक्रमम् ॥ ८४ ॥

हविष्पाकविधानेन गौल्यादीनि हवीष्यपि ।

यथाशक्ति यथाभक्ति पाचयेत् यथाविधि ॥ ८५ ॥

द्वात्रिंशद्विंशैर्देवं ध्यायन् भक्त्या समर्चयेत् ।

शृतोपद्रवसयुक्तं हवीषि च निवेदयेत् ॥ ८६ ॥

कदल्यादीनि पत्रानि फलान्यपि निषेद्य च ।

कर्पूरादिसमायुक्तं ताम्बूलं कसुर्वैर्युतम् ॥ ८७ ॥

मुखवास यथाशक्ति भक्तियुक्तो निवेदयेत् ।

अशक्तः केवलैरङ्गिः शुद्धैर्गन्धसमायुतैः ॥ ८८ ॥

स्नापयित्वा तथाभ्यर्च्य हविर्गौल्यं निवेदयेत् ।

अशक्तो हविरन्यद्वा देवेदाय निवेदयेत् ॥ ८९ ॥

पाणिभ्यां परिपूर्णाभ्यां पुष्पाण्यादस्य चात्वरः ।

पुष्पाञ्जलिस्तु बहुशो देवदेवन्य पादयोः ॥ ९० ॥

पङ्क्तेष्वङ्गवन् जपन् मन्त्रान् दद्याद् ध्यायन् हरिं परम् ।

प्रणामान् पञ्च पूर्वोक्तान् यथाक्रमं समाचरेत् ॥ ९१ ॥

जपन्वैव पौरुषं सूक्तं विष्णुसूक्तं जपेत्पुनः ।

अलये वा गृहे वापि सागान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ ९२ ॥

हररेवेवं विधानेन भक्त्या च परया मुदा ।

मार्गशीर्षकमासे च द्वादश्यामर्चने कृते ॥ ९३ ॥

नित्यार्चने पिशोरे च सर्वत्रापि प्रमादतः ।

सर्वस्वरेऽपि यन्मृदुनं सर्वं पूर्णं भवेद्बुधाः ॥ ९४ ॥

नित्यार्चनायां ये दोषाः सर्वे नश्यन्त्यसशयः ।

द्वादश्यामर्चनादेव हरिः प्रीततरो भवेत् ॥ ९५ ॥

नित्यार्चनफलं चासालम्बते परमम्ययम् ।

भवणद्वादशीयोगे फलं यत्कु न शक्यते ॥ ९६ ॥

पदं कृत्वाऽर्चनं देवे प्रपयो बहवः पुरा ।

राजर्षयस्तथाऽन्ये वै जम्बुस्तत्परमं पदम् ॥ ९७ ॥

इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पुण्यधेनु विशेषार्चनविधिनाम

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः

अथान्नः परिवाराणां सर्वेषां च यथाक्रमम् ।

प्रतिष्ठाया विधानं तु पृथगल प्रवक्ष्यते ॥ १ ॥

पुराणस्य च कुर्यात्सोपानस्य च दक्षिणे ।

भृगोश्च यदि कुर्यात् सोपानस्योचरे तथा ॥ २ ॥

औपासनविधानेन कुण्डं उर्याद् द्वयोरपि ।

ब्रह्मण शङ्करस्यापि उर्याच्चेत्तद्वदाचरेत् ॥ ३ ॥

इन्द्रस्याभिमुखे उर्यादग्नेरपि तथैव च ।

यमस्य पूर्वेपादौ च निर्दिष्टे प्रमुखे तथा ॥ ४ ॥

दक्षिणे वरुणस्यापि वायोरपि तथैव च ।

पश्चिमे च कुजेरस्य विष्वक्मेनस्य पश्चिमे ॥ ५ ॥

ईशानस्य रवेश्चापि तयोराल्पपूर्वतः ।

दक्षिणे गरुडस्यापि चक्रन्यापि च दक्षिणे ॥ ६ ॥

धेनुदेवस्य शङ्खस्य महाभूतस्य दक्षिणे ।

अन्येषां परिवाराणामालयाभिमुखे तथा ॥ ७ ॥

द्विद्विस्तारविस्तारा तालोत्सेधा प्रमाणतः ।

निम्बार्धाधिकमाना वा शय्यावेदिं प्रकल्पयेत् ॥ ८ ॥

शय्यावेद्यास्तु पूर्वस्या दक्षिणे वाथवा पुनः ।

औपासनविधानेन कुण्डमग्रे च कारयेत् ॥ ९ ॥

विष्वक् यदि भवेत्तेषां तन्मन्त्रेणाक्षिणोचनम् ।

अधिवासश्च कर्तव्यः पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ १० ॥

कुम्भं च द्रोणपूर्णं वै कालमण्डादिर्वर्तितम् ।

आधारं जुहुयात्तथादौपासनविधानतः ॥ ११ ॥

तन्तुना कुम्भमावेष्ट्य च जलेन परिपूर्य च ।

वस्त्राभ्यां वेष्टयित्वेव तत्पदायुधसयुतम् ॥ १२ ॥

रत्नादीनि विनिक्षिप्य कुम्भपूजां समाचरेत् ।

ततः देवं विधानेन कुम्भे ध्यायेद्यथाविधि ॥ १३ ॥

औपासनाग्निमादाय कृत्वाधारं यथाविधि ।

कलशैः स्नापयित्वा च बध्वा प्रतिसरां तथा ॥ १४ ॥

शयनानि तथास्तीर्थं पुण्याहं वाचयेत्पुनः ।

शयने शयवेत्तत्र देवपार्श्वे शिरो भवेत् ॥ १५ ॥

उत्तराच्छावनं कृत्वा हौत्रं संसेतथैव च ।

तत्तन्मूर्तिभिरावाह्यं निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ॥ १६ ॥

सर्वेषां परिवाराणां प्रतिष्ठोक्तक्रमेण वै ।

तत्तन्मन्त्रेण तद्धोमे वैष्णवेन समायुतम् ॥ १७ ॥

आज्यं पिंशतिहृत्स्वस्तु जुहुयात्पमनुस्मरन् ।

यस्य यस्य च देवस्य तत्तन्मन्त्रमुदीरयन् ॥ १८ ॥

यस्य यस्य च देवस्य गूलमन्त्रो न विद्यते ।

मूर्तिमन्त्रैश्चतुर्भिश्च जुहुयात्तस्य पूर्ववत् ॥ १९ ॥

तत्तद्धोमे तथा पश्चादन्त्यहोमः सुहृयताम् ।

ततः प्रभाते स्नात्वं च कुम्भं द्विग्वं विनीय च ॥ २० ॥

तत्तत्स्थानं प्रविश्यैव तत्तन्मन्त्रमुदीरयन् ।

रत्नन्यासं यथाकार्भं कृत्वा तत्र विधानतः ॥ २१ ॥

तत्तन्मन्त्रेण तद्विग्वं प्रतिष्ठाप्य समाहितः ।

उक्तवीजाक्षरं वाच्यं तन्नामाद्यक्षरं तु वा ॥ २२ ॥

हृदये तस्य देवस्य न्यसेत्तद्बीजमक्षरम् ।

मकारं मार्कण्डेयस्य भृकारं च भृगोरपि ॥ २३ ॥

मकारं ब्रह्मणस्तद्वदुकारं शङ्करस्य तु ।

इन्द्रस्य च इकारं वै पकारं पशवस्य तु ॥ २४ ॥

पकार यमदेवस्य पकार निर्ऋतेरपि ।

वकार वा सकार वा वरुणस्य तथैव च ॥ २५ ॥

वायोर्यकार राकार दुर्गेरस्य विधानतः ।

जिकार विष्वक्सेनस्य शकार चैश्वरस्य च ॥ २६ ॥

ऋकार वा स्वकार वा भास्करस्य विशेषतः ।

जकार गरुडस्यापि चकार चक्रदेवते ॥ २७ ॥

जकार च धनस्योक्त शकार शङ्खदैवतम् ।

भकार भूतदेवस्य मृत्वा वीणाक्षरं न्यसेत् ॥ २८ ॥

वीणाक्षरो विशेषेण यस्य देवस्य नोच्यते ।

तस्य वीणाक्षरं प्रोक्तम्स्य नामादिकोऽक्षरः ॥ २९ ॥

तत्तद्देवस्य हृदये तत्तद्वाणाक्षरं न्यसेत् ।

कुम्भे शक्तियुतं तीर्थं कूर्चेनादाय च क्रमात् ॥ ३० ॥

त त देव तथा ध्यायन् तत्तन्मूर्धनि सस्रवेत् ।

तत्तन्मूर्तेस्तु मन्त्रेण क्रमाद्वावाप्येत्युन ॥ ३१ ॥

आसनाद्युपचारैश्च तत्तन्मूर्तिमिरेव च ।

अर्चयित्वा विधानेन हविस्सम्यग्निवदयेत् ॥ ३२ ॥

अनुक्तमत्र तत्सर्गं पूजयत्कारयेद्बुधः ।

यथोक्तदक्षिणार्धं वा पादं वा शक्तिनो ददेत् ॥ ३३ ॥

इति श्रीवेद्यानमे अत्रिप्रोक्ते समर्तार्चनाधिकरणे प्रणिष्ठाविधिर्नामाष्ट

चत्वारशोऽध्यायः ॥

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः

अतः परं प्रवक्ष्यामि स्नपनं वै समासतः ।
 उत्सवान्ते च विपुले ग्रहणे चन्द्रमूर्ययो ॥ १ ॥
 अयने च प्रतिष्ठान्ते विष्णुपञ्चदिनेषु च ।
 पुण्यक्षेप्यपि चान्येषु स्नापयेच्च यथाक्रमम् ॥ २ ॥
 गुरुशुक्रोदयेऽब्दान्ते युगान्ते च त्रिधानतः ।
 दुर्भिक्षेऽवग्रहे चापि व्याध्याद्यगुभसम्भवे ॥ ३ ॥
 सर्वोपद्रवशान्त्यर्थं सर्ववृद्ध्यर्थमेव च ।
 देवेशं कलशैर्भक्त्या स्नापयेद्विधिविहितम् ॥ ४ ॥
 स्नपनोक्तदिनात्पूर्वं नवमे वाऽथ सप्तमे ।
 पञ्चमेऽहनि वा कुर्याद्विधिनैवाङ्कुरार्पणम् ॥ ५ ॥
 अङ्कुरानर्पयित्वैव द्रव्याप्यपि समाहरेत् ।
 मृदं च पर्वतांश्चापि धान्यान्यप्यङ्कुरान्तथा ॥ ६ ॥
 मङ्गलान्यप्यथैतानि प्राग्द्रव्याणि विदुर्बुधाः ।
 पञ्चगव्यं घृतं चैव मधु चातः परं दधि ॥ ७ ॥
 क्षीरगन्धोदकं तद्वदक्षतोदफलोदकम् ।
 कुशोदकं च रत्नोदं जप्योदकमतः परम् ॥ ८ ॥
 सर्वोपध्युदकं चापि पञ्चगव्यादिकानि च ।
 प्रधानानीति चोक्तानि द्वादशानि पुराणैः ॥ ९ ॥

पुण्यपुण्य च चूर्णं च कषाय तीर्थगारि च ।
 वनौषधिसमायुक्तं हारिद्रं चूर्णमेव च ॥ १० ॥
 तथैव सर्गन्धं च मूलगन्धमतः परम् ।
 आत्मद्रव्याणि चैतानि पुण्यपुण्यादिकानि वै ॥ ११ ॥
 श्लोतवस्त्रोत्तरीये च धातुराभरणं तथा ।
 पुष्पमाला च गन्धं च सस्तेजानि तथैव च ॥ १२ ॥
 स्नपनेषु च सर्वेषु सामान्यानि भवन्ति वै ।
 पुष्पद्रव्याणि धान्यानि गन्धद्रव्याणि चाक्षतान् ॥ १३ ॥
 तन्तुदर्भान् कुशाश्वापि वस्त्राणि च निक्षेपतः ।
 धूपद्रव्यं फलं चापि मधु क्षीरं घृतं वधि ॥ १४ ॥
 उत्तानि स्नपनार्थं तु द्रव्याण्यन्यानि चाहरेत् ।
 पवनिस्य फलाकारान् स्रण्टस्फुटितशर्जितान् ॥ १५ ॥
 छादके परिपूर्णं च फलशानाहरेच्छुभान् ।
 भिन्नान् जीर्णानपकाश्च सस्फाजानपि वर्जयेत् ॥ १६ ॥
 फलशाना पिधानार्थं शरागान् प्रस्थपूरणान् ॥ १७ ॥
 द्रव्यसमग्रणार्थं तु शरागान् प्रस्थपूरणान् ॥ १७ ॥
 द्रोणार्थपूर्णान् करकान् द्रोणपूर्णान् घटानपि ।
 उदधानां च पद्मद्रोणसम्पूर्णानपि कारयेत् ॥ १८ ॥
 सम्यग् दग्धान् नवान् सर्गान् पूर्येव समाहरेत् ।
 कलशाश्चाढ्यं पूर्णां ग्रामांस्तु मनुते शुभा ॥ १९ ॥
 द्रोणार्थपूर्णान् सपिभिः सम्राट् कलशां मृता ।
 द्रोणपूर्णान् तु कलशां देवेभ्योऽगाम्येव च ॥ २० ॥

प्रमुखे चोत्तरे सम्यगैशान्ये च विशेषत ।
 प्रोक्ष्योपलिप्य तत्स्थानमलङ्कृत्य च तत्त वै ॥ २१ ॥
 धूपदीपसमायुक्तो धान्यान्यपि विस्तृत्य च ।
 सस्थाप्योद्धमल शुद्ध मुसल च सुसन्यसेत् ॥ २२ ॥
 सोम चोद्धतलेऽभ्यर्च्य मुसले च सुदर्शनम् ।
 हरिद्राणां सिर्नापलीमर्नयेत् यथाविधि ॥ २३ ॥
 दासी सपूजयेत्तारीर्जयादीन्मनसा स्मरन् ।
 ताभि सचूर्णयित्वैव मुनर्णं तत्र निक्षिपेत् ॥ २४ ॥
 पुनश्चूर्णयित्वा पुनश्चूर्णं कल्शेन समाहरेत् ।
 मृदं चूर्णं कपाय च सर्गन्धं तथैव च ॥ २५ ॥
 सगोध्य चूर्णयित्वैव शराग्रेषु समाहरेत् ।
 पूर्वैश्चरेव रात्रौ तु देवेशमभिभूष्य च ॥ २६ ॥
 यमान्योर्मध्यमे देशे शयनं सप्रकल्प्य च ।
 मीहिमिस्तण्डुलैस्तत्र स्थण्डिलं सप्रकल्प्य च ॥ २७ ॥
 ऊर्ध्वं पञ्च क्षपणानि चर्मजार्द्रानि सन्तरेत् ।
 वेदाहमिति तत्रोर्ध्वं यन्त्रेण परिवेष्टयेत् ॥ २८ ॥
 अभ्युक्ष्य शयने तत्र देवेन स्थापयेत्तत ।
 पूर्वोक्तगुणसम्पन्नैर्यक्षपानेन पूजिते ॥ २९ ॥
 आचार्याद्यैर्विशुद्धैस्तु पुण्याहमपि वाचयेत् ।
 चान्द्रा प्रतिसरा तत्र शाययेन्मन्त्रमुद्यत् ॥ ३० ॥
 उत्तराच्छादनं कृत्वा चानराद्यैश्च पूजयेत् ।
 नृत्यैर्गणैस्तथा वाद्यैर्यज्ञाद्वैश्च घोषयेत् ॥ ३१ ॥

पुण्यपुण्य च चूर्णं च कषाय तीर्थगारि च ।

वनौषधिसमायुक्तं हारिद्रं चूर्णमेव च ॥ १० ॥

तथैव सर्गगन्धं च मूलगन्धमतः परम् ।

आत्मद्रव्याणि चैतानि पुण्यपुण्यादिकानि वै ॥ ११ ॥

होतवस्त्रोत्तरीये च धातुराभरणं तथा ।

पुष्पमाला च गन्धं च ससैतानि तथैव च ॥ १२ ॥

स्नपनेषु च सेनेषु सामान्यानि भवन्ति वै ।

पुष्पद्रव्याणि धान्यानि गन्धद्रव्याणि चाक्षतान् ॥ १३ ॥

तन्तुदर्भान् शुष्माश्वासि वस्त्राणि च निशेयतः ।

धूपद्रव्यं फलं चापि मधु क्षीरं घृतं दधि ॥ १४ ॥

उक्तानि स्नपनार्थं तु द्रव्याण्यन्यानि चाहरेत् ।

पक्विन्मृजलाकारान् सण्टस्फुटितसर्पिनान् ॥ १५ ॥

आढवे परिपूर्णैश्च कलशानाहरेच्छुभान् ।

भित्तान् जीर्णानपकाश्च सस्त्राजानपि वर्जयेत् ॥ १६ ॥

कलशानां पिधानार्थं शराणांश्च यथोचिनाम् ।

द्रव्यसंग्रहणार्थं तु शराणां प्रस्थपूरणान् ॥ १७ ॥

द्रोणार्धपूर्णान् करकान् द्रोणपूर्णान् घटानपि ।

उदधानां च पन्द्रोणसम्पूर्णामपि कारयेत् ॥ १८ ॥

सम्यग् दग्धान् नवान् सगोत्रं पूर्वमेव ममाहरेत् ।

कल्पाश्चादिकं पूर्णं प्राप्ताभ्यु मनुजं शुभा ॥ १९ ॥

द्रोणार्धपूर्णं तत्रिभिः सम्प्राप्या कल्पा मृता ।

द्रोणपूर्णं तु कल्पा देवर्षिस्त्रिभिश्च ॥ २० ॥

प्रमुले चोचरे सम्यगैशान्ये च विशेषतः ।
 प्रोक्ष्योपलिप्य तत्स्थानमलङ्कृत्य च तत्र वै ॥ २१ ॥
 धूपदीपसमायुक्तो धान्यान्यपि विकल्प्य च ।
 संस्थाप्योल्लस्यलं शुद्धं मुसलं च मुसन्त्यसेत् ॥ २२ ॥
 सौमं चोत्सृज्यलेऽभ्यर्च्य मुसले च सुदर्शनम् ।
 हरिद्राणां सिर्नावालीमर्चयेत् यथाविधि ॥ २३ ॥
 दासीः सपूजयेन्नातीर्जयादीन्मनसा स्मरन् ।
 साभिः संचूर्णयित्वैत्र सुवर्णं तत्र निक्षिपेत् ॥ २४ ॥
 चूर्णयित्वा पुनश्चूर्णं कलशेन समाहरेत् ।
 मृदं चूर्णं कपायं च सर्गगन्धं तथैव च ॥ २५ ॥
 संक्षोध्य चूर्णयित्वैत्र दारावेषु समाहरेत् ।
 पूर्वेषुरेव रात्रौ तु देवेशमगिभूष्य च ॥ २६ ॥
 यमाम्योर्मध्यमे देशे शयनं सप्रकल्प्य च ।
 ग्रीहिभिस्तण्डुलैस्तत्र स्थण्डिलं सप्रकल्प्य च ॥ २७ ॥
 ऊर्ध्वं धन्वं शयनानि चर्मजादीनि संस्तरेत् ।
 वेदादमिति तत्रोर्ध्वं वस्त्रेण परिवेष्टयेत् ॥ २८ ॥
 अभ्युक्ष्य शयने तत्र देवेशं स्थापयेत्ततः ।
 पूर्वोक्तगुणसम्पन्नैर्यजमानेन पूजितैः ॥ २९ ॥
 आचार्यायैर्विशुद्धैस्तु पुण्याटमपि वाचयेत् ।
 यथा प्रतिसरा तत्र शाययेन्मन्त्रमुच्चारन् ॥ ३० ॥
 उत्तराच्छादनं कृत्वा चान्तराद्यैश्च वीजयेत् ।
 नृत्यैर्गणैश्च वाद्यैर्वयश्चैश्च घोषयेत् ॥ ३१ ॥

आलयागिमुखे तन्मान्द्रीन्ये चोत्तरेऽथवा ।

यथोक्तेन निधानेन कारयेत्तन्पञ्चालयम् ॥ ३२ ॥

मण्डपं वायुं वा प्रपा वा शुभदर्शनाम् ।

कारयित्वैव तन्मध्ये चोपासननिधानतः ॥ ३३ ॥

शिलयाऽधोऽष्टाभिर्ना मुधयाथ गृदैव वा ।

उत्तरे जलमार्गेण युक्त इत्यत्र च कारयेत् ॥ ३४ ॥

अधिके वेरपीठे तु परितस्तु चतुर्दिशम् ।

चतुरङ्गुलमुत्सृज्य श्वभ्रयेति तथाऽऽचरेत् ॥ ३५ ॥

श्वभ्रं तत्कर्त्तृपत्रे पद्मस्याधोत्पलस्य च ।

कुमुदस्य हरिद्रस्य पत्रेर्नाऽऽच्छादयेत्तत् ॥ ३६ ॥

कर्त्रे वितनेनाच्छाद्य मृणालानां वेष्टनं चरेत् ।

अथैव पताकेन्द्रपिंश्च धूपेन हर्ममालया ॥ ३७ ॥

मुक्ताक्षमालाङ्कुरैश्चान्यैरलङ्कुर्युथोचितम् ।

परितः श्वभवेद्यास्तु चयदित्र व्यपोष्य च ॥ ३८ ॥

श्वभ्रस्य परितश्चैव ग्राहि भस्मण्डलैरपि ।

पङ्क्तिं द्वितालनिस्तारां चतुरङ्गुलकोच्छ्रयाम् ॥ ३९ ॥

अथवा यद्गुलेत्सेधा द्व्यङ्गुलैर्द्वयसमुत्तमम् ।

रुत्वा तत्र चतुर्दिक्षु प्रागादिषु यथाक्रमम् ॥ ४० ॥

द्वितालविम्बतट्टारं निर्गमाय च कल्पयेत् ।

कलत्रेऽधिकं तथा तुर्यं पङ्क्तिं द्वे निम्न एव वा ॥ ४१ ॥

यावन्तं कल्पा गन्धिं तेषां न्यागार्थमेव च ।

तान्द्विन्नागसमुत्तमेका वा पङ्क्तिमाचरेत् ॥ ४२ ॥

नीलवारुणमध्ये तु पङ्क्तौ पङ्क्तीशपीठिकाम् ।
 व्रीहिभिस्तण्डुलैर्वाथ तालविस्तारसंयुताम् ॥ ४३ ॥
 पङ्क्तुलोचतां कृत्वा कुम्भेरशानयोर्वुधः ।
 मध्ये तु विष्वक्सेनस्य पीठं बुद्ध्याच्च पूर्ववत् ॥ ४४ ॥
 तत्पङ्क्तौ तु मृदादीनि सर्वद्रव्याणि विन्यसेत् ।
 तथा पङ्क्तिबहुत्वेऽपि कलशेषु बहुष्वपि ॥ ४५ ॥
 तत्स्थाने यथोक्ते वा तत्तद्व्याणि विन्यसेत् ।
 प्रधाने पञ्चगव्याद्यैर्द्रव्यैर्द्वादशभिः कृत्वा ॥ ४६ ॥
 सम्पूर्णाः कलशास्सर्वे प्रधानकलशाः स्मृताः ।
 शुद्धोदकैः सुगन्धैश्च सम्पूर्णाः कलशाश्च ये ॥ ४७ ॥
 ते तु प्रधानोपसनानादुपसनाना इतीरिताः ।
 पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्यैः पूरयित्वा पृथक् पृथक् ॥ ४८ ॥
 चतुरश्रतुरश्रैव प्रधानान् कलशान् कृत्वा ।
 द्वौ द्वौ वाऽप्यथर्वकैकमाहरेत् स्वशक्तिनः ॥ ४९ ॥
 उत्तमं मध्यमं चेति कनिष्ठं त्रिविधं स्मृतम् ।
 उपसनानांश्च कलशांश्चतुरश्रतुरोऽथवा ॥ ५० ॥
 पद् पद् च सप्त सप्ताथ कलशान् बाहरेषथा ।
 तन्तुना कलशान् सर्वान् वेष्टयेच्च यवान्तरम् ॥ ५१ ॥
 अथाङ्गुल्यन्तरं धापि कलशान् परिवेष्टयेत् ।
 प्रधानद्रव्यसम्पूर्णाः प्रधानकलशास्तु ते ॥ ५२ ॥
 पञ्चगव्यादिकलशा उपसनानसमन्विताः ।
 भट्टावष्टाविति प्रोक्ताः सर्वे चापि पृथक् पृथक् ॥ ५३ ॥

हरिद्रावृर्णसम्पूर्णा कलशाश्च तथेव च ।

उपमानयुताभ्यस्यगण तु कलशा म्रता ॥ ५४ ॥

नद्यादिजलमम्पूर्णाश्चत्वार कलशास्तथा ।

अष्टोत्तरशत प्रोक्त कलशाना तु सस्यया ॥ ५५ ॥

दिवेन शुद्धमाने च गृहीयादुदक शुभम् ।

धारास्त्विति च समृद्ध वस्त्रेणोत्तम चरेत् ॥ ५६ ॥

इदमापदिशयेत्पुनरा नल तदभिमन्त्रयेत् ।

रात्रौ जल न गृहीयाद्गृहीयानभिसन्निधौ ॥ ५७ ॥

मधु क्षार घृत सम्यगुत्पूयेन समाहरेत् ।

इति श्रीवैरागसे अत्रिप्रोक्ते समर्तार्चनाभिरुपेक्षणे स्तूपनद्रव्यमगुह्ययो

नार्मकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥

षड्चाशोऽध्यायः

षड्त्तीक्ष्ण शेषिक चापि षट्को पीठे समर्चयेत् ।

अर्ध्यान्तमर्चयित्वा तु षट्को दर्भार विकीर्य च ॥ १ ॥

मृदादिद्रव्यसयुक्तान् कलशान् विन्यसेत्तमान् ।

नारायणाय विद्महेति सर्गार सपर्येद्बुध ॥ २ ॥

नद्या तटके दर्भाणा मूले सस्यसगुह्ये ।

गन्तव्यक्षिणवन्ते च वृष्ट्ये च दक्षिणे ॥ ३ ॥

वल्मीके च कुलीरस्य निवासे च मृदं तथा । *
 हत्वा मृदः शरावेषु चाष्टवष्टसु पूरयेत् ॥ ४ ॥
 सर्वालामे तु नादियदभंगूलमृदं तु वा ।
 ऐशान्यादि मृदोऽष्टौ च सौम्यान्तं संन्यसेत्प्रमाणम् ॥ ५ ॥
 मृदादिसर्वद्रव्याणि गायत्री वैष्णवी वदन् ।
 तप्तस्थाने यथोक्ते च विन्यसेत्तान्यसंक्रमम् ॥ ६ ॥
 हिमवान् दुर्जयो विन्ध्यो विद्मो वेदपर्वतः ।
 महेन्द्रश्च पुरी चन्द्रशतशृङ्गाधपर्वताः ॥ ७ ॥
 याज्ञिकैरेव वृक्षैस्तु कारयेत्पर्वतानिमान् ।
 अष्टाङ्गुलोच्छ्रयान् मूले विस्तारस्तु षडङ्गुलः ॥ ८ ॥
 ऊर्ध्वं च त्र्यङ्गुलं चैव चतुरश्रान् कमालुशान् ।
 एवमष्टौ तु वृक्षैस्तु मृदा वा पर्वतान् कृतान् ॥ ९ ॥
 ऐन्द्रादि च तदैशान्तं षड्भक्तिं वाद्ये तु विन्यसेत् ।
 शालित्रीहिक्वा मुद्गास्तिलमाषाः प्रियङ्गवः ॥ १० ॥
 गोधूमाश्वणकास्तित्वा मसूराश्वातसी तथा ।
 कुलुत्थाः सर्पपाश्वेव षष्टिनिष्पाव एव च ॥ ११ ॥
 धान्यानि प्रत्यमात्राणि शरावेषु प्रपूर्वं च ।
 आम्रियादि च याम्यान्तं धान्यान्येतानि विन्यसेत् ॥ १२ ॥
 धान्यानामप्यलामे तु यत्वं प्रतिनिधिं हरेत् ।
 तस्याप्यलामे मुद्गं वा गृहीयादिति केचन ॥ १३ ॥
 अङ्कुरार्पणकाले तु स्नानार्थाङ्कुरानपि ।
 अर्पयिष्या च पूर्वोक्तान् शरावेषु निधाय च ॥ १४ ॥

वरुणोदानयोर्मध्ये रुशोदकलशान् न्यसेत् ।

पद्मराग च वज्र च वैदूर्य मौक्तिक तथा ॥ ३७ ॥

प्रगल् च त्रिदु पञ्च पञ्चरत्नानि च बुधा ।

पुष्यराग मरुतक गोमेध चेन्द्रनीलकम् ॥ ३८ ॥

पूर्वरत्नैश्च युक्तानि नर रत्नानि वै विदु ।

नगरलयुत तोय रत्नोदकमिति स्मृतम् ॥ ३९ ॥

यथालाभयुत वाथ सुरर्णेनाथरा युतम् ।

रत्नोदकेश्च सपूर्णान् वायये कलशान् न्यसेत् ॥ ४० ॥

अनोदेवादि पष्पन्त्रान् जपेत्तत्कलशोदकम् ।

दैर्घ्यैश्च सम्पृशन्नेव तज्जप्योदकमुच्यते ॥ ४१ ॥

(तान्) सोमोदानयोर्मध्ये जप्योदकलशान् न्यसेत् ।

सर्गोपधिसमायुक्त सर्गोपधुदक भवेत् ॥ ४२ ॥

यथालाभोपधीयुक्त तण्डुलेरथ सयुतम् ।

ईशानसोमयोर्मध्ये सर्गोपधुदक न्यसेत् ॥ ४३ ॥

उपमनानाश्च कलशान् तेषा चामान्तरं न्यसेत् ।

सर्गेषु कलशेष्वेव रुद्रा कृचं तु वा क्षिपेत् ॥ ४४ ॥

विधानैश्च शरान्मनान् सर्गानिव पिधाय च ।

रुद्र सत्येति मन्त्रेण कलशानभिमतयेत् ॥ ४५ ॥

निल च करवीर च पद्म रुमुदमेव च ।

नन्दारतं चेरुपम तुल्सी त्रिणुपर्णिका ॥ ४६ ॥

अष्टौ च पुण्यपुष्पाणि चन्द्रार्थशानि चाभरा ।

गन्तव्यसि शरात्रेषु मध्यगेन प्रगृह्य च ॥ ४७ ॥

यमनैर्ऋतयोर्मध्ये पुण्यपुण्याणि विन्यसेत् ।
 श्रीवेष्टकमुशीरं च मसूरं चैकमुद्गकम् ॥ ४८ ॥
 दमनकं तथा मुद्गं चणकांश्च तथैव च ।
 चूर्णयित्वा तु सर्वान्वै शरावेषु प्रपूरयेत् ॥ ४९ ॥
 नीत्वात्पणयोर्मध्ये तांश्च चूर्णान् सुविन्यसेत् ।
 हारिद्रचूर्णैः संपूर्णान् कलशानपि तत्र वै ॥ ५० ॥
 तदुपरनानकलशैः संयुक्तांश्च सुविन्यसेत् ।
 अश्वत्थस्य मधूकस्य खदिरस्य बटस्य च ॥ ५१ ॥
 वज्जुलासनयोश्चापि तथैवोदुम्बरस्य च ।
 त्यच आहुत्य शुष्काश्च कृत्वा संचूर्णयेत्ततः ॥ ५२ ॥
 तच्चूर्णानां कपायाणि शरावेषु प्रगृह्य च ।
 वरुणोदानयोर्मध्ये तत्कपायाणि विन्यसेत् ॥ ५३ ॥
 नद्यां तटाके कूपे च पञ्चले तीर्थमाहरेत् ।
 तीर्थोदकेश्च चतुरः कलशानपि पूरयेत् ॥ ५४ ॥
 तल्लैव तीर्थकलशान् कापार्थैस्सह विन्यसेत् ।
 सिंही च नकुली व्याघ्रानन्ता चादित्यचण्ड्या ॥ ५५ ॥
 पाठा च सहदेयी च दूर्वेल्यौपथयः स्मृताः ।
 एता वनौपथीश्चापि शरावेषु निधाय च ॥ ५६ ॥
 उदानसोमयोर्मध्ये विन्यसेच्च वनौपथीः ।
 स्थौणिकं हरिणुं च पलन्याम्वनसागरु ॥ ५७ ॥
 चण्णां तु ध्यामकं चोचमेरुबालं च चोररुम्(?) ।
 मांसीमपि त्वनं चैलं स्त्रिरा नारदसादनम् ॥ ५८ ॥

जातिफल तथा चैत्र सर्गगन्धार्थमाहरेत् ।
 गन्ताश्च चूर्णयित्वा शराजेषु प्रपूर्य च ॥ ५९ ॥
 बुभुक्षेयान्त्योर्मध्ये सर्गगन्ध च विन्यसेत् ।
 नन्द्यार्त्तमपामार्गं पालाश च तमेव च ॥ ६० ॥
 कर्णधोरस्य पत्र च द्रोणीयपि समाहरेत् ।
 एतानि मूलगन्धानि शराजेषु प्रगृह्य च ॥ ६१ ॥
 शान्तस्य पश्चिमे भागे स्पर्शनार्थानि विन्यसेत् ।
 श्वेत शुद्ध नम्र सूक्ष्म स्रोतस्त्र च धीयते ॥ ६२ ॥
 मूलगन्धस्य पार्श्वे तु स्रोतस्त्र तु विन्यसेत् ।
 जातिहिङ्गुलक शुद्धमज्जन च मनश्शिला ॥ ६३ ॥
 गोरोचना च पातूस्नान् शराजेषु प्रगृह्य च ।
 शान्तस्य पूर्वभागे च तस्य पङ्क्त्या मुविन्यसेत् ॥ ६४ ॥
 स्थाने यथोक्तद्रव्याणि मन्त्रैर्गोक्तेन वै पृथक् ।
 मृदादीनि न्यसेदेव सामान्या वायवा पुन ॥ ६५ ॥
 पद्मिस्तद्गुलै कूर्चै धन्त्रे वापि चतुर्विंशत् ।
 प्रागग्रमुत्तराग्र च प्रागाद्य चोत्तरान्तकम् ॥ ६६ ॥
 अधोवेद्या परिस्तीर्य चोर्ध्ववेद्या तत परम् ।
 प्रागाद्य च तथैशान्त जयादीरपि चार्चयेत् ॥ ६७ ॥
 जया च विजया विन्दा पुष्टिका नन्दकामपि ।
 कुमुद्वतीमुत्तलिका मिश्रीका चापि पूजयेत् ॥ ६८ ॥

इति श्रीवैस्तानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे स्तनपनद्रव्यविन्यासविधिर्नाम

एकपञ्चाशोऽध्यायः

फलकां श्वभ्रमध्ये च विन्यसेदचलां शुभाम् ।
आचार्यः शिष्यसंयुक्तो देवेशं संप्रणम्य च ॥ १ ॥
पूर्वोक्तेन विधानेन देवमुद्धृत्य मन्त्रतः ।
धूपदीपैः समायुक्तैः पटहादिनिनादितैः ॥ २ ॥
ध्वजैश्चक्रेष्व पिण्डैश्च चामरैश्च समायुतम् ।
जयशब्दैस्समायुक्तं नृत्तगेयसमन्वितम् ॥ ३ ॥
शकुनसूक्तं जप्त्वेव देवदेवं समानयेत् ।
ग्रामं देवालयं वाथ प्रदक्षिणमथाचरेत् ॥ ४ ॥
स्थापयेच्छ्वभ्रमध्ये च देवं संप्रणमेत्युनः ।
सुवर्मुवर्भूरित्युक्ता मूर्ध्नि नामौ च पादयोः ॥ ५ ॥
स्पृष्ट्वावाष्प च देवेशमर्चयेदष्टविग्रहैः ।
दक्षिणस्यां दिशि द्वारे विमाने सति तत्र च ॥ ६ ॥
ग्राह्मुखं स्थापयेद्देवं तत्रदिङ्मुखमेव वा ।
मृदादिद्रव्यदेवांश्च क्रमेणैवार्चयेत्ततः ॥ ७ ॥
भूदेवता तु भूदेवी पर्वतेशस्तु पावकः ।
वायुर्वै धान्यदेवोऽभूद्भरुडोऽङ्कुरदेवता ॥ ८ ॥
महत्प्रधिपतिः शक्रः पद्मगन्ध्याधिपः शिवः ।
तस्यैव विश्वेदेवाः स्युस्मन्मानाधिदेवताः ॥ ९ ॥

सामवेदो घृतेन स्यादुपम्नानम्य उत्तर ।

ऋग्वेदो मधुदेव स्यादुपम्नानाधिदेवता ॥ १० ॥

प्राणाद्यास्तु यजुर्वेदो दधीश इति न्यते ।

उपम्नानाधिपा रद्रा क्षीर चार्धद्रव्यम् ॥ ११ ॥

अश्विनो तदुपम्नानदेवौ गन्धोदकाग्निपा ।

ऋतम् तदुपम्नाने मरुतो देवता भूता ॥ १२ ॥

अक्षतोऽथ देवश्च काश्यपोऽथ बृहस्पति ।

तदुपम्नानदेव स्यात् तया सौग फलोदके ॥ १३ ॥

अनन्तस्तदुपम्नाने कुशोदे मुनय भूता ।

तक्षकस्तदुपम्नाने विष्णू रत्नोदकाधिप ॥ १४ ॥

उपम्नाने च गन्धर्वा मन्त्रा जप्योदकऽधिपा ।

विद्याधराश्चोपम्नाने सर्पैर्पद्भ्युत्सन्धरा ॥ १५ ॥

आदित्यस्तदुपम्नाने देवताश्चाप्सरोगणा ।

पुण्यपुष्पाधिपो धाता अक्षश्चूर्णस्य देवता ॥ १६ ॥

वरुण कषायदेव स्याद्ब्रह्मस्तीर्थोदकाधिप ।

रद्रो वनोपधीश स्याच्छिनीवाक्यधिदेवतम् ॥ १७ ॥

हारिद्रचूर्णमित्युक्त तदुपम्नानदेवता ।

राका स्यात्सर्पगन्धस्य देवश्चन्द्र प्रकीर्तित ॥ १८ ॥

गृह्णन्धाधिपो ब्रह्मा ह्येतक्काधिपस्तथा ।

त्वष्टा दुर्गा तु घातूना देवतेति प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥

तत्तद्द्रव्याधिदेवाश्च पाथे तद्द्रव्यधारकाः ।

आवाह्य विग्रहर्देवानप्याद्याचमनान्तक ॥ २० ॥

अर्चयेत् विधानेन पश्चान्निश्छिद्रमेव च ।
 सर्वद्रव्याणि चैतानि वसैराच्छादयेद् बुधः ॥ २१ ॥
 प्राक्षगार्थं जलेनैव करफौ द्वौ प्रपूर्य च ।
 स्वभ्रस्य दक्षिणे चैकं वामे चैकं च सन्यसेत् ॥ २२ ॥
 अर्चनार्थंश्च संभारान् सर्वान् समृत्य पूर्ववत् ।
 आचार्यो भक्तियुक्तस्तु पादौ प्रक्षाल्य चाचमेत् ॥ २३ ॥
 दधिकाविण्ण इत्युक्त्वा दधिप्राशनमाचरेत् ।
 आचम्य प्रयतः शुद्धो देवदेवं प्रणम्य च ॥ २४ ॥
 सौष्णीपः सोत्तरीयश्च भूषणैरपि भूषितः ।
 स्नपने प्रमुखे सम्यग् द्विकान्मुष्टद्विजालुना ॥ २५ ॥
 समामीनश्च देवेशमर्चयेदष्टविग्रहैः ।
 अधिके देवरूपे तु स्थित्वा देवं समर्चयेत् ॥ २६ ॥
 द्रव्यैर्घृदादिभिर्देवं मन्त्रेण स्नापयेत् क्रमात् ।
 उत्तराभिमुखः स्थित्वा चासीनो वा तथैव च ॥ २७ ॥
 अर्चयेत्स्नापयेच्चैति केनिद्राहुर्मनीषिणः ।
 प्रदक्षिणक्रमाच्छिष्यो द्रव्याण्यादाय वै ततः ॥ २८ ॥
 स्थित्वा दक्षिणपार्श्वे च गुरुहस्तौ ददेत्पुनः ।
 प्रणवेनैव कूर्चेन करकाद्विश्च तत्र वै ॥ २९ ॥
 प्रोक्षयित्वैव हस्ताभ्यामादाय गुरुत्तरः ।
 एकाक्षरं जपन्नेव मृद्धिं संस्नापयेद्विमुग्धम् ॥ ३० ॥
 दिव्यस्तत्पात्रमादाय तत्स्थाने सन्यसेत्तथा ।
 तत्काले वायघोषं च नृत्तं गेयं च कारयेत् ॥ ३१ ॥

द्रव्यं प्रति तथा देवमर्चयेदन्तरेऽन्तरे ।
 जिघ्रे निमग्न इत्युक्त्वा मर्तश्च प्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥
 कारयित्वा तथा तैस्तु प्रणामं चापि कारयेत् ।
 प्राणप्रमृत्तिरित्युक्त्वा घान्धेस्नै स्नापयेद् बुध ॥ ३३ ॥
 पितृत्य गणमित्युक्त्वा चाङ्गुरैरर्चयेद् बुध ।
 तत्र वज्रभृद्भुतेत्युक्त्वा मङ्गलैरष्टभिन्नया ॥ ३४ ॥
 प्रदक्षिणं प्रणामं च कारयेत्तत्रनुमान् ।
 वसौ पवित्रमित्युक्त्वा स्नापयेत् पञ्चगायके ॥ ३५ ॥
 बारीश्वतस इत्युक्त्वा संप्रणामन्तरेऽन्तरे ।
 उपमनानेश्वरं कलशेदेवेश स्नापयेत्पृथक् ॥ ३६ ॥
 अग्न आयाति वीतेति वृत्तेन स्नापयेद्विभुम् ।
 अग्निमीलेति मन्त्रेण मधुना स्नापयेत्पुन ॥ ३७ ॥
 इषेत्वोर्गेतेत्युक्त्वा च दध्ना तु स्नापयेत्पुन ।
 शनो देवाति मन्त्रेण क्षीरोद्रे स्नापयेत्क्रमात् ॥ ३८ ॥
 अभित्वा शूर इत्युक्त्वा गन्धोदे स्नापयेद्वरिम् ।
 इमा ओषधयेत्युक्त्वा स्नापयेदभ्रतोदके ॥ ३९ ॥
 जप दस्वेति मन्त्रेण स्नापयेच्च पलोदके ।
 चत्वारि धाम्परीत्युक्त्वा स्नापयेच्च कुशोदके ॥ ४० ॥
 नारायणाय विभेति रत्नोदे स्नापयेत्तत ।
 फूलस्नयेति मन्त्रेण जप्योदे स्नापयेद्गुरु ॥ ४१ ॥
 चत्वारि शृङ्गामन्त्रेण सर्वोपभ्युदकेरपि ।
 प्रधानैर्द्वादशद्वयेर्द्वेदश स्नापयेत्क्रमान् ॥ ४२ ॥

घाता विधातेत्युच्चार्य पुण्यपुण्यैस्त्वार्ययेत् ।
 ऋचो यजूंषीत्युक्त्वा च तत्तूर्णैः स्नापयेत्पुनः ॥ ४३ ॥
 उद्गतयेत्कषायेण स एष देव इत्यपि ।
 स सर्ववेत्तामन्त्रेण स्नापयेतीर्थवारिभिः ॥ ४४ ॥
 सामैधिताह्नमित्युक्त्वा चौषधीभिः प्रमार्जयेत् ।
 हरिद्राचूर्णमादाय सिर्नावालीति मन्त्रतः ॥ ४५ ॥
 त्वं स्त्री पुमांस्त्वं चेति तत्तूर्णैः स्नापयेद् बुधः ।
 वैष्णवैः सर्वगन्धं च देवेशं स्नापयेत्पुनः ॥ ४६ ॥
 त्वं भूर्भुवस्त्वमित्युक्त्वा मूलान्धैश्च मार्जयेत् ।
 इषे त्वोर्ने त्वादि जप्त्वा आप उन्मत्तितीर्थे च ॥ ४७ ॥
 पुनरुष्णोदकैरेव शोधयेच्च घृतादिकम् ।
 विसृज्य प्रतिसरायणं शुद्धद्रव्येण शोधयेत् ॥ ४८ ॥
 शुद्धोदकैः सुगन्धैश्च स्नापयेत् यथोचितम् ।
 स्वप्नस्य दक्षिणे पार्श्वे शीठं सस्नापयेच्छुभम् ॥ ४९ ॥
 स्वप्नादुत्थाप्य देवेशं स्नापयेत्प्रगाढतः ।
 मित्रः सुपर्ण इत्युक्त्वा ह्योतेन विमृजेत्पुनः ॥ ५० ॥
 य एवं नित्यमित्युक्त्वा क्यैराभरणैरपि ।
 पुष्पमालादिभिर्गन्धैर्घातुमिष्टं तथैव च ॥ ५१ ॥
 अलङ्कृत्य विदोषेण पात्रादौ रणविग्रहैः ।
 अक्षिपेद्देवदेवं तं पूर्वोक्तेन क्रमेण च ॥ ५२ ॥
 विष्णुमूर्त्तं जपन्नेव प्रणमिन् पञ्च पाचरेत् ।
 यत्रमानसदान्धार्यदक्षिणां च ददेत्पुनः ॥ ५३ ॥

शिष्येभ्यो दक्षिणा दत्त्वा देवेश प्रणमेद् बुध ।

सर्वाचसमायुक्त सर्गारङ्कारसयुतम् ॥ ५२ ॥

जपन् शशुनसूक्तं तु देवमादाय वै तदा ।

आस्थानमण्डपं देव सस्याप्येगार्जयेत्तथा ॥ ५५ ॥

प्रभृतं तु हवि भूम्यद् महाहविरथापि वा ।

नहुभिश्चोपदमेश्च घृतेन दधिना फले ॥ ५६ ॥

युक्तं भक्त्या निवेद्येयं पानीयाचमने ददेत् ।

मुखनासं च दत्त्वेव देवमानीय वै ततः ॥ ५७ ॥

अर्चापीठे प्रतिष्ठाप्य देवदेयं समर्चयेत् ।

अथवा हार्यनार्पाठे प्रतिष्ठाप्य समर्च्य च ॥ ५८ ॥

हविर्निवेदनं कृत्वा मुखनासं ददेत्पुनः ।

कौतुकं स्नापयेच्चेतु गर्भागारं प्रविश्य च ॥ ५९ ॥

तत्त्वेवाभ्यर्च्य देवेशं हविस्सम्यद् निवेदयेत् ।

भक्त्यैव देवदेवस्य स्नापनं कारयेत्तु यः ॥ ६० ॥

सर्गपथिर्विनिर्मुक्तं पुत्रपौत्रादियर्थनम् ।

धनधान्यमिष्टदिं च कामाश्चान्यानवाप्नुयात् ॥ ६१ ॥

इति श्रीवेङ्कानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे शताष्टस्कन्धविधिर्नामैक

पञ्चाशोऽध्यायः ॥

द्विपञ्चाशोऽध्यायः

अनं परं प्रदक्ष्यामि नवधा स्नापनवमम् ।

मृत्सप्ततश्च धान्यं चाप्यङ्कुरो मङ्गलं तथा ॥ १ ॥

प्रधानद्रव्यपूर्वत्वात्प्राग्द्रव्याणीति वै विदुः ।

पञ्चगव्यं घृतं चापि गधु तस्मात्परं दधि ॥ २ ॥

क्षीरं गन्धोदकं पश्चादक्षतोदं फलोदकम् ।

कुशोदकं च रत्नोदं जप्योदं च तथैव च ॥ ३ ॥

सर्षपपञ्चुदकं चेति पञ्चगव्यानि तानि तु ।

स्नपनस्य प्रधानत्वात्प्रधानानीति चक्षते ॥ ४ ॥

पुण्यपुण्यं च क्षूर्णं च कषायं तीर्थवारि च ।

घनौषधिस्तथा चैव हारिद्रं क्षूर्णमेव च ॥ ५ ॥

सर्वगन्धस्य क्षूर्णं च मूलगन्धं तथैव च ।

प्रधानस्यानुदेयत्वात्तुद्रव्याणि वै तथा ॥ ६ ॥

श्लोतवस्त्रोत्तरीयाणि धातुरामरणानि च ।

पुष्पमाला च गन्धं च नवमेदेषु चैव हि ॥ ७ ॥

स्नपनेषु च सर्वत्र सामान्यानि भवन्ति वै ।

पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्यैः सर्षपपञ्चुदकस्तकैः ॥ ८ ॥

प्रधानैरेव संपूर्णान् कलशान् द्वादशैव च ।

धारिपूर्णानुपमनान् कलशान् द्वादश क्रमात् ॥ ९ ॥

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव कलशानाहरेच्छुभान् ।

पर्यवत्परितः षड्भिर्योहिभिः कारयेद् बुधः ॥ १० ॥

ऐशान्यादि तथा षड्भिर्यो पञ्चगव्यादिकं न्यमेत् ।

स्नाने यथोक्ते संन्यस्य द्रव्यदेवांस्तथार्चयेत् ॥ ११ ॥

यन्मेष कलशान् सर्वाग्निदिग्भ्यः परिवेष्टयेत् ।

श्वभे देवं तथाऽभ्यर्च्य मन्त्रैरर्चैरनुकनान् ॥ १२ ॥

चतुर्विंशतिभिश्चैन कलशे स्नापयेद्विभुम् ।

अधमाधममित्युक्त स्तूपन प्रति नत्त्वत ॥ १३ ॥

श्वभ्रस्य परितः पङ्क्तिं त्रीहिभिः कारयेत्तथा ।

प्राग्द्रव्यैरपि पूर्वोक्तेरनुद्रव्यैर्विनापि च ॥ १४ ॥

पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्ये प्रधाने पूर्वचोदिते ।

सपूर्णास्तान् प्रधानाश्च कलशान् द्वादशेन च ॥ १५ ॥

चारिपूर्णानुपमनान् पक्ष्तिभ्यस्तकलशानपि ।

आहृत्य च तथा सम्यक् पञ्चगव्यादिकास्तथा ॥ १६ ॥

ऐशान्यादि च सर्गाश्च पूर्वोक्तेन क्रमेण च ।

तत्तत्स्थाने तु कलशान् सोपस्तानान् न्यसेत्तथा ॥ १७ ॥

तत्तद्देव समभ्यर्च्य वक्ष्येण परिवेष्टय च ।

विग्रहैरष्टभिर्क्षेत्रे श्वभ्रे देव समर्चयेत् ॥ १८ ॥

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव मन्त्रैस्तैरनुक्रमात् ।

चत्वारिंशद्विरष्टाभिः कलशे स्नापयेद्वरिम् ॥ १९ ॥

एतैस्तु स्तूपन प्रोक्तमधमान्गध्यम तथा ।

पूर्वपरितः पङ्क्तिं त्रीहिभिः परिकल्प्य च ॥ २० ॥

अनुद्रव्याणि सर्गाणि प्राग्द्रव्याणि च सर्वशः ।

आहृत्य च विधानेन शरावेपु प्रपूरयेत् ॥ २१ ॥

तीथोदकानि चत्वारि हरिद्रानूणमेव च ।

शङ्खेषु वा शरानेषु पूरयेत् विशेषतः ॥ २२ ॥

अन्यानि सर्वद्रव्याणि तथैव परिपूरयेत् ।

पञ्चगव्यादिभिर्द्रव्ये पूर्णान् द्वादशभिस्तथा ॥ २३ ॥

कलशान् द्वादशाहृत्य सर्वौषध्युदकान् ।
 चारिपूर्णानुपस्नानान् पट्त्रिंशत्कलशानपि ॥ २४ ॥
 आहरेत् विधानेन द्रव्याप्यन्यैश्च संयुतान् ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन तत्तत्स्थाने तथैव च ॥ २५ ॥
 प्राग्द्रव्याप्यमृमादीनि प्रघ्नानानि च सर्वशः ।
 अनुद्रव्याणि सर्वाणि विन्यसेच्च यथोचितम् ॥ २६ ॥
 ऐशान्यादिक्रमादीनामभिदेवं समर्चयेत् ।
 वस्त्रैः सर्वाणि चैतानि निश्छिद्रं परिमूष्य च ॥ २७ ॥
 श्वभ्रपूजां च कूरुवैव श्वभस्त्रं देवमर्चयेत् ।
 द्रव्यैर्भृदादिमिस्सम्यगुक्तमन्त्रैरनुक्रमान् ॥ २८ ॥
 भक्त्या च परया युक्तो देवेशं स्नापयेत्तथा ।
 एतत्तु स्नपनं पुण्यमथमाहुत्तमं स्मृतम् ॥ २९ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन प्राग्द्रव्यैश्च समायुतैः ।
 अनुद्रव्यैश्च संयुक्तैः शताष्टकद्व्यैस्तथा ॥ ३० ॥
 द्रव्यैर्भृदादिभिः सर्वैर्मन्त्रैरेव यथोदितैः ।
 स्नापयेद्देवदेवं तं श्रद्धाभक्तिसगन्धिनः ॥ ३१ ॥
 तत्वेन स्नपनं त्वेत्तन्मध्यमाधममुच्यते ।
 प्राग्द्रव्यैर्द्विगुणैस्सर्वैरनुद्रव्यैस्तथैव च ॥ ३२ ॥
 शताष्टकाच्च द्विगुणैः कलशैश्च विधानतः ।
 तथा षोडशभिर्गुणैर्द्विशतैः कलशैरपि ॥ ३३ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन स्नापयेद्भक्तितो हरिम् ।
 मध्यमात्मध्यमं प्रोक्तं स्नपनं द्वित्रयसंयुतम् ॥ ३४ ॥

प्राग्द्रव्यरनुद्रव्येश्च तथा चेत्तु चतुर्गुण ।
 अताष्टभिर्निरोपेण कल्पोश्च चतुर्गुण ॥ ३१ ॥
 द्वालशत्कल्यैर्युक्तेश्चतुर्भिश्च अतेरपि ।
 पूर्वोक्तनिधिना सर्वं सम्पूर्णं स्नापयेद्विभुम् ॥ ३२ ॥
 एतत्तु स्नपनं प्रोक्तं मयमादुत्तमं बुधा ।
 तत्रैव पञ्चगुणयुक्ते प्राग्द्रव्येश्च तथैव च ॥ ३३ ॥
 षड्गुणैरप्यनुद्रव्ये कल्पोरपि षड्गुणैः ।
 चत्वारिंशद्विरष्टाभिः सहिते पृष्टतैरपि ॥ ३४ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन स्नपनं चोत्तमाश्रमम् ।
 प्राग्द्रव्यरनुद्रव्यैस्तु तथैवाष्टगुणैरपि ॥ ३५ ॥
 तथेवाष्टशतैस्तद्वच्चतुषष्टिसमायुतैः ।
 कल्पो स्नपनं चेत्तदुत्तमान्मध्यमं स्मृतम् ॥ ३६ ॥
 दशगुणैः दशगुणैः प्राग्द्रव्यैरपि सर्वैः ।
 दशगुणैरनुद्रव्ये कल्पोश्च तत्रैव च ॥ ३७ ॥
 दशगुणे प्रधानैश्च सोपमानसमन्वितैः ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वैर्दशगुणैरपि ॥ ३८ ॥
 अशीतिभिः सहस्रैस्तु कल्पोश्च प्रयत्नतः ।
 स्नापयेद्देवदेव तं भक्त्या च परया मुदा ॥ ३९ ॥
 उत्तमोत्तममेतत्तु स्नपनं परमं विदुः ।
 स्नपनं कारयेद्यस्तु देवदेवस्य गत्तितः ॥ ४० ॥
 काम्यं सर्वं च लब्ध्वा विष्णुलोकं स गच्छति ॥

इति श्रीनरानसे अत्रिप्राक्ते समुत्तार्चनाधिकरणे नवविधस्नपनं नाम
 द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

तिपञ्चाशोऽध्यायः

अथोत्सर्गार्थं चक्रस्य लक्षणं संप्रदर्शयते ।
मुरर्गेनाथ रूप्येण ताम्रेणैवायसाधरा ॥ १ ॥
गजदन्तेन घृक्षेण कुर्याच्चक्रं म्यशक्ति ।
महाभेरस्य हस्तेन चतुर्विंशतिकाङ्गुलम् ॥ २ ॥
आयत्तं विस्तृतं चैव समं तस्येति स्मृतम् ।
प्रमाणमेतद्वृत्तं स्याद्धारुणा च षडङ्गुलम् ॥ ३ ॥
वृत्तं षट्स्य विस्तारं त्रिकाङ्गुलमिति स्मृतम् ।
तन्मध्ये चारुकटं स्यात्तस्यायाम् त्रिकाङ्गुलम् ॥ ४ ॥
कूटमध्ये च सिंहस्य कुर्याद्द्वामकराननम् ।
शताष्टारयुतं श्रेष्ठं पञ्चाशद्विरैर्युतम् ॥ ५ ॥
मध्यमं तु चतुर्विंशत्यैर्युक्तं कनिष्ठिकम् ।
मध्यं तत्षष्ठ्यपार्श्वस्य कार्यं सकुल्लपद्मवत् ॥ ६ ॥
पार्श्वयोरुभयोर्मूर्ध्नीत्यग्रानलग्निस्त्रायुतम् ।
अधस्तात्फलकायुक्तं तद्वन्धं चतुरङ्गुलम् ॥ ७ ॥
पार्श्वयोः फल्कास्त्राभ्यां सिंहाभ्यां च समुद्भूतम् ।
अधस्तात्फलकायास्तु बुग्भाभं वा तद्विषमम् ॥ ८ ॥
अष्टाङ्गुलप्रमाणेन कृत्वा तत्रैव योजयेत् ।
खादिरेण तु दण्डेन दण्डाधोऽग्रे च मध्यमे ॥ ९ ॥

प्राग्द्रव्यैरनुद्रव्यैश्च तथा चैत्र चतुर्गुणे ।
 अताष्टभिर्गोपेण कलशैश्च चतुर्गुणे ॥ ३५ ॥
 द्वाविंशत्कलशैर्युक्तेश्चतुर्भिश्च शतैरपि ।
 पूर्वोक्तविधिना सर्वे सम्पूर्ण स्नापयेद्विभुम् ॥ ३६ ॥
 एतत्तु स्नपनं प्रोक्तं मध्यमादुत्तमं बुधा ।
 तथेन षड्गुणैर्युक्तैः प्राग्द्रव्यैश्च तथैव च ॥ ३७ ॥
 षड्गुणैरप्यनुद्रव्ये कलशैरपि षड्गुणैः ।
 चत्वारिंशद्भिरष्टाभिः सहितैः षट्छतैरपि ॥ ३८ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन स्नपनं चोत्तमाश्रमम् ।
 प्राग्द्रव्यैरनुद्रव्यैस्तु तथैवाष्टगुणैरपि ॥ ३९ ॥
 तथैवाष्टशतैर्नवचतुषष्टिसमायुतैः ।
 कलशैः स्नपनं चेतदुत्तमान्मध्यमं मृतम् ॥ ४० ॥
 दशगुणैः दशगुणैः प्राग्द्रव्यैरपि सर्वैश्च ।
 दशगुणैरनुद्रव्यैः कलशैश्च तथैव च ॥ ४१ ॥
 दशगुणैः त्रिधानैश्च सोपमनारामन्विते ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वैर्दशगुणैरपि ॥ ४२ ॥
 अक्षानिभिः सहैस्तु कलशैश्च प्रयत्नतः ।
 स्नापयेद्देवदेवं तं भक्त्या च परया मुदा ॥ ४३ ॥
 उत्तमोत्तममेतत्तु स्नपनं परमं विदुः ।
 स्नपनं कारयेद्यस्तु देवदेवस्य भक्तिना ॥ ४४ ॥
 काम्यं मां च लभ्येत त्रिष्णुलोकं स गच्छति ॥

इति श्रीविष्णुसामे अत्रिप्राक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नवविधस्नपनं नाम
 द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

त्रिपञ्चाशोऽध्यायः

—०५०३००—

अथोत्सवार्थं चक्रस्य लक्षणं संप्रवक्ष्यते ।
मुद्रणेनाथ रूप्येण ताम्रेणैवायसाथवा ॥ १ ॥
गजवन्तेन वृक्षेण कुर्याच्चक्रं स्वशक्तित्वा ।
महावेरस्य हस्तेन चतुर्विंशतिकाङ्गुलम् ॥ २ ॥
आयत्तं विस्तृतं चैव समं तस्येति संस्मृतम् ।
प्रमाणमेतद्वृत्तं स्याद्धारुणां च पङ्कजम् ॥ ३ ॥
वृत्तं पट्टस्य विस्तारं त्रिकाङ्गुलमिति स्मृतम् ।
तन्मध्ये चारकूटं स्यात्तस्यायामं त्रिकाङ्गुलम् ॥ ४ ॥
कूटमध्ये च सिंहस्य कुर्याद्द्वामकराननम् ।
शताष्टारयुतं श्रेष्ठं पञ्चाशद्विरैर्युतम् ॥ ५ ॥
मध्यमं तु चतुर्विंशत्यैर्युक्तं कनिष्ठिकम् ।
मध्यं तत्पृष्ठपार्श्वस्य कार्यं संकुलपद्मवत् ॥ ६ ॥
पार्श्वयोरुभयोर्मूर्ध्नीत्यग्रानलग्निस्त्रायुतम् ।
अधस्तात्फलकायुक्तं तद्वन्धं चतुरङ्गुलम् ॥ ७ ॥
पार्श्वयोः फलकास्त्रायुतां सिंहान्यां च समुद्धृतम् ।
अधस्तात्फलकायास्तु कुम्भाभं वा तदित्यमम् ॥ ८ ॥
अष्टाङ्गुलप्रमाणेन कृत्वा तत्रैव योजयेत् ।
खादिरेण तु दण्डेन दण्डावोऽप्ये च मङ्गले ॥ ९ ॥

पट्टेर्भा च तत्पट्टनिम्नार च विनाहुलम् ।
 दण्डायाम च चक्रस्य त्रिगुण परिपट्यते ॥ १० ॥
 पाद पीठ च दण्डाधो न्य भगोन्नत तथा ।
 अन ऊर्ध्वं प्रनयामि चक्रस्य म्वापनाक्रमम् ॥ ११ ॥
 प्रमुखं मण्डपे वा न लब्धभागोन्नत तथा ।
 चक्रायामाधिरायामा न यात्रेदि च कारयेत् ॥ १२ ॥
 प्रागपश्चिमायता वेदिमर्धनिम्नारसयुताम् ।
 औपासनोक्तविधिना पुण्ड उर्याच्च दक्षिणे ॥ १३ ॥
 प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं चतुर्थेऽहनि पूर्व्वम् ।
 अधिवास च कृत्वैन प्रतिष्ठादिवसात्पुरा ॥ १४ ॥
 बान्तुटोम च कृत्वैन कुम्भपूजा समाचरेत् ।
 औपासनक्रमेणामावाधार जुहुयात्पुन ॥ १५ ॥
 बुम्भे चक्र विधानेन ध्यायेत्सम्पन्नसमारित ।
 सस्नाप्य कलशेश्चक्र न्धा प्रतिसरा तत ॥ १६ ॥
 शयने शाययित्वा वै होत तत्र प्रशसयेत् ।
 चक्र मूर्तिभिरावाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यनेत् ॥ १७ ॥
 अग्री चक्रस्य मन्त्राभ्या शतमष्टोत्तर यजेत् ।
 स्थानमुक्त च चक्रस्य यगाम्योर्मध्यम पुरा ॥ १८ ॥
 प्रातः स्वात्वा निशुद्धाल्मा शुभे राशाननिन्दिते ।
 चक्रं कुम्भ समानां चक्रस्य स्थानमत्वर ॥ १९ ॥
 तत्र रत्न सुवर्णं वा तत्तन्मन्त्रेण विन्यसेत् ।
 बीजाक्षर च विन्यस्य चक्रमन्त्रो नपस्तथा ॥ २० ॥

तदादौ दिक्ते सम्यग् ध्वजारोहणमाचरेत् ।
ध्वजस्य रक्षणं वक्ष्ये पटं श्वेतं समाहरेत् ॥ १६ ॥
पादायामं पटं बुर्व्याचतुर्हस्तमथापि वा ।
तदर्धं चैव विस्तारं चतुस्तालमथापि वा ॥ १७ ॥
चतुर्धा भक्तभागेषु चैकभागश्शिरो भवेत् ।
तद्व्यस्ताङ्गिभागं तु चित्राभासपटं भवेत् ॥ १८ ॥
पादौ च शिष्टभागं तु क्रमेणैव प्रतिहसेत् ।
अतः परं प्रवक्ष्यामि गरुडस्य यथा क्रमम् ॥ १९ ॥
पटस्य मध्ये गरुडं पञ्चवर्णैस्समायुतम् ।
कारयेत् सुवर्णामं शुक्रपिञ्जरवाससम् ॥ २० ॥
झलरीमेखलायुक्तं किङ्किणीजालयुतम् ।
कुण्डलाङ्गदहाराद्यैर्नूपितं मकुटोज्ज्वलम् ॥ २१ ॥
हेमपिञ्जरवर्णाङ्गान् पञ्चवर्णसमन्वितान् ।
तदा सरक्ताभान् वा सितान् वा चित्रकृच्छरेत् ॥ २२ ॥
श्वेतो रक्तो हरिकृष्णः पीतो वर्णाश्च पञ्च वै ।
आनीलश्चेतवर्णाङ्गं सर्पं दंष्ट्रयुतं त्रिशुम् ॥ २३ ॥
फणायुक्तं च गुञ्जाक्षं बाह्वी वै दक्षिणे तथा ।
एवं गरुडरूपं तु सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २४ ॥
स्वस्तिकासनमासीनं प्राञ्जलिं गरुडं लिङ्गे ।
तन्मूर्ध्नि पार्श्वयोश्चैव संयुतं द्रवचक्रम् ॥ २५ ॥
उभयोः पार्श्वयोर्द्वयोः शङ्खचक्रौ च करौ ।
जवेन व्योम्नि गच्छन्तं लिङ्गेऽङ्गं गच्छेत् ॥ २६ ॥

एक पाद समानुञ्ज्य दक्षिण सप्रमार्थं च ।
 हृदयेऽङ्गलिसयुक्तं गमनेष्वागितोत्थणम् ॥ २७ ॥
 पूर्वोत्तरक्षणेयुक्तं पूर्वोत्तरक्षारसयुतम् ।
 त्राक्षणानां हितार्थाय ध्वनद्वयं च वैष्णवम् ॥ २८ ॥
 क्षतियाणां तु जातिं च वेदयानां चम्पकं तथा ।
 शङ्खाणां क्रमुकं तद्वत्सर्पेषां नमुकं तु वा ॥ २९ ॥
 आवाम् ध्वनद्वयस्य विमानसममुच्यते ।
 तत्पादहीनमथवा विमानार्धसमं तु वा ॥ ३० ॥
 यथालाभपरीणाद्विगतं यावता भवेत् ।
 तद्वशयष्टेरायाम् ध्वनद्वयशक्तिरु यमम् ॥ ३१ ॥
 चतुर्दशयमं वापि नवनालमपि वा ।
 यष्ट्यायाम् तु तत्सर्वां चतुर्धांश्च विभज्य च ॥ ३२ ॥
 ऊर्ध्वं तु ध्वनद्वयद्वयादेकांशं तद्वशोद्य च ।
 वलयं योजयेत्तस्मात्तन्मायरात्रमेव वा ॥ ३३ ॥
 यथोचितं ध्वजस्याग्रे बन्धनं समुदाहृतम् ।
 ततोऽधो ध्वनद्वयद्वयेन सन्निभाय व्यापद्य च ॥ ३४ ॥
 ततोऽपि तदधो मध्ये यष्टिर्नूलमिति त्रिषु ।
 यष्ट्या धाराश्च दारुमानचलां योजयेत्तन्मा ॥ ३५ ॥
 स्थानेषु ध्वनद्वयद्वये तेषु प्राक्तनेषु दास्युः ।
 देवस्याभिमुखं चैव भूतनाथस्य पश्चिमे ॥ ३६ ॥
 अष्ट स्थानयेत्तत्र चन्द्रस्य स्थापनाय च ।
 पञ्चनालं चतुर्नालं त्रितालं त्रिमात्रं वा ॥ ३७ ॥

एवमेतानि कृत्वा वै पश्चात्कर्म स्याचरेत् ।
 यजमानस्तदाचार्यं वस्त्राद्याभरणैरपि ॥ ३८ ॥
 पूजयेद्वाहकौ चैव चक्रस्यापि ध्वजस्य च ।
 देवस्याभिमुखे सम्यङ् मण्डपे चोपलिप्य च ॥ ३९ ॥
 चतुर्दिक्षु चतुर्हस्तं पञ्चहस्तमथापि वा ।
 पञ्चवर्णैरलङ्कृत्य तस्मिन् प्राच्यां ध्वजस्य वै ॥ ४० ॥
 द्वितालविस्तृतायामं तालोत्सेधं त्रिवेदिकम् ।
 धान्यैः पीठं प्रकल्प्यैव तथा चक्रस्य पश्चिमे ॥ ४१ ॥
 विध्वक्सेनस्योत्तरे वै पीठं सम्यक् प्रकल्पयेत् ।
 तत्तत्पीठे ध्वजार्दाश्च सन्यस्यैव यथाक्रमम् ॥ ४२ ॥
 चास्तुशुद्धिं तथाकुर्याद् ध्वजस्यात्र यथोचितम् ।
 कुम्भतोयैः प्रतिष्ठोक्तैः शुद्धार्थं प्रोक्षयेद्ब्रजम् ॥ ४३ ॥
 ध्वजं संप्रोक्ष्य चावाह्य ध्वजे गरुडमर्चयेत् ।
 चक्रं च विप्रब्रसेनं च विधिर्नैव समर्चयेत् ॥ ४४ ॥
 शुद्धान्नं गरुडस्यापि शुद्धान्नं हविरन्ययो ।
 निवेदयित्वा सर्वेषां सुखवास ददेत्क्रमात् ॥ ४५ ॥
 पुण्याहं याचयेत्तत्र ब्रह्मघोषसमन्वितम् ।
 भेरीमलङ्कृतां धान्ये न्यसेद्यष्टिसमन्विताम् ॥ ४६ ॥
 यखगन्धादिभिस्सम्यगलङ्कृत्य च वादकम् ।
 नन्दिकेश्वरमात्मानं सृत्वा भेरीं च ताडयेत् ॥ ४७ ॥
 पद्ममञ्जं बलिं पात्रे पकापूपसमन्वितम् ।
 पक्षैश्च मुद्गनिष्पावतिलतिलैश्च मिश्रितम् ॥ ४८ ॥

पुष्पगन्धाक्षनैर्युक्तं प्रनृत वलिमाहरेत् ।

द्विवेव सायात्पूर्वे च घोषणार्थं वनेत्कृत्वा ॥ ४९ ॥

अग्रे ततादिघोष च कारयित्वा ततो वलिम् ।

वाहयित्वाग्रमन्त्रेण वलिदाता गुरुर्व्रजेत् ॥ ५० ॥

चन व्यन समादाय वाहकौ दनुजमात् ।

द्वारशपरिवारेभ्यो बलिं दत्त्वा च पूर्ववत् ॥ ५१ ॥

ग्राम गत्वा बहिवाथ्या तत्र सन्धौ बलिं ददेत् ।

निमहेरएभि पूर्वं दिग्देव त समर्चयेत् ॥ ५२ ॥

मुष्ट-चन्न सम्प्रगृह्येन पत्रापूर्वादिगिर्युनम् ।

नमोऽन्तेनेव तजाम्ना दत्त्वा सर्वेभ्य इत्यपि ॥ ५३ ॥

भूतेभ्यश्चाथ यक्षभ्य पिशाचेभ्यन्तर्धेव च ।

राक्षसेभ्यश्चा नागेभ्यश्चार्चयित्वा बलिं ददेत् ॥ ५४ ॥

गन्धर्वेभ्यो गरुडेभ्यश्च नम इत्यष्टदिषु ध ।

अथ वापि जल पुष्प बलिं पश्चाज्जल ददेत् ॥ ५५ ॥

तस्या त्रिंश च त देव मन्त्रेणेनाथ घोषयेत् ।

यज्ञस्य घोषदित्वावस्तमान्तरघोषणम् ॥ ५६ ॥

यथाह मन्त्रगृह्येण त्रैलोक्यादिदत्तना ।

ग्रामे कुर्यान्नगयाश्च गद्य पद्यश्च घोषयेत् ॥ ५७ ॥

एतेन चोत्सवेनन प्राग्ना भगवात् हरि ।

ऋषय पितरश्चरैर्पनाभिर्मन्त्रिना मुदा ॥ ५८ ॥

आदित्या धमरो रद्रा मग्न म्बगीमद ।

सरो देवाश्च देवीभिर्गन्धर्वाभ्यम्बगा ॥ ५९ ॥

सिद्धविद्याधरा यक्षगन्धर्वा भूतराक्षसाः ।
 तथा किंपुरुषाश्चैव किन्नराश्चारणा गणाः ॥ ६० ॥
 दुर्गा येष्ठा महाकाली रोहिण्यो मातरस्तथा ।
 सर्वाश्चाप्सरसश्चैव विष्णुभूताश्च सर्वशः ॥ ६१ ॥
 अग्निन्देवोत्सवे काले समागच्छन्तु सादरा ।
 बलिमादाय सपीताः शुभद्राश्च भञ्जन्तु ते ॥ ६२ ॥
 अलङ्कृताश्च विप्राद्याः सर्वे चायान्तु वै जना ।
 उत्सर्गं घोषयेदेषं तत्र सन्धौ पृथक्पृथक् ॥ ६३ ॥
 दातृकाः सर्ववाघांश्च घोषयेयुश्च तत्कृमात् ।
 ग्राममध्ये विमानं चेद्भ्रातृस्थाने च मध्यमे ॥ ६४ ॥
 ब्रह्मणश्च बलिं दत्त्वा भूतादिभ्यो बलिं ददेत् ।
 दिन्देवानामथेन्द्रादि प्रादक्षिण्यक्रमेण वै ॥ ६५ ॥
 यस्यां दिशि विमानं स्थापयित्वा पूर्वं बलिं ददेत् ।
 एवं ग्रामे बहिर्वाध्या तत्र सन्धौ बलिं ददेत् ॥ ६६ ॥
 प्रदक्षिणं क्रमात्कृत्वा प्रविशेद्देवमन्दिरम् ।
 देवालये पुनः सम्यक्प्रदक्षिणमथाचरेत् ॥ ६७ ॥
 बलिशेषं समादाय भूतपीठेऽप्युदङ्मुखः ।
 भूतानि तृप्यन्त्वित्युक्त्वा भूतेभ्यश्च बलिं ददेत् ॥ ६८ ॥
 चक्रस्थाने तु तचक्रं पूर्ववत्सन्निवेशयेत् ।
 प्रदोषे समनुप्राप्ते ध्वजमारोहयेत्पुनः ॥ ६९ ॥
 ततः पार्श्वोऽश्रितं तत्र ध्वजदण्डं समुद्धृतम् ।
 क्षालितं वारिणा चैव वंशयष्टियुतं तथा ॥ ७० ॥

ध्वजस्थानेऽनटे तस्मिन् प्रक्षिपेत्तद्भुजैस्तथा ।

प्रागग्रमुत्तराग्र वा ध्वजदण्डं समुद्धृतम् ॥ ७१ ॥

बलिं भुजन्तु नन्दन्तु गिन्दन्तु कुजनान् भृशम् ।

एवमाद्यैश्च पद्यैश्च गद्यैरन्यैश्च मुरयत् ॥ ७२ ॥

नगर्यादौ घोषयित्वा विष्णोस्त्वमन्त्रमणि ।

सुषणोऽसि गरुत्मेति ध्वजं स्पृष्ट्वा जपेत्पुनः ॥ ७३ ॥

भू प्रपयैति मन्त्रेण स्वापयेदवटे ध्वजम् ।

देवाभिमुखमेवैनं गरुडं कल्पयेद् बुधः ॥ ७४ ॥

समुच्छिद्यते ध्वजं तत्र व्याधयोऽप्याधयोऽपि वा ।

भयङ्कराणि मृतानि विनश्यन्ति न सशयः ॥ ७५ ॥

त्रिनेदिमहितं पीठं ध्वजमूले तु कारयेत् ।

पीठोर्ध्वं ध्वजदण्डस्य परितस्तु चतुर्दिशम् ॥ ७६ ॥

तालविस्तारसयुक्तं वेदीनां च पृथक् पृथक् ।

उच्छेदं विमृतं चापि तालमष्टाङ्गुलं तु वा ॥ ७७ ॥

मोक्षणिं मोक्षयित्वेव सप्तान्निविद्विग्रहं ।

ध्वजे गरुडमभ्यर्च्य मोदित्वा न निवेदयेत् ॥ ७८ ॥

ध्वजस्वगरुडस्याथ मोदित्वा न यन्निवेदितम् ।

पुनर्वापि पिण्डमधीत्याद्या मी भक्तिमगन्निता ॥ ७९ ॥

पुनः सा जनयेन्नेष्टमायुष्यन्तं परान्तिनम् ।

निवेदयेद्यग्न्याथ नित्यमेव समर्चयेत् ॥ ८० ॥

उत्तमं च निसन्ध्यायु त्रिणिम्मत्रिनेत्रनम् ।

प्रातर्गंध्यादयोर्मध्यं मध्याह्नं तृणमं विट् ॥ ८१ ॥

ध्वजारोहणमेव तु उत्सवार्थं तु कारयेत् ।
 अथवाऽप्युत्सवस्यादौ दिने तस्मिन् यथाविधि ॥ ८२ ॥
 ध्वजस्यारोहणं कृत्वा त्वरितो भक्तिसयुतः ।
 अङ्कुरार्थं मृदं चापि गृहीत्वोत्सवमाचरेत् ॥ ८३ ॥
 अथ तीर्थदिना पूर्वमेकविंशतिकं दिने ।
 उत्सवेषु च सर्वेषु ध्वजमारोप्य पूर्ववत् ॥ ८४ ॥
 यथोक्तमुत्सव चापि कारयेदिति केचन ।
 तद्भजस्यानुमाता ये ननास्ते पुण्यभागिनः ॥ ८५ ॥
 शुभेप्सितास्तथा देवमुत्सवेऽनुसरन्ति ये ।
 अज्ञात्वा विधिमेत वै कर्तारस्सन्ति यत्र वै ॥ ८६ ॥
 आधिपत्याधिसमायुक्तस्तद्देशश्च मन्त्रिपतिः ।
 तस्माज्ज्ञात्वा विधिं सम्यगाचरन्त्युत्सवं बुधा ॥ ८७ ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते सम्मूर्तार्चनाधिकरणे उत्सवार्थध्वजारोहणं
 विधिर्नाम चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि विष्णोरुत्सवमुत्सवम् ।
 शान्तिदं वर्षदं नित्यमारोप्य पुष्टिदं शुभम् ॥ १ ॥
 राष्ट्रमिवृद्धिदं चैर् राज्ञश्च उत्सवम् ।
 ध्वजमारोप्य पञ्चादौ सम्भारानपि सन्ते ॥ २ ॥

रक्षाश्च विनिष्ठाश्चापि यन्त्रदेवगल्याम्ना ।

यन्त्रमन्त्रपिनाश्चैव वृक्षयन्त्राणि चैव हि ॥ ३ ॥

अमत्तुरङ्गयन्त्राणि गगनाह्वयन्त्रकान् ।

तथा गह्वरयन्त्राणि ध्वनन्तुवाणि चामरान् ॥ ४ ॥

उन्नप्यन्यानि सर्वाणि व्यननानि च सर्वश ।

हस्तदीपास्तथा यन्त्रमालादीपाश्च कारयेत् ॥ ५ ॥

दीपार्थं तु घृतं चापि तैलं वाऽथ सगाहरेत् ।

हेमपात्राणि रूप्याणि ताग्रस्यमथान्यपि ॥ ६ ॥

मृण्मयानि च पात्राणि यथाह्न्यानि शक्तिम् ।

देवालयस्य पुरतो दक्षिणे वाऽथ पूर्ववत् ॥ ७ ॥

दर्शनीया यथाशक्ति प्रथा सर्वत्र कारयेत् ।

आस्थानमण्डपं कुर्याद्विमानममविम्वृतम् ॥ ८ ॥

पादहीनमथार्धं वा पादं वा लक्षणान्वितम् ।

वितानैश्च ध्वजैश्चित्ते स्थूणानां घेष्टनेरपि ॥ ९ ॥

मुक्तादामादिभिः पुष्पैरलङ्कुर्यात्फलैरपि ।

दूर्गान् पुष्पाणि गन्धाश्च हविर्द्रव्याणि सर्वश ॥ १० ॥

विनिधानि च यन्त्राणि तथेवामरणानि च ।

नर्तकान् गायकान्चापि भक्तानन्यान् गृह्णन्ति ॥ ११ ॥

आनयेत् प्रथमेन पश्चादुत्सर्गमारभेत् ।

आलयं सिन्धतामिश्च मृणसिन्धोपलेपने ॥ १२ ॥

पञ्चोत्तरलङ्कुर्याद् दर्शनीयं यथा भवेत् ।

तद्द्वारं तोरणेश्चापि कदलीत्रमुक्तेभ्यः ॥ १३ ॥

अङ्कुरैः पूर्णकुम्भाद्यैरलङ्कारं च कारयेत् ।

शोधयेद् ग्रामवीथीश्च मृष्टसिक्तोपलेपनैः ॥ १४ ॥

तद्ग्रामे च गृहद्वाराण्यलङ्कुर्याच्च तोरणैः ।

अङ्कुरैः पूर्णकुम्भैश्च कदलीकमुकादिभिः ॥ १५ ॥

उत्सवाच्चिदिनात्पूर्वमङ्कुरानर्भयेत्पुनः ।

उत्सवादिदिने प्राप्ते मध्याह्ने च विशेषतः ॥ १६ ॥

यत्नमानोऽप्यलङ्कृत्य नवयस्त्रादिभिर्गुल्मम् ।

पूजयित्वाऽर्चकार्दाश्च पूजयेच्च स्वशक्तित् ॥ १७ ॥

तानेवमुक्ता याचेत यथं भक्त्या मुदा युता ।

अमुमुत्सवयज्ञं च कारयच्च हरे प्रभो. ॥ १८ ॥

अविमैनैव कृत्वा मे प्रसादं क्रियतामिति ।

कलशै स्नापयेद्देवं यथाशक्ति यथाविवि ॥ १९ ॥

अथवा केवलैः शुद्धैस्त्वकैस्स्नापयेद्बुध ।

तीर्थस्याङ्कुरमुद्दिश्य कुर्यान्मृद्मदगं पुनः ॥ २० ॥

सायाह्ने तल देवेशं विष्वक्सेनं च भक्तित् ।

चक्रं च गलुडं चापि सप्तविंशतिविग्रहैः ॥ २१ ॥

अर्चयित्वा विधानेन देवदेव प्रणम्य च ।

चक्रं च विष्वक्सेने च वस्त्रमाल्यादिभूषणैः ॥ २२ ॥

अलङ्कृत्यैव तच्चक्रं यानेनैव करेण वा ।

सनयेद्विष्वक्सेनं च पश्चाद्यानेन सनयेत् ॥ २३ ॥

वाद्यघोषणसयुक्तं छत्रपिण्डादिसंयुतम् ।

हस्तेन शिरसा चाऽथ नयेन्मृद्मदणाय सौ ॥ २४ ॥

चक्रं शान्तं यथास्थाने स्थापयेत्पूर्ववद्बुधः ।
तन्मृदा पालिकाद्यास्तु पूरयित्वा यथाविधि ॥ ३६ ॥
तत्तीर्थं त्रिनपूर्वस्निग्धमे वाऽथ सप्तमे ।
पञ्चमेऽहनि वा कुर्याद् भक्तियुक्तोऽङ्कुरार्पणम् ॥ ३७ ॥
एव मृदं गृहीत्वैव रात्रावुत्सवमारभेत् ।
अभोत्सवविधि वक्ष्ये देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ ३८ ॥
उत्सवादिदिने सायं देवेशं त प्रणम्य च ।
यदि स्यादौत्सव बिम्बमर्चयित्वा विशेषतः ॥ ३९ ॥
उपदंशादिभिर्मुक्तहर्वापि द्विगुणानि च ।
निवेदयेत्प्रभूतानि देवानन्याश्च शक्तिः ॥ ४० ॥
विष्णवसेन च चक्रं च गरुड च तथैव च ।
अर्चयित्वा विशेषेण हविः सम्यङ् निवेदयेत् ॥ ४१ ॥
शक्तिश्चेत्परिवारास्तु सर्वानपि च पूजयेत् ।
अग्निं त परिपिच्यैव मूर्तिहोमश्च ह्ययताम् ॥ ४२ ॥
वैष्णवं विष्णुसूक्तं च पुराणसूक्तं तथैव च ।
देवस्य मूर्तिमन्त्रैश्च देव्योर्मुन्योस्तथैव च ॥ ४३ ॥
सर्वेषां परिवाराणां मूर्तिमन्त्रैश्च ह्ययताम् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन बलिपाले तथैव च ॥ ४४ ॥
विधिनाऽज्जगलि कुर्याद्वर्चयेत् तथैव च ।
तण्डुलैश्च तथा द्रोणैरर्घ्याऽप्यादकैस्तु वा ॥ ४५ ॥
पाचयित्वा बलि मूतं पात्रे निक्षिप्य पूर्ववत् ।
मसूरमुद्रनिष्पावसक्तपूपादिभिर्पुतम् ॥ ४६ ॥

जिप्येण गृहयित्वा तमाचार्यं पूजतो व्रतन् ।
 अग्रे तनाद्रिनाथेश्च घोषण चापि कारयन् ॥ ४७ ॥
 अलङ्कृत्येन तच्चक्रं गरुडं च ततः परम् ।
 त्रिव्यम्सेन नलिं पश्चाद्विमेणेन तु सनयेत् ॥ ४८ ॥
 उग्रे पिण्डास्तिनाथेश्चामराद्ये समायुक्तम् ।
 धूपार्घ्ये समायुक्तं नलिद्रानाय च व्रतन् ॥ ४९ ॥
 निमाने द्वारपालेभ्यो लोकपालेभ्य एव च ।
 सर्वेभ्योऽप्यनपायिभ्यस्तथा चैव नलिं ददेत् ॥ ५० ॥
 ग्रामं गत्वा गृहिणां गत्वा तत्र सन्धौ नलिं ददेत् ।
 भवनारोहणमार्गेण नमात्सन्धौ नलिं ददेत् ॥ ५१ ॥
 प्रदक्षिणं नलिं दत्त्वा प्रविशेदालयं पुनः ।
 मृतपीठमनुप्राप्य तत्र गोपं नलिं क्षिपेत् ॥ ५२ ॥
 त्रिव्यम्सेनं च चक्रं च स्वस्थाने सनिवेश्य च ।
 पादौ प्रक्षाल्य चाचम्य तं देवं सप्रणम्य च ॥ ५३ ॥
 सोवर्णमुक्ताभरणैर्बहुवर्णाम्बरेरपि ।
 पुष्पैश्च बहुभिर्गन्धैरलङ्कारैः स्वशक्तितः ॥ ५४ ॥
 अलङ्कृत्योत्तमं त्रिव्यं दर्शनीयं च सुन्दरम् ।
 शङ्खमुक्तेन चार्णाय रथन्तरमिति जुगन् ॥ ५५ ॥
 देवमारोपयेद्भक्ते शिनिनाया रथेऽथवा ।
 सौवर्णेस्तपलं पुष्पैरलङ्कुर्यात्प्रभा ततः ॥ ५६ ॥
 पद्मैर्वा कुमुदैर्वाऽथ पुष्पैरन्यथ शक्तिनः ।
 पुष्पैर्गन्धसमायुक्तरत्नैर्दृत्य प्रभामपि ॥ ५७ ॥

प्रभां संयोज्य देवेशं यानेनैव च संनयेत् ।
 अथा गवा जनासैन्या व्रजेयुस्तदनुक्रमात् ॥ ५८ ॥
 ध्वजांश्चापि पताकाश्च वहन्तोऽनुव्रजन्ति वै ।
 यन्त्रारूढाश्च नृत्यन्त्यो योषितश्च व्रजन्त्यनु ॥ ५९ ॥
 वाद्यानां घोषकाः सर्वे घोषयन्तोऽनुयान्तु ते ।
 नृत्यन्तो नर्तकाश्चापि गायन्तो गायकास्तथा ॥ ६० ॥
 ततोऽनुगच्छेद्देवेशं शार्ङ्गपाणिं खगध्वजम् ।
 छत्रैः पिञ्जैर्विलानाद्यैर्भक्तियुक्तः स्वशक्तितः ॥ ६१ ॥
 श्वेतच्छत्रैस्तथाऽन्यैश्च हेमाभैर्हरितैरपि ।
 नानावर्णैश्च परितश्चोर्ध्वं संछादयेद्भरिम् ॥ ६२ ॥
 हेमरक्तसमायुक्तैश्चामरैश्च सितैरपि ।
 न्यजनैर्विविधैश्चापि पिञ्जैरन्यैश्च संयुतैः ॥ ६३ ॥
 तालमृन्तैश्च सर्वैल देवेदामुपवीजयेत् ।
 राजतानि च हेमानि पाताणि परितो नयेत् ॥ ६४ ॥
 धूपं बह्वंश्च दीपांश्च देवस्य परितो नयेत् ।
 वीणावेणू तथा सम्यग् वादयेयुश्च सुम्वरम् ॥ ६५ ॥
 भक्ता जनाश्च विप्राद्याः स्तोत्रैश्च स्तुतिभिस्तथा ।
 स्तुवन्तोऽनुव्रजन्त्वेनं पार्श्वतश्चाप्यलङ्कृताः ॥ ६६ ॥
 देवेश येऽनुसेवन्ते पुण्यलोकमवाप्नुयुः ।
 पश्यमेव क्रमाद्दृष्टेत्पूर्वोक्तेन पथा तथा ॥ ६७ ॥
 पूर्वोक्तिरपि सर्वैस्तमलङ्कारैः समायुतम् ।
 यानसमुत्सवं देवं गच्छन्तं च प्रदक्षिणम् ॥ ६८ ॥

म्वेम्वे तत्र गृहाम्याग्ने निमाद्यास्तु मुद्राऽन्विता ।

दीपाङ्कुरोदुम्भाद्ये प्रत्युपायैव भक्तिः ॥ ६९ ॥

म्वयस्याश्च नममृत्य पाद्यपुष्पमुलेपने ।

पूजयेयुश्च तेर्नित्य भक्ष्यमाम प्रगृह्य च ॥ ७० ॥

विष्णवे नम इत्युक्तं तत्र देव निषेध न ।

आचमन प्रदायैव मुग्धरास निन्दयेत् ॥ ७१ ॥

एतमेव तु तद्रूपं कारयेत् प्रक्षिणम् ।

तथा प्रक्षिणं दृष्ट्वा प्रविशेदालयं पुनः ॥ ७२ ॥

देवस्यालोकनेनैव त्रीराराम्य प्रनास्तथा ।

धनधान्यानि सर्वाश्च सम्पत्श्च भवन्ति च ॥ ७३ ॥

अशुभानि च सर्वाणि त्रिणश्यन्ति न सताय ।

अवरोप्याथ यानाञ्च देवमाढाय पूजवन् ॥ ७४ ॥

प्रविश्य मन्दिरं तल मण्डपऽलङ्कृतेऽग्रा ।

पीठे सस्थाप्य दक्षं पूजयेदष्टविग्रहे ॥ ७५ ॥

उत्तमे कलशेर्देवं चतुर्विंशतिभिः क्रमात् ।

पूर्ववन्नापयेद्वाङ्गं केनलेमध्यमेऽधमे ॥ ७६ ॥

सन्नाप्य पीठे सस्थाप्य दक्षं सिंहासनेऽथवा ।

श्रोतम्लोत्तरीयाद्येर्भूषणेश्च निभूष्य च ॥ ७७ ॥

मुग्धधेरथ गाल्येश्च गण्धेर्देवमलङ्कृतम् ।

आस्नानमण्डपं सम्यगलङ्कारे समायुजम् ॥ ७८ ॥

देव सस्थाप्य पाद्याधरर्चयित्वा प्रणम्य च ।

महाहवि प्रभृतं वा पूजवन् सनिवर्त्यत् ॥ ७९ ॥

अपूपादीनि मक्ष्याणि फलाग्र्यपि निवेदयेत् ।
 कर्मरक्षैर्यथाशक्ति मुखवासं निवेदयेत् ॥ ८० ॥
 अथवाऽप्यर्चनापीठे स्थापयित्वा यथाविधि ।
 अर्चयित्वा प्रभूतं च हविस्सम्यग् निवेदयेत् ॥ ८१ ॥
 एवमेवोत्सवं कुर्याद्यथावितानुसारतः ।
 एवं रात्रौ च वृत्तैव द्वितीयाहःप्रभृत्यपि ॥ ८२ ॥
 प्रातःसन्ध्यार्चनान्ते च सायमर्चान्त एव च ।
 अर्चयित्वा हवीष्येवं निवेद्यैव विशेषतः ॥ ८३ ॥
 होमं हुत्वा बलिं दत्त्वा देवस्योत्सवमाचरेत् ।
 आवौ रालिक्रमेणैव द्विकलं सयमाचरेत् ॥ ८४ ॥
 एवमेवाचरेन्नित्यं सायं प्रातमवोत्सवम् ।
 उत्सवे चावताराणां यदीच्छेदुत्सवं ब्रुधः ॥ ८५ ॥
 अलङ्कारैर्यथाशक्ति कारयेत् स्वशक्तिनः ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समुत्तार्चनाधिकरणे प्रथमदिनोत्सवविधि-
 नाम षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥

षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥

तीर्थस्नानदिनात्पूर्वं रात्रौ कर्मेदमुच्यते ।
 तद्रात्रौ पूर्ववत्कुर्याद्वलिहोमं तथोत्सवम् ॥ १ ॥
 पुनर्देवं च संस्नाप्य तथाऽभ्यर्च्य हवीषि च ।
 निवेदयित्वा देवेशं पुण्याहं वाचयेत्तथा ॥ २ ॥

प्रतिष्ठोक्तप्रधानेन नमेणैव तु पञ्च च ।

शयनानि तथाऽऽर्चनीयं पञ्च ब्रह्माणि वा पुन ॥ ३ ॥

यथा प्रतिमरा नव पूर्वमन्त्रायथेद्वारिम् ।

तत्तन्मन्त्रेण चमार्दानं यथा प्रतिमरा तथा ॥ ४ ॥

नरेर्गेष्वेव वाय्वेश्च रात्रिगेषु नयेत्पुनः ।

गुरुणा महिनश्शुद्धौ यजमानो हविष्यभुक् ॥ ५ ॥

सचिन्त्य अग्निं देव सद्धानो सन्निगोद्बुधः ।

प्रातः प्रगोध्य देवेशनुचरोद्धारुचरन् ॥ ६ ॥

चमार्दीनपि नत्पार्थे स्थापयेद्गारि दिङ्मुखान् ।

तत्र तानर्चयेद्देवान् करैरष्टप्रिग्रहे ॥ ७ ॥

पाद्याघरोत्तरं तदुद्वर्गान्तरर्चयेत्क्रमान् ।

यथा प्रतिमरा तस्य हविर्नैव निवेदयेत् ॥ ८ ॥

प्रांतुरु म्नपन चान्यदर्चयित्वा निधानतः ।

पूर्वेवच हविर्नित्यमन्येषा न निवेदयेत् ॥ ९ ॥

तर्धेन होमं हुता च प्रभूत बलिमेव च ।

दत्त्वा च पूर्वमद्वैवमलङ्कृत्य निगेषनः ॥ १० ॥

देवत्याभिमुखेन तत्र गोमयेनोपलिप्य च ।

तत्र पश्चिमनश्चक्रं स्थापयित्वागरे तथा ॥ ११ ॥

त्रिष्वग्नेन च सम्थाप्य पृजयेदष्टप्रिग्रहे ।

तैवगोन्दगलं चापि मुमलं पूर्वमन्यमेत् ॥ १२ ॥

अर्चयित्वा निधानेन हरिद्रा तदुल्लगले ।

प्रक्षिप्य च हरिद्रां ता मन्थनोक्तनिधानतः ॥ १३ ॥

योपिद्विशूर्णयेत्सम्यक् पात्रे तच्चूर्णमाहरेत् ।
 उशीरं तण्डुलं चापि चूर्णयित्वा तत्रैव च ॥ १४ ॥
 तच्चूर्णस्य चतुर्भागं तच्चूर्णेनैव मिश्रितम् ।
 कलशांश्चतुरो वाऽथ द्वावेकं वाऽथ पूरयेत् ॥ १५ ॥
 कलशे धरां सिनीवालीमर्चयेदष्टविग्रहैः ।
 कलशान् वेदाहमित्युक्त्वा चक्षुषेण परिवेष्ट्य च ॥ १६ ॥
 देवदेवं समभ्यर्च्य पात्राद्यैर्विग्रहैः पुनः ।
 तच्चूर्णं समुपादाय देवभूधर्यभिषिच्य च ॥ १७ ॥
 शिष्टेन कलशस्थेन चक्रजीवामितानपि ।
 केवलं चक्ररूपं वा शिष्टेन स्नापयेत्पुनः ॥ १८ ॥
 देवदेवाङ्गसमृष्टं तच्चूर्णं शिरसैव यः ।
 धत्तेत्स्याशुभा नश्युः पुण्यभागी भवेन्नरः ॥ १९ ॥
 अलङ्कृतं तथा देवं यानमारोप्य पूर्ववत् ।
 चक्रादांश्च तथा याने हस्तेनैवाधायवा नयेत् ॥ २० ॥
 कारयेत् विधानेन तथा ग्रामप्रदक्षिणम् ।
 एवं प्रदक्षिणं कृत्वा तीर्थस्नानाय सत्रजेत् ॥ २१ ॥
 सिन्धुं पुण्यनदीमब्धिं नदं वाऽपि सरोऽथवा ।
 निष्कर्षं वा तटाकं वा शुद्धतोयं मनोरमम् ॥ २२ ॥
 फलैकालेः सप्तद्रान्दु पुण्यस्तुक्तं च न्यस्त्यशः ।
 एतत्केतुतरं ग्राह्यं पूर्वाह्णभे विज्ञानता ॥ २३ ॥
 जलाशयं तु तत्पुण्यं विष्ण्वालयसमीपतः ।
 गङ्गाजलसमं ज्ञेयं विष्णुपादोपसेवनम् ॥ २४ ॥

प्रनिष्ठोक्तविधानेन नमेयेन तु पञ्च च ।
 शयनानि तथाऽऽर्त्तार्थं पञ्च वस्त्राणि वा पुन ॥ ३ ॥
 अग्ना प्रतिमरा नत्र पूर्वपञ्चाययेद्वरिम् ।
 तत्तन्मन्त्रेण चक्रादीन् अग्ना प्रतिमरा तत्र ॥ ४ ॥
 नृतेर्गेयैश्च वाद्यैश्च रात्रिशेष नयेत्पुन ।
 गुरणा सहितशुद्धो यजमानो हविष्यमुक् ॥ ५ ॥
 सचिन्त्य अग्निं देव तद्वागो सविशेद्बुध ।
 प्रातः प्रमोध्य देवशमुच्चैराङ्गारमुच्चरन् ॥ ६ ॥
 चक्रादीनपि तत्पार्थे स्थापयेद्वारि दिङ्मुखान् ।
 तत्र तानर्चयेद्देवान् ऊरुलेरष्टविग्रहे ॥ ७ ॥
 पादाघरोत्स्रज तद्दन्त्रान्तैरर्चयेत्त्रिमात् ।
 नद्याः प्रतिसरा तस्य हविर्नम निवेदयेत् ॥ ८ ॥
 कोतुकं स्नपन चान्यदर्चयित्वा निधानतः ।
 पूजवच्च हरिर्नित्यमयेषा च निवेदयेत् ॥ ९ ॥
 तथैव होम हुता च प्रभूत वलिमेव च ।
 वत्स्या च पूजवद्देवमलङ्कृत्य विशेषतः ॥ १० ॥
 देवस्याभिमुखं तल गोमयेनोपलिप्य च ।
 तल पश्चिममश्वरु स्थापयित्वा उत्तरं तथा ॥ ११ ॥
 विष्वक्सनं च संस्थाप्य पूजयेदष्टविग्रहे ।
 तलैवालम्बलं चापि मुमलं पूजयन्त्यसेत् ॥ १२ ॥
 अर्चय वा निधनेन हरिद्रा तदुल्लसले ।
 प्रणिप्य च हरिद्रा ता स्नपनोक्तविधानतः ॥ १३ ॥

योषिद्विशूर्णयेत्सम्यक् पात्रे तच्चूर्णमाहरेत् ।
 उशीरं तण्डुलं चापि चूर्णयित्वा तथैव च ॥ १४ ॥
 तच्चूर्णास्य चतुर्भागं तच्चूर्णेनैव मिश्रितम् ।
 कलशांश्चतुरो वाऽथ द्वावेकं वाऽथ पूरयेत् ॥ १५ ॥
 कलशे धूरां सिर्नीवालीमन्त्रयेदष्टविग्रहैः ।
 कलशान् घेदाहमिस्युक्ता यस्त्रेण परिवेष्टेद्य च ॥ १६ ॥
 देवदेवं समभ्यर्च्य पाद्याद्यैर्विग्रहैः पुनः ।
 तच्चूर्णं समुपादाय देवमूर्ध्वभिषिच्य च ॥ १७ ॥
 शिष्टेन कलशस्येन चक्रवीशमितानपि ।
 केवलं चक्ररूपं वा शिष्टेन स्नापयेत्पुनः ॥ १८ ॥
 देवदेवात्समष्टं तच्चूर्णं शिरसैव यः ।
 घहेतस्याशुभा नश्युः पुण्यभागी भवेन्नरः ॥ १९ ॥
 अलङ्कृतं तथा देवं यानमारोप्य पूर्ववत् ।
 चक्रादींश्च तथा याने हस्तेनैवाथवा नयेत् ॥ २० ॥
 कारयेत् विधानेन तथा ग्रामप्रदक्षिणम् ।
 एवं प्रदक्षिणं कृत्वा तीर्थस्नानाय संव्रजेत् ॥ २१ ॥
 सिन्धुं पुण्यनदीमन्त्रि नदं वाऽपि सरोऽथवा ।
 निर्जरीं वा तटार्कं वा शुद्धतोयं मनोरमम् ॥ २२ ॥
 अर्धकाले समुद्राम्बुं पुष्पाम्बुं च वाप्यदात् ।
 एषोक्तेपूजरे आलं पूर्वालिभे विजानता ॥ २३ ॥
 जलाशयं तु तत्पुण्यं विष्णुवालयसमीपिनः ।
 गङ्गाजलसमं ज्ञेयं विष्णुपादोपसेवनात् ॥ २४ ॥

अथवा देवदेव त वस्त्रादीश्च विसृज्य च ।
 वस्त्रं च परिधाप्यान्यदर्चयित्वा तथैव च ॥ ३६ ॥
 पद्मभिः कलशैर्देवं स्तपयित्वा यथाक्रमम् ।
 विष्णुसूक्तेन देवेश तत्र तीर्थे निमज्जयेत् ॥ ३७ ॥
 प्लोतवस्त्रोत्तरीयाद्यैरलङ्कृत्य तथाऽर्चयेत् ।
 याने देव समारोप्य पूर्ववत्सनयेत्पुनः ॥ ३८ ॥
 देवालयं प्रविश्यैव स्थापयेत्सप्तपालये ।
 स्तपनोक्तविधानेन कलशौ स्थापयेद्विगुणम् ॥ ३९ ॥
 नवाम्बरोत्तरीयाद्यैर्भूषणैरभिमूष्य च ।
 माल्यैर्गन्धैरलङ्कृत्य नयेद्रास्त्रनमण्डपम् ॥ ४० ॥
 विष्टरे स्थापयित्वा च देव पूर्ववद्वर्चयेत् ।
 महाहविः प्रभूत वा विधिर्नैव निवेदयेत् ॥ ४१ ॥
 विष्णुमुक्तं जपन्नेव प्रणामान् पञ्च चाचरेन् ।
 अर्चापीठेऽथवाऽभ्यर्च्य हविर्देवं निवेदयेत् ॥ ४२ ॥
 वैष्णवस्वास्थ्यं यज्ञस्य यज्ञमानो मुवाऽन्वितः ।
 आचार्याद्यैर्वक्त्रभ्यश्च परिचर्तृभ्य एव च ॥ ४३ ॥
 सर्वेभ्यः कर्मकर्तृभ्यो यथाहं दक्षिणा वदेत् ।
 स्वस्थाने पूर्ववद्देवं स्थापयित्वाऽर्चयेत् क्रमात् ॥ ४४ ॥
 तत्तत्स्थाने तथाऽभ्यर्च्य चक्रादीश्च निवेदयेत् ।
 सौम्यस्य देवदेवस्य प्रवृत्ते चोत्सवे हरे ॥ ४५ ॥
 अन्यदेवोत्सव तत्र न कुर्यादिति शासनम् ।
 उत्सव यदि कुर्यात्तु ग्रामे तत्रान्यदेवतम् ॥ ४६ ॥

उत्पत्तौ निष्फलं न्यानामशुभाश्च भवन्ति च ।
 देवोत्सवे प्रवृत्ते तु मनुष्यस्योत्सवन्नदा ॥ ४७ ॥
 तस्मिन् आमे न कर्मण्यः कुर्याच्चेन्न विनश्यति ।
 अन्येषां क्रूरदेवानां आमे यत्रोत्सवे कृते ॥ ४८ ॥
 सौम्यनृतेहरेर्ननव कारयेदुत्सवं पुनः ।
 देवोत्सवे हरेर्देव्या वर्धने सर्वमम्बदः ॥ ४९ ॥
 उत्सवोक्तदिनानां तु वक्ष्याम्यत्राधिदेवनम् ।
 प्रथमं ब्राह्मसुष्टिष्टं द्वितीयं चार्णिकं तृतीयं ॥ ५० ॥
 रौद्रे तृतीयं संप्रोक्तं चतुर्थं वासवं स्मृतम् ।
 पञ्चमं सौम्यमाभ्यासं वैष्णवं षष्ठमुच्यते ॥ ५१ ॥
 सप्तमे सर्वदेवत्सवमष्टमे धनुर्देवनम् ।
 नवमं त्वाष्ट्रकं प्रोक्तं दशमं सौरमुच्यते ॥ ५२ ॥
 ईश्वरमेकादशमं वायव्यं द्वादशमं स्मृतम् ।
 त्रयोदशं तु कामारं वैष्णवं चतुर्दशम् ॥ ५३ ॥
 तत्र पञ्चदशाद् तु वैष्णवं षष्ठीतिथिम् ।
 तद्दिनाधिपदेवत्यं दिने तस्मिन् ह्ययते ॥ ५४ ॥
 एतमेव विधानेन त्रिभोग्गमवमुत्तमम् ।
 भक्त्यैव कारयेद्यस्तु सर्वान् कानानवामुयात् ॥ ५५ ॥
 तत्र तैर्यदिने रात्रौ देवदानभिपूज्यं च ।
 ध्वजं देव च मयूज्यं पूर्ववद्विंशं युतम् ॥ ५६ ॥
 प्रभूतं बलिमाहृत्य चक्रार्द्राश्च विनव तु ।
 देवात्ये च सर्वेभ्यो बालं क्षिप्त्वा ततः परम् ॥ ५७ ॥

तस्मिन् ग्रामेऽपि सर्वत्र पूर्वोक्तिन क्रमेण च ।
 पूर्ववच बलिं दद्यात् स्थानेषूक्तेषु मन्त्रवित् ॥ ५८ ॥
 चतुष्कोणत्रिकोणेषु द्विकोणेषु च सन्धिषु ।
 सर्वत्रापि बलिं दद्यात्तत्स्थानेषु पूर्ववत् ॥ ५९ ॥
 मध्ये चापि सहास्रानि सर्वदेवालयेषु च ।
 चैत्यवृक्षस्य मूले च तटाकसरसां तथा ॥ ६० ॥
 तीरे शून्यालये चापि श्मशानेऽपि महापथे ।
 अन्यत्रापि विविक्ते च देशे साधारणेऽपि च ॥ ६१ ॥
 तत्तस्येभ्यस्तु मूलेभ्यः सर्वेभ्यश्च बलिं क्षिपेत् ।
 सर्वत्रापि बलिं दत्त्वा देवालयमुपाव्रजेत् ॥ ६२ ॥
 स्नात्वा देवं प्रणम्यैव ध्वजं तमवरोपयेत् ।
 पूर्ववत्तद्वधा प्रोक्तमुत्सवं च दिनक्रमात् ॥ ६३ ॥
 अधमाधममेकाहमुत्सवं संप्रवक्ष्यते ।
 एकादिकोत्सवे सर्वं बुधातीर्थदिनोक्तवत् ॥ ६४ ॥
 अधमान्मध्यमं प्रोक्तमुत्सवं तु दिनद्वयम् ।
 अधमादुत्तमं प्रोक्तमुत्सवं तु दिनत्रयम् ॥ ६५ ॥
 पञ्चाहमुत्सवं तद्वन्मध्यमादधमं विदुः ।
 सप्ताहमुत्सवं यत्तन्मध्यमान्मध्यमं तथा ॥ ६६ ॥
 नवरात्रं च तथा प्रोक्तं मध्यमोत्समेव वै ।
 एकादशरात्रं संप्रोक्तमुत्तमादधमं बुधैः ॥ ६७ ॥
 त्रयोदशरात्रं संप्रोक्तमुत्तमान्मध्यमं क्रमात् ।
 पञ्चदशरात्रं संप्रोक्तमुत्तमोत्तममुत्सवम् ॥ ६८ ॥

एकाहमधमं तद्वत्प्रसाहं मध्यमं तथा ।

नवाहमुत्तमं चेति प्राहुः केचित्रिघोत्वम् ॥ ६९ ॥

एतेष्वेकं समारभ्य पूर्वोक्तेन विधानतः ।

यथाशक्ति यथाभक्ति चोत्सवं कारयेद्बुधः ॥ ७० ॥

एतेनैवोत्सवेनैव प्रीणाति भगवान् हरिः ।

विष्णोस्त्वभृथार्थं तु कारयेदुत्सवं च यः ॥ ७१ ॥

इह लोके सुखं सर्वं संप्राप्यैव ततः परम् ।

देवैः परितृतो गच्छेत्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे उत्सवविधिर्नाम
षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥

ममपञ्चाशोऽध्यायः ॥

पुरुषार्थोत्सवश्चापि पूर्वत्रिविधः स्मृतः ।

तीर्थोत्सवस्तथा चैव शान्तिर्कोत्सव इत्यपि ॥ १ ॥

भक्तयुत्सवश्चेति तथा विधा भेदश्च कथ्यते ।

जनानां तीर्थदत्ताय कृतर्गार्थोत्सवः स्मृतः ॥ २ ॥

क्षुद्रोषद्वयशान्त्यर्थं शान्तयुत्सव उदाहृतः ।

द्रष्टुं भक्त्या कृतो यन्तु भक्तयुत्सव इतीरितः ॥ ३ ॥

भक्तयुत्सवस्य पर्यायो भक्तोत्सव इतीरितः ।

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव चोत्सवः सम्बन्धाचरेत् ॥ ४ ॥

अमाशान्त्वा यदा तस्या श्रवणार्थं नयैव च ।

द्वादश्याश्च द्वयोस्तुल्यैर्गमाम्ना नयैव च ॥ ५ ॥

अन्यस्मिन् पुण्यनक्षत्रे स्वस्य जन्मदिनेऽथवा ।
 तस्माज्जदिवसात्पूर्वमङ्कुरान्मन्त्रेद्बुध ॥ ६ ॥
 पूर्वोत्तरेव शर्नयो रात्रिपूजावसानके ।
 देव प्रणम्य विधिना विशेषेणार्चयेत्तदा ॥ ७ ॥
 हवींषि च निवेद्यैव मुसरास निवेदयेत् ।
 शयनानि तथाऽऽसीर्य बध्ना प्रतिसरा तत ॥ ८ ॥
 पूर्वोत्तरविधिना देव शाययीत विचक्षण ।
 तत प्रभाते स्नात्वा देवमुत्थाप्य पूर्ववत् ॥ ९ ॥
 अर्घ्यान्नाचमनान्तैश्च पाद्याधैर्वाऽर्चयेद्धरिम् ।
 परानि मुखवास च यथाशक्ति निवेदयेत् ॥ १० ॥
 तीर्थात्पूर्वं तु च देव हविर्नैव निवेदयेत् ।
 ध्वजारोपणहीन च तथा भूतबलिं विना ॥ ११ ॥
 कलगाग्नादिमास्यैश्च सर्वैरपि च भूपजै ।
 देवदेवमलङ्कृत्य यानमारोप्य पूर्ववत् ॥ १२ ॥
 छत्रे विन्दैर्ध्वजैरन्यैश्चाभरादिविपरिचयै ।
 अलङ्कारैर्युत देव नवेद्भूमिप्रदक्षिणम् ॥ १३ ॥
 ग्राम प्रदक्षिण कृत्वा तीर्थस्थान प्रवेक्ष्य च ।
 तत्तीर्थतीरे देवेश स्थापयित्वा पूर्ववत् ॥ १४ ॥
 पाद्याधैरर्घ्यपर्यन्तैरर्चयित्वा पुन प्रमुम् ।
 देवस्य पुरतश्चक्रं स्थापयित्वा तमर्चयेत् ॥ १५ ॥
 पूर्ववत्कलशान् पञ्च पूरयित्वाैव सन्यसेत् ।
 तत्तदेवास्ततोऽभ्यर्च्य स्थापयेद्धरिमन्ययम् ॥ १६ ॥

उत्तमो निष्फलो स्यातामशुभाश्च मयन्ति च ।
 देवोत्तमवे प्रवृत्ते तु भनुष्यम्योत्तमस्तदा ॥ ४७
 तस्मिन् ग्रामे न कर्तव्यं कुर्याच्चेत्स विनश्यति
 अन्येषां कूरुदेवानां ग्रामे यत्रोत्तमवे कृते ॥ ४८
 सोम्यमूर्तेर्हरिस्तत्र कारयेदुत्तम पुनः ।
 देवोत्तमवे हरेर्दृष्ट्वा वर्धन्ते सर्वमम्पद ॥ ४९ ॥
 उत्तमोत्तदिनानां तु यक्ष्याम्यत्राधिदेवतम् ।
 प्रथमं त्राणमुद्दिष्टं द्वितीयं चार्पकं मतम् ॥ ५०
 रात्रिं तृतीयं सप्तौत्तं चतुर्थं वासवं मृतम् ।
 पञ्चमं सोम्यमाम्ब्यान् वण्णं पष्ठमुच्यते ॥ ५१ ॥
 सप्तमं सर्वदेवत्यमष्टमं वसुध्वनम् ।
 नवमं त्वाष्ट्रकं प्राक्तं दशमं सारमुच्यते ॥ ५२ ॥
 काचरमेसादशमं वायव्यं द्वादशं मृतम् ।
 त्रयोदशं तु कैमारं वैश्वं चतुर्दशम् ॥ ५३ ॥
 तत्र पञ्चदशाहं तु वैष्णवं परिकीर्तितम् ।
 स द्वाविंशत्यहं दिनं ताम्रं च हृतम् ॥ ५४ ॥
 षण्णवै विधानेन विष्णोस्तस्यमुत्तमम् ।
 सप्तमं कारयेद्यस्तु सप्तमं कामानशुभान् ॥ ५५ ॥
 तत्र तार्थदिनं रात्रौ देवशममिष्टम् च ।
 अत्र देव च सृज्यं पृथग्दर्शना युतम् ॥ ५६ ॥
 प्रभुं बलिमाल्यं चमत्पाद्यं स्निग्धं तु ।
 तेषाम्ये च सोम्या चारं शिष्या तत्र परम् ॥ ५७ ॥

पश्चादाल्पमाविश्य स्नापयित्वा निवेदयेत् ।

ध्वजारोहणहीने च हीने मृद्ग्रहणेऽपि च ॥ २८ ॥

होमे चक्रे विहीने च हीने मूतबलैः तथा ।

भक्तोत्सवे कृते तस्मिन् दोषो नास्तीति गीयते ॥ २९ ॥

भक्त्युत्सवं तु कुर्याच्चैदपरहो तु कारयेत् ।

विधिर्नैव हरेर्भक्त्या विष्णोरुत्सवमाचरेत् ॥ ३० ॥

उत्सवं कारयेद्यस्तु सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे एकाहिकोत्सवंविधिर्नाम

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अतःपरं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व मुनिसत्तमाः ।

अवतारमतिष्ठां च तेषामभ्यर्चनाक्रमान् ॥ १ ॥

मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहश्च वामनः ।

रामो रामश्च रामश्च कृष्णः कल्कीति ते दश ॥ २ ॥

पूर्वान् पञ्च परान् प्रादुराविर्भावानिति कर्मात् ।

अपरांस्तेषु पञ्चैव प्रादुर्भावान् वदन्ति च ॥ ३ ॥

आदिमूर्तेस्तु मेदेन बहुधा रूपविस्तरम् ।

पृथक् पृथक् प्रवक्ष्यामि यथा देवश्चक्रर सः ॥ ४ ॥

शिष्टतोयेन तच्चक्रं आपयेत्तदनुक्रमात् ।
 तच्चक्रं च पुनस्तीर्थे मज्जयेद्देवसन्निधौ ॥ १७ ॥
 तीर्थे सर्वे जनास्तत्र मज्जयेद्देवसन्निधौ ।
 पश्चाद्देवं तथा नीत्वा मन्दिरं संप्रवेशयेत् ॥ १८ ॥
 कलशैः आपयेद्देवं शुद्धोद्देर्वाऽभिषेचयेत् ।
 अचयित्वा यथाशक्ति हर्याप्यपि निवेदयेत् ॥ १९ ॥
 एततीर्थोत्सवं प्रोक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 तीर्थोत्सवं तु मध्याह्ने कारयेत् प्रयत्नतः ॥ २० ॥
 शान्त्युत्सवं तु कुर्याच्चेत्तद्धोमं च तथैव च ।
 प्रभूतं च बलिं दत्त्वा वस्त्राद्यैरपि भूषणैः ॥ २१ ॥
 अलङ्कृत्य च देवेशं यानमारोप्य पूर्ववत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं ग्रामं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ २२ ॥
 अलङ्कृत्य च तच्चक्रं देवस्य पुरतो नयेत् ।
 प्रदक्षिणं तथा कृत्वा ततो गत्वा जलशयम् ॥ २३ ॥
 कपनं मज्जनं तद्वत्कृत्वाऽऽल्यमुपाव्रजेत् ।
 एवमेव कृतो यस्तु शान्तिकोत्सव उच्यते ॥ २४ ॥
 शान्तिकोत्सवमेव तु पूर्वाह्णे कारयेद्बुधः ।
 भक्त्युत्सवं च कुर्याच्चेद्भक्त्या देवं प्रणम्य च ॥ २५ ॥
 चक्रैरेव विना देवमर्चयित्वा हवींषि च ।
 निवेद्यैव विशेषेण वस्त्रमाल्यादिभूषणैः ॥ २६ ॥
 अलङ्कृत्य च देवेन यानमारोप्य पूर्ववत् ।
 ग्रामं प्रदक्षिणं कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २७ ॥

पञ्चाद्रालयमाविश्य स्नापयित्वा निवेदयेत् ।

ध्वजारोहणहीने च हीने मृद्गहणेऽपि च ॥ २८ ॥

होमे चके विहीने च हीने भूतबलैः तथा ।

भक्तोत्सवे कृते तस्मिन् दोषो नास्तीति गीयते ॥ २९ ॥

भक्तयुत्सवं तु कुर्याच्चैदपराहे तु कारयेत् ।

विधिनैव हरेर्भक्त्या विष्णोस्तत्सवमानरेत् ॥ ३० ॥

उत्सवं कारयेद्यस्तु सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

इति श्रीवैखानरो अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे एकाहिकोत्सवविधिर्नाम

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तमा ।

अवतारप्रतिष्ठां च तेषामभ्यर्चनाक्रमान् ॥ १ ॥

मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहश्च बामनः ।

रामो रामश्च रामश्च कृष्णः कल्कीति ते दश ॥ २ ॥

पूर्वान् पञ्च वरान् प्राहुरात्रिर्भावानिति क्रमात् ।

अपरांस्तेषु पञ्चैव प्रादुर्भावान् वदन्ति च ॥ ३ ॥

आदिभूर्तेस्तु मेदेन बहुधा रूपविस्तम् ।

पृथक् पृथक् प्रवक्ष्यामि यथा देवश्चकार सः ॥ ४ ॥

पुरा चादियुगे देवो देवनिर्णयनत्परः ।
 अनेन्युगपर्यन्तमुद्धृते प्रलये पृथक् ॥ ५ ॥
 निमग्ने तु जगत्यस्मिन् तोय सहर्तुमुद्यन ।
 महामत्स्यमभूत्सर्पमुपसहृतधान् जलम् ॥ ६ ॥
 घेदानपि समुद्धर्तुं मत्स्यरूपोऽभवत्तथा ।
 आदायण्डमभूद्यतद्वेभरूप महत्तरम् ॥ ७ ॥
 सहस्रयुगपर्यन्तमेकमण्ड अवस्थितम् ।
 तदण्डचलन दृष्ट्वाऽचिन्तयद्भगवान् हरि ॥ ८ ॥
 तदण्डभरणार्थाय कूर्मरूपोऽभवत्पुरा ।
 पृथग्योश्च द्वयो रूपा कारयित्वाऽर्चयेत्क्रमात् ॥ ९ ॥
 अर्चनाभ्यायताराणामादिमूर्त्यर्चन भवेत् ।
 ग्रामे वा नगरे वाऽपि पतने स्तर्नेऽपि वा ॥ १० ॥
 नदीतीरेऽथवा कुर्यात्पर्वते वा बनेऽथवा ।
 सेनासुरे च कुटिके तीरे वाऽब्धेस्तथैव च ॥ ११ ॥
 एतेषां स्थापन कुर्यात्प्रशस्ते रमणीयकम् ।
 कुम्भाकारे त्रिवृटे वा हस्तिपृष्ठेऽथवा पुन ॥ १२ ॥
 नन्द्यार्तप्रिमाने वा मण्डपे वाऽथ कारयेत् ।
 कर्षणाद्रीनि कर्माणि पूगेक्तानि समाचरेत् ॥ १३ ॥
 ध्रुवोर तु मत्स्य च कूर्मरूप च कारयेत् ।
 विष्णु पूज्यदासीन स्थित वाऽपि स्थानतः ॥ १४ ॥
 नवमेदेष्वथैकेन कोतुक कारयेद्बुध ।
 मत्स्य च कूर्मरूप च कौतुक न समाचरेत् ॥ १५ ॥

औत्सवं स्नापनं चैव विभ्वं कुर्याच्चतुर्भुजम् ।
 एषां च स्थापनाभारं पूर्ववत्सम्यगाचरेत् ॥ १६ ॥
 विरोषं ॥ प्रवक्ष्यामि तच्छृणुध्वं समाहिताः ।
 मत्स्यस्य स्थापनं कुर्याद्विशेषः पद्मकुण्डकं ॥ १७ ॥
 हौत्रं तत्र प्रशंस्यैव मूर्त्यां बाहनमाचरेत् ।
 मत्स्यं विष्णुं तथा भद्रं क्रीडात्मकमिति क्रमात् ॥ १८ ॥
 आवाह्य विधिना विद्वान्निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
 यत्स्वयंसृष्टमित्युक्त्वा शतमष्टोत्तरं यजेत् ॥ १९ ॥
 अर्चनं चोत्सवं चैव स्नपनं बलिमेव च ।
 पूर्वोक्तेनैव कृत्वा तु तत्तन्मूर्तिभिरर्चयेत् ॥ २० ॥
 कूर्मस्य गार्हपत्याग्नौ हौत्रशंसानमाचरेत् ।
 अक्षरं च कूर्मं च विष्णुं च वसुधाधरम् ॥ २१ ॥
 इत्येवमुक्त्वा आवाह्य निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
 रायामीशेति मन्त्रेण शतमष्टोत्तरं यजेत् ॥ २२ ॥
 अर्चनादीनि कर्माणि पूर्ववत्सम्यगाचरेत् ।
 मत्स्यः कूर्मो भवेद्विष्णुस्तस्माद्विष्णोरिव द्वयोः ॥ २३ ॥
 प्रणिष्ठां चार्चनं चैव स्नपनं चोत्सवं तथा ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन तत्सर्वं सम्यगाचरेत् ॥ २४ ॥
 वराहस्त्रिविधः प्रोक्तो देवस्याविर्भवः क्रमात् ।
 तथैवादिवराहश्च वराहः प्रख्यातमकः ॥ २५ ॥
 यज्ञवराह इत्येवं त्रिविधः परिकीर्तितः ।
 देवमानुषतिर्धग्भिः स्थावरं जह्ममानि च ॥ २६ ॥

पुरा सृष्टा यथा सर्वे चत्वारो भेदतः क्रमात् ।
 जरायुजाण्डजाश्चैवोद्भिज्जजाः म्वेदजादयः ॥ २७ ॥
 एवं प्रवर्तमाने तु महिरत्यन्तपीडिता ।
 मग्ना रसाल्यं साक्षाद्धरिध्यानेन सङ्गता ॥ २८ ॥
 रसातलगतां मृत्वा तत्समुद्धारणाय च ।
 महावराहरूपेण महीमुद्धृतवान् हरिः ॥ २९ ॥
 दशतालैर्मनानेन देवं तत्कोटरूपिणम् ।
 मुखं वराहरूपं तु किरीटमकुटान्वितम् ॥ ३० ॥
 सर्वाभरणसयुक्तं चतुर्भुजसमायुतम् ।
 शङ्खचक्रधरं देवं नीलाम्बुदधनच्छविम् ॥ ३१ ॥
 वामं पादं रामाकुञ्च्य महीगुह्याश्च वेगतः ।
 दक्षिणं च स्थितं दुर्यान्महीमूरौ समाचरेत् ॥ ३२ ॥
 हरेर्दक्षिणहस्ते तु देवीपादौ धृतौ यथा ।
 तस्या कण्ठबहिर्पार्श्वे सन्न्यमाधारवचरेत् ॥ ३३ ॥
 मुलेन मूर्ध्नि जिघ्रन्त वराहं तत्र कारयेत् ।
 मर्हा च श्यामवर्णाभा पञ्चतालविधानतः ॥ ३४ ॥
 पुष्पाम्बरसमायुक्तां सर्वाभरणभूषिताम् ।
 प्राञ्जलीकृतहस्ताभ्यां कुर्वन्ती वन्दनं हरे ॥ ३५ ॥
 सप्रसारितपादां च मर्हा तत्र समाचरेत् ।
 एवमादिवराहं तु कारयेत्तद्विधान्वितम् ॥ ३६ ॥
 अवतारमनुप्राप्त कल्पान्तप्रलयं विदुः ।
 ततोऽयमुपसहस्रं वाराहं रूपमास्थितम् ॥ ३७ ॥

वदन्ति तस्मात्प्रलयवराहं तु पुरातनाः । २८
 कारयेत्पीतवर्णं तु तोय येनोपसंहृतम् ॥ ३८ ॥
 शङ्खचक्रधरं सम्यक् चतुर्भुजधरं हरिम् ।
 दक्षिणं चाभयं हस्तं वामं कट्यवलम्बितम् ॥ ३९ ॥
 महीं च दक्षिणे कुर्यात्पद्महस्ते च दक्षिणे ।
 वामकट्यवलम्बं च सत्स्वदयामनिभं तथा ॥ ४० ॥
 नीलाम्बरधरं देव पुष्पाम्बरधरा महीम् ।
 सुखासनक्रमेणैषमासीनौ तौ च कारयेत् ॥ ४१ ॥
 वामभागे स्थितं कुर्यान्नारदं नवताल्लतः ।
 नारदं रक्तवर्णानि धीणाहस्तं तु कारयेत् ॥ ४२ ॥
 मार्किण्डेयं भृगुं चैव पूजकौ तौ समाहरेत् ।
 पुण्यं पीतनिभं कुर्याद्भृगुमग्निनिभं चरेत् ॥ ४३ ॥
 एवं प्रलयवाराहो वक्ष्ये यज्ञवराहकम् ।
 हिरण्यवक्षोऽथ दैत्यैन्द्रो बलवान् बलिना वर ॥ ४४ ॥
 वरेण दर्पो दुर्बुद्धिर्यज्ञविद्वेषकोऽभवत् ।
 तद्वधं कृतवाञ्छिप्सुर्नररूपकर्मूर्तिमान् ॥ ४५ ॥
 हत्वा तु सगलं दैत्यं पश्चाद्यज्ञं न्यवर्धयत् ।
 तस्माद्यज्ञवराहस्तु तं च कुर्याद्विधानतः ॥ ४६ ॥
 श्वेतं यज्ञवराहं तु दशतल्लेन मानतः ।
 श्रीमूमीसहितं कुर्याच्छङ्खैस्तद्विष्णुपणैः ॥ ४७ ॥
 सुखासने समासीनं यज्ञवाराहमन्ययम् ।
 यज्ञतीर्थाविति स्म्यातौ ऋषी ततः च पूजकौ ॥ ४८ ॥

यज्ञमग्निनिभं तुर्यातीर्थं श्वेतनिभं तथा ।
 तत्तद्रूपं प्रसूयति कौतुकं लक्षणाञ्जितम् ॥ ४९ ॥
 अयाणां च वराहाणां श्यावनामेदं उच्यते ।
 पूर्वोक्तेनैव मार्गेण सर्वं कृत्वा यथाविधि ॥ ५० ॥
 सभ्यकुण्डे तथा तुर्यादाधारं वेष्टयेत्तिस्रम् ।
 हौलं तल्लं प्रशम्यैव मूर्त्यानाह्नमाचरेत् ॥ ५१ ॥
 वराहं वरदं विष्णुमुर्ध्वसन्धारणं तथा ।
 वज्रदक्षिणमित्युक्तं वा देवमादित्यराहम् ॥ ५२ ॥
 महीं गां पृथिवीमुग्रमिति देवा महीमपि ।
 आवाहयेद्यथाऽन्यान्तु देवान् पूर्ववद्वाहयेत् ॥ ५३ ॥
 वराहं प्रलयहणं भूमीशं विष्णुमित्यपि ।
 जगन्नायकमित्युक्तं वा वाराहं प्रलयात्मकम् ॥ ५४ ॥
 वाराहं देवरूपं च यज्ञेशं यज्ञार्धनम् ।
 विष्णुं चेति तथा यज्ञं देव वाराहमाह्वयेत् ॥ ५५ ॥
 यज्ञं क्रतुधरं मुख्यं यज्ञाङ्गमिति यज्ञकम् ।
 तीर्थं पापहरं चेति वरदं कामरूपिणम् ॥ ५६ ॥
 इति तीर्थं समावाह्यं देव्यादीनपि पूर्वम् ।
 आवाहनादीन् सर्वान्श्च पूर्वमन्त्रास्येद्बुधः ॥ ५७ ॥
 क्षमाकामिति मन्त्रेण यत्तदष्टशतं बुधः ।
 अर्चनादीनि सर्वाणि पूर्वमन्त्रास्येत्कमान् ॥ ५८ ॥

एवं त्रिविधरूपं तु स्थापयित्वा समर्चयेत् ।

हरिरेव ब्रह्मोऽमृतस्यात्सर्वं हरेरिव ॥ ५९ ॥

प्रतिष्ठासमर्चनं चापि स्वपनं चोत्सवं तथा ।

त्रिविधस्य ब्रह्मस्य सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६० ॥

इति श्रीवैष्णवे अत्रिगोक्षे सगूर्तार्चनाविक्रमणे भक्त्यहर्मेष्ट्याहाराणां
स्थापनाविधिर्नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥

एकोनपष्ठितमोऽध्यायः ॥

नारसिंहो द्विधा प्रोक्तो गिरिजः स्थूणजस्तथा ।

वरेण गर्वितो दैत्यो हिरण्यकशिपुस्तथा ॥ १ ॥

देवैर्वा भानुपैर्वाऽपि मृगैर्जीवैश्चैवकैः ।

दिवा रात्रौ च युजापि वयो नैव ममेति च ॥ २ ॥

एवं वरेण गर्वन्तं दैत्यं देवविरोधिनम् ।

वधं कर्तुं कृतोद्योगाश्चिन्तयित्वा हरिः प्रभुः ॥ ३ ॥

तच्छोणितपुराह्वये पर्वते शृङ्गकोपरि ।

तद्वाधापीडितैर्देवैर्विदितं च हरिः स्वयम् ॥ ४ ॥

नारसिंहवपुः कृत्वा दिवारान्नं व्यपोह्य च ।

सन्ध्यायां च वधं कुर्याद्भुवङ्गे च नत्वाद्दुरैः ॥ ५ ॥

बाष्पमाभ्यन्तरं हित्वा जीवाजीवैर्जलैश्चुम्बेः ।

एवं दैत्यवधं कृत्वा पर्वते पुनरास्थितः ॥ ६ ॥

प्रवेद्यार्च्यया देवै स्तुतिभिर्दयान्तिमागन् ।
 हरिर्देवै मवेन्मत्र तदेव न्यमर्त्यनाम् ॥ ७ ॥
 इति देवैर्दृष्टो देवो वरमेत तु दत्तवान् ।
 ततस्तमर्चयेद्भक्त्या त्रिनयश्रीनिर्दृष्टये ॥ ८ ॥
 पर्वतावृत्तिके वाऽपि श्रीप्रतिष्ठितऋषि वा ।
 नारासिह प्रसुर्वात दयनालैर्न मानत ॥ ९ ॥
 सिंहासने मुरासीन श्रीभूमिसहित हरिम् ।
 श्वेतगणं हरिं तुर्याच्छिष्यं कनकमणिभाम् ॥ १० ॥
 मेदिना दयामगणं च सर्वाभरणभूषिताम् ।
 नारासिह चतुर्गाहुं ब्रह्मचक्रधर परम् ॥ ११ ॥
 सत्य दानकर तुर्याद्वाममुख्यतिष्ठितम् ।
 अथवा वामपाद तु प्रसार्यग्रासनान्ध ॥ १२ ॥
 दक्षिण पादमाहुर्न्यस्य न्यस्य सिंहासनोर्ध्वेन ।
 हस्तं च दक्षिणं चालौ दक्षिणे सप्रमाय च ॥ १३ ॥
 सन्यस्य वाम वामोरो सन्यन्वासीनमेव वा ।
 पादो द्वौ च रामाहुर्न्यस्य न्यस्य सिंहासनोर्ध्वेन ॥ १४ ॥
 प्रसार्य हस्तो द्वौ तान्बोस्तयोरुष्णे निधाय च ।
 ध्वजेण चोत्तमाभ्य चामीन वाऽथ कारयेत् ॥ १५ ॥
 भृगुपुण्यो च पूनार्थं पूनस्त्वानमाश्रितो ।
 भृगुश्च रक्तवर्णाभि श्वेताम् पुण्य उच्यते ॥ १६ ॥
 ब्रह्मेणापि वन्दन्तो दक्षिणोत्तरयो व्रमात् ।
 चतुर्भुजसमायुक्त नम्रतालव्रजेण वै ॥ १७ ॥

तत्तद्वर्णसमायुक्तं तत्तच्चिह्नयुतं तथा ।
 बाहनं सामवेदं च प्रमुखे संप्रवक्ष्येत् ॥ १८ ॥
 सामं श्यामनिभं कुर्यात्सर्वाभरणभूषितम् ।
 भृतीशं नाम गन्धर्वं शेषकृत्स्यान्माश्रितम् ॥ १९ ॥
 कारयेद्रक्तवर्णं सर्वाभरणभूषितम् ।
 श्रीभूमिभ्यां युतं वाऽपि विना वा कारयेद्वरम् ॥ २० ॥
 स्थितं वाऽपि समासीनं नारसिंहं समर्चयेत् ।
 एव गिरिजं उद्दिष्टं स्थूणजसंप्रवक्ष्यते ॥ २१ ॥
 ततः काले प्रयाते तु हिरण्यारव्योऽमुरं पुरा ।
 निर्देवत्यवरादेव हिरण्यारव्यस्तु दानव ॥ २२ ॥
 देवान्पुनीन्मुप्याश्रयं सदा सर्वानपीडयेत् ।
 तदैत्यस्य वधं कर्तुं क्रोधाविष्टो गृह्यते ॥ २३ ॥
 स्थूणान्तरमविष्टस्तन्नारसिंहवपुर्बभूव ।
 स्थूणजं नारसिंहं च स्थापयेज्जयसिद्धये ॥ २४ ॥
 सर्वभीत्यशुमानां च रोगाणां नाशनाय च ।
 महाप्रभविमाने वा स्वस्तिके भद्रकेऽथवा ॥ २५ ॥
 दशतालैर्मानेन समासीनं च कारयेत् ।
 वामपादं समाकुञ्च्य दक्षिणं सप्रसार्य च ॥ २६ ॥
 चतुर्भुजधरं देवं शङ्खचक्रधरं वरम् ।
 दस्तं तु दक्षिणं पूर्वं कुर्याद्दानकरं तथा ॥ २७ ॥
 वामहस्तं प्रसार्यैव तदूरीं च सुसन्वसेत् ।
 सदास्कन्दनसयुक्तं तीक्ष्णदण्डं गयानकम् ॥ २८ ॥

अह्नुन्देन्नुधपये सर्गभरणमृषितम् ।
 भिहामने गमासीन्मुषमानममायुते ॥ २९ ॥
 त्रैधना कोपशान्यं यन्मन्त्रं ना चतुर्भुजा ।
 कुर्यान्नमार्जनालेन प्रात्रलीढ्य मुष्मिनो ॥ ३० ॥
 कुण्डिलमक्षमात्ता च धरन् च पितामहम् ।
 मृग च परशु पाणो धरन् अङ्गर तय ॥ ३१ ॥
 वक्षिणोत्तरयोर्द्धा च कारयेत् विधानतः ।
 यत्तर्था समाप्त्यानो पूजको तु रागाचरेत् ॥ ३२ ॥
 महाद वक्षिणे कुर्यात्प्राज्ञलीढ्य मुष्मितम् ।
 उत्तरे लोम्पालाश्च भिषो देवप्रणामकान् ॥ ३३ ॥
 नारसिंहमिदं त्वं पश्चात्स्थापनमुच्यते ।
 यद्यद् धूमस्य रूपं तु तत्तद्रूपं तु कोतुम् ॥ ३४ ॥
 सर्वं कृत्वा विधानेन प्रतिष्ठा सम्यगाचरेत् ।
 नारसिंहप्रतिष्ठायाश्चानाहवनायक ॥ ३५ ॥
 दौल तव प्रशम्य मूर्त्यावाहनमानरेत् ।
 नारसिं तपोनाथ हरि त्रिष्णु महाशरम् ॥ ३६ ॥
 भक्तजलमलित्युक्तं नारसिं समाह्वयेत् ।
 श्रिय महा च पूर्वोक्तं भृगुपुण्यो तत्रैव च ॥ ३७ ॥
 तद्देशानौ समागच्छ धात्रादीन् द्वारपालकान् ।
 सम शान्तं मुष चेति गुरु सर्वमुदारधी ॥ ३८ ॥
 भूतेषु दिव्यराजा विष्णुभक्त महाशरम् ।
 इत्येवमुक्त्वा चाराह निम्ण्याज्याहुतीर्यचेत् ॥ ३९ ॥

यो वा ग्रीसिह इत्युत्तया शतमष्टाधिक यजेत् ।
 अर्चन च तथा मन्त्रैश्शेष पूर्ववदाचरेत् ॥ ४० ॥
 नारसिंहो हरिर्यस्माप्तिष्ठामर्चनादिकम् ।
 कृपन चोत्सव चापि सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥ ४१ ॥
 वैरोचनमुतोऽस्युग्रो बली च बलिना वर ।
 सर्वान्देयाश्च जित्वैत्र देवलोकमुपानजत् ॥ ४२ ॥
 देवानिन्द्रादिकाश्चेत्र निर्वायानकरोद्धत् ।
 तद्ब्रह्मपापहारार्थं जज्ञोऽय कश्यपस्य तु ॥ ४३ ॥
 हरिर्वामिनरूपेण छत्री दण्डी च वेदवित् ।
 धर्ममले महायज्ञे बलेर्वैरोचनस्य वै ॥ ४४ ॥
 तद्यागशाला समाप्य बहुरूपमुरेश्वर ।
 कु देहि त्रिपदं महामित्युक्तया तमयाचत ॥ ४५ ॥
 बलिश्च तस्मै त्रिपदं प्रादातोयेन वै तत ।
 हस्ते तोये पतत्याशु भद्ररूपमवाप्य त ॥ ४६ ॥
 त्रिलोकं त्रिपदन्यासात्सर्वलोकानुपादधे ।
 देवेस्त्रिविक्रम रूप सर्वलोकेषु सदधे ॥ ४७ ॥
 त्रिविक्रमसिधा प्रोक्तं प्रथमश्च द्वितीयक ।
 तृतीयश्चेति तद्रूपं यथेष्टं करयेद्बुध ॥ ४८ ॥
 सोमच्छन्दविमाने वा दीर्घशालाविमानके ।
 कूटे वा गोपुराकारे स्थापनं सग्यगाचरेत् ॥ ४९ ॥
 दशतालैर्मानेन चाष्टहस्तसमन्वितम् ।
 चतुर्भुजं वा देवेशं श्यामलाङ्गं च करयेत् ॥ ५० ॥

गन्धानासिगन्धीश्च शर शङ्ख च शार्ङ्गम् ।
 हस्तेर्धारयमाण तु महारूपपर हरिम् ॥ ५१ ॥
 वामपाद प्रसार्यैव दक्षिणेन च सुस्थितम् ।
 सर्वाभरणसयुक्त हर्षवेगसमन्विनम् ॥ ५२ ॥
 एवमष्टभुज कुर्यादथ वक्ष्ये चतुर्भुजम् ।
 चतुर्भुज वा हस्ताभ्या शङ्खचक्रधर परम् ॥ ५३ ॥
 हस्त दक्षिणमादानपर चान्य प्रसारितम् ।
 स्थित च दक्षिण पाद वाममूर्ध्वे प्रसारितम् ॥ ५४ ॥
 तत्प्रसारितपादोर्ध्वे हस्त सम्यक्प्रसारितम् ।
 इन्द्र उग्रधर सम्यगाकाशे तु प्रसृत्ययेत् ॥ ५५ ॥
 पार्श्वयोश्च यम चापि वरुण पूजको तथा ।
 जानुमात्रोद्धृते पादे प्रथमस्तम्भिधीयते ॥ ५६ ॥
 नाभिमात्रोद्धृते पादे द्वितीय परिचक्षते ।
 पादे ख्यातमाने तु तृतीय तु त्रिविक्रमम् ॥ ५७ ॥
 उक्तेऽप्येतेषु रूपेषु रूपमिष्ट प्रकल्पयेत् ।
 त्रिविक्रमस्य त्र्यङ्गणमूर्ध्वपाद प्रगृह्य च ॥ ५८ ॥
 प्रक्षालनपर कुर्यात् स्रोतोभङ्गा विहायसि ।
 प्राञ्जलीकृतहस्त च नामेरूर्ध्वशरीरगम् ॥ ५९ ॥
 तस्य पादोर्ध्वत कुर्यात्सुचि भ्रममाणकम् ।
 स्थितपाद तु वामे च शुक्र विघ्नकर तथा ॥ ६० ॥
 तदूर्ध्वे गरुड कुर्याच्छुक्र मुष्टिप्रहारकम् ।
 दक्षिणे तु स्थित कुर्याद्विद्वद्रूप तु वामनम् ॥ ६१ ॥

छत्रदण्डधरं पुष्पं शिखाकौपीनवाससम् ।
 पार्श्वे बलिं च दातारमञ्जलिभ्यां घटोदकम् ॥ ६२ ॥
 सर्वाभरणसंयुक्तं हर्षयुक्तं समाचरेत् ।
 नीलाभं जाम्बवन्तं च कारयेद्धानराकृतिम् ॥ ६३ ॥
 इन्द्रं श्यामनिभं कुर्याद्यममञ्जनसन्निभम् ।
 यरुणं श्यामवर्णं तमादित्यं चामिसन्निभम् ॥ ६४ ॥
 श्वेतं निशाकरं कुर्याद्ब्रह्माणं पीतवर्णकम् ।
 गङ्गां तु श्वेतवर्णाभां नमुचि श्याममाचरेत् ॥ ६५ ॥
 शुक्रं शुक्लनिभं कुर्याद्भरुडं पद्मवर्णकम् ।
 वामनं च तथा श्यामं बलिं कनकसन्निभम् ॥ ६६ ॥
 एषं त्रिविधरूपं तु स्येच्छया कारयेद्बुधः ।
 त्रिविक्रमप्रतिष्ठायामन्याहार्याभिकुण्डके ॥ ६७ ॥
 हौत्रं प्रशंस्य तत्काले भूर्त्यावाहनमाचरेत् ।
 त्रिविक्रम त्रिलोकेशं विष्णुं सर्वधरं स्थिति ॥ ६८ ॥
 वैकुण्ठं चेति चावाह्यं निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ।
 वामनं वरदं विष्णुं काश्यप चादितिप्रियम् ॥ ६९ ॥
 अन्येषामपि देवानां तन्मूर्त्यावाहने चरेत् ।
 तथाऽऽकाशस्यदेवानां तत्तद्देवाननुस्मरन् ॥ ७० ॥
 तत्तद्देशे तथा पीठे तदुद्दिश्य समर्चयेत् ।
 यो वा तिमूर्तिरित्युक्त्वा शतमष्टाधिकं यजेत् ॥ ७१ ॥
 स्थापनादीनि सर्वाणि त्रिण्यसूतेन कारयेत् ।
 अनुक्तमत्र सर्वं तु पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ७२ ॥

प्रतिष्ठामर्चनादीनि स्मरन् चोत्सव तथा ।

कारयेद्भक्तित्त सः हरेरग्नेऽग्निमस्य तु ॥ ७३ ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे नारसिंहत्रिविक्रम-

प्रतिष्ठाविधिर्नामोऽष्टमोऽध्यायः ॥

पष्ठितमोऽध्यायः ॥

तत कलेऽप्यतीते तु भूमिर्भारगपीडिता ।

दुरात्मभिश्च बहुभी राजभिर्घरणीश्वरैः ॥ १ ॥

तद्वधाय कृतोद्योगो जमदग्निमुतो हरि ।

भूत्वाऽवतीर्णो लोकेऽसिन् भारनिर्हरणाय वै ॥ २ ॥

परशु च गृहीत्वैव नृपान् सर्वान् प्रगृह्य च ।

जघान किल सर्वैश्च रामो भीमपरश्वरम् ॥ ३ ॥

देव परशुराम त स्थापयेच्छत्रुनाशनम् ।

मालाकारविमाने वाऽप्यङ्गनाकृतिकेऽपि वा ॥ ४ ॥

दशतल्लिने त राम भुजद्वयसमायुतम् ।

दक्षिणे परशु हस्ते वाममुद्देश्यक तथा ॥ ५ ॥

रत्तचूर्णं प्रकुर्वन्त जटामुटमृषितम् ।

नीलाम्बरधर देवमेकवीरक्रमेण च ॥ ६ ॥

आसीन वा स्थित वाऽपि कारयेत् विधानतः ।

तद्रूप फौलुकं तुर्यादपि तत्परितो लिपेत् ॥ ७ ॥

अन्वाहार्थं प्रधानाग्रो तन्मूर्त्यावहनं चरेत् ।
 राम ऋषिपुत्र चेति विष्णु परशुपाणिनम् ॥ ८ ॥
 इत्येवमुक्त्वा चावाप्त निरूप्याज्याहुतीर्थजेत् ।
 विष्णुर्वेरिष्ठ इत्युक्त्वा सप्तत्येकोत्तरं यजेत् ॥ ९ ॥
 शिष्टानि सर्वकर्माणि पूर्ववत्सर्गमाचरेत् ।
 प्रतिष्ठानर्चनहरीनि स्नपनं चोत्सवं तथा ॥ १० ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वमन्यच्च कारयेत् ।
 ज्येष्ठा प्रादुर्भाषेण रामादिषु च पञ्चसु ॥ ११ ॥
 सभ्याभिं पौण्डरीकाभिं त्रिनाऽन्याश्चतुरं क्रमात् ।
 अग्नीनाहवनीयादीन् कल्पयेदिति केचन ॥ १२ ॥
 राक्षसैर्बहुभिर्मुक्त्यै शयणादिमहाबलैः ।
 देवाः समीडितास्सर्वे मुनयश्चास्त्रिभुवना ॥ १३ ॥
 त्रिदिवैर्मुनिभिस्सर्वैः सत्सुतो हरिरन्यथा ।
 तद्वधाय कृतोद्योगो मानुष रूपमास्थितः ॥ १४ ॥
 दशरथस्य सुतो भूत्वा सोऽवधीतोस्तु राक्षसान् ।
 हत्वा दाशरथी रामस्सर्गलोक्रमयालयत् ॥ १५ ॥
 जालये मण्डपे वाऽपि कूटे वाऽपि तथैव च ।
 देव राम च रमार्थं स्थाप्येच्च विमानतः ॥ १६ ॥
 सार्धाष्टतालमानेन स्फुराम प्रकल्पयेत् ।
 द्विभुजं श्यामवर्णं च त्रिभङ्गं च सुस्थितम् ॥ १७ ॥
 शरं दक्षिणहस्तेन चापं वामेन धारिणम् ।
 सर्वांगरत्नसयुक्तं किरीटमकुटान्वितम् ॥ १८ ॥

पीतवर्णां तथा चैव मर्गभरणभूषिताम् ।
 पद्म वागेन हस्तेन गृहीत्वा दक्षिण करम् ॥ १९ ॥
 प्रमार्थ्य च स्थिता देवीं सीता दक्षिणतन्मया ।
 वामे च लक्ष्मण तुर्यादृष्टनालेन मानन ॥ २० ॥
 शरयेत्त शर चाप धारयन्त स्थित तया ।
 सर्वाभरणसयुक्तं स्वमवर्णं च लक्ष्मणम् ॥ २१ ॥
 पिङ्गलाभं हनूमन्तं विज्ञापनपरं कपिम् ।
 दक्षिणेन करेणास्य पश्चादन्येन बाससम् ॥ २२ ॥
 उत्तमध्वेऽयुष्मन्तं दीनमूर्ध्वानिनं स्थितम् ।
 दक्षिणे कपिरानं वा कृत्वा तद्रूपमर्चयेत् ॥ २३ ॥
 गवः सायुधभार्गं तु बन्धयेत्तल निरायुधम् ।
 सिंहासने सुखासीनं देव देवीं यथाविधि ॥ २४ ॥
 वामतो लक्ष्मणं तुर्यात्पार्श्वलीकृत्य सुस्थितम् ।
 दक्षिणे कपिरानं च मार्ताण्डाभं च सुस्थितम् ॥ २५ ॥
 स्थितं च कौतुकं तुर्यादासीनं वाऽपि शरयेत् ।
 सायुधे सायुधे तद्वत्कौतुकं च समाचरेत् ॥ २६ ॥
 अतः परं प्रपूज्यामि स्थापनारम्भमुत्तमम् ।
 एकस्मिन् काञ्चने कुम्भे त्रयाणां ध्यानमाचरेत् ॥ २७ ॥
 तस्य देवस्य देव्याश्च शयनं त्वेकमुच्यते ।
 तद्वेद्या लक्ष्मणस्यापि शयनं तु पृथग्भवेत् ॥ २८ ॥
 दक्षिणाग्रो प्रथमो ॥ होतृशसनमाचरेत् ।
 राम दाशरथिं विष्णुं काकुत्स्थमिति चाह्वयेत् ॥ २९ ॥

रामानुजं च सौमित्रिं लक्ष्मणं लक्ष्मीवर्धनम् ।
 सीतामयोनिजां चेति लक्ष्मीं वेदेहीमित्यपि ॥ ३० ॥
 कपिराजं हनूमन्तं शब्दराशिं महामतिम् ।
 इत्यावाह विधानेन निरूप्याज्याहुतीर्यजेत् ॥ ३१ ॥
 रायामीशेति मन्त्रेण शतमष्टोत्तरं यजेत् ।
 शेषाणि सर्वकार्याणि पूर्ववत्कारयेद्बुधः ॥ ३२ ॥
 हरिरिव भवेद्रामस्तत्साम्यं हरेरिव ।
 प्रतिष्ठामर्चनार्थीनि स्नपनं चोत्सवं तथा ॥ ३३ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वमन्यं च कारयेत् ।
 एतस्य पौण्डरीकानि सभ्याग्निं च विना क्रमात् ॥ ३४ ॥
 अभीनाहवनीयादीन् कल्पयेदिति केचन ।
 मधुमासे च नक्षत्रे पूर्वपक्षे पुनर्वसौ ॥ ३५ ॥
 मध्यह्ने कर्कटे लग्ने जातो रामः स्वयं हरिः ।
 सा जयन्तीति विख्याता तस्यां रागस्य भक्तितः ॥ ३६ ॥
 सीतालक्ष्मणसंयुक्तं सर्वालङ्कारसयुतम् ।
 यानमारोप्य तद्रूपं कारयेत् प्रदक्षिणम् ॥ ३७ ॥
 देवाल्यं प्रविश्यैव स्थापयित्वा सहैव तान् ।
 महाहविः प्रभूतं वा देवेशाय निवेदयेत् ॥ ३८ ॥
 रामस्य देववच्चैव राजवच्च तथैव च ।
 उपचारान् विशेषेण कारयेदिति श्रमनम् ॥ ३९ ॥
 सीताया लक्ष्मणस्यापि पृथक् स्थात्स्थापना यदि ।
 सीतायाश्च प्रतिष्ठायां लक्ष्मीवत्सर्वमाचरेत् ॥ ४० ॥

न मन्त्रस्य प्रतिष्ठाया गन्तव्यमाचरेत् ।

निर्ययैव गतोऽन्यथा श्रद्धां शान्ताऽनारता ॥ ४१ ॥

पृथक् प्रतिष्ठा श्रद्धाया पुरं प्रोक्ता नैव च ।

पृथक् प्रतिष्ठा मन्त्राणां ॥ मयं समाचरेत् ॥ ४२ ॥

नानाप्रकारस्य तस्यागो न कर्णश्रद्धायेन ।

हरेरग्राह्यगोऽथ न मन्त्रस्य प्रशान्तिः ॥ ४३ ॥

त्रिनेत्रमत्र कथामि श्रयणे गणयस्य तु ।

प्रादुमुखाश्चैव मन्त्राणां उक्तौ (त्रिनेत्रस्य) मन्त्रम् ॥ ४४ ॥

तत्काले न मण देव पाद (संशान्ते गतम्) ।

हसन्मुख गणयस्य पीयूषं पदाम्बुजौ ॥ ४५ ॥

नित्ये नैमिषिक नाम्ये श्रयणे चोत्सवे तथा ।

शयनं यत्र संप्रोक्तं तत्र त्रिनिश्चयते ॥ ४६ ॥

मूर्तिमन्त्रो त्रिनेत्रस्तु सत्रमन्यमम भवेत् ।

वायोरग्राह्यपिर्मुग्धो हनूमानयश्चतः ॥ ४७ ॥

हनूमन् प्रतिष्ठा तु वायोरिव समाचरेत् ।

तृतीयं राममप्येव यदुश्रेष्ठं महानरम् ॥ ४८ ॥

बलमष्टं त्रिदं सोऽपि दैत्यानां वपुहेतुना ।

भारततरणार्थाय सुरो राममनेन च ॥ ४९ ॥

वृष्णोऽपि वसुदेवस्य सुता मृत्वाऽनार्यं च ।

हत्वा नरकसादीन् सर्गान् लोकानपालयत् ॥ ५० ॥

एव हल्धरं रामं तर्तुं समारसागरम् ।

सोमच्छन्दमिमाने तु हस्तिपृष्ठेऽथवा पुनः ॥ ५१ ॥

एकवेरविधानेन कृष्णस्यार्धासने तु वा ।

दशतालैर्न मानेन श्वेताद्रिस्त्रिखरोपमम् ॥ ५२ ॥

द्विभुज च तथा कुर्यान्मुराल दक्षिणेन तु ।

हल वामेन हस्तेन धारयन्त यथान्तम् ॥ ५३ ॥

कुर्यात्सायुधमेवं तु वक्ष्याम्यथ निरायुधम् ।

प्रसार्थ दक्षिण पाद वाम दुश्चिन्माचरेत् ॥ ५४ ॥

सर्व्य चाभयहस्त तु वाममूरौ समाचरेत् ।

तथैव रेवतीं कुर्यान्नीलोत्पलसमप्रभाम् ॥ ५५ ॥

पद्म दक्षिणहस्तेन गृहीत्वाऽन्य तथैव च ।

जरी विन्यस्य चासीना रेवती च शुभाननाम् ॥ ५६ ॥

सर्वामरणसमुक्तं देव देवीसमन्वितम् ।

एव तु कौतुक कृत्वा स्थापन सम्यगाचरेत् ॥ ५७ ॥

अम्नावाहवर्नीये तु हीमनासनमाचरेत् ।

रामं यदुबर विष्णु हरायुधमिति क्रमात् ॥ ५८ ॥

रेवतीमिन्दिरा चेति लक्ष्मीं रावप्रियामिति ।

आवाहनादि श्रुत्वा ॥ क्षमापेक्षा तु शत यजेत् ॥ ५९ ॥

हरेरश्वत्थवेद्रामस्तस्मात्सर्वं हरेरिव ।

प्रतिष्ठाभर्चनादीनि स्वप्न चोत्पन्न तथा ॥ ६० ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन कारयेदिति शासनम् ।

अस्यापि पौण्डरीकामिं सम्भ्यामि च विना कर्मान् ॥ ६१ ॥

अमीनाहवर्नीयादीन् कारयेदिति केचन-

सर्वकर्म यदीच्छेत्तु कृष्य सम्यक्सनाचरेत् ॥ ६२ ॥

कुम्भाभारविमाने वा कृटे वा गोपुराट्टनौ ।
 नगतालैर्न गानेन कृष्ण सम्यक्समाचरेत् ॥ ६३ ॥
 श्रीधर इयामलाङ्गं च द्विभुज रक्तवासवम् ।
 श्रीढायष्टिधरं कुर्यादक्षिणेनैत्र पाणिना ॥ ६४ ॥
 वाममुत्कीडनं कृत्वा लीलयैव च सुस्थितम् ।
 सर्गाभरणसयुक्तं सुन्दरं सोम्यलोचनम् ॥ ६५ ॥
 रविमणा दक्षिणे देवा सत्यभामा च वामतः ।
 रक्तपीतनिभं देव्यौ कृष्ण पीताम्बराश्रितम् ॥ ६६ ॥
 सर्गाभरणसयुक्तं बाहुमानं कारयेत् ।
 दक्षिणे रविमणा वाऽथ ग्रीष्मं कुर्याच्च वामके ॥ ६७ ॥
 वामपाशे स्थितं कुर्याद्भस्त्रं प्राञ्जलीकृतम् ।
 भ्रुववेरानुरूपेण कौतुकं च समाचरेत् ॥ ६८ ॥
 सिंहासने मुत्वासीनं देवीभ्यां च सहासने ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वं कृष्णस्य चाचरेत् ॥ ६९ ॥
 नवनीतनटं वाऽथ तथा कालियमर्दनम् ।
 पार्श्वमारथिरूपं वा विम्यं सम्यञ्च कारयेत् ॥ ७० ॥
 नृत्यन्तं बालरूपं च सर्वाभरणभूषितम् ।
 तथाऽम्बराच्चलेनैव ग्रन्थियुक्तेन सयुक्तम् ॥ ७१ ॥
 कुञ्चितं दक्षिणं पादं किञ्चिदुद्धृत्य वै पुनः ।
 किञ्चित्कुञ्चितवामेन स्थित्वा नृत्यन्तगेव तम् ॥ ७२ ॥
 अभयं दक्षिणं हस्तं नवनीतयुतं तु वा ।
 वामं प्रसार्य चोत्तमं नवनीतनटं तु वा ॥ ७३ ॥

गोपीं च वामतः कुर्यान्मथ्यन्तीं च महादधि-
कणानां पञ्चसंयुक्तं कालियस्य शिरोपरि ॥ ७४ ॥

नृत्यरूपं तथा कुर्यात्पुच्छं वामकरे धृतम् ।

एकं चाभयहस्तं च सर्वाभरणभूषितम् ॥ ७५ ॥

पादपाशैश्च तथा फलीं नागचूलिकमस्तकाम् ।

माञ्जलीकृत्य तां कुर्याद्विनैवानम्रमूर्धिकाम् ॥ ७६ ॥

पार्श्वं गाण्डीवसहितं शततूणीरसंयुतम् ।

रथस्थितं तथा कुर्यात्किरीटाङ्गदमूषितम् ॥ ७७ ॥

सस्यमारोप्य हस्तं तु वीक्ष्य देवस्य चाननम् ।

इयामवर्णं च तं कुर्यात्केतुवानरभूषितम् ॥ ७८ ॥

रथे मुरलिपाशैश्च तु कृष्णमुद्गदकुन्तलम् ।

शङ्खं वामकरे कुर्यादक्षिणे पाशमेव च ॥ ७९ ॥

फल्लगुनस्य मुखं वीक्ष्य किञ्चित्सस्मितहर्षितः ।

एतद्रूपं च कृत्वा तद्रूपं श्रोतुकं चरेत् ॥ ८० ॥

चतुर्भुजं वा कृत्वा तु स्थापनारम्भमाचरेत् ।

शृङ्गारूपमसंख्यातं संख्यां वक्तुं न क्षमयते ॥ ८१ ॥

स्वेच्छारूपं तु कृत्वा तु तद्रूपे तु समर्चयेत् ।

पौण्डरीके प्रधानाग्नौ दौवज्ञसंनमाचरेत् ॥ ८२ ॥

कृष्णं नारायणं पुष्पं त्रिदशाधिपमित्यपि ।

एवमेव विधानेन कृष्णस्यावाहनं स्मृतम् ॥ ८३ ॥

स्वकिर्णं सुन्दरीं देवीं स्मामिति तथैव च ।

सत्यभामां सतीं चैव सद्यतीं च क्षमामिति ॥ ८४ ॥

इत्येवमुक्त्वा, चानाह निरूप्याज्याहुतीर्यनेत् ।

सत्यम्सत्यस्य द्युत्तवा शतमष्टाधिक यनेत् ॥ ८५ ॥

स्थापनादीनि सर्वाणि पूर्वोक्तेनेन कारयेत् ।

हरि कृष्णो भवेद्यस्मात्तस्मात्सर्ग हररिव ॥ ८६ ॥

प्रतिष्ठात्यर्चनादीनि स्नपन चोत्तर तथा ।

पूर्वोक्तेन विधानेन सर्वमन्य च कारयेत् ॥ ८७ ॥

अस्यापि पौण्डरीकाग्निं सम्याग्निं च विना क्रमात् ।

अग्नीनाहवनीयादीन् कल्पयेदिति केचन ॥ ८८ ॥

श्रावणे मासि तस्मिंश्च कृष्णपक्षं विशेषतः ।

भष्टमी रोहिणीयुक्ता जयन्तीति प्रकीर्तिता ॥ ८९ ॥

तत्र स्नात्वोपनासं च कृत्वा कृष्णं च भक्तितः ।

रविमणीसत्यभामाभ्यामलङ्कारे समासुतम् ॥ ९० ॥

ग्रामप्रदक्षिणं तत्र कारयित्वा यथोचितम् ।

स्नापयित्वा च देवीभ्यामर्चयित्वा यथाक्रमम् ॥ ९१ ॥

महाहवि प्रभूतं वा देवेशाय निवेदयेत् ।

रविमण्याम्सत्यभामायां पृथक् चेतस्याम्न भवेत् ॥ ९२ ॥

हरिर्यथैव कृष्णोऽभूद्रविमणी श्रीस्तथाऽभयत् ।

मही च सत्यभामाभूद्देव्यो देवेन ते ततः ॥ ९३ ॥

पृथक् प्रतिष्ठा श्रीदेव्या यथा प्रोक्ता तथेन च ।

रविमण्याम्यापनाया च सर्वं सम्यक् समाचरेत् ॥ ९४ ॥

महीदेव्या यथा प्रोक्ता म्याम्न तु पृथक् तथा ।

सत्यभामाप्रतिष्ठाया सर्वं पूर्वगताचरेत् ॥ ९५ ॥

अतापि गृहिमन्त्रैस्तु विशेषोऽन्यत्सम भवेत् ।
युगान्तसमये विष्णु कल्की चेन्न भविष्यति ॥ ९६ ॥
सङ्गखेटकहस्तस्तु म्लेच्छादीन् स हनिष्यति ।
सहारात्मा स सर्गाद्य दुर्विनीतान् मदोद्धता ॥ ९७ ॥
पुनरेकार्णव कृत्वा वटपत्रे शयिष्यति ।
स्थापयेत्कल्किन विष्णुमालयादिविधितथा ॥ ९८ ॥
षोण्डरीके प्रथानामो होत्रसन्माचरेत् ।
कल्किन वरहस्य च विष्णु सहारक्षकम् ॥ ९९ ॥
हृत्पद्ममुक्त्वा चावाह्य निरूप्याज्याहुर्वीर्ययेत् ।
धूर्णो यदन्तामित्युक्त्वा शतमष्टाधिकं यनेत् ॥ १०० ॥
प्रतिष्ठासर्चनादीनि पूर्यक्तारवेद्बुध ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिररणे परगुरामादिकल्पयन्त

प्रतिष्ठाविधिर्नाम पष्ठितमोऽध्याय

एकपष्ठितमोऽध्याय

अत एव प्रशस्यामि वामुदेवगिभि परम् ।
वामुदेवो द्विषा मृत मानुष्यो दैविकमिति ॥ १ ॥
मानुष्यमथ वक्ष्यामि दैविकं तदनन्तरम् ।
मानुष्य परमात्मान द्विमुन दहचरित्रम् ॥ २ ॥

श्यामलाङ्ग च तं कुर्यात्सर्गाभरणमृपितम् ।
 रक्विमणां श्यामलाङ्गा च रक्तस्रग्वा च दक्षिणे ॥ ३ ॥
 पद्म धृत्या करे वामे प्रमार्त्येन स्थिता शुभाम् ।
 दक्षिणे वलभद्र तु हल मुसलमायुधम् ॥ ४ ॥
 सर्गाभरणसयुक्तं श्वेत नीलाम्बरानृतम् ।
 तस्य दक्षिणपार्श्वे तु प्रद्युम्न रक्तमन्त्रिभम् ॥ ५ ॥
 पीतकौशेयस्रस्रं किरीटं दिव्यभूषणम् ।
 असि दीर्घशुरीयुक्तं वामकन्धपरलम्बितम् ॥ ६ ॥
 वामपार्श्वेऽनिरुद्धं च प्रशालामिसमप्रभम् ।
 पुष्पाभ्यरधरं कुर्यात्कटकं स्वर्णमायतम् ॥ ७ ॥
 पार्श्वे साम्यं च कृत्वेव नीलाम्बुदसमप्रभम् ।
 श्वेताभ्यरधरं कुर्याद्विण्टद्गानकरं तथा ॥ ८ ॥
 ब्रह्माणं दक्षिणे कुर्याच्चतुर्भुजसमन्वितम् ।
 पूर्वोत्तेनेव कृत्वा तु दशतालैर्न मानत ॥ ९ ॥
 गरुडं चोपरि कुर्यान्नरतालैर्न मानत ।
 तद्रूपं कौतुकं कुर्यात्सर्गेण च तथैव च ॥ १० ॥
 मध्ये चतुर्भुजं विष्णुमेव कौतुकमेव वा ।
 एव वै मानुषं रूपं गोपुरे दीर्घशालके ॥ ११ ॥
 देविकं वानुदेवं च प्रपश्यामि यथाक्रमम् ।
 सेमच्छन्दविमाने वा ब्रह्मरुचेऽथवा पुन ॥ १२ ॥
 चतुर्भुजधरं देवं शङ्खचक्रधरं परम् ।
 अभयं दक्षिणे हस्ते वामं कन्धपरलम्बितम् ॥ १३ ॥

किरीटादिविभूषाङ्गं भूषणैरपि भूषितम् ।
 रक्ताम्बरधरं देवं दशतालैर्न मानतः ॥ १४ ॥
 श्रीभूम्यौ पार्श्वयोर्देव्यौ पूर्ववत्कारयेद्बुधः ।
 पूर्वोक्तान् बलभद्रादीन् सायुधान् वा निरायुधान् ॥ १५ ॥
 तपद्देव्या समायुक्तान् विना वा सम्यगाचरेत् ।
 रेवती दक्षिणे कुर्यात् चलभद्रस्य पार्श्वतः ॥ १६ ॥
 रोहिणी नीलवर्णां च प्रद्युम्नस्यैव पार्श्वतः ।
 अनिरुद्धस्य पार्श्वे तु रामां श्यामां तथैव च ॥ १७ ॥
 तस्य साम्बस्य पार्श्वे तु पीतामिन्दुकरीमपि ।
 गृहीत्वा पुष्पमेकेन हस्तमन्यं प्रसार्य च ॥ १८ ॥
 किरीटामरैर्युक्ता देवीस्सर्वाश्च कारयेत् ।
 रुक्मिणीं नीलवर्णां च प्रद्युम्नं चैव पार्श्वतः ॥ १९ ॥
 अनिरुद्धस्यैव पार्श्वे रामश्चापि तथैव च ।
 तस्य रामस्य पार्श्वे तु देवान् सर्वाश्च कारयेत् ॥ २० ॥
 एवं दैविकमार्गे तु स्थापनारम्भमाचरेत् ।
 पूर्ववत्सर्वहोमेषु जुहुयाच्च विधानतः ॥ २१ ॥
 ब्रह्मणः पौण्डरीकाग्निं गरुडस्वाहवनीयकम् ।
 सम्ये विष्णुं समुद्दिश्य हीत्रशसनमाचरेत् ॥ २२ ॥
 वासुदेवं यदुवरं विष्णुं च पुरुषोत्तमम् ।
 रुक्मिणीं मुन्दरीं देवीं रामामिति समाह्वयेत् ॥ २३ ॥
 रामं यदुवरं घीरं हलायुधमिति क्रमान् ।
 प्रद्युम्नं च सुरक्षाक्षं मन्त्रराशिं महानलम् ॥ २४ ॥

अनिरुद्ध महान्त च वैराग्यमिति च क्रमात् ।

सन्तेजोमय चैवमनिरुद्ध समाह्वयेत् ॥ २५ ॥

साम्ब सर्वमुरा चेति समुद्र सागर तथा ।

रक्षाण गरुड चेति नाम्ना पूर्ववदाह्वयेत् ॥ २६ ॥

एष मानुषके प्रोक्त देविके तु प्रसृत्यते ।

विष्ण्वादिमूर्तिभिर्विष्णो श्रियो महास्ववैर च ॥ २७ ॥

पूर्वबह्वल्भद्रादिदेवताना विशेषत ।

निर्वापादीनि वृत्तैर पूर्वबज्जुडुयाद्बुध ॥ २८ ॥

विशेष चाल वक्ष्यामि शृणुध मुनिसत्तमा ।

सभ्ये च वैष्णव सूक्त सर्वहोमे च पौरुषम् ॥ २९ ॥

दक्षिणे त्रिण्यसूक्त च गार्हपत्ये तथैव च ।

एकाक्षरादिक सर्वं त्वाग्रसव्ये तथैव च ॥ ३० ॥

गायत्रा वैष्णवा सम्यग् ब्रह्महोमे तथैव च ।

ब्राह्म गारुडहोम च गारुड च तथा यजेत् ॥ ३१ ॥

तत्तद्धोमे तत्तन्मन्त्रैरेकविंशतिक तथा ।

तद्देवीमन्त्रसंयुक्त यजद्देव विशेषत ॥ ३२ ॥

कलशे स्नापन कुर्यात्तत्तद्धोमसमीपत ।

मध्ये दक्षिणपाद्य तु क्रमादेव समाचरेत् ॥ ३३ ॥

एष एव विशेष स्यात्सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥

इति श्रीवैष्णवसे अतिप्रोक्ते समुत्तर्चनाधिकरणे देविकमानुष्य-

वाप्तुदेवप्रतिष्ठाविधिर्नामैकपटितमोऽध्याय ॥

द्विपष्टितमोऽध्यायः

—००६३०—

अतः परं प्रक्ष्यामि चादिमूर्तिविधिक्रमम् ।
कुम्भाकारे त्रिकूटे वा नन्द्यावर्तेऽथवा पुनः ॥ १ ॥
अनन्तोत्सङ्ग आसीनः प्रबालाग्निसमप्रभम् ।
बेरायाम त्रिधा कृत्वा तत्रैकं पीठमाचरेत् ॥ २ ॥
अनन्तस्य तु सप्रोक्तास्तप्तं पञ्च फणास्तु वा ।
अङ्गोपरि फणा कृत्वा ऊर्ध्वं सञ्छादका क्रमात् ॥ ३ ॥
त्रिवृते सर्पदेहोर्ध्वं समासीनः हारं परम् ।
वामपादं समातुञ्ज्य दक्षिणं सप्रसार्य च ॥ ४ ॥
शङ्खचक्रधरं कुर्यात्सर्वाभरणभूषितम् ।
सर्पदेहोर्ध्वतः पाणिं दक्षिणं सन्यसेत्तथा ॥ ५ ॥
वामं च कुञ्चितं जानुं न्यसेत्सम्यक्प्रसारितम् ।
विधिनैव समासीनमादिमूर्तिं तु कारयेत् ॥ ६ ॥
भृगुपुण्यौ तथा कुर्यात्पूजकौ स्थानमाश्रितौ ।
एव योगासनं प्रोक्तं वक्ष्यतेऽद्य सुखासनम् ॥ ७ ॥
वामहस्तं तथा वामे जानौ सम्यक्प्रसार्य च ।
हस्तं च दक्षिणं जानौ विन्यसेद्दक्षिणे क्रमात् ॥ ८ ॥
सिंहासने सुखासीनः श्रीभूम्यावपि कारयेत् ।
पूर्वोत्तैर्लक्ष्मणैर्युक्तं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ९ ॥
नारसिंहवराहौ द्वौ पूजकौ तु समाचरेत् ।
नवतालक्रमेणैव तत्तद्रूपं प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥

- १४ भारद्वाजानाम्—यार्षेय —आङ्गिरसगार्हस्पत्यभारद्वाजेति ।
 १५ रोक्षायाम् — पञ्चार्षेय — आङ्गिरसगार्हस्पत्यभारद्वाजयान्द्वन्द्वमातन
 चसेति ।
 १६ गार्गाणाम्—यार्षेय —आङ्गिरसत्रेन्य 'गाम्भ्येति ।
 १७ निष्पुष्टद्वानाम्—यार्षेय —आङ्गिरसपोरुत्सं'वासदस्यजेति ।
 १८ 'कण्वानाम्—यार्षेय —आङ्गिरसानमीढकण्वेति ।
 १९ हारीतानाम्—यार्षेय —आङ्गिरसाम्बरीपयोवनाद्रेति ।
 २० साङ्गत्यानाम्—यार्षेय —आङ्गिरसगोहसतसाङ्गत्येति ।
 २१ राथीतराणाम्—यार्षेय —आङ्गिरसवेरूपराथीतरेति ।
 २२ मुद्गलानाम्—यार्षेय —आङ्गिरसभार्म्यश्मोद्गल्येति ।
 २३ अत्रेयाणाम्—यार्षेय —आत्रेयार्चनानसद्यान्धवेति ।
 २४ गाविष्टराणाम्—यार्षेय —आत्रेयार्चनानसगानिष्टरेति ।
 २५ 'वाङ्मुतकानाम्—यार्षेय —आत्रेयार्चनानसवाङ्मुतकेति ।
 २६ पोर्यातिथीनाम्—यार्षेय —आत्रेयार्चनानसपोर्यातिथेति ।
 २७ काश्यपानाम्—यार्षेय —काश्यपावत्सारनेधुवेति ।
 २८ रेफाणाम्—यार्षेय —काश्यपावत्सारनेधुवेति ।
 २९ द्वाण्डिल्यानाम्—यार्षेय —काश्यपावत्सारद्वाण्डिल्येति, काश्यपावत्सारा
 सितेति वा, काश्यपावत्सारदेवलेति वा, द्वाण्डिल्यावत्सारदेवलेति वा,
 द्वाण्डिल्यासितदेवलेति वा ।
 ३० लोणाश्विकद्वयपानाम्—यार्षेय । ते तु अहर्वासिष्ठा नसकाश्यपा ।
 तेषा—चरश्यपाव सारवासिष्ठेति ।

१ गार्गेति—पा

२ वासदस्येति—पा

३ कण्वानाम्—पा

४ वाङ्मुतकानाम्—पा

वाङ्मुतकानाम्—पा

वाङ्मुतकानाम्—पा

३१. वासिष्ठानाम्—एकार्षेयः—वासिष्ठेति ।
 ३२. वासिष्ठकौण्डिन्यानाम्—आर्षेयः—वासिष्ठमैत्रावरुणकौण्डिन्येति ।
 ३३. औपमन्यवानाम्—आर्षेयः—वासिष्ठेन्द्रमदामरद्वस्येति ।
 ३४. 'वासिष्ठानाम्—आर्षेयः—वासिष्ठशाक्तचपाराशर्येति ।
 ३५. विश्वामित्रकौशिकानाम्—आर्षेयः—विश्वामित्राष्टकलेहितेति ।
 ३६. (औदलानाम्)—आर्षेयः—विश्वामित्रदेवरातौदलेति ।
 ३७. रैवणानाम्—आर्षेयः—विश्वामित्ररौतेष्वरैवणेति ।
 ३८. विश्वामित्रदैवश्रवसानाम्—आर्षेयः—विश्वामित्रदैवश्रवसदैवरासेति ।
 ३९. आज्ञानाम्—आर्षेयः—विश्वामित्रमाधुच्छन्दसाजेति ।
 ४०. स्वातानाम्—आर्षेयः—विश्वामित्रकात्याक्षीलेति ।
 ४१. अयमर्पणकौशिकानाम्—आर्षेयः—विश्वामित्रायमर्पणकौशिकेति ।
 ४२. इन्द्रकौशिकानाम्—आर्षेयः—विश्वामित्रेन्द्रकौशिकेति ।
 ४३. पौराणाम्—द्वयार्षेयः—विश्वामित्रपौराणेति ।
 ४४. अगस्त्यानाम् (इभवादानाम्)—आर्षेयः—अगस्त्यदार्ढ्यच्युतेभवाहेति ।
 ४५. सम्भवादानाम्—आर्षेयः—अगस्त्यदार्ढ्यच्युतसम्भवाहेति ।
 ४६. यज्ञवादानाम्—आर्षेयः—अगस्त्यदार्ढ्यच्युतयज्ञवाहेति ।
 ४७. सोमवादानाम्—आर्षेयः—अगस्त्यदार्ढ्यच्युतसोमवाहेति । होता वदेत् ।
 क्षत्रियाणां चैतदेकेषां आर्षेयः प्रवरः । मानवैलौक्यवसेति । वैश्यानां ॥
 वैके आर्षेयाः—मालन्दनवास्तपिमांकीलेति वा, अन्येषां क्षत्रियाणां वैश्यानां ।
 पुरोहितप्रवरो भवति ।

इति श्रीवैश्वानसे अत्रिगोक्ते सम्पूर्तार्चनाधिकरणे गौतमप्रवरविधिर्नाम

लिपिष्टितमोऽध्यायः ॥

चतुष्पष्टितमोऽध्यायः

अतः परं प्रपूजयामि ह्यभिषेकविधिं परम् ।

विष्णोर्नारायणस्यैव देवदेवस्य शार्ङ्गिण्य ॥ १ ॥

कृत्वा महाभिषेकं तु सागरान्ता महीमिमाम् ।

प्राप्नुवन्ति हि राजानस्सकल चायुषं वरम् ॥ २ ॥

इन्द्रादिलोकपालश्च देवाश्चानेन कर्मणा ।

प्राप्तास्ते लोकपालश्च हरैरेव प्रसादन ॥ ३ ॥

पृथुश्च जनकश्चैव मान्धाता नृपतिस्तथा ।

कृत्वा महाभिषेकं तु दीर्घकालमिमां महीम् ॥ ४ ॥

पालयामासुरखिला प्रेत्य सिद्धिं परां गता ।

अन्येऽप्यग्निलङ्कामास्तु प्राप्येवायुः परां गतिम् ॥ ५ ॥

तत्सर्वसाधनं कर्म शृणुनैतत्समाहिता ।

अयने चोत्तरे चैनं शुभर्क्षं श्रवणादिके ॥ ६ ॥

शुभमारे तिथौ शुक्ले शिरराशौ समाचरेत् ।

तस्मात्तु दिव्यमात्पूजमङ्गुरानर्पयेत्कमान् ॥ ७ ॥

प्रमुरे चोत्तरे कुर्यात्कृष्टं वाथ प्रपातु वा ।

हस्तेरादित्यसम्याके ऋत्विक्सस्येऽपि वा ॥ ८ ॥

चिन्मणिमिति देवान्न म्यानं तत्तत्तलोच्छ्रयम् ।

पदान्तरं चतुर्गन्धमुत्तमं च यथोचितम् ॥ ९ ॥

तोरणानि चतुर्दिक्षु तल द्युर्वाद्यथाविधि ।
 वितानैश्च समाच्छाद्य स्थूषा वस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ १० ॥
 मुक्तावलिध्वजैः पुष्पैः पल्लवैर्नागवलिभिः ।
 कदलीपूर्णकुम्भाद्यैरङ्कुरैर्दर्भमालया ॥ ११ ॥
 समन्तात्समलङ्कृत्य भक्त्या शक्त्या विशेषतः ।
 लिखेदत्र यथान्यार्य भूमिमण्डलमुत्तमम् ॥ १२ ॥
 तन्मध्ये च महामेहं कल्पयेच्छलक्षय्या मृदा ।
 मृदहातुतिदस्तं तु तस्योत्सेधो विधीयते ॥ १३ ॥
 विष्टम्भं चैकहस्तं तु पूर्वतः श्वेतवर्णकम् ।
 रक्तं दक्षिणतः पीतं पश्चिमे कृष्णमेव च ॥ १४ ॥
 उत्तरे तं तु सर्वत्र रत्नाढ्यं हेमभूषितम् ।
 लिखेत्पूर्ववदायामं दक्षिणे चोत्तरेऽपि च ॥ १५ ॥
 घ्रांसीनद्विविशेषाभ्यै विस्तारः षोडशाङ्गुलः ।
 हिमाद्रिं श्वेतवर्णं च हेमकूटं च पित्रलम् ॥ १६ ॥
 निपथं रक्तवर्णं च क्रमशो दक्षिणे लिखेत् ।
 नीलाद्रिं नीलवर्णं च श्वेतं श्वेतगिरिं तथा ॥ १७ ॥
 शतशृङ्गं च हेमार्धं लिखेत्तस्योत्तरे तथा ।
 धनुर्मिर्दण्येतन्न जम्बूद्वीपमिदं तथा ॥ १८ ॥
 लवणाब्धयपरे तल शाकद्वीपं तु तद्वहिः ।
 ततः क्षीरार्णवस्यान्ते कुशद्वीपमतःपरम् ॥ १९ ॥
 पृथोदधिः श्रीचन्द्रोदधिः दध्यब्धेः शाल्मलिस्तथा ।
 सुरोदधिश्च गोमेघद्वीपश्चक्षुरसोदधिः ॥ २० ॥

पुष्करट्टाप उद्दिष्टं पृथक् श्रीतार्णनाद्धति ।
 लोकालोकमहाभूत्प्रावृतं तु ततो वहि ॥ २१ ॥
 इन्द्रादिलोकपालानां दिक्षु लोकान् क्रमान्यसेत् ।
 पूर्वेष्वरेषु सकल विन्यसेत् यथाविधि ॥ २२ ॥
 वास्तुहोम ततो हुत्वा पूर्वरात्रौ विशेष्ट ।
 सैकते स्थण्डिले चैव लोकपालान् समर्चयेत् ॥ २३ ॥
 आचार्याद्येश्च पूर्वोक्तमिषकं च कारयेत् ।
 वल्लिरामरणाद्येश्च पूजकान् पूजयेत्कृत्वा ॥ २४ ॥
 सन्ध्यायां लोकपालाश्च हविषा दक्षिणादिभिः ।
 यथाशक्ति प्रपूज्यथ तस्य तस्यायुधानपि ॥ २५ ॥
 सौमर्णानेव सन्ध्याच्छक्तिर्भवति चायुधैः ।
 आचार्यं श्रद्धया युक्तो महामेरु समर्चयेत् ॥ २६ ॥
 महामेरु महाभर्ता देवावासस्तथैव च ।
 शैलेन्द्रश्चात तं विद्वाश्चतुर्भूतानामेव वै ॥ २७ ॥
 तस्य मूर्धनि दक्षं प्रादमुक्तां कृत्वा रूपिणम् ।
 आदिवाराहमित्युक्त्वा तथा यज्ञधरं त्विति ॥ २८ ॥
 उर्वसिन्धारणं चेति वदवादमिति क्रमात् ।
 मेरुमध्ये ततः सूयमतः प्राच्यां चतुर्मुखम् ॥ २९ ॥
 उत्तरं भूमिदर्घां च नन्वृशाखां च दक्षिणे ।
 सुखशीतघनच्छायां सङ्कल्प्यैव समर्चयेत् ॥ ३० ॥
 सघोष्यं कोतुकं बद्धा चाधिवास्य यथाविधि ।
 कलशेर्दशभिर्द्वाभ्यां पञ्चगव्यादिपूरितैः ॥ ३१ ॥

अभिषिच्य च देवेश तत्स्थाने स्थापयेत्क्रमात् ।

मेरोस्तु पश्चिमे कुण्डमौषासनविधानतः ॥ ३२ ॥

कृत्वा सत्र निधायामि हुत्वाभारं यथाविधि ।

परिषिच्य जुहोत्याज्यं मन्त्रैरितैस्तुक्रमात् ॥ ३३ ॥

आदिवाराहाय स्वाहा यज्ञेश्वराय स्वाहा उर्वीसन्धारणाय स्वाहा वेदरूपाय स्वाहा विष्णवे स्वाहा पुरुषाय स्वाहा सत्याय स्वाहा अच्युताय स्वाहा अनिरुद्धाय स्वाहा वासुदेवाय स्वाहा सङ्कर्षणाय स्वाहा प्रद्युम्नाय स्वाहा अनिरुद्धाय स्वाहा ब्रह्मणे स्वाहा चतुर्भुजाय स्वाहा हिरण्यगर्भाय स्वाहा प्रजापतये स्वाहा मार्कण्डेयाय स्वाहा महामुनये स्वाहा लोकचक्षुषे स्वाहा सहस्राक्षवे स्वाहा मेदिन्यै स्वाहा उर्व्यै स्वाहा इन्द्राय स्वाहा दधीपतये स्वाहा पुरुहताय स्वाहा पुरन्दराय स्वाहा सहस्राक्षाय स्वाहा प्रेताधिपतये स्वाहा वरुणाय स्वाहा अम्बुनाभाय स्वाहा सोमाय स्वाहा द्विजराजाय स्वाहा अग्नये स्वाहा हव्यमुखाय स्वाहा निर्ऋतये स्वाहा रक्षोधिपतये स्वाहा हेमहृदाय स्वाहा नीलाय स्वाहा श्वेतशैल्यय स्वाहा शतशृङ्गाय स्वाहा महाव्याहृतये स्वाहा गन्धमादनाय स्वाहा जम्बूद्वीपाय स्वाहा खण्डवार्णवाय स्वाहा शाकद्वीपाय स्वाहा क्षीरार्णवाय स्वाहा कुञ्जद्वीपाय स्वाहा अमृतार्णवाय स्वाहा औन्नद्वीपाय स्वाहा दधिमहोदधये स्वाहा शास्मलीद्वीपाय स्वाहा सुरोदधये स्वाहा गोमेधद्वीपाय स्वाहा क्षुरसार्ववाय स्वाहा पुष्करद्वीपाय स्वाहा शीतोदधये स्वाहा लोकलोकाय स्वाहा भूलोकाय स्वाहा भुवर्लोकाय स्वाहा सुवर्लोकाय स्वाहा जनोलोकाय स्वाहा तपोलोकाय स्वाहा सत्यलोकाय स्वाहा ब्रह्मलोकाय स्वाहा वसुलोकाय स्वाहा रुद्रलोकाय स्वाहा आदित्यलोकाय स्वाहा नागलोकाय स्वाहा विष्णुलोकाय स्वाहा अतल्लय स्वाहा सुतल्लय स्वाहा वितल्लय स्वाहा प्रतल्लय स्वाहा धातकीनल्लय स्वाहा विद्रूपतल्लय स्वाहा सम्पुष्पग्रन्थल्लय स्वाहा महातल्लय स्वाहा अनन्ताय स्वाहा दिग्गजेभ्यः स्वाहा कपिलाय स्वाहेति ॥

एव हुत्वा यथान्याय जुहुयात्सारमात्मिकम् ।
 हुत्वा पुरपसूक्तं च त्रिष्णुसूक्तं च वैष्णवम् ॥ ३२ ॥
 अष्टाविंशति हुत्वा तु महान्याह्निसंयुतम् ।
 इन्द्रादिलोम्पालानां द्विजा ह्यम च ह्यते ॥ ३५ ॥
 अष्टौ वा कल्शा ब्राह्मा पोट्यप्रम्भसंयुता ।
 सर्षपधुदकं चैव सर्षपुष्पोदकं तथा ॥ ३६ ॥
 सर्षपलोदकं चैव सर्षधान्योदकं तथा ।
 सर्षतीर्थोदकं चैव सर्षगन्धोदकं तथा ॥ ३७ ॥
 अक्षतोदकमुद्दिष्टं कुशदभादिकं तथा ।
 मेरोरुत्तरपार्थे तु विन्यमेत्कल्शान् नमः ॥ ३८ ॥
 मध्ये मोलिं प्रतिष्ठाप्य धान्यर्षांठे विधानतः ।
 जातरूपमयायेति महुट्टाय तथैव च ॥ ३९ ॥
 गणाधिपत्येयुक्त्वा नन्तायेति च नमः ।
 पुष्पादिगिम्भसमभ्यर्च्य पन्निग्रहविधानतः ॥ ४० ॥
 अष्टभिः कलशैर्मोले सन्धाप्य च विधानतः ।
 अम्यरं छादयेत्तत्र चामरेण राजयत् ॥ ४१ ॥
 अभिषेकान्तं उद्धृत्य त्रयशब्दसमन्ति तम् ।
 कनिकदादिकं जप्त्वा देवपार्थे निधापयेत् ॥ ४२ ॥
 देवदेव च पाद्यायेरर्चयेदष्टभिर्गृहे ।
 पीनाम्बरधरं त्रिष्णुं कोस्तुभोज्ञासितं परम् ॥ ४३ ॥
 श्रीवत्सलक्ष्मणोरम्भं सार्धं देवसमावृतम् ।
 हृदि सञ्चिन्त्य मनसा प्रणमन्तान्मन्त्रयम् ॥ ४४ ॥

यजमानः स्वयं मौलिमुद्धृत्य च समाहितः ।
 आचार्यहस्ते सन्दधाद्देवेशं मनसा स्मरन् ॥ ४५ ॥
 आचार्योऽपि प्रसन्नात्मा ध्यात्वा तं परमं हरिम् ।
 विष्णुसूक्तं च जप्त्वा जपेदेकाक्षरादिकम् ॥ ४६ ॥
 ध्रुवसूक्तं ततो जप्त्वा भूतो भूतेष्विति ब्रुवन् ।
 ध्रुवे वा कौतुकादौ वा मधुटानि यथार्हतः ॥ ४७ ॥
 पूजयेद्देवदेवं तं चत्वारः स्थापकाः क्रमात् ।
 चतुर्दिक्षु जपेयुस्ते तत्र सूक्तं ध्रुवाह्वयम् ॥ ४८ ॥
 पुरुषसूक्तं च जप्त्वा जपेदेकाक्षरादिकम् ।
 विष्णुसूक्तं जपेयुस्ते चतुर्दिक्षु समन्विताः ॥ ४९ ॥
 देवदेवं समभ्यर्च्य पूर्वोक्तेन विधानतः ।
 पापस्य हृत्सरं गौत्र्य यावकं च निवेदयेत् ॥ ५० ॥
 अन्तर्दोमं च हुत्वा तु प्रणामान् पञ्च चाचरेत् ।
 भक्त्या यः कुरुते विष्णोरभिपेकं विधानतः ॥ ५१ ॥
 काम्यं च चक्रवर्तिस्त्वं प्राप्य निष्कण्टकां महीम् ।
 चतुस्तामरपर्यन्तां प्राप्नोत्येव विशेषतः ॥ ५२ ॥
 अर्घ्यान्तं कारयेद्यस्तु भक्त्या च परया युतः ।
 विष्णुलोकं समासाद्य विष्णुवन्नोदते चिरम् ॥ ५३ ॥
 एतेन विधिना विष्णोरालये तस्य सन्निधौ ।
 अभिपेकं वरं राज्ञा कारयेदिति शासनम् ॥ ५४ ॥
 श्रियो देव्याश्च भूदेव्या देवदेवस्य चोपरि ।
 राजा तस्य प्रसादेन भूराज्यं श्रियमाप्नुयात् ॥ ५५ ॥

अनेन तत्प्रसादेन तदा सम्पदमाप्नुयात् ।

इह लोके सुखान् शुचत्वा अन्ते गोक्ष समाप्नुयात् ॥ ५६ ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे महामिषेष्टविधि

नाम चतुष्पष्टितमोऽध्याय ॥

पञ्चपष्टितमोऽध्याय

अत पर प्रपश्यामि विमानादिपृथक्फलम् ।

शिलाभिरिष्टकाभिर्वा य कुर्यादालय हरे ॥ १ ॥

अन्ते विमानमारुह्य दिव्य कामनर वरम् ।

दिव्यगन्धसमायुक्त सर्वकामफलप्रदम् ॥ २ ॥

गन्धर्वैरप्सरोमिश्र स्नूयमानो मुद्रान्वित ।

दशभि कुलजे पूर्वैरपरेर्दशभिर्युत ॥ ३ ॥

सर्वान् लोकाननीत्यैव विष्णुलोके महीयते ।

शतशिखलाविमान तनृत्वा तत्फलमाप्नुयात् ॥ ४ ॥

वृन्नेष्टकाविमान तदशतमत्फल लभेत् ।

कारयेद्यो विमाने च ध्रुववेर च शक्ति ॥ ५ ॥

सौवर्णं दिव्यमारुह्य विमान शुभदर्शनम् ।

गन्धर्वैरप्सरोमिश्र गूढं परिवृत्तमथा ॥ ६ ॥

त्रिगुणलोक स गन्धैः विष्णोः सारूप्यमाप्नुयात् ।

शक्तिं कैतुकादीना बिम्बाना च विधानत ॥ ७ ॥

तथा विमानमारुह्य गत्वा सारूप्यमाप्नुयात् ।
 प्रतिष्ठां कारयेद्यस्तु विधिर्नैव सदक्षिणाम् ॥ ८ ॥
 सोऽपि दिव्यविमानं तदारुह्यैव भुरैर्वृतः ।
 भूतैरपि घृतो गच्छेद्दन्धर्वाद्यैरभिष्टुतः ॥ ९ ॥
 विष्णुलोकमवाप्यैव विहृत्यामृतसंछवम् ।
 ज्ञानयोगेन देवस्य सायुज्यं समवाप्नुयात् ॥ १० ॥
 राज्यार्थं सार्वभौमः स्वाद्राज्यमामोत्यकण्टकम् ।
 विमानादौ च घेरे च जीर्णे भेदादित्युते ॥ ११ ॥
 यो नवीकरणं कुर्यात्तमेतामौलिकं फलम् ।
 देवालयः कृतो येन ध्रुवघेरं तु येन वै ॥ १२ ॥
 कौस्तुभादि कृतं येन प्रतिष्ठां कारयेत् यः ।
 नक्कर्म कृतं येन तदणामं च समं फलम् ॥ १३ ॥
 समग्रं फलमेतेषां भोगदाता समाप्नुयात् ।
 प्राकारे गोपुराद्यं च कूटं मण्डपमेव च ॥ १४ ॥
 अन्तरावरणं चैव तथा चास्त्रानमण्डपम् ।
 मत्तया यः कारयेत्सोऽपि सामीप्यं फलमश्नुते ॥ १५ ॥
 एतेषां च नवीकर्मा तत्कर्तृफलमाप्नुयात् ।
 पुष्पाशमप्रदाता च विष्णुसालोक्यमाप्नुयात् ॥ १६ ॥
 कुर्याच्च दीर्घिक्रं कृत्यं तदाकं बाल्याथयम् ।
 त्रिसप्तकुलजैर्युक्तो बारुणं लोकमाप्नुयात् ॥ १७ ॥
 देवाल्यायितान् यद्य वृक्षांश्च वकुलादिकान् ।
 वर्षयेत्सोऽपि देहान्ते सोमलोके महीयते ॥ १८ ॥

तत्तद्द्रव्यप्रदानृणां तत्तरुर्मृत्नामपि ।

मृथक्फलं प्रक्षयागि सर्पां च यथाक्रमम् ॥ १९ ॥

आलयग्याह्वने यस्तु भक्त्या तद्वत्तमानसः ।

तृणान्युद्धरते वापि यस्तु शल्यान् व्योषोहति ॥ २० ॥ -

समीकरणं च यः कुर्यान्मार्जन्योन्गार्जनं चरेत् ।

योऽद्भिरभ्युक्षणं कुर्याच्च कुर्यादुपलेपनम् ॥ २१ ॥

सिक्तां त्रिकिरेद्यस्तु महापातकिनोऽपि वा ।

सर्वेषां प्रमुच्यैव विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥

भक्त्या दक्षिणं कुर्याद्यस्तु विष्णुशालये नरः ।

सायं प्रातश्च देवेभ्य दृष्ट्वाथ विचिन्त्य वा ॥ २३ ॥

प्रणामं चैव यः कुर्यात्सर्वयज्ञफल लभेत् ।

प्रणामद्विगुणं प्रोक्तं पूर्वस्मादपरं कृत्वा ॥ २४ ॥

ध्यानमावाह्यं कुर्यात्सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।

हरेरासनदानेन सर्वलोकमुख भवेत् ॥ २५ ॥

स्वागतेनानुमानेन सर्वैरभिमतो भवेत् ।

पाद्याचमनवस्त्रेण बाह्याभ्यन्तरयोश्शुचिः ॥ २६ ॥

नित्यं दैविकपुष्पाणि यो भक्त्या विष्णवे ददेत् ।

सूर्यकोटिप्रतीकाश विमानमधित्वा स ॥ २७ ॥

विष्णुलोकं स गत्वैव विष्णुवन्मोदते चिरम् ।

देवं तु पुष्पमालाभिरलङ्कुर्याच्च यो नरः ॥ २८ ॥ -

अनन्तमिति योऽप्युक्तं फलं तस्य विशेषतः ।

पुष्पेऽधिकमुगन्धे च अश्वमेधाधिकं फलम् ॥ २९ ॥

पुष्पाणि तु य कुर्यात्कुर्याद्वन्धस्य भक्ति ।

तयोश्चापि फल निन्धादशचान्द्रायणेषु यत् ॥ ३० ॥

सुगन्ध चन्दनाद्य च शक्त कर्पूरसयुतम् ।

य समालेपयेद्देव लोक समोदमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥

चन्दनागरकोष्ठाद्यैर्धूप दद्याच्च यो नर ।

सूर्यलोक स गत्वैव सूर्यवन्मोदते चिरम् ॥ ३२ ॥

घृततैलप्रदानेन सर्वदानफल लभेत् ।

विधिनाथं च यो दद्याद्विष्णवे मधुपर्कनत् ॥ ३३ ॥

चन्द्रलोक स गत्वैव चन्द्रवन्मोदते चिरम् ।

सुगन्धतोयधूपादीन् शक्त कर्पूरवर्तिकाय् ॥ ३४ ॥

दीप भक्त्यैव यो दद्याद्विच्छिन्न यथा भवेत् ।

ज्ञानैर्धर्मगुणोपेतो वैष्णवेऽप्यधिको भवेत् ॥ ३५ ॥

जन्ते ज्योतिषमाप्नोति दीपदानात् सदाय ।

सन्ध्यादीपप्रदो यश्च ज्ञानतोय च यो ददेत् ॥ ३६ ॥

वारुण लोकमासाद्य पूजयता वरुणो यथा ।

प्लोतवह्नोत्तरीयार्थं शुद्धानि च मृदूनि च ॥ ३७ ॥

वासांसि दद्यात्स श्रीमान् कौबेर लोकमेति स ।

सौवर्णाभरणान्येव मुक्तामणिस्तानि च ॥ ३८ ॥

यो दद्याद्विष्णवे भक्त्या भूलोकस्याद्भुतं फलं ।

राज्यं श्रियं च मुक्तवान्ते विष्णुलोक ॥ गच्छति ॥ ३९ ॥

यज्ञोपवीतं त्रिवृतं शक्तो हेमं च यो ददेत् ।

द्विजोत्तमः स्याद्विज्ञानं ब्रह्मलोकमियावर ॥ ४० ॥

देवदेवस्य त्रिण्योम्नु हविर्दानेन यत्फलम् ।
 हविष्पारविधानं तु सर्वं पूर्वं प्रबोद्धितम् ॥ ४१ ॥
 सुगन्धं स्वादु शुद्धं च पानाय यो ददेद्धरे ।
 हविर्दानफलम्याधं फलं सम्यग् स गच्छति ॥ ४२ ॥
 अपूपानि त्रिणनेन सुपशानि च यो ददेत् ।
 हविर्दानफलं यच्च तत्फलं च स गच्छति ॥ ४३ ॥
 कर्तव्या भारिकलस्य चूतस्य पनसस्य च ।
 फलानि च सुपशानि भक्त्या शुद्धानि यो ददेत् ॥ ४४ ॥
 हविर्दानचतुर्भागफलं सोऽपि समाप्नुयात् ।
 कर्पूरैरालङ्क्यैश्च शक्तौ जानिफलैर्युतम् ॥ ४५ ॥
 मातुलुङ्गफलैश्शुद्धैश्मुषकैश्च युतं तु वा ।
 ताम्बूलं ऋग्यजुर्भुक्तं सुरापासं च यो ददेत् ॥ ४६ ॥
 सर्वैर्धर्ममग्राध्येन त्रिण्युलोकं स गच्छति ।
 त्रिभिर्ना वीलमारुह्य कारयेद्यं प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥
 नित्योत्पन्नं त्रिणनेन कर्तुरत्यन्तिकं फलम् ।
 बलं श्रियं च भुक्तवान्ते त्रिण्युलोकं निरावते ॥ ४८ ॥
 बलिशेषं तु वा भुङ्क्ते सोऽपि यज्ञफलं लभेत् ।
 त्रिण्यो पादाब्जनाभं वा जलं शिरसि धारयेत् ॥ ४९ ॥
 तस्य कायगतं पापं सद्य एव विनश्यति ।
 देवस्य मष्टयं कुर्यादथ पुष्टं प्रपातु वा ॥ ५० ॥
 सर्वैर्धर्ममग्राध्येन नित्यपुष्पफलं लभेत् ।
 सुरर्षे रत्नैर्नाभिं ताम्रैर्गैवायं कुलचिन् ॥ ५१ ॥

प्रतिष्ठा कारयेद्यस्तु रामकृष्णादिनामपि ।
 न भजेन्मालुप देह दैनिक कायमाप्नुयात् ॥ ५२ ॥
 सायुज्यादीनवामोति इष्टद्रव्य निशेषत ।
 हविष्पात्र च सौवर्णं राजत ताम्रमेव च ॥ ५३ ॥
 कांस्यं चाप्यथवा दद्यादर्घ्यपात्राणि पद्य च ।
 तथा पानीयपात्र च बलिपात्र च यो ददेत् ॥ ५४ ॥
 करकान् फलशान्कुम्भान्सौवर्णादीनि शक्ति ।
 धर्चनार्थानि पात्राणि तथैवान्यान् परिच्छदान् ॥ ५५ ॥
 सौवर्णानिव यो दद्यात् सायुज्यं स भजंस्वप्नम् ।
 राजतान्यपि यो दद्यात्सामीप्यं फलमश्नुते ॥ ५६ ॥
 दद्यात्ताम्रं तु कांस्यं वा सालोक्यं सोऽपि गच्छति ।
 हविस्स्थालीप्रदानेन हविर्दानार्थमश्नुते ॥ ५७ ॥
 घण्टानादप्रदानेन सत्कीर्तिं लभते नर ।
 धूपाधारप्रदानेन धूपदानफलं लभेत् ॥ ५८ ॥
 दीपाधारं तु यो दद्यात्सोऽपि दीपफलं लभेत् ।
 दर्पणं चापि यो दद्यात्तत्फलं परमेति ॥ ५९ ॥
 श्वेतं वितानं रक्तं वा कृष्णं वा पीतमेव वा ।
 क्षौमेणापि दुकूलेन वस्त्रेणान्येन वा कृताम् ॥ ६० ॥
 यो दद्यादथवा सद्यः सतत्या सोपधानगाम् ।
 इन्द्रलोक्मवामोति इन्द्रवन्मोदते चिरम् ॥ ६१ ॥
 श्वेतच्छत्रं स्वर्णकृतं मुक्तादामावलम्बितम् ।
 हेमदण्डं च यो दद्याद्विष्णुलोके स पूज्यते ॥ ६२ ॥

राज्यशर्मा तु राजा म्यात्मार्गभौमश्च भूतले ।

चित्तध्वजानि यो दद्यान्नानावर्णयुनानि च ॥ ६३ ॥

सर्ववर्णाधिको भूत्वा तुल्यैतुर्भविष्यति ।

अन्ते चोर्ध्वानि लोभानि पुण्यानि स तु गच्छति ॥ ६४ ॥

मयूरच्छत्रदाता तु वारण लोभमाप्नुयान् ।

चामर हेमदण्ड च व्यजन रत्नभूषितम् ॥ ६५ ॥

चेत्र च हेमदण्ड च शक्त्या भक्त्या च यो ददेत् ।

श्रद्धयापि हरेश्चैन इन्द्रलोके महीयते ॥ ६६ ॥

यदि कामयते राज्यं मामोत्पत्तिरमेदिनीम् ।

मयूरव्यजन तद्वद्रुक्मदण्ड च शक्तिम् ॥ ६७ ॥

भक्त्यैव यो हरेर्दद्याद्वायुलोके महीयते ।

निमान हेमसञ्ज्ञ विष्णोर्य कारयेद्बुध ॥ ६८ ॥

अशम्य तत्फलं वक्तुं सर्वैर्गर्हितैरपि ।

सौमर्ण्यं विष्णुरूपं तु यो भक्त्यैव तु कारयेत् ॥ ६९ ॥

तरयापि तत्फलं सर्वमनन्तमिति चोदितम् ।

मण्डपं वा प्रपा वापि रत्नयुक्तोपशोभितम् ॥ ७० ॥

हेमलम्बसमायुक्तं हेमस्तम्भसमन्वितम् ।

कल्पयेद्विष्णुलोके च विष्णुवन्मोदते चिरम् ॥ ७१ ॥

हेमसिंहासनं श्रेष्ठं यो भक्त्यैव हरेर्ददेत् ।

सिंहासनं तथास्थायं महेन्द्रस्य पदं गच्छेत् ॥ ७२ ॥

देवाय शिविना हेमा शृङ्गादीन्यथ कारयेत् ।

हेमं यानं तथासुखं विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ७३ ॥

अशक्तो दारुणा वापि रक्षादीन् शिविकं तु वा ।

सिंहासनं वा यो दद्यात्सोऽपि विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ७४ ॥

दद्यात्पयस्विनीं गां च सर्वदानफलं लभेत् ।

यश्च कांस्यमयीं धण्डां हृद्यध्वनियुतां ददेत् ॥ ७५ ॥

हृद्यवाक् सुस्वरो हृद्यवाक्पद्मार्हं भवेत्तत् ।

सस्यसम्पत्करी भूमिं यो दद्याद्विष्णवे मुदा ॥ ७६ ॥

ऐन्द्रं च पद्ममप्नोति देवैरपि सुपूजितम् ।

शङ्खमेर्यादिदाता तु सकल्लोके सुपूज्यते ॥ ७७ ॥

अप्सरोनृत्तगीताद्यैर्वाद्यैरपि सुषोपणैः ।

वीणाघण्टादिनादेन शक्त्या यः पूजयेद्भारिम् ॥ ७८ ॥

मुक्ताश्च महदैश्वर्यं विष्णुलोके सुपूज्यते ।

अच्युतं प्रत्युपस्थाय पूर्वोक्तफलमश्नुते ॥ ७९ ॥

विमानानां तु सर्वेषां प्राप्यते च महत्फलम् ।

यद्यद्रज्यं मुदा युक्तो भक्त्या दद्याच्च विष्णवे ॥ ८० ॥

तस्य द्रव्यस्य सवृद्धिमनन्तां प्राप्य मोदते ।

यद्यत्कामाच्च यो दद्यात्तत्सर्वं च लभेत् स ॥ ८१ ॥

यद्यत्कर्म तदर्थं स्यात्परिचर्या च तस्य या ।

तस्योपचारं यत्कर्म भक्त्या यः कुरुते च यत् ॥ ८२ ॥

सर्वगुणफलं प्राप्य सामीप्यं फलमाप्नुयात् ।

विष्णोः कथास्तु सङ्कीर्त्यं स्तोत्रैः स्तुत्वा च वैष्णवैः ॥ ८३ ॥

श्रुत्वा भक्त्या हरिं ध्यायन् विष्णुलोके महीयते ।

सौम्यान्पुष्पानिमान् विष्णोश्चतुरोऽप्यर्चनाविधीन् ॥ ८४ ॥

भारगेषो बुधो भक्त्या तवा ॥ शृणुयाद्बुध ।

सर्वपापमिनिर्मुक्तो ऽप्यत्र पदमाप्नुयात् ॥ ८५ ॥

येन ऋषेण देवेश स्नापयेदमृत् सकृत् ।

तद्द्वयं वर्धते तस्य नश्यन्त्येतादृशमात्मना ॥ ८६ ॥

तथा ग्रामस्य राज्यस्य मन्त्रि तद्द्वयममृत् ।

अशुभाश्च विनश्यन्ति शुभान्स्य भवन्ति च ॥ ८७ ॥

भृष्टिम्मम्याप्यते भूमिम्मम्यममृत्करी भवेत् ।

सर्वेन पूजनादेव सर्वत्र स्थिरमाप्नुयात् ॥ ८८ ॥

धान्यैस्सन्नापनात्तत्र धान्यवृद्धिरनन्तरा ।

अङ्कुरैरर्चनादेव प्रपापालं च वर्धते ॥ ८९ ॥

मङ्गलैः पूजनात्मर्गमङ्गलानि भवन्ति च ।

स्नापनात्पञ्चगव्येश्च पापा नश्यन्ति सर्वेश ॥ ९० ॥

शृतेन स्नापनात्मामवेदाध्ययनं फलम् ।

मधुना स्नापनादत्र ऋग्वेदाध्ययनात्फलम् ॥ ९१ ॥

दधिसन्नापनादत्र यजुर्वेदफलं लभेत् ।

क्षीरसन्नापनाद्विष्णोरथर्व्याध्ययनं फलम् ॥ ९२ ॥

गव्यैः सन्नापनादह्ना क्षीरवत्यो भवन्ति च ।

गन्धोदकस्नापनेन सुखं भवति सर्वथा ॥ ९३ ॥

अक्षनोदकदानेनाश्वरवन्तो भवन्ति च ।

फलोदकप्रदानेन विनश्यन्त्यशुभास्तथा ॥ ९४ ॥

स्नापनात्तु कुशोदेन ब्रह्मार्चस्विता भवेत् ।

रत्नोदस्नापनाद्विष्णो रत्नरश्मिर्वर्धनम् ॥ ९५ ॥

जप्योदकप्रदानेन सर्वजप्यफलं लभेत् ।

फलन्त्योपधयस्सर्वास्सर्वोपधुदनेन तु ॥ ९६ ॥

महुपुण्यफलं याति पुण्यपुण्यार्चनेन तु ।

श्रीवेष्टनादिचूर्णेन दीर्घायुष्य भवेन्नृणां ॥ ९७ ॥

कपायोद्धतं नादेव सारूप्यं फलमाप्नुयात् ।

तीर्थोद्भवापनादेव तर्पयित्वा फलं लभेत् ॥ ९८ ॥

घनौषधिभिः सम्पर्शादारोग्यं सततं घृणम् ।

हरिद्रावूर्णदानेन सर्वभोगान्नाप्नुयात् ॥ ९९ ॥

स्नानात्सर्वगन्धैश्च श्रीर्भक्त्यचलां ततः ।

गार्जनान्मूलगन्धैश्च कुलमेधेत नित्यम् ॥ १०० ॥

पातुभिस्समस्तहाराद्वातुलेतादिकं शुभम् ।

भवेद्यत्नात्ततो द्रव्यैरेभिस्सत्तापवेद्धारिम् ॥ १०१ ॥

एव यः स्नात्न विष्णोः कारयेद्भक्तिसयुतः ।

पूर्वोक्तानि फलान्येवमनुभूय चिरं सुखम् ॥ १०२ ॥

अन्ते विमानमाश्रय्य ह्येव देवैस्समाकृतः ।

किलरैरप्सरोभिश्च नृत्तगीतैश्च पूजितः ॥ १०३ ॥

भूतैः परिवृतो गच्छेद्दुर्न्यर्वैस्सिद्धचारणैः ।

यश्च विद्यार्थैश्चैव स्तूयमानो मुदाऽन्वितः ॥ १०४ ॥

सर्वलोकात्तर पुण्यं बैकुण्ठं लोकमाप्नुयात् ।

देवदेवस्य विष्णोस्तु स्नात्न पश्य नरः ॥ १०५ ॥

भक्त्या यथापि सेवेत सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

देवेशस्योत्सवं विष्णोः पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ १०६ ॥

सर्वारुद्धारसयुक्त कारयेद्यस्तु भक्तिमान् ।
 प्रनावृद्धिं श्रियं सम्यग्भूमिभोगान् वहनपि ॥ १०७ ॥
 पत्नीवृद्धिं च भृत्याश्च लब्ध्वा लोकां निरभुवि ।
 सुखं भुक्त्वा च पश्चात्तु सर्वयज्ञफलं तथा ॥ १०८ ॥
 सर्वदानफलं लब्ध्वा वैकुण्ठं लोकमामुयात् ।
 उत्सव यस्तु सेवेत सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥ १०९ ॥
 सप्तकांगी श्रियं भक्त्या भृगुवारेण चार्धने ।
 पुष्पदानसुगन्धैश्च तुलसीवृक्षमादिभिः ॥ ११० ॥
 पायसापूपताम्रचूर्णनारिकेलफलादिभिः ।
 यो भक्त्या पूजयेत्क्षमा सर्वक्षतियगन्दित ॥ १११ ॥
 प्रनावान्पशुमाभूमौ सर्वसोगाम्यमामुयात् ।
 इह लोकं चिरमुक्ता देहान्ते मोक्षभागभवेत् ॥ ११२ ॥
 बैखानसेन सूतेण निषेकादिनियान्वितम् ।
 विद्वांसं ब्राह्मणं वापि निरक्षरमथापि वा ॥ ११३ ॥
 दृष्ट्वा यं प्रणमैर्द्व्यज्जया तस्य मुक्तिं करे स्थिता ।
 बैखानसं पाञ्चरात्रं वैष्णवं द्विविधं मतम् ॥ ११४ ॥
 पूर्वं बैखानसं प्रोक्तमपरं तान्त्रिकं मतम् ।
 वैदिकं विखनं प्रोक्तं शास्त्रं बैखानसं स्मृतम् ॥ ११५ ॥
 बैखानसास्तारणं भगवान् सर्वेश्वरो हरिः ।
 शास्त्रं बैखानसं प्राह जीवानां मुक्तिहेतवे ॥ ११६ ॥
 बैखानसं च श्रीशास्त्रं प्राहुरेकाग्रनाभिधम् ।
 शास्त्रेणैकाग्रनारयेन अर्चितेऽत्र हरौ पुरा ॥ ११७ ॥

सर्वे श्रीहरिसाक्षिभ्यं गता वै जीपकोटयः ।

न स्वर्गो नापि नरको न जन्ममरणे तथा ॥ ११८ ॥

श्रीशास्त्रस्यैव रक्षार्थं पूजनार्थं तथापदि ।

• पाश्चरात्रं पुनः प्राह शास्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ॥ ११९ ॥

वैखानसं पाश्चरात्रं मुख्यं गौणं समर्चने ।

मुख्यं वैदिकमुद्दिष्टं गौणं वै तान्त्रिकं स्मृतम् ॥ १२० ॥

ग्रामादिषु च मुख्यं स्याद्गौणं चैव वनादिषु ।

मुख्ये गौणं न कुर्वीत गौणे मुख्यं समाचरेत् ॥ १२१ ॥

गौणे मुख्यं प्रकुर्यात् मुख्यं गौणं न चाचरेत् ।

वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्विता ॥ १२२ ॥

ब्राह्मणा वैष्णवाः प्रोक्ताः सौम्याः परमसात्त्विकाः ।

पाश्चरात्रविधानेन तप्तचक्राङ्किता भुवि ॥ १२३ ॥

बोर्धायनावितूलोक्तनिषेकादिक्रियान्विता ।

आमेया वैष्णवाः प्रोक्तास्तथा कर्त्यायनादयः ॥ १२४ ॥

अवैखानससूत्रोक्तश्रौतस्मार्तक्रियान्विता ।

वैष्णवास्तामसाः प्रोक्ताः पाश्चरात्राधिकारिणः ॥ १२५ ॥

हृदये परमात्मा तु तेजोमूर्तिरिव स्थितः ।

एतद्दीपशिखारूपमूर्ध्वपुण्ड्रं प्रशस्यते ॥ १२६ ॥

कर्णपुण्ड्रधरः कुर्यादर्चनादीन्विशेषतः ।

हस्तेन दक्षिणेनैव चन्दनाचैश्च भक्तितः ॥ १२७ ॥

नमो नारायणायेति चतुरङ्गुलमात्रकम् ।

तन्मूलेऽङ्गुलविस्तारं दीपज्वालोपमं शुभम् ॥ १२८ ॥

लग्गटे हृदये कण्ठे वाहो जुहो च पार्श्वयो ।
 जमद्वये षष्ठभागे ऋष्ठष्टे तथेव च ॥ १२९ ॥
 तत्र पुण्ड्रं च कर्तव्यं ध्यायतेन हरिं परम् ।
 द्वादशाक्षरमन्त्रेण पुण्ड्राणि द्वादशापि वा ॥ १३० ॥
 द्वादशापि ऋमेण नान्ना वे केशवादिना ।
 उच्चार्येन नमोन्न तु सुर्यादिष्टामरेण वा ॥ १३१ ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्राङ्गिण दृष्ट्वा सर्पपाँ प्रमुच्यते ।
 दृष्ट्वात्रे तु तस्मिन् नमस्तुर्ग्याच्च यो नर ॥ १३२ ॥
 जन्मप्रमृतिं यत्नान् कृते तेन विनश्यति ।
 ऊर्ध्वपुण्ड्रे कृते भक्त्या श्रीरारोग्यं तथेव च ॥ १३३ ॥
 आयुष्यं बुल्वबुद्धिश्च भविष्यति परतः च ।
 भक्त्या यः पुरते नित्यं नित्यमायुज्यमानुयात् ॥ १३४ ॥

इति धार्वाक्यानमे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे विमानादिफलविचारो नाम

पञ्चपष्ठितमोऽध्यायः ॥

पट्यपष्ठितमोऽध्यायः

अत्र परं प्रवक्ष्यामि भूपरीक्षादिर्मुनि ।
 हीनादिषु च दोषेषु प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ १ ॥
 त्र्यश्विचे कृते दोषा नश्यन्त्येव न संशयः ।
 शून्यातिरिक्ते सत्रं प्रायश्चित्तं निर्धायते ॥ २ ॥

प्रायश्चित्तं न क्षुर्याच्चेत्तद्दामयजमानयो ॥ ३ ॥
 दुर्भिक्षव्याधिचोराद्यैर्विनाशश्च भविष्यति ॥ ३ ॥
 तथा राष्ट्रस्य राज्ञश्च दोषा वै सम्भवन्ति च ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रायश्चित्तं यजेद्बुध ॥ ४ ॥
 अकाले भूपरीक्षायां कर्षकैर्बाजवापकैः ।
 क्रियाहीने, विपर्यसि दोषयुक्तेषु सर्पश ॥ ५ ॥
 यथोक्तहोमद्विगुणं हुत्वा देव समर्चयेत् ।
 उक्तवृक्षस्य चालाभे हलादीनां यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
 वृक्षाभिपतितमम्यर्च्यं शक्तितो दक्षिणां ददेत् ।
 वैष्णवं भूमिदैवत्यं यजेत्तत्र विधानतः ॥ ७ ॥
 उक्तप्रमाणहीने तु हलादीनां यथाक्रमम् ।
 प्राजापत्यं तथा याम्यं रौद्रं भौतिकसंयुतम् ॥ ८ ॥
 आदाग्रन्ते च जुहुयाद्ग्राह्यस्य च वैष्णवम् ।
 भेदे छेदे तथा तेषां रज्जुच्छेदे तथैव च ॥ ९ ॥
 वृषयोरङ्गहीने च पद्माग्नौ वैष्णवं यजेत् ।
 प्राज्ञं च गारुडं चैव प्राजापत्यं सभौतिकम् ॥ १० ॥
 महात्म्याहूतिमिर्हुत्वा कापिलेन धृतेन वै ।
 देवेशमर्चयित्वा तु रौप्यं च गुरवे ददेत् ॥ ११ ॥
 आर्यं च रौद्रमन्त्रं च तदैवत्यसमन्वितम् ।
 तद्भूमे कर्षणाकाले व्रणयुक्ते प्रसादतः ॥ १२ ॥
 विष्णुयुक्तं च हुत्वा तु पौरुषं सूक्तमेव च ।
 आग्रावितादि जुहुयान्निन्दाहुतिसमन्वितम् ॥ १३ ॥

निष्काधिकसुगर्णं तु दक्षिणा गुरवे ददेत् ।
 सुषुप्ते रोहिते वापि अमिते दुर्धरेऽथवा ॥ १४ ॥
 पतिते रुदिते वापि वलीवर्दे विवर्नयेत् ।
 पद्माग्रौ विष्णुगायत्र्या सहस्र जुहुयात्तत ॥ १५ ॥
 कपालमस्थि केश वा नखदन्त तुष तु वा ।
 भस्मपापाणशल्यादि सत्काले दृश्यते यदि ॥ १६ ॥
 अपहाय च सर्वत्र आपोहिष्ठेति मन्त्रत ।
 पञ्चगव्यैस्समभ्युक्ष्य वास्तुहोम यन्तुन ॥ १७ ॥
 तत्कर्णविहीने च हीने धीचादिपान ।
 सद्य कर्तुमशक्तस्य कारापनहानत ॥ १८ ॥
 अब्जामौ रात्रिमूक्तेन विष्णुमूक्तेन वेण्वै ।
 तथा गोदानमूक्तेन विच्छिन्नैश्च यथाक्रमम् ॥ १९ ॥
 हुत्वा तद्दीनदान च कृत्वा सशोध्य ता भुवम् ।
 पूर्ववत्कर्पण कृत्वा दूर्वादीनि तृणानि च ॥ २० ॥
 पलालानि च तद्भूमौ सप्तत्रापि विकीर्य च ।
 बहुगाम्त्र चानाय गाम्यस्तानि निवेदयेत् ॥ २१ ॥
 तत्कार एव सत्राणि गुरु प्रति निवदयेत् ।
 धीनाना वापन कृत्वा प्रमाटे चान्नर यदि ॥ २२ ॥
 उप्तनीचपु वभ्यत्वादप्ररोहिषु तेषु च ।
 अनिवेदिते गमा मग्ने तस्मिन्नेष्टे तथेव च ॥ २३ ॥
 प्रायश्चित्त तु पृगेक्त हुत्वा तत्र तृणानि च ।
 पूज्यद्राम्यमानाय ताम्यन्तानि निवदयेत् ॥ २४ ॥

आद्यं देवं समुद्दिश्य गृहीता यदि चेद्धरा ।

तां भुवं च तदन्येषां न गृहीयात्कदाचन ॥ २५ ॥

अन्यदीयां प्रगृहीयात्सर्बेशार्थं विनश्यति ।

विष्वक्सेनार्चने हीने तद्धोमं च सहस्रकम् ॥ २६ ॥

तिलसर्षपमिश्रेण जुहुयाच्चरुणा क्रमात् ।

शक्तस्सामृतमारुह्य कारयेद्भारकं विना ॥ २७ ॥

तरुणाल्यहीने तु सर्वं निष्फलमुच्यते ।

तस्मात्सर्वत्र यत्नेन प्रायश्चित्तं यजेत्क्रमात् ॥ २८ ॥

अब्जामावब्जपुष्पैश्च घृताक्तैश्च सुह्रयताम् ।

रात्रितृप्तं च जुहुयात्पारमात्मिकमेव च ॥ २९ ॥

ईकारादिसमायुक्तं शान्त्यर्थं जुहुयाद्भुवः ।

वृषभांश्च मथाशक्त्या दक्षिणां च ददेत्पुनः ॥ ३० ॥

वाकालयार्चनं कुर्यात् पश्चात्कर्म समाचरेत् ।

अलामे हेमविम्बानां लब्धविम्बं समाहरेत् ॥ ३१ ॥

अलामे नाम रूपं वा विम्बमुद्दिश्य वार्चयेत् ।

सहस्रं वैष्णवं हुत्वा विधिना स्थापयेत्पुनः ॥ ३२ ॥

वास्तुहोमविहीने ॥ होमं तत्प्राप्तभीतिकम् ।

वैष्णवं चैव जुहुयान्महाव्याहृतिसंयुतम् ॥ ३३ ॥

पुण्याहे तु विहीने च विप्रान् भक्त्यैव पूजयेत् ।

कपालास्यादिसदृष्टे ब्रह्मरुद्रावटे तथा ॥ ३४ ॥

वैष्णवं भूमिदैवत्यं ब्राह्मं हुत्वा शताष्टकम् ।

सन्निवाप्यत्र वै कुर्याद्भस्मप्रावटक्रियाः ॥ ३५ ॥

आद्यं देवं समुद्दिश्य गृहीता यदि चेद्धरा ।
 तां भुवं च तदन्येषां न गृहीयात्कदाचन ॥ २५ ॥
 अन्यदीयां प्रगृहीयात्सर्वेशार्थं विनश्यति ।
 विष्वक्सेनार्चने हीने तद्धोमं च सहस्रकम् ॥ २६ ॥
 तिल्लतर्पमिश्रेण जुहुयाच्चरुणा क्रमात् ।
 शक्तास्तामृतमाख्य कारयेद्भारकं विना ॥ २७ ॥
 तरुणालयहीने तु सर्वं निष्फलमुच्यते ।
 तस्मात्सर्वत्र यत्नेन प्रायश्चित्तं यजेत्क्रमात् ॥ २८ ॥
 अञ्जामावञ्जपुष्पैश्च घृताक्तैश्च सुहृतम् ।
 रात्रितुक्तं च जुहुयात्पारमालिकमेव च ॥ २९ ॥
 ईकारादिसमायुक्तं दान्त्ययं जुहुयाद्बुधः ।
 वृषभांश्च यथाशक्त्या दक्षिणा च ददेत्पुनः ॥ ३० ॥
 बालालयार्चनं कुर्यात् पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
 अलाभे हैमविम्बानां लब्धविम्बं समाहरेत् ॥ ३१ ॥
 अलाभे नाम रूपं वा विम्बमुद्दिश्य वार्चयेत् ।
 सहस्रं वैष्णवं हुत्वा विधिना स्थापयेत्पुनः ॥ ३२ ॥
 वास्तुहोमविहीने तु होम तत्पञ्चमौतिकम् ।
 वैष्णवं चैव जुहुयान्महान्याहृतिसंयुतम् ॥ ३३ ॥
 पुण्याहे तु विहीने च विपान् भक्त्यैव पूजयेत् ।
 कपालाख्यादिसदृष्टे ब्रह्मपञ्चावटे तथा ॥ ३४ ॥
 वैष्णवं भूमिदैवत्यं ब्राह्मं हुत्वा अतापकम् ।
 खनित्वाप्यत्र वै कुर्याद्ब्रह्मपञ्चावटक्रियाः ॥ ३५ ॥

वैष्णवं भूमिदैवत्यं प्राजापत्यं च हूयते ।
 घटसूचीप्रभिजे च जनानां भयसंकुले ॥ ३६ ॥
 कलहे रुधिरसावे वैष्णवसेनं यजेत् कमात् ।
 गारुडं वैष्णवं चैव ब्राह्मणैर्द्रु च हूयते ॥ ३७ ॥
 रात्रिसूक्तं च हुत्वा तु प्राजापत्यं च हूयते ।
 वामावर्ते जले तस्मिन् पद्मावर्तावटे यदि ॥ ३८ ॥
 वारुणं तत्र होतव्यं वायव्यं भूमिदैवतम् ।
 सङ्कुले चैतदा वारि ब्राह्मं हुत्वा सशारुणम् ॥ ३९ ॥
 स्पन्दने चलने चैव बिच्छिन्नं तत्र वै यजेत् ।
 दारुणं वैश्वसेनं च होतव्यमिति दासनम् ॥ ४० ॥
 पद्मे गर्तोत्तरे तस्मिन्पार्श्वस्थे च विदिनिस्थिते ।
 स्यन्दने तत्र कौटिल्ये परिमाणे च भेदने ॥ ४१ ॥
 ब्राह्मं तथैव होमं च वारुणं भार्गवं यजेत् ।
 स्फुटिने च तथा पद्मे ब्राह्ममप्यर्पसयुतम् ॥ ४२ ॥
 दाहूस्थापनहीने तु परिणद्धोममाचरेत् ।
 आरभ्य मुस्त्यमार्गं तु तद्ग्रीणे कारयेद्यदि ॥ ४३ ॥
 अनुमान्य च तं देवं शान्तिं हुत्वा यथाक्रमम् ।
 दक्षिणा च ददेद्देवं भक्त्याभ्यर्च्य निवेदयेत् ॥ ४४ ॥
 आरब्धं तु यथापूर्वं तथैव पुनराचरेत् ।
 आद्येष्टकक्रियायां तु न्यूनं मन्त्रविपर्यये ॥ ४५ ॥
 इष्टकाग्रे शिलाग्रे च विपर्यामे तथैव च ।
 रत्नन्यासविहीने च सर्वैर्द्रव्यपूर्णकम् ॥ ४६ ॥

वैष्णवं विष्णुसूक्तं च पुरुषसूक्तं तथैव च ।
 मिन्दाहुतिं गृहीतं च निच्छिन्नं जुहुयात्कृत्वा ॥ ४७ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन कारयेदिति ज्ञासनम् ।
 विमाने प्रक्षरे तस्मिन्नलङ्कारे च सूर्यशः ॥ ४८ ॥
 हीने चाग्ने विमाने तु श्रुतिवन्धविपर्यये ।
 द्वास्याभ्यन्तरस्यापि भित्तौ हीनाधिके तथा ॥ ४९ ॥
 न्यक्षादीनां चतुर्णां च चतुर्होमं विधीयते ।
 चतुर्मध्ये यौण्डरीकमज्जहोमं समाचरेत् ॥ ५० ॥
 रात्रिसूक्तं च जुहुयात्सौर्यं सूक्तमेव च ।
 सहस्राहुतिपर्यन्तं यथोक्तं कारयेद्बुध ॥ ५१ ॥
 स्वस्ति चैवेह स्वाहेति मन्त्राप्तय इत्यपि ।
 अग्निर्धामतये स्वाहा आदित्येभ्य इति हुवन् ॥ ५२ ॥
 विश्वेभ्यो देवेभ्यश्चेति मरुद्गणेभ्य इत्यपि ।
 भूर्भुवो येत्युक्ता तु भुवो वायवे इत्यपि ॥ ५३ ॥
 सूर्यादित्याय इत्युक्ता भूर्भुवस्तुवरित्यपि ।
 एतैर्मन्त्रैश्च दशभिश्चतस्रो जुहुयात्कृत्वा ॥ ५४ ॥
 सहस्राहुतिमित्येवं वदन्ति मुनिसत्तमा ।
 गर्भन्यासविद्याहीने काल्यतीति विपर्यये ॥ ५५ ॥
 वैष्णवं भूमिदेवस्य श्रीदेवस्य तथैव च ।
 विष्णुसूक्तं च जुहुयात्सौर्यं सूक्तमेव च ॥ ५६ ॥
 मिन्दाहुतीश्च निच्छिन्नं गृहीतं यजेत्पुनः ।
 यथोक्तेन विधानेन गर्भं सप्तविधाय च ॥ ५७ ॥

गूर्ध्वेष्टकाया न्यूने च कान्त्यतीति विपर्यये ।

आद्येष्टकायां यत्प्रोक्तं प्रायश्चित्तं मुह्ययताम् ॥ ५८ ॥

अद्वादशोमं च हुत्वा पूर्वाक्तनिधिनाचरेत् ।

मुधायाश्च क्रियार्हीनं वर्णलेपविपर्यये ॥ ५९ ॥

सहस्राहुनिमज्जामौ जुहुयाद्वैष्णवं पुनः ।

अग्न्युत्क्राशनिधूमाद्यैर्नोपयुक्ते च मन्त्रिरे ॥ ६० ॥

ईकारार्द्राश्च हुत्वा तु पारमार्थिकमेव च ।

मिन्दाहुनिं च जुहुयाद्विच्छिन्नं समायुतम् ॥ ६१ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गुरवे दक्षिणां ददेत् ।

नवीकरणं तु य. कुर्याद्यथायोग्येन वस्तुना ॥ ६२ ॥

गितिहीने तथा हीने कपोते कृटशालके ।

शिल्वरे स्थूपिकायां तु महादोषो भविष्यति ॥ ६३ ॥

जुहुयात्तस्य शान्त्यर्थं विष्णुमुक्तं तथैव च ।

विमानस्याद्वादशोमं च हुत्वा प्रैष्टव्यमेव च ॥ ६४ ॥

सहस्राहुतिकं हुत्वा गुरवे दक्षिणां ददेत् ।

वल्लीकर्म ततः कुर्याद्विच्छिन्नाभिः कर्मवित्तमै ॥ ६५ ॥

वृक्षवल्लीतृणादौ तु प्ररुद्धे तु विमानके ।

हुत्वा वृक्षाधिदैवत्य गुरवे दक्षिणा ददेत् ॥ ६६ ॥

उद्धृत्य शिल्पिना पश्चान्नमीकरणमाचरेत् ।

दास्यग्रहणकाले तु विपरीतं भवेद्यदि ॥ ६७ ॥

घात्वा खानविधानेन यजमानयुतो गुरुः ।

अब्जामौ रालिमुक्त ॥ विश्वजिल्मुक्तमेव च ॥ ६८ ॥

विष्णुमूक्तसमायुक्तं वैष्णवं जुहुयात्कृत्वा ।
विमाने भुवनेरं तु प्रतिष्ठाप्य ततःपरम् ॥ ६९ ॥
भुवनेरे तथा हीने मासातीते तु बुद्धिमान् ।
स्वायम्भुवार्गं सभास्य विष्णुमूक्तं यजंद्बुधः ॥ ७० ॥
विच्छिन्नं चैव हुत्वा तु मिन्दाहुत्या च ह्यते ।
सप्त इध्मांश्च जुहुयादेवं चैवानुमान्य च ॥ ७१ ॥
भूमिदानं ततः कृत्वा तत्तत्कर्मा समाचरेत् ।
द्वितीये पूर्वयद्बुत्वा दक्षिणां च ददेच्छुभाम् ॥ ७२ ॥
तृतीये त्रिगुणं कुर्यादेव सत्सरमन्तरम् ।
सहस्राहुतिं हुत्वा तु विष्णुमूक्तसमन्वितम् ॥ ७३ ॥
सहस्रभोजनं कृत्वा गुरवे दक्षिणां ददेत् ।
सत्सरमतीते तु पौण्डरीकं तु कारयेत् ॥ ७४ ॥
प्राच्यामाहवनीयं तु अन्वाहयं तु दक्षिणे ।
प्रतीच्यां गार्हपत्यं तु आबस्य तथोत्तरे ॥ ७५ ॥
भाषारं पूर्ववत्कृत्वा सहस्राहुतिं वैष्णवम् ।
विष्णुमूक्तं च जुहुयात्तद्विधे च तथाष्टकम् ॥ ७६ ॥
दिनैवत्यं च हुत्वा तु दक्षिणां च ददेत्तथा ।
विप्राणां भोजनं कृत्वा दक्षिणां च भवशक्तिम् ॥ ७७ ॥
द्वितीये द्विगुणं कुर्यात्तृतीये त्रिगुणं चरेत् ।
एवं तु वर्धयित्वा तु द्वादशाब्दं प्रति प्रति ॥ ७८ ॥
द्वादशाब्दे च्यतीते तु कर्षणादीनि कारयेत् ।
स्वायम्भुवार्गमध्ये ॥ यदेवादि मुह्यते ॥ ७९ ॥

पञ्चगव्यसयुक्तं जुहुयात्पारमात्मिकम् ।

ईश्वरार्चनानि हुत्वा तु अहोम ततः परम् ॥ ८० ॥

जुहुयात्परोक्षं सूक्तं विष्णुसूक्तमतः परम् ।

एतद् हुत्वेन ज्ञानस्यार्थं प्राप्नुयान् भोक्तव्येषु ॥ ८१ ॥

पञ्चनिष्कं सुवर्णं च दद्यादाचार्यदक्षिणाम् ।

वास्तुहोमं ततो हुत्वा पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ ८२ ॥

मुनये च पतये च क्वाटे बोधिकोष्ठर ।

एतत्स्थूणान्तरादौ च दोषयुक्ते विशेषतः ॥ ८३ ॥

प्रमाणहीनं वृद्धे च र्चाणे हीने च तत्त्यजेत् ।

अन्यं सङ्गृह्य विधिना प्रमाणं च सुयोजयेत् ॥ ८४ ॥

आपोहिष्ठादिभिः प्रोक्ष्य वैष्णवं जुहुयाच्छतम् ।

पूर्वं यथाप्रमाणं तु तत्प्रमाणेन योजयेत् ॥ ८५ ॥

प्रोक्तद्वारोपलाभे तु दारमन्यं च याज्ञिकम् ।

गृहीत्वा पूर्ववद्धेन तद्वैद्यं च हयते ॥ ८६ ॥

विष्णुसूक्तं च हुत्वा तु वैष्णवं जुहुयाच्छतम् ।

रत्नानामप्यलाभे तु परिषिच्य च पात्रकम् ॥ ८७ ॥

अग्नेर्दाक्षिणतः पार्श्वे रत्नं विष्णुमर्चयेत् ।

अग्नीषोमीयं हुत्वेन गृहीत्वैवामृताश्मनम् ॥ ८८ ॥

तत्तद्द्वयमिति ध्यात्वा तत्तन्मन्त्रमुदीरयन् ।

पूर्वोक्तेन विधानेन रत्नन्यासं करोति वै ॥ ८९ ॥

रत्नेषु तेषु सर्वत्र हीने चैकाग्रुलायकान् ।

हेम्ना वा रत्नतेनाथ ताम्रैर्नापि कारयेत् ॥ ९० ॥

शूलं विपर्ययेष्वैव स्वापयेद्यदि नश्यति ।
 देवाख्यादुत्तरतः पूर्वोक्तं होममाचरेत् ॥ ९१ ॥
 हुत्वा तु पौरुषं सूक्तं दक्षिणां च ददेत्सुनः ।
 यथोक्तेन विधानेन शूलं कृत्वा विचक्षणः ॥ ९२ ॥
 अलमे सर्वबीजानां यत् प्रतिनिधिं हरेत् ।
 अलमे सर्वधातुनां पारदं च समाहरेत् ॥ ९३ ॥
 आत्मसूक्तं च हुत्वा तु श्रीसूक्तं च सुह्रूयते ।
 विष्णुसूक्तं च हुत्वा तु पश्चात्कर्म समाचरेत् ॥ ९४ ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते सम्भूतार्चनाधिकरणे मूपरीक्षादिप्रायश्चित्तविधिर्नाम

षट्पष्ठितमोऽध्यायः ॥

सप्तपष्ठितमोऽध्यायः

आलयस्य विपर्यासिऽप्यथ वैरविपर्यासे ।
 शूलदासविपर्यासे कल्पनादि विपर्यासे ॥ १ ॥
 ब्राह्मं च विष्णुसूक्तं च गारुडं सौम्यमेव च ।
 प्राजापत्यं च रौद्रं च सहस्रं जुहुयात्तन्मात्र ॥ २ ॥
 पूर्वोक्तैर्नैव मार्गेण कास्येणद्विधान्नतः ।
 शिलस्या वाध दारोर्वा मुखं पार्थं तथैव च ॥ ३ ॥
 दष्टिर्मूर्धमधस्तम्बगजार्धैव स्वापयेद्बुधः ।
 अज्ञानास्तु विपर्यास देवरूपं कृतं यदि ॥ ४ ॥

म्यापि तु तदजानादभिचारिमुच्यते ।

राष्ट्रम् यजमानस्य राज्ञो दोषो भवेन्महान् ॥ ५ ॥

प्रजापीडा भवेत्क्षिप्र व्याभिर्मरणमेव च ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन क्षिप्र शान्तिं च कारयेत् ॥ ६ ॥

आलयस्योत्तरे कुर्यादठनान्नि च सलक्षणम् ।

हुत्वा तु पौरुष सूक्तमतोदेवादि वैष्णवम् ॥ ७ ॥

ईकारादाश्च जुहुयादङ्गरोममत परम् ।

पञ्चवारुणसयुक्त जयाभ्यातानरायणम् ॥ ८ ॥

परिपदेवतानां च क्मात्मन्त्रेस्फुटयनाम् ।

पूर्ववद्विधिना कृत्वा स्थापयेत्तद्विचक्षण ॥ ९ ॥

उपवाहो मण्डोष्ठे च हस्ते हस्ततले तथा ।

ऊर्ध्वोत्तथैव जहाया पादे पादतले तथा ॥ १० ॥

तथैव पार्श्वदण्डे च कक्षग्रस्त स्थलेऽपि च ।

द्वारो प्रमाणं हीनं च अधिकं च न चाचरेत् ॥ ११ ॥

साम्नोपग्रेषु सर्वत्र हीनं चैकान्तम् तथा ।

हेम्ना वा रजतेनापि ताम्रैर्गैवाथ पूरयेत् ॥ १२ ॥

शूलं विपर्ययेणैव स्थापयेद्यदि नश्यति ।

देवाख्यादुत्तरतः पूर्वोक्तं होममाचरेत् ॥ १३ ॥

हुत्वेव पौरुष सूक्तं दक्षिणां च ददेत्पुनः ।

यथोक्तेन विधानेन शूलं कृत्वा विचक्षण ॥ १४ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु पूर्ववत्स्थापयेत्कमान् ।

यजमानविपर्यासे चैन्द्र रौद्र यजेत्तथा ॥ १५ ॥

आचार्यस्य विपर्यासे मुनीना होममाचरेत् ।
 आचार्यन्तुलिङ्गा तत्र भर्त्सने शप्ने तथा ॥ १६ ॥
 हनने च तथा रोद्र वैष्णव च यनेहुध ।
 तानुपास्यानुमान्यैव पश्चात्कर्म समाचरेत् ॥ १७ ॥
 गुरोश्च यजमानस्य कलह सम्भवेचदि ।
 वैष्णव ब्रह्मदैवत्य भौतिक जुहुयात्त ॥ १८ ॥
 सुरर्गपशुभूम्यादीन् दत्त्वा तमनुमान्य च ।
 प्रसन्ने तु गुरौ तस्मिन् पश्चाच्छेष समाचरेत् ॥ १९ ॥
 पक्षिह्रानर्हपश्चाथै कम्पिक्रमूपकै ।
 दूषिता मृत्तिका चेतु त्वत्तवान्या विधिना हरेत् ॥ २० ॥
 भूदैवत्य च हुत्वा तु पारमात्मिकसयुजम् ।
 ईकारादीस्तप्तो हुत्वा यदेवादिसमन्वितम् ॥ २१ ॥
 एव कृत्वा विधानेन मृत्सस्फार समाचरेत् ।
 मृदा स्नेहस्य चूर्णस्य कपायाचीकथस्य च ॥ २२ ॥
 न्यूने सस्फारहीने च प्रयोगस्य विपर्यये ।
 रज्जुबन्धेऽष्टबन्धे च शर्करालेपने तथा ॥ २३ ॥
 न्यूने विपर्यये हीने प्रयोगस्य विपर्यये ।
 वैष्णव गौरय चैव पाशगौनिकसयुजम् ॥ २४ ॥
 ब्राह्ममेन्द्र त्रयम्ब्रिशदेवताभ्यश्च ह्रियते ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन तत्तत्कर्म समाचरेत् ॥ २५ ॥
 वर्णन्यनिप्रमे चेत् प्राजात्य सपौरुषम् ।
 अर्धचित्र न पुर्णति रोहज मृष्णय तथा ॥ २६ ॥

स्यापि तु तदजानादाभिचारिरुच्यते ।

राष्ट्रस्य यन्मानस्य राज्ञो द्रोणो भवेन्महान् ॥ ५ ॥

प्रजापाडा भवेत्क्षिप व्याधिर्मरणमेव च ।

तस्मात्सर्वप्रथमेन त्रिषु शान्ति च कारयेत् ॥ ६ ॥

आलयस्योत्तरे नुर्याद्वृत्ताग्नि च सलक्षणम् ।

हुत्वा तु पौरुष सूक्तमतो देवादि वेण्वम् ॥ ७ ॥

ईकारादाश्च जुहुयादब्रह्मोममत परम् ।

पञ्चगव्यसयुक्तं जयाम्ब्यातानसयुतम् ॥ ८ ॥

परिषदेवतानां च नमान्मन्त्रेभ्युक्तयनाम् ।

पूर्वगद्विधिना कृत्वा स्थापयेत्तद्विचक्षण ॥ ९ ॥

उपग्राहो प्रकोष्ठे च हस्ते हस्ततले तथा ।

ऊर्ध्वोत्तथैव जङ्घाया पादे पादतले तथा ॥ १० ॥

तथैव पार्श्वदण्डे च कक्षरक्ष स्थलेऽपि च ।

दक्षो प्रमण्डलं हीन च अधिष्ठ च च चक्षरेत् ॥ ११ ॥

साङ्गोपाङ्गेषु सर्वत्र हीन चेत्सङ्गुल तथा ।

द्वेष्ता वा रजतेनापि ताम्रैर्जगत्थ पूरयेत् ॥ १२ ॥

शूलं विपर्ययेज्जैव स्थापयेद्यदि नश्यति ।

देवाल्यादुत्तरतः पूर्वोक्तं होममाचरेत् ॥ १३ ॥

हुत्वेन पौरुष सूक्तं दक्षिणा च ददेत्पुनः ।

यथोक्तेन विधानेन शूलं कृत्वा विचक्षण ॥ १४ ॥

ग्राहणान् भोजयित्वा तु पूर्ववत्स्थापयेत्तस्मात् ।

यन्मानविपयासे चेन्द्र रौद्र यनेतथा ॥ १५ ॥

आचार्यस्य विपर्ययि गुनीनां होममाचरेत् ।
 आचार्यऋत्विजां तत्र भर्त्सने शप्ने तथा ॥ १६ ॥
 हन्ते च तथा रौद्रं वैष्णवं च यजेद्बुधः ।
 तानुपासानुमान्यैव पश्चात्कर्म समाचरेत् ॥ १७ ॥
 गुरोश्च यजमानस्य कलहः संभवेद्यदि ।
 वैष्णवं ब्रह्मदैवत्यं भौतिकं जुहुयात्ततः ॥ १८ ॥
 मुवर्णपशुभूम्यादीन् दत्त्वा तमनुमान्य च ।
 प्रसन्नै तु गुरौ तस्मिन् पश्चाच्छेषं समाचरेत् ॥ १९ ॥
 पक्षिश्चानर्हपश्चाद्यैः कपित्थकरमूपकैः ।
 दूषितां मृत्तिकां चेतु त्पुस्तयान्यां विधिना हरेत् ॥ २० ॥
 भूदैवत्यं च हुत्वा तु पारमात्मिकसंयुतम् ।
 ईकारादीस्तातो हुत्वा यद्देवासमन्विनम् ॥ २१ ॥
 एवं कृत्वा विधानेन मृत्संस्कारं समाचरेत् ।
 मृदां स्नेहस्य चूर्णस्य कयायाचौषधस्य च ॥ २२ ॥
 न्यूने संस्कारहीने च प्रयोगस्य विपर्यये ।
 रज्जुबन्धेऽष्टबन्धे च शर्करालेपने तथा ॥ २३ ॥
 न्यूने विपर्यये हीने प्रयोगस्य विपर्यये ।
 वैष्णवं पौरुषं चैव पाद्यभौतिकसंयुतम् ॥ २४ ॥
 ब्राह्मभैन्द्रं तयस्त्रिंशदेवताभ्यश्च ह्रियते ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन तत्तत्कर्म समाचरेत् ॥ २५ ॥
 वर्णन्यनिग्रमे चैव प्राजापत्यं सपौरुषम् ।
 अर्धचित्रं न कुर्वीत लोहजं मृण्मयं तथा ॥ २६ ॥

म्यापि तु तत्प्रज्ञानादाभिचारिस्मुच्यते ।

राष्ट्रस्य यत्नमानस्य राज्ञो द्रोणो भवेन्मृगान् ॥ ५ ॥

प्रचारपादा भवेत्क्षिप्रं व्याभिर्मरणमेव च ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्वित्रं ज्ञानि च मारयेत् ॥ ६ ॥

आलयस्योत्तरे दुर्याद्विचारि च सलक्षणम् ।

हुत्वा तु पौरस्य सूक्तमनोदेवादि वेपथुम् ॥ ७ ॥

दैक्षारामाश्च जुहुयादङ्गहोममन परम् ।

पञ्चरास्यसयुक्तं जयाभ्यानासयुतम् ॥ ८ ॥

परिपदेवतानां च क्रमान्मन्त्रेभ्युहयनाम् ।

पूर्वजद्विधिना कृत्वा स्थापयेत्तद्विचक्षण ॥ ९ ॥

उपगृहो प्रसोष्टे च हस्ते हस्ततः तथा ।

ऊर्मोस्तथैव जङ्घाया पादे पात्तले तथा ॥ १० ॥

तथैव पार्श्वदण्डे च कक्षदक्ष स्थलेऽपि च ।

वारो ममाणं हीनं च अधिकं च न चाचरेत् ॥ ११ ॥

साङ्गोपाङ्गेषु सर्वेषु हीनं चेत्साङ्गुलं तथा ।

द्वेष्मा वा रक्ततेनापि ताम्रिणेशश्च पूरयेत् ॥ १२ ॥

शूलं त्रिपर्ययेणैव स्थापयेद्यद्वि नश्यति ।

देवाल्यादुत्तरतः पूर्वांश्च हाममाचरेत् ॥ १३ ॥

हुत्वेन पौरस्य मूक्तं दक्षिणां च ददेत्पुनः ।

यथोक्तेन विधानेन गृहं कृत्वा त्रिचक्षणं ॥ १४ ॥

प्राक्षणां भाजयित्वा तु पूर्वैर्मन्त्राभ्युपेत्यमान् ।

यत्नमानविप्यासे चन्द्रं रौद्रं यनेत्तथा ॥ १५ ॥

तथाक्षिमोचने हीने कालातीते प्रमादत ।
 भूतादीना च दैवत्य यदेवादि च ह्यते ॥ ३८ ॥
 ईकारादीस्ततो हुत्वा पारमालिक्सयुते ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रायश्चित्त यजेद्बुध ॥ ३९ ॥
 भुव तु कौतुक अपि स्थापित तु शिलाभयम् ।
 वर्णयुक्त पुन कुर्याच्छर्द्धनि कोपहृद्भरि ॥ ४० ॥
 वर्णे विवर्णे सम्प्राप्ते पीठ कृत्वा तु मध्यमे ।
 यावद्वर्णस्य सवोमस्तावत्कालं तु पूजयेत् ॥ ४१ ॥
 पीठे वा कौतुके वापि विष्णुसूक्त सनैणवम् ।
 ब्राह्म च वैष्णव हुत्वा जयाद्यैश्च सुहृयताम् ॥ ४२ ॥
 ईकारादीस्ततो हुत्वा पारमालिक्सयुतम् ।
 अष्टाशीति ततो हुत्वा वर्णयुक्त पुनश्चरेत् ॥ ४३ ॥
 अक्षिमोचनहीने च अष्टाशीति समाहुनेत् ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रायश्चित्त यजेद्बुध ॥ ४४ ॥
 पूर्ववद्विधिना सम्यगाक्षिमोचनमाचरेत् ।
 कर्मणादिप्रतिष्ठाया हीने न्यूने विपर्यये ॥ ४५ ॥
 तस्य सनैस्य शान्त्यर्थमध्यन्मेक्षणपूर्वकम् ।
 सौर च वैष्णवीकाष्ठो कापिलेन प्रुतेन वै ॥ ४६ ॥
 विष्णुसूक्त च जुहुयात्सौरस्य सूक्तमेव च ।
 यदेवादीस्ततो हुत्वा पारमालिक्मेव च ॥ ४७ ॥
 ईकारादींश्च जुहुयादष्टाशीतिमत् परम् ।
 प्राजापत्य तथा सौम्यमेन्द्रमापेयेन च ॥ ४८ ॥

तथाक्षिमोचने हीने ऋतातीति प्रमादत ।
 भूतादीना च दैवस्य यदेवादि च ह्यते ॥ ३८ ॥
 ईकारादीस्ततो हुत्वा पारमार्त्मिन्सयुते ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रायश्चित्त यचेद्बुध ॥ ३९ ॥
 भुव तु कौतुक वापि स्थापित तु त्रिलम्बयम् ।
 वर्णयुक्त पुन कुर्यात्तद्धीने कोपकृद्धारे ॥ ४० ॥
 षण्णे विष्णवे सप्थाप्ते पीठ कृत्वा तु मध्यमे ।
 यावद्वर्णस्य सयोगस्तावत्कालं तु पूजयेत् ॥ ४१ ॥
 पीठे वा कौतुके वापि विष्णुसूक्त सैष्णवम् ।
 ब्राह्म च वैष्णव हुत्वा जयापेक्ष सुहृयताम् ॥ ४२ ॥
 ईकारादीस्ततो हुत्वा पारमार्त्मिकसयुतम् ।
 अष्टाशीति ततो हुत्वा वर्णयुक्त पुनश्चरेत् ॥ ४३ ॥
 अक्षिमोचनहीने च अष्टाशीति समाहुनेत् ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रायश्चित्त यचेद्बुध ॥ ४४ ॥
 पूर्वयद्विधिना सम्यगक्षिमोचनमाचरेत् ।
 कर्षणादिमतिप्राया हीने न्यूने निर्गमे ॥ ४५ ॥
 तस्य सर्वस्य श्रान्त्यर्थमश्वयुन्मेषणपूर्वकम् ।
 सीर च षोडशीकाश्री कापिप्तेन घृतेन वै ॥ ४६ ॥
 विष्णुसूक्त च जुहुयात्पौरुष सूक्तमेव च ।
 यदेवरादीस्ततो हुत्वा पारमार्त्मिन्मेव च ॥ ४७ ॥
 ईकारादीश्च जुहुयादष्टाशीतिस्त परम् ।
 प्राजापत्य तथा सौम्यमैन्द्रमाग्नेमेव च ॥ ४८ ॥

सौर सौम्य च जुहुयाद्भट्टोम सर्वेष्णवम् ।

महान्याहृतिभिर्हुत्वा परिषिन्य च पात्रम् ॥ ४० ॥

हीनत्रियासु सर्वासु प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ।

त्राक्षणान् भोजयित्वा तु दक्षिणा गुरवे ददेत् ॥ ५० ॥

पुण्याह वानयित्वा तु मन्त्रिषोऽपमन्वितम् ।

त्रियाहीने तु सर्वत्र प्रायश्चित्तमिदं भवेत् ॥ ५१ ॥

गत्रादिदक्षिणा दत्त्वा पश्चात्कर्म समारभेत् ।

इष्टकभिस्सुधाभिर्ना कण्टककिमिसयुने ॥ ५२ ॥

अन्येऽथ काष्ठेर्मुद्गिश्च असन्मुद्गिश्च दूषिते ।

दूषिताभिर्दिक्षलाभिर्ना दोषयुक्तेऽथ दारुणि ॥ ५३ ॥

कालायसैश्च पापाणेशूर्णेर्मुद्गि समायुतम् ।

रज्जुनेश्च शणैरन्यैरयुक्तेऽर्थैश्च केश्व वा ॥ ५४ ॥

सयुक्तं तु कृते बेरे कृते पक्वेऽथ मृण्मये ।

पेशाचेरासुरेर्द्रव्यैरतिरक्तमृदेव वा ॥ ५५ ॥

अतिवृष्णमृदा वापि बेरे दोषसमायुते ।

अशले रज्जुहीने च मृद्धीने चाप्रमाणत ॥ ५६ ॥

अथवा शर्कराहीने वसुहीने तथैव च ।

कृशे स्थूले च दीर्घे च ह्रस्वे चानुत्तर्णगे ॥ ५७ ॥

सुधैरेव कृते बेरे तथैवेष्टक्या कृते ।

अन्यानुत्तकृते वापि कृत्तिमाभरणान्विते ॥ ५८ ॥

एतेर्दोषैरसमायुक्ते महामेरे कृतेऽपि च ।

आभिचारिकमित्युक्तं सर्वनाशस्तदा भवेत् ॥ ५९ ॥

प्रतिष्ठितं चेदज्ञानाद्यजमानो विनश्यति ।
 प्रजानीडा भवेन्नित्यं व्याधिश्च मरणं भवेत् ॥ ६० ॥
 युद्धं घोरं भयं चैव बाधास्तर्वा भवन्ति च ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन क्षिप्तं शान्तिं च कारयेत् ॥ ६१ ॥
 आलस्यस्योत्तरे कुर्यादब्जाग्निं च सलक्षणम् ।
 अग्निं प्रज्वाल्य विधिना परिपिच्य तनून् कृमात् ॥ ६२ ॥
 पारमात्मिकर्माकारानघ्राशीत्यद्ब्रह्मोमकम् ।
 ब्रह्मसूक्तसमायुक्तं श्रीसूक्तेन समायुतम् ॥ ६३ ॥
 हुर्गासूक्तं च जुहुयाद्विष्णुसूक्तमत परम् ।
 पुरयसूक्तं च हुत्वेव विश्वजित्सूक्तमेव च ॥ ६४ ॥
 प्राजापत्यं च सौम्यं च ब्राह्ममाग्रेयमेव च ।
 सौम्यं सौरसमायुक्तं वैष्णवं जुहुयाद्बुधः ॥ ६५ ॥
 एवं हुत्वा महाशान्तिं समस्तदुरितापहम् ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणां तु ददेत्पुनः ॥ ६६ ॥
 ऋत्विजः पूजयित्वैव वस्त्राभरणकुण्डलैः ।
 आचार्यं पूजयित्वैवं स्वर्णनिष्कत्रयं ददेत् ॥ ६७ ॥
 बालालये च देवेभ्यः प्रतिष्ठाम्यन्निधानतः ।
 घेरं तु दोषयुक्तं चेद्दूर्वाग्रेयं प्रयत्नतः ॥ ६८ ॥
 सलक्षणं च कृत्वा तु स्थापयेत्पूर्ववत्प्रजापतम् ।
 शिलाग्रदणवद्बुद्ध्वा दास्यन् चेद्भुवं पुनः ॥ ६९ ॥
 हुत्वा चाग्नीं महाशान्तिं पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
 कृत्वा यथोक्तं तत्कर्म पश्चात्कर्म समापयेत् ॥ ७० ॥

अज्ञानात् स्थापिते चैव सर्वं चागु विनश्यति ।
 तद्विसृज्य च पद्माग्नौ मन्त्रैः परियद्मामपि ॥ २ ॥
 पौरुषं वैष्णवं सूक्तं ब्रह्मसूक्तं च ह्रयते ।
 श्रीसूक्तं च महीसूक्तं व्याहृत्यन्तं च ह्रयते ॥ ३ ॥
 दक्षिणां च ततो दद्याद्वाङ्मणान् भोजयेत्ततः ।
 सलक्ष्णं च तत्तत्त्वा कौतुकं स्थापयेद्बुधः ॥ ४ ॥
 ध्रुवचैरं तु यद्रूपं तद्रूपं कौतुकं भवेत् ।
 आसनं स्थानकं चाथ शयनं चाथ कौतुकम् ॥ ५ ॥
 आसने स्थानकं वापि शयने स्थानकासने ।
 अन्यथा स्थापिते चास्मिन्नज्ञानेन विपर्यये ॥ ६ ॥
 त्रयस्त्रिंशान् गणान् हुत्वा वेगेन सौरसमन्वितम् ।
 गारुडं वैष्णवसेनं च पाञ्चभौतिकसमुत्तम् ॥ ७ ॥
 दुर्गासूक्तं विष्णुसूक्तं श्रीसूक्तं पौरुषं यजेत् ।
 दक्षिणां च ततो दद्याद्वाङ्मणान्भोजयेत्ततः ॥ ८ ॥
 पुण्याहं याचयित्वा तु यथोक्तं कौतुकं तथा ।
 पूर्वोक्तविधिना सम्यक्प्रतिष्ठा कारयेद्बुधः ॥ ९ ॥
 पौराणिके विमाने तु यथापूर्वं तथैव च ।
 अन्यरूपं न कर्तव्यं कृत्वा तु स विनश्यति ॥ १० ॥
 अन्यथा तु प्रतिष्ठा चेदब्जाग्नौ होममाचरेत् ।
 विष्णुसूक्तं च जुहुयात्पौरुषं सूक्तमेव च ॥ ११ ॥
 एवं हुत्वा विधानेन दक्षिणां च ददेत्पुनः ।
 यथा पूर्वं तथा सम्यक् प्रतिष्ठामाचरेद्बुधः ॥ १२ ॥

समाप्तेरयं तद्विम्बे छिन्ने भिन्ने प्रमादत ।
 महादोषो भवेत्तत्र तद्गामयन्मानयो ॥ ७१ ॥
 कुर्यात्तस्य महाग्रान्तिमन्त्राभौ वे विगोष्ठ ।
 विच्छिन्नं चेन्न हुत्वा तु ब्राह्मणान् भोजयेत्पुन ॥ ७२ ॥
 दक्षिणा गुरवे दद्यात्पूर्ववत्सर्गमाचरेत् ।
 आर्द्राद्यनुत्तमक्षेत्रं चरराशो च निन्दिते ॥ ७३ ॥
 उल्काग्रान्योश्च पाते च दिग्भाटे पातुर्नृपक ।
 वर्षागारातिसम्पाते चन्द्रमूर्ध्नोपरागयो ॥ ७४ ॥
 चेत्यवृक्षनिपाते च भूमिकम्पदिने तथा ।
 दोषयुक्ते च नक्षत्रे चर्यां वा तथैव च ॥ ७५ ॥
 स्थापितं चेत्तदज्ञानात्पूर्वमद्वैतमाचरेत् ।
 सहस्राहुतिमिष्टुं स हस्तं वष्पान च वै ॥ ७६ ॥
 परिपदेयतानां च तपन्मन्त्रैश्च हृतये ।
 आचार्यमक्षपकद्रुना दक्षिणे ददेत् ॥ ७७ ॥

इति श्रान्तेस्नानसे अग्निप्राक्ते समूतार्चनाधिकरणे आख्यादिविपर्यास-
 प्रायश्चित्तविधिर्नाम सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥

अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥

आयसश्चारकृष्टश्च तपुलोहश्च मिश्रिते ।
 कातुकं च कृत्वा चेतदाभितारिकमुच्यते ॥ १ ॥

अज्ञानात् स्थापिते चैव सर्वे चागु विनश्यति ।
 तद्विस्तृत्य च पद्माग्रौ मन्त्रैः परिषदापि ॥ २ ॥
 पौरुषं वैष्णवं सूक्तं ब्रह्मसूक्तं च हूयते ।
 श्रीसूक्तं च महीसूक्तं व्याहृत्यन्तं च हूयते ॥ ३ ॥
 दक्षिणां च ततो दद्याद्ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ।
 सत्कृष्णं च तत्कृत्वा कौतुकं स्थापयेद्बुधः ॥ ४ ॥
 ध्रुवचरं तु यदूपं तदूपं कौतुकं भवेत् ।
 आसने स्नानकं चाथ शयनं चाथ कौतुकम् ॥ ५ ॥
 आसने स्नानकं वापि शयाने स्नानकासने ।
 अन्यथा स्थापिते चास्मिन्नज्ञानेन विपर्यये ॥ ६ ॥
 तमस्तिशान् गणान् हुत्वा वैभ्रं सौरस्मन्वितम् ।
 गारुडं वैष्णवसेनं च पाद्यभौतिकसंयुतम् ॥ ७ ॥
 दुर्गासूक्तं विष्णुसूक्तं श्रीसूक्तं पौरुषं यजेत् ।
 दक्षिणां च ततो दद्याद्ब्राह्मणभोजयेत्ततः ॥ ८ ॥
 पुण्याहं शक्यित्वा तु यथोक्तं कौतुकं तथा ।
 पूर्वोक्तविधिना सम्यक्प्रतिष्ठां कारयेद्बुधः ॥ ९ ॥
 पौराणिके विमाने ॥ यथापूर्वं तथैव च ।
 अन्यरूपं न कर्तव्यं कृत्वा तु स विनश्यति ॥ १० ॥
 अन्यथा तु प्रतिष्ठा चेद्ब्रजगौ होममाचरेत् ।
 विष्णुसूक्तं च जुहुयात्पौरुषं सूक्तमेव च ॥ ११ ॥
 एवं हुत्वा विधानेन दक्षिणां च ददेत्सुनः ।
 यथा पूर्वं तथा सम्यक् प्रतिष्ठानाचरेद्बुधः ॥ १२ ॥

सुपर्णादन्यलोहेन मिश्रलोहेन कोतुकम् ।
 कृत्वा तत्संपादितं चेत्तु महादोषो भविष्यति ॥ १३ ॥
 आल्यादक्षिणे कुर्यादञ्जमुण्डं सलक्षणम् ।
 त्रास्य च सोरमोम्ये च जाग्रेय गारुडं यत्नेत् ॥ १४ ॥
 हुत्वा पुरुषसूक्तं च विष्णुसूक्तं च हूयते ।
 ईकारादाश्च हुत्वा तु तद्विम्बं च विमज्ज्य च ॥ १५ ॥
 कारयेदुक्तलोहेन त्रिभिर्ना स्वापयेत्पुनः ।
 लोहजं त्वर्चनान्निम्बं पूर्वं यत्प्रतिष्ठितम् ॥ १६ ॥
 त्यक्तान्यत्स्थापयेद्यत्तदाभिचारिकमुच्यते ।
 दिग्देवतानामष्टानां प्रत्येकं होममाचरेत् ॥ १७ ॥
 पुरुषसूक्तं च हुत्वा तु विष्णुसूक्तमतः परम् ।
 श्रीसूक्तं चैव जुहुयाद्गुर्गासूक्तं च वैष्णवम् ॥ १८ ॥
 भङ्गटोमं ततो हुत्वा विधनित्सूक्तमेव च ।
 एव हुत्वा विधानेन शक्तिनो दक्षिणां ददेत् ॥ १९ ॥
 पूर्वं तद्विम्बमादाय स्वामयेत्तद्विचक्षणम् ।
 स्फुरिते च त्रिवर्णे च उत्सलक्षणवर्जिते ॥ २० ॥
 जर्जरैरपि सयुक्तेऽप्यन्तर्भुपिरसयुक्ते ।
 एव दोषसमायुक्ते कौतुकं स्नपनेऽपि वा ॥ २१ ॥
 अन्यद्विम्बं समादाय प्रायश्चित्तं सुहयताम् ।
 शङ्खा च पौरुषं सूक्तं विष्णुसूक्तं च वैष्णवम् ॥ २२ ॥
 यदेवादि च हुत्वेव ब्राह्मणेन्द्रं च हूयताम् ।
 बायन्यं गारुडं हुत्वा वैष्णवं च क्षताष्टकम् ॥ २३ ॥

महान्याहतिभिर्हुत्वा पूर्ववत्स्थापयेत्पुनः ।

कानकं राजतं ताम्रं धौलजं दासवं तथा ॥ २४ ॥ १

मुस्त्यं विहाय गौणं ॥ स्थापितं चेत्प्रमादतः ।

आलस्यसोत्तरे पार्श्वे पौण्डरीके विधानतः ॥ २५ ॥

विष्णुमूर्त्तं दुर्गामूर्त्तं सूक्तं तस्यैरण्यं यजेत् ।

ब्रह्ममूर्त्तं च हुत्वा तु रत्नसूक्तं तथैव च ॥ २६ ॥

होमं चाहवनीयामौ क्रमेणैव सुह्रयताम् ।

वैष्णवं च ततो हुत्वा व्याहृत्या च समायुक्तम् ॥ २७ ॥

महान्याहतिसंयुक्तं तद्धोमं च शताष्टकम् ।

हुत्वा विधिना सम्यक्स्थापयेदिति शासनम् ॥ २८ ॥

नधूच्छिष्टक्रियाहीने प्रायश्चित्तं यजेत्क्रमात् ।

ब्राह्मं सौरं च सौम्यं च सारस्वतसमन्वितम् ॥ २९ ॥

प्राज्ञापत्यं च जुहुयादाग्नेयं चैव ह्रयते ।

वैष्णवं चैव जुहुयान्महान्याहतिसंयुतम् ॥ ३० ॥

प्राक्षणां भोजयित्वा तु गुरवे दक्षिणां ददेत् ।

पुंशिलाभिस्तु पुराणं स्त्रियः स्त्रीभिस्तु कारयेत् ॥ ३१ ॥

स्त्रीभिर्नपुंसकैर्वाथ ध्रुवधरं कृतं यदि ।

आभिचारिकमित्युक्तं तेन सर्वं विनश्यति ॥ ३२ ॥

स्थापितं च परित्यक्त्वा चैरमन्यं समाहरेत् ।

नपुंसकशिल्पवेरं देवीयुक्तं परित्यजेत् ॥ ३३ ॥

त्यक्त्वा चान्यत्समादाय प्रायश्चित्तं यजेद्गुपः ।

यथोक्तशिल्प्या वेरं प्रगृह्य च विधानतः ॥ ३४ ॥

अन्यत्र स्थापित चेत्तदज्ञानाद्वा प्रमादत ।
 यातिदुर्गं स्पीटार्धार्चनाञ्च च भजेत्तत ॥ ५७ ॥
 त्रिप शान्तिं तत पुन्यादिशिष्टादिसमन्वितम् ।
 श्राय्यादुत्तरे तद्गङ्गादिभि च समाहरेत् ॥ ५८ ॥
 जागर पूर्वमन्त्र्या वृष्णञ्च जुहुयाद्बुध ।
 तद्देव्य च जुहुयात्परिषदेवनान्वितम् ॥ ५९ ॥
 ब्रह्मसूक्तेन सयुक्तं रघुसूक्तममन्वितम् ।
 पारमात्मिकमाकाराद्यष्टाशीत्यङ्गदौमरम् ॥ ६० ॥
 रालिङ्गञ्च च जुहुयाद्विश्वनित्यसूक्तगेन च ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विष्णो च वदेत्पुन ॥ ६१ ॥
 आचार्यं पूजयित्वा तु पूर्वस्थाने तथेन च ।
 पूर्वेक्षत्रिभिर्ना पश्चात्स्थापनं सम्यगाचरेत् ॥ ६२ ॥
 ग्रामादीनां विनाशे च नाशे देवालयस्य च ।
 पूर्वं तत्रार्चितं निम्नमर्चाहानं भयेद्यदि ॥ ६३ ॥
 अन्यथा स्थापयित्वा तमर्चयेत्तु महत्फलम् ।
 तेषां च सङ्गुले निम्नं नयेद्वन्यालये तत ॥ ६४ ॥
 चोरशत्रुभयाद्वापि आनयेन तथेन च ।
 यावच्छतर्चनं युक्तं सायन्कालं च लाङ्किकम् ॥ ६५ ॥
 प्रधानस्थानादन्यत्र यथालाभं समर्चयेत् ।
 रात्रौ रात्रन्तरं नित्यां मन्त्रलादाह्नं यदि ॥ ६६ ॥
 रात्रान्तरमथ देवेशं राज्यानीतं च यद्रवेत् ।
 ध्रुवं चेदालयं कृत्वा तद्यागाविधिना बुध ॥ ६७ ॥

स्थापयेत्तत्र विधिना पूर्वोक्तैः विचक्षणः ।

लोहजं रत्नजं वाथ स्थापितं तु विधानतः ॥ ६८ ॥

कौतुकं विम्बमप्यत स्थापयेत्तर्चयेद्बुधः ।

स्नापनादीनि च तथा स्थाप्येदिति शामनम् ॥ ६९ ॥

भये ततः पिमुक्ते तु समानीय च तत्पुरीम् ।

पूर्वोक्तविधिना विद्वान् पुनः स्थापनमाचरेत् ॥ ७० ॥

बेरे तु लक्ष्मणतो हीन यद्यत्तत्फलमुच्यते ।

दक्षिणावनते मृत्युः पश्चिमे चार्धनाशनम् ॥ ७१ ॥

उत्तरे धनधान्यादिः कुलशृङ्गिश्च पूर्यते ।

दुश्चिच्छिद्रे तु दुर्भिक्षमुरदिद्रे धनक्षयः ॥ ७२ ॥

कृशो दीर्घे कृदात्वं स्यात्पार्श्वहीने मुहूर्त्तक्षयः ।

कटीहीने पुत्रनाश उरो भार्याविनाशनम् ॥ ७३ ॥

जङ्घादोषो बाह्वनानां विनाशमुपपद्यते ।

मुखे च मुकुटे दोषैर्ब्रह्मभोगास्तथा क्षयः ॥ ७४ ॥

सर्वोपाङ्गविहीने तु सर्वनाशनमवाप्नुयात् ।

प्रमाणे परिहीने तु देशमामविनाशकृत् ॥ ७५ ॥

पादगुल्फेषु दोषेण पादहानिस्तथैव च ।

कर्णनासाविहीने ॥ कर्णनासाविनाशकृत् ॥ ७६ ॥

भुजयोश्चक्रदाहौ च विहीनौ तु विनाशकौ ।

एते दोषास्तमास्त्याता प्रणिमाया यथा तथा ॥ ७७ ॥

आलयाद्दक्षिणे पार्श्वे पौण्डरीकमिमुण्डके ।

आपारं पूर्यवल्लुना चाग्निं प्रज्वाल्य मन्त्रनः ॥ ७८ ॥

अन्यत्र स्थापित चेत्तद्विज्ञानाद्वा प्रमादत ।
 त्राभिदुर्गि र्पीडाद्यर्चनाश्च भवेत्तत ॥ ५७ ॥
 त्रिषु शान्तिं ततः सुर्याद्विष्णादिममन्त्रितम् ।
 गायत्र्यादुत्तरं तद्वत्कृत्वापि च समाहरेत् ॥ ५८ ॥
 आचारं पूर्वमलुप्त्या ध्वजं जुहुयाद्बुधः ।
 तद्वत्तत्र च जुहुयात्सिद्धिदेवतान्वितम् ॥ ५९ ॥
 प्राङ्मुख्येन सयुक्तं स्तम्भसूक्तममन्त्रितम् ।
 परमात्मिकमाकाराद्यष्टाशीत्यङ्गहोमम् ॥ ६० ॥
 रात्रिमूक्तं च जुहुयाद्विश्वनिर्मूक्तमेव च ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विष्णां च वदेत्पुनः ॥ ६१ ॥
 आचार्यं पूजयित्वा तु पूर्वस्थाने तथैव च ।
 पूर्वोक्तविधिना पश्चात्स्थापनं सम्यगाचरेत् ॥ ६२ ॥
 ग्रामार्थिना विनाशे च नाशे देवालयस्य च ।
 पूर्वं तत्रार्चितं त्रिगुणचर्चनं भवेद्यदि ॥ ६३ ॥
 अन्यथा स्थापयित्वा तमर्चयेत्तु महत्फलम् ।
 तेषां च सन्तुले निम्बं नयेद्वन्यालये ततः ॥ ६४ ॥
 चौरशत्रुभयाद्वापि आनयेत तथैव च ।
 यात्रस्तदर्चनं युक्तं तावत्कालं च लोभिकम् ॥ ६५ ॥
 प्रधानस्थानादन्यत्र यथाशक्त्वा समर्चयेत् ।
 रात्रौ रात्रन्तरं निम्बां स्वयलादाहृतं यदि ॥ ६६ ॥
 रात्रान्तरस्थं देवेशं राज्यानां च यद्भवेत् ।
 शुभं चेदालयं नृणां तदागनिधिना बुधः ॥ ६७ ॥

स्थापयेत्तत्र विधिना पूर्वोक्तेन विनक्षयः ।
 लोहजं रत्नजं वाथ स्थापितं तु विधानतः ॥ ६८ ॥
 कौतुकं विम्बमप्यत्र स्थापयेदर्चयेद्बुधः ।
 स्थापनादीनि च तथा स्थापयेदिति आसनम् ॥ ६९ ॥
 भये सत्त विमुक्ते तु समानीय च तत्पुरीम् ।
 पूर्वोक्तविधिना विद्वान् पुनः स्थापनमाचरेत् ॥ ७० ॥
 धेरे तु लक्ष्मतो हीनं यद्यत्फलमुच्यते ।
 दक्षिणावनते मृत्युः पश्चिमे चार्थनाशनम् ॥ ७१ ॥
 उत्तरे धनधान्यार्द्धिः कुलवृद्धिश्च पूर्वतः ।
 कुक्षिच्छिद्रे तु दुर्गिक्षुरद्विष्टे धनक्षयः ॥ ७२ ॥
 कृशे दीर्घे कृशत्वं स्थापार्धहीने सुहृत्क्षयः ।
 कटीहीने पुत्रनष्टा उरो भार्याविनाशनम् ॥ ७३ ॥
 जह्वादोषो याहनानां विनाशमुपपद्यते ।
 मुखे च मुकुटे दोषैर्द्रव्यभोगासुषां क्षयः ॥ ७४ ॥
 सर्वोपाङ्गविहीने तु सर्वनाशमवाप्नुयात् ।
 ममाणे परिहीने तु देशमामविनाशकृत् ॥ ७५ ॥
 पादगुल्फेषु दोषेण पादहानिस्तथैव च ।
 कर्णनासाविहीने तु कर्णनासाविनाशकृत् ॥ ७६ ॥
 भुजयोश्चक्रशङ्खौ च विहीनौ तु विनाशकौ ।
 एते दोषास्तमास्याताः प्रणिमायां यथा तथा ॥ ७७ ॥
 आल्यादक्षिणे पार्श्वे पौण्डरीकामिकुण्डके ।
 आपारं पूर्ववन्वृत्ता चामिं प्रज्वाल्य मन्त्रतः ॥ ७८ ॥

पारमात्मिकमाकारमष्टाशीतिश्च ह्यते ।

तत्तद्देवत्य जुहुयात्सदृश चाष्टसयुतम् ॥ ७९ ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा च दक्षिणा च ददेत्पुन ।

तत्तद्वक्ष्यसम्पूर्णं करयित्वा यथाविधि ॥ ८० ॥

सलक्षणं कृत् वेर विधिना स्थापयेद्यदि ।

गामिकं मध्यमे स्थाने देविकं तदनन्तरम् ॥ ८१ ॥

मानुषं दैविकान्तये पैशाचं मिष्टिपार्थक्ये ।

ब्रह्मस्थाने स्थापितं चेद्ब्रह्मक्षत्रविनाशनम् ॥ ८२ ॥

मानुष्ये न रमेद्देव पैशाचे सर्वनाशनम् ।

मानुष्ये किञ्चिदाश्रित्य दविकं स्थानकं भवेत् ॥ ८३ ॥

पूर्वस्मिन्नेव समोक्तं स्थानकारानयोमिस्थिति ।

देवमानुषभागाभ्यां क्षयनं च विशेषतः ॥ ८४ ॥

सुस्थितं विधियत्स्थाप्य मुहूर्तं दक्षिणोन्नतम् ।

ऊर्ध्वेदृष्टिर्नोर्ध्वेदृष्टिं नाप्यर्द्धिर्धर्मास्तितम् ॥ ८५ ॥

लीनं छिन्नं तथाव्यक्तं स्थापयेत्तु च धर्ममिन् ।

ध्रुजुर्दृष्टं सौम्यदृष्टिं स्थापयेदिति शासनम् ॥ ८६ ॥

गतेषामन्यथा चेतुः शान्तिं तत्रैव कारयेत् ।

आन्यत्रार्थमिमे युयादवर्त्तामि च सलक्षणम् ॥ ८७ ॥

आधारं पूजयितुयादमि प्रज्यान्यं मन्त्रतः ।

चैष्णवं चैव जुहुयात्तद्देवत्यं शताष्टकम् ॥ ८८ ॥

इंकारदीनि हुत्वा तु चाष्टाशीतिम्नु ह्यते ।

नाष्टांशान् भाजयित्वा तु आचार्यं पूजयेत्तदा ॥ ८९ ॥

सत्यक्षयं च हुत्वा तु विधिना स्थापयेत्पुनः ।
 ध्रुवस्य कौतुकस्यापि यथोक्त पीठमाचरेत् ॥ ९० ॥
 अधिकं व्याधिपीडा स्याद्भीने च मरणं ध्रुवम् ।
 सम चेद् धनधान्यादिपुत्रपौत्रविवर्धनम् ॥ ९१ ॥
 अन्यथा स्थापितं चेत्तु प्रायश्चित्तं यजेत्पुनः ।
 तदैक्यं च जुहुयात्सहस्रं चाष्टसप्ततम् ॥ ९२ ॥
 तदालयगतानां च सर्वेषां चैव ह्यते ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणा च ददेत्पुनः ॥ ९३ ॥
 सत्यक्षयं तथा पीठं कारयेत् विचक्षण ॥

इति श्रीवैखानसे भस्विमोक्षे समुत्तर्चनाधिकरणे कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तविधिर्ना-
 माष्टपठितमोऽध्यायः ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः

भतः परं प्रतिष्ठायां प्रायश्चित्तं वदाम्यहम् ।
 आचार्येणाप्यनुक्तेन स्थापकाद्यैरुच्यते ॥ १ ॥
 यथोक्तगुणहीनैरेतत्तत्रोपसृतेभ्यः ।
 प्रतिष्ठायां कृताया च प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २ ॥
 पौण्डरीकमिमांसाय परिषिष्य च पावसम् ।
 तिरातं तु मृदायान्तिं हुत्वा तदोपदान्तये ॥ ३ ॥
 पुनः प्रतिष्ठां वर्तय्या यथोक्तविधिना ततः ।
 आचार्यैः कर्षणाकाले यथोक्तं वरयेद्बुधः ॥ ४ ॥

पारमात्मिकमात्मरमणादीनिश्च ह्यते ।
 तत्तद्देवत्य जुहुयात्सहस्रं चाष्टसयुतम् ॥ ७० ॥
 नाक्षणान् भोजयित्वा च दक्षिणा च ददेत्पुनः ।
 तत्तत्क्षणसम्पूर्णं कारयित्वा यगाग्निं ॥ ८० ॥
 सलक्षणं कृतं नरः त्रिभिर्ना म्यापयेद्यदि ।
 गार्हपत्यं मध्यमे म्याने नैत्रिकं तदनन्तरम् ॥ ८१ ॥
 मानुषं दैविकान्तये पेशाच्च भित्तिपात्रेन ।
 ब्रह्मम्यानं स्थापितं चेद्ब्रह्मन्वज्जिनाङ्गनम् ॥ ८२ ॥
 मानुष्ये न रमद्देवः पेशाच्चे सप्रनाशनम् ।
 मानुष्ये किञ्चिदाश्रित्य दैविकं म्यानकं भवेत् ॥ ८३ ॥
 पूर्णसिन्धवे सप्रोक्तं शानकासनयोर्मिथिति ।
 देवमानुषभागाभ्यां शयनं च त्रिशेषतः ॥ ८४ ॥
 मुस्वितं विधिरम्याप्य मुहूर्तं दक्षिणोन्नतम् ।
 ऊर्ध्वदृष्टिर्महोदृष्टिं नाचरतिर्यगीरितम् ॥ ८५ ॥
 शानं दितं तथान्यत्तं म्यापयेन्न च धर्मज्ञः ।
 ननुदृष्टिं सौम्यदृष्टिं म्यापयति शानसन् ॥ ८६ ॥
 एतेषामन्यथा चेत्तु शान्तिं तत्रैव कारयेत् ।
 आल्यारसश्चिमे कुर्यादब्जाधि च सलक्षणम् ॥ ८७ ॥
 आचारं पूर्ववत्सुयात्राय प्रज्वाल्य मन्त्रतः ।
 वेष्णुं चैव जुहुयात्तद्देवत्यं तताष्टकम् ॥ ८८ ॥
 ईकारादीनि हुत्वा तु चाष्टाशातिम्नु ह्यते ।
 नाक्षणान् भोजयित्वा तु आचार्यं पूजयेत्तदा ॥ ८९ ॥

सलक्षणं च हुत्वा तु विधिना स्थापयेत्पुनः ।
 ध्रुवस्य कौतुकस्यापि यथोक्तं पीठ्याचरेत् ॥ ९० ॥
 अधिके व्यापिमीडा स्याद्दीने च मरणं भुवम् ।
 समं चेद् धनधान्याविपुत्रपौत्रविवर्धनम् ॥ ९१ ॥
 अन्यथा स्थापितं चेत्तु प्रायश्चित्तं यजेत्पुनः ।
 तद्देवत्यं च जुहुयात्सहस्र चाष्टसंयुतम् ॥ ९२ ॥
 सद्गालमगतानां च सर्वेषां चैव हृत्यते ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणां च ददेत्पुनः ॥ ९३ ॥
 सलक्षणं तथा पीठं कुर्यात् विचक्षणः ॥

इति श्रीवैखानसे अलिपोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे कौतुकद्रव्यप्रायश्चित्तविधिर्ना-
 माष्टपष्टितमोऽध्यायः ॥

एकौनसप्ततितमोऽध्यायः

भूतः परं प्रतिष्ठया प्रायश्चित्तं वदाम्यहम् ।
 आचार्येणाप्यनुक्तेन स्थापकाधैरचोदिते ॥ १ ॥
 यथोक्तगुणहीनैस्तैरुक्तदोषशुतैस्तथा ।
 प्रतिष्ठायां कृतायां च प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २ ॥
 पौण्डरीकमिमादाय परिपिच्य च पावकम् ।
 तिरालं तु महाशान्तिं हुत्वा तद्दोषशान्तये ॥ ३ ॥
 पुनः प्रतिष्ठां कर्तव्या यथोक्तविधिना ततः ।
 आचार्यं कर्पणाकाले यथोक्तं धस्येद्भुधः ॥ ४ ॥

प्रधानहोमे हीने च विपर्ययेषु तेषु च ।
 उद्देशत्यागहीने च देवस्योत्थापने तथा ॥ १६ ॥
 हीने विषवणस्नाने तत्क्रियाया विपर्यये ।
 रत्नादिन्यासहीने च पीठे च कौतुकस्य च ॥ १७ ॥
 आचार्यबुद्धिद्वेषे च प्रतिष्ठाया विशेषतः ।
 यथोक्तैर्नैव मार्गेण प्रतिष्ठा पुनराचरेत् ॥ १८ ॥
 तस्मिन् काले महोत्पाते दुर्निमित्तादिदर्शने ।
 शिवास्वरादिदोषेषु दृष्टेष्वन्येषु चैव हि ॥ १९ ॥
 एव महाप्रतिष्ठायास्तत्तदोपे विशेषतः ।
 पुनः प्रतिष्ठा कर्तव्या तस्य दोषस्य शान्तये ॥ २० ॥
 तस्या पुनः प्रतिष्ठाया विशेषश्च प्रवक्ष्यते ।
 अक्षयुन्मेषाधिवासौ द्वौ रत्नादिन्यासमेव च ॥ २१ ॥
 एतान् पुनः प्रतिष्ठाया नाचरेदिति शासनम् ।
 अक्षयुन्मोचनहीने तु कृत्वा चैवाक्षिमोचनम् ॥ २२ ॥
 अधिवासनहीने तु पुनः कृत्वाधिवासनम् ।
 रत्नादिन्यासहीने तु तान्यस्यत तथा च वै ॥ २३ ॥
 पञ्चाग्नीनेव सभ्यादीन् कल्पयेत् यथाविधि ।
 पूर्वोक्तविधिना तेषु जुहुयादग्निषु क्रमात् ॥ २४ ॥
 सभ्याग्निं पौण्डरीकाग्निमग्नीं द्वानिति केचन ।
 एष एव विशेषस्तु शेष पूर्ववदाचरेत् ॥ २५ ॥
 लघुदोषे षड् तस्य प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यते ।
 प्रमाणे यागदालाया प्रोक्ते न्यूने विपर्यये ॥ २६ ॥

शय्यावेद्यामनथा चैव खलद्भारविचर्जने ।
 अन्यदेव कृतं चापि माने न्यूनऽधिके तथा ॥ २७ ॥
 जुहुयाद्भूमिदैवत्यं होमं देवाधिपस्य च ।
 वैष्णवे विष्णुसूक्तं च पुरुषसूक्तममन्त्रिनम् ॥ २८ ॥
 हुत्वा पश्चात्पुनर्वाति पश्चादन्नाद्यमेव च ।
 यज्ञोपस्कारमन्त्राणां द्रव्याणां च निर्यये ॥ २९ ॥
 आग्नेयं ब्रह्मसूक्तं च जुहुयाद्भिक्षां ददेत् ।
 शिलया दारुलोहेर्वा लोष्टैर्वाथेष्टमग्निभिः ॥ ३० ॥
 दुर्याच्चित्रमिकुण्ड तु वैष्णवं भौतिकं यज्ञेत् ।
 जुहुयात्सावित्र्या तत्र यागच्छत्तया यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥
 द्वीनाधिकेन मानेन कृतं चैत्रमिकुण्डकम् ।
 ब्राह्म सौम्यं तथाग्नेयमादित्यं जुहुयात्क्रमेणात् ॥ ३२ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन मथित्वा ज्ञातवेदसम् ।
 पुनस्तदग्नेर्नाशि तु नथित्वाग्निं प्रगृह्य च ॥ ३३ ॥
 आग्नेयं चरुणा हुत्वा गृहीयात् हुताशनम् ।
 परित्तरणकूर्चादिसम्भाराणां च सर्वश ॥ ३४ ॥
 आज्यस्थाल्यादिपात्राणां सुवादीनां तथैव च ।
 प्रमाणहीने न्यूनं च होमे होमे प्रति प्रति ॥ ३५ ॥
 मिन्द्राहुतिं च सावित्रीं व्याहुतीर्जुहुयात्त्रिमात् ।
 स्थाल्यामाज्यं चरौ वाथ मक्षिकायाः क्रिमेरपि ॥ ३६ ॥
 रोम्णः पिपीलिकादेश्च पतने तद्व्यपोह्य च ।
 भव्यमन्यत्समादाय प्राजापत्यं यज्ञेत्ततः ॥ ३७ ॥

आग्नेय वैष्णव चैव जुहुयात्तस्य शान्तये ।
 अन्यान्नामे तु तद्दोष व्यपोषैव प्रयत्नः ॥ ३८ ॥
 दर्शैर्दीप्य चोत्पूय प्रायश्चित्तं च पूर्ववत् ।
 जुहुयात्तद्विशुद्धयर्थं पुनस्तपूय च हरेत् ॥ ३९ ॥
 तन्नाशारेण ते तस्मिन्नाग्नेयगतेऽपि च ।
 अथ ते योनिरित्युक्त्वा समिन्धारोप्य मम तत् ॥ ४० ॥
 लौकिकामौ निधायोर्ध्वं समिधं तां निधाय च ।
 उज्ज्वल्य परिपिच्यामि विच्छिन्नं जुहुयात्पुनः ॥ ४१ ॥
 मिन्दाहुती वैष्णव च व्याहृतीर्जुहुयात्कृत्वा ।
 एवमग्निं च सप्तान्य शेषं न जुहुयात्तथा ॥ ४२ ॥
 जले तदशेषं पतिते तदाज्ये पतिते जले ।
 आग्नेय वैष्णव चापि व्याहृत्यन्त यजेद्बुधः ॥ ४३ ॥
 दर्शना परिधीना च हीने पुन्ये तथैव च ।
 समिद्धीनेऽक्षनैर्दानी वैष्णव व्याहृतीर्यजेत् ॥ ४४ ॥
 परिक्तरणदर्शना परिधीना तथैव च ।
 ऊर्ध्वाग्ने समिधौ तद्ददमिना रहितेऽपि च ॥ ४५ ॥
 नादौ भेदे तथा क्षिप्ते पुनस्तद्वत्प्रमुन्य च ।
 महाव्याहृतिमिहुर्या मिन्दाहुत्या च ह्रियते ॥ ४६ ॥
 आग्नेय वैष्णव चापि व्याहृत्यन्त यजेद्बुधः ।
 पार्थेऽग्नौ ज्वलिते तस्मिन्समिदाज्ये चरौ हुते ॥ ४७ ॥
 तत्तद्विभेदतादोम जुहुयादुपलक्ष्य च ।
 वायव्य वैष्णव हुत्वा पुनस्त्रेच च ह्रियते ॥ ४८ ॥

विशेषेऽनुक्ते सर्वत तत्राज्येन यजेद्बुधः ।
 आज्यं तु सर्वदैवल्यं सर्वमाज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ४९ ॥
 सर्वेषामेव देवानामाज्यं प्रियतरं भवेत् ।
 आज्येन मिश्रितं सर्वं हव्यं शुद्धं प्रियं भवेत् ॥ ५० ॥
 आज्याभाये च साज्येन चरुणा होममाचरेत् ।
 सर्वेषामेव होमानां कापिलं घृतमाहरेत् ॥ ५१ ॥
 अलाभेऽभ्यगवा वाथ घृतं यत्नात्समाहरेत् ।
 तैलादिन्नेहमिश्रेण जलमिधघृतेन वा ॥ ५२ ॥
 आज्येन माहिषेणाथ जुहुयाच्चेत्पगादतः ।
 सर्वाग्निषु हुतं सर्वं गृहीयुरसुरादयः ॥ ५३ ॥
 सहोपशमनार्थाय कापिलेन घृतेन वै ।
 तत्तन्मन्त्रं तुहोतव्यं सद्व्यं चार्पसंयुतम् ॥ ५४ ॥
 उक्तमन्त्रेण हुत्वान्ते व्याहृत्या जुहुयाद्बुधः ।
 उक्तद्रव्यस्य हीने च कापिलेन घृतेन वै ॥ ५५ ॥
 देवेदा मनसा ध्यात्वा वैष्णवं विशतिर्यजेत् ।
 क्रियाहीने विपर्यासे होमे मन्त्रस्य संकरे ॥ ५६ ॥
 अग्निं विष्णुं प्रणम्यैव वैष्णवं व्याहृतीर्यजेत् ।
 सर्वहोमसमाप्तौ तु सूक्तं वैश्वानरं जपेत् ॥ ५७ ॥
 यजकर्मणि सर्वत्र न्यूने हीने विपर्यये ।
 प्रायश्चित्त विगेषेण यम्य नोक्तं तु तत्र वै ॥ ५८ ॥
 वैष्णवं विष्णुमूक्तं तत्पौरुषं सूक्तमेव च ।
 शनो मित्रेति शान्तिं च जप्त्वा सूक्तं च पौरुषम् ॥ ५९ ॥

वैष्णवं विष्णुसूक्तं च जपेद्र ध्यायन् हरिं परम् ।
 वैष्णवेनैव होमेन वैष्णवेन जपेन च ॥ ६० ॥
 सर्वयज्ञेषु यज्ञ्यन् सर्वं पूर्णं भवेत्ततः ।
 यन्मूर्तिमेवं यज्ञस्य विष्णुरित्याह च श्रुतिः ॥ ६१ ॥
 अविज्ञाते चान्यदोषे प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ।
 रत्नानामप्यलामे तु स्वयं प्रतिनिधिं शिषेत् ॥ ६२ ॥
 धातूनां पारदं तत्र बीजानां यवमेव च ।
 तद्भूयं मनसा ध्यात्वा क्षिप्वा तन्मन्त्रमुच्चरन् ॥ ६३ ॥
 रत्नादिविष्णुसूक्तं च वैष्णवं च यजेत्ततः ।
 प्रायश्चित्तं च धातूनां दिग्देवत्यं सर्वैष्णवम् ॥ ६४ ॥
 प्रायश्चित्तं यवानां तु धायन्य वैष्णवं तथा ।
 तयाणां मन्त्रसूक्तं तु प्रत्येकं विंशतिर्यजेत् ॥ ६५ ॥
 वस्त्रे लक्षणहीने च दोषे छिन्नादिभिर्युते ।
 त्यक्ता चान्यत्प्रयुज्यैव श्रीमन्सर्वैर्वैष्णवैर्यजेत् ॥ ६६ ॥
 अलामे त्वण्डजादीनां प्रत्येकं वस्त्रमेव वा ।
 तत्तत्प्रतिनिधिं ध्यात्वा शयनान्यास्तरेत्क्रमात् ॥ ६७ ॥
 वैष्णवं भूमिदैवत्यं श्रीदैवत्यं शतं यजेत् ।
 प्रमाणहीने न्यूने च तोरणानां पृथक् पृथक् ॥ ६८ ॥
 तद्द्वाराधिदैवत्यं प्रत्येकं विंशतिर्यजेत् ।
 दर्भमालाविहीनं चेदपिमन्त्रं च वैष्णवम् ॥ ६९ ॥
 कुम्भे प्रमाणहीने च स्पोटकालादिसंयुते ।
 वस्त्रयुग्मे च रत्नेषु यथोक्तैर्वायुधादिषु ॥ ७० ॥

सौवर्णादिषु हीनेषु न स्यादेवस्य सन्निधिः ।
 तस्मात्स्वर्णान्युपादाय पुनः क्षिप्त्वा प्रयत्नतः ॥ ७१ ॥
 जुहुयात्पौरुषं सूक्तं विष्णुसूक्तं च वैष्णवम् ।
 पृथगेव त्रयस्त्रिंशन्मुनिमन्त्रं तु निश्चकम् ॥ ७२ ॥
 ब्राह्मं चैव त्रयस्त्रिंशदाग्नेयं च दशेव तु ।
 पारमात्मिकमाकाराद्यष्टाशीतिश्च हूयते ॥ ७३ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा च दक्षिणां गुरवे ददेत् ।
 ऐहिकामुत्पन्नं श्रेयो भुत्तवा नि श्रेयसं व्रजेत् ॥ ७४ ॥
 कुम्भे च साधिते भिक्षे प्रमादात्पतितेऽथवा ।
 राष्ट्रस्य यजमानस्य राज्ञो दोषो महान् भवेत् ॥ ७५ ॥
 प्रजापीडा भवेत्क्षिप्रं व्याधिश्च मरणं तथा ।
 तद्दोषशमनार्थाय प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ७६ ॥
 वैष्णवं शतशो हुत्वा ब्राह्मं च शतशो यजेत् ।
 शतशं पौरुषं सूक्तं विष्णुसूक्तं तथा यजेत् ॥ ७७ ॥
 आर्पकं च त्रयस्त्रिंशदाग्नेयं विंशतिर्यजेत् ।
 पञ्चविंशतिगा दत्त्वा पश्चाद्विप्राश्च भोजयेत् ॥ ७८ ॥
 अन्यं कुम्भं गृहीत्वेन पूर्यवत्स्थापयेद्बुधः ।
 धानकुम्भद्वाराहावम्पृश्यैः पतितैरपि ॥ ७९ ॥
 साधिते ततः सस्पृष्टे तत्कुम्भं सन्यपोह्य च ।
 अन्यं कुम्भं गृहीत्वेन पूर्यवत्स्थापयेद्बुधः ॥ ८० ॥
 वैष्णवं ब्राह्मसंयुक्तं सोरमाग्नेयसंयुतम् ।
 धृतेन पौरुषं सूक्तं विष्णुसूक्तमतः परम् ॥ ८१ ॥

अञ्जामिम्ये जुहुयात्पत्येक च शताष्टकम् ।
 चतुर्दशैव गा दत्त्वा पश्चाद्विप्रान् सुपूजयेत् ॥ ८२ ॥
 अस्पृश्यस्पर्शने विम्वे शोधयित्वा यथाविधि ।
 कलशैः स्नापयेद्विम्बं स्नपनोक्तक्रमेण वै ॥ ८३ ॥
 पूर्वोक्तिं क्रमेणैव प्रायश्चित्तं जुहोति च ।
 धानदुक्कुटकाकाशैर्होमं स्पृष्टे तथैव च ॥ ८४ ॥
 अस्पृश्यैरपि सस्पृष्टे शोधयित्वा न्यपोह्य च ।
 कुण्डं सलक्षणं कृत्वा चाघारं जुहुयात्क्रमात् ॥ ८५ ॥
 आग्नेयं शतशो हुत्वा वैष्णवं शतशो यजेत् ।
 मूलहोमं शतं हुत्वा जुहुयात्पञ्चवारम् ॥ ८६ ॥
 निष्क्रमेकं च दत्तवैव विप्रानपि च भोजयेत् ।
 लुगादीनामलाभे तु जुहुयाद्वि लुवेण वा ॥ ८७ ॥
 तद्रूपमिति न ध्यात्वा तत्तन्मन्त्रेण हूयते ।
 आर्वकं वैष्णवं ब्राह्मं प्रायश्चित्तं यजेत्ततः ॥ ८८ ॥
 अलाभे समिधा तत्र पालाशीस्तमिधो हरेत् ।
 आश्वत्थीर्वा रामादित्य ता ता ध्यात्वा सुहृयताम् ॥ ८९ ॥
 आग्नेयं वैष्णवं तत्र प्रायश्चित्तं यजेद्बुधः ।
 दर्भान् शुशाश्च समिधो मासातीतान्विवर्जयेत् ॥ ९० ॥
 अज्ञानादर्थलोभाद्वा मोहाद्वा बुद्धिपूर्वकम् ।
 गृहीत्वा तैः कृतं कर्म तत्सर्वं विफलं भवेत् ॥ ९१ ॥
 तद्दोषशमनार्थाय वारुणं वैष्णवं तथा ।
 ब्राह्मं सौम्यं तथा ज्ञेयम् आदित्यं जुहुयात्क्रमात् ॥ ९२ ॥

अजस्य महिषम्याय त्रिं क्षीरं न चान्तेन ।
 गृहीतं चैतदजानाद्विष्णुं ब्राह्मसयुतम् ॥ ०३ ॥
 आग्नेय सौरसयुक्तं व्याहृत्यन्नं पृथग्यजन् ।
 नद्या धाप्या तथा कुन्त्ये तटाके वा शुचिस्थले ॥ ०४ ॥
 अग्निमुण्डं समुद्दिश्य मृदु वा सिक्तास्तु वा ।
 शुद्धामेवाहरेत्तेषां तीरे शुद्धानवाहरेत् ॥ ०५ ॥
 तदन्यत्र गृहीताया वारुण वैष्णवं यजन् ।
 जन्तुकण्टकसयुक्तं लेपद्रोपयुतं तु वा ॥ ०६ ॥
 सार्द्रं सधूमं दुर्गन्धमिन्धनं प्रक्षिपेद्यदि ।
 तत्स्यक्तवान्यत्प्रमादाय शुद्धमग्नौ क्षिपेत्तथा ॥ ०७ ॥
 आग्नेय वैष्णव चापि व्याहृत्यन्नं सुहृत्प्रणामं ।
 प्रमत्ताद्यागजालायां द्रव्ये वस्त्रादिकुऽपि वा ॥ ०८ ॥
 प्रपादौ वापि शस्त्रे च देवार्थं कल्पिते पुनः ।
 कन्धास्त्रिन् तत्र दग्धे च द्रव्येऽनुक्ते च सर्वशः ॥ ०९ ॥
 वैष्णवं ब्राह्मसयुक्तं सौरमाग्नेयसयुतम् ।
 आज्येनाग्नौ सुहीतव्यं मत्प्रेतं नैरुनिशति ॥ १०० ॥
 शयने शाययेद्देवमुत्थाप्यैवाप्रमादतः ।
 वैष्णवं देव्योर्गन्तैश्च चतुष्टयं यजेत्पुनः ॥ १०१ ॥
 शयनं कल्पयित्वैव शाययितुं तथा पुनः ।
 तत्काले देवमादाय प्रतिष्ठामाचरेद्बुध ॥ १०२ ॥
 आचार्यस्थापकदीनामृत्विजा च प्रमादतः ।
 भर्त्सनं शयनं वापि हननं वा हनं यदि ॥ १०३ ॥

येनकेन महान् दोषः प्रायश्चित्तं विधीयते ।
 पौरुषं वैष्णवं ब्राह्मं सूक्तं सारस्वतं यजेत् ॥ १०४ ॥
 आचार्यस्याविजां तय यथोक्तं दक्षिणां ददेत् ।
 न दद्याद्यदि ते सर्वे यदि तत्फलमामुषुः ॥ १०५ ॥
 हन्यल्पदक्षिणो यज्ञः यजमानं न संशयः ।
 वैष्णवं मुनिमन्त्रं च श्रममष्टोत्तरं यजेत् ॥ १०६ ॥
 यथोक्तदक्षिणां तेभ्यो यत्नादेव ददेत्ततः ।
 पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठायां तद्वाराभिमुखे तथा ॥ १०७ ॥
 मण्डपं वा प्रपां वाथ कृत्वा पूर्वोक्तमार्गसिः ।
 अमिकुण्डानि ततैव शयनं तत्र कारयेत् ॥ १०८ ॥
 तत्पद्मोमसुहोतत्र्यः यथोक्तविधिना सतः ।
 प्रत्येकं क्षपणादीनि सूर्याणि च समाचरेत् ॥ १०९ ॥
 'अज्ञानात्क्षपणादीनि' न दृष्ट्वा चेत्समाचरेत् ।
 तत्पद्मोमे सुहोतत्र्यं तत्तन्मन्त्रसहस्रकम् ॥ ११० ॥
 क्रियायाश्च विपर्यासे मन्त्राणां सङ्करेऽपि च ।
 विम्यानां च विपर्यासे ब्रह्मविद्यां च विपर्याये ॥ १११ ॥
 आचार्याणां विपर्यासे नक्षत्रे दोषसंयुते ।
 सर्वेष्वपि च दोषेषु प्रायश्चित्तं च पूर्ववत् ॥ ११२ ॥
 शान्तिरित्येव निर्दिष्टा सर्वत्रापि च वैष्णवैः ।
 आध्यावितार्थैर्दुत्वा च मिन्दाहुतिसमायुतैः ॥ ११३ ॥
 नारायणाय विनम्रं शत्रोर्मितरुशमित्यपि ।
 विष्णोर्नुकाद्यैर्जुहुयात्तद्दोषस्य शान्तये ॥ ११४ ॥

महादोषेषु सर्वत्र महाशान्तिर्विधीयते ।

पौष्ट्य जुहुयात्सूक्तं त्रिण्यसूक्तमत परम् ॥ ११५ ॥

स्वसूक्तं ततो हुत्वा त्रिधनिलसूक्तमयुतम् ।

पारमात्मिकमयुक्तर्माकारार्द्रान्तधैर्यं च ॥ ११६ ॥

अष्टाङ्गीति ततो हुत्वा श्रीसूक्तं जुहुयात्पुनः ।

रात्रिसूक्तं ततो हुत्वा सूक्तं सारम्यं यत्नतः ॥ ११७ ॥

जुहुयात्सर्गद्वैतस्य पञ्चरात्रसंयुतम् ।

मूढहोमं ततो हुत्वा धावादीन् जुहुयात्तमान् ॥ ११८ ॥

नमोवाचे समुच्चार्य शन्नो यान् इतीर्य च ।

नारायणाय विधेति तथा पद्मिष्व वैष्णवे ॥ ११९ ॥

जुहोत्येना महाशान्तिं समस्तदुरितापहृण् ।

सर्वदोषोपशमनं सर्वकर्मसमृद्धिदम् ॥ १२० ॥

सर्वस्मिंश्च महादोषे महाशान्तिं जुहोति वै ।

अङ्गुरार्पणकाङ्क्षं स्थापनादिवसादथ ॥ १२१ ॥

यथादातृश्च प्रकुर्वीत प्राक्पणानां च भोजनम् ।

अन्नदानेन दोषाश्च सर्वे शान्तिं प्रयान्ति वै ॥ १२२ ॥

आचार्यमृत्विजश्चापि वस्त्राभरणगुण्डले ।

पूजयेत्तन्विधानेन नमस्कृत्य मन्दैवम् ॥ १२३ ॥

अपूजितैः कृतं यद्यत्तत्कर्मालुर भवेत् ।

यजमानो महाज्याधियुक्तस्सन् सप्रणश्यति ॥ १२४ ॥

सम्पूज्य तान्प्रयत्नेन परमं पदमाप्नुयात् ।

इह लोके भवेत्पुत्रधनधान्यसमृद्धिमान् ॥ १२५ ॥

यद्यह्यत्र भुव रूप तत्तद्व्येण वै तदा ।
 यथोक्तेन विमानेन परिवाराश्च कल्पयेत् ॥ १२६ ॥
 मरुदस्य च शान्तस्य विज्ञेयानन्तयोरपि ।
 दुर्गायाश्च सरस्वत्याक्षीलबेर न दोषहन् ॥ १२७ ॥
 अन्यथान्यास्तु कुर्याच्चैदाभिन्नारिक्तमुच्यते ।
 तदोपम्य च शान्त्यर्थं प्रत्यदिचत सुहृयताम् ॥ १२८ ॥
 ब्राह्मं सौरं च सौम्य तदामेय गारुड तथा ।
 तदैवत्य च जुहुयाद्ब्रह्मोम च हयते ॥ १२९ ॥
 परमात्मिकमन्त्रैश्च जयादींश्च यथाक्रमम् ।
 अभ्यासान्नाद्याधूमृत श्रीसूक्तेन च संयुतम् ॥ १३० ॥
 दुर्गामूक्त च जुहुयाद्रीकारात्रीस्तथैव च ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणा च ददेत्सुत ॥ १३१ ॥
 स्थापयेत्कौतुकार्चाश्च ध्रुवबेरानुरूपकान् ।
 दारुणं शैलञ्च वाध ताम्रज रानत तु वा ॥ १३२ ॥
 सौवर्णं वायु तद्विम्बमन्यमुद्दिश्य कल्पितम् ।
 विमाने स्थापित विम्बं नान्यत स्थापयेत्सुत ॥ १३३ ॥
 स्थापितं चैतदज्ञानान्महादोषो भविष्यति ।
 स्निग्धं तस्मान्महाशान्तिं हुत्वा दक्षिणया युतम् ॥ १३४ ॥
 तत्तद्विम्बं समादाय पूर्वत स्थापयेत्तथा ।
 राष्ट्रान्तराद्विनिर्जित्य राज्ञा विम्बं समाहृतम् ॥ १३५ ॥
 तद्विम्बं च समुद्दिश्य स्वराष्ट्रे सुमनोदरे ।
 विमानं परिकल्प्यैव पृथोक्तेन क्रमेण वै ॥ १३६ ॥

प्रतिष्ठाप्यार्चनादीनि मारयेन विमानम् ।

तस्य वीर्यमयः कीर्तिर्गतिप्यति न सद्यः ॥ १३७ ॥

इति श्रीरघुनाथे अभिप्राप्ते समूर्तार्चनाधिसरणे प्रतिष्ठाप्यायधित्तविधिनामैकोन
सप्ततितमोऽध्यायः ॥

मत्तनितमोऽध्यायः ॥

अत्र नित्यार्चनायाश्च प्रायश्चित्तं प्रयत्ने ।

प्रातरर्चन्याससूत्रं प्रमादादालयस्य च ॥ १ ॥

नग्नोद्घाटे हीने श्रीमसुद्धायै च ॥

नित्याग्रे वायुं चुल्लगात् वा चरुं साज्यं प्रगृह्य च ॥ २ ॥

सौरं द्वाराधित्य वेणुं च यत्नतः ।

द्वय्याणामपि सर्वेषामभ्यासत्रिकं स्मृतम् ॥ ३ ॥

नग्नान् गृहीत्वा देवमूर्तिमन्त्रैरेतः ।

निमाल्यगोधनं हीनं हीने चाभ्युत्थयेत् तथा ॥ ४ ॥

वारुणं वेदमन्त्रेण च वेणुं च यत्नतः ।

अक्षतान्त्रिपेक्षस्य देवेश सप्रणम्य च ॥ ५ ॥

तुष्टोन्मेषसमभ्युत्थं पूर्वम् निसृज्य च ।

धौतेनान्यत्राग्नेः देवेयं परिधापयेत् ॥ ६ ॥

प्राग् यानिहीने तु वारुणं वेणुं च यत्नतः ।

ध्रुवेरग्नौ च न्यस्तपुषाणि यानि ते ॥ ७ ॥

प्रातःकाले व्योहिव सद्यः पुण्याणि संन्यसेत् ।
 भुवचेरस्य देवस्य तत्तज्जित्यार्चनं भवेत् ॥ ८ ॥
 पुण्यन्यासे च हीने च कालातीते पुनस्तथा ।
 पुण्यन्यासं च कृत्वैव प्रायश्चित्तनिमित्ततः ॥ ९ ॥
 विष्णुगायत्र्या सम्यग्दशकृत्वो यजेद्बुधः ।
 ब्रह्मादिद्वारदेवांश्च समम्यर्च्यार्चयेद्भरिम् ॥ १० ॥
 अर्चायां ध्यानहीने तु विष्णुसूक्तं यजेद्बुधः ।
 ध्यात्वा सम्यक्तथा देवं पुनरर्चनमाचरेत् ॥ ११ ॥
 नवभंदेष्वथैकस्मिन् कल्पितेऽप्यर्चने तथा ।
 आसनाद्युपचारेषु भिन्नं तद्विग्रहं प्रति ॥ १२ ॥
 वैष्णवं विष्णुगायत्री जुहुयात्तदनुस्रम् ।
 देवदेवं च भक्त्यैव ध्यायेद्विष्णुं सनातनम् ॥ १३ ॥
 हविर्हनि तु तद्ग्रामे जनास्तेषु तथैव च ।
 पीडयन्ते क्षुत्पिपासायैः यजमानो नृपस्तथा ॥ १४ ॥
 तस्मात्प्रयत्नतो देवं हविस्सम्यङ्निवेदयेत् ।
 हविर्हनि तद्वा ब्राह्मं प्राजापत्यं सवैष्णवम् ॥ १५ ॥
 विष्णुसूक्तं यजित्वैव हविस्तद्विनिवेदयेत् ।
 उपवृक्षादिभिर्द्रव्या हीने तत्तदनुकमान् ॥ १६ ॥
 सौम्यं सामादिकं चापि यजुराद्यं सवैष्णवम् ।
 अग्नयजुस्सामाथर्वाणां मन्त्राणां यपमाचरेत् ॥ १७ ॥
 गुप्तवासविहीने तु श्रीमन्त्रं वैष्णवं यजेत् ।
 प्रसादान्मूर्तिहोमं च कपाले जुहुयाद्यदि ॥ १८ ॥

प्रायश्चित्त यनेत्तत्र वैष्णव ग्राह्णरपि ।
 प्रातर्गन् यार्चने र्हनि मयाद्वे द्विगुण भवेत् ॥ १९ ॥
 वैष्णव पांशु मूक्त त्रिगुणमूक्त यनेत्तत्र ।
 प्रातर्मध्याह्नयोर्हनि सायं तत्र त्रिगुण भवेत् ॥ २० ॥
 एकाहे त्वर्चनार्हने प्रायश्चित्त विधीयते ।
 त्रिग्राह्यार्चा प्रहृत्यैव हर्वाप्यपि निवेदयेत् ॥ २१ ॥
 दक्षिणाग्निं समादाय आधार विधिरयजेत् ।
 प्रणम्य देवमाज्येन वैष्णव पञ्चरिशति ॥ २२ ॥
 हुत्वा पुरणमूक्तेन त्रिगुणमूक्तेन च यजेत् ।
 त्रात्मणान् भोजयेत्पश्चाद्देवपश्चाच्च दक्षिणाम् ॥ २३ ॥
 एकाहे त्विदमुद्दिष्ट ग्राहं तु द्विगुण भवेत् ।
 एतत्तद्ग्राहं च वर्धयेच्च द्विने त्रिने ॥ २४ ॥
 द्वादशाहे व्यतीते तु निधायाम्नि तथैव च ।
 आधार विधिरद्भुत्वा वैष्णव च शत यनेत् ॥ २५ ॥
 तथा पुरणमूक्त च त्रिगुणमूक्तं च यजेत् ।
 चत्वारिंशद्विरष्टाभि क्लेशे क्षापयेद्विभुम् ॥ २६ ॥
 प्रणम्य देवदेव तमर्चयित्वा यथाविधि ।
 महाहवि प्रभूत वा भक्त्या सम्यङ् निवेदयेत् ॥ २७ ॥
 आचार्याय पशून् दत्त्वा शक्त्या विप्राश्च भोजयेत् ।
 मारुतान् यदि भवेत्प्रायश्चित्तं मुह्यते ॥ २८ ॥
 माध्याह्नाहवर्नाय च दक्षिणाग्निं च दक्षिणे ।
 गार्हपत्यं प्रतीच्या तु आग्नेस्तथोचरे ॥ २९ ॥

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव कुण्डं कृत्वा सलक्षणम् ।
 आधारं पूर्ववत्कृत्वा परिषिच्य च पाकम् ॥ ३० ॥
 प्राच्यां पुरुषमूक्तं च विष्णुमूक्तं च दक्षिणे ।
 धैर्याय गार्हपत्याग्नौ मूर्तिहोमं तथोत्तरे ॥ ३१ ॥
 देवेशं मनसा ध्यात्वा प्रत्येकं चैकविंशतिः ।
 देवीभ्यां च मुनिभ्यां च वैश्वं गालुडसंयुतम् ॥ ३२ ॥
 तत्तद्धोमे सुहोतव्यं महाव्याहृतिसंयुतम् ।
 शनाष्टकलक्ष्मैर्देवं स्नापयित्वा विधानतः ॥ ३३ ॥
 पुण्याहं वाचयित्वा तु पश्चाद्विमान् सुपूजयेत् ।
 गणयित्वाथवा यावत्काल शून्यगतं भवेत् ॥ ३४ ॥
 तावच्चैवार्चनाद्रव्यं देवेशस्य निवेदयेत् ।
 एव मासे प्रकुर्वीत द्विमासे द्विगुणं भवेत् ॥ ३५ ॥
 एव तद्वर्धयित्वा तु यावत्सक्त्सरान्तकम् ।
 तथा सक्त्सरेऽतीते साहसैरष्टसयुतैः ॥ ३६ ॥
 देव शताष्टकैर्वाथ कल्शौ स्नापयेद्बुध ।
 तद्वर्धं देवमुद्दिश्य दानं सम्यक्समाचरेत् ॥ ३७ ॥
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च शक्तिः ।
 दत्त्वैवाचार्यपूर्वेभ्यो येदविद्भ्यः स्वशक्तिः ॥ ३८ ॥
 भञ्जार्भिः साधयित्वा ॥ महाशान्तिमुद्गृह्यताम् ।
 पश्चान् सहस्रं संहृत्य कपिलान्नसंयुतम् ॥ ३९ ॥
 प्रत्येकं जुहुयात्तत्र गायत्रीं वैष्णवीं वदन् ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन प्रतिष्ठां पुनराचरेत् ॥ ४० ॥

॥१॥ देवानि हानि प्रायश्चित्त निर्मायते ।
 अन्येषामपि देवानामिदं सामान्यमुच्यते ॥ ११ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रयत्नामि प्रायश्चित्तं प्रति प्रति ।
 प्रान्मन्ध्यान् हानि मन्थाद् द्विगुणं भवेत् ॥ १२ ॥
 यत्प्रयत्नं मौर्याम्ये च प्राणापत्यं यत्ततः ।
 प्रान्मन्ध्याहयोहनि सायाह्ने त्रिगुणं भवेत् ॥ १३ ॥
 ऋक् संहिता चैतन्मार्गोपासने तथा ।
 आधारं पूज्यं कृत्वा परिपिच्य च पापम् ॥ १४ ॥
 जुहुयाद्विष्णुसूक्तं च देवेभ्य मनसा स्मरन् ।
 वैष्णवानपि षण्मन्त्रान् पूज्यं च विधानतः ॥ १५ ॥
 ग्रीष्मर्तुत्वाप्येतत्पश्चाद्यान्तस्मन्यासमायुतान् ।
 ऋक् संहिता त्विदमुद्दिष्टं द्यौर्देव तु द्विगुणं भवेत् ॥ १६ ॥
 अर्धयित्वा चरेदेन द्वादशान्तं तथैव च ।
 अत ऊर्ध्वं यदि स्थान्चेत्तोण्डरीकं समाहरेत् ॥ १७ ॥
 हुत्वा पुरषसूक्तं च विष्णुसूक्तं परम् ।
 पारमार्थिकमयुक्तं मांकारादिसमायुतम् ॥ १८ ॥
 सप्तभिः कल्पशर्देन स्नानं यित्वा विधानतः ।
 महाहविर्निवेद्य त्रिमुत्थापयेत्तमान् ॥ १९ ॥
 एवमेव विधानेन यावत् त्रिंशद्दिनादधः ।
 मासातीतो यदि भवेत्प्राच्यामाहवनीयकः ॥ २० ॥
 हुत्वा तु पोष्य सूक्तं विष्णुसूक्तं परम् ।
 मत्प्रेक जुहुयाद्विष्णुसूक्तं शतमग्नधिकं यत्नम् ॥ २१ ॥

प्रत्येक सर्पदेवस्य जुहुयाद्विधिपूर्वकम् ।
 दशताष्टवलसौर्देव ग्रापयित्वा विधानतः ॥ ५२ ॥
 पञ्चविंशतिग दत्त्वा देवमुद्दिश्य यत्नतः ।
 महाहविर्निवेद्यैव बलिमुत्थापयेत्क्रमात् ॥ ५३ ॥
 एवमेव त्रिधानेन कुर्यादब्धं प्रति प्रति ।
 तद्वलौ पतितैः स्पृष्टेऽप्यगृष्ट्यै श्रुतिद्रष्टै ॥ ५४ ॥
 पूर्ववद्वलिमासाद्य बलिदेव यजेत्पुनः ।
 उद्धृते तु बलौ त्रिंशे सौर सौम्यसमन्वितम् ॥ ५५ ॥
 हुत्वा तु पूर्ववत्कर्म प्रारभेत यथाविधि ।
 यदि प्रमाणहीनेन बलि कुर्यात्प्रमादतः ॥ ५६ ॥
 आज्येन वैष्णवं हुत्वा प्रत्येकं त्रैर्हविर्गतिः ।
 भिक्षे जीर्णे बलौ तत्र वैष्णवं जुहुयाच्छतम् ॥ ५७ ॥
 पात्रं प्रमाणहीनं चेद्वैष्णवं जुहुयात्तथा ।
 हुत्वा तु पौरुषं सूक्तं विष्णुसूक्तमतः परम् ॥ ५८ ॥
 परमात्मिकसंयुक्तर्माकारादिश्च ह्ययते ।
 ब्राह्मं सौद्रसमायुक्तं सौरमाग्नेयसंयुतम् ॥ ५९ ॥
 पञ्चवाराण्यपर्यन्तं त्रयाद्यैश्च समायुतम् ।
 यदेवादीनि चाग्नेयेन तस्य शान्तिर्गविष्यति ॥ ६० ॥

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते सम्पूर्णार्चनाधिकरणे नित्यार्चनप्रथाश्चिन्तविधिर्नाम

एकमस्रनितमोऽध्यायः ॥

गृहपतेः प्रति वक्ष्यामि प्रायश्चित्त मन्त्र्यय ।
 अङ्कुरानर्पयित्वा नैव स्थापन नैव चाचरेत् ॥ १ ॥
 पूर्वद्युम्नादिने यापि प्रायश्चित्त च कारयेत् ।
 श्रीपामनाग्निमाहृत्य चाधारं पूर्वपक्षजेत् ॥ २ ॥
 वैष्णवं ब्राह्मसंयुक्तं वारुणं वैष्णवे च ।
 पङ्क्तिशम्यापि वैवृत्य सौम्यं शान्तं यजेन्कमान् ॥ ३ ॥
 जयात्रीनां च सर्वासां मूर्तिमन्त्रैश्च हृत्यते ।
 प्रत्येकं विंशतिं हुत्वा वैष्णवं च अताष्टकम् ॥ ४ ॥
 न्याहृत्यन्तं च हुत्वा तु पूर्वोक्तेन विधानतः ।
 अङ्कुरार्पणहीने तु पुनैः पद्मान्निभिर्मितैः ॥ ५ ॥
 पालिकामु प्रपूर्यन्तानङ्कुरानिति कल्पयेत् ।
 हीनाधिकेन मानेन पालिकादेः प्रमादतः ॥ ६ ॥
 यदि कुर्यात्तदज्ञानात् प्रायश्चित्तं मुह्यते ।
 तदैव वैष्णवं हुत्वा प्रत्येकं विंशतिर्यजेत् ॥ ७ ॥
 हीनाधिकेन मानेन मण्डपं कुरते यदि ।
 प्रपा या शाला कूट या तदैव स्नपनालयम् ॥ ८ ॥
 अविधिकमलशष्पगयुक्तं नैव कारयेत् ।
 हीनेऽधिके कृते तत्र शान्तिं सम्यक् समाचरेत् ॥ ९ ॥
 वैष्णवं भूमिदैवत्यं प्रत्येकं तु अताष्टकम् ।
 हुत्वा तु पूर्ववत् कर्म प्रारभेत यथाविधि ॥ १० ॥

आलम्ब्योत्तरे शान्तिं पुष्टिकामस्तु पूर्वतः ।
 दक्षिणे मुक्तिकामस्तु बलिकामस्तु वारुणे ॥ ११ ॥
 ईशाने कोणतः कुर्यात् सर्वकामी तु लक्षणम् ।
 आग्नेये नैऋतेः स्थाने वायव्ये न समाचरेत् ॥ १२ ॥
 तलैव यदि कुर्याच्चैत् पुनश्चपनमाचरेत् ।
 तत्तदिकपालहोमश्च वैष्णवं च मुह्यते ॥ १३ ॥
 प्रत्येकं विंशतिं हुत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
 कल्मशाणां प्रमाणस्य न्यूनं चाप्यधिकेऽपि च ॥ १४ ॥
 वैष्णवं ब्राह्मणस्युक्तं सौरं सौम्यसमन्वितम् ।
 महाव्याहृतिसयुक्तं व्याहृत्यन्तं प्रति प्रति ॥ १५ ॥
 यज्जहीने महान् दीपो भवेद्ब्रह्मादिहीनता ।
 आचार्यं पूजयेद्ब्रह्म श्रीमन्तैर्वैष्णवेर्यजेत् ॥ १६ ॥
 होरणे दीपयुक्ते च मन्त्रान्दीवारिकन्यजेत् ।
 तत्तद्द्वाराभिर्पि हुत्वा वैष्णवेन समायुतम् ॥ १७ ॥
 प्रमाणहीने कूर्चादौ प्रायश्चित्तं सुहृयताम् ।
 वैष्णवं ब्राह्मणस्युक्तमार्गं सौरिणं सयुतम् ॥ १८ ॥
 प्रत्येकं जुहुयाद्विद्वान् षोडशेति प्रकीर्तितम् ।
 प्रमाणहीने परिधेः पट्कीशं च समर्चयेत् ॥ १९ ॥
 यजेत्सङ्कलिशमन्त्रं च वैष्णवं पाञ्चभौतिकम् ।
 श्रमं प्रमाणहीनं स्यात् मेदिन्यादिस्मृत्यते ॥ २० ॥
 यथोक्तस्थानसृष्टीने यथाख्यमं प्रगृह्य च ।
 जुहुयाद्भूमिदैवस्य वैष्णवं ब्राह्मणसंयुतम् ॥ २१ ॥

हीनाधिक्तेन मानेन सूर्याग्नेर्पतनानपि ।

आग्नेय वैष्णव हुत्वा ज्यान्यन्त प्रति प्रति ॥ २२ ॥

जलमे मरिगान्याना यत्र प्रतिनिर्निवृत्तिं हरेत् ।

य जलम प्रगृह्य धान्य प्रविष्य चार्नयेत् ॥ २३ ॥

जुष्ट्याग्रायुदेस्य वैष्णव ब्राह्मसयुतम् ।

अदुराणमलामे तु दूर्यादुरमथाहरेत् ॥ २४ ॥

तद्देवस्य च जुष्ट्याद्वैष्णव सौमदेयम् ।

हीनाधिकन मानेन सूर्याग्नेन्मङ्गलानपि ॥ २५ ॥

गेन्द्र वैष्णवसयुक्त महाज्याह्निसयुतम् ।

यथोक्तयागहाने च पञ्चगव्यं च बुद्धिमान् ॥ २६ ॥

रोद्र वैष्णवसयुक्त प्रत्येक विंशतिर्यनत् ।

सद्यन्तसमुज्जर्णम मुपक्व च घृत हरत् ॥ २७ ॥

घृतानां चैव सर्पेषां सपिल सप्रशस्यते ।

नन्तराभेऽन्यगव्यं वा घृतं सङ्गृह्य यत्नतः ॥ २८ ॥

अज्ञानादर्थलोभाद्वा जातं वा माहिषं तु वा ।

गृह्णत्वा देवदेव च आपयेच्चैस्सहजम् ॥ २९ ॥

तद्दोषमनार्थाय प्रायश्चित्तं यत्तत्त्वमात् ।

हुत्वा तु पोरुषं सूक्तं विष्णुमृत्तमनं परम् ॥ ३० ॥

पारमात्मिकमयुक्तमाकारान्तिश्च हृयते ।

अङ्गरोम यत्तद्विद्वान् पूर्वोक्तेन निधानतः ॥ ३१ ॥

सामयेनादिमन्त्रेण शतमष्टाधिकं यजेत् ।

त्रिमिकाटपतङ्गान्तिर्दिश्यते यदि तद्घृते ॥ ३२ ॥

वस्त्रेणोत्पूय चोद्दीप्य प्रोक्षयित्वा समाहरेत् ।
 अतो देवादिभिर्मन्त्रैरभिमृश्य यथाक्रमम् ॥ ३३ ॥
 सामवेदादिमन्त्रेण वैष्णवेन तथा यजेत् ।
 हुत्वा तु स्नापयेत्पश्चादेवेश मनसा स्मरन् ॥ ३४ ॥
 हीने यथोक्तमधुनि सोय प्रतिनिधिं हरेत् ।
 तोयेन स्नापयेच्चतु प्रायश्चित्तं चिघायते ॥ ३५ ॥
 ऋग्वेदस्यादिमन्त्रेण वैष्णवेन मुह्ययताम् ।
 हुत्वा पश्चात्प्रकुर्वति स्नानं मन्त्रसंयुतम् ॥ ३६ ॥
 भद्रं भविष्यति गृहीत्याद्वनं च प्रियदर्शनम् ।
 दोषयुक्तेन दध्ना चेद्देष्णं यजुरादिकम् ॥ ३७ ॥
 न्याहृत्यन्तं च हुत्वा तु महाव्याहृतिसंयुतम् ।
 क्षारे चोक्तगुणे हीने पण्मन्त्रैरपि वैष्णवे ॥ ३८ ॥
 शन्नोद्देशीति मन्त्रेण प्रत्येकं विंशतिर्यजेत् ।
 गन्धोदकस्य हीने च न्यूनं चेवाथवा पुनः ॥ ३९ ॥
 तद्देवत्यं च हुत्वा तु वैष्णवेन यजत्पुनः ।
 अक्षतानामलाभं तु यथालाभं प्रदापयत् ॥ ४० ॥
 आर्षकं वैष्णवं हुत्वा ब्राह्मणं सौम्यसमन्वितम् ।
 फलानां चैव संपादयथालाभं प्रपृष्टं च ॥ ४१ ॥
 सौम्यं वैष्णवं संयुक्तं न्याहृत्यन्तं मुह्ययताम् ।
 फलानामप्यलाभं तु यथास्तवमाहरेत् ॥ ४२ ॥
 पद्मभिर्मन्त्रैर्वैष्णवेश्च तद्देवत्यं यज्जुध्वं ।
 तुशोत्रकं तुशालाम् दर्माग्रास्ततः निक्षिपत् ॥ ४३ ॥

आर्पकं वैष्णवं ब्राह्मैन्द्रं च जुहुयात्कृत्वा ।
 अलाभे पञ्चरत्नानामसृतं स्वमेव च ॥ ४४ ॥
 वैष्णवं विष्णुमूर्त्तं च ब्राह्मं सौद्रं यजेत्ततः ।
 जप्योदमन्त्रहाने तु वैष्णवं च अतं यजेत् ॥ ४५ ॥
 हुत्वा तु पौरुषं मूर्त्तं विष्णुमुक्तमतः परम् ।
 सर्वोपधानां चालाभे शालितण्डुलमाहरेत् ॥ ४६ ॥
 आदित्यं वैष्णवं हुत्वा ब्राह्मं व्याहृतिर्संयुतम् ।
 अलाभे पुण्यपुष्पाणा यथालाभं प्रगृह्य च ॥ ४७ ॥
 धातुमन्त्रं च हुत्वा तु वैष्णवेन यजेत्पुनः ।
 अलाभे सत्रेचूर्णानामौशीरं मौद्गमेव वा ॥ ४८ ॥
 सौदर्शनं च हुत्वा तु वैष्णवं च सुहृयते ।
 सर्वाङ्गमे कषायार्थमाश्रित्य वा समाहरेत् ॥ ४९ ॥
 वस्त्रं वैष्णवं हुत्वा पश्चात्कर्म समारभेत् ।
 तीर्थानामप्यलाभे तु नदिय तार्थमाहरेत् ॥ ५० ॥
 गाङ्गेयं वैष्णवं हुत्वा व्याहृतीर्जुहुयात्समम् ।
 औष्णीनामलाभे तु यथालाभे प्रगृह्य च ॥ ५१ ॥
 वैष्णवं शैत्रसंयुक्तं हुत्वा कर्म समाचरेत् ।
 गन्धानां चैव सर्वेषामलाभे चन्दनं हरेत् ॥ ५२ ॥
 ऐन्द्रं वैष्णवसंयुक्तं व्याहृत्यन्तं सुहृयते ।
 प्लोतवस्त्रे नवे हानि धौतमन्यमथाहरेत् ॥ ५३ ॥
 त्वाष्ट्रे च वैष्णवं हुत्वा विष्णुमुक्तमतः परम् ।
 गृहान्धस्य चालाभे दूर्वा वापि ददेत्कृत्वा ॥ ५४ ॥

ब्राह्मं वैष्णवसंयुक्तं प्राजापत्यसमायुक्तम् ।
 धातूनामप्यलामे तु जातिहिङ्गुलिकं ददेत् ॥ ५५ ॥
 दुर्गासूक्तं च हुत्वा तु विष्णुसूक्तमतःपत्म् ।
 भूषणानामलामे तु पाप्मुसं वैष्णवं यजेत् ॥ ५६ ॥
 विपर्यासोद्धृते द्रव्ये मोहाद्वाथ प्रमादतः ।
 स्रपनं च न भुर्वीति तावत्कालं न सन्यसेत् ॥ ५७ ॥
 तद्देवत्यं च हुत्वा ॥ वैष्णवं विंशतिर्यजेत् ।
 कलशाम्साधितः पूर्णः प्रसादाद्विद्यते यदि ॥ ५८ ॥
 अन्यं कलशमादाय पूर्ववत्सम्पूर्णं च ।
 मृष्टा तु वैष्णवं मन्त्रं तद्देवत्यं शतं यजेत् ॥ ५९ ॥
 तद्देवत्यं शतं हुत्वा चतुर्विंशं दत्ताष्टकम् ।
 वैष्णवं च शतं हुत्वा ब्राह्मं चैव शतं यजेत् ॥ ६० ॥
 क्रिमिकीटपतङ्गादि द्रव्येषु पतितं यदि ।
 तद्द्रव्यं वर्जयेन्नित्यं देव्यागेषु सर्वतः ॥ ६१ ॥
 तद्देवत्यं शतं हुत्वा चान्यद् द्रव्यं समाहरेत् ।
 सर्वदोषोपशमनं सर्वकर्मसमृद्धिदम् ॥ ६२ ॥
 जुहुयात्तौरुपं सूक्तं विष्णुसूक्तमतःपत्म् ।
 पारमात्मिकमीदृशराघृष्टाशीतिः मुह्यते ॥ ६३ ॥
 श्रीसूक्तं शतिसूक्तं च दुर्गासूक्तमतःपत्म् ।
 पञ्चवाक्यसंयुक्तं जयाचैश्च समायुतम् ॥ ६४ ॥
 नित्ये च स्रपने हीने विपुवे ग्रहणेऽप्यने ।
 पूर्वोक्तां ॥ महाशान्तिमेकाहं जुहुयात् क्रमात् ॥ ६५ ॥

द्विगु ॥ अत्रार्थेन ग्रापयेन यथाविधि ।

एवमेव च सर्वत्र ग्रापन प्रति कारयेत् ॥ ११ ॥

अग्रस्य कर्म ग्राप्नोक्तं ननु तन्मरसि ।

किं नाना मनुष्याणां अतिशयग्राप्नमार्गम् ॥ १२ ॥

तस्मात्सर्वप्रथमं होम जुयाद्विचक्षण ॥

इति श्रीवैराग्ये अत्रिप्राक्ते समुत्तार्चनाधिकरणे स्नपनप्रायश्चित्तानिर्दिर्नामक
सततितमाऽध्याय ॥

द्विगुप्तनितमोऽध्यायः ॥

अतः परं परं श्रीमि प्रायश्चित्तमथोत्तरे ।

ध्वनाराष्ट्रहानि चैवाप्यश्विच च कारयेत् ॥ १ ॥

दिग्देवानामश्वाष्टानां भग्नान्सर्वानितुक्रमात् ।

प्राणापय च रात्रि च विष्णुसूक्तं यन्त्रं बुध ॥ २ ॥

एकलिकौत्सवे तद्वदुत्तमं च दिग्द्वये ।

कृते तत्र ध्वनाराष्ट्रे प्रायश्चित्तमथाचरेत् ॥ ३ ॥

ध्वनम्यात्र निपाते तु ध्वनमन्यं च गारुडम् ।

रथं जुहुयात्तथाद्धुनमत्र सुयोज्येत् ॥ ४ ॥

अरोहिते ध्वन नष्टे भित्ते दग्ने प्रपादत ।

आश्वेय गारुडं ध्वन वप्यन् जुहुयात्क्रमात् ॥ ५ ॥

कारयित्वा ध्वनं सम्यक् पुनराग्रेपयेद्दुः ।

प्रयज्य क्रियमाणे च नित्ये नष्टोत्सवे तथा ॥ ६ ॥

सर्वस्मिंश्च दिने हीने प्रायश्चित्तं विधीयते ।

उत्सवस्य दिने यावत्तावत्संख्यादिनेषु च ॥ ७ ॥

अब्दादौ च महाशान्तिं पूर्वोक्तं जुहुयात्कृत्वा ।

तावतीर्गाश्च सन्दद्याद्देवदेवाय भक्तिः ॥ ८ ॥

उत्सवस्य च यन्मूल्यं द्रव्यं तद्व्याघ्रं दापयेत् ।

पूर्वोक्तविधिना भक्त्या कलशैः स्थापयेद्विमुक् ॥ ९ ॥

सर्वोपचारैर्देवेशमर्चयित्वा विधानतः ।

महाहविर्निषेधैश्च क्षमस्वेति प्रणम्य च ॥ १० ॥

सौवर्णैरन्यपुष्पैश्च वस्त्रमाल्यैश्च भक्तिः ।

तत्पूजां महतीं कृत्वा पुण्याहमपि याचयेत् ॥ ११ ॥

विष्णोर्नुकादिभिः स्तुत्वा पुरुषसूक्तेन चोदरेत् ।

ब्राह्मणानां यथाशक्ति भोजनं च तत् परम् ॥ १२ ॥

पुनरुत्सवमारभ्य कारयेच्च यथाक्रमम् ।

समूर्तार्चनयज्ञस्य प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥ १३ ॥

उत्सवं द्विगुणं सम्यक्कारयेदिति केचन ।

प्रत्यब्दमेव सङ्गृह्य कारयेत् यथाक्रमम् ॥ १४ ॥

प्रत्येकस्मिन् दिने हीने तस्य कालोत्सवस्य तु ।

हुत्वा पुरुषसूक्तेन चाज्यं षड्भिश्च वैष्णवैः ॥ १५ ॥

यद्देवाद्यैश्च कृष्णाण्यैः ब्राह्मैरैन्द्रीश्च वारुणैः ।

तदालयस्थदेवानां मूर्तिहोमं च ह्यते ॥ १६ ॥

कलशैः स्थापयित्वैव यथाशक्ति निवेदयेत् ।

पूर्वोक्तेन क्रमेणैव शेषं सम्यक् समाचरेत् ॥ १७ ॥

एककालोत्पत्ते हीने पूर्वोक्त होममाचरेत् ।

देवदेवस्य देव्योश्च सायप्रान्तस्तथोत्सरे ॥ १८ ॥

हरिणि द्विगुणे हीने हीने च द्विगुणार्चने ।

शैल्यग्निरिणुमक्त च हुत्वा तत्र चतुर्गुणम् ॥ १९ ॥

अर्चयित्वा हरिश्चापि सम्यग्द्रव्याद्यनुगुणम् ।

मूर्तिहोमे तथा हीने द्विगुण जुहुयात्तस्मात् ॥ २० ॥

चक्रादीनां हरित्ति तन्मन्त्रैरेष्णवैर्यत्नम् ।

द्विगुण तान्समभ्यर्च्य द्विगुणानि निवेदयेत् ॥ २१ ॥

उत्तर चर्तने च नाचरेदिति शासनम् ।

ग्रामे यत्रैव तथा हीने तद्देवमर्थं मूर्तिभिः ॥ २२ ॥

जुहुयादेष्णं चापि व्याहृत्यन्तं प्रति प्रति ।

रात्रि पश्चात्त्रयेणैव विधिना निरपह्नुष ॥ २३ ॥

दयन्याभरणैर्मन्त्रैर्होतृणां चैवैव ।

अलङ्कारहीने तु श्रीमूले ईणं यत्नम् ॥ २४ ॥

मृगार्थं तु मि पश्यान्त्यग्निरिति शेषः ।

देवान्द्वारहीने तु मर्त्याग्नौ च ईणम् ॥ २५ ॥

श्वगृहीतानि तु शिविका राधे काश्यपे ।

निरिकाशे विहीनायां हीनेऽप्यग्नौ तथा ॥ २६ ॥

हरिणि द्विगुणे हीने चोत्तर नाचरेद्भुष ।

यान्द्वारहीने तु गार्ग्य ईणं यत्नम् ॥ २७ ॥

पुत्रादिषु विहीनेषु पितृमन्त्रेण ईणं यत्नम् ।

न गोयविराजने तु गार्ग्य ब्राह्मणे च ईणं यत्नम् ॥ २८ ॥

भेतच्छतादिहीने तु सौम्यवाणवैष्णवम् ।
 अन्यतरिच्छदे हीने श्रीमन्त्रं वैष्णवं यजेत् ॥ २९ ॥
 गन्धधूपविहीने तु बार्हस्पत्यं च वैष्णवम् ।
 शीपे न्यूने तथा सौरमास्ये वैष्णवं यजेत् ॥ ३० ॥
 स्तोत्रधनिविहीने तु विमैवत्यं च वैष्णवम् ।
 आचार्यव्रतस्त्रिजगद्हीने बार्हस्पत्यं च वैष्णवम् ॥ ३१ ॥
 जुहुयादप्यर्चैर्मन्त्रैर्ब्राह्मणान् सुसम्बयेत् ।
 यजेद्भक्तजने हीने वैष्णवसेन च वैष्णवम् ॥ ३२ ॥
 क्रमात्मदक्षिणे हीने विष्णुमुक्तेन वै यजेत् ।
 देवस्य ज्ञानहीने तु तोयमन्त्रेण वसुधैः ॥ ३३ ॥
 वैष्णवैरपि मन्त्रैश्च क्षापयेच्च पुनस्तथा ।
 अर्चाहविषि हीने च वैष्णवैर्जुहुयात्तथा ॥ ३४ ॥
 द्विगुणं च समभ्यर्च्य द्विगुणं च हविर्देदत् ।
 मायश्चित्तं च कृत्वा शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३५ ॥
 काले न्यूने विष्णोसि कालेऽसीते ततस्तथा ।
 जुहुयाद्वैष्णवैर्व्यङ्गिभिरान्यमष्टयत्तं बुध ॥ ३६ ॥
 गौणस्य च तथा न्यूने गौणेन विपिना तथा ।
 मुख्यस्य तु तथा हीने मुख्येन स्थापयेद्विभुम् ॥ ३७ ॥
 ध्वजमारोप्य तत्पश्चाद्विघ्नघ्नेदुत्सवस्य तु ।
 महाशान्तिं ततो हुत्वा ध्वजमारोप्य पूर्ववत् ॥ ३८ ॥
 पुनस्तत्सवमारभ्य कारयेत् विधानतः ।
 पुण्याहं वाचयित्वा शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ३९ ॥

अलङ्कारैकदेशेऽपि न्यूने ज्ञान्ति तथैव च ।
 होमश्च त्रिविधः प्रोक्तो गुन्यमध्यमगौणतः ॥ ४० ॥
 यद्देवान्समायुक्तं सर्वदेवत्यमुत्तमम् ।
 देवदेवस्य देव्योश्च जुहुयाच्चेत्तु गन्धगम् ॥ ४१ ॥
 केवलं देवदेवस्य जुहुयात्प्रथमं तथा ।
 सौधर्णेनूपायैश्च पूजनं चोत्तमं विदुः ॥ ४२ ॥
 महाहवि प्रधानं तु पूजनं मध्यमं विदुः ।
 मभूतहविषो दानमध्यमं पूजनं तथा ॥ ४३ ॥
 गुरुलाघवमालोच्य प्रायश्चित्तं च कारयेत् ।
 विनाश्रयेषु दोषेषु सर्वन्यूनं भवेद्यदि ॥ ४४ ॥
 काले व्यतिक्रमे हीने प्रायश्चित्तं यजेद्बुधः ।
 आघारं विधिवद्भुत्वा नित्यहोमामिकुण्डके ॥ ४५ ॥
 तस्य ज्ञान्तिम्महोत्तम्या वैष्णवं ब्राह्मसंयुतम् ।
 मिन्दाहुतिं च विच्छिन्नं वैष्णवं च गजं तन ॥ ४६ ॥
 पतितेऽनवलौ तद्वर्धे वापि बलौ पुनः ।
 देवदेव समभ्यर्च्य हविम्मध्यङ्निवेद्य च ॥ ४७ ॥
 बलिशक्कमभ्यर्च्य होमं च जुहुयात्प्रसो ।
 जुहादिषु च पात्रेषु सहृद्यैकं सुर्वं विना ॥ ४८ ॥
 धारयाज्यस्य होतस्य ग्राह्यकारं विनैव तु ।
 सत्तैश्च पञ्चभिश्चैव यमोर्ध्वराहुतिं मृत्ना ॥ ४९ ॥
 पूर्ववद्बलिमासाद्य चार्चयित्वा समुद्धरेत् ।
 सन्धौ च बलिर्हीनं चेतस्मन्ध्याधिपश्रुतिना ॥ ५० ॥

जुहुयाद्वैष्णवैश्चैव व्याहृत्यन्त यथाक्रमम् ।
 बलि पश्चाद्विषेत्तल पूर्वोक्तेन क्रमेण वै ॥ ५१ ॥
 भूमौ तु पतिते विम्बे भीतश्चोद्विग्नमात्मनः ।
 शीघ्रमुद्धृत्य तद्विम्ब क्षमस्वेति प्रणम्य च ॥ ५२ ॥
 शुद्धतोयैश्च सस्त्राप्य नमस्कृत्यार्चयेत्क्रमात् ।
 विष्णोर्नुक्तादिभिश्चैव क्षुत्वा चैकाक्षरादिना ॥ ५३ ॥
 चतुर्विंशतिभिश्चैव क्लृप्तौ ज्ञापयेद्विभुम् ।
 हविस्सम्यङ् विधेयैव वैष्णवं जुहुयाच्छतम् ॥ ५४ ॥
 विष्णोर्नुक्तं दिमि क्षुत्वा प्रमादुत्सवमाचरेत् ।
 चक्र ज्ञान्त तथा भीश पाञ्चजन्यस्य विम्बकम् ॥ ५५ ॥
 भूमौ तु पतितं चेतु ज्ञापयित्वा विधानतः ।
 तस्य मन्त्रैश्च जुहुयान्मूर्तिमन्त्रैर्यथालम् ॥ ५६ ॥
 वैष्णवं चैव हुत्वा तु विष्णुमूक्तं यजेद्बुधः ।
 अर्चयेत् च देवेशमुत्तमं सम्यगाचरेत् ॥ ५७ ॥
 यानानिपतिते विम्बे देवे पीठाद्विभोजिते ।
 पीठं भिन्नं प्रभाच्छत्रमायुधभरणादिकान् ॥ ५८ ॥
 भिन्नान् द्युताश्च सयोज्य विम्बुशुद्धं समाचरेत् ।
 पूर्ववद्भूमियज्ञान्ते यत्नं च समाचरेत् ॥ ५९ ॥
 महाशान्तिं च हुत्वा प्रतिष्ठामाचरेत्पुनः ।
 एव कृत्वा यथाभागं पश्चादुत्सवमाचरेत् ॥ ६० ॥
 पतनाद्वह्नीनं चोद्विम्बं सम्यग्यपोष्य च ।
 जीर्णचरेपरित्यागनिधिं कृत्वा विगृह्य च ॥ ६१ ॥

पुनरिन्द्र च कृत्वा तु पूर्वोक्तेन क्रमेण वै ।
 निम्बगुच्चादिक सर्गं कृत्वा स्थापनमाचरेत् ॥ ६२ ॥
 रक्षादीना निपाते च ब्राह्म वैष्णवसयुतम् ।
 हुत्वा पश्चात्पुन स्थाने कुर्यादित्येव शासनम् ॥ ६३ ॥
 गातुर्नर्तुश्च पत्तने श्रीदेव्या होममाचरेत् ।
 ऋत्विगाचार्यसशोभे भर्त्सने पत्तनेऽपि च ॥ ६४ ॥
 केनचित्पत्तने तेषां चतुर्भिर्दिशभिर्द्युते ।
 आर्षेष्वाग्निर्भैरवश्च हुत्वा कर्म प्रवर्तयेत् ॥ ६५ ॥
 दीपानां पत्तने चैव आग्नेय वैष्णव यनेन ।
 धूपानां पत्तने चैव दहने यस्य कस्यचित् ॥ ६६ ॥
 मायामहादिनां चैव किष्किन्ध मुन्दर तथा ।
 अर्चयित्वाथ संपूज्य वैष्णवं होममाचरेत् ॥ ६७ ॥
 प्रजादीनां निपाते च दहने च विशेषतः ।
 वैष्णवं ध्वजदेवस्य जुहुयाद्विधिमत्तम ॥ ६८ ॥
 भक्तानां ब्राह्मणादीनां कल्हे पत्तने तथा ।
 ब्राह्म च वैष्णवं च जुहुयादिति शासनम् ॥ ६९ ॥
 शार्दूलाणां निपत्तने वादकानां तथैव च ।
 नन्दीश्वरं समभ्यर्च्य वैष्णवं रौद्रसयुतम् ॥ ७० ॥
 ब्राह्ममन्त्रं तत्र हुत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
 कल्हे गृध्रिमात्रेऽप्यनुत्पन्नान्मते जनं ॥ ७१ ॥
 जुहुयाद्विष्णुमूक्तं च पौष्पं वैष्णवं ब्रह्मण ।
 परिरक्षणमन्त्रश्च जुहुयात्तमं शान्तये ॥ ७२ ॥

उत्सवाङ्गाश्च ये देवास्तेषां मन्त्रैश्च हूयते ।

प्रतिसरवन्धनमूलतः प्रपाताश्चेत्यमादृतः ॥ ७३ ॥

चारुणं वैष्णवं मन्त्रं मन्त्रं तद्दिनदैक्यम् ।

हुत्वैव कौतुकवन्धं करयेत् पुनस्तथा ॥ ७४ ॥

अपने तत्र हीने तु देव्योर्होमं समाचरेत् ।

तीर्थकाले व्यतीते तु चारुणैः स्कन्ददैवतैः ॥ ७५ ॥

विष्णोर्नुकादिभिः स्तुत्या तीर्थक्षानं समाचरेत् ।

यज्ञतीर्थस्य काले तु मध्याह्न इति सम्भृतः ॥ ७६ ॥

तद्दिनं अपने हीने दिग्देवस्य सवैष्णवम् ।

विष्णोर्नुकादिभिर्हुत्वा देवं संजापयेत्तथा ॥ ७७ ॥

महाहविर्बिहीने च विष्णुसूक्तेन वैष्णवैः ।

हुत्वा पुरयसूक्तेन माजस्येन हूयते ॥ ७८ ॥

सर्वोपचारैर्देवेभ्यो मर्चयित्वा विधानतः ।

महाहविर्निवेद्यैव क्षमस्वेति प्रणम्य च ॥ ७९ ॥

विष्णोर्नुकादिभिर्देवं पुरयसूक्तेन नोदयेत् ।

सर्वदोषस्य शान्त्यर्थं पुरयसूक्तेन वैष्णवैः ॥ ८० ॥

विष्णुसूक्तेन देवस्य पादे पुष्पाञ्जलिं ददेत् ॥

इति श्रीवैखानसे आश्विनोक्ते समूर्तोर्चनार्थिकरणे उत्सवप्रार्थ्याध्वर्चावर्धनार्थं

पुनरिन्द्र च कृत्वा तु पूर्वोक्तं क्रमेण वै ।
 विम्वशुद्यादिकं सर्वं कृत्वा स्थापनमाचरेत् ॥ ६२ ॥
 रक्षादीनां निपाते च ब्राह्म वेणवसयुतम् ।
 हुत्वा पश्चात्पुनः स्थाने कुर्यादित्येव शासनम् ॥ ६३ ॥
 गातुर्नृश्व पतने श्रीदेव्या होममाचरेत् ।
 ऋत्विगाचार्यसक्षोभे भर्तृनि पतनेऽपि च ॥ ६४ ॥
 केनचित्पतने तेषां चतुर्भिर्दशभिर्युते ।
 अर्घ्यं पृथग्भिर्वेणवैश्च हुत्वा कर्म प्ररर्पयेत् ॥ ६५ ॥
 मृदापात्रे पतने चैव आग्नेय वेणव यपेत् ।
 धूपाग्रे पतने चैव दहने यस्य कम्पचिन् ॥ ६६ ॥
 मायामहादिना चैव त्रिष्विन्द्र मुन्दर तथा ।
 अर्चयित्वाथ संपूज्य वैष्णवं होममाचरेत् ॥ ६७ ॥
 अनादीनां निपाते च दहने च विशेषतः ।
 वैष्णवं ध्वजद्वयस्य जुहुयाद्विधिमत्तम ॥ ६८ ॥
 भक्तानां ब्राह्मणादीनां कलह पतने तथा ।
 ब्राह्म च वैष्णवं चैव जुहुयादिति शासनम् ॥ ६९ ॥
 वादित्राणां निपतने वादिकानां तथैव च ।
 नन्दीश्वर समभ्यर्च्य वैष्णवं रात्रिसयुतम् ॥ ७० ॥
 गार्ग्यस्य तथा हुत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
 कलहे रथिरमारोऽथान्युत्पान्ताग्रते जने ॥ ७१ ॥
 जुहुयाद्विष्णुगूतं च पोरुषं वेष्णवं क्रमात् ।
 परिषद्गणमन्त्रश्च जुहुयात्तस्य शान्तये ॥ ७२ ॥

उत्सवाङ्गाश्च ये देवास्तेषां मन्त्रैश्च हूयते ।
 प्रतिसरयन्धनास्तत्र प्रपाताश्चेत्प्रमादत ॥ ७३ ॥
 वारुण वैष्णव मन्त्र मन्त्र तद्दिनदैवतम् ।
 हुतैव कौतुकायन्ध कास्येत पुनस्तथा ॥ ७४ ॥
 शयने तत्र हीने तु देव्योर्होम समाचरेत् ।
 तीर्थकाले व्यतीते तु वारुणै स्फन्ददैवतै ॥ ७५ ॥
 विष्णोर्नुकादिभि स्तुत्वा तीर्थस्नान समाचरेत् ।
 यज्ञतीर्थस्य काले तु मध्याह्न इति सस्मृत ॥ ७६ ॥
 तद्दिने स्नपने हीने दिग्दैवस्य सवैष्णवम् ।
 विष्णोर्नुकादिभिर्हुत्वा देव स्नानापयेत्तथा ॥ ७७ ॥
 महाहविर्विहीने च विष्णुसूक्तेन वैष्णवै ।
 हुता पुरुषसूक्तेन प्राजापत्येन हूयते ॥ ७८ ॥
 सर्वोपचारैर्देवेशमर्चयित्वा विधानतः ।
 महाहविर्निवेद्यैव क्षमस्वेति प्रणम्य च ॥ ७९ ॥
 विष्णोर्नुकादिभिर्देव पुरुषसूक्तेन चोदयेत् ।
 सर्वदोषस्य शान्त्यर्थं पुरुषसूक्तेन वैष्णवै ॥ ८० ॥
 विष्णुसूक्तेन देवस्य पादे पुष्पाञ्जलिं ददेत् ॥
 इति श्रीधैखानमे अतिमोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे उत्सवप्रायश्चित्तविधिर्नाम

विसृजितमोऽध्यायः ॥

पद्मभिर्ब्रह्महत्यादिमहापातकसंयुते ।
पापण्डेर्नास्तिकैश्चैव मृत्तिस्योदक्यथाथवा ॥ १ ॥
अन्यैश्च पतितैराथ तथान्यप्रतिलोमजै ।
ध्रुवचरे च सम्पृष्टे मृष्टे विग्ने च कोतुक ॥ २ ॥
महापातकमयुक्तैश्चण्डालाद्यैरुदक्यथा ।
मृत्तिस्या वाथ सम्पृष्टे ह्यपि विनिवेदिते ॥ ३ ॥
महाशान्तिं च सप्ताहमञ्जामा जुहुयात्पुन ।
ब्राह्मणान् भोजयित्वा च अक्षितो दक्षिणा ददेत् ॥ ४ ॥
अधिवासं च पूर्वोक्तं कारयित्वा यथाविधि ।
ध्रुवचरे प्रतुर्वात मृष्टे तत्र च पूर्ववत् ॥ ५ ॥
वास्तुहोमं तथा हुत्वा स्नानोक्तक्रमेण च ।
कलशं स्नानार्पित्वैव प्रतिष्ठां कारयेत्पुन ॥ ६ ॥
आर्शाचमद्वित्रं मृष्टं ध्रुवचरे च कानुके ।
वेदद्वयकपापण्डेर्दक्षिणार्धेवलैरपि ॥ ७ ॥
शत्रुर्वाथानुलोमैरा धमिया कुसुमादिभि ।
एवमादिनिर्गृष्टैश्चास्पृश्य मृष्टेऽपि पूर्ववत् ॥ ८ ॥
हुत्वाकाहं महाशान्तिमधिवासं विनैव च ।
सप्त च प्रतिष्ठोक्तं हुत्वा स्थापयेत्पुन ॥ ९ ॥

अनुक्तेषु तथान्यत्र महान्दोषेषु सर्वेषु ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव प्रतिष्ठां पुनराचरेत् ॥ १० ॥
 अल्पदोषसमायुक्ते बिम्बे स्पृष्टेऽस्तिलैरपि ।
 अल्पदोषयुते स्पृष्टे हविष्यपि निवेदिते ॥ ११ ॥
 वज्रकृत्यो महाशान्तिमन्त्रजामौ जुहुयात्तथा ।
 स्वपनोक्तक्रमेणैव कलशैः सापयेद्विभुम् ॥ १२ ॥
 दोषमस्य महान्तं च समालोच्य यथाविधि ।
 विचार्यैव विनिश्चित्य ज्ञानैव गुरुलघवम् ॥ १३ ॥
 तस्य दोषस्य सदृशं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
 यथा दोषेऽग्निहोत्रस्य पुनराधानमुच्यते ॥ १४ ॥
 तथा दोषे तु बिम्बस्य पुनः स्वापनमाचरेत् ।
 तस्योपपातमित्युक्तं प्रायश्चित्तं तु यत्र तु ॥ १५ ॥
 कलशैः स्वपनं तत्र बिम्बस्येति विधीयते ।
 चण्डालाद्यैश्च सूतक्या महापातकस्तंयुतैः ॥ १६ ॥
 गर्भालये प्रविष्टे च बिम्बस्यातीव पार्श्वतः ।
 अन्यविप्रप्रवेशे तु स्पृष्टे बिम्बे च मोहतः ॥ १७ ॥
 गोमयेनोपलिप्त्वेव प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यकैः ।
 वास्तुहोमं च हुत्वेव पर्याप्तं कारयेत्पुनः ॥ १८ ॥
 अन्यद्रव्यस्य शुद्धिं च यथाविधि च कारयेत् ।
 तथाञ्जामौ महाशान्तिमेकाहं जुहुयात्पुनः ॥ १९ ॥
 कलशैर्विधिना सम्यक् सापयेत् स्वशक्तिनः ।
 पुनः प्रतिष्ठामत्रापि कारयेदिति केचन ॥ २० ॥

निर्मात्यम्यार्चने वापि निप्रेक्षितनिवेदने ।

तयोश्च सङ्गरे तत्र पञ्चगव्यं शुशोढैर्क ॥ २१ ॥

शुद्धोदरैरभिषिञ्च्यैर्ममूर्तयिता निवेदयेत् ।

अर्चनान्यद्विजं स्पृष्टे शुद्धोदरैरभिषेचयेत् ॥ २२ ॥

अन्यद्विजैश्च स्पृष्टे पञ्चगव्यमाचरेत् ।

गौर्वा पक्षिभिर्वाथ सर्पाद्यैश्च प्रवेष्टने ॥ २३ ॥

हृदयिष्णिगति मन्त्रेण प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यके ।

शान्तिहोमं च हृत्स्वैव शक्तितो दक्षिणा ददेत् ॥ २४ ॥

अथानोऽद्भुतशान्तिं च प्रारूयामि तपोधना ।

वेरस्य रौद्रेण दृष्टे मन्थने भाषणे तथा ॥ २५ ॥

अन्यत्र दृष्टे पूर्यस्मादथवा परिवर्तने ।

तदभ्यर्थाधोगते तस्मिन् यद्गते तद्विपर्यये ॥ २६ ॥

उग्रात्पायुक्ते धूमकेतो रधिरत्मात्रणेऽपि च ।

तृणादौ किमिकीटादौ देवत्रिम्बे समुद्रवे ॥ २७ ॥

स्वप्ने च क्रीडनादौ च दृष्टे तत्र तथाद्भुते ।

आकाशे तु महाणा च दृष्टे चाद्भुतदर्शने ॥ २८ ॥

तेषां युद्धे च सम्भूते प्रतिमूर्त्यस्य दर्शने ।

अशने फले वापि महापातममुद्रवे ॥ २९ ॥

विमाने पतिते भिन्ने तस्यैव चलने तथा ।

अकाले पूर्णचन्द्रे च क्षीणयुक्ते तथैव च ॥ ३० ॥

मूर्त्येऽपि क्षीणयुक्ते च प्रतिमूर्त्यस्य दर्शने ।

प्रतीपगमने तस्य दिवा नक्षत्रदर्शने ॥ ३१ ॥

दिशादाहे च दिग्भूमे महोत्क्राप्तने सति ।
 एवमाद्यद्भुते दृष्टे राज्ञो राष्ट्रस्य वै पुन ॥ ३२ ॥
 ग्रामस्यापि विनाशः स्यात्तदज्ञान्ति समाचरेत् ।
 अरुजाम्रो महाशान्तिं सप्ताहं वा त्र्यहं तु वा ॥ ३३ ॥
 आग्नेयं चरणां हुत्वा शान्तिमन्त्रं च पूरेत् ।
 विधिना कलशैर्भक्त्या स्नापयेच्च ततो हरिम् ॥ ३४ ॥
 महार्चिर्निवेधेन दद्यादाचार्यदक्षिणाम् ।
 मन्त्रैश्च वैष्णवैः स्तुत्या ब्राह्मणानपि भोजयेत् ॥ ३५ ॥
 तथैव भित्तं मूषणस्य कवाटस्य भुवन्नयो ।
 चलने गमने वापि तिर्यग्मास्ते विपर्यये ॥ ३६ ॥
 चरे ब्राह्मणगेहादौ वृक्षादौ च सिरेऽथवा ।
 कालदेवस्य भारस्य विपरीतसमुद्भवे ॥ ३७ ॥
 शान्तिहोमं च हुत्वेन दक्षितौ दक्षिणा ददेत् ॥

इति श्रीवैखानसे अग्निप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे अष्टपञ्चम्यर्जनपापशुभविधि-
 नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

चतुस्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि द्वितीयं तस्याख्यम् ।
 भुवने च जीर्णे च भित्ते चिह्ने तथैव च ॥ १ ॥
 वर्णशये च पतिते स्फुटिनादिमुद्भवे ।
 विमाने पतिते भित्ते चिह्ने जर्णे तथैव च ॥ २ ॥

दृष्टवान्ना तु प्रक्षप सुधार्षणानुलेपने ।

धिलामक्षपणे वापि नरकर्मणि सर्वदा ॥ ३ ॥

नरीकरणमुद्दिश्य गालगार प्रकल्पयेत् ।

जामेष्ट्या धनलाभ म्यान्नाम्ये वृद्धिकरो भवेत् ॥ ४ ॥

नेर्स्त्या कर्ममिद्धि स्याद्धारण्या धनवृद्धिम् ।

वायव्या दिशि कुर्याच्चिन्वर्तुर्दु ख महद्ववेत् ॥ ५ ॥

मोम्ये कर्मनिनाल म्यानीशान्या विममिप्यते ।

गेन्द्रे महद्वय प्रोक्त तद्देशे मरण ध्रुम् ॥ ६ ॥

दृष्ट्वेव समालोक्य कारयेत्तरणालयम् ।

यथा मृगालयदार तथैव तरणालयम् ॥ ७ ॥

निमान्तम्य सम वापि तच्चतुर्थेकहीनकम् ।

उ १ क्योत्तन्त्य वा पाप्मप्रसमगेव च ॥ ८ ॥

ध्रातरश्जयनागारे शून्यागारे च वर्नयेत् ।

नम्य चारणर्जति गालगार न कल्पयेत् ॥ ९ ॥

नाणादिनामयुक्ते यर नत्रार्चन तु यत् ।

नार्त्तनागा भयतस्मान्नानापथा न विगते ॥ १० ॥

नाचाय भाषार्थेन नामार्थे सन्वित्रोऽपि वा ।

प्रातिगुणमप्यनान ययन शिथान्त ॥ ११ ॥

यागानां तथा कृत्वा यथायथा च पत्र च ।

कारयेत्सिंहाण्डानि मरु पूर्णमाचरत् ॥ १२ ॥

यै सत म्यानि सन्निव्य यनमानाऽथ भक्तिन ।

तस्युग्राङ्गनाथैश्च हेमनादिभिरपण ॥ १३ ॥

आचार्यं पूजयेत्तत्र स्थापकांश्च स्वशक्तिनः ।
 सप्तं सन्ध्यामुपास्यैव रात्रावेव विशेषतः ॥ १४ ॥
 बालागारम्योत्तरतः कुण्डे चौपासनीयकं ।
 आधारं विधियत्कृत्वा वास्तुहोमद्वयं ह्ययताम् ॥ १५ ॥
 पर्याग्निं कारयेत्तत्र बालागारं विशेषतः ।
 पश्चिमव्यैस्सप्तभ्युक्ष्य पुण्याहं वाचयेत्क्रमात् ॥ १६ ॥
 पूर्वयामि गते पश्चाद्देवेनं सम्यगर्चयेत् ।
 हर्वापि च निवेद्यैव भक्त्या देवं प्रणम्य च ॥ १७ ॥
 पश्चाद्ग्रीवाभ्यामध्याधारं पूर्ववज्जुहुयात्क्रमात् ।
 पूर्ववत्कुम्भमादाय तन्तुना च यवान्तरम् ॥ १८ ॥
 त्रिगुणैर्नैव सूत्रेण चैकसूत्रेण वा पुनः ।
 इन्द्रं नरो न हत्युत्तवा तन्तुना वेष्टनं चरेत् ॥ १९ ॥
 शुचीं वो हव्येति मन्त्रेण कुम्भमक्षालनं चरेत् ।
 ममस्फुलोमिमन्त्रेण पूरयेद्बन्धवारिभिः ॥ २० ॥
 मन्त्ररत्नं क्षिपेत्तत्र सौवर्णगरुडादिकान् ।
 असुधान् मङ्गलांश्चैव वर्णचिह्नानि सर्वशः ॥ २१ ॥
 मक्षिप्य च कुशं कूर्चं बन्धुमेन वेष्टयेत् ।
 देवदेवस्य पुरतस्तथा कुम्भं सुसाधिनम् ॥ २२ ॥
 सन्ध्यास्मरणवेनैव देवपार्थे यमान्तरे ।
 कुशैः पुष्पैस्सुसंवद्धं कुर्याद्बुद्धिं च वाचयेत् ॥ २३ ॥
 पार्थगेदेवमुत्तमैव भक्त्या देवेभ्यमब्रवीत् ।
 अनर्हमेतद्देहं ते जीर्णं तूष्णं व्योष्य च ॥ २४ ॥

यावदुच्य नम कृत्वा प्रतिष्ठा कारयामहे ।

यम त्व कालुङ्गे त्रिभुवं देवदेव प्रसीद मे ॥ २५ ॥

गम याव्या नममृत्त्य प्राधयेद्वृत्तिसयुत ।

गक सत्स्वर वाय द्रो वा त्रीन्वा यथाक्रमम् ॥ २६ ॥

दृष्ट सत्स्वर यावत्तानद्विज्ञापयेद्बुध ।

प्राथम्यम् सप्तमुच्चार्य भुवनेरात्ततन्वा ॥ २७ ॥

शक्तिमात्रम् कूर्मेन कुम्भे तस्मिन्निवेशयेत् ।

ततो देव प्रणम्यैव नादयेन जलेन वै ॥ २८ ॥

मन्त्रेण भुवनेरस्य पादप्रक्षालन चरेत् ।

देवानपि मुनी चान्यान् गर्भालयगतानपि ॥ २९ ॥

आवाहयेद्विधानेन तत्तद्देवमनुस्मरन् ।

कुम्भ त्रिम्ब समादाय म्बानधमे निवेशयेत् ॥ ३० ॥

कलशेऽथ प्रतिष्ठोक्तं पूजयेत् प्रापयेद्बुध ।

श्लोभनमन्त्रेण सगन्धं बलमामरणं ददन् ॥ ३१ ॥

तत उत्थाप्य देवेभ्य कुम्भेन सह सयुतम् ।

शयनानि पञ्च चाप्तीर्य तत्र देव निवेशयेत् ॥ ३२ ॥

पुण्याहं वाचयिष्वेव बद्धप्रतिमर तथा ।

पूरोक्तेन क्रमेणैव शयने श्रापयेत्प्रभुम् ॥ ३३ ॥

दक्षिणाग्रा विशेषेण ह्येतन्मन्त्रं प्रथमयेत् ।

मूर्तिमन्त्रैर्विधानेन देवानावाहयेत्तथा ॥ ३४ ॥

आवाहनममेणैव निरूप्याज्याहुतीर्ययेत् ।

सर्वेऽपि च होमेषु पूरोक्तेन क्रमेण वै ॥ ३५ ॥

तत्तन्मन्त्रैस्तथा सर्वैर्जुहुस्तैरसङ्करम् ।
 आचार्यस्तु प्रभाते तु सात्वा सान्निधानतः ॥ ३६ ॥
 तत्तस्मिन् हरिं विश्विदोद्धारणं प्रबोधयेत् ।
 ओङ्कारजयमष्टैश्च नृत्तगेयैस्समायुतम् ॥ ३७ ॥
 मूलध्वनिसमायुक्तं बाद्यधोषसमायुतम् ।
 शतुत्तरसूक्तं जपत्रेण देवमुत्थाप्य वै ततः ॥ ३८ ॥
 स्थिरराशिं विटस्थैव चरराशिं मृगं च ।
 चरोदये च नक्षत्रे चरराशौ विशेषतः ॥ ३९ ॥
 तत्कृत्वा विष्णुमादाय बालागारं प्रवेक्षयेत् ।
 रत्नन्यासं विना तत्र स्थापयेदिति क्षप्तनम् ॥ ४० ॥
 प्रतद्विष्णुमवतेति मन्त्रेण स्थापनं स्मृतम् ।
 शक्तिमादाय पुष्पस्थानिदं विष्णुरिति ब्रुक् ॥ ४१ ॥
 मायासु भगवन्धेति विष्णे शक्तिं निवेशयेत् ।
 तथा देव्यौ मुनीशौ वा ब्रह्मण शङ्कर तथा ॥ ४२ ॥
 गर्भालयस्थितान्स्थानं द्वारपालानपि क्रमात् ।
 तद्बालये समाराधय विमानस्थाधिदेवता ॥ ४३ ॥
 बाह्यस्थपरिवाराश्च तत्तत्स्थाने समाहूयेत् ।
 पुण्याटान्ते तमभ्यर्च्य हविस्सम्पद् निवेदयेत् ॥ ४४ ॥
 आराहनविस्मर्गौ द्वौ नाचरेण्यगालये ।
 उन्तवक्ष्यमादीनि पूर्ववत्सर्गमाचरेत् ॥ ४५ ॥
 नवकर्मसमाप्तौ तु पूर्ववत्स्थापयेद्बुध ॥

इति श्रीशैखान्ये अत्रिप्रोक्ते समुत्तार्चनाधिकरणे द्वितीयतरणालयविधिर्नाम

पञ्चमप्रतिमोऽध्यायः ॥

अनं परं प्रयत्न्यामि ध्रुवरेख्य निष्कृतिम् ।
जीर्णादिदोषैस्तेष्वध्रुवरे ममाहिते ॥ १ ॥
आलये चोत्तरोपेक्ष ममायुक्ते तथैव च ।
बालालय प्रकल्प्येव देव सम्याप्य तत्र वै ॥ २ ॥
नादेय जलमादाय पाद प्रक्षाल्य पूर्ववत् ।
यत्र दोषस्तु दृश्येत तत्र सम्कारमाचरेत् ॥ ३ ॥
वर्णे वाप्यनुरणे वा स्फुटित दृश्यते यदि ।
तत्र वर्णं समादाय शिल्पिभिस्तु सुयोजयेत् ॥ ४ ॥
पदाद्वयं तु दोषश्चेत्तत्र सम्कारमाचरेत् ।
निर्दोषश्चेत्पदाद्वयं मौक्तिकादि मृदैव वा ॥ ५ ॥
आलेपयेद्यथान्यास तद्विद्विष्टिशिल्पिभिः पुनः ।
वर्णं पूर्वाक्तनिधिना कारयेत् प्रयत्नतः ॥ ६ ॥
पटं च दोषयुक्तं चेत्पटं सर्वं विमृश्य च ।
शोधयित्वा विधानेन पटमाच्छाद्य कारयेत् ॥ ७ ॥
शूलं च दोषयुक्तं चेद्दण्डं शोधयेत्तदा ।
मृष्मये दारये चैव शोधयित्वा क्रमेण वै ॥ ८ ॥
शूलं च तद्वयं तु दोषं चेच्छोधयेत्तथा ।
शर्कराश्च मृदा लिप्य पूर्णत्वाकरयेद्बुधः ॥ ९ ॥
शले च मृष्मये जीर्णे शोधयित्वा तथैव च ।
तत्सर्वं च समाहृत्य निधिनावधौ निषेद्बुधः ॥ १० ॥

दारुसंग्रहणं कृत्वा शूलस्थापनमार्गित् ।
 स्थापयित्वा विधानेन शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ११ ॥
 दारवे च तथा जीर्णे तत्पुनस्तान्य प्रगृह्य च ।
 यथापूर्वं तत्तु सम्यक्कारयेन प्रयत्नत ॥ १२ ॥
 शूले च मृण्मये जीर्णे तथा जीर्णे च दारवे ।
 शूलजं धेरमाहृत्य स्थापयेच्चैतदुत्तमम् ॥ १३ ॥
 त्रैरे जीर्णे विमाने च नवकर्म समाचरेत् ।
 कुर्याद्द्वौणे पुनर्मुक्त्य मुक्त्ये गोणं न चाचरेत् ॥ १४ ॥
 शूलजं ध्रुवबिम्बं यज्जहीनं भवेद्यदि ।
 तद्देहं च समादाय समुद्रे प्रक्षिपेत्तथा ॥ १५ ॥
 शिलामन्या गृहीत्वेव शिलास्थापनमार्गित् ।
 स्थापयित्वा नदूर्ध्वं तु पूर्ववत्कारयेद्बुध ॥ १६ ॥
 लोहजं ध्रुववेरं तज्जहीनं भवेद्यदि ।
 कोतुक्त्स यथा प्रोक्तं तथा तत्कारयेदिति ॥ १७ ॥
 पूर्वं तु शूलजं यत्र तत्र शूलजमेव वै ।
 पूर्वं तु लोहजं यत्र तत्र लोहजमेव वै ॥ १८ ॥
 विपरीतं तु यं कुर्याद्विचक्ष्यति न शक्यम् ।
 स्थितं वैरं तु जीर्णं चेद्रासान् वापि कारयेत् ॥ १९ ॥
 आसीनमपि यद्देहं शयानं वा प्रकल्पयेत् ।
 पूर्वं शयानं देवेशमासीनं स्थानकं न च ॥ २० ॥
 आसीनमपि तिष्ठन्तं पुनर्नैव समाचरेत् ।
 त्रैविक्के चार्धविकं नैव तथा पौराणिकेऽपि च ॥ २१ ॥

यथा पूर्णं तत्र सम्यक् कारयेत् त्रिधानम् ।
 शर्करादिसमालेपत्रिया पूर्णमाचरेत् ॥ २० ॥
 सर्पांते ध्रुवरेख्य चक्ष्णे सति तक्षणात् ।
 गृह्याल्य प्रसृजति पूर्णोक्तेन त्रिधानम् ॥ २३ ॥
 निर्लिप्यभिस्मृद्वद कृत्वा पुनश्चापनमाचरेत् ।
 तलनाग्रे तथा तुर्यात्तत्तद्भक्तानि चार्पयेत् ॥ २४ ॥
 तद्भव्य रूपवर्णो च प्रमाणं पूर्णं द्रवेत् ।
 अन्यत्र स्थापितं पूर्णं ध्रुव वा कोतुकं तु वा ॥ २५ ॥
 आहृत्य च तज्जानात्स्थापितं चेत्प्रमादतः ।
 शिष्यं विरज्यं तद्विम्बं मन्त्राग्नौ च कारयेत् ॥ २६ ॥
 अन्यद्विम्बं समान्तरं स्थापयित्वा तदचरेत् ।
 तद्विम्बमपि कृत्वा पूर्वं स्थापयेद्बुध ॥ २७ ॥
 बृहद्देवप्रतिष्ठा चेद्दोषयुक्तं हरिं प्रति ।
 तस्याल्यं च कृत्वेव तत्र सम्याप्य चार्चयेत् ॥ २८ ॥
 निर्दोषं तल तद्विम्बं वस्त्रेण परिवेष्टयेत् ।
 ईश्वरान्ध्रं जुहुयात्प्राशीत्याहुतिं तत्र ॥ २९ ॥
 मन्त्राहुतिर्पुनश्च यत्तद्दोषान्तयः ।
 परितारे तु तत्र तु तत्तन्वार्थं तथैव च ॥ ३० ॥
 ग्राह्याग्नौ च कृत्वेव तत्तन्मन्त्रं सौम्यवत् ।
 कृत्वा च तत्र सम्याप्य नमस्कृत्य च कारयेत् ॥ ३१ ॥
 प्रासादं मण्डपं कृते ग्राह्या वा तथैव च ।
 तत्तद्दोषं च सज्जो यं वास्तुनाममग्रहयन्ताम् ॥ ३२ ॥

द्वितले त्रितले वापि चतुष्पञ्चतलेऽथवा ।
 द्वादशान्ततले तत्र दोषयुज तल च यत् ॥ ३३ ॥
 तत्तत्स्थलं समुद्दिश्य बालागारं प्रकल्पयेत् ।
 द्वितीयागारेण वाथ प्रथमागारेऽथवा ॥ ३४ ॥
 उत्तरेऽग्रे यथान्यायं कल्पयेत्तरणालयम् ।
 द्वारमभ्यन्तरं तद्वन्मण्डपं समन्वितम् ॥ ३५ ॥
 गालागारं च कुर्यात् तत्र सस्याप्यं चार्चयेत् ।
 विमाने वाथ घरे वा तले वा दोषसंयुते ॥ ३६ ॥
 तत्तदोषं व्यपेक्ष्यैव न्यक्कर्म च कुर्यात् ।
 स्थापयेत् पुनस्तत्र शान्तिहोमसमायुतम् ॥ ३७ ॥
 निर्दोषं च तले तत्र प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यकैः ।
 बाह्यद्वारे तदूर्ध्वं च सोपानक्रमसंयुते ॥ ३८ ॥
 अपस्तले तु निर्दोषे दोषश्चोर्ध्वतले भवेत् ।
 सदोषस्तमुद्दिश्य बालागारं प्रकल्पयेत् ॥ ३९ ॥
 निर्दोषस्तमुद्दिश्य बालागारं न चाचरेत् ।
 अर्चयेत् तले तत्र देवं पूर्णबदेव वै ॥ ४० ॥
 ऊर्ध्वं तलं समुद्दिश्य पश्चिमे तु प्रकल्पयेत् ।
 अथस्तलस्य तत्पूर्वं स्थानं सम्यक् प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
 तत्तत्स्थानं समुद्दिश्य बालागारं विचक्षणः ।
 एकमेव प्रकारेण पूर्वं पूर्वं प्रकल्पयेत् ॥ ४२ ॥
 अपस्तलस्य तद्विम्बमूर्ध्वं तत्रैव चार्चयेत् ।
 लोभादज्ञानतो वापि चार्चयेच्चेद्विनश्यति ॥ ४३ ॥

न गृह्णे पुन स्मि गालागारे प्रकल्प्य च ।
 आग्निहोमं च हुत्वा म्यापयित्वा तथा च यत् ॥ ४४ ॥
 पञ्चमूर्तिविमाने तु गालागारं यथाविधि ।
 तत्तन्मूर्तिं ममुद्दिश्य तत्तद्दिशि च स्तारयेत् ॥ ४५ ॥

॥ नि श्रीवेङ्कटेश्वरे अग्निप्रोक्ते ममूर्तार्चनाधिकरणे जीर्णवेरमम्बागविर्नाम
 पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

पटमसप्ततितमोऽध्यायः

दोषयुक्तस्य निम्बस्य सम्स्कारं कारयेद्बुधः ।
 ऋतुमभ्यन्तरे प्रोक्तो नृगन्धिव्रियाक्रमः ॥ १ ॥
 आलम्ब्य गतिं पार्श्वे तस्यापि मुरमण्टये ।
 शिल्प्यामिष्टकाया च मुधाया च तथैव च ॥ २ ॥
 चीर्णाया ओषधिचां तां प्रक्षिप्य च हृदं पुनः ।
 तत्तत्प्रक्षेपणं कृत्वा मुधावर्णानुलेपनम् ॥ ३ ॥
 कारयेन्नृगर्कमेव प्रायश्चित्तं यन्तु न ।
 पञ्चगव्ये समभ्युक्ष्य वास्तुहोममुद्दयताम् ॥ ४ ॥
 पोण्टरीकाशिमाम्नाय परिषिन्ध्य च पात्रकम् ।
 वेण्णवं शिण्डुमूक्तं च पुरषमूक्तं यन्तु तन्मात्रम् ॥ ५ ॥
 याह्नवीरद्गहोमं च पारमात्मिकसंयुतम् ।
 जीर्णरत्नपरित्यागविधौ वक्ष्ये तपोधना ॥ ६ ॥

कातुके ताम्रने त्रिम्बे शैलने दारवे तथा ।
 जीर्णे च्छिन्ने च भिन्ने च राण्टे बृद्धे तथैव च ॥ १८ ॥
 प्रमाणे चैव हीनेऽपि त्रिम्बे त्याज्यमिति स्मृतम् ।
 जीर्णवैरपरित्यागे यदुक्तं सर्वाचरेत् ॥ १९ ॥
 यन्त्रेण त्रिम्बे संप्रष्टय संप्रक्षिप्य जलाशये ।
 मधुच्छिष्टप्रयोगेन त्रिम्बे कृत्वा यथाविधि ॥ २० ॥
 पूर्वमद्विभवादाय विधिना स्थापयेत्तु न ।
 कालापक्षा न कर्तव्या शीघ्रं कर्मेदमाचरेत् ॥ २१ ॥
 त्रीशशैपिकचक्राणां त्रिम्बे त्रौपरासुद्वये ।
 अन्येषां परिताराणां जीर्णदोषोद्वये सति ॥ २२ ॥
 एवमेव प्रतुर्गति त्यागं च स्थापनक्रमम् ।
 जीर्णवैरपरित्यागे यदुक्तं तत्समाचरेत् ॥ २३ ॥
 शिरः कण्ठमुखं पुक्षिर्बाहूः कौष्ठं च पाणिकं ।
 कटा चोहू तथा चक्षुः महाह्मानीति चक्षुर्ते ॥ २४ ॥
 चक्षुश्च नासिका चोष्ठी निहा चोहूलयस्तथा ।
 कर्णं च महज्जातानि चैतान्यङ्गानि वै विदुः ॥ २५ ॥
 दन्ता नखाश्च रोमाणि क्लृप्तापादादिकानि तु ।
 उपाङ्गानीति चाक्तानि तदङ्गे पुनर्द्भवान् ॥ २६ ॥
 मण्डलं भूषणं यन्त्रं शिरश्चक्रं तथैव च ।
 आयुधं शङ्खचक्रौ च पादपद्मं च पीठकम् ॥ २७ ॥
 प्रभा च च्छत्रं चनानि प्रत्यङ्गानि विदुर्बुधा ।
 पूर्वाङ्गाङ्गप्रिहीने तु त्रिम्बे तर्कानुक्तं तथा ॥ २८ ॥

मृष्टे मृषणे नमस्ते नरस वा कशरामयो ।

चक्रे यज्ञे गिरश्चक्रे ताम्रे सन्धानमाचरेत् ॥ ४० ॥

हस्ते हस्ततले हीने नाम्नाम् इष्टिमण्डले ।

हीनाङ्गुला तथा कणे वृद्धे जिघ्रे तथैव च ॥ ४१ ॥

कर्णादौ लक्षणे हीने त्याज्यमेवेति मे मति ।

जीर्णमालक्ष्य तत्त्याज्य वरत्यागाग्निधानम् ॥ ४२ ॥

ताम्रनस्याङ्गसन्धानं ऋचिद्राहुर्मनापिण ।

उपाङ्गे चैव प्रत्यङ्गे अङ्गे चैव त्रिहानके ॥ ४३ ॥

सन्धानयोम्य सन्धाय पुनश्शीघ्रं प्रपृषयेत् ।

महाङ्गस्य च भङ्गे तु देवदेवस्य शार्ङ्गिण ॥ ४४ ॥

शैलजं मृण्मथं नापि दारव नैरमेव वा ।

शाम्भोक्तविधिना त्यक्त्वा पुनरन्यं समाहरेत् ॥ ४५ ॥

पुनश्शाम्भविधानेन स्थापयित्वाचैवेद्बुध ।

सौम्यं रान्तं निम्बमङ्गहानं गरुडं च ॥ ४६ ॥

न तत्त्याज्यमिति प्रोक्तं निम्बं नतूर्ध्ववर्तुन ।

सन्धानं च पुन हृत्वा विधिना स्थापयेत्पुन ॥ ४७ ॥

प्रमाणहीनं वृद्धं च नाणं रात्रिं च रान्तम् ।

लोहवत्सु समाहृत्य हृत्वा पूर्वोक्तशान्तिकम् ॥ ४८ ॥

मधुच्छिष्टविधानेन नगरास्त्रमाचरेत् ।

अश्विन्मेपादिकं हृत्वा प्रतिष्ठापयति तस्मात् ॥ ४९ ॥

सौम्यं निम्बं यत्सुर्यात्ताम्रं चेति कचन ।

रत्नप्रतिमा यत्तु तस्मात् समाहरेत् ॥ ५० ॥

दारवे शेरने ताम्रे राजते रौक्मनेऽथना ।

रत्नेनैव कृते पूर्वं मिथिना स्थापितेऽर्चिते ॥ ५१ ॥

कौतुकादौ पुनश्चङ्का निर्दोषिण समाचरेत् ।

अर्चमाने तु तद्दोषे चिन्ते तत्र निरोप्य ॥ ५२ ॥

लोहगौरवमुद्दिश्य पुनर्बिम्ब न कारयेत् ।

निर्दोषावर्त्यमान तद्विनायकस्थापयेद्यदि ॥ ५३ ॥

मजमानस्य राष्ट्रस्य राज्ञो बोधो महान् भवेत् ।

जीर्णादिदोषयुक्त वा हीनाह वा मनेद्यदि ॥ ५४ ॥

तद्विम्ब तु परित्यज्य पुनर्बिम्ब समाहरेत् ।

शक्तोऽधिकेन द्रव्येण कारयेच्चतुत्तमम् ॥ ५५ ॥

पूर्वं येन कृतं निम्ब तद्द्रव्येणाधना पुन ।

पूर्वं मुख्यं तु तद्गोण कारयेच्चद्विनश्यति ॥ ५६ ॥

पूर्वं गौणं पुनर्मुख्यं कारयेच्चतुत्तमम् ।

उत्तमे तु कृते तस्मिन्नुत्तमं पदमाप्नुयान् ॥ ५७ ॥

गङ्गादीनादियुक्ते तत् फोबुके पूर्वमर्चिते ।

भुवनेरे ॥ तच्छर्किकं समारोप्य ततः क्रमात् ॥ ५८ ॥

बिम्बं शीघ्रं पुनः कृत्वा यावद्दे स्थापयेत्तथा ।

तावत्कौतुकपीठे तु स्थापनं निम्बमेव तत् ॥ ५९ ॥

औत्सव्यं वाचं सन्यम्य ध्रुववेराजतं क्रमात् ।

आराध्य च विधानेन नित्यमर्चनमाचरेत् ॥ ६० ॥

कौतुकं पूर्ववत्कृत्वा तत् सस्थाप्य चार्चयेत् ।

रूपं चोत्सव्यं तद्वत्त्वे स्थाने सनिवेशयेत् ॥ ६१ ॥

मपने चोत्सवे हीने कूर्चं स्वम च तव प्रै ।
 न्यम्य भक्त्या समानाश्च ध्यायन्तेव समर्चयेत् ॥ ६२ ॥
 चोरेपहृते निम्बे शत्रुभिर्ना समाहते ।
 शत्रुदूनिम्व पुन उर्यात् तावत्कालं तु तव च ॥ ६३ ॥
 तन्मे भक्त्या समानाश्च विधिना चर्यति कथान् ।
 निम्ब तत्पूर्वकृत्वा कालापक्षा न विद्यते ॥ ६४ ॥
 पूर्वोक्तेन विधानेन प्रतिष्ठा कारयेद्बुध ।
 महात्मादिषु हीनेषु तद्विम्ब लोटवन्मरन् ॥ ६५ ॥
 सौवर्णं तु सवृत्तत्वा द्विम्बत्वा राक्षत तथा ।
 तद्भोटमन्यलोट च तत्त्वा सस्त्राय श्वास्तत ॥ ६६ ॥
 मधुच्छिष्टक्रियादीनि उर्यात्पूर्वोक्तमार्गान् ।
 विम्ब कृत्वा विधानेन प्रतिष्ठाप्य समर्चयेत् ॥ ६७ ॥

इति श्रीवैष्णवे अतिप्रोक्ते समुत्तार्चनाधिकरणे जीर्णवैस्पतिरित्यागविधिर्नाम
 पदमस्तनितमोऽध्यायः ॥

मस्तमस्तनितमोऽध्यायः

—०००००—

अन कर्णं प्रक्ष्यामि पुनस्ममपन्नकमम् ।
 राप्रसोमे समुत्सवे चोरेत्याग्राप्तिन्तुभि ॥ १ ॥
 वल्मीकपादपायोर्वा पीर्णतोषणसुद्वे ।
 विमाने क्व चोरे वा नवीकृत्य प्रयत्न ॥ २ ॥

जीर्णदोष समालोच्य यथाविधि समाचरेत् ।
 शायान्तरगते बिम्बे स्थलान्तरगतेऽपि वा ॥ ३ ॥
 निर्देशादा समुद्राद्वा नद्या वा परिलङ्घने ।
 सद्यस्सर्गचित्तु शक्त पुनरन्यत्र पूजयेत् ॥ ४ ॥
 अन्नक्तं पूजितु सद्यो वृक्षमूले तु म्यासयेत् ।
 वृक्षमूले तथा बाण्या कृपे सस्याप्य रक्षयेत् ॥ ५ ॥
 भृगु वा कौतुक बिम्ब खाफ्न चोत्सव तथा ।
 बलिबेस्मथो वापि पर्षद्विम्बानि वा पुन ॥ ६ ॥
 ज्ञात्वा बिम्बानि सगृह्य पुन स्थाप्य समर्चयेत् ।
 वारिगुणे च भृगुसे चिरकालगते सति ॥ ७ ॥
 बहुजन्महृतात्पुण्याद्भक्तानां च विशेषतः ।
 भूम्यादिस्वन्ने यत्र बिम्बानां दर्शनं यदि ॥ ८ ॥
 मुख्यगौणौ समालोच्य मुख्ये गौणं न वाचरेत् ।
 गौणे मुख्यं प्रतुर्वीत सर्वशास्त्रेषु निश्चय ॥ ९ ॥
 अक्षुम्भेषु च रत्नं च जले चाप्यधिवामनम् ।
 अङ्गुरादीनि सन्त्यक्तवा अन्यत्पूर्येकदाचरेत् ॥ १० ॥
 अङ्गुराणिमारम्य करयेदिति मन्त्रम् ।
 पञ्चाङ्गीन्यरिकल्पयैव सग्यमद्वयमथापि वा ॥ ११ ॥
 जिलया भ्रुववेर तु दर्शनीयं च मुन्दरम् ।
 जीर्णं सर्वं समालोच्य प्रतिष्ठाप्य समर्चयेत् ॥ १२ ॥
 अथवा चेद्विस्म तु स्थापित चेत्स्वराश्रित ।
 तद्देवोद्धारनं यत्र यदि तत्र परीक्षयेत् ॥ १३ ॥

रेगामुपिरसयुक्ते मग्ने चाङ्गादिहीनके ।
 गुरुलाघवमालक्ष्य घेर त्यक्तत्रा विगान्त ॥ ११ ॥
 पोराने चार्पिके चेन्न त्रेनिके तु स्वयस्थले ।
 जवेदिक्मल्लक्ष्यमप्रमाण न दोषदृष्ट ॥ १२ ॥
 कर्तुं कालो न निर्दिष्ट पोरानिकमिति स्मृतम् ।
 त्रेनिकं त्रभरद्राघे दृष्टं तत्परिशीर्तितम् ॥ १६ ॥
 ऋषिभिर्महोर्लोके आर्पिकं सुप्रनिष्ठितम् ।
 स्वयमाविर्भवेद्यत्तत्स्वयत्त्यक्तमुदीरितम् ॥ १७ ॥
 देव्यादिपरिवाराणि प्रभाषांठ तथेव च ।
 त्रिभिर्ना मार्गमालक्ष्य ननीदृत्य मयन्त ॥ १८ ॥
 रत्ननागे तु सप्रोक्ते रत्नं तत्त पुन क्षिपेत् ।
 शिल्पिभिस्सुकृदं दृष्ट्वा अष्टमन्ध प्रलेप्स्येत् ॥ १९ ॥
 यागशालामल्लृत्य बाम्बुहोम मुह्यताम् ।
 पूजयेत्पूर्ववत्तुभूमभिगासादि पूर्वेन ॥ २० ॥
 कोतुकं बलिबेर वाप्योत्सवं शपनं तु वा ।
 रत्नन्याम विनैपात्रं प्रतिष्ठाप्यार्चयेदिति ॥ २१ ॥
 अन्यन्सर्वं च कर्तव्यं यथापूर्वं तथाचरेत् ।
 ण्वमन्त्रं क्रमेणैव प्रतिष्ठा पुनराचरेत् ॥ २२ ॥
 चलने चाग्निदाहं च चिरगुप्ते विनाल्यम् ।
 चलेगुप्ते च विग्नात्ता प्रणिष्ठा पुनराचरेत् ॥ २३ ॥

इति श्रीवैद्यनाथे अतिशोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे पुन प्रतिष्ठाविधानं नाम
 अक्षरासहितमोऽध्यायः ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अतःपरं प्रवक्ष्यामि तन्त्रसङ्करनिष्कृतिम् ।
विष्णोस्तन्त्रं द्विधा प्रोक्तं वैदिकं तान्त्रिकं क्रमात् ॥ १ ॥
वैखानस पाञ्चरात्रं सौम्यमाग्नेयमित्यपि ।
नारायणेन सम्प्रोक्तमेतद्विखनसे पुरा ॥ २ ॥
चतुर्वैदेश्यं सम्मिश्रं वैदिकं परिकीर्तितम् ।
तथा नारायणेनैव सन्यस्तं सूर्यसन्निधौ ॥ ३ ॥
आप्तकाले च संप्राप्तं याज्ञवल्क्यादिभिः क्रमात् ।
एकायनगतैर्मन्त्रैस्संमिश्रं तान्त्रिकं स्मृतम् ॥ ४ ॥
वैखानसं वैदिकं स्यात्पाञ्चरात्रं तु तान्त्रिकम् ।
सौम्यं वैखानसं प्रोक्तमाग्नेयं पाञ्चरात्रकम् ॥ ५ ॥
सौम्यस्य वेदस्य च सौम्यमूर्तेः स्वस्यांशभूतस्य मुनेः प्रदानात् ।
सौम्यं तु नारायण आह पूर्वं वैखानसे वैदिकमन्त्रयुक्तम् ॥ ६ ॥
सौम्यस्य वेदस्य च रक्षणार्थमङ्गीकृतत्वादपि पाञ्चरात्रम् ।
आग्नेयमित्येव स वासुदेव प्रोवाच तत्केवलमोक्षदत्तात् ॥ ७ ॥
सौम्यं सर्वत्र संपूज्यं ग्रामेषु नगरेषु च ।
मन्दिरेषु तथा राज्ञां गृहेषु गृहमेधिनाम् ॥ ८ ॥
आग्नेयं तु बहिर्ग्रामादरण्ये पर्वतेऽपि च ।
नदीसमुद्रतीरेषु पुण्यनद्यान्धिसङ्गमे ॥ ९ ॥

आश्रमेषु मुमुक्षुणा त्रिचित्तेष्वितरेषु च ।
 वनमर्थ्यतिभि पृथग्य मुक्तिकामेरिति स्मृतम् ॥ १० ॥
 आनौ यत्तन्त्रमाश्रिय कृत वै रूपणान्त्रिकम् ।
 तेन कुर्यात्प्रतिष्ठान्त न कुर्यात्तन्त्रसङ्गम् ॥ ११ ॥
 तन्त्रसङ्करनापण राजा राष्ट्र विनश्यति ।
 ग्रामस्य यत्नमानस्य स्थान च निष्प्रदामपि ॥ १२ ॥
 आचार्यश्चार्चकश्चापि पाचक परिचारक ।
 यष्टा च त्रिण्युयागस्य पञ्च पञ्चासुर स्मृता ॥ १३ ॥
 सौम्यस्थाने शृणु-र वा कङ्कयाहान् रमापते ।
 गर्भव्यण्णयन्मानो स्थानाचार्यार्चको मत्तो ॥ १४ ॥
 पाचक परिचारश्च तथैव परिकीर्तितो ।
 पाचक पारचारश्च वैदिकानामसम्भव ॥ १५ ॥
 गृह्यन्तव्यक्रितमुचा दाश्रिता निगमाध्वना ।
 त्राध्वण पाचक प्राक्तस्त्वये वा पारचारका ॥ १६ ॥
 यत्नमानवमर्हन्ति त्राध्वणा क्षत्रिया निश ।
 शूद्राश्चैवानुलोमाश्च निगना त्रिणि दीक्षाता ॥ १७ ॥
 वैगानमतरिप्रपन्थितर्देवलेरपि ।
 तान्तकट्ठाभितर्वाप चान्यन्तपरायो ॥ १८ ॥
 प्रतिष्ठाप्यामर्चने वाप्युसग्रहपनादिषु ।
 प्रगाथादि सम्पृष्ट धुनर च कोलुक ॥ १९ ॥
 खापने चात्मव त्रिम्ये चलि-रऽपि वा तथा ।
 हुचकाह मष्टाग्रातिमधिगासपुरस्सरम् ॥ २० ॥

पुनःप्रतिष्ठामार्गेण प्रतिष्ठां पुनराचरेत् ।
 पूर्वोक्तदीक्षितैर्वापि देवलैरन्यमूतिभिः ॥ २१ ॥
 गर्भालये प्रविष्टे तु बुद्ध्या वापि प्रमादतः ।
 सर्वेषामपि वस्तूनां शुद्धिं पर्यग्नमेव च ॥ २२ ॥
 अङ्गामौ च महाशान्तिमेकाहं जुहुयात्क्रमात् ।
 कलशैः स्नापयेद्देवं विधिना स्वस्वर्शाक्षतः ॥ २३ ॥
 पुनः प्रतिष्ठामलापि कस्येदिति केचन ।
 ग्रामे वा नगरे वापि पत्तने वाथ शार्ङ्गिण ॥ २४ ॥
 अर्चने वर्तमानेऽपि पाञ्चरालाध्वना पुरा ।
 तत्पूर्वं सौम्यमार्गेण पूजयेच्चैव दोषहृत् ॥ २५ ॥
 तस्मात्सौम्येन मार्गेण पूजयेदिति शासनम् ।
 पुरा सौम्येन मार्गेण पूजितो यदि केशवः ॥ २६ ॥
 पूजितः पाञ्चरालेण सर्वहानिर्भयेद् ध्रुवम् ।
 आचार्यस्त्वमर्थास्विज्यं पूजाया मधुर्वरिण ॥ २७ ॥
 अर्चकत्वं पाचकत्वं पारिचारिकमेव च ।
 सर्वं वैलानसैरेव वैदिकैरर्चिते स्थले ॥ २८ ॥
 आस्विज्यमर्चकत्वं च स्थानाचार्यत्वमेव च ।
 वैलानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितं ॥ २९ ॥
 ब्राह्मणैरेव कर्तव्यमन्यथा चेद्विन्द्यति ।
 पारिचारककृत्यं च पाचकवन्मथापि वा ॥ ३० ॥
 शुद्धवैलानसामावे दीक्षितैर्निगमाध्वना ।
 आचार्यत्वेऽप्यर्चकत्वेऽप्यास्विज्ये वैदिकैर्ऋतैः ॥ ३१ ॥

हून यत्कर्म तत्कर्म विफलं स्यात् सक्षयम् ।

आचार्यत्वे यदीच्छा स्यादन्यमूत्रद्विजन्मनः ॥ ३२ ॥

ब्रह्मज्ञानं विगृह्य स्यादर्थकत्वे तथैव तु ।

आर्त्तज्येऽपि च नार्हन्ति द्विजन्मानोऽन्यमूतिणः ॥ ३३ ॥

परिवारकृत्ये वा पाचकत्वेऽपि वा पुनः ।

सुप्रदायनाश्च योग्याः स्युर्दाक्षिणा निगमाधनाः ॥ ३४ ॥

पाश्चात्रेण दात्तेन दाक्षिणा अपि मानया ।

विष्णुर्हृदयकरणयोग्याः स्युस्ते न रागयः ॥ ३५ ॥

वैष्णवमार्त्तनिम्नानि देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ।

तीर्थे वापि प्रसादो वा निर्मल्यमपि चन्दनम् ॥ ३६ ॥

ताम्बूलमपि वा मर्तुं देवदेवनिनदितम् ।

विनियोगं न तु वा द्रव्यमप्युपगम्यम् ॥ ३७ ॥

अन्यथा विनिपुक्तं नेमा पृथा निष्पन्ना भवेत् ।

मन्त्रेण पादयादत्तमाश्राय पात्रमुच्यते ॥ ३८ ॥

मन्त्राय तीर्थमादाय हि ममि प्रक्षरेत्पित्रा ।

स्यैव दाक्षिण्यं तेन तीर्थमादाय वा ॥ ३९ ॥

पुनरुपगम्यते तां समन्तं प्रथमं विरता ।

सुप्रदाय वा दाक्षिण्यं न तत्रादत्तम् ॥ ४० ॥

मन्त्रज्ञानाभावे न गृहीयादन्तरं पुनः ।

पश्चात्पुनरुपगम्यते न तत्रादत्तं तत्रैव ॥ ४१ ॥

सर्वद्वयमपि दात्तं तां समन्तं विरता वि ।

अत्र च पुनरुपगम्यते न तत्रादत्तं तत्रैव ॥ ४२ ॥

प्राप्तीयुरन्वह भक्त्या भक्ता गितमत्परा ।

मनिनो वर्णिनश्चापि तपोक्तश्च धर्मिण ॥ ५३ ॥

तत्प्राशनेन पूयन्ते दीक्षिनाश्चामिहोनिण ।

तत्र देहपरासृष्ट चन्दन उमुमात्रिम् ॥ ५४ ॥

स्वीकरोमि चाग्राश्र ससाराचार्य प्रभो ।

मन्त्रमेव समुद्यार्थं गन्ध समुत्प्लिष्य च ॥ ५५ ॥

त्रिरमा धारयेजित्य माह्व्यानि उमुमानि वा ।

ताम्बूलमपि सप्तम देवदेवस्य सखिधो ॥ ५६ ॥

रोगात् चैव पापघ्न मन्थयामि दिने दिने ।

मनुमेव म्मुद्यार्थं साम्बूलमपि मन्थयेत् ॥ ५७ ॥

मन्थयामास मुद्यार्थं तुलसीमपि मन्थयेत् ।

क्षयाय चोदने दाम्ब्ये कोमारे वार्तिके वृत्तम् ॥ ५८ ॥

तत्पापस्य रिनाद्यार्थं मन्थयामि तुलसीवृत्तम् ॥ ५८ ॥

अर्चामत्रम् त्रिनिवेदिनमत्रैस्त मन्त्रारम्भप्रणयोत्थक्यन्तवत्तम् ।

नीर्थप्रसात्पञ्चार्णनमत्र यद्यत्तमत्रैस्त त्रिनि किल रिणुतये ॥ ५९ ॥

तन्त्रान्तगाथपि रिनाय हस्तिप्रतिष्ठानियार्त्तनोन्मत्तहास्यपनादिकार्यम् ।

मरीचिना ताम्रं कश्यपेन मन्थयन्तुन यत्ति तत्र तत्र ॥ ६० ॥

मन्त्रोक्ते कश्यपान्ते मरायुते भृगुन्ति ॥ ६१ ॥

मन्त्रगङ्गात्ता तेषां ताम्ब्यमात्र न सदाय ।

रिगानगा नैतन्माने त्वयम्बुवद्विन्मनाम् ॥ ६२ ॥

मोक्षान्नानन कर्तुं रिगिभोग तु पूरेव ।

यदाग्निं दृग्मान्मन्त्रेण वाम्बु गौरव ॥ ६३ ॥

इह जन्मनि चण्डालसदृशा अपि कीर्तिता ।
 वैश्वानसार्चितस्थाने मन्त्रतन्त्रक्रियादिषु ॥ ६४ ॥
 यदि स्थात्याध्वराख्ये सौम्ये नष्ट भवेद् घृक्षम् ।
 तस्मात्सर्वप्रथमेन न कुर्यात्तन्त्रसङ्करम् ॥ ६५ ॥
 अर्चामु सर्गास्वपि चोत्तमादौ वैश्वानसैरर्चितविष्णुशक्ति ।
 तीर्थं च ताम्बूलमपि प्रसादमाचार्यपूर्वं विनियोगमुक्तम् ॥ ६६ ॥
 सौम्येऽन्यतन्त्रे सप्ताप्ते सद्यो निष्कृतिमाचरेत् ।
 वैश्वानसेन द्वास्त्रेण निष्कृत्यन्ते समर्चयेत् ॥ ६७ ॥

इति श्रीवैश्वानसे अत्रिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे तन्त्रसङ्करनिष्कृतिर्नामाष्ट
 सप्ततितमोऽध्यायः ॥

एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥

मनुष्याणामुत्सवस्तु देवदेवोत्सवे सति ।
 तस्मिन् ग्रामे न कर्तव्यं कुर्याच्चैतन् विनश्यति ॥ १ ॥
 मातृभज समारोप्य ज्येष्ठायाश्च ध्वजं तथा ।
 तथा वृषभं चापि विष्णुराजभजं तथा ॥ २ ॥
 बीद्वज्जवादीनारोप्य ग्राममध्ये विशेषतः ।
 विष्णुभजं न कुर्यात् सर्वेश्वरेषु निश्चयः ॥ ३ ॥
 रुद्रादिभूतदेवानां ग्रामे पूर्ववृत्तोत्सवे ।
 तद्योग्यानप्यलङ्कारस्तोरणादीन्व्यपेक्ष च ॥ ४ ॥

अन्यैस्सौम्यैरलङ्कारैरलङ्कुर्यात्समाहृतै ।
 वैखानसविधानेन विष्णोरुत्सवगाचरेत् ॥ ५ ॥
 अन्योन्यसङ्करे प्राप्ते विनश्यति न संशय ।
 अन्येषामुत्सव पूर्वं कुर्याद्विष्णोरनन्तरम् ॥ ६ ॥
 सोम्यस्य देवदेवस्य चोसवो यत्न वर्तते ।
 अन्यदेवोत्सव तत्त न कुर्यादिति शासनम् ॥ ७ ॥
 तस्मिन् ग्रामेऽन्यदेवानामुत्सव पुरते यदि ।
 उत्सवो निष्पलो ज्ञेयस्तमवन्त्यशुभानि च ॥ ८ ॥
 वैखानसार्चितहरिर्दृष्टश्चेदन्यदेवतै ।
 विधिनात्सवयिन्वस्य तस्य सप्रोक्षण चरेत् ॥ ९ ॥
 अङ्गुरेक्ष फाकैश्च छलेश्चापि ध्वजेरपि ।
 तालमृन्नेक्ष पिण्डेक्ष पात्रैरन्यपरिच्छदे ॥ १० ॥
 यात्रायानाद्यलङ्कारवर्त्म्याप्यन्यभूषणे ।
 अन्यदशापिर्नैव प्राप्तं सागम्य च सङ्करं ॥ ११ ॥
 ग्रामोऽग्निना भवेद्ग्रन्थो नराश्च व्याधिपीडिता ।
 सौर्यनाशनपानाशनद्रामश्च विनश्यति ॥ १२ ॥
 विष्णोरमयकात्रे तु तस्मान्न्योत्सव त्यजेत् ।
 विष्णोरुत्सवकात्रे तु यद्यन्योत्सवमङ्गर ॥ १३ ॥
 महाप्राप्ति च कृत्यैव विष्णुन्मयमथाचरेत् ।
 पयमेव कर्मेणैव शृणुन्व मुनिसत्त्वमा ॥ १४ ॥
 शङ्खभेयत्रिचोपेय शृङ्गकाहलकात्पि ।
 अन्यान्यमङ्गर म्याद्येदोपमन्त्राणि विद्यते ॥ १५ ॥

अन्यदेवगते याने देवमारोप्य चोत्सवे ।
 कृते तद्दोषशान्त्यर्थं गारुड वैष्णव यजेत् ॥ १६ ॥
 ब्राह्म रौद्र तथा हुत्वा क्षमस्वेति प्रणम्य च ।
 स्वार्थं सङ्कल्पिते याने देवेशम्योत्सव चरेत् ॥ १७ ॥
 शङ्खमेर्यादिवानेषु शृङ्गकाहलकादिषु ।
 अन्योन्यसङ्करे प्राप्ते न दोष इति केचन ॥ १८ ॥
 नर्तका गायकाश्चैव वादका यानवाहका ।
 दण्डदीपधराभ्यां वैष्णवाश्चक्रचिह्निता ॥ १९ ॥
 सर्वेषामप्यलाभे तु वैष्णवगणा विदोषत ।
 मन्त्रहीनेषु कार्येषु शैवाद्या अपि सम्मता ॥ २० ॥
 मण्डपे गोपुरे वापि देवदेवस्य सन्निधौ ।
 महानसेऽभिज्वालाया वाहनानामथालये ॥ २१ ॥
 सभास्थाने धनस्थाने शयनालये एव वा ।
 परिवारालये वापि कर्ममण्डपे एव वा ॥ २२ ॥
 ये निवास प्रजुर्वन्ति तेषां वास्तु रौरवे ।
 निवास परिवर्तयन्तस्माद्देवालय्यादिषु ॥ २३ ॥
 शीघ्रं तदपटय्येन पञ्चगव्यैः शुशोदकैः ।
 सर्वत्र प्रोक्ष्य तन्मन्त्रैर्वास्तुहोममथाचरेत् ॥ २४ ॥
 पुनः प्रतिष्ठामार्गेण तन्मृत्युर्वाहनान्तकम् ।
 सर्वं शास्त्रं समालोच्य प्रतिष्ठा पुनराचरेत् ॥ २५ ॥
 क्षेत्राभरणवस्त्रादिभोक्तारं कमलापते ।
 तटाकारामकृषादिफलभोक्तारं एव वा ॥ २६ ॥

व्याख्यापि पीडिताश्चान्ते नरकनिष्कृतिम् ।
 अनुभूय तदन्ते तु ध्यानयोनिस्तानुगा ॥ २७ ॥
 वृद्धिकामैः परीक्षार्थं तत्फलानुभवतः ।
 देवदेवार्पितं क्षेत्रं तदाकं कूपमेव वा ॥ २८ ॥
 आरामगृह्यानादि पुनर्गृह्णाति यो नर ।
 मोहोमगणनायुक्तनर्पितं रोरवे स्थितं ॥ २९ ॥
 मानुषम्बलदेवस्य वस्तु मङ्गलं मानव ।
 सेद्धार्पणस्थलामस्य दिव्यमानसितस्य वा ॥ ३० ॥
 स्वययत्तम्बलम्बस्य चार्पितं यापि शार्ङ्गिण ।
 ब्रह्मद्वन्द्वगुणं वृद्धिं प्राप्तां शररमन्थिते ॥ ३१ ॥
 यस्य देवस्य यद्वत् तत्रमापरिपालयेत् ।
 यदर्थं तु पुरादिष्टं तदर्थं तत्प्रमाणैर्नृणाम् ॥ ३२ ॥
 कर्मनिर्देयदेवस्य दत्तमादाय दुर्मतिः ।
 दत्त्वापि चान्यदेवस्य पुरोऽनं लभते फलम् ॥ ३३ ॥
 मोक्षार्थं शतं ताम्रमायमं दातुं तु या ।
 कर्तुं श्रुत्वा धर्मात्तं या श्रुत्वा च सुखं तु वा ॥ ३४ ॥
 दातुं श्रुत्वा श्रुत्वा दातुं श्रुत्वा दातुं श्रुत्वा वा ।
 चान्द्रोत्तिका च डाता च स्यार्थं द्युग्मापयुज्य च ॥ ३५ ॥
 पुरोऽनं दत्तमादाय न दत्तमादाय न दत्तम् ।
 दत्तमादाय न दत्तमादाय न दत्तम् ॥ ३६ ॥
 देवदेवस्य न दत्तमादाय न दत्तम् ।
 येन न न प्रदत्तं पुरोऽनं दत्तम् ॥ ३७ ॥

भार्गव मामक वापि भारीच काश्यप तु वा ।
 विधिनाधीत्य शास्त्राणामेकैक सर्वमेव वा ॥ ३८ ॥
 वैखानसविधानेन ग्रामे विष्णु समर्चयेत् ।
 ग्रामस्य यजमानस्य राज्ञो राष्ट्रस्य वा पुन ॥ ३९ ॥
 सर्वसम्पत्समृद्धिं स्यादित्याह विखना मुनि ।
 भक्तिमन्तश्च देहान्ते विष्णुलोकम्वाप्नुयु ॥ ४० ॥
 इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे उत्तरसङ्करप्रायश्चित्तविधि-
 नार्मैकोनाशीतितमोऽध्याय ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥

विधिसङ्करमुद्दिश्य प्रायश्चित्तं प्रपश्यते ।
 विधयो वेणवाश्चान्ये दैवाद्या बहव स्मृता ॥ १ ॥
 विष्णोस्तत्सौम्यभूतेस्तु विधि सौम्य प्रकीर्तित ।
 दैवाद्या विधय कूरा वीक्षामूर्ध्वार्चनायुता ॥ २ ॥
 अवेद्रमूलास्समया यम्माते तान्त्रिकाम्मृता ।
 आलये प्रतिमाया च नित्यार्चया बलौ तथा ॥ ३ ॥
 मन्त्रेण चोत्सवाद्यौ च कर्मण्यन्यत्र वा पुन ।
 सौम्येऽस्मिन्वैष्णवे दूरै र्गैराद्ये सङ्करे सति ॥ ४ ॥
 चतुर्गणेषु चान्यैश्च जायन्ते सङ्करा प्रजा ।
 तद्वामो यजमानश्च राष्ट्र राजा तथेव च ॥ ५ ॥

तस्मादेव जगत्सर्वं त्रिदश्यानि न सशय ।
 तत्सङ्कर तत शीघ्रमपहाय प्रयत्नत ॥ २ ॥
 तद्दोषशमनार्थं तु पौण्डरीके निशेषत ।
 मासमेकं महाशान्तिं पूर्ववज्जुहुयाद्बुध ॥ ७ ॥
 ग्राह्याणां भोजयेत्तत सहस्रान् पट्टञ्जान् वा ।
 त्रिशतान्वा यथाशक्ति भोजयेत् श्रोत्रियान्बुध ॥ ८ ॥
 सुवर्णं च पशु तेभ्यो उद्यादेव म्वशक्तिन ।
 पुनस्तेन विधानेन साम्येनेन च कारयेत् ॥ ९ ॥
 समूर्तार्चाविधिर्निष्णोऽत्रैवो विधिश्च्यते ।
 विधिश्च वैष्णवश्चापि द्विधा चेति प्रकीर्त्यते ॥ १० ॥
 वैखानसविधिश्चेति पञ्चरात्रविधिस्तथा ।
 पूर्वं तु वैदिकं प्रोक्तं पञ्चरात्रं तु तान्त्रिकम् ॥ ११ ॥
 वैदिकेऽस्मिन्विधी सौम्ये पञ्चरात्रेण सङ्करे ।
 सम्कर्तुश्च निनाशः स्यात्तद्वात्म्यनमानयो ॥ १२ ॥
 तत्सङ्कर तत शीघ्रमपहाय प्रयत्नत ।
 पञ्चमेकं महाशान्तिं हुत्वा तद्दोषशान्तये ॥ १३ ॥
 विप्रान्पञ्चशतान्वाथ त्रिशतान्वाथ भोजयेत् ।
 वैखानसेन विधिना पूर्ववत्कारयेद्बुध ॥ १४ ॥
 ग्रामादिषु च सर्वतः जनयुक्तेषु वास्तुषु ।
 विष्णु तत्पञ्चरात्रेण नार्चयेदिति शासनम् ॥ १५ ॥
 वैखानसेन विधिना कारयेदर्चनं क्रमान् ।
 ग्रामाह्लाये विहिते वा नद्याश्चाद्रेर्वनस्य वा ॥ १६ ॥

पार्श्वे त्वन्तेन वा तल पञ्चरात्रेण चार्चयेत् ।
 वैखानसविधिर्द्वैप चतुर्धा भवति द्विजाः ॥ १७ ॥
 आलेयः काश्यपीयद्वय मारीचो मार्गवस्तथा ।
 गैर्बैखानसं प्रोक्तं सूत्रं वैखानसं स्मृतम् ॥ १८ ॥
 पद्मां चतुर्विधाना तु मूलं तत्तलमेव यत् ।
 आत्रेयाद्यास्त्रियमे सर्वे तस्माद्वैखानसाः स्मृताः ॥ १९ ॥
 अन्योन्यसंकरे तस्माद्दोषो नास्त्येक एव सः ।
 आग्नेयं पाञ्चरात्रं तत् सौम्यं वैखानसं स्मृतम् ॥ २० ॥
 पञ्चरात्रविधानेन विमाने च कृते पुनः ।
 अभयं वरद बाध करं पूर्वं हरेस्तथा ॥ २१ ॥
 यामहस्तं गङ्गायुक्तं तद्विधानात्मकस्य च ।
 अथवा दक्षिणं पूर्वं पाणिं पद्मयुतं तु वा ॥ २२ ॥
 पराम्या च कराम्या च शङ्खचक्रधरं परम् ।
 तद्रूपे कल्पयित्वा च प्रतिष्ठाप्यार्चयेत्कृत्वा ॥ २३ ॥
 तत्र संवत्सरं तेन हीने नित्यार्चने हरेः ।
 पञ्चरात्रे तद्वाग्नेये सौम्यस्यास्य प्रवेदानम् ॥ २४ ॥
 यदिच्छेत्कारयेद्भक्त्या सौम्यं तस्य भविष्यति ।
 एकमासेऽर्चनाहीने कारयेदिति वै भृशुः ॥ २५ ॥
 सप्तरात्रं महाशान्तिमञ्जाम्नी जुहुयात्तथा ।
 ग्राहणान्भोजयित्वा च शक्तितो दक्षिणं ददेत् ॥ २६ ॥
 वैखानसेन सौम्येन प्रतिष्ठाप्य पुनः कृत्वा ।
 अर्चनादीनि सर्वाणि विविधानि तेन कर्तव्या ॥ २७ ॥

पूर्वं तु वैदिक युक्त तान्त्रिक न समाचरेत् ।
 एवं तु तान्त्रिक यत्तद्वैदिक पुनराचरेत् ॥ २८ ॥
 गेहिकामुष्मिक सर्वं वैदिकेन समाप्नुयान् ।

इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समर्त्तार्चनाधिकरणे त्रिधिमङ्गरप्रायश्चित्तविधिर्नामा
 त्र्योन्नतमोऽध्यायः ॥

एकाशीतिमोऽध्यायः ॥

अथ गन्धे गृहे त्रिणो प्रतिष्ठाया विधिक्रमम् ।
 त्राष्टण क्षत्रियो वैश्य शूद्राभक्षिममन्विन ॥ १ ॥
 स्वगृहे परम त्रिणु प्रतिष्ठाप्य विधानतः ।
 साय प्रातश्च होमान्ते देव नित्यं समर्चयेत् ॥ २ ॥
 गौवर्णं गन्धं वाथ ताम्रं वा विधिना कृतम् ।
 पटङ्गुलादहीनं च सर्वैर्लक्षणसयुतम् ॥ ३ ॥
 समामीनं स्थितं वाथ त्रिष्यं सम्यक् प्रगृह्य च ।
 यथोक्तमामे गन्धे प्रतिष्ठामाचरेत्कमात् ॥ ४ ॥
 प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं पञ्चमे ह्यङ्कुरार्पणम् ।
 तुर्यां तस्मिन्निशाया च तूर्नाये दिवसेऽधरा ॥ ५ ॥
 वदशमणेन विधिना काश्येदक्षिमोचनम् ।
 ओषामनाग्निमादाय रास्तुहोमं यथाक्रमम् ॥ ६ ॥
 हुत्वा च वैष्णवैर्युक्तं दद्वं च स्वाहादिभिर्मन्त्रा ।
 अङ्गहोमं च हुत्वांते पुष्पभूतं भुञ्जन् ॥ ७ ॥

कृत्वाभिमोचनं पदवादिधिवत्सन्मेव च ।
 नद्यां वाथ तत्रके वा पात्रे वा सज्जलेऽवटे ॥ ८ ॥
 कम्पाप्याम्तीर्य दर्भाश्च कुशानपि निधाय च ।
 प्राक्किञ्चस्तत्र देवेन विष्णुमूकेन जाययेत् ॥ ९ ॥
 त्रिदिनं वाप्यथैकाहं कले तवाधिवामयेत् ।
 गृहाङ्गणे प्रभं कृत्वा स्यादैकाहमुपोष्य च ॥ १० ॥
 अङ्गणं शोधयित्वा गोमयेनोपलप्य च ।
 द्विहस्ताक्तविम्वारं विम्वार्घ्यसुतं तु वा ॥ ११ ॥
 दद्यादेदि यमोत्सेधं कल्पयित्वाथ पूर्ववत् ।
 औपासनायिकुण्डं च कल्पयेत्तद्विधानम् ॥ १२ ॥
 द्वितीये दिवसे क्त्वा जप्या राज्ञी यथाविधि ।
 औपासनं निधायामिभावारं जुहुयाद्दुष ॥ १३ ॥
 प्रतिष्ठोत्तज्जमेण चतुर्भिर्नद्याभिस्तद्वत् ।
 कलशैस्तत्र देवेन आप्तेन यथाक्रमम् ॥ १४ ॥
 शनोदेवीरर्भास्तुक्त्वा शुद्धोदेरभिपेक्षयेत् ।
 दद्यादेद्यां तु कम्पाणि समाप्तीर्य कुशैस्तद्वत् ॥ १५ ॥
 अथवा श्रीहिमिर्वेदि कृत्वा तं विष्टरे न्यमेत् ।
 तत्रैव नववम्बाणि समाप्तीर्य कुशैस्तद्वत् ॥ १६ ॥
 देवं तत्र समारोप्य कम्पाद्यैरभिमूष्य च ।
 पुण्याहं वाचयित्वा च प्रातिहारं तथा ॥ १७ ॥
 प्राविष्टमन्त्र देवेशं जाययित्वा समाहितः ।
 स्रण्डमुत्तितकस्यादिहीनं द्रोणसंपूरणम् ॥ १८ ॥

न नुग्म प्रगुक्ष्येन शुद्धनोय प्रगुय च ।

सौमर्गमङ्गलादाश्च प्रनिष्येन म्वशक्ति ॥ १९ ॥

वम्बुल्लेन नरोष्ट्र देवपाद्वे निधाय च ।

आपो वा इति ततोयमभिमृश्य समाहित ॥ २० ॥

सहस्रार्पां देवमिति जप्त्वा समाहित ।

हृदये परम देव भ्यात्वादास तन परम् ॥ २१ ॥

तत्कुम्भे पूर्ववेद्य ध्यायेत्सम्यक् समाहित ।

अद्रिम्त परिषिष्यामि होत्र नसेचथाक्रमम् ॥ २२ ॥

ओं नृ पुरपमित्याद्यैर्निष्पन्नाद्ये पञ्चमिन्ध्या ।

देवेश मूर्तिमन्त्रैश्च श्रिय देवा महा तथा ॥ २३ ॥

आवाह्याज्यैर्निरूप्येन सुवेणाज्य यवेन्द्रमान् ।

ध्यायन्नेन च देवेश मन्त्रैर्बिणोर्नुक्ताभि ॥ २४ ॥

तथा सहस्रार्पांचैरनोदेवाग्निभिस्तथा ।

श्रियेनातेनिमन्त्रेण मेदिनीचेति मन्त्रत ॥ २५ ॥

ग्नेराज्य चतुष्टन्वो भक्त्यै न जुहुयाद् बुध ।

तन प्रभाते स्नात्वेन त्रिम्बमुत्थाप्य चोमिति ॥ २६ ॥

ओं नृ प्रपद्य इत्युक्त्वा प्रणम्येगार्चयेत्सुन ।

क्लिष्टदादिमूत्तेन नुग्म देव निर्नाय च ॥ २७ ॥

गृहे वायव्यदेशे तु दृष्ट्या दक्षिणया सदा ।

गृह हस्तिरथा पश्येत्तथा पीठ प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥

अथराप्यग्निशालया पीठ कुर्यात्त्रिवेदिकम् ।

रत्न सुवर्णं वा तत्र यथाशक्ति निधाय च ॥ २९ ॥

विष्णुमूक्तं समुच्चार्य पुरणमूक्तं सवेष्णवम् ।
 जपन्नेव परं विष्णुं ध्यायन्भक्त्या समाहितः ॥ ३० ॥
 तं प्रतिष्ठापयामीति प्रतिष्ठाप्य च तत्परम् ।
 विम्बस्य मूर्ध्नि नाभौ च तत्सादे च यथाक्रमम् ॥ ३१ ॥
 सुवर्भुवर्भूरित्युक्तवा सन्यस्य हृदये पुनः ।
 प्रणवं विन्यसेद् ध्यायन्निदं विष्णुरिति ब्रुवन् ॥ ३२ ॥
 कूर्चेन तौयमादाय कुम्भस्थं शक्तिसंयुतम् ।
 विष्णुमावाहयामीति सावयेद्विम्बमूर्धनि ॥ ३३ ॥
 एव देवं प्रतिष्ठाप्य नित्यं विधिवदर्चयेत् ।
 गृहे नित्यार्चनायां च विधिं वश्ये हरिं प्रति ॥ ३४ ॥
 अतोदेवादिना देवं प्रणम्यैवानुमान्य च ।
 अथधृतं वदन्नेव निर्मात्य सञ्चयपोष्य च ॥ ३५ ॥
 शुद्धतोयं समादाय क्लेशेण प्रणवं जपन् ।
 उत्सूय तेन व्याहृत्या तत्पीठं परिमृज्य च ॥ ३६ ॥
 प्रतद्विष्णुस्तपतेति ध्यायन् भक्त्या हरिं परम् ।
 पुष्पदम्भकुशेष्वेकं दद्याद्रासनमित्युत ॥ ३७ ॥
 ह्रीणि पदेतिमन्त्रेण पाद्यं दद्याच्च पादयोः ।
 शंनोदेवीत्याचमनं हस्ते दद्याच्च दक्षिणे ॥ ३८ ॥
 ह्येतोर्जोत्वेति जपन्नग्निः सस्नापयेद्गरिम् ।
 ततो विष्णोर्नुकमिति प्लोतं वस्त्रोत्तरीयकम् ॥ ३९ ॥
 आभरणं च दातव्यमल्यमे पुष्पमेव वा ।
 तत्तद् ध्यात्वेयं संदद्यात्पाद्यमाचमनं पुनः ॥ ४० ॥

तद्विष्णोः परम चेति दद्यात्पुण्याग्न्यनुग्रहान् ।

तद्विष्णोः समुत्तार्च्यं गन्धं चापि ततः परम् ॥ ४१ ॥

परमोद्रेनिधूय च विष्णोः कर्माणि च नुमन् ।

द्रोणं च दर्शयेदस्यं विदेव इति मन्त्रेण ॥ ४२ ॥

निद्रेद्याचमनं दद्यात् तदस्य प्रियमित्युत ।

हविर्निधेदयेत्साज्यामिदं विष्णुरिति नुमन् ॥ ४३ ॥

पानीयं म्यादुं दत्त्वा तद्रेद्याचमनं पुनः ।

मुख्यासं हरेर्दद्याद्विचक्रम इति नुमन् ॥ ४४ ॥

नारायणाय निद्रेति दद्यात्पुण्यान्नं च ।

नमोद्रेण इत्युक्त्वा प्रणमेच्च हरिं परम् ॥ ४५ ॥

सायं प्रातश्च होमान्ते नित्यं यो विष्णुमर्चयेत् ।

इह लोकं सुखं भुञ्ज्यात् गच्छत्यपरं पदम् ॥ ४६ ॥

अशक्तस्त्यष्टिले नित्यं जले वाप्यं समर्चयेत् ।

भस्मैव हृदये ध्यायेत् पूर्वमेव हरिं परम् ॥ ४७ ॥

मानसं गार्जनं कुर्यात् सोऽपि गच्छत्यपरं पदम् ।

इति श्रीबैखानसे अग्निप्रोक्ते समुत्तार्चनाधिकरणे गृहाचारप्रतिष्ठाविधिनामैका
शतितमोऽध्यायः ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि सर्वेयान्त्याहुते पदम् ।

अपमृत्युभयोत्पन्ने महान्याधिनिर्णीहिते ॥ १ ॥

महकोपे महादु खे पुलहीनेऽर्थनाशने ।
 महाभये समुत्पन्ने शत्रुपीडासमागमे ॥ २ ॥
 दुर्निमित्ते च दु स्वप्ने राजकोपसमुद्रवे ।
 अपम्भारेऽप्ययोन्मादे पिशाचाद्यैश्च पीडिते ॥ ३ ॥
 अतिवृष्ट्याप्यनावृष्ट्या महान्तस्य सभवे ।
 प्रत्यब्दजन्मनक्षत्रे जन्मर्क्षे ग्रहणेऽपि च ॥ ४ ॥
 अभिचारागमेऽन्मस्मिन्ननुक्तेऽप्यशुभे सति ।
 तद्दोषदामनार्थं च पुष्ट्यर्थं चेदमुच्यते ॥ ५ ॥
 शुद्ध प्रसन्न विद्वांस यथोक्तगुणसयुक्तम् ।
 आचार्यमृत्विजोऽप्यत्र वरयेत्स मुदान्वित ॥ ६ ॥
 स्नात्वा नित्यानि जप्यानि जप्त्वा कर्मदमारमेत् ।
 देवालये गृहे वाथ नदीतीरे मनोरमे ॥ ७ ॥
 मण्डपे वाथ कूटे वा प्रपायामथवा तथा ।
 शुद्धे स्मरे शुभे देशे गोमयेनोपलिप्य च ॥ ८ ॥
 मृदा वा सिक्तामिर्वा शुद्धाभिस्तत् पूर्यवत् ।
 औपासनाग्निगुण्डं च कल्पयित्वा विधान्त ॥ ९ ॥
 प्राणायाम च कूर्चं सक्स्थ्याग्नि निधाय च ।
 सूत्रोत्तेजैश्च मार्गेण तत्ताधार जुहोति वै ॥ १० ॥
 दक्षिणे शालिधान्यैस्तु दक्षिणायतोच्छ्रयम् ।
 देवदेवस्य विष्णोस्तु पीठं सम्यक् प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥
 तत्पूर्वं च तथा शालिधान्यराशि च करयेत् ।
 स्रग्दम्भुटितकालादिहीनं द्रोणान्तुपूरणम् ॥ १२ ॥

ननुम्भ प्रगृह्येन तन्तुना परिवेष्ट्य च ।
 शुद्धमाधामादाय कञ्जेषु पुञ्जेन च ॥ १३ ॥
 उत्पूय कुम्भ प्रक्षाल्य तदाधावेन पूरयेत् ।
 सौवर्णान्मङ्गलाश्चाष्टौ तथा पञ्चायुधानपि ॥ १४ ॥
 श्रीरूप नगरल च कुशरूर्चौ सहाश्रितम् ।
 तुलसी दूर्वापामार्गौ कुम्भे प्रक्षिप्य तज्जलम् ॥ १५ ॥
 वार्णैर्वेष्णवेर्मन्त्रैः प्रणवैरभिमन्त्रयेत् ।
 नवेन वस्त्रयुग्मेन तत्कुम्भ परिवेष्ट्य च ॥ १६ ॥
 आहवत्यैरपि फालाग्नौ पञ्चवरभिभूषयेत् ।
 तत्कुम्भ धान्यराशौ तु विष्णुमूर्त्तेन म्रियमेत् ॥ १७ ॥
 धान्यपीठे पुशान् कूर्चान् निधायोर्ध्वे हरि परम् ।
 प्राङ्मुख च प्रतिष्ठाप्य भक्त्या देव समाहित ॥ १८ ॥
 ध्यायन्वे विष्णुगायत्र्या मन्त्रेणाष्टाक्षरेण वा ।
 पर नारायण देव समानश्चैव पूर्ववत् ॥ १९ ॥
 आसनाद्युपनारैश्च देवदेव समर्चयेत् ।
 विम्बालाभे सुगर्णेन कृत्वा पद्म निधाय च ॥ २० ॥
 तग्मिन्नारायण ध्यायन् समाग्राह्य तथार्चयेत् ।
 श्रीकाम पुत्रकामी च मुखार्था च शुभेप्सिता ॥ २१ ॥
 देवेन श्रीमहीदेव्यौ तत्तन्नाम्ना समर्चयेत् ।
 ततो देव प्रणम्यैव परिषिञ्च्य च पञ्चकम् ॥ २२ ॥
 जपन्वे विष्णुगायत्रीमाश्वथान्द्वादश क्रमात् ।
 मूलाग्राम्या तथाज्याक्तानिध्याश्च जुहुयात्पुन ॥ २३ ॥

विष्णोर्नुकादिभिः पङ्क्तिः मन्त्रैरपि च वैष्णवैः ।
 आज्यं सुवेण हुत्वा तैः साज्यं पक्वं यजेत्सुचा ॥ २४ ॥
 पूर्वोत्तेन क्रमेणैव भक्त्या नारायणं परम् ।
 ध्यायन्वै विष्णुगायत्र्या मन्त्रेणाष्टाक्षरेण वा ॥ २५ ॥
 सुवेणैव घृतं गन्धं तदग्नौ जुहुयात्क्रमात् ।
 ओं नमो नारायणायेति मन्त्रमष्टाक्षरं स्मृतम् ॥ २६ ॥
 सर्वार्थसाधकश्चायं श्रूयते हि श्रुतावपि ।
 तथा होमं त्रिलक्षं वा द्विलक्षं लक्षमेव वा ॥ २७ ॥
 हुतं पञ्चायुतं वाथ त्र्ययुतं वात्युतद्वयम् ।
 अयुतं वा तदधै वा सहस्रं वाष्टसयुतम् ॥ २८ ॥
 तत्तत्कर्मानुरूपं तु हरिं ध्यायन् जुहोति वै ।
 होमादौ मन्यमे चान्ते पङ्क्तिर्विष्णोर्नुकादिभिः ॥ २९ ॥
 वैष्णवैर्मन्त्रपङ्क्तिश्च पूर्ववज्जुहुयाद्बुध ।
 पूर्ववद्देयमभ्यर्च्य हर्वाप्यपि निवेद्य च ॥ ३० ॥
 सहस्रग्रीष्मं देवमिति चैकाक्षरादिना ।
 स्तुत्वा पुण्याञ्जलिं दद्यात्तमो ब्रह्मण उच्चरन् ॥ ३१ ॥
 हुतेऽधिके तु तत्कर्मफलमप्यधिकं भवेत् ।
 हुतं तस्यावत्संप्रभं च तास्तस्मै तथा तदा ॥ ३२ ॥
 तेन मन्त्रेण तत्सुभे तोयमप्यभिमन्त्रयेत् ।
 आचार्यो यजमान तं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण तु ॥ ३३ ॥
 विष्णुं ध्यायन् तमद्विन्दे. प्रोक्षयेत् सहस्रगः ।
 वैष्णवैर्ना मुगन्धाद्यैः श्रेणाद्विरभिषेचयेत् ॥ ३४ ॥

होमार्चनं ज्ञानेवं कारयित्वैव भक्तिः ।
 यजमानस्तथाऽऽचारं पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ ३५ ॥
 यत्नेन दक्षिणा दद्याद्विविधा च यथाविधि ।
 एतद्बोध्युत स्नानं सर्वद्रु.खापहारकम् ॥ ३६ ॥
 सर्वशुभाविनाशं च सर्ववृद्धिकरं स्मृतम् ।
 सर्वशान्तिकरं चापि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ३७ ॥
 एतैर्होमार्चनस्नानैः सर्वा सिद्धिस्वाप्नुयात् ।
 अभयो मृत्युभीतस्य दीर्घायुस्स भवेन्नर ॥ ३८ ॥
 व्यापितो व्याधिमुक्तः स्याद्द्रुहकोपश्च शाम्यति ।
 महादुःखी सुखी भूयात् पुत्रार्थो पुत्रवान् भवेत् ॥ ३९ ॥
 भीतश्च निर्भयो मृत्युच्छतुपीडश्च शत्रुजित् ।
 राजा चान्यजनैर्द्विष्टः सर्वेषां न पियो भवेत् ॥ ४० ॥
 धर्मार्थो धर्ममाप्नोति धनार्थो धनमाप्नुयात् ।
 कामार्थो काममाप्नोति राज्ञ्यार्थो राज्यमाप्नुयात् ॥ ४१ ॥
 ज्ञानार्थो ज्ञानमाप्नोति पापी पापात्प्रमुच्यते ।
 अभिचारश्च नश्यन्ति शत्रवो नाशमाप्नुयु ॥ ४२ ॥
 यच्च स्वामयतेऽन्यच्च तल्लभेत न शत्रयः ।
 शत्रूनाभक्तियुतः कृत्वा मोक्षार्थो मोक्षमाप्नुयात् ॥ ४३ ॥
 गृहेऽग्निपातनाद्याश्च रक्तम्वीदर्शनादयः ।
 सर्वदोषाश्च नश्यन्ति शुभाम्भूत भवन्ति च ॥ ४४ ॥
 हुत्वा रक्षित्वा ततोऽथै गृहे सर्वत्र चोक्ष्येत् ।
 गोगजाश्वादिनामे च हुत्वा तान् प्रोक्ष्येत्तथा ॥ ४५ ॥
 एतेनैव च सर्वत्र यथेष्टं शुभमाप्नुयात् ॥

इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्ते समर्तार्चनाधिकरणे सर्वशान्तिविधिर्नाम
 दशतितमोऽध्यायः ॥

त्र्यशीतितमोऽध्यायः

अत पर प्रवक्ष्यामि सूर्यकल्प द्विजोत्तमा ।
विष्णुशक्तियुत सूर्यस्स तेजो वैष्णव दधत् ॥ १ ॥
सौम्येन विधिना सूर्य सोऽर्चितो वृद्धिदस्सदा ।
ग्रामादिषु च सरेषु जनयुक्तेषु वास्तुषु ॥ २ ॥
इन्द्राम्योरन्तरे सूर्यं विधिनैव प्रकल्पयेत् ।
कर्षणादीनि सर्गाणि पूर्ववत्कारयेत्क्रमात् ॥ ३ ॥
शिल्पी शाम्भ्रविधानेन विमान परिकल्पयेत् ।
पूर्वोत्तैर्दारमिथ्यास्य निम्नवृक्षस्य क्षस्पते ॥ ४ ॥
नवार्धतालमानेन सूर्यधेर च कारयेत् ।
द्विहस्तमतिरक्ताभ हस्ताभ्या पद्मधारिणम् ॥ ५ ॥
मण्डलेन शिर शृष्टे युक्त पद्मासने स्थितम् ।
कुर्यात्सुवर्चला देवी प्रमालाभा च दक्षिणे ॥ ६ ॥
रेणुका रक्तवर्णा च कुर्यात्तद्वामपार्श्वत ।
म्बूलद्रण्ड प्रमालाभ शङ्खाभ शङ्खिल क्रमात् ॥ ७ ॥
एतावप्यर्चकौ कृत्वा प्रतिष्ठामारभेत्पुन ।
प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वमङ्कुरानर्पयेत्तथा ॥ ८ ॥
अङ्गहोम च जुहुयादुदत्य चिवमित्यपि ।
हुत्वा ताम्या रवे कुर्यादक्षुन्मेष च मन्त्रत ॥ ९ ॥

सर्गपथधिनासाय तन्मन्त्राम्बा समाचरेत् ।
 पूर्ववद्यागशाला च जग्म्याग्नेदि विधानत ॥ १० ॥
 अग्निमुण्डानि हृत्वा च पूर्वरात्रौ विधानत ।
 वास्तुर्गम यत्तत्पश्चात् कुम्भपूजा समारभेत् ॥ ११ ॥
 कुम्भमग्निं प्रपूर्यन् रक्तसम्बद्धयेन च ।
 कुम्भमावेष्ट्य तत्तोये कुञ्जमुर्वाक्षतान् क्षिपेत् ॥ १२ ॥
 सौपर्णांश्च रथाश्वाधान् पञ्चमग्नौ च मङ्गलान् ।
 वर्णचिह्नानि रत्नाश्च प्रक्षिप्येव च तज्जले ॥ १३ ॥
 जगन्नेत्र त्रयामूर्तिं तेजोमूर्तिं शुभप्रदम् ।
 त्रिष्णुशक्तियुत पुण्य सर्वरोगविनाशकम् ॥ १४ ॥
 ध्यात्वा चानाहयेत्सूर्यं तन्मादेवार्कगण्डलात् ।
 त्रिम्ब कुम्भं च स्नीय कलशे स्थापयेत्तथा ॥ १५ ॥
 रक्तवर्गेश्च माण्ड्येश्च भूपणेश्च विभूषितम् ।
 नेत्र्या च फल्गुना न्यम्य शयनान्यपि पञ्च च ॥ १६ ॥
 क्षत्र्यावेद्या समाप्तीर्थं बध्ना प्रतिसर तत ।
 उदुत्य चित्रमित्युक्तवा शायर्यात विचक्षण ॥ १७ ॥
 अन्वाहार्ये प्रधानागो होता दौल प्रशसति ।
 आदित्य भास्कर सूर्यं मातर्वाण्डमिति चापरम् ॥ १८ ॥
 विवस्वन्तमिति प्रोच्य सूर्यमावाह्य पञ्चमि ।
 देवाः पुरूर्चरा द्यामा मण्डात्त मुष्मामिति ॥ १९ ॥
 देवा च रेणुना रक्षा श्वेतम्बरा रजिप्रियाम् ।
 मूलान्ष्ट महानाद प्रनालाभ शुचिर्मितम् ॥ २० ॥

शङ्खपाले च शङ्खाभं कूर्चयुक्तं जटाधरम् ।

इत्यावाह्याचकानन्यान्धावादीनपि पूर्ववत् ॥ २१ ॥

प्राची सन्ध्यां च रक्ताभां चिद्वबोधामिति क्रमात् ।

सन्ध्यामिति जगत्पूज्यां धूमवर्णां च यथियमाम् ॥ २२ ॥

गायत्री पावनी जप्यां वेदगर्भामितीरयन् ।

सावित्री मातरं चेति ब्रह्मपत्नी जगद्विषयाम् ॥ २३ ॥

अधानीति शुक्राभांश्च महाजवयुतानि च ।

रत्नं खुरानिति यदक्षरणं रश्मिहस्तकम् ॥ २४ ॥

काश्यपे चेति चावाह्य सूर्यसारथिमित्यपि ।

तपनं सूर्यदासं च विन्न लोकप्रवर्तकम् ॥ २५ ॥

धरं चेति ध्रुवं चेति सोममागमितीरयन् ।

अनलं चानिलं चेति प्रत्युषं च प्रभासकम् ॥ २६ ॥

आवाह्य लोकापलंश्च न्यक्षादीनपि पूर्ववत् ।

आवाह्य च निरूप्याज्यं तज्जन्मेणाहुतीर्यजत् ॥ २७ ॥

हुत्वा पुरपमूक्तेन विष्णुसूक्तेन वै यजेत् ।

उत्तपं तमसश्चेति गृहीत्वाज्यं रथि स्मरन् ॥ २८ ॥

जुहुयादुदुत्यं जातेति चित्रं देवेति मन्त्रतः ।

मित्रस्य चर्षणीत्युक्तं मित्रो जनान्मितीरयन् ॥ २९ ॥

त्याहतिभिश्च गायत्र्या सावित्र्या पञ्चमरुतैः ।

हुत्वा द्वादशहृत्यश्च पञ्चसमिपु च क्रमात् ॥ ३० ॥

अर्कसमिधोऽपामार्गाः पालाशीश्च पृथक् पृथक् ।

तन्मन्त्रैर्जुहुयात्तेषु साज्यं षकं तथैव च ॥ ३१ ॥

इन्द्रादीना तथा मन्त्रैर्ह्यते च यथाक्रमम् ।
 अन्तर्होम ततो हुत्वा तानग्नीन्विस्मृज्येत्युन ॥ ३२ ॥
 प्रभाते स्नात्वा तद्विष्णु उम्भ नीत्वा तदाल्यम् ।
 उदुत्य चित्रमित्युत्तया विष्णु सस्थाप्य भक्तिन ॥ ३३ ॥
 श्रीजाशर हृदि न्यस्य भन्त्रेणावाहयेत्तथा ।
 अर्चयित्वा निधानेन हवि सम्यग्निवेदयेत् ॥ ३४ ॥
 हरैरक्तप्रमेणैव नित्यार्चां च समाचरेत् ।
 उदुत्यमिति मन्त्रेण गायन्त्या वा विशेषत ॥ ३५ ॥
 आवाहनादिकैस्सर्गैर्गिरिहरैरर्चयेद्बुध ।
 आदित्यमपि पूर्वोक्तैर्मूर्तिमन्त्रैश्च पश्चमि ॥ ३६ ॥
 तैश्चतुर्भिश्च ते देव्यो स्थूलद्रुण्ड प्रपूजयेत् ।
 शङ्खपालस्तथा वामे धात्रादीनपि पूर्ववत् ॥ ३७ ॥
 प्राचा च पश्चिमा सन्ध्या द्वारपाल च दक्षिणे ।
 पश्चिमा च तथा वामे प्रथमद्वारि चार्चयेत् ॥ ३८ ॥
 द्वितीयद्वारि गायत्री सावित्री पाश्र्वयोस्तथा ।
 सोपानमध्ये मप्ताश्वानरुण सारथि तथा ॥ ३९ ॥
 तपन शैपिकस्थाने न्यक्षादीनपि पूर्ववत् ।
 म्वे स्वे देशे तथेन्द्रादि तृतीये द्वारपार्श्वयो ॥ ४० ॥
 भास्त्रादीनन्तिल चैव द्वारपालान् समर्चयेत् ।
 उम्भोदर महाभूत भूतस्थाने समर्चयेत् ॥ ४१ ॥
 जपापुष्पमृते सर्प रक्तपुष्प रवे प्रियम् ।
 धेन पीत तथा ग्राह्य कृष्ण पुष्प विसर्जयेत् ॥ ४२ ॥

रक्तचन्दनगन्धं च गन्धं श्रेष्ठमिति स्मृतम् ।

ताम्रपात्रं वरिष्ठं स्यात्सौवर्णं राजतं तु वा ॥ ४३ ॥

मृण्मयं वाथ पात्रं स्यात्काष्ठं वा प्रियमुच्यते ।

क्षपनं चोत्सन्नं चापि हरेरिव समाचरेत् ॥ ४४ ॥

इति श्रीभैरवान्तो अत्रिप्रोक्ते समूतार्चनाधिकरणे सूर्यकल्पो नाम

अशीतिमोऽध्यायः ॥

हरि ओम् ॥ शुभमस्तु ॥

श्रीमद्विखनसमहायुरवे नमः ॥

भिन्नमातृकासु ग्रन्थान्ते लेखककालादिप्रशंसा

रसज्ञाया मातृकाया—

हरि ओं श्रीस्तु ।

कीलकाब्दे भीनमामे सप्तम्या भृगुगसरे ।

रक्षाचार्यस्य त्रिदुप पुत्रेण लिखितोऽलिक ॥

गमातृकाया—

यो दण्डकारण्यनिशाचरेन्द्रान् कोदण्डलीलागिणीनकार ।

वेदण्डग्रण्डायिनराहुदण्ड कोदण्डपाणि तुल्यदेवन न ॥

श्लोक नम । आनुलम् राटिग्रामरामुदु रोग्पिचेलभट्टर कोदण्डरामानार्यपाक
यानि तज्जाहुरि मातृका कानेरिरावपुर निराम श्रीवन्दुदेवभट्टानार्युल्लारु कटाक्षिनिन
मातृकस्तु जूचि या अत्रिप्राप्त समुत्तार्चनभिकरण डेन्द्रद अयिदु (७५) अयाय
मुल्लुम्नक सनतुगान धारामचन्द्रार्पणयानु ग्रामिनानु ॥ श्री धी श्री

धमातृकाया

श्रीशेषाट्टमगुरय नम । आर्योक्त मूर्धनम् । श्रीमद्विष्णुसम

गुरय नम ।

मूर्धनम् यस्यामि रारद्रेण रीतुम् ।

रथ परं तु त्वत्ता तु प्रतीक्षा बालोदुप ॥ १ ॥

भट्टगनशेखरं नाट्यसुसम परम् ।

नयनान्मीलन ररि पाग्यामिनाम् ॥ २ ॥

पाग्यामिनाम् न न श्रीमद्विष्णुसम ।

नमश्चित्तन पाग्यामिनाम् ॥ ३ ॥

आवाहनं च कुम्भे तु कुम्भपूजां यथाविधि ।

जुष्टाकारं तथा कृत्वा स्वाहाकारं च पूर्ववत् ॥ ४ ॥

द्वद्भ्यः स्वाहेत्यहोमः मौलिमालायतः परम् ।

सर्वदेवत्यहोमे च यथाविधि हुनेत्क्रमात् ॥ ५ ॥

पारमात्मिकसयुक्तमीकारादीन् तथैव च ।

अष्टाशीति च विधिवन्मूर्तिमन्त्रेण कारयेत् ॥ ६ ॥

स्थान्तरमसीति मन्त्रेण नयनोन्मीलनं चरेत् ।

कुम्भपूजा च तन्मन्त्रैरावाहनविधिं तथा ॥ ७ ॥

स्थमन्त्रेण विधिवत्सर्वं कृत्वा तु बुद्धिमान् ।

अष्टोत्तरसहस्रं तु शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ ८ ॥

त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा यथाविधि समाचरेत् ।

कौतुके विधिवत्सर्वं कृत्वा चैव महारथे ॥ ९ ॥

पञ्चगव्यैः समभ्युक्ष्य कुम्भप्रोक्षणमाचरेत् ।

शक्त्यावाहनकाले तु समूर्त्या गरुडेन च ॥ १० ॥

आवाह्य पूजां कृत्वाथ नैवेद्यं च महाहविः ।

ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् दद्याच्च गुरुदक्षिणाम् ॥ ११ ॥

एवं यः कुरुते भक्त्या महाविष्णोर्महारथम् ।

प्रतिष्ठां च तथा कृत्वा विष्णोः सायुज्यमाप्नुयान् ॥ १२ ॥

इति पुराणन्ते ॥ हरिः ओं स्थप्रतिष्ठाविधिरुच्यते ॥

अष्टे विवर्गनामके दिनकरे चापं गते घावले

पक्षे मार्गवंगाररे रवितिथावन्त्यर्हमायन्ते ।

मारुताजुलोद्भवो विमलधी शेषार्थनामद्विचो
ग्रन्थ सर्वमिदं लिखन्मुनिवृत्तं जनीनिसञ्ज महत् ॥

अत्रिप्रोक्तमिदं ग्रन्थं शेषार्थेण लेखितम् ।
पूर्वभागं राघवेण उभाभ्यामपि पूरितम् ।

श्रीनिवासगुरवे नमः । करियमाणिक्यमामिने नमः आरमोत्त एव १४०

चमत्तुकाया—

श्रीमते विष्णवे नमः श्री (७)

सीतारामार्पणमस्तु । श्रीमते कृष्णाय नमः श्री (८)

दीवि अयोध्याचार्युल्लु वृषभनामसवत्सर ज्येष्ठ व १३ शनिवार शुद्धावन
गोपालाचार्युल्लुवारि पोस्तुक ॥

जसजकादशे

सर्वविघ्नहस्तयन्तर वैदारसमाप्त कृष्णाय तयोदशि बुधवार अश्विनिनक्षत्रम्
इन्द्र शुद्धगणित्वागुभादिने अत्रिप्रोक्तं षष्ठीनन्ददु

अगस्त्यवदो श्रीनृसिंहसूनुना वैकटेशलिखितं कृतं मया—अप्यन् स्वहस्त
लिखितम्

अहोशिलमहागुरवे नमः

श्रीवैद्यानस वैकट्याचार्युल्लुस्वहस्तलिखितम्

श्रीनिवासमहागुरवे नमः

अत्रिप्रोक्तं ८-२३ ७२-४७ १२२ ७ १२२ २-२

नारायण पर ब्रह्म परमात्मा परोऽय्यय ।
 स ब्रह्मा स शिवश्च नि श्रुतिराह सनातनी ॥ ९ ॥
 ऋगादिसजाभेदेन चतुर्धा भिद्यते तथा ।
 हसेन जापित पूर्ण ब्रह्मणे परमेष्ठिने ॥ १० ॥
 तत्तत्पिढान्तभेदेन भृगुणा प्राङ्मुखेन यत् ।
 मुखेन दक्षिणेनेन काश्यपायोपदर्शितम् ॥ ११ ॥
 औत्तरेणाग्निरास्तोऽय मुखेन परमेष्ठिन ।
 अपरेण मुखेनैव यदधीत मया पुरा ॥ १२ ॥
 तत्सर्वं कथयिष्यामि युष्माक चानुपूर्वश ।
 एतत्सर्वं समाख्यात शृणुष्व नु यथाक्रमम् ॥ १३ ॥
 धन्यास्मोऽनुगृहीतास्मि पूर्णरूपेण शाश्वतम् ।
 अज्ञानान्नामि तज्जेय कर्तुं नास्तीति चेत्कृतम् ॥ १४ ॥
 कस्य हेतोर्भगसृष्टि भगवान्यतते यत्र ।
 आदौ कृतयुगे प्राप्ते विभुर्नारायणो हरि ॥ १५ ॥
 एतदाचक्ष्व भगवन् रहस्य दुर्लभ मतम् ।
 प्रकृत्या सत्यसयोगान् जायते कन हेतुना ॥ १६ ॥
 स्वर्गालया जगत्सर्वं सृष्टिसद्धारवाल्मे ।
 लोकानामपि सर्वेषामहर्हतांसि हेतुना ॥ १७ ॥
 युनक्ति पुंस्य न्नीयप्रकृत्या गुणरूपया ।
 अपो देवस्य सृष्ट्वैव ताम्रु दीर्यं समुत्तवान् ॥ १८ ॥
 अण्डं हिरण्यमगवच्चतुर्दीर्यं महत्तरम् ।
 तस्मिन्हिरण्यगर्भं ॥ ब्रह्माणमसृजन्मयम् ॥ १९ ॥

नाभिपत्रे समासीनस्तपस्तेषु सुदुश्चरम् ।
 स्थनिष्पत्तिं च कृत्यं च ध्यात्वा घोरतरं तपः ॥ २० ॥
 मधुना हतस्त्वर्थः परं शोकप्रवाप्तवान् ।
 ततश्शोकार्णवे मग्नं तं भक्तं भक्तवत्सलः ॥ २१ ॥
 'अहं हरिरिति प्राह हंसश्शुचिपदव्ययः ।
 हंसरूपी च भगवानोमित्यग्रे विनिर्दिशेत् ॥ २२ ॥
 समाश्वसिहि भद्रं ते यथापूर्वमकल्पयत् ।
 एवमुक्ते भगवति हंसरूपे जनार्दने ॥ २३ ॥
 अब्रवीन्मधुरं वाक्यं कृत्वायौऽस्मि महामते ।
 भगवन्नुपस्तन्नोऽसि यथापूर्वमिति श्रुतम् ॥ २४ ॥
 तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि भगवन्भक्तवत्सल ।
 स्वनाभिजनेवमुक्ते सर्वेषामयनं हरिः ॥ २५ ॥
 मन्मायाकरणं ब्रह्मक्रनादिरविनारिणी ।
 मत्प्रसादं विना तस्या विरामो नास्ति कर्हिचित् ॥ २६ ॥
 यावन्नाहं प्रसीदामि तावन्माया दुरत्यया ।
 तस्मात्संसारिणां पुतां मत्प्रसादं विना क्वचिन् ॥ २७ ॥
 निःशेषसकरं नान्यद्द्रव्यस्व कमलस्रग्न ।
 इत्येवमुक्तो हंसेन पुनस्तपृष्टवान्हरिम् ॥ २८ ॥

१. श्रीधिसल्लोके षट्त्रिंशोक्तं समूर्तधिसल्लोकेऽप्यत्राचार्यकथनात्मकः
 प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः

श्रावणानुवाच—

मया प्रवर्तते धर्मः प्रथमे प्रलये गते ।

रसभूतान्निरुद्धात्मनाननम् ॥ १ ॥

पूर्णं तु मानसं जन्म चात्मा भूझामतन्मथा ।

द्वितीयं चाक्षुषं जन्म लोभग्रादिति विश्रुतम् ॥ २ ॥

तृतीयं जन्म चक्षुराननमजिनम् ।

तस्मिन् काले त्वया सृष्टा शिवाद्या परमपय ॥ ३ ॥

एकान्तिधर्ममयुक्ता मोदन्ते तु मया सह ।

चतुर्थं श्रोत्रं जन्म परमेष्ठीति धर्मतः ॥ ४ ॥

नामिस्य पञ्चमं जन्म द्रुहिणे च पुनस्तथा ।

अष्टमं तु पुनप्यष्टे पूर्वमष्टा प्रजापति ॥ ५ ॥

सप्तमे पद्मं बाधं विधिर्नाम चतुर्मुखं ।

जन्म चेत् समास्यात सप्तमे पद्मकं ततः ॥ ६ ॥

सप्ताद्विमन्त्रममिद्धं दिव्यज्ञानं ददामि ते ।

नमो नारायणायेति प्रणमेन समन्विता ॥ ७ ॥

एति तिष्ठतु ते नित्यं वाचि नित्यं चतुर्मुखं ।

मोक्षफलं ताम हृत्वा मोक्षमवाप्स्यसि ॥ ८ ॥

आपन्ना प्रकृतिर्युक्तिं सूते सर्वं चराचरम् ।

तत्रैव लयते सर्वं ब्रह्म चायुज्य च स्थितं (१) ॥ ९ ॥

- भयन्ति मनवस्तस्य दिने सत्र चतुर्दश ।
 एकोनसप्ततिः कालो मनोरेतस्य कीर्तितः ॥ १० ॥
- परस्मिन् ब्रह्मण्यायुष्यलर्वाचीने लयं गते ।
 प्रलयो महदस्योऽयं चतुरानन कीर्तितः ॥ ११ ॥
- अचान्तराश्च प्रख्याः दिनानामवसानजाः ।
 सर्गे सर्गे च विच्छिन्तिस्तिष्ठन्तु मम शासनात् ॥ १२ ॥
- चिन्तामणिर्यथा लोके खबला कल्पकद्रुमाः ।
 अर्थिभ्योऽप्यर्थितं मर्षं प्रयच्छन्ति सतां गतिः ॥ १३ ॥
- यज्ञेन यज्ञयष्टव्यमयजन्तेति च श्रुतिः ।
 एव धर्मास्समाख्याताः नृयश्चैवमिदं शृणु ॥ १४ ॥
- साङ्गोपनिषदा वेदा ब्रह्मजुस्सामाथर्वणः ।
 ब्राह्मणेषु च ये मन्त्रा अन्तर्यामीति विश्रुताः ॥ १५ ॥
- त्रयोदश च फर्माणि द्वादशाध्यात्मकानि च ।
 निवृत्तिफलसंयुक्ता देवान्तरयजिताः ॥ १६ ॥
- मिश्रध्यामिश्रयागाश्च सदा त्वाविर्भवन्तु ते ।
 अष्टादशाविधाः कल्पाः पुराणानि तथैव च ॥ १७ ॥
- अष्टादशप्रभेदानि विज्ञानानि तथैव च ।
 तेषु निर्वणमात्रं च भविष्यति चतुर्मुख ॥ १८ ॥
- योगदास्तस्य कर्तृत्वे विरिञ्च त्वं करिष्यसि ।
 सांख्यस्यापि च निर्माणे कमलोऽपि करिष्यति ॥ १९ ॥
- पद्मप्रकराणि तन्त्राणि शंकरान् करिष्यति ।
 परस्परविरुद्धानि गुरु त्वं तु यथातथम् ॥ २० ॥

बुद्धमूर्ति समास्थाय^१ बुद्धशास्त्रं सृजाम्यहम् ।
 ज्ञानापहवनिष्णातज्ञानाज्ञेयफलानि च ॥ २१ ॥
 आर्हती मूर्तिमास्थाय शास्त्रमार्हतकं तथा ।
 शास्त्राणि मन्त्रणीतानि भवद्विर्विहितानि च ॥ २२ ॥
 आभूतसङ्घवाद्योगे स्वास्यन्ति मम शासनात् ।
 अवनारैश्च बहुभिर्मत्स्यादिभिरहं पुनः ॥ २३ ॥
 शास्त्राणि तत्प्रभिन्नानि स्वापयामि महीतले ।
 भयन्तु धातृभिस्तैस्तैर्महान्तः प्रलयाः पुनः ॥ २४ ॥
 चक्रवद्वर्तते कालो विरामो नास्ति कर्हिचित् ।
 एवमुक्ते भगवति तिरोधानं गते राति ॥ २५ ॥
 ततः कृतार्थमात्मानं मन्यमानः कृताञ्जलिः ।
 तथैव प्रक्षणा सृष्टे जगत्सर्वं चराचरम् ॥ २६ ॥
 गुरुं च स्वर्महेश्वरं जनस्तत्त्वं तपस्तथा ।
 लोकाश्चान्ये दिशोऽष्टौ च द्रीपांस्त्वे ससागराः ॥ २७ ॥
 जरायुजाण्डजांस्त्वे स्वेदजोद्भेदजास्तथा ।
 सर्वाण्यपि च भूतानि महान्ति च लघूनि च ॥ २८ ॥
 तेषां नामानि वृत्ति च पृथक्कर्मा च तद्विधः ।
 तत्तज्जन्म लब्धैषां सुखदुःखे च तद्वशे ॥ २९ ॥
 सत्यानृते तपस्त्रौचे धर्माधर्मौ शुभाशुभौ ।
 स्वर्गं च नरकं स्वेन कर्मणैव गतिस्तयोः ॥ ३० ॥
 गन्धर्वाप्सरसां कर्गः नक्षत्रैस्सह तारकाः ।
 अमुरा राक्षसा दैत्या गरुडा नागकिन्नराः ॥ ३१ ॥

यथा विद्याधरासिद्धा मनुष्या ब्रह्मणादयः ।
 ऋषयो मनवस्सर्वे पितॄणां च पृथग्गणाः ॥ ३२ ॥
 वेदास्सर्वेऽपि तेनैव संस्पृष्टा ब्रह्मणा पुरा ।
 तस्माद् ब्रह्मा च स्त्रोऽन्ये देवाश्चेन्द्रादयोऽखिलाः ॥ ३३ ॥
 नित्यं नारायणे देवमर्चयन्ति नमन्ति ते ।
 अथ यश्चास्तिर्लैर्यज्ञैः तं यजन्त्यर्चयन्ति च ॥ ३४ ॥
 अन्यजुस्सामगिर्वेदैः स्तुवन्ति प्रणमन्ति ते ।
 उपवास व्रतं दानं स्वाध्यायं च तपासि च ॥ ३५ ॥
 सर्वाणि श्रौतकर्माणि तुष्ट्यै तस्याचरन्ति च ।
 तस्य स्तुत्या भवेत्पूर्णा यज्ञो न्यूनः प्रमादतः ॥ ३६ ॥
 धर्मार्थमेव यज्ञस्य विष्णुरित्याह च श्रुतिः ।
 यमैश्च नियमैर्युक्ता ध्यायन्ति मुनियोगिनः ॥ ३७ ॥
 यस्य स्तुतिर्मुमुक्षूणां मोक्षायैव भवेत्सुतः ।
 तस्मिन् देवेऽर्चिते देवा स्त्वे सन्तर्पिता स्तुता ॥ ३८ ॥
 इहामुलापि पुरयो विष्णोरर्चा हितेन हि ।
 इष्ट्वा कामानवाप्नोति तदीयं च परं यदम् ॥ ३९ ॥
 देवदेवस्य विष्णोस्तु उत्तमार्चकमस्व वै ।
 चतुर्वेदोद्भवैर्मन्त्रैश्चतुर्वेदे समाश्रिताः ॥ ४० ॥
 चातुर्वर्ण्यसमृद्धयर्थं चातुराश्रयसिद्धये ।
 धर्मार्थकाममोक्षाख्यचतुर्वर्गसुसाधनाः ॥ ४१ ॥
 भृगुणा काश्यपेनैव मया चैव मरीचिना ।
 ज्ञेयास्ते भगवद्भक्तैर्द्विजैः पुण्यतमैः स्फुटम् ॥ ४२ ॥
 तदुत्तेनैव मार्गेण हरेरर्चा समाचरेत् ॥

इति श्रीवैतानसे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे द्वितीयोऽध्यायः ॥

तृतीयोऽध्यायः

भगवन् सर्वजित् त्व हि तन्नात् पृच्छामहे प्रभो ।
ज्ञान योग त्रिमुक्तिं च श्रोतुं कोतूहल हि न ॥ १ ॥

तृयोदशविधिं किं तु द्वादशाग्रामकं तन ।
यत्नादिमन्त्रसंसिद्धं वद त्व वदता वर ॥ २ ॥

प्रागिमा मेलितावस्था वेदाना व्यसनात्पुरा ।
ऋषीणां योऽत्रवीद् ब्रह्मा धर्मं समनुनोधयन् ॥ ३ ॥

वैखानसाम्मात्त्वनाश्च तीर्थैर्नान्तिक्मूलका ।
पञ्चधा भिद्यते तन्त्रं वक्तृभेदविशेषतः ॥ ४ ॥

विहङ्गरूपो भगवान् या वाचमन्त्रद्विभु ।
ता वाचमन्त्रवद्ब्रह्मा तन्त्राद्विखननो मुनि ॥ ५ ॥

नान्ता विखननं प्राहुः यच्च वैखानसं तथा ।
वैखानसविधिश्चेष्टं चतुर्धा भवति द्विधा ॥ ६ ॥

केचिदैकाग्रानो वेदं प्रन्यान्मात्स्न्यनो विधिः ।
पञ्चरात्रविधिस्तोऽपि शुद्धं मिश्रमिति द्विधा ॥ ७ ॥

भक्तं भागवतं चैव पञ्चरात्रमथैतरेत् ।
ब्रह्मणा रात्रिकाले तु पञ्चायुधममीषतः ॥ ८ ॥

पञ्चधा पूज्यमन्त्रात् पञ्चरात्रमितीरितम् ।
अन्योन्यमङ्करेणैव तत्र दोषो न विद्यते ॥ ९ ॥

वैखानसादिपक्षेषु वस्तुभेदो न जायते ।
 ईश्वरावविशेषेण वैखानसकिन्त्रो जनाः ॥ १० ॥
 मूलस्थ्या सहितो नित्यमर्चितृभ्यो निस्तस्म ।
 पुरुष एवेदमिति च इतरे पास्वराविक्र ॥ ११ ॥
 द्वादशाष्टाक्षरेणैव वाचकै परिपठ्यते ।
 द्वादशाष्टाक्षरविधौ चाष्टाक्षरपरिग्रहः ॥ १२ ॥
 ऐहिकसुखिकविधौ साफल्यं फलमनुते ।
 अलाभे वेदमन्त्राणां पश्चरावोदितेन वा ॥ १३ ॥
 पौरुषं सूक्तमास्याय ये भजन्ति द्विजात्म्यम् ।
 संहितां जपमन्त्रेण ते मां प्राप्स्यन्ति शान्ता ॥ १४ ॥
 मार्गेण मां प्रपद्येति तत्तन्मन्त्रे प्रदर्शितम् ।
 एतद्वर्गो मया पृष्टो ब्रह्मण्यम्बुने पुरा ॥ १५ ॥
 तीर्थकस्य चतुर्विंशद् दीक्षा चैव चतुष्टयम् ।
 मय्यसं द्वाष्टकं चैव मूलसप्त ततः परम् ॥ १६ ॥
 सारङ्गं च तृतीयं तु काष्ठसङ्गमतः परम् ।
 एवं तस्य चतुर्विंशं चतुर्विंशतितन्त्रकम् ॥ १७ ॥
 ज्ञानयोगक्रिया चर्चा प्रापश्चितं प्रवक्ष्यते ।
 ओमित्येकक्षरं ब्रह्म प्रथमं परिपठ्यते ॥ १८ ॥
 वेदास्तसंप्रणमन्त्येनं तस्मात्प्रणम्यमभ्यमेत् ।
 ओंकारं रथमस्तस्य मनः कृत्वा तु सारथिम् ॥ १९ ॥
 ब्रह्मलोकपदान्वेषी यानि विष्णोः परं पदम् ।
 एवं श्रयत्वमूलस्य ज्ञानं दिव्यमिदं मिदुः ॥ २० ॥

भगवतो बलेनेति तिस्रमात्रमिरात्मनः ।

बलं वीर्यं तेज इति त्रिरात्मा गुणसंस्थितः ॥ २१ ॥

कर्मणानुग्रहे ध्यानं तिस्रमात्र इति स्मृतम् ।

यलादिमन्त्रसिद्धेन षट् गुणा निरस्तेन च ॥ २२ ॥

पञ्चगव्यचतुर्व्यूहैः मन्त्रसिद्धममाधिना ।

च्यूहे सन्धोऽच्युतो रूपोऽनिरुद्ध इति मन्त्रनः ॥ २३ ॥

तिस्र्यूह इति निर्दिष्ट ओंकारो विष्णुरन्वयम् ।

भगवद्वाचकाः प्रोक्ताः प्रकृतेः परमन्त्रा ॥ २४ ॥

व्यक्तोऽव्यक्तम्यगपस्तु पुरुषः प्रणवार्थितः ।

एवं पञ्चविधो व्यूहो वैग्यानममते विभो. ॥ २५ ॥

पञ्चरात्रविडो ये तु चतुर्व्यूहपराः स्मृताः ।

एकमूर्तिप्रधानत्वं मन्त्रसिद्धान्तमुच्यते ॥ २६ ॥

पञ्चमूर्तिविधानं च तन्त्रसिद्धान्तमुच्यते ।

चतुर्नन्त्रेण वक्तृत्वे सिद्धान्ता बहुधा स्मृताः ॥ २७ ॥

तन्त्राणां चैव सर्वेषां नारायणपरं परम् ।

युष्माभिश्चोदितं पूर्वमन्तर्याम्यथ वक्ष्यते ॥ २८ ॥

आविध्य मतिमन्थानाद् उभो घृतमिवोद्धृतम् ।

नवर्नातं तथा उभो द्विपदां ब्राह्मणो यथा ॥ २९ ॥

आरण्यकं च वेदेभ्य ओषधीभ्योऽमृतं यथा ।

इदं ब्रह्मोपनिषदमन्तर्यामीति विष्णुनम् ॥ ३० ॥

इदं श्रेय इदं ब्रह्म इदं हितमनुत्तमम् ।

ऋग्यजुस्सागभिर्जुष्टमवर्गात्रिरसैस्तथा ॥ ३१ ॥

ब्रह्मा ऋषिस्त्रिष्टुभ् छन्दो गायत्री वाय उच्यते ।

अन्तर्यामी तथा विष्णु मत्स्यादिविम्बो यथा ॥ ३२ ॥

पारमात्मिकमित्येतदिति वेदानुशासनम् ।

विष्ण्वादिपञ्चमूर्तानां विष्णुः परम उच्यते ॥ ३३ ॥

मनो बुद्धिरहङ्कारो जीवाश्चरोपा उदाहृताः ।

अमूर्ता विस्तरेणोक्ता संशेषादितरोदिता ॥ ३४ ॥

सक्षिप्ता स्यात्समूर्तार्चा विस्तरेण प्रवक्ष्यते ।

तस्मादथ मयोक्तव्य होमस्याभ्यालयेऽपि च ॥ ३५ ॥

अभ्यापारम्भतहोमाश्च मन्त्रादिष्टाश्च सर्वदाः ।

सम्यक्त्रैखानसे सूत्रे विज्ञेयं विधिविधौ ॥ ३६ ॥

ज्ञानेन्द्रियाणि कर्माणि ध्वजनाद्यास्तथैव च ।

मनो बुद्धिरहङ्कारः कर्माण्येते त्रयोदश ॥ ३७ ॥

सत्यं तपो दमश्चैव शमो दानमस्तः परम् ।

धर्मप्रज्ञाने चाभिरग्रिहोष तथैव च ॥ ३८ ॥

यज्ञाश्च मानसं न्यासश्चैषां ब्रह्मणि योजनम् ।

तेषां क्रमेण विन्यासो द्वादशान्यात्ममंशिनम् ॥ ३९ ॥

भगवन्मूर्मयः कोश अच्चा भावनिबन्धनम् ।

एतत्कर्तुर्विज्ञेयं च यथाबद्धवस्तुमर्हति ॥ ४० ॥

अशनाया पिपासा च शोकमोहजरा मुनिः ।

युगशः प्राणधीदेहधर्मास्त्वेते षड्मूर्मयः ॥ ४१ ॥

त्वक्पर्न मांसं रुधिरं शोणिनांशमगुद्रवम् ।

आयुर्मज्जास्थि च तथा पैश्यास्तुक्लम्बनाः ॥ ४२ ॥

भगवानो बलेनेति तिम्रमात्रविरामन ।

एत वीर्यं तेज इति त्रिरात्मा गुणसन्निन ॥ २१ ॥

कर्मणानुग्रहे ध्यान विम्वभाव इति मृतम् ।

त्रलादिमन्त्रसिद्धेन पद् गुणा निरतेन च ॥ २२ ॥

पञ्चयुक्चतुर्थ्युक्ते मन्त्रसिद्धममाधिना ।

व्यूहे सन्धोऽन्युनो रूपोऽनिरुद्ध इति मन्त्रेन ॥ २३ ॥

त्रियुक् इति निर्दिष्ट ओकारो त्रिप्पुरययम् ।

भगवद्वाचसा प्रोक्ता प्रकृते परमनथा ॥ २४ ॥

यत्तोऽत्यक्तम्वरूपम् पुन्य प्रणशार्थित ।

एत पञ्चविधो व्यूहो वैम्वानममते त्रिभो ॥ २५ ॥

पञ्चरात्रमिदो ये तु चतुर्थ्युहपरा मृता ।

एकमूर्तिप्रधानम् मन्त्रसिद्धान्तमुच्यते ॥ २६ ॥

पञ्चमूर्तिविधानं च तन्त्रसिद्धान्तमुच्यते ।

चतुर्मेन्वेण वक्तृत्वे सिद्धान्ता बहुधा मृता ॥ २७ ॥

तन्त्राणां चैव सर्वेषां नारायणपर परम् ।

युष्माभिश्चोदित पूर्वमन्त्रांम्यथ वक्ष्यते ॥ २८ ॥

अत्रिभ्य मतिमन्थानाद् दध्नो घृतमिवोद्धतम् ।

नरनीत तथा दध्नो द्विफला त्रायणो यथा ॥ २९ ॥

आरण्यकं च वैदेभ्य ओषधीभ्योऽमृतं यथा ।

इदं त्रयोपनिषदमन्तर्यामीनि विश्रुतम् ॥ ३० ॥

इदं श्रेय इदं त्रय इदं हितमनुत्तमम् ।

रुम्यजुस्सागमिर्जुष्टमधर्गाहिरसेनथा ॥ ३१ ॥

ब्रह्मा ऋषिस्त्रिष्टुम् छन्दो गायत्री वाथ उच्यते ।
 अन्तर्यामी तथा विष्णु मत्स्यादिविभवो यथा ॥ ३२ ॥
 पारमात्मिकमित्येतदिति वेदानुशासनम् ।
 विष्ण्वादिपञ्चमूर्तानां विष्णुः परम उच्यते ॥ ३३ ॥
 मनो बुद्धिरहङ्कारो जीवाश्चोपा उदाहृताः ।
 अमूर्ता विस्तरेणोक्ता संक्षेपादितरोदिता ॥ ३४ ॥
 संक्षिप्ता स्यात्समूर्तार्चा विस्तरेण प्रवक्ष्यते ।
 तस्मादत्र मयोक्तस्य होमस्यान्यालयेऽपि च ॥ ३५ ॥
 अग्न्याधारान्तहोमाश्च मन्त्राश्चिष्टाश्च सर्वशः ।
 सम्यग्वैखानसे तूले विज्ञेयं विधिविधमैः ॥ ३६ ॥
 ज्ञानेन्द्रियाणि कर्माणि वचनाद्यास्तथैव च ।
 मनो बुद्धिरहङ्कारः कर्माण्येते त्रयोदश ॥ ३७ ॥
 सत्यं तपो दमश्चैव दामो दानमतः परम् ।
 धर्मप्रजननं चाभिरमिहोत्रं तथैव च ॥ ३८ ॥
 यज्ञाश्च मानसं न्यासश्चैषां ब्रह्मणि योजनम् ।
 तेषां क्रमेण विन्यासो द्वादशाध्यात्मसंज्ञितम् ॥ ३९ ॥
 भगवन्नुर्मयः कोश भव्या भायनिबन्धनम् ।
 एतत्कर्मविशेषं च यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४० ॥
 अदन्ताया पिपासा च शोकमोहजरा मृतिः ।
 युगशः प्राणधीदेहधर्मास्त्वेते षड्धर्मयः ॥ ४१ ॥
 त्ववर्चं मांसं रुधिरं शोषिणांशसमुद्भवम् ।
 आधुर्मजास्य च तथा पैल्याऽशुक्लमग्निः ॥ ४२ ॥

कापाल तु तथा बाग कालामुग्रमत परम् ।
 तथा पाण्डुपत वीरमस्थिधातु च पट्टविधम् ॥ १० ॥
 एव शवेन सप्रोक्तमनाश शास्त्रमुच्यते ।
 ब्रह्मा तु नममात्र च पूजयित्वा तु यामलम् ॥ ११ ॥
 चासुण्डामप्यमा चैव तथा वैष्णवमध्यमम् ।
 एव त्रिचिद्वय चैव परा शेरार्चना मता ॥ १२ ॥
 अथवा मोहिना चैव दुर्गा सारम्बत तथा ।
 महाकाली च शास्ता च मार्ता सस्कन्दमेव च ॥ १३ ॥
 ज्येष्ठा गुहस्तथाभ्यर्चा मिथ्या शेरार्चना मता ।
 एतत्सर्वं तदाम्नेयसमय चेति फल्यते ॥ १४ ॥
 एव त्वमोम्यमित्युक्तमन्यस्तन्त्रमिहोच्यते ।
 लाकायताद्यास्तिमते तन्त्रमन्त्रप्रधानम् ॥ १५ ॥
 चतुर्गेण तथक्कमन्यान्य चर सद्धरम् ।
 सोन्नान्तिक च चायाक सक्षपण प्रवक्ष्यते ॥ १६ ॥
 प्रमाण च प्रमेय च प्रमातेति लिप्ता भ्रमम् ।
 सर शून्यमिति प्राहु शास्त्रैर्मध्यमिका जना ॥ १७ ॥
 इत्येव समया प्राप्ता वेदिकश्चाय वक्ष्यते ।
 शुनिमूलमिन् सर्वं नृपथा भिद्यते पृथक् ॥ १८ ॥
 न्यायवेदोपिकौ साम्यो भाट्टप्राभाकरारपि ।
 भास्करीयाऽथ गोमासा मायाभाग्यनी तत ॥ १९ ॥
 कमपामाणिका रुचिन् रेचित् फलनिर्दशका ।
 रुचिन्माभागका रुचिन् निर्गुणप्रवचिन्तका ॥ २० ॥

तेषु भागवत श्रेष्ठ निर्वाणस्यैकसिद्धये ।
 तत भागवते किञ्चिद् वैदिक तान्त्रिक द्विधा ॥ २० ॥
 तत्तत्तन्त्रस्य भेदश्च सक्षेपेणोच्यते मया ।
 सनत्कुमार प्रथम गार्भेयोत्तममेव च ॥ २१ ॥
 पाराशर्यं च परम पद्मोद्भवमत परम् ।
 नलकृष्णर च सौमन्तमेकायनमत परम् ॥ २२ ॥
 सात्त्विक पौष्कर चैव सानन्दाख्यमत परम् ।
 नारदीय तथा चैव पर पुराणसहिता ॥ २३ ॥
 कपिञ्जलादिभेदैस्तु तन्त्रं बन्धु न शक्यते ।
 तत्तत्तन्त्रोक्तमार्गेण कर्षणादीनि कारयेत् ॥ २४ ॥
 परमाग्नेऽग्निपथे वा शैलमूले वनान्तरे ।
 मूर्तिभेद तथाचार तन्त्रोक्तवदाचरेत् ॥ २५ ॥
 चतुर्धा वैदिक मार्गं त च मार्गचतुष्टयम् ।
 ग्रन्थसन्ध्याविशेषेण प्रतिमार्गं वदाम्यहम् ॥ २६ ॥
 श्रुत मया पुरा चेन चतुर्विधमिदं हरे ।
 पात्रमुत्तरतन्त्रं तु विष्णुतन्त्रमत परम् ॥ २७ ॥
 अत्रेय च तथा मोक्ष तन्त्राणां च चतुष्टयम् ।
 अष्टाशीतिसहस्राणि ग्रन्थसन्ध्या मया श्रुता ॥ २८ ॥
 अनन्ताख्य पर ज्ञानं जयसीराम्यसहिता ।
 श्रुतमश्विरसा लक्ष सत्यजानाहयावपि ॥ २९ ॥
 सान्तान वादयत् चैव सत्यकाण्डमत परम् ।
 तर्कं च ज्ञानकाण्डं च पञ्चकाण्डमत परम् ॥ ३० ॥

श्रुत षोडशग्राह्य ग्रन्था वै काश्यपेन च ।
 गिर गिराधिकार च पुरातन्व तर्पण च ॥ ३१ ॥
 वामचित्राधिकरणक्रियामानान्धेय च ।
 प्रतिग्रहाधिकार च शिग्याना शिग्यमहिता ॥ ३२ ॥
 चतुष्पाष्टिसंज्ञेऽथ ग्रन्थमम्या श्रुता बुधा ।
 एव तु पञ्चविंशद्वि संहिताम् ईरित ॥ ३३ ॥
 अन्यानि बहुतन्त्राणि महाविग्रनसाम्य ।
 चतुर्मुखमुग्राम्भोनाद् प्राश्रयाना रिताय वै ॥ ३४ ॥
 वेङ्गवानमेन मूत्रेण निषेकादिक्रियान्वित ।
 तन्त्रचारिगृहस्थैर्वा अन्येर्वाचा समाचरेत् ॥ ३५ ॥
 द्वाप्त कृत्स्नमधीत्येव नित्य विधिमुदाचरेत् ॥
 इति श्रीवेङ्गवानमे अतिप्रोक्ते समूर्तार्चनाधिकरणे चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

अत पर प्रपूज्यामि निष्कल सकल पुन ।
 मर्त पाणिपाद च सर्वतोऽक्षिगिरोमुखम् ॥ १ ॥
 संपेन्द्रियगुणाभासो निर्गुण प्रकृते पर ।
 यतोऽणुस्तु तथा सूक्ष्म तथाणीयानणोरपि ॥ २ ॥
 अणोरिव महास्थूलो महीयान् महत्तन्त्रथा ।
 सूक्ष्मोऽव्यक्तोऽक्षरोऽन्यक्त पुरूपस इतीर्यते ॥ ३ ॥
 स्थूलोऽनन्तोऽक्षरो नित्यो महती प्रकृतिमन्त्रथा ।
 सूक्ष्मरूप च सञ्चाते स्थूल सर्वमिदं जगत् ॥ ४ ॥

क्षीरे सर्पिरेवाण्यमव्यक्तो ह्यनलो यथा ।
 तत्तामि चैकं सूक्ष्माज्ञो दिव्यज्ञानेन युज्यते ॥ ५ ॥
 निर्मण्योद्भूतमव्यक्तं वहिरस्य ह्यवोद्भूतम् (१) ।
 जपहोमादिकर्माद्यैर्नैर्धर्मिकैवा प्रदीप्य च ॥ ६ ॥
 आवाहनप्राणिधनं कुर्याद्देसामिकुण्डके ।
 योजाग्रमन्त्रं दी सन्नोष्ठेनोक्षिते ॥ ७ ॥
 आज्यहोमविशेषेष्टिसुतश्च वरभारमेत् ।
 एतद्वै वैदिकं मार्गं मुक्तिमुत्तिफलप्रदम् ॥ ८ ॥

वक्ष्यः—

एवमस्माद्यु कुर्वं सा न चेत् किं करिष्यति ।
 ध्यानाद्यनुद्धो भगवन् मन्त्रेणाभिमुखस्तथा ॥ ९ ॥
 भक्तानुकम्पया सोऽपि विभूतिं स्वा सुविस्मिताम् ।
 सक्षिप्य चैकीभवति कलापीन कलापकम् ॥ १० ॥
 आचार्यगुणसंपत्त्वा सद्गुणतया याति तत्र च ।
 स्नेह्यैक्यलक्षणोपेते विष्णवे तिष्ठति सोऽच्युतः ॥ ११ ॥
 आचार्यमुपसमीप्य इति प्रोवाच मे पिता ।
 अथवा प्रवगात्मानं सर्वगुणैर्व्यवस्थितम् ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणं प्रजया ब्राह्मणत्वप्रमग्न्यन्तरस्थया ।
 सुपुत्रिपुत्र्यावसातुर्यया प्रजया तथा ॥ १३ ॥
 सूक्ष्मभूतामवस्थां चाप्यणीयां च गुहासिताम् ।
 स्थूलं वैधानरो गूढा विभक्ता तैजसावृतिम् ॥ १४ ॥

भुज्जान हृदयाकाशरूपेणानन्दमच्युतम् ।

तुरीय परमानन्द हृत्पद्मसुषिर ज्वलन् ॥ १५ ॥

वैद्यानरशिरामये स्थित तद्व्यानगोचरम् ।

अष्टाङ्गयोगमसिद्ध समाधिं सम्यगेत्य च ॥ १६ ॥

प्राणमासनमास्थाय नित्वाद्ये कल्पिमासने ।

गुरुपदेशससिद्धो त्रिभिना ध्यानमारभेत् ॥ १७ ॥

प्रथम भूतसंहार पादादूर्ध्वादिकारधि ।

करादिशोधन कृत्वा चक्रयन्त्रेण वेष्टयेत् ॥ १८ ॥

भूतग्रन्थ तत कृत्वा दिव्यग्रन्थ कारयेत्तथा ।

मकारादि अकारान्त प्रातिलौम्येन विन्यसेत् ॥ १९ ॥

प्राणायामत्रय कृत्वा नाडीशोधनपूर्वकम् ।

प्राणा निह्वा च चक्षुश्च त्वक् श्रोत्र चैव पञ्चमम् ॥ २० ॥

द्वयो पञ्चकयोर्द्वन्द्व प्राणायामादिक क्रमात् ।

महीनलादिभिर्हन्तौ लीयमाने स्वके तथा ॥ २१ ॥

सम पिलयमायाति सहस्राणि वृत्तिभि ।

तरङ्गा जलधो यद्वदन्त यान्ति समीरणात् ॥ २२ ॥

विषयेन्द्रियकल्लोलग्रहाभूतमहोदधौ ।

बुद्ध्या हि जनयामास तद्वदन्त नयेद्बुध ॥ २३ ॥

भनोऽभिमाना रितावहकारे शम नयेत् ।

प्राणमध्यवस्थान च बुद्धिमत्त्वे निवेशयेत् ॥ २४ ॥

सत्त्व रजस्तमश्चेऽत्र तेऽगुण्यं प्रकृतिं नयेत् ।

त्रैगुण्यं च प्रकृतिश्च मायेत्येव त्रिधा तु तत् ॥ २५ ॥

एवं तत्त्वविदा ज्ञेयमेताः प्रकृतयो दश ।
 स्थूलसूक्ष्मविभेदेन ताः पुनर्विंशतिः स्मृताः ॥ २६ ॥
 आजानुतो भुवः स्थानमाकट्याः पयसस्मृताः ।
 आनामेस्तेजसः स्थानं वायोः स्थानं तथा हृदः ॥ २७ ॥
 जाकट्यां (कण्ठात् ?) नमसः स्थानमाजिह्वाद्याप्यहंकृतेः ।
 आश्रुवोर्महतः स्थानमाकाशस्य पदं स्मृतम् ॥ २८ ॥
 भूमेर्वितन्वनित्याद्यैः भूतवर्णांश्च विन्यसेत् ।
 पृथिवीं गन्धतन्माले गन्धमात्रं रसात्मके ॥ २९ ॥
 रूपे नियोज्याधारस्थं स्पर्शं नियोजयेत् ।
 भूतरूपाणि चिन्त्याथ प्रकृत्यन्तं नियोजयेत् ॥ ३० ॥
 योनावायुं स्मरन् मन्त्रं बीजयुक्तेन वायुना ।
 शोषयेद्बहिरन्तश्च तनुं चै तत्त्वयोगतः ॥ ३१ ॥
 इड्या वायुना रेफं (कं) पुनः पिङ्गल्या न्यसेत् ।
 वामया वायुमारोप्य (रेच्य) त्व जीवेति पुनर्न्यसेत् ॥ ३२ ॥
 द्वादशान्तःस्थपुरुषे विनिवेशितमानसः ।
 तस्य वामपदाङ्गुष्ठनखशीताशुमण्डलात् ॥ ३३ ॥
 विनिर्गतैः प्रवाहैश्च शुद्धैः शुक्लैस्तुषाम्बुभिः ।
 भस्मीभूतं कर्मादेहं संप्राप्य मुनिसत्तमा ॥ ३४ ॥
 एवं संप्रावयन् काले देहोत्पत्तिं विचिन्तयेत् ।
 अकारबीजसंयुक्तमोषधीशस्य मण्डलम् ॥ ३५ ॥
 सक्न्तममृतं तस्मान्मण्डले भावयेत्ततः ।
 नदन्यै.....वर्णाजादं शब्दब्रह्मेति यन्मृतम् ॥ ३६ ॥

अकारादिक्षरान्त धारासन्तानरूपकम् ।
 तत्रैव ससरैर्द्विष्णु प्रणयात्मकमययम् ॥ ३७ ॥
 नादाप्रसानगगने देवदेव सनातनम् ।
 अस्मिन्मण्डलमध्ये तु नारायणमनामयम् ॥ ३८ ॥
 विराजमान दशादिगुभिर्भास्करो यथा ।
 तस्योपरि सुषुम्नामे शिर पद्ममधोमुखम् ॥ ३९ ॥
 दक्षैस्सहस्रसंख्येश्च सप्तद्विरमृतानने ।
 अभिषिच्य सुबुद्ध्या तु भाजयेत्स्वतनो पुन ॥ ४० ॥
 यः सृष्ट्वादन्त्यसिक्तग्राऽथ मूर्ध्नि मध्ये विशेषन (१) ।
 त्व बुद्धिरिति सन्यासमुखेनेव गलान्तरे ॥ ४१ ॥
 मन स्वमिति समन्वय पञ्चभूतादिकान् चपत् ।
 पञ्चभूतमय स्मृत्वा तद्देह देहनिर्मितम् ॥ ४२ ॥
 स्मरद्देहत्वमापन्न नाडीचक्रं त्रिचिन्तयेत् ।
 मूर्धादिषादपर्यन्तं सृष्टियोगेन निन्यसेत् ॥ ४३ ॥
 मातुकादीनधावाह्य तत्त्वादीनि पुनर्न्यसेत् ।
 कशवाद्येयथास्थाने न्यसेद्वादशनामभि ॥ ४४ ॥
 नमो ब्रह्मायेति मन्त्रेण गन्धमज्जलिना हरेत् ।
 इमास्तुमन इत्युक्तवा पुष्प शिरसि निन्यसेत् ॥ ४५ ॥
 अपारस्त्विति मन्त्रेण गन्धेनालेपन चरेत् ।
 आधारादिषु षट्स्थाने तत्तन्मातृकया न्यसेत् ॥ ४६ ॥
 आत्मसूक्तं न्यसित्वान्ते परम न्यासमाचरेत् ।
 तस्य त्रैकान्तरालेति परमन्यास उच्यते ॥ ४७ ॥

प्राणायामत्रयं कृत्वा समाधिं गात्रयेत्पुन ।
 समाधिस्तु समावस्था जीवात्मपरमात्मनो ॥ ४८ ॥
 अनुष्णोपलमादित्यादुष्णत्वं प्राप्य तद्यथा ।
 परमामदर्शनादात्मा चन्धनिन्यस्वभाक्ता ॥ ४९ ॥
 मुक्तश्च परमात्मानं नारायणमनामयम् ।
 सदा पश्यन्ति योगेन सदा पश्यन्ति सूरय ॥ ५० ॥
 अष्टैश्वर्यमवाप्नोति जीवन्मुक्तो भवेन्नर ।
 पूर्ववद्वै समातोप्य हृदि गूर्धि च धारयेत् ॥ ५१ ॥
 स्थापयेन्मध्यया मातैः षोडशोर्द्विगुणैः क्रमात् ।
 स चतुष्पष्टिमिश्रैव प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ ५२ ॥
 पूर्वमेव भया प्रोक्ता विधिना मानसार्चने ।
 नवद्वारानथायम्य मूलाग्निं चैव दीपयेत् ॥ ५३ ॥
 सुषुम्नाद्वारमासाद्य प्राणश्चाग्निसहायकम् ।
 यद्वन्तं शिरसा जिघ्रन् परमं प्राणरूपिणम् ॥ ५४ ॥
 ओं हसदिति सज्जप्य नवद्वारं समायुतम् ।
 हृत्पुण्डरीकमुत्तुल्यमुद्गत्य प्रणवेन तु ॥ ५५ ॥
 व्याहृत्या विकसितं कृत्वा कर्णिकाया न्यसेत्पुन ।
 शब्दब्रह्ममये पद्मे संस्थिते परमात्मनि ॥ ५६ ॥
 रश्मिमालायुतं ध्यात्वा तन्मध्ये रश्मिपण्डलम् ।
 तन्मध्ये शशिविम्बं च सर्वायूष्यतीतलम् ॥ ५७ ॥
 तस्य मध्यगतं ध्यात्वा त्रिकोणं चक्षुरण्डलम् ।
 दुर्निरीक्षं सुरेसार्धं ज्वालयामालासमायुतम् ॥ ५८ ॥

तस्य मध्ये प्रभा ध्यायेन्निर्धूमा निष्कला शुभाम् ।

प्रभामध्यगत पीठ चतुरश्र हिरण्मयम् ॥ ५९ ॥

नानामणिगणज्वालादुष्पेक्ष शुभमुज्ज्वलम् ।

नीलतोयदसकाशा विद्युल्लेखेन भाग्वरा ॥ ६० ॥

नीवारशूक्यतन्वी पीताम्बा स्यात्तनूपमा ।

तस्योपरि समासीन नारायणमनामयम् ॥ ६१ ॥

सुवर्णवर्णं रक्तास्य रक्तेन सुखोज्ज्वलम् ।

शुक्लिच्छाग्ररधर पिप्पु प्रणम्यकम् ॥ ६२ ॥

विरीटकेयूरहारप्रलम्बत्रक्षगुलिणम् ।

श्रीरक्ताङ्ग चतुर्बाहु शङ्खचक्रधर वरम् ॥ ६३ ॥

दक्षिणेनेव हस्तेन भक्तानामभयप्रदम् ।

वामेनाप्यन्यहस्तेन स्वकट्यामरलभितम् ॥ ६४ ॥

एव स्थित सत्पुरुष पश्येदेव समाधिना ।

मम कर्मबद्धादेव तव पादगिरीस्थिति ॥ ६५ ॥

कर्मक्षयादह प्राप्तस्तन पादाब्जवर्तने ।

अद्य प्रभृति दासोऽहं देवदेव प्रसीद माम् ॥ ६६ ॥

इति स्तुत्वा जगन्नाथ देवदेव जनार्दनम् ।

आमान शेषभूत ते दासोऽहमिति भावयेत् ॥ ६७ ॥

आसनाद्युपनाराश्च मनसा परिकल्प्य च ।

तत्र संपूज्य मन्त्रा पञ्चाटर्चनमारभेत् ॥ ६८ ॥

चैतुष्ठादिषु मार्गेण त्रिचोनाग्रजन चरेत् ।

अन्तर्मागहनं तुर्याद्विष्णोर्भोगान् विशेषतः ॥ ६९ ॥

काररूप समाख्याय सर्वप्रेरणको हरि ।
दर्शनेषु च सर्वेषां सुदर्शनमुदाहृतम् ॥ ७० ॥
पञ्चभूतप्रजनकात्पाञ्चजन्य उदाहृत ।
नायानातं निरस्य त्वा गदाभ्येवमुदाहृता ॥ ७१ ॥
आनन्दविषादभ्रत्वाभ्रन्दक समुदाहृतम् ।
अनिष्टानां सुखं शास्ता तेन शार्ङ्गमुदाहृतम् ॥ ७२ ॥
अनिष्टध्वंसजातत्वात् ध्वजश्चाप्युच्यते ।
वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वित ॥ ७३ ॥
गृहस्थो ब्रह्मचारी वा भक्तवैद्यार्चनमारमेत् ।
शास्त्रं वृत्तमभीत्यैव नित्यं विधिवदर्चयेत् ॥ ७४ ॥
इति श्रीवैखानसे अत्रिप्रोक्ते समुत्तार्चनाधिकरणे पद्मनोऽध्यायः ॥

पष्ठोऽध्यायः

अष्टाङ्गयोग

अष्टाङ्गयोगमार्गेण सृष्टिं वक्ष्ये यथाविधि ।
यमश्च नियमश्चैवमात्मन च तथैव च ॥ १ ॥
प्राणायामप्रत्याहारधारणा ध्यानमेव च ।
समाधिश्चाष्टधा योगस्तेषां भेद इहोच्यते ॥ २ ॥
योगोऽद्विंशतिश्च सत्यं च अस्तेयं ब्रह्मचारिता ।
दयार्जवं क्षमा धैर्यं मितादानकर्मैव च ॥ ३ ॥
शौचमेति यमगुणा दश भेदा भवन्ति वै ।
नियमस्तपः सन्तोष आश्रित्य दानपूजने ॥ ४ ॥

तस्य मध्ये प्रगा ध्यायेन्निर्गुमा निःकृता शुभाम् ।

प्रमामध्यगतं पीठं चतुरध्रं हिरण्यमयम् ॥ ५९ ॥

नानामणिगणज्वालादुष्पेक्षं शुभमुज्ज्वलम् ।

नीलतोयसकाशा विद्युत्प्रेरेण भाम्बरा ॥ ६० ॥

नावारशूक्लचन्द्री पीताभा स्यातनुपमा ।

तस्योपरि समासीनं नारायणमनामयम् ॥ ६१ ॥

गुणैर्वर्णं रक्तास्य रक्तनेत्रं सुगोऽज्ज्वलम् ।

शुक्लिच्छाम्बरधरं विष्णुं प्रणम्यैव वरम् ॥ ६२ ॥

विराटकयूरहारप्रलम्बनक्ष्मण्डपम् ।

श्रीरुक्ताङ्गं चतुर्बाहुं शङ्खचक्रधरं वरम् ॥ ६३ ॥

दक्षिणेनेत्रं हस्तेन भक्तानामभयप्रदम् ।

वामेनाप्यन्यहस्तेन म्बकचामरलम्बितम् ॥ ६४ ॥

एव स्थितं सत्पुरुषं पदयेदेव समाग्निना ।

मम कर्मपद्मादेव तव पादग्निनास्थितिः ॥ ६५ ॥

कर्मक्षयादहं प्राप्तस्तन पादाब्जवर्तने ।

अद्य प्रभृति दासीऽहं देवदेव प्रसादं माम् ॥ ६६ ॥

इति स्तुत्वा जगन्नाथं देवदेवं नन्दनम् ।

आमानं शेषभूतं ते दासोऽहमिति भावयेत् ॥ ६७ ॥

आसनाद्युपचाराश्च मनसा परिकल्प्य च ।

तत्तत् संपूज्य मनसा पश्चाद्वर्चनमारभेत् ॥ ६८ ॥

वेदकुण्डादिषु मार्गेण द्विलेनागहनं चरेत् ।

एवमागहनं कुर्याद्विष्णोर्भेदान् विशेषतः ॥ ६९ ॥

कालरूपं समास्याय सर्वप्रेरणको हरिः ।
 दर्शनेषु च सर्वेषां सुदर्शनमुदाहृतम् ॥ ७० ॥
 पञ्चभूतप्रजनकात्पाञ्चजन्य उदाहृतः ।
 नायागतं निरस्य त्वां गदाप्येवमुदाहृता ॥ ७१ ॥
 आनन्दविबादनत्वाच्चन्द्रकं समुदाहृतम् ।
 अनिष्टानां सुखं शास्ता तेन शार्ङ्गमुदाहृतम् ॥ ७२ ॥
 अनिष्टध्वंसजातत्वात् ध्वजश्चा . . . पठ्यते ।
 वैखानसेन सूत्रेण निषेकादिक्रियान्वितः ॥ ७३ ॥
 गृहस्थो ब्रह्मचारी वा भक्तवैवार्चनमारभेत् ।
 ध्याम्नं वृत्तमधीत्यैव क्रियं विधिवदर्चयेत् ॥ ७४ ॥
 इति श्रीवैखानसे अत्रिमौक्ते सम्पूर्णार्चनाधिकरणे पञ्चमोऽध्यायः ॥

पष्ठोऽध्यायः

अष्टाङ्गयोगः

अष्टाङ्गयोगमार्गेण सृष्टिं वक्ष्ये यथाविधि ।
 यमश्च नियमश्चैवमासनं च तथैव च ॥ १ ॥
 प्राणायामश्चाहारधारणा ध्यानमेव च ।
 समाधिश्चाष्टधा योगस्तेषां भेद इहोच्यते ॥ २ ॥
 यमोऽहिंसा च सत्यं च अस्तेयं ब्रह्मचरित्वा ।
 दयार्जवं क्षमा धैर्यं मिताशनकमेव च ॥ ३ ॥
 शौचमेति यमगुणा दश भेदा भवन्ति वै ।
 नियमस्तपः स्मृतौष आत्मिक्यं दानपूजने ॥ ४ ॥

अरण कुम्भिनर्मलज्जया च सहैव तु ।

गुरुपदेऽथश्रद्धा च मन्त्राभ्यासमग्न च ॥ ५ ॥

होमश्चैव नियमगुणा दशधा भेद उच्यते ।

एतेस्तु विद्यतिगुणैर्धुक्तो योगी भवेन्नर ॥ ६ ॥

श्रामनानि प्रययामि नरभेदयुक्तानि च ।

त्राय च स्वस्तिक पद्म गोमुग्य सिंहमुत्तमम् ॥ ७ ॥

धीरभद्रमग्रराणीत्यासन परिक्कीर्तितम् ।

दक्षिण पादमूर्ध्वं तु वामपादमधम्मृतम् ॥ ८ ॥

कृत्वा जान्यन्तरेऽङ्गुष्ठो विन्यस्याङ्गे तु वे क्रमात् ।

वामपाणि तद्दर्धे तु दक्षिणोत्तानक न्यमेत् ॥ ९ ॥

ऋजुकायो भ्रुवोर्मध्ये ईक्षण त्रासमुत्तमम् ।

सीबन्योरुभयोर्मध्ये द्वय गुल्फ निवेद्य च ॥ १० ॥

एव पूर्वमदासीन आसन स्वस्तिक मतम् ।

ऊर्वोरुपरि पादो द्वौ तलौ न्यस्य च पूर्ववत् ॥ ११ ॥

अङ्गे हस्ततलौ न्यस्य एव पद्मासन मतम् ।

दक्षिण दक्षिणे पार्श्वे वामे वाम निवेद्ययेत् ॥ १२ ॥

पुतत्रे गोमुख नाम चासन प्रत्यसमतम् (१) ।

वृषण साधन्यध पार्श्वे पाद हस्तौ च जालुनी ॥ १३ ॥

उत्थाप्य नासिकाग्रे स्वभीषण सिंहमुत्तमम् ।

गुल्फ सव्य तु मध्यानुसव्य तदुपरि न्यमेत् ॥ १४ ॥

- ५ तन्मुखासनं पादुः पादं दक्षिणवामयोः ।
 ऊर्वोरुपरि विन्यस्य पादं दक्षिणवामयोः ॥ १५ ॥
 एतद्वीरसने प्रोक्तं गुल्फौ सवृषणौ तथा ।
 सौवन्योरन्मयोन्यस्व पादयोरन्मयोरपि ॥ १६ ॥
 क्वा चैव तु पाणिन्यामेतद्गद्गात्मनं मतम् ।
 कस्योश्च तलौ चैवं सुसंस्थाप्य च कूर्मरौ ॥ १७ ॥
 नाभौ पार्श्वे सुसंन्यस्य क्षिरस्युत्पानमेव च ।
 पादौ च दण्डवद्योन्नि मायूरं नाम चासनम् ॥ १८ ॥
 श्रेष्ठाद्विहितं चैव उत्तमानि तथैव च ।
 रश्मिक्रान्तमसीनो कञ्जकायस्तथा पुनः ॥ १९ ॥
 प्राणायाममथो वक्ष्ये रेचकाद्विज्ञेन च ।
 प्राणायामसमायोगं प्राणायाम उदाहृतः ॥ २० ॥
 रेचयेदौदरं घ्रातुं यामनासापुटेन वै ।
 पूरेद्दक्षिणे नासापुटे बाजेन वायुना ॥ २१ ॥
 संपूर्णकुम्भवद्वायोर्धारणं पूरकं (कुम्भकं) स्मृतम् ।
 प्राणायामेन चामन्य नासिकाया तु विन्यसेत् ॥ २२ ॥
 वायुमण्डलमभ्येत्य तद्वर्धनैव वायुना ।
 संशोषयेदिदं देहं स्थूलमूक्षविभेदतः ॥ २३ ॥
 प्राणायामद्वितीयेन हृदये विन्यसेत्पुनः ।
 मन्त्रोत्प्रेनाग्निना देहं देहमण्डलवर्तिना ॥ २४ ॥
 तृतीयेणाथ चात्मानं प्राणायामेन मन्त्रवित् ।
 तदस्येति च यन्मन्त्रं वाग्रादे निवेक्ष्य च ॥ २५ ॥

तदद्भुष्टाद्विनिष्टवृत्तर्पायपाप्मानित् स्मरेत् ।
 एवमाप्नोति देहे पण्डित्यद्भुलान्मनः ॥ २६ ॥
 मेढ्रात्तु द्व्यद्भुलान्मनः गुह्यान्त द्व्यद्भुलोपरि ।
 तयोर्मध्य तनोर्मध्य मूलाधारमिति मृतम् ॥ २७ ॥
 तत्तत्क्रोणसमायुक्तं वेदमण्डलमुच्यते ।
 विन्दुनादसमायुक्तं रेफं तन्मण्डलोपरि ॥ २८ ॥
 तस्य मण्डलमध्ये तु यन्मूर्तिं महायुतिम् ।
 स्वादास्वधाभ्या सहितं सर्वगन्धानुलेपनम् ॥ २९ ॥
 सैर्देवे परिकृतं स्मरन्तत्राश्रयाश्रयम् ।
 समागम्य विधिरणस्मान् तमोज्ज्वलं देवतामुखम् ॥ ३० ॥
 द्वितीयं पिङ्गलाक्षं च चतुःशृङ्गं तथैव च ।
 पण्णेत च चतुर्दशं सुकुसुमैः शक्तिसयुते ॥ ३१ ॥
 वामे तु खड्गवरदो द्विपात्पीताम्बरस्तथा ।
 विरीटाघोरामरणैर्युक्तं तं देवतामुखम् ॥ ३२ ॥
 मेढ्रात्तत्राद्भुलान्मनः चतुरद्भुलमायनम् ।
 मण्डलावृत्तिं तन्मध्ये खड्गावेधं विभूषितम् ॥ ३३ ॥
 कदलीमूलखड्गं मध्ये वै नामिमण्डलम् ।
 तन्नाभौ पद्मचक्रं च तस्मिन् जीवन्मस्तत्सदा ॥ ३४ ॥
 शरीरं धियते येन यत्नः(पद्मः)चक्रे नियुज्यते ।
 प्राणारूढो भवेज्जीवश्चक्रेऽस्मिन् जगते सदा ॥ ३५ ॥
 देवस्य परितस्तत्र पुण्यपापे प्रबोदितः ।
 तस्योर्ध्वं नकुली (कुण्डलीः) नाम तिर्यगूर्ध्वमधोऽग्रम् ॥ ३६ ॥

नागम्पाष्टधा कोणे भोगैरावेष्ट्य कन्दकम् ।
 स्वान्तु स्वशिरसा नित्यमत्रपानादि सर्वत ॥ ३७ ॥
 कन्दपार्श्वे नयेदेव देहरक्षार्थसमस्तम् ।
 ब्रह्मरन्ध्रे सुपुत्राया विदधति मुखेन वै ॥ ३८ ॥
 एष बुद्ध्या तु वै तस्मिन्नाडीचक्र विचिन्तयेत् ।
 कन्दमध्यस्थिता नाडी सुपुत्रा मुक्तिमाधिका ॥ ३९ ॥
 द्विसप्ततिसहस्राणि कन्दमावृत्य नाडय ।
 नाडयस्तु देहरक्षार्थं दिष्टा मुख्याश्चतुर्दश ॥ ४० ॥
 तासु तिसस्तु मुरयास्त्यु सुपुत्रेडा च पित्रा ।
 तासां मुख्या सुपुत्रा स्यात् मुक्तिमार्गति बेण्णवी ॥ ४१ ॥
 ऊर्ध्वाधस्ताच्च सप्तासां सुपुत्रा विश्वधारिणी ।
 पञ्चरन्ध्रेण युक्ता सा चत्वारो रक्तमूरिता ॥ ४२ ॥
 कन्दस्य निहित (विबरे) गन्धत् मध्यमा ब्रह्मरन्ध्रा ।
 दक्षिणे पित्रा स्यात्तु याम्यनासान्तमाश्रिता ॥ ४३ ॥
 तस्या वै भास्करो नित्य चरत्यनुपमद्युति ।
 सुपुत्रायास्तु वामे वै वामनासाहसस्थिता ॥ ४४ ॥
 इडासज्ञा हि विज्ञेया तस्या चरति चन्द्रमा ।
 तामसो राजसो तौ ॥ विष चामृतमेव च ॥ ४५ ॥
 काल च तुरुते तौ तु ब्रह्मनाडयश्च भुज्जते ।
 रजो रह उपधेति रवेर्गवि सुसस्थिता ॥ ४६ ॥
 सुपुत्राया पूर्वभागे आमूर्धान्त स्थिता कुहू ।
 अपरे चोर्ध्वभागे तु पित्रात न ससक्ती ॥ ४७ ॥

पिङ्गलाया पूर्वभागे दक्षिणाङ्गुष्ठसंस्थिता ।
 नीला यशस्विनी पूषा परं दक्षिणनेत्रगा ॥ ४८ ॥
 यशस्विनीरुद्रोर्म्ये गान्धारीति च संस्थिता ।
 गान्धार्याश्च रुद्रोर्म्ये वारुणा सर्गामिनी ॥ ४९ ॥
 पूषायाश्च सरम्बत्या कर्मान्तस्था तपस्विनी ।
 इडाया पूर्वभागे तु चोर्ध्वं वामपदान्तगा ॥ ५० ॥
 हस्तिजिह्वा परा वामे वामनेत्रान्तसंस्थिता ।
 गान्धारी सेति विज्ञेया हस्तिजिह्वाङ्गुलोस्तु वै ॥ ५१ ॥
 अधश्चोर्ध्वं गता मध्ये विश्वगा सर्वगामिनी ।
 गान्धार्याश्च सरम्बत्या वामकर्णान्तसंस्थिता ॥ ५२ ॥
 दक्षिण्यल्युपा चैव कन्दमभ्यावधोगता ।
 एव च सस्मेरजाड्यश्चक्रमभ्ये दलेषु च ॥ ५३ ॥
 सिराश्चाधत्यद्वलवनाड्य ऊर्ध्वधोगता ।
 तथैव सर्वनाड्यश्च त्रयनाड्या प्रलीयते ॥ ५४ ॥
 एव च संस्थिते देहे वर्तन्ते दश वायव ।
 तेषु प्राणादयो मुन्या निहिता पञ्चवायव ॥ ५५ ॥
 तेषा हि मुख्यं प्रणवः प्राणस्थानमिहोच्यते ।
 आस्यनासिकयोर्मध्ये हन्म य नाभिर्मध्यमम् ॥ ५६ ॥
 पादाङ्गुष्ठादि नासान्तं स्फुरन्माणिः स्यन्निभ ।
 एतन्म त्वयः सगृह्य निधाय कुरुते सदा ॥ ५७ ॥
 इन्द्रगोपकम्पकाश्च अपानो नाभिदेशक ।
 सर्ममानो जिष्णुः तन्निर्मनः स ॥ ५८ ॥

व्यानस्संघिगतो नित्यमुपादानकरस्सदा ।

किञ्जल्कसदृशुदानश्चेष्टादींश्च करोति सः ॥ ५९ ॥

स एव कण्ठमाश्रित्य पानपोषणकृत्सदा ।

ततस्समानो व्यामोहः क्षीरे सर्पिरिव स्थितः ॥ ६० ॥

चरणव्यापकश्चैव मथनादीन् करोत्ययम् ।

नागः श्वेतः कण्ठदेशे उद्गारादि करोति सः ॥ ६१ ॥

कूर्मो रक्ता नेत्रदेशे निमित्थेन्मेकहृच्च सः ।

क्षुत्पिपासाकरः कृष्ण उदरे कृकरः स्मृतः ॥ ६२ ॥

देवदत्तः पीतवर्णस्तन्द्रं च कुरुते सदा ।

भनञ्जयश्च श्यामाभः सर्वसोफादिकर्ममाक् ॥ ६३ ॥

अञ्जनामोऽथ जीघाता नित्यस्सर्वगतशुचिः ।

एष भूततलुं प्राप्य तत्तत्कर्मवशादसी ॥ ६४ ॥

तिष्ठन्ति आवन्निर्वाणं तदाभन्नवसंशयः^(१) ।

एवं ज्ञात्वा स्वर्कं देहं संयतेन्द्रियमानसः ॥ ६५ ॥

मत्स्याहारं ततः पश्चात् पञ्चाक्षेण समन्वितम् ।

यो वायुरिति मन्त्रेण अष्टदिशस्तु धारयेत् ॥ ६६ ॥

पादाङ्गुष्ठे च गुल्फे च जङ्घामध्ये च चिन्तयेत् ।

जान्वोर्मध्ये च मूले च मूलपाण्डोस्तथैव च ॥ ६७ ॥

देहमध्ये च मेढ्रे च नाभौ हृत्कर्णमूलयोः ।

तालुकं नासिकामूले अक्षणोश्चैवान्तरे (श्रुवोः) ॥ ६८ ॥

ललाटदेशे मूर्ध्नि तु धारयेद्वायुमालवान् ।

पादोन्मानमथो यक्ष्ये सार्धं च चतुरङ्गुलम् ॥ ६९ ॥

गुल्फ दशाङ्गुल पश्चात् द्व्यङ्गुल चितिमूलम् ।
 जानु च द्व्यङ्गुल तस्मादस्मभ्यान्वाङ्गुलम् ॥ ७० ॥
 तस्मान्ननाङ्गुल वा(या)यु सहागोद्विक्कसम्तम् ।
 देहमध्यमिति प्रोक्त मेढ्राद्द्व्यङ्गुल मतम् ॥ ७१ ॥
 तस्मादशाङ्गुल नाभि हन्मध्य तु चतुर्दश ।
 षडङ्गुल कण्ठमूल जिह्वामूल युगाङ्गुलम् ॥ ७२ ॥
 तथैव नासिकामूल तस्माद्व्यङ्गुलमङ्गुलम् ।
 भ्रूमध्य वै ललाट च द्व्यङ्गुल परिचक्षते ॥ ७३ ॥
 तस्माद्वे व्यङ्गुल (द्व्यङ्गुल) मूर्धा स्थानमेवमुदाहृतम् ।
 मथनात्स्थानात्समावृष्यन्निरोधमथ भाजयेत् ॥ ७४ ॥
 अकारादिक्षफारान्त न्यसित्वा सर्वसन्धिषु ।
 केशादीन्यथा न्यस्य तत्त्वानि च तथा पुन ॥ ७५ ॥
 एव स्वदेह समान्य धारण च समाचरेत् ।
 हृत्पद्ममन्तराकाशे वाङ्माफाशे तथैव च ॥ ७६ ॥
 आकाशादिषु भूतेषु भाषयेन्मनसा हरिम् ।
 प्राणायाम पुन कृत्वा पूर्वमन्त्रमथो गत ॥ ७७ ॥
 प्राणापानसमायुक्त प्रविशेदग्निमण्डले ।
 तत्र प्राणानिलेनाथ ज्वलिते सति पात्रके ॥ ७८ ॥
 अग्निना ज्वालयमानेन वायुसम्पर्शनात्तत ।
 सतर्पणसमायुक्ता प्रबोध याति रुण्डरी ॥ ७९ ॥
 प्राणायामसमुत्थेन वायुना वद्विना भुम्बम् ।
 रुण्डल्याश्च भुम्बं शिन्दन् मुपुष्पामध्यवर्तिना ॥ ८० ॥

नयेदूर्ध्वं सुपुष्पायाः प्राणं बहिसहायकम् ।
 हृत्पद्मं संप्रविद्याय अधोऽमुसमुपस्थितम् ॥ ८१ ॥
 तन्मुखस्य मुखं नीत्वा विकास्य हृदयाम्बुजम् ।
 विमोचयित्वा तं वायुं थाप्यनाड्यां क्रमात्पुन ॥ ८२ ॥
 आत्मनिमात्मसूक्तेन जप्त्वा वै सुममाहितः ।
 द्वादशावरणं धाम चतुरश्रं समन्तत ॥ ८३ ॥
 विमानं दृष्टवानब्रह्मो ब्रह्मणा ददृशुः पुरा ।
 तप्तहाटकसंकाशं तलैर्द्वादशभिर्भुजम् ॥ ८४ ॥
 मण्डपादिविशेषं च सर्वालंकारसंयुजम् ।
 तस्मिन्नाकृतिमध्यस्था(सं) मुनूत्त वै वरासनम् ॥ ८५ ॥
 गुरुफादसमायुक्तं सर्वाभरणसंयुतम् ।
 रश्मिमालायुतं ध्यात्वा तन्मध्ये रविमण्डलम् ॥ ८६ ॥
 तन्मध्ये शशिविम्बं च सक्तीयूषवीतलम् ।
 तस्य मध्यगतं ध्यात्वा तिक्रोणं बहिमण्डलम् ॥ ८७ ॥
 दुर्निरीक्ष्यं सुरैस्सर्वैर्ज्वालामालासमन्वितम् ।
 तस्य मध्ये प्रभा ध्यायेत् निर्धूमा निष्कल्यं शुभात् ॥ ८८ ॥
 नीवारहस्यचन्द्री पीताभासां तनूपमात् ।
 प्रभामध्यगतं पीठं चतुरश्रं हिरण्यम् ॥ ८९ ॥
 नानामणिगणज्वालादुष्मेक्ष्यं शुभमुज्ज्वलम् ।
 तस्य मध्यगतं ध्यात्वा नारायणमनामयम् ॥ ९० ॥
 सुवर्णवर्णं रत्नास्य रत्ननेत्रं सुखोद्बहम् ।
 शुक्रपिण्डाभरधरं विष्णुं प्रणवरूपकम् ॥ ९१ ॥

मिरीटकेयूरहारफलम्बद्वयलिङ्गम् ।

श्रीरुक्ताङ्क चतुर्गाढु गङ्गचक्रधर वरम् ॥ ९२ ॥

दक्षिणेनैव हस्तेन भक्तानामभयप्रदम् ।

गमेनाप्यन्यहस्तेन म्वरुद्यामलङ्घितम् ॥ ९३ ॥

ननु मुसम्भ पुरुष पश्येदेव समायिता ।

मम कर्मग्राटेन तत्र पादनिनाम्बिति ॥ ९४ ॥

कर्मक्षयादह प्राप्तस्तत्र पादञ्चनस्तेन ।

अद्यप्रभृति दासोऽह देवदेव प्रसीद माम् ॥ ९५ ॥

इति स्तुत्वा जगन्नाथ देवदेव जनार्दनम् ।

आत्मान शेषभूत त दासोऽहमिति भाषयेत् ॥ ९६ ॥

आसनाद्युपचाराणि मनसा सप्रकरुष्य च ।

तत्र संपूज्य मनसा पश्चादर्चनमारभेत् ॥ ९७ ॥

(इति श्रीवैखानसे ओम्ने समर्तार्चनाधिकरणे प्रथमस्तव्ये प्रवेशे अष्टाङ्गयोगो
नाम षष्ठोऽध्यायः) ॥

अनुबन्धः—ख

कपय ऊचु —

यत् प्रभृतिर्जगतां कालं चान्तं तथैव च ।

तेषां म्बानं च मेदं च अस्माकं भगवन् वद ॥ १ ॥

अलिङ्गवाच—

प्रकृत्या परिपन्नं हि सर्वमेतच्चराचरम् ।

तत्रैव लीयते सर्वं परस्मिन् ब्रह्मणि स्थितम् ॥ २ ॥

युगद्वयं सहस्राभ्यां ब्रह्मणो दिनमुच्यते ।

तावतीर्वत्सरास्तस्य दिने मन्वन्तराणि च ॥ ३ ॥

एकेन सप्ततिं कालो मनोरेकस्य कल्पितः ।

प्रलये महाकाले तु सर्वाण्यस्मिन् लयं गते ॥ ४ ॥

अवन्तराध्य प्रलया महान्तं प्रलयास्तथा ।

चक्रवर्द्धमते कालो विरामो नास्ति कर्हिचित् ॥ ५ ॥

पञ्चाशत्कोटिविंशतीर्णां चतुरश्राभवच्च स ।

सप्तद्वीपानि तत्र स्युः समुद्राश्च तथैव च ॥ ६ ॥

मण्डलाकास्वद्रूमेत्पर्युपरि वेष्टिताः ।

नामानि सप्तद्वीपानां शृणुष्व तु यथाक्रमम् ॥ ७ ॥

जम्बूद्वीपौ आलम्ब्यौ च कुशं कौशं पुनस्तथा ।

शाकपुष्कस्तोमानौ समुद्राश्च तथैव च ॥ ८ ॥

लवणेशुमुरासर्पिर्दक्षिणीरोदकास्तथा ।

भूभागमध्यमे मेरुः लक्षोच्छ्रयेण सस्थितः ॥ ९ ॥

भूमेस्तु मध्यमे देशे अन्तर्प्योदशयोजनाः ।
 योजनानां सहस्राणि भूमेरूर्ध्वं प्रकाश्यते ॥ १० ॥
 द्वाविंशच्च सहस्राणां योजनानां च विस्तृतिः ।
 भूमेस्तु मध्यमे देशे कर्णिकावच्च संस्थिते ॥ ११ ॥
 दशतयोजनविस्तीर्णैः शृङ्गैश्चतसहस्रकैः ।
 तत्संख्येन प्रमाणेन तस्य पार्श्वे महीधराः ॥ १२ ॥
 हिमवान्निपथश्चैव हेमकूटस्तु दक्षिणे ।
 प्रथमं भारते वर्षं ततः किपुरुषं मतम् ॥ १३ ॥
 नाम्ना शृङ्गीति विज्ञेयः वर्षत्रयमथो पुनः ।
 रम्यं हिरण्मयं चैव उत्तराः कुरवस्तथा ॥ १४ ॥
 प्रत्येकं पद् च वर्षाणि योजनानां सदस्रशः ।
 इलावृताख्यवर्षश्च तन्मध्ये मेरुस्तमः ॥ १५ ॥
 मेरोश्चतुर्दशान्तस्य पद्मयोजनमुविस्तरा ।
 स्त्रीणि चैव सहस्राणि चत्वारः पर्वतास्समृताः ॥ १६ ॥
 हैरण्यरूपसंयुक्ता लच्छूरायेऽयुतयोजनाः ।
 पूर्वस्थां मन्दरो नाम्ना याम्नां चैव गन्धमादनः ॥ १७ ॥
 प्रतीच्यां विपुलो नाम चतुर्विंशच्च पार्श्वतः ।
 चत्वारो वृक्षका मेवाः कदम्बो जम्बुपिप्पली ॥ १८ ॥
 वटश्चैवं समाख्यातः तेषां प्रत्येकमायतम् ।
 जम्बूसमाथयाद् द्वीपो जम्बूद्वीप इति स्मृतः ॥ १९ ॥
 शीतान्तोऽथ मुकुन्दश्च कुररी माल्यगानपि ।
 वैकङ्को नाम पञ्चैते पुरस्तात्केसराचलाः ॥ २० ॥

त्रिकूटशिरसौ चैवं पन्नगो रुक्काह्वयः ।
 निपथो नाम पश्चैते दक्षिणे केसराचलाः ॥ २१ ॥
 वैदूर्यशिरसिवासश्च कपिलो गन्धमादनः ।
 जारुवश्च स्थिराः पञ्च केसराः पश्चिमे मताः ॥ २२ ॥
 पृषभः शंखकूटोऽथ हंसो नागाह्वयस्तथा ।
 कालाञ्जनसमाख्यात उदीच्यां केसराचलाः ॥ २३ ॥
 द्वात्रिंशच्च सहस्राणां योजनानां च मानतः ।
 स्वर्गापवर्गफलदाः कर्मणां यन्त्रिणामिह ॥ २४ ॥
 सप्तो महेन्द्रो मलयः शुक्तिमानुसवानथ ।
 विन्ध्यश्च पारियात्रश्च एते सप्त कुल्लवलाः ॥ २५ ॥
 योजनानां सहस्राणि विस्तारे नवयोजनाः ।
 एवं भारतमाख्यातं परलोकमदार्थिनाम् ॥ २६ ॥
 वर्षेभ्योऽप्यु सर्वेषु कैवल फलमश्रुते ।
 भारते चातुराग्र्यचातुर्वर्ण्यविकर्षणम् ॥ २७ ॥
 इह कुर्वन्ति तं यज्ञं यजन्ते पुरुषर्षभम् ।
 तस्मात्तु भारतं श्रेष्ठं सर्वधर्मपदार्थिनाम् ॥ २८ ॥
 अन्येषु पट्टेषु द्वीपेषु तथा वर्षाणि सप्त च ।
 तत्तद्वर्षेषु सर्वेषु प्रत्येकं कुल्लवलाः ॥ २९ ॥
 वर्णाश्रमविभेदाश्च तत्र तत्र व्यवस्थिताः ।
 सप्तमे पुष्करद्वीपे मानसोत्तरनामतः ॥ ३० ॥
 भूमिभृङ्गल्याम् गतिं योजनानां सहस्रशः ।
 विस्तारेण समुज्जत्या पद्माशदपि विस्तृतिः ॥ ३१ ॥

भूमेस्तु मध्यमे देशे अन्तःप्योडशयोजनाः ।
 योजनानां सहस्राणि भूमेरूर्ध्वं प्रकाश्यते ॥ १० ॥
 द्वात्रिंशच्च सहस्राणां योजनानां च विस्तृतिः ।
 भूमेस्तु मध्यमे देशे कर्णिकावच्च संस्थिते ॥ ११ ॥
 शतयोजनविस्तीर्णैः शृङ्गैश्चतसहस्रकैः ।
 तत्तत्स्थेन प्रमाणेन तस्य पार्श्वे महीधराः ॥ १२ ॥
 हिमवान्निपथश्चैव हेमवृष्टस्तु दक्षिणे ।
 पथमं भारतं वर्षं ततः किपुरुषं मतम् ॥ १३ ॥
 नाम्ना शृङ्गीति विज्ञेयः वर्षतयमथो पुनः ।
 रम्यं हिरण्यं चैव उत्तराः कुरवस्तथा ॥ १४ ॥
 प्रत्येकं पट्टं च वर्षाणि योजनानां सहस्रशः ।
 इलावृताण्यवर्षश्च तन्मध्ये मेरुरत्तमः ॥ १५ ॥
 मेरोश्चतुर्दशान्तस्य षड्योजनमुविस्तारः ।
 तीणि नैव सहस्राणि चत्वारः पर्वतास्मृताः ॥ १६ ॥
 हिरण्यग्नसयुक्ता उच्छ्रायेऽयुनयोजनाः ।
 पूर्वस्या मन्दरो नाम्ना गन्धा वै गन्धमादनः ॥ १७ ॥
 प्रतीच्या विपुलो नाम चतुर्दिक्ष्वथ पार्श्वतः ।
 चत्वारो वृक्षका भेदा षट्स्थो जम्बुपिप्पली ॥ १८ ॥
 वटश्चैवं समान्यातः तेषां प्रत्येकमायतम् ।
 जम्बूसमाश्रयाद् द्वीपो जम्बुद्वीप इति स्मृतः ॥ १९ ॥
 शीतान्नोऽथ सुकुन्दश्च तुररी गान्धरानपि ।
 वैकटो नाम पर्वते पुराणात्वेमराक्या ॥ २० ॥

त्रिकूटशिरसौ चैवं पत्रगो रुचकाह्वयः ।
 निपयो नाम पश्चैते दक्षिणे केसराचलाः ॥ २१ ॥
 वेङ्कयैरिशस्त्रिवास्तश्च कपिलो गन्धमादनः ।
 जारुवश्च स्थिराः पञ्च केसराः पश्चिमे मताः ॥ २२ ॥
 वृषभः शंखकूटोऽथ हंसो नागाह्वयस्तथा ।
 कालाञ्जनसमाख्यात उदीच्यां केसराचलाः ॥ २३ ॥
 द्वात्रिंशच्च सहस्राणां योजनानां च मानतः ।
 स्वर्गापर्वारफल्गदाः कर्मणां यन्त्रिणामिह ॥ २४ ॥
 सद्यो महेन्द्रो मलयः शुक्तिमान्दशवानय ।
 विन्ध्यश्च पारियात्रश्च एते सप्त कुलचलाः ॥ २५ ॥
 योजनानां सहस्राणि विस्तारे नवयोजनाः ।
 एवं भारतमाख्यातं परलोकपदार्थिनाम् ॥ २६ ॥
 वर्षेभ्यन्तेषु सर्वेषु केवलं फलमश्रुते ।
 भारते चातुराश्रम्यचातुर्यर्ष्यविवर्धनम् ॥ २७ ॥
 इह कुर्वन्ति तं यज्ञं यजन्ते पुरुष्यमम् ।
 तस्मात्तु भारतं श्रेष्ठं सर्वधर्मपदार्थिनाम् ॥ २८ ॥
 अन्येषु पट्टसु द्वीपेषु तथा वर्षाणि सप्त च ।
 तत्तद्वर्षेषु सर्वेषु प्रत्येकं कुलपर्वताः ॥ २९ ॥
 वर्षाश्रमविभेदाश्च तत्र तत्र व्यवस्थिताः ।
 सप्तमे पुष्करद्वीपे मानसोत्तरनामतः ॥ ३० ॥
 भूमिभृद्बलवान् भाति योजनानां सहस्रशः ।
 विस्तारेण समुज्जया पञ्चाशदपि विस्तृतिः ॥ ३१ ॥

ततस्सप्तसु पुत्राणां कुम्भी शलाघिरोहणम् ।
 सूच्यग्र च क्षुरमत सन्न कर्दम एव च ॥ ४३ ॥
 सूकरीतैलपक्षश्च महाज्वालापि कम्पिनी ।
 असिपन्न पूयवह व्याघ्रसिंहवृकादिक ॥ ४४ ॥
 तप्तस्तम्भो शुना भक्ष्य शास्त्रम्ली हेमपुष्पिणी ।
 लालौदक रक्तसिन्धु शक्तिच्छेदमत परम् ॥ ४५ ॥
 एवमाद्यास्तथा चाथ नरका उदिता क्रमात् ।
 पतन्ति तेषु पापिष्ठा फल भुञ्जन्ति मानवा ॥ ४६ ॥
 ज्ञान कर्माणि स्वर्गाणि भस्मसावहस्ते सदा ।
 अत पर क्षितेर्व्योम्नि लक्ष्ययोजनसयुतात् ॥ ४७ ॥
 रश्मिभि स्वै रवितिष्ठन् जगद्भासयते सदा ।
 रथस्य वामपादरे तु चक्र दिव्य प्रतिष्ठितम् ॥ ४८ ॥
 मानसे चोत्तरे पार्श्वे मूर्ध्नि चक्रस्य पठति ।
 मुमुक्षुवस्तेन पथा यान्ति विष्णो पर पदम् ॥ ४९ ॥
 दर्शनादर्शनाद्भानोरुदयास्तमयो मतौ ।
 वैर्दृश्यतेऽथ भानुस्तु तेषा तल्लोदय स्मृत ॥ ५० ॥
 यत्र याति तिरोभावस्तत्रास्तम्य ईरित ।
 रश्मयोऽर्कस्य पूर्वाह्ने दीर्घा भान्तीति नित्यम् ॥ ५१ ॥
 हत्वा भवन्ति सायाहे तेषा यान्ति न दर्शनम् ।
 एव द्वित्रितय पुसां सर्वेषा भेरुत्तरम् ॥ ५२ ॥
 पतन्ति भानवो भानोस्त्रिर्यगूर्ध्वमघो मत्ता ।
 भूसूर्ययोरन्तराल भुक्तलभितीरितम् ॥ ५३ ॥

तस्मिन् भृशद्वने श्रेष्ठे द्वे वर्षे परिमण्डले ।
 इन्द्रादिलोकपालानां तस्य मूर्ध्नि पुरमथा ॥ ३२ ॥
 पुष्करश्च गिरिस्तम्भादच्छोटैः पूर्णवारिभिः ।
 ततो हिरण्मयी भूमिः स . . . . . ॥ ३३ ॥
 तपनीयमयो नाम्ना लोकालोकांचलो बहिः ।
 चतुरश्रः समधैव सालयत्सर्गलोकभृत् ॥ ३४ ॥
 योजनायुत्तमुन्नत्या सर्वमाधृत्य तिष्ठति ।
 तावानेवास्य विस्तारः सर्वतो मूर्ध्नि च क्रमात् ॥ ३५ ॥
 रविस्तु तद्वहिः पार्श्वे स (न?) द्योतयति सर्वदा ।
 तद्वहिस्तमसावृत्य समन्ताद्वेष्टितो गिरिः ॥ ३६ ॥
 बहिरण्डकटाहेन महता तदनन्तरम् ।
 या तया ध्रियते पृथ्वी जगत्सर्वं चराचरम् ॥ ३७ ॥
 अतल वितल चैव नितलं मुतलं तथा ।
 रसातल महातल पाताल चैव सप्तमम् ॥ ३८ ॥
 एकैकमुच्छ्रूय तेषां योजनानां सहस्रदा ।
 अतलादिषु रत्नानां दीप्त्या चैव दिवानिशम् ॥ ३९ ॥
 जनैराकाङ्क्ष्यते कश्चिन् न सूर्यो न च चन्द्रमा ।
 अनलादिषु सर्वेषु स्वर्गादप्युणं मुखम् ॥ ४० ॥
 भुज्यते भोगानिरतै रक्षोभिर्देत्यदानवैः ।
 न दुरिटा न रोगार्ता नाशक्ता न च दुःखिताः ॥ ४१ ॥
 भूलोकैर्मयं च नाधस्तान्निरकाम्याः स्मृता भुव ।
 प्रथमं रौरवं तस्मिन् महच्च तदनन्तरम् ॥ ४२ ॥

ततस्तसस्तु पुत्राणां कुम्भीं शलाधिरोहणम् ।
 सूच्यग्रं च क्षुरमतः सङ्गः कर्दम एव च ॥ ४३ ॥
 सूकरीतैलपक्षश्च महाज्वालापि कम्पिनी ।
 असिपत्नः पूयवहः व्याघ्रसिंहवृकादिकः ॥ ४४ ॥
 ततस्तन्मो शुना भक्ष्यः शात्मली हेमपुष्पिणी ।
 लालोदकं रक्तासिन्धुः शक्तिच्छेदमतःपरम् ॥ ४५ ॥
 एवमाद्यास्तथा चाथ नरका उदिताः क्रमान् ।
 पतन्ति तेषु पापिष्ठाः फलं भुज्जन्ति मानवाः ॥ ४६ ॥
 ज्ञानं कर्माणि सर्वाणि भस्मसात्कुरुते सदा ।
 अतःपरं क्षितेर्व्योमि लक्ष्योबनसंयुतात् ॥ ४७ ॥
 रश्मिभिः स्वै रविस्तिष्ठन् जगद्भासयते सदा ।
 रथस्य वामपार्श्वे तु चक्रं दिव्यं प्रतिष्ठितम् ॥ ४८ ॥
 मानसे घोचरे पार्श्वे मूर्ध्नि चक्रस्य पद्मतिः ।
 मुमुक्षवस्तेन पथा यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥ ४९ ॥
 दर्शनावर्शनाद्भानोस्त्वमास्तमयौ भवौ ।
 यैर्दृश्यतेऽथ भानुस्तु तेषां ततोदयः स्मृतः ॥ ५० ॥
 यत्र याति तिरोभावस्तत्रास्तमय ईरितः ।
 रश्मयोऽर्कस्य पूर्वाह्ने दीर्घा भान्तीति नित्यशः ॥ ५१ ॥
 ह्रस्वा भवन्ति सायाहे तेषां यान्ति न दर्शनम् ।
 एवं द्वित्रितयः पुंसां सर्वेषां मेरुत्तरम् ॥ ५२ ॥
 पतन्ति भानवो भानोस्तिर्यगूर्ध्वमधो गताः ।
 भूसूर्ययोरन्तरालं भुक्स्तलमितीरितम् ॥ ५३ ॥

सिद्धविद्याधराश्चैव गन्धर्वांस्सहदानना ।
 वसन्ति मुदितास्सर्वे स्वपुरेषु पृथक् सदा ॥ ५४ ॥
 दिवाकराच्च लक्ष्णे तु चन्द्रस्थानमुदाहृतम् ।
 ततोपरिष्ठात्तिष्ठन्ति नक्षत्राणि यथाक्रमम् ॥ ५५ ॥
 लक्षत्रय तदूर्ध्वे तु बुधस्थानमुदाहृतम् ।
 तथा चोशनस स्थान लक्षत्रयमुदाहृतम् ॥ ५६ ॥
 तस्मात्तु योजनातीते भौमस्य स्थानमुत्तमम् ।
 तस्माल्लक्षकमत्येत्य गुरुस्तिष्ठति सुप्रभ ॥ ५७ ॥
 तत्प्रमाणमतीत्यैव सारे स्थानमुदाहृतम् ।
 लक्षद्वयमतीत्यैव मुनयस्सप्त ईरिता ॥ ५८ ॥
 तदूर्ध्वे चोत्तरे तास्तु ऋषीणां च सहस्रशः ।
 ततो ध्रुवस्य सस्थान सर्वेषामुपरि सारम् ॥ ५९ ॥
 द्वादशारमभश्चक द्वे द्वे वै तस्य नाभिषु ।
 तिस्रस्तिस्रस्तु ऋषयः सामपास्तैष्वरेषु च ॥ ६० ॥
 ण्णामरेषु मेपादिराशयो द्वादश स्थिता ।
 मासा द्वादश चैराद्या वसन्तप्रसुम्बान्या ॥ ६१ ॥
 पटर्तमस्त्रयो द्वौ विपुत्रायनकद्वयम् ।
 सितासिता च पक्षा च युगमेद्राश्च वनरा ॥ ६२ ॥
 तुष्यादयः कृत्वाश्चैव चत्रघारेषु निष्ठिता ।
 ध्रुव स्थितो नाभिमध्ये प्रादक्षिण्येन राशयः ॥ ६३ ॥
 प्रमन्येन प्रमन्मये चत्ररुद्रमते मदा ।
 उन्नात्चत्रमभ्यन्या मृत्तिण्डा द्वा सर्वदा ॥ ६४ ॥

भ्रमन्ति परितस्सर्वे भ्रुवं ज्योतिर्गणास्सदा ।
 आदित्यध्रुवयोर्मध्ये देशः स्वर्गसमाह्वयः ॥ ६५ ॥
 तस्मिन् वसन्ति गीर्वाणा त्रिमानेषु धृक्कृषिताः ।
 असंख्याताश्च तत्र स्युः तेजोमयवपुर्धराः ॥ ६६ ॥
 गङ्गाजलं च पुण्याणि कल्पवृक्षसमुद्रवाः (१) ।
 चिन्तामणिश्चाप्सरसस्तेषां भोगा उदाहृताः ॥ ६७ ॥
 भूसूर्ययोरन्तराले सिद्धाद्या निलयद्रवाः ।
 उपेन्द्रमूर्तिर्भगवानासीनस्तत्र सर्वदा ॥ ६८ ॥
 रक्षति स्वर्गनिलयान् स्वेनैवोत्तरेजसा ।
 भूर्भुवस्स्यस्त्रयो लोकाः पञ्चलक्षा उदाहृताः ॥ ६९ ॥
 अतः परं महर्लोकं योजनैः कोटिभिर्भुजः ।
 योजनानां सहस्राणि पुनस्तद्द्विगुणायतः ॥ ७० ॥
 कोटिद्वयं तदूर्ध्वं तु प्राजापत्यमुदाहृतम् ।
 ह्यक्षयोजनविस्तारं साल्प्यासादसंकुलम् ॥ ७१ ॥
 उत्तरे ब्रह्मलोकस्य वैष्णवं स्थानकं महत् ।
 लोकयोरन्तरे तावदक्षयोजनं समिते ॥ ७२ ॥
 तथास्य दक्षिणे भागे शिवलोकः प्रकीर्तितः ।
 शिवलोकं चतुर्द्वारं तस्मिन्नास्ते शिवः स्वयम् ॥ ७३ ॥
 तावत्येव स्थिते माने विधात्मा विधस्य पतिः ।
 तस्मात्परस्मात्पुराः चतुर्कोटिप्रमाणकैः ॥ ७४ ॥
 ततः कोटिमूर्तित्यैव पञ्चपञ्चदशे वरे ।
 अध्यास्ते भगवन्निष्णुः शङ्खचक्रमहाधरः ॥ ७५ ॥

पञ्चमूर्तिभयो विष्णु कोटियोचनसंयुते ।
 आम्ते श्रीभूमिसहितो वैनतेयनिषेवित ॥ ७६ ॥
 अण्डैरुपरिपर्यन्ते स्थितोऽर्धे कोटियोचने ।
 शुद्ध हिरण्मय यज्ञमचित्य विस्मयात्तम् ॥ ७७ ॥
 एतेनाण्डकटाहेन सर्वलोकाम्भमावृता ।
 उपर्युपरि ते लोका कपित्थफलान् स्थिता ॥ ७८ ॥
 तद्देशस्योत्तरे देशे वारिणा परिवेष्टितम् ।
 आवृत्य वारिणा चाण्डमग्निना च तथैव च ॥ ७९ ॥
 तद्वच्च वायुना व्योम्ना महता च समावृतम् ।
 महद्वापि प्रधानेन प्रधान तमसा वृतम् ॥ ८० ॥
 तदनन्तमपर्यन्त न सस्या विद्यते मया ।
 हेतुभूतमशेषस्य तमसा प्रवृत्ति परा ॥ ८१ ॥
 अण्डानामीदृशान्येव महासाध्ययुतानि च ।
 ननुनात्र त्रिसुक्तेन तेषा मरया न विद्यते ॥ ८२ ॥
 अण्डानि तानि सर्वाणि व्याप्य नारायण स्थित ।
 अन्तर्बहिश्च तमसं माप्स्यन्त सर्वमीभते ॥ ८३ ॥
 महत्तन्ममो व्याप्य लोकाम्भवाद्युताना ।
 चतुरा ममकला अग्निद्रव्यान्मया ॥ ८४ ॥
 अमुनाऽननर तेषा सद्य च पुण्य स्मृत ।
 विभाव्यश्च महादिशु मन्त्रेकानर्थाय स ॥ ८५ ॥
 सर्वकल्याणर कार्त्तिक्यात्तानामितीतिविष ।
 तेभ्यो वरं स्थितो लोक मया शिञ्जुरज पर ॥ ८६ ॥

स शेषयोगपर्यङ्के मणिमण्डपशोभिते ।

धीभूमितहितस्तस्मिन्नामिहोत्तिर्भूयते ॥ ८७ ॥

प्रणमद्भिस्तेज्यमानस्सामीप्यादिफट्स्थितै ।

मुक्तैश्चैव च कालज्ञै सिद्धै रिद्धस्ता गतै ॥ ८८ ॥

भगवद्दर्शनिष्ठैश्च बहुभिर्भगवन्मये ।

विन्ताश्च कथितैश्च चतुरास्मिन्नात्मनाम् ॥ ८९ ॥

सारासार समुद्धृत्य सत्यमेतदुवाहनम् ॥

इति श्रीवैखानसे अतिपौके विष्णुसूत्रे समुत्तार्चनाधिकारे सुबलकौशर्येण
नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

पाठभेदाः

—०५०३०—

नारायण पिता यस्य माता चापि हरिप्रिया ।

भृग्यादिमुनय पुत्रान्मत्स्ये विस्वनमे नम ॥ इति ग मातृकाया प्रारम्भश्लोक

- 1 a ग-सर्गार्थकोविदम्—(मु) निदरहितोदयम् अनन्तर “तत्त्व
 ‘त्रयमुवेत्तार वैत्तानसमतानुगम्” इति अधिक ग-मातृकायाम्
- 1 b ग सरक्ता — (मु) ससक्ता 3 b क,घ पृजामहे—(मु)
 पृच्छामहे
- 3 b नास्ति क मातृकायाम् 4 a क कस्वेग—(मु) कम्मेवा
- 5 b क-अतिम्स—(मु) अत्रिस्तान् ग-ह—(मु) स
- 6 b घ नारायणपर—(मु) नारयण पर 7 b ग-तस्तस्यायतन
 —(मु) तामु तस्यायन
- 8 a घ-व्यापी—(मु) स्थापि 9 a ग सर्ग—(मु) विश्व
- 10 ■ ग-सनातन (मु)सुरेश्वर 11 b ग जनार्दन (मु)अखिलस्य च
- 12 a क-स—(मु) स्व , b घ-उत्तरीय—(मु) यत्तदीय
- 13 ■ क,घ-जाम्मर्गे—(मु) जाध्व
- 14 a ग वृद्धि कर्म च तद्विधि—(मु) वृद्धकर्म चतुर्विधम्
- 14 b ग तद्विधे—(मु) तद्विधि घ तद्विधे—
- 15 b ग-तासा कर्म चेव गतिस्तु या— (मु)स्वेन कर्मणेव गतिस्तयो
- 16 a क,घ त्रेस्मह—(मु) त्रग्रह
- 17 a ग-हरि—(मु) विभु b अनन्तर “नित्य नारायण देव
 मर्चयन्ति नमन्ति च” इति अधिक ग मातृकायाम्

25. b ग-यदधमेधं यज्ञस्य—(मु) धर्मत्वमेव यज्ञस्य.
 „ घ-यन्मर्त्य—(मु) धर्मत्व.
 26. ■ ग-महात्मानं यमै—(मु) यमैस्सन्नियमै.
 27. a ग-स्मृताः—(मु) ततः.
 29. ■ अनन्तरं “ वेदस्सग्निलितावस्थां शास्त्रां वैखानसी विदुः ” इति अधिकं ग-मातृकायाम्. 39. b ग-मुनिः—(मु) मुनीन्.
 30. a ग-तं मुनिं ब्रह्मविचमम्—(मु) यं च वैखानसं तथा.
 30. a अनन्तरं “ तद्वद्विखनसा प्रोक्तं शास्त्रं वैखानसं भूतम् ” इति अधिकं ग-मातृकायाम्.
 80. b क,ग-द्वयं—(मु) मतं. घ-सद्वयं—(मु) से मतं.
 82. ■ क-शासनं—(मु) तद्वयं. 83. a अनन्तरं “ शास्त्रं विज्ञाय तेनैव विस्तरेण वदाम्यहम् ” इति अधिकं ग-मातृकायाम्.
 84. b ग-वक्ष्यामि विधिमुत्तमं—(मु) विज्ञेया विधिवित्तमैः.
 85. a अनन्तरं “ स्वप्राधान्यविहीनत्वात्परिपन्न विधीयते ” इति अधिकं ग-मातृकायाम्. 37. b ग-उत्तमस्य—(मु) उत्तमार्चा.
 40. b ग-पुण्यतमैश्शुभैः,—घ-पुण्यतमैःपुमि (मु) पूजोत्सवादिकाः.
 44. a ग-तथापि—(मु) सूतादि. 45. b ग-दीन्—(मु) दि.

अध्यायः २

3. a ग-किप्रं स्वाध्यायसंयुक्तं गृहस्थं लक्ष्णान्वितम्.
 3. b ग-सन्ध्योपासन्तत्परं—(मु) भक्त्यध्यात्ममुपैर्कुं.
 4. ■ ग-परायणं—(मु) समन्विनं.

- 4 b ग धर्मापुलस्तमायुक्तं यानाश्यामगुणान्विनम्, अनन्तर,
 “मुपयन्नेन्द्रिय शान्तं ज्ञानिन आन्तमानसम् ।
 पारम्पर्यव्रमायान वेणव भविसयुनम् ।
 अनन्यदेवताभक्त नित्य रिणुपरायणम् ।
 रिणोर्नित्यार्चनयुक्त ध्यानकर्मणि निश्चलम् ॥” इति अधिकम् .
5. ग जाल्यार्चाविधानं मन्त्रानुष्ठानचोरितम् ।
 प्रायश्चित्तविद दन्त समाह्वयमिषुज्य च ॥
7. b ग क्रूरमानमरिष्टं च पाण्ड च जट तथा । 8 a ग-हृद्गोणेन
 युत—(सु) उन्मादेन युत 9. a च-रूपे—(सु) त्वेन
- 9 b ग कर्मधर्मे—(सु) कर्मेद अनन्तर, यत्नेन निरितं चार्थमाचार
 धारयिष्यति । न्वयमाचरितं नसावाचार्यस्समुदाहृत ॥ इति
 अधिक ग-मातृकायाम् 13 a क चाधि—(सु) दाधि
- 15 a क भवेदिति—(सु) समे सम 16 a ग-सिद्धि—(सु) वृद्धि
- 17 b ग ग्रामस्याहति—(सु) ग्रामस्येत्याहति
- 20 a क ग्राहणश्च यथान्याय सज्जनो ग्राहणम्भूत ।
 „ घ ग्राहण्या च यथान्याय सज्जातो ग्राहणम्भूत ।
- 25 b ग श्रोत—(सु) शौच 27 a रु-तरुणस्य—(सु) बालस्य
- 29 a क शर्वा—(सु) पत्नी ग आन्तये—(सु) पुष्टये
- „ b ग-वयो—(सु) घना 30 a ग-वेदन्त—(सु) वेदिक
- 30 b क तेन तु—(सु) मार्गत
- 34 a क-यत्तो—(सु) अयित
- 36 a अनन्तर “सहस्रम्भ समानीय चालागारं प्रविश्य च । रत्नन्यास
 निना पांठे मन्त्रेणाराहयेत्यमुम् ॥ दक्षिणे चोत्तरे देव्यौ श्रीगुप्त्यो
 स्वापयेद्बुध ” । इति अधिक ग-मातृकायाम्

39. b क-तन्मव्यगं ब्रह्ममार्गं रूढभागं विभज्य च.
 43. a प्रथमपादानन्तरं 44. चतुर्थपादः क-मातृकायां दृश्यते. ग-दीनां
 —(मु) कनां. घ-गृहामि.....शयनं च, एष भागोऽस्ति.
 47. ■ क-त्तिरि—(मु) मध्ये. 50. a ग-राज्ञोऽप्यन्ये - (मु) राजधानौ.
 51. a क-दण्डिके—(मु) दण्डके.
 54. b क-तृतीयपादानन्तरं 56. a प्रथमपादपर्यन्तं तुटितम् .
 51. b घ-सौग्रहार.....नगरं एष भागो न दृश्यते.
 59. b क,घ-तैषितं—(मु) कौशलं.

४ अध्यायः ३

3. a क-लेच—(मु) लक्ष्णे. 3. a क-कारयेत्—(मु) शक्तिः.
 7. a घ-क्षीणि—(मु) क्षिणं.

अध्यायः ४

17. b 18 a and b न दृश्यन्ते क,घ-मातृकयो .
 25. a क-तान्मव्य—(मु) नाम्नाभ्य. 28 b क-मातृकायां नाम्नि.
 30. b ग-राज्ञां—(मु) राज्ञः. 37. a ग-बालालम्पार्चनात्पूर्वं मूलस्या-
 रम्भणं च यत् । „ b क-कर्तुर्हारक—(मु) तत्तु हारक.
 39. a ग-वरयेत्याचक्रनपि—(मु) वरयित्वा च तैः क्रमत् .
 अनन्तरं " स्थानाचार्यं चार्चकांश्च पाचक्रान्परिचारकान् । तत्तद्-
 मूढे प्रतिष्ठाप्य यजमानोऽतिभक्तिः" ॥ इति अधिकं दृश्यते.
 41. a अनन्तरं 43. b दृश्यते ग-मातृकायाम्. 49. a ग-यजमानः
 —(मु) जलेनैव. 50. b ग-विपूत्रेण—(मु) विधानेन.

अध्यायः ५

1. a क, ग-गुप्तेषु—(मु) उप्तेषु. „ b क-तस्य पश्चिमदेशे च—
 (मु) सस्यस्य पार्श्वे देशे. 2. b क-प्राङ्मुखस्थानां—(मु)
 प्राङ्मुखस्थाः. 4. b क-बहुधान्यानि—(मु) बहुलान्येय.
 6. b क-वत्सलेष्वैस्त्रितैरपि—(मु) वत्सस्यनिवृत्तैरपि.
 7. a ग-तासां सुरैस्तनैः—(मु) श्वसैस्तथैव च.
 12. ■ क-अग्निं चोष्णाग्नौवित्तं—(मु) अग्निं वित्तशुष्णाग्नौ.
 13. b क, घ-रोगं—(मु) रोगं. 11. a घ-भ—(मु) क.
 15. a ग-चैवं विचिन्तयेत्—(मु) चैवं वलिं ददेत्.
 17. a ग-इन्द्रजं—(मु) इन्द्राजं. 17. b ग-रुद्रजं—(मु) रुद्राजं.
 21. a क-स तु पुष्पैः—(मु) सक्त्वपूषैः. 22. b ग-घोटा—(मु) घोट.
 23. a क-पुरुषं—(मु) वपुषं. 23. b ग-सुरस्यं—(मु) सुरण्डं.
 24. a ग-चक्रं—(मु) चक्रं. 25. b क-प्राग्वान्—(मु) प्रागप्र.
 27. b क-अस्तु स्वस्तीति—(मु) वास्तुस्वस्त्यस्तु.
 „ ■ घ-अस्तु स्वस्तीति सर्वत्र यन्नात्संखावयेज्जलम् ।

अध्यायः ६

22. ■ ग-पुरस्तादाह—(मु) पुरु आह.
 24. ■ क-सराम—(मु) सरान. 27. a ग-पुण्ड्रैः—(मु) पूर्वकैः.
 29. b क-स्वस्तिवृत्तसमायुक्तं देवेशं सम्प्रणम्य च ।
 33. a क-विराडित्युक्त्वा—(मु) विराजोसीति
 34. b ग-यथादिशं विधानेन—(मु) एतेन विधिना चैवं.

5. ॥ ग-मध्ये ब्रह्माणमिन्द्रादीनीशानान्ते यथाक्रमम् । घ-त्राखे—(मु)
वाखे. 39. a ग-श्रीभूदेव्योस्तथैवाथ—(मु) श्रीदेव्यास्त्वाख्ये
वाथ.

अध्यायः ७

8. घ-विस्तारात्—(मु) विस्तारः. 10. a ग-स्थूपिकैकांश—(मु)
स्थूपी चैकांश. 18. a ग-मङ्गला—(मु) मङ्गला.
28 ॥ ग-क्रौञ्चिकं मद्रमेव च—(मु) भूतवैहास्मेव च.
30. b ग-अपि—(मु) वापि. 36. a ग-तौवर्त—(मु) नौवृत्तं.
36 a घ-दौर्वृत्त—(मु) नौवृत्तं 37. b ग-याधिकं—(मु) पाशिकं.
38. a ग-शान्तिकं—(मु) शाहिकं. b क-हरितं चन्दनान्तकं—(मु)
हरिच्छन्दमनन्तकं. b घ-हरितं चन्दनाङ्ककं b ग-हरितं
चन्दनान्तरं—
39. a ग-भूताकारावृत्तं तथा—(मु) भूताकारमिदावृत्तं.
40. a क-द्वादशाष्टौ—(मु) ण्यवति.

अध्यायः ८

12. b ग-खण्डं—(मु) वन्यं. 13. a ग-नवेच्छेत्तद्विमानेषु तत्कर्ता तु
विनश्यति. 14. b ग,घ-प्रोक्ताः—(मु) व्यालाः.
15. a ग-हंसमालिकया युक्ताः हंसमालययिताः स्मृताः. b ग-गजसिंहा-
श्रयाः प्रोक्ताः तद्वन्मालायुतास्मृताः.
16. a ग-घोटं कोमलकं—(मु) गोक्षपं कोमलं. घ-गर्भं—(मु) कर्षं.
” b घ-स्फुटं—(मु) स्फुट. ग-वय्यावृत्तं—(मु) स्फुटवृत्तं.

19. ■ घ-भेदतः—(मु) भेदकाः. 20. b ग-म्याद्गुलिक—(मु)
वाङ्गुल्यः पाद. 21. a ग-कुम्भं नास्यथवा कुर्यात्—(मु)
कुम्भं ताप्री पृथक्कार्या. b घ-मध्ययोगम—(मु) उत्तमान्तर.
22. a ग-अन्योन्यकर्ण—(मु) अन्योन्यं कण्ठ.
23. b ग-हस्तिमालिकया युक्ता भूतमाला हरस्य च.
31. b ग,घ-वियर्जयेत्—(मु) निवेशयेत्. 38. ■ ग-छारित्वेवं तु
भेदक—(मु) द्वारोत्सेधं तु वेरक. „ b ग-कषाटं बहुलं
प्रोक्त अष्टहस्तु किन्तर. 40. b ग-तलेतले—(मु) तलेज्जति.
41 b ग-पङ्कस्युनमिते—(मु) षड् हस्तेन लिङ्कं.

अध्याय ९

- 5 b घ-परिकल्पित—(मु) परमेष्ठिना. 6 a क-मण्डपमेव—(मु) मण्डलमेव.
6 b घ-मदलण्ड्यो—(मु) द्युतविन्द. 8 b घ-सितिः—(मु) स्मृतं.
10. a ग-उत्तराया च तद्भवेत्—(मु) उत्तरार्धं च यद्भवेत्.
11 b ग-भुवङ्गस्य फलस्य—(मु) भुवङ्गस्यास्तत्रो.
16 a घ-तत्ति—(मु) तत्त. 25 b ग-नास्ति. घ-द्विगु—(मु) तिगु.
28 b ■ ग-मातृकाया नास्ति 33 a क-पीठ—(मु) वीथं.
34 a घ-णादिदि—(मु) णादि. तान्दु—(मु) तान्दु.
35 b क-द्वय घ-द्वय—(मु) द्वारं. क-उत्तमधिक—(मु) उत्तमोत्तमं.

अध्याय १०

2. ■ ग-मृद —(मु) हृदम्. ग-हृदवधि—(मु) सलादपि.
„ „ घ-भवा—(मु) सला. 12 a ग-मात्ममथाय—(मु) मत्तपनायु.
18 a घ-दिवा—(मु) मृदो.

23. a क-कुलीस्वासि—(मु) कौलीस्वासां.
 24. b क-हैलकोत्पले ग-नीलमे—(मु) मूलमेव च.
 29. a क-चिहं—(मु) द्रव्यं. 33. a ग-अन्ते—(मु) अन्तः.
 31. b घ-मन्त्रेण—(मु) कन्त्रेण. 42. a क,घ-स्वस्ति—(मु) विष्णु.
 44 b अनन्तरं “अथमूर्ध्वेष्टके” स्यात्तस्य आध्यायपरिसमाप्ति एका-
 दशाध्यायः । इतः प्रवृत्तिः अन्यसमाप्तिपर्यन्तम् अध्यायसंख्याति-
 रिष्यते घ-मातृकस्याम् । 46. b घ-स्थूपि—(मु) स्थूपां.
 47. a घ-दिप्रारम्भे—(मु) यदायामा. 49 a ग-दक्षिणे च विवस्वतं
 इन्द्रं च पश्चिमेऽर्चयेत् । 59. a ग-अतिमानं तथा दारुः शुभ
 इत्युच्यते युधे ।

अध्याय ११

1. a अनन्तरं ग-विष्वक्सेनाश्रयस्थाने भूतपीडाश्रयस्तथा । इत्यधिकम्.
 2. b ग-पञ्चमं—(मु) पञ्चमः.
 4. a ग-विद्यम्यान्मित्रः क्षत्रा च परिवारान्तथा इमे ।
 8. b ग-द्वाविंशतिकभेदास्तान्नाक्तं परिवर्त्ययेत् ।
 12. b ग-ईशानं सारस्वतं च पश्चिमाभिमुखौ स्मृतौ ।
 12. b घ-ईश—(मु) दुर्गा. 14. b ग-समास्त—(मु) ध्याष्टमाम्क.
 15. a घ-कृत्वा—(मु) धीक्षन्. 25. a क,घ-दश—(मु) नव.
 28. b ग-मपि—(मु) महा. 33. a क-दक्षिणां ततः—(मु) दन्तिनायकम्
 34. a क-न्यतरे—(मु) पक्षे. „ b ग-श्रियं—(मु) पक्षं.
 39 b घ-देव—(मु) वेद. 43. a क-तीर्थमुखं—(मु) च वादिकं.
 44. b क-दशतीर्थं च—(मु) दक्षिणे मितौ.
 45. b क,घ-सिद्धि—(मु) म्पत्तां. 49. b क-वलि—(मु) रवि.

62. a क-शुक्रं—(सु) शक्रं. 51. a घ-पद्मा—(सु) पद्म.
 55. a घ-रविसंयुतां—(सु) संयुतां क्रमात्. 58. a ग-नित्य—(सु)
 तीर्थ. 61. b क,घ-नानि. 61. a क-तथैव परिक्ता
 च—(सु) तथैवपरिचारक. 64. b ग-द्वौ चाप्यथमप्यमे-
 (सु) सावैकोर्चक उच्यते.
 65. b ग-मातृकायां न दृश्यते. 65. a घ-वत्तरी—(सु) चर्तरी.
 66. a ग-द्वावेय परिचर्तरी चत्वारश्चार्चका मताः ।
 „ b ग-अर्चनार्थं च संप्रोक्ताश्चत्वारः परिचारकाः ।
 71. a घ-वक्ता—(सु) चर्ता.
 73. a अनन्तरं, ग “अधमोऽधममार्गस्य तथैवं मध्यमाधमम् । अर्चकाश्च
 त्रयः प्रोक्ताः त्रिगुणाः परिचारकाः ॥ चत्वारिंशद्विनाशैते
 तस्माच्चैत्रोत्तमाधमा । 74. b ग-मातृकायां नास्ति.

अध्यायः १२ .

1. a ग-जन्म—(सु) जाति. 4. b क,घ-शुश्रूषा—(सु) कृष्णां.
 6. a ग-मातृकायां नास्ति. b घ-पुंवेरस्य—(सु) पुंभावेपु. घ-स्त्री-
 वेरस्य—(सु) स्त्रीभावेपु. 18. b ग-नाशितं—(सु) निन्दितं.
 14. a ग-धननाशनं—(सु) कुलनाशन. 16 a क-रमे—(सु) द्रुमे.
 16. a ग-प्रदिनके—(सु) वृश्चिके.
 17. a ग-पृषज्जलं—(सु) हृषज्जलं. 18. a ग-भोग—(सु) गर्भा.
 19. b ग-प्रदिकः—(सु) वृश्चिकः. „ न्यवेन्दुके—(सु) गवेधुके.
 20. a ग-कथेतगर्भवर्णस्य मण्डले गृहगौलिक.
 22. a अनन्तरं, “मण्डले वंशजामे तु वालकास्तल निर्दिशेत्” इत्यधिकं
 ग-मातृकायाम्. 23 a ग-स्वस्य—(सु) सस्य.

24. b ग-,, कर्षण्यं—(मु) वक्कण्ठ. 37. b ग-पृथक्—(मु) वपुः.
 28. a ,, तत्प्रभाते तु ततोयैः संप्रक्षाल्य प्रदर्शयेत्.
 28. b ग-भृङ्गी—(मु) भांसी. 29. b ग-हेमपात्र—(मु) एकरात्रः.
 31. a क-कर्मासी—(मु) कुष्ठं च. घ-कूटमाण्ड—(मु) कुष्ठं च.
 31. b ग-मुक्ताद्रवस्तु संयुक्तं शेषपाणिप्रदर्शनम् (१).
 32. a क-अज्ञान्—(मु) सज्ञान्. 33. घ-येद्रूप—(मु) वेदं प्र.

अध्यायः १३

6. a क-सन्निकर्ष्य—(मु)सन्निकृत्य. 8. b घ-विधानवित्—(मु)मनोरमे.
 9. a घ-अङ्कुरानर्पयित्वा तु—(मु) अङ्गारं तर्पयित्वा तु.
 11. b घ-तेलुस्त—(मु) चोच्यते. 14. b घ-त्त—(मु) मन्त्र.
 15. b क-स्नानार्थानि—(मु) साधनानि ततो.
 ,, ,, ग-संविधायगुरुस्तया—(मु) होमस्योत्तरपाद्वैतः.
 16. b ग-हलिका—(मु) गुलिका. घ-ताडनं—(मु) तारनी.
 17. b घ-वसवः प्रथमे—(मु) वस त्वमत्र च.
 22. b घ-परिष—(मु) मर्य. 32. b ग-आलय—(मु) शिल्प.
 33. a घ-चाभ्यर्च्य—(मु)चाभ्यव्य. 34. a क-मनोजानि—(मु)मानोन्मान.
 36. a ग-लेपयेत्—(मु) रेखयेत्. 37. b क-चिद्वयेत्—(मु) प्रतयोः.
 38. b क-विज्ञान्—(मु) छिन्नात्. 39. a ग-क्षकात्—(मु) क्षणात्.
 43. b ग-लङ्घयेत्—(मु) ल्यं नयेत्.
 46. a ग-रात्रौ—(मु) कत्रै. 49. ॥ घ-सम्पूज्य—(मु)संयोज्य.
 50. ॥ आरभ्य 51. a पर्यन्तमागः नास्ति, 'घ' मातृकायाप्.
 52. b क,घ-नास्ति. 54. b ग-अन्ये च—(मु)अन्यत्र.

56. b क,ग-यानकं — (सु)स्थानकं. 58 b क-पञ्चपूर्ति—(सु)
पश्चात्सुक्ति. ग-कीर्तिप्रवृद्धये—(सु) सुक्तिप्रदायकं.

59. b ग, घ-देवस्य—(सु) देवस्य. 59. b घ-भवेत्—(सु) मतं.

The colophon, इति..... ..णे विमानार्चनकरूपे एकवेरप्रतिष्ठा-
विधिर्नाम चतुर्दशोध्यायः ॥ ' घ ' मातृकाया.

अध्यायः १४

4. a अनन्तरं, “ पञ्चाग्नीनां तु सन्मध्ये शय्यावेद्यान्तस्ततः ”
' ग ' मातृकायामधिकम् .

10. a घ-पावक (सु) वैष्णव. ,, b घ-वर्णवै पौ—(सु) हुत्वा पु.

18 b क-धुव—(सु) बुद्ध. 23. a ग-कुल्ये—(सु) करै.

25. b क-यज्ञै —(सु) यज्ञै. 29. a ग-प्रौवंचेरं—(सु) हृदमेवं.

31. a, b, 32. a न सन्ति 'घ' मातृकायाम्.

36. b क-नयननन्दनं—(सु) नयनबन्धन. ग सुन्दरं—(सु) बन्धनं.

अध्यायः १५

2. a क,ग,घ-मधुक—(सु)बन्धुक. 7 b ग-प्रशालनं—(सु)प्रदक्षिण.

18. b क-गत्वालये च सप्तोप्य—(सु) गत्वा जलेन सप्तोध्य.

अध्यायः १६

2 b ग-मिष्टधी (सु) कर्तुमि. घ-गृहीतेनैव मानेन—(सु) विधि-
द्वेष्टयोग्याना. 4 a ग-अर्थेन—(सु) अर्थेन. घ-वश—

(सु) पश्चात्. 7 b ग-तल्यो—(सु) दण्डयो. 8. b घ-गूलस्य
—(सु) दण्डस्य. 9 b क,घ-क्यो—(सु) मध्य.

12. b घ-णाना—(सु)ण च. 13 a ग-वक्तं पङ्कजवन्—(सु)
वक्त्रमङ्गुलवत्.

14. a क-तन्त्रेण—(मु)ताम्रेण. b ग-आर्यासूत्रस्य—(मु)यथासनं स्यात्.
 16. a ग-बुद्धिना—(मु) उचिता. 17. a क-पाद (मु) पार्श्व-
 ग-कूर्परो—(मु) कट्यूर्ध्वोः 19. b ग-श्रीगृहलान्तमदाय
 देव्योर्वि कल्पयेत्पृथक् । 23. ■ ग-तथैवस—(मु) यवद्वय.
 24. ■ ग-यवमत्तापिनिर्दिष्टं मागं जलं प्रकल्पयेत्.
 24. b ग-नाम्नो—(मु) नाहे.
 25. a ग-चरणं हस्तनिर्दिष्टं परमेव क्रमेण वै. b ग-मातृकायां नास्ति.
 27. b ग-नारायणस्य देवस्य देव्यो ऋष्योः प्रधानतः ।
 28. b ग-विकल्प्य युक्तावै कारयेद्गुरुस्वरः ।

अध्याय. १७

5. ■ घ-तत्याश्च—(मु) शाल्यावा.
 9. a क-चतुस्तालं समन्तत—(मु) कल्याणसमन्विन्यसेत्.
 „ b ग-द्रव्यान्^(१) सप्तसु सन्यस्य प्रभुं चापि सपर्वयेत्
 11. a क-शूलानां अस्सनाय तु—(मु) शूलानादात्मचादरात्.
 11. b ग-सतो देव स्वस्तिसूक्तं आचार्यस्तु स्मृध्वरन् ।
 12. a ग-भूतद्विष्णुरिति मन्त्रेण श्वश्रे संस्थापयेत्ततः ।
 16. ■ क,घ-द्रव्यै—(मु) देव्यो.
 „ b ग-पीठेषु च समानयेत्—(मु) पीठे शुद्धाश्वरेण तु.
 18. b ग-पूर्वोक्त—(मु) कत्रैश्च. 25. b क-दैक्य—(मु) वारणां.
 25. b घ-गार्हपत्ये चाष्टुत्य विष्णुसूक्तं सवैष्णवम् ।
 26. a ग-ऐशान्यं वैष्णव तथा—(मु) ऐशं सौरं च तत वै.
 26. a ग-आरम्भ. 37. a पर्यन्तं नास्ति.
 28. b क-अङ्ग—(मु) अन्त. 31. a ग-सतदं—(मु) तमलं.

33. a क-वारि—(मु) द्वार. 33. b घ-वेरोक्त—(मु) तेनोक्त.

अध्यायः १८

2. b क-सर्व—(मु) राज्य. 7. a ग-विमानगृहविस्तारं उत्तमं प्रकृन्ति. b तथैव प्रकृन्ति स द्वारतुल्यं च मध्यमम् ।
 8. a अनन्तरं, अतः परं प्रवक्ष्यामि ध्रुवचरविधिं क्रमात् । इति अधिकं ग.
 11. b क-युक्तं—(मु) व्यक्त. 12. a घ-एतत्—(मु) यत्तत्.
 12. b ग-सर्वाङ्गमर्थसादृश्यं अर्थचित्तमिति स्मृतम् ॥ 1d. a घ-दतीरितं—(मु) इति तिथा. 16 a क-रहैव सर्वं संदृश्यं भूषणान्यम्बरं तथा. b तत्तद्विम्ब—(मु) तत्तत्स्थाने.
 17 b क-शयाने यानकेऽथवा—(मु) शयने वाऽपि कारयेत् ।
 20. b ,, सर्वाङ्गमर्थसदृश्यमर्थमेकवदाचरेत् ।
 21. a ,, सर्व (मु) अर्थ. 24 a घ-त्यसु—(मु) स्त्रु.
 32 b ग-व्याजिनीभ्या—(मु)व्यजनेन. 33. b क-लिधा—(मु)द्विधा.
 36, 37 श्लोकौ क-मातृकाया न स्त. 37 b ग-एवं स्थानकमुद्दिष्टमासनं च प्रकृष्यते । 41 b क-गाग—(मु) भोग.
 46. a ग-शिलया प्रतिमा देव पादपीठे जरध्रुव (२) ।
 50 b घ-तत्तद्रत्न समर्पयेत्—(मु) तत्रत्याश्च समर्चयेत् .
 54. b ग-एवमेवस्थाने प्रोक्त रत्नन्यास समुच्यते.

अध्याय १९.

7. a ग-मातृकाया नास्ति. 9, 10, श्लोकौ घ-मातृकाया न स्त.
 13. घ-शाम्भोष पट् च—(मु) शस्त्रोक्त तत्.
 19 a घ-न का—(मु) तु का. 19 b ग-मार्गेण—(मु) मानेन.
 21. घ-ङ्ग सर्व—(मु) ङ्गोपाङ्ग.

25. b ग-अधवासौ द्वौ—(सु) न्नेपादिकं तद्वत् .
 29. b ग,घ-सर्वेष्व—(सु) यथोक्त. 34. ■ ग-भक्त्या—(सु) शक्त्या.
 36. ■ ग-तां—(सु) तौ. 38. घ-सपनो—(सु) मन्त्रयु.
 40. ■ ग शिवामये—(सु) शिलाख्ये.
 51. a अनन्तरं, “ दृढं तं योजयित्वैव घेरप्रपुत्रस्य मध्यमे । तत्पुत्रे
 स्कन्धमध्ये च तदाधारेण योजयेत् ॥ शूले छिद्रं न कर्तव्यं
 कुर्याच्चेत्त निन्दयति ” ॥ इति अधिकं ग-मातृकायाम् .
 53. a घ-“ मिति..... ..वेर ” पर्यन्तं ग्रन्थपातः.
 54. b घ-“ मध्ये ” इत्यारभ्य. 56. a “ हस्त ” पर्यन्तं ग्रन्थपातः.
 55. b ग-पार्श्वयो—(सु)साश्रयो. 56 घ-च लेपयेत्—(सु)सलेऽर्पयेत्.
 58. b ग-स्कन्धमूर्ध्नि च प्रष्ठत—(सु) स्कन्धे च मकुटेऽप्यथ.
 59. a घ-सूच—(सु) सप्त. 69. b घ-प्रतिमां—(सु) श्वापि.
 70. a ग-चक्रं वीशं च ज्ञान्तं च पक्कं चापकमेव च.

अध्यायः २०

2. a ग,घ-स्थानकं त्रिविधं स्मृतं—(सु) तेषां भेद इहोच्यते.
 4. a ग-दक्षिणे वर—(सु) दक्षिणापर.
 5. b घ-संयुतं—(सु) संज्ञिकं. 8. a घ-स्वापन—(सु) स्थानक.
 15. ■ क कुर्यादित्यनन्तरं 15. b ‘ देवं ’ इति पर्यन्तं ग्रन्थपातः.
 „ „ घ-युर्ग्यादित्यनन्तरं 16. a पर्यन्तं नास्ति.
 18. a ग-देवीभ्यां च मुनिभ्यां च—(सु) देवीभ्यां रहितं चापि.
 22. a घ कृत्वा समे—(सु)पीठे समे. 28. b ग-उद्भासन—ऊर्ध्वाननं.
 37. a ग रमा तु दक्षिणं पादमूरी सन्यस्य मर्दयेत् .

39. b क-मौलिं न स्पृशते किञ्चिदुपधाने यथा तथा.

„ „ ग-उपधानेन मरुटं किञ्चित्तेन स्पृतिस्त्रया.

41. a क भेदोऽयं (मु) भेदेषु, वेरं—वेरे.

44. b ग-मृगोजं—(मु) मृगमये. 46. b घ-वेरे च—(मु) वेति च.

47. b क श्याने चासनं तथा—(मु) श्याने शयनं न च.

48 a ग-प्रवेष्टिते समासने—(मु) भ्रुवे श्याने त्वासीनाम्.

Colophon क-मातृकायां, आसनभेदोनाम

अध्यायः २१

2. a घ-मूर्तीनां चैव सर्वेषामादिश्रव्याम उदाहृतः । b घ-नास्ति.

6 a क-स्याममेकप्रशस्यते—मु श्यामं योम्यतमंभवेत् .

13, 14 श्लोकौ न स्त. 'क' मातृकायाम् . 13. घ-मुलोचतां—(मु) शुभानना. 15. a ग-भास्ते—(मु) भासौ.

16 a क-रुमाम—(मु) रुनाम. 16 b क-गिज्जल्लक्षुमभं—(मु)

जलद्रुम. 17 a क-सौम्य—(मु) रुम्या. 17. a अनन्तरं.

“ द्वितीयोद्धारपत्नी च अश्विबर्णी च कारयेत् ”. इति अधिकं

‘ग’ मातृकायाम् . 17 b ग-द्वितीयोद्धारपत्नी तु दक्षिणे

तामसम्पृत् . 18 a ग-वामे तु सिद्धिदं शोकः मरीचिमुनि-

सम्मत . 20. a क-विरीटिर्न च द्विभुजं शक्तिं पुष्प

गदा तु वा घ-चद्विभुज शक्तिपुष्पं गदा तु वा. b क-विभृत्

(मु) विभृति. 2. a ग-मणिमेव च—(मु) च विनेव

त् . b ग-मिना—(मु) तथा.

23 a ग-पिच्छक—(मु) पिच्छर. 26 b क, घ-तथाचैव—(मु)

पिच्छरितं. 27. a क-‘शुद्धाणि’ चैत्यनन्तर, 29 a “पाटली”

तिष्ठन्ती ग्रन्थभाग

31. ■ अनन्तर उपलभ्यते 3'. b क-मातृकाया नास्ति.

33. श्लोक घ-मातृकाया नास्ति

अध्याय २२

1. b क-सल्याना सजामेदश्च—(मु) सजाना सल्यामान च
 „ „ घ-सज्ञाभेद च—(मु) सल्यामान च 3 a ग,घ-तनुक—(मु)
 फलत्वा. 6 १ ग,घ-देहभागो—(मु) द्वादशांशो. 19 b ग-
 मान समय—(मु) समयस्त्वत्र. 23 a ग-रन्निद्वयो—(मु) मुष्टिद्वयो.

अध्याय २३

- 2 b ग-नवविंशच्छताङ्गुल—(मु) सविंशतिशताङ्गुल. घ-चतुर्विंशच्छताङ्गुल
 3 ■ ग-केशान्त मरुद्भौ च क्वाटान्त तथा भवेत् ।
 „ b „ तथा सम्यर्तिकेशान्तार्ध्वमुष्टो नराङ्गुलम् (१)
 „ c „ केशान्तार्ध्वमुष्णेनेन अङ्गुलन्तु तथा भवेत् ।
 „ „ क-नास्ति 4 १ क अक्षमूलपुट तस्य अर्थस्तत्तुष्टयम् ।
 „ b „ पुटसुतार्ध्वमूकान्त भाग सार्धं तथैव च ॥
 6 a ग-रादिवसेत्तथा—(मु) रासीवनेत्तथा
 „ b „ शिरस्या—(मु)सीकन्या 6 b घ-सत—(मु) पत्र
 9 a घ-वाना—(मु) अण्डा 10 a अश्वयित्वाशिकायाम—(मु)
 अश्वान्तत्वार्षिकायाम. 11 b क-त्रि—(मु) द्वि.
 16 a घ-एकदशार्धाङ्गुलिकोवक्त्रविशालमुच्यते.
 17. a क-केशान्तनाद सिग्ण अन्यत्रापि च तत्तयम् । 21. b आरभ्य
 23 b र्कन्त नास्ति, ग-मातृकाया. 23 a क-तावदेव च विन्दुत-
 (मु) नेलाभ्या समुदाहृत 24 b क मातृकाया नास्ति.
 28 b ग-सूत्र—(मु) नेत. 29 a ग-पञ्चार्धमण्डल—(मु) सार्ध-
 पञ्चयन. घ-पञ्चार्ध मण्डलाख्यान्—(मु)सार्धपञ्चयन वृत्त्या.

- 24 b ग-यवञ्चोक्तं—(मु) यवाष्टोत्रः 27. b ग-मातृकायां नास्ति.
 27. घ-भोज्याच्च—(मु) गोजी च. 28. a क-मातृकायां नास्ति.
 29 b ग-अधरं तद्विमात्रा वा क्तुस्याधरपालिका. 30. a ग-पत्रार्थ—
 (मु) वाध्यर्थ. 30 b ग-आनन द्वियार्थं तु वक्तुमर्थं च कारयेत्.
 31 b ग-भानु—(मु) हनु. 32 a ग-भूरेखा नाधरेखा च—(मु)
 भूम्वादास्यमूलान्त 34. a ग-कृष्टिकाकृति—(मु) कर्तिकाकृति
 36 b ग-अष्टमध्वेन मूलं तु तत्पूर्वापरक्षयो. 37. b अनन्तरं, 'घ'
 मातृकाया "परनालोर्ध्वेलियव विस्तारायामभिप्यते" इत्यधिकम् ।
 40 b ग-मीमांसाया फक्षन्धश्च समानस्त्वपमाणत 47. a ग-अहुल्य-
 द्वयसागर — (मु) अहुलद्वयवाधिक b ग-तालं चाष्टविधं भोक्त
 चतुर्थांगं च टेदलम् । घ-करं च—(मु) तारश्च, दुर्यास्य—
 चतुर्थम् । b ग-सचनं तत्र विस्तारमेकाद्विपक्षनाहुलम् ।
 49 b ग-नरायामो यगाधिक —(मु) घनं युक्तमुदाहृत. 52. b सनान्त
 तिर्यगित्यन्तर 53 b "साधत्रयो" इति पर्यन्तं ग्रन्थपात'
 54 a क-पीडा (मु) पिण्डा. 58 a घ—ह्रास्विदहुल—(मु)
 हादशाहुल b घ-तयोनिमिति तव त - (मु) अधोपेततयोदश.
 61 b ग-पत्राहुलद्वियार्थिक—(मु) द्वय पत्रमात्रक. 63 a ग-उत्तर-
 मला—(मु) पुरमात्र 72 a अनन्तर, "कक्षार्थस्य विस्तारः
 शोडशाष्टममाणत " इति 'ग' मातृकायामधिकम् । क-विस्त-
 (मु) वस्त 72 b ग-उक्षिपार्थस्य विस्तारमेकाद्विपक्षनाहुलमितिमृतम् ।
 74 a ग-हिपा पत्राहुलार्थं स्यात् उक्तं चतुर्द्वलम्. 76 a ग,घ-
 अष्टाभिपार्थमहुल—(मु) सार्धं चेटोष्णिमाहुलम्
 78 b नारय 80 b पर्यन्तोभागा 'घ' मातृकाया नास्ति—
 81 b ग-भ्राद्वगार्थमात्रक—(मु) सार्धभ्राद्वगहुल.

अध्यायः २४

3. b घ-पति—(मु) वर. 6. b ग—जे विन्धे—(मु) जार्चयाः
 8. b क-वर्णश्च—(मु) गर्भश्च. 13. a ग-मोक्षम्—(मु) मं भवेत्.
 10. b ग-लिप्यक्रमात्—(मु) क्रमेणवै. 35. a ग-वैव—(मु) नेव.
 29. a क-गर्जिन—(मु) मानकं. b ग-अन्यानपि च—(मु) सर्वेऽपि च.
 32. a आरभ्य 36. a पर्यन्ते नास्ति 'घ' मातृकायाम्.
 34. b क-अधम—(मु) आधामं. 35. a क-तत्तस्स—(मु) तलं च.
 38. b आरभ्य 61. a पर्यन्ते 'क' मातृकायां ग्रन्थपातः
 43. b अनन्तरं 47. a 46. a, b च दृश्यन्ते, 'घ' मातृकायाम्,
 46. a ग-सुपीरं—(मु) सुपीठे. 61. b नास्ति 'घ' मातृकायाम्.
 63. b ग-त वै पादायस्सत्स्य—(मु) सर्वेऽस्यादधस्तस्य. 64. श्लोकः
 'ग, घ' मातृकयोर्नास्ति.

अध्याय २५

- अयं चाध्यायः 'क' मातृकायां नास्ति. 3 a दैविक—
 (मु) वैदिक.
 9. a ग-तद्विम्य—(मु) तदूर्ध्व 13 a ग-लोहपूर्णं तु नक्षन्तं याव-
 नाभिरथद्रदम् । 19. घ-महा—(मु) सर्व.
 20, 27 श्लोकौ 'घ' मातृकाया न स्त.

अध्याय २६

4. a क-नव—(मु) तथा. 10. a ग, घ-कङ्कु—(मु) मोहि.
 12. a ग-हृत्वा—(मु) हेनवः, तु—(मु) पु.
 14. a ग-समाष्टौ वा—(मु) सप्तविष्क.
 17. b क-पण्णां—(मु) पङ्क्तौ. 19. a घ-मातृकायां नास्ति.
 30. a " " "

- २५ b ऋ-काम्ये वा मन्त्र्ये तथा—(सु) ताम्रे साम्यमयेऽऽता
 ३१ b ग गाना—(सु) गता
 ३६ a b ३७ a न नानि 'ऋ' 'घ' मातृकयो
 ३७ a अन्तर 'घ' मातृकया ४० b त्त, अणिपत्र च भवति
 कर्तुरप्यगुभ भवेत् । नम्यायमप्यन्तेन फारयेन्दुरार्पणम् ॥
 इति अक्षि (व) ३७ b ग मयध्व—(य) मयध्व
 १०. a ऋ-अन व—(सु) अद्विचेत् ४० b २०] ४१ b न न
 क—मातृकयाम् ४१ b नानि 'घ' मातृकयाम्

अध्याय २७

- १ b ग शिष्य—(सु) देवा, १ b य तस्यापान प्रतिष्ठास्यादिधि
 पूर्वार्चनादिका ० a ग अप्रमेय—(सु) अतीन्द्रिय
 ७ b घ सम्पत्—(सु) सिद्धि ११ a घ वेगानमास्यमजोत्त "
 नास्ति b घ श्रोताचारममायुक्त नास्ति
 १५ a घ न च मयानुत्तान्यधारम् '—(सु) नमनुत्तकमर्पिते
 b घ त्तच—(सु) तादि २० b घ मातृकया नास्ति
 ३७ b घ च तत्पर - (सु) नितेन्द्रिय ३३ b ऋ मातृकया
 नास्ति ३ b क, घ " अरणि कारयेद्विद्वान्विधिनेतेन
 दक्षणा इति ३६ a क दण्डायामसमायुक्ता—(सु)
 द्वितालायामस्मिता ३७ a ग घ-दण्डायाम—(सु) गतायाम्
 ३८ b आरम्य ४३ a पर्यन्त ग घ मातृकयान नि
 ४७ a क शरान—(सु) शिरावत् b ग तसादधा—(सु) ते धृताया
 ४८ b ग होमाना तु—(सु) होत्वा गान ५९ b ग निम्न तु
 मुक्ताहनि—(सु) निम्नाह्नुत्तक ६४ b क ऊर्ध्व—
 (सु) पाद ८५ a घ मधोधाया मयेद्वल च—(सु) मूर्ध्व
 मधोदाह्नुहानि ६७ डिनेम्स इयते—(सु) डिजसमायुते

अध्याय २८

1. घ-उक्तशुद्धि—(मु) समिध मु. 8 भागाग्निनैस्समै —
कुशैस्ताग्नैरग्निकै. 11 a घ-वक्तृ च विष—(मु) दुर्गन्ध
यज्यं. 11 a अनन्तर 'घ' मातृकाया, “वर्जयेदिधनार्थं
तु अन्यत्सर्वं तु निक्षिपेत्” इत्यधिकम्. 13 a घ हीन
छिन्न—(मु) च छिन्न च. b ग भिन्न—(मु) परि.
- 15 अयं श्लोक 'क,घ' मातृकयोर्नास्ति 17 b 18 a न स्त
घ-मातृकायाम्. 21. a क,घ मातृकयोर्नास्ति.
- 28 b अनन्तर. 29. a दृश्यते. 24, 25, 26 एते त्रयश्श्लोका
न सन्ति क,घ-मातृकयो 38 a 29 a b न सन्ति
क-मातृकायाम् 38 a, 29 b, 38 a, 39 a न सन्ति
घ-मातृकायाम्. 39 b घ त्रयोत्सेधघ विन्तर — (मु)
विस्तारद्विगुणोत्सेधान् 43 a अनन्तर क-मातृकाया “यथा-
लभप्रमाणानि पीठन्यासार्थकानि वै,” इत्यधिक.
- 43 a ग-तत्सर्वत—(मु) तोरणाद्यै. 14 a दामादिलम्बेधेय-
नन्तर, 44 b कटलीनमुकैरपि” इतिपर्यन्त ग्रन्थपात.
47. b अनन्तर, गृहस्थस्त्वालये विद्वान् पञ्चाग्नीनादधाति च । यथोक्त
तद्वदेव स्वात् पञ्चध्वरप्रपूजनम्” इत्यधिक ग मातृकायाम्.
- 48 a ग-वा पुन —(मु) कल्पयेत्. 18 b ग-नित्यप्रधानपूजार्थं
कौतुक स-प्रकल्पयेत् । अनन्तर, स्तूपन स्तूपनार्थं चाप्युत्सवार्थं
तयोत्सवम् । पञ्च तीणि सदैवाऽथ प्रतिष्ठामाचरेद्बुध ॥ नित्यं तु
बलिवात्तार्थं बलिबिम्बं च मुख्यतः । सक्ता सर्वभोगार्थं भोग-
येर च केचन” इत्यधिमम् 53 b ग-आचार्य कौतुका-
दीनां शिल्पिभिश्चास्त्रमार्गात्. 55 a ग-नास्ति.
- 72 a, 75 a b, 76. a, क, घ-मातृकयोर्न सन्ति.

25. b क-कंस्ये वा गृन्मये तथा—(मु) ताग्रे कांस्यमयेऽथवा.
 31. b ग-जाता—(मु) गता.
 36. m b, ७7 a न सन्ति 'क' 'घ' मातृकयोः.
 37. a अनन्तरं 'घ' मातृकायां 40. b ततः, अनिष्पन्नं च भवते
 कर्तुरप्यशुभं भवेत् । तस्मात्प्रयत्नेन कारयेद्द्विकुराणम् ॥
 इति अधिक (घ) 37. b ग-सद्यश्चैव—(मु) सद्यश्चैव.
 10. a क-अल वै—(मु) अहिचेत् . 40. b and 41. b न स
 क—मातृकायाम् . 41. b नास्ति 'घ' मातृकायाम् .

अध्यायः २७

1. b ग-निष्पन्न—(मु) देवा, 4. b घ-तत्साधानं प्रतिष्ठास्यादिष्टि.
 पूर्वाचर्चनादिकाः . 6 a ग-अप्रमेयं—(मु) अतीन्द्रियं.
 7 b घ-सम्पत्—(मु) सिद्धिः . 11 a घ-वैस्तानसास्यमूत्रोक्त
 नास्ति . „ b घ-श्रौताचारममायुक्तं नास्ति.
 15. a घ-न च मवानुक्तान्यथाक्रमं २—(मु) ननमनुक्तकमवर्जिते.
 „ b घ-तच—(मु) तादि . 20 b घ-मातृकायां नास्ति.
 32. b घ च तत्पर —(मु) जितेन्द्रियः . 33 b क-मातृकायां
 नास्ति 34. b क, घ “ अरणि कारयेद्विद्वान्विधिनोक्तेन
 दारुणा ” इति 36 a क-दण्डायामसमायुक्तो—(मु)
 द्वितालायामविस्तारां . 37. a ग, घ-दण्डायामे—(मु) गर्तायाम्.
 38 b आरम्य . 13. a पर्यन्तं ग, घ-मातृकयोर्नास्ति.
 47 a क-शराव—(मु) शिस्तान् . b ग-तस्मादाधा—(मु) ते भूताश्च.
 48. b ग-होमाना तु—(मु) होता मानं . 59. b ग-निष्पन्नं तु
 मुख्याहति—(मु) निम्नादामुख्यन्तकां . 61. b क-ऊर्ध्व—
 (मु) पाद . 65 a घ-मधोर्ध्वायां मध्येगुलं च—(मु) मूर्ध्व-
 मधोदारद्वाराणि . 67 छिन्नैस्स एतैः—(मु) छिन्नसमएतैः .

24. b ग-^२, कार्पण्यं—(मु) वक्रण्ठ. 27. b ग-पृथक्—(मु) वृषः.
 28. a ,, तत्प्रभाते तु ततोयैः सम्प्रशाल्य प्रदर्शयेत्.
 28. b ग-भृङ्गी—(मु) मांसी. 29. ॥ ग-हेमपात्र—(मु) एकरात्रः.
 31. a क-कर्माशी—(मु) कुष्ठं च. घ-कृष्माण्ड—(मु) कुष्ठं च.
 31. b ग-मुक्ताद्रवस्तु सयत्नं शेषपाणिप्रदर्शनम् (१).
 32. a क-अज्ञान्—(मु) सज्ञान्. 33 घ-वेदूष—(मु) वेदं प्र.

अध्याय १३

- 6 a क-सन्निवर्त्य—(मु)सन्निवृत्य. 8. b घ-विधानवित्—(मु)मनोरमै.
 9. a घ-अङ्कुरानर्पयित्वा तु—(मु) अङ्गारं तर्पयित्वा तु.
 11. b घ-तेत्युत्त—(मु) चोच्यते. 14 b घ-त्तव—(मु) मन्त्र.
 15. b क-रत्नार्थानि—(मु) साधनानि ततो.
 ,, ,, ग-सविधायगुरुलथा—(मु) होमस्योपरपार्श्वतः.
 16 b ग हलिका—(मु) गुलिका. घ-ताडन—(मु) ताटनीं.
 17. b घ-वसवः प्रथमे—(मु) वस त्वमत्र चे.
 22 b घ-परिष—(मु) मर्ष. 32 ॥ ग-आलय—(मु) शिलां.
 33. a घ-चाभ्यर्च्य—(मु)चाभ्यग्य. 34 a क-मनोजानि—(मु)मानोन्मान.
 36 a ग-लेपयेत्—(मु) रेखयेत्. 37 b क-चिद्वयेत्—(मु) पृतयोः.
 38. b क-चिद्वान्—(मु) छिद्यात्. 39. a ग-क्षकात्—(मु) क्षणात्.
 49 b ग-लक्षयेत्—(मु) ल्य नयेत्.
 45. ॥ ग-रात्रौ—(मु) वनै. 49. ॥ घ-सम्पूज्य—(मु)सयोज्य.
 50. a आरभ्य 51 a पर्यन्तमाग. नास्ति, 'घ' मातृकायाम्.
 52. b क,घ-नास्ति. 54. b ग-अन्ये च—(मु)अन्यत्र.

- प्रणामेति मन्त्रो इति मान्यौ । ७ ण्नाश्च मन्त्रा कोऽरेकानिमो ।
 इति क, न सोऽयथा पाठ ८० १ ग-इति धाव्या—(सु)
 महात्म्या ३१ ७ क सान्निध्यौ—(सु) नन्दिन्या
 ३१ १ क मानात्रमावह चेति (सु) मानात्रयावहतेति ग मानुकाया
 नाम्नि ५ घ-सम्मा जम्मेति—(सु) मार्ताण्डम्मेति
 ७७ १ ७ १ न सन्ति क कोशे ४१ ३ घ भूयाग इति—
 (सु) भूय जामेति १३ ३ ग, घ-येनायुष्टे—(सु) येनेष्टे
 १५ ७ ग मन्त्रा हरिरत्रा मनो—(सु) श्रेष्ठस्य मृतानुभा
 १७ ७ क धान पण्येति तो ज्ञेया—(सु) धानस्य पि शुद्धेति
 ४७ ३ नाम्नि क कोशे ४७ ३ ५० ३ न सन्ति क कोशे
 ५५ ३ घ-यन्त (सु) अपि ५५ ७ नाम्नि क कोशे, घ-कोशे च
 ७५ ३ नाम्नि क, घ-कोशयो ८० ७ घ-हृयता—(सु) कौरे
 ७५ ७ नाम्नि क कोशे ८० ७१, श्लोको न न क, घ कोशयो

अध्याय ३४

- ११ ३ क स्फाटिक वारण्या दिशि—(सु) वारण्या कानीरामपि
 १० श्लोको नाम्नि क, घ कोशयो १० ३ १७ ३ न सन्ति
 ग कोशे १७ ७ क प्रयात्क—(सु) गुरुविन्दक
 ३३ ३ आरभ्य ३१ ३ पर्वन्त नाम्नि घ मानुकाया
 ३१ ३ नाम्नि ग कोशे ३५ ७ नाम्नि क-कोशे ३९ ७ घ-वश च
 —(सु) वशस्य, वृद्धि समेति च—(सु) वृद्धिसवृद्धि
 ४१ ३ ग पूर्वस्मिन्नास्तेऽध्या—(सु) नैमित्त्य निरुक्ते तथा
 ४१ ३ घ नैचित्ति—(सु) नैमित्त्य १२ ३ ७, १३ ३ न सन्ति
 क, घ कोशयो

अध्याय ३५

- 5, 6, 7, सप्तश्लोका न सन्ति क, घ-कोशयोः. 7 a b, 8 a न सन्ति ग-कोशे. 8 a नास्ति घ-कोशे. 10 b, 11 a, न स्तः क, घ-कोशयोः. 12 a घ-यज्ञ सदक्षिण सर्वं फलवन्तं विदुर्बुधा. 13. b घ-तत्तु—(मु) तत्काले..
14. a क-चत्त्रैर्वा स्वस्वशक्तिः—(मु) चक्रमसौवर्णलक्ष्मणैः..
- 6 a अमन्तर ग-भातृकाया 18 a दृश्यते. 16 b, 17, 18 a एते 40 a जनन्तर दृश्यते. 23 a नास्ति क-कोशे.
- 33 b घ-सुवर्षुवर्षुरि — (मु) मूर्ध्वस्सुवर्षुरि. 36, a नास्ति क-कोशे. 46 a क-नीयोऽपि—(मु) नीयोऽपि.
- 50 घ-शक्ता—(मु) चक्रा. 57. a नास्ति क-कोशे.
- 58 घ-पञ्चमिध निवेदयेत्—(मु) निवेद्य च पुन पुनः.
- 60 a घ-दिन च—(मु) दिनेर्चा 67. b घ-जाता गता—जात-गता. 73 आत्म्य. 77 पर्यन्तभाग. नास्ति क, घ-कोशयोः.
- घ-colophon न्यासाक्षरावाहन—(मु) आचार्यदक्षिणादि.

अध्याय ३६

1. a घ-मन्वाननुकमात्—(मु) मन्त्रकम् बुधा. 4 a घ-चारीश्च इत्यारम्भ—6 b कौतुक इति पर्यन्त नास्ति. क-पूजन न विधीयते—(मु) उदर्वन्मुद्राहृत. 16 b क-विधातार घ कीनाश्च मरुण्डस्वर्णमेव च. 17 a चतुर्भिर्नागान्त्रैश्च विधा-तार समाह्वयेत्. घ-न्यर्ण—(मु) स्वर्ण. b घ-मृत—(मु) मूर्ति. 22. a घ-सर्वदोषविनिर्जित सहस्राधमेधिन पुन .
- 23 b, 24 a b, न सन्ति क कोशे. 23, 24 न स्तः घ-कोशे.
- 27 a घ-पावक च यमं तथा—(मु) अग्निहोत्र यमं तनः.

34. b ग-श्वेत—(मु) पीत. 41. ग-कालीमिति—(मु) महाकाली.
 46. b ग,घ-कुण्टिनी रजसीमपि—(मु) कुशुनी दंशिनीमपि.
 51. ■ घ-कटनमाद्यं—(मु) कर्दमायं. 55. ■ क-गुहं—(मु) अभ्यं
 क-रम्य—(मु) अभ्यं. 61. b क-रमणकं ध्रुवं—(मु) रमणं
 कद्रुवं. 63. a ग-शेषहं—(मु) शेषपि. 62. b घ-पूर्वरोहं—
 (मु) ऊर्वरोमं. 68. ■ घ-रक्षकं हरिनं—(मु) पालं च हारीतं.
 70. a नास्ति 'क' मातृकायां. 79. b ग-मथोजयं—(मु) मथाहयेत्.
 78. b घ-ने च जयं तथा—नमथाहयेत्. 76. b अनन्तरं, "शयनं
 चेदमन्तस्य आध्यायैय पूर्वयन्" इत्यधिकं 'ग' मातृकायाम्.
 77. b, 78. a b, न मन्ति 'क' कोशे.

अध्याय. ३७

21. a ग-उर्द्धा(?) पतिनिधिं चापि रक्ताभं वामभागतः.
 26. b क,घ-पूतनायकं—(मु) प्रकारिणी. 27. घ,व्याजिनी—(मु)
 पूजनी. 32. a ग-ममिने—(मु) मसितं. 33. b अनन्तरं,
 शुमुद्वतीमुत्तरां सशोकां यजनीमपि । इत्यधिकं क-कोशे.
 37. घ-शलि च—(मु) बलिदं. 42. ■ क-दधैरविशद्वैरुतं—(मु)
 दधैरपि नैवैरुत. 48. a क-भ्रमुं—(मु) भृगु. 49. b नास्ति
 'क,घ-कोशे. 57. b 58. a न सः क कोशे.

अध्यायः ३८

11. घ-पूर्वत—(मु) सर्वत. 27. b क-शयनवेदीनां—(मु) शय-
 नवेद्या. 40. घ-स्तस्य—(मु) सत्ये. 45, 46, 47. a. न
 71. b घ-अभ्यां—(मु) यम्. 72. b ग-विना वा—(मु) विधिना

अध्यायः ३९

6. ■ क-तथागतालां च परे शय्यावेदिं प्रकल्पयेत् (?) ।
 „ b „ मन्त्रे सम्याग्रिकुण्टं च कल्पयित्वा विधानम् ॥

- 7, 8, श्लोकौ न स्तः 'क' कोशे. 11. b क-ध्याययेद्वयवेराच्च
देव्यावाहयेज्जले (१) । 13 b, 14 a, न स्तः 'कघ' कोशयोः.
39. b नास्ति 'कघ' कोशयोः 44. a घ-पूर्वतः—(मु) पूर्ववत्.
50. a ग-देवदेव्योः—(मु) देवं देव्यौ. घ-सप्तदर्मानुदगग्रात्—(मु)
तथा सप्तपदाकान्त. 50 b घ-कोशे नास्ति.
57, a कघ-कामानिष्टानवान्पुयात्—(मु) विष्णौ वैवाहिक विधिम्.
57. a पठित्वा 'क' कोशेऽध्याय-परिसमाप्यते. 57. b नास्ति 'क'
कोशे. 'घ' कोशे Colophon पृथक् प्रतिष्ठाविधिर्नाम
अन्तारंशोऽध्याय.

अध्याय. ४०

4. a ग-नित्य नैमित्तिक चापि कौतुकस्यैव कीर्तितम् ।
7. a घ-सन्ध्यामुपास्य च—(मु) स्वाध्यायमुच्चरन्.
17. a ग-परिवाराहुरकमात्—(मु) परिचर्याश्च कारयेत्
19. a नास्ति कघ कोशयो. 22. b आरभ्य 27. a पर्यन्त क-
कोशे नास्ति. 26 b घ-भुव इति—(मु) ति मन्त्रेण.
33. a घ-पीठमचानयेत्—(मु) पीठमचालयेत्.
34, 35, 36, श्लोकाः 'कघ' कोशयोर्न सन्ति. 45 a घ-वैधरे
—(मु) वैशिके. 47. a घ-वाम—(मु) पाद. 48. b घ-
राम—(मु) वाम 61. a ग-साधयेच्चतुर—(मु) साधाय
चतुरः. 65 b घ-रर्चन सर्वे—(मु) रर्चनाकाले.
66. b घ-दर्शनं चापि—(मु) पूजां द्रष्टुं च. 68, 69. श्लोकौ 'घ'
कोशे न स्तः. 77. a कघ-भुवे तस्याण इत्येतत्—(मु) सावयेला-
णमूतस्य. 80. श्लोको नास्ति 'ग' कोशे. 82. a ग-मृदुतं
कूर्चेन पादयोः—(मु) पादय देयं क्रमेण वै.

- „ b „ पाद्यमुत्तमं—(मु) चेलुदीस्यन्. 83. b „ विष्णवे चार्य-
मुच्यते—(मु) मित्रेपस्त्यमुच्यते. 89. a घ-धूसि धरितुत्तवा
—(मु) वृत्सतीति चोक्त्वा तु. 91. b ग मधुपर्कं प्रदत्तन्य
विष्णवे प्रभविष्णवे. 99 a च भिसुरे क्रमात्—(मु) भिगुल
नयेत्. 100 a घ-च तन पर—(मु) चमनं ददेत्.
100 b, 101 a, न स्त 'कघ' कोशयोः. 101 b नास्ति ग-कोशे.
102 b, 103 a, न स्तः 'ग' कोशे. 103 a क-अर्चकाय—(मु)
अप्यादाय. 104. b क-हविपि क्षिपेत्—(मु) अन्यहर्वापि च.
106 b घ-स्त पश्चात्—(मु) तनश्चाद्रि. 107. १ ग इत्युक्तवैत्य-
नन्तर 'पायस पुत्पाय च' इति वर्तते. 114 b क कवि—
(मु) व्रत. 115. b घ-भास्कर—(मु) पायक. 115. b अनन्तर
'घ' कोशे " उपस्याय तनश्चाग्रि सूक्त वैश्वानरं जपेत्" इत्यधिक.
125, 126, 127 a, न सन्ति 'क' कोशे. 128. a नास्ति 'क'
कोशे. 135. a ग-यथैवाहवनीयाद्य अग्निहोमान्तमेव च.
138 • श्लोको नास्ति 'कघ' कोशयो 140 b कघ-कोशयो-
नास्ति 'घ' Colophon क-एकनवा (मु) चत्वा.

अध्याय ४१

- 7 a क-तुहिण—(मु) तुहण 11 b क-आनन्दा—(मु) अनन्ता.
14 ■ क-शङ्खनिधिं पर चेति धनदस्य सख तथा ।
14. ■ घ-मुख—(मु) मुख. 16 b 17 a, b 18 a न सन्ति 'क'
कोशे. 17. b घ-श्रामिति—(मु) श्रामिति. 23 ■ ग-चेति
वरागपि—(मु) वराङ्गिणीमिति 29 a घ-महाप्रभ—(मु)
महौजस. 30. a दीप्त च—(मु) सत्य च. घ-Colophon
अर्चनं नाम द्विचत्वा—(मु) अर्चनाविधिर्नामैक.

अध्यायः ४२

2. ■ घ-गृहीत्वातु—(मु) गृहीतव्यं. 16. ab न सः 'घ' कोशे.
 17. a घ-वितानादिभिः—(मु) पिधानादिभिः. 21. b क-तत्तिष्ठं—(मु)
 यस्यग्रं. 21. b ग-दुस्त्याग्रे खण्डयित्वा च प्रविष्टत्वाल्यस्य च ।
 22. a ग-चरक्यै—(मु) चरत्यै. ग-Colophon नित्ययाताबलिविधि
 —(मु) बलिविधि. घ-Colophon त्रि—(मु) द्वि.

अध्यायः ४३

- 7b, 8, 9a, न सन्ति 'क' मातृकायाम्. 11. a नास्ति 'ग,' कोशे
 11. ■ नास्ति 'क' कोशे 17. b ग-एकविंशति—(मु) नवविंशति.
 21. b घ-करणादयं—(मु)करणादयः. 27. a क-इदमेवं मया—(मु)
 इदमेव यथा. 31. a ग-विष्मपूजे तत्स्वरूपं—(मु) अविष्म-
 पूजने रूपं. 31. a ग-प्रच्छन्नपटं कृत्वैव—(मु) नित्यकर्माणि
 कृत्वैव. 41. a घ-ययद्विम्बं यथा शुद्धं—यस्य यस्य यथाशुद्धिः
 41 b, 42, 42a, न सन्ति 'ग' कोशे. 41. b ग-कूर्वा—(मु) पुण्या.
 57. b ग-मननं—(मु) याचनं. 62. b घ-कण्ठे—(मु) कर्णे.
 77. b ग-यथाकरैः—(मु) तथाङ्गैः 89. a ग-प्रभृते च निवेदयेद्—
 (मु) नमस्कृत्य पुनः पुनः. 89. b ग कोशे नास्ति.
 91. b नास्ति क कोशे. 95. a घ-प्रतिकर्तुं—(मु)सुप्रतीकं
 107. a घ-गुरोः स्वस्य—(मु) गुरोः भक्त्या (स्वस्य) 110. a घ-
 खेरमि—(मु) च यत्था. 113. b घ-सुजने स्तः—(मु)
 शास्त्रपरगः. 114. a घ-श्रोतोदक्समायुक्तो—(मु) निषिद्धा-
 चारविमुखो. b घ-योग—(मु) होम. 116. a घ-नार्थ—(मु)
 काश्च. 117. a नास्ति 'क' कोशे. 117. a अर्चके क्लेशयुक्ते तु
 इत्यनन्तरं तथैव परिचारके इत्येव 'घ' कोशे वर्तते.

- 118 b क, घ-तस्मात्तर्चकादीनां धृष्टि कुर्यात्स्यत्न घ-Colophor
सर्वदेवार्चनं नाम चतुश्चत्वा—(मु) अर्चनोपचारविधिर्नामतिचत्वा.

अध्यायः ४४

5. b घ-इतराणिच—(मु) समहरेत्. 13 b ग-कल्पजाता—(मु)
कालनन्दा. 14. a ग-कुसुम तथा—(मु) कुमुदोत्कट.
17 b ग-नरकीयक—(मु) न रत्तक. 17 b आरभ्य 25 a पर्य-
न्तेभागा 26. a अनन्तर पठ्यते, 'घ' कोशे.
41. b ग-सुपूर्णक—(मु) कर्मूतिका. 32 a ग-निर्गुणया मत्तवेपास्या-
(मु) निर्गुण्यन्मत्तवेपास्या. 33. a ग कोशे नास्ति.
23 b ग-वर्णिकां तत्तत्स्यस्तच्छ्रेष्टौ जातिचम्पकौ. 25 a घ सङ्गाह
सर्वदेहिमि —(मु) न ब्रह्म सर्वदेवतु. 26 a ग-कुसुमान्यपि
—(मु) कुसुम्भादीनि. 28 a ग-त्रिपर्णी वा—(मु) द्विपर्णी च.
29. a ग-ननमेरु च—(मु) मेरुमार्गा. 31 a ग-तन्नि—(मु) ननि.
34 b ग-कौमुदीकक्षमाजाता—(मु) कौमुदिक क्षमाजात 35. a क-
चण्डालम्पर्तकादीनां—(मु) चण्डालवार्तिकादीनां. 37. b ग-
विष्णुवालयविवर्जित—(मु) तथा स्वालयवर्जित. 42 a ग-न गन्ध
—(मु) सगन्ध. 43 b ग-अनीपक—(मु) नीपक.
49 a ग-पक्षिक (मु) याक्षिक 51 b ग-मौदुस्य निक्से तस्मात्केवल
परिसद्रहम् । 63. b क-यूधाधि (मु) यूधाधि. घ Colophon
समुच्चयो नाम पद्य—(मु) समुच्चयविधिर्नामिभूत.

अध्यायः ४५

- 1 b आरभ्य 19. पर्यन्त 'ग' कोशे नास्ति. 21. a क कोशे
नास्ति. 31 a घ कोशे 22. b अनन्तरं दृश्यते.
24. घ-निवेदयेत्—(मु) विधीयते. 34 a आरभ्य 62. a पर्यन्त

‘ग’ कोशो नास्ति. 51. घ-शरसी—(मु) न्यरसी. 58. घ-पूषं—(मु)सूषं, गरुडाश्वापि—(मु) गस्ताश्वापि. 62. b ग-प्राते पञ्च विधानेन कारयेद्वायपाणिना.

60. b आरभ्य 69. a पर्यन्तं ‘क’ कोशो नास्ति. 66. 5 ग-समतौ—(मु) सफलं.

67. a आरभ्य 84. a पर्यन्तं नास्ति ‘ग’ कोशो. 71. b नास्ति ‘क’ कोशो. 72. a नास्ति ‘घ’ कोशो. ‘घ’ Colophon पद—(मु) पञ्च.

अध्यायः ४६

10. a घ-कालयोश्च—(मु) कारयेच्च, हविस्सूक्तं—(मु) विधिः सूतः.

26. b क-विधिना हि बलिं—(मु) विधिनाप्रबलिं ॥ पदचत्वारिंशोऽध्यायः ‘ग’ कोशो न दृश्यते. मुद्रितकोशसप्तचत्वारिंशाध्याय एव ग-कोशो पदचत्वारिंश सप्तचत्वारिंशाध्यायत्वेन विभक्तो दृश्यते ।

घ-Colophon सप्त—(मु) पद.

अध्यायः ४७

8. a घ-एतेषु शरणं धेयं (?) द्वादशीचोत्तमा मता. 67. श्लोकी न ह्यः ‘घ’ कोशो. 8. b घ-मातेषु गायुजे मासि श्रवणे च विशेषतः. 11. आरभ्य 18. पर्यन्तश्लोका न सन्ति ‘क, घ’ कोशयोः. 18. b अनन्तरं ‘ग’ कोशो “इति श्रीवैखानसे अतिप्रोक्तसगृहार्चनाधिकरणे विदोषार्चनकालनिर्णयोनामपद चत्वारिंशोऽध्यायः” इति वर्तते. 20. a नास्ति ‘ग’ कोशो.

22. a ग-पूर्वं—(मु) सर्वा. 34. घ-प्राप्तीयाद्विकिरे गृहे—(मु) प्राप्ती-मुनिपता द्विवाः. 39. घ-दीपदानमयामनेत्—(मु) पिबुवर्ताश्चसमरेत्

47. घ-नित्यं च दीपदानात्फलं तासां लभेत सः. 48 b 49. ab, न सन्ति ‘कघ’ कोशयोः. 53. a नास्ति “कघ” कोशयोः.

77. नास्ति ‘ग’ कोशो. 78. a गं-समासीनः—(मु) समाहितः.

78. b ग-उपोप्यान्यां तथा—(मु) ऋचोप्यन्यास्तथा. 79. b गघ-
कोशयोर्नास्ति. 81. a घ-मध्याहे च तथा सायं स्तानकर्म
समाचरेत्. 83. ग-हुत्वात्रि प्रणमेद्बुधः—(मु) देवदेवं प्रणम्य
च. 94 95, श्लोकौ न स्तः ग-कोशे. घ-Colophon. अष्ट-
(मु) सप्त.

अध्यायः ४८

14. a नास्ति 'क' कोशे. १३ b क-मकारं—(मु) मृकारं.
24. a क-झकारं—(मु) उकारं. b क-हकारं—(मु) इकारं. क-क्कारं
—(मु) पकारं. 25. a ग-फकारं यमदेवस्य वकारं निर्गतेः परम्।
25. a घ-पकारं यमदेवस्य—(मु) पङ्कारं. 25. b ग-घकारं वा वरुणस्य
—(मु) सकारं वा वरुणस्य. १७ a क-गकारं—(मु) जकारं.
ग-उकारं वा ठकारं वा भास्करस्य विशेषतः. १७. b ग-गकारं
गरुडस्यापि—(मु) जकारं गरुडस्यापि. घ-राकारं—(मु) जकारं.
28 b ग-झकारं—(मु) मकारं. घ-मृकारं—(मु) मकारं
ग-Colophon परिवारप्रतिष्ठा—(मु) प्रतिष्ठा घ-Colophon-
सर्वपरिवारप्रतिष्ठाविधिर्नामकोनपञ्चाशो — (मु) प्रतिष्ठाविधिर्ना
माष्टचत्वारिंशो.

अध्यायः ४९

- 49, 50, 51, 52 एते चत्वारोऽध्याया 'ग' कोशे न दृश्यन्ते.
26 b घ शं स प्रगृह्य च—(मु) क्षममिपूज्य च. घ-Colophon
पञ्चाशो—(मु) एकोन पञ्चाशो

अध्यायः ५०

5. a घ-मृदालाभे—(मु) सर्वालाभे 1९. a यवे प्रतिनिधिमित्यारभ्य
15. a अङ्गुराणामलाभे इति पर्यन्तं 'क' कोशे नास्ति.

28. b क-न आखं मृन्मये पात्रे—(मु) ग्राहयेन्मृन्मये पात्रे. घ-नालिके-
राणि—(मु) नारिकेलपत्रु. 36 a घ-चारुणं नैर्घृतं—(मु) नील-
वारुणयोः. 42 a घ-‘तान्’ नास्ति. 53. a घ-वज्रुल—(मु)
वज्जुल. 67. a क-अधो वेद्यां—(मु) अथो वेद्यां.
घ-Colophon. विन्यास—(ग) न्यास., घ-एकपञ्चा—(घ) पञ्चा.

अध्यायः ५१

19. ■ क-अष्टा—(मु) त्वष्टा. 37 a नास्ति ‘घ’ कोशे.
40 a नास्ति ‘क’ कोशे. 41. a क-स्तुल्याय—(मु) नारायणाय.
घ-Colophon. स्तम्भविधि—(मु) विधि, द्वि (मु) एक.

अध्यायः ५२

- 82 a क-“गत्रैरेव यथोदिते” रित्यारम्भ 32. b “प्राश्नव्यैर्द्विगुणैस्सर्वै”
रिति पर्यन्तं नास्ति. घ-Colophon त्रि—(घ) द्वि.

अध्यायः ५३

- 1 प्रथमश्लोकमारभ्य 11 a पर्यन्तभागो नास्ति, ‘ग’ कोशे.
11a, 12b, न स्तः ‘क’ कोशे. 11 a अनन्तर, चतुर्थे च विस्तार-
मष्टाङ्गुलमुदाहृतम् । चक्रस्य लक्षणं प्रोक्तमेवं शास्त्रविधानतः ॥
इत्यधिक ‘घ’ कोशे. 12 a घ-प्रपायामधवा तथा—(मु)
लब्धभागोक्तं तथा. 18 ■ नास्ति क कोशे घ-कोशे न.
19. b घ-चक्रस्थानं प्रवेक्ष्य च—(मु) चक्रस्य स्थानम्तरः.
22. b नास्ति ‘ग’ कोशे. 23. a ग-अर्धकम्पसिन्धेदयेत्—(घ)
तच्चक्राय निवेदयेत्. 24 a घ-अयो—(घ) क्षयो.
ग-Colophon. नमन्तारिशोध्यायः. घ-Colophon. उत्तर-
चक्रप्रतिष्ठाविधिर्नाम चतुः (क) चक्रप्रतिष्ठाविधिर्नाम लि.

अथाय ७२

- 1 प्रथमस्योस्मारकस्य 19 ■ पर्यन्तं नास्ति 'ग' कोशे
 12 ■ घ नेमाहे (मु) नेमाह, व्यनारोह न नियते, (मु) घग्ररोहणमिष्यते
 17 b नास्ति 'रु' कोशे 19 b नास्ति 'रु' कोशे
 27 b ग गमयेत्स्मरहितोत्पन्न—(मु) गमनेषुमिरोत्पन्न
 33b 34, न स्त 'रु' कोशे 43 a नास्ति 'क' कोशे
 52 b ग मित्रहैरगिपूज्यासिन्धीपान्त सम्यगर्चयेत् 55 a नास्ति
 क,घ कोशयो 57 a नास्ति क,घ कोशयो 59 b ग-उरण
 —(मु) असुर 60, 61, न स्त 'ग' कोशे 60 b घ-
 श्वोर्गा—(मु) श्वारणा 62 a ग विष्णोस्तस्वकाले तु समा
 गच्छन्तु सादरा 63 l आरभ्य 72 a पर्यन्तं 'ग' कोशे
 न दृश्यते 65 b अनन्तर, 'तत्सन्धिमे निमान चेद्वरुणादिब्रमेण
 वै' इत्यधिक 'क' कोशे 72, 73b, न स्त 'क,घ' कोशयो
 74 नास्ति 'क' कोशे 74 a घ भूतप्रतिष्ठेतिमन्त्रेण—(मु) भूरमि
 भूरिति प्रोक्त्वा 75 a 'घ श्वोर्पर्यन्त'—(मु) व्याधयोऽपि वा
 77, 78 b न सन्ति 'ग' कोशे 80 b नास्ति 'ग' कोशे
 81 a घ ऋमेति हिसन्ध्याश्च हविसम्पद्निनेच च 86b, 87ab, न
 सन्ति क,घ कोशयो ग Colophon ध्वनारोहणविधिर्नाम
 पद्यादोऽध्याय घ Colophon पञ्च—(मु) ननु

अथाय ७३

- ग कोशे पञ्चपद्यादोऽध्यायो नास्ति 10 b घ दद्यात्—(मु)
 दर्भान् 51 b नास्ति 'क' कोशे 63 a घ रत्न—(मु)
 रत्त घ Colophon पृ—(मु) पञ्च

अध्याय ५६

ग-मातृकाया षष्ठ्याशोऽध्यायो नास्ति. 24 b क पादाव—(मु)
पादोप., सेन (मु) सेव. 43 a क-वर्णवैसर्वाभक्तैश्च—(मु)
वैष्णवस्यास्य यस्स्य. घ-Colophon सप्त—(मु) षट्.

अध्याय ५७

10. a क-अर्घ्याचमनान्तैश्च पाद्याद्यैरेवमर्चयेत् । 11 b ग-वज्रस्या-
रोहणं चैव तथा भूतबलि विना. 15 a नास्ति 'क' कोशे.
16. a नास्ति 'क' कोशे. 16 b घ-तरोयेन तथा देवं प्रोक्षयित्वा
तथैव च. 18 a ग-चक्रमज्जन्तीर्धेतु पाप्माघनकाद्विण .
18. b ग-स्नान निमज्ज युयाद्धै पूजयेद्देवसन्निधौ. Colophon-ग-एक-
पञ्चाशो. घ-अष्टपञ्चाशो—(मु) सप्तपञ्चाशो.

अध्याय ५८

1. श्लोको नास्ति 'ग' कोशे. 3 a आरभ्य 6. b पर्यन्त 'ग' कोशे
नास्ति. 7. a ग-इष्टवेदान्समुद्धर्तुं मत्स्यहृन्मभवद्भरि.
7b, 8ab, न सन्ति 'ग' कोशे. 9 a ग-उर्वीसुचारणायासीत्कूर्मरूपी
जनार्दन . 9. b प्रभृति 17 b पर्यन्त नास्ति 'ग' कोशे.
21. b ग-आदिरूप—(मु) अहूषार. 30. a घ-सुकर—(मु) तत्त्वोड.
38. a घ-तेन प्रलयराशटे ममवन्ति पुरातना . b-घ त तु प्रलयराशट्
पीतवर्णं समाचरेत्. 54. a ग प्रलय चैव—(मु) प्रलयहण.
Colophon क अवतारविधिर्निर्णय (मु) मत्स्यहृन्मवराहाणां स्थाप-
नाविधिर्निर्णय ग-द्विपञ्चा—(मु) अष्टपञ्चा. घ-अवतारविधिर्निर्णय-
कोनपाष्टे—(मु) मत्स्यहृन्मवराहाणां स्थापनाविधिर्निर्णयाष्टपञ्चाशो.

अध्याय ५९.

- 17 a ग पादान्ते—(मु) वन्दन्तौ 19b, 20a, न स्त 'क' कोशे
 24 a घ नारमिह वपु हृत्वा म्यूणाद्भिरभृद्धरि 28 b ग सटाल-
 म्बन्द—(मु) सटाम्बन्दन 42 b घ ददे—(मु) नचन्
 49. a क यजानस्सयदेवान्—(मु) देवानिन्द्रादिकाश्चैव 44 a छल
 हस्तश्च—(मु) उक्ती दण्डी च 59 a ग प्रक्षालनस्य करणान्
 सोतोभग्नान् विहायसि 64. a आरभ्य 66. b पर्यन्त नास्ति
 'क' कोशे 68 b ग धाराक्रम—(मु) धर त्विति
 71 a क अत्र—(मु) तथा 73 a अनन्तर, "हरिरिव भवेत्सर्वा⁽¹⁾
 रूपोऽभृद्भगवानन इत्यधिक वतते, 'ग' कोशे
 Colophon क आनिर्भाव—(मु) नरसिंहविक्रमप्रतिष्ठा
 " ग त्रिपञ्चाशोऽध्याय —(मु) ण्कोनपष्टि
 " घ आनिर्भाग्रिधिर्नाम पष्टि—(मु) नरसिंहत्रि
 विक्रमप्रतिष्ठाविधिर्नामैकोनपष्टि

अध्याय ६०

- 1 a ग तस्मिन्काले—(मु) तत काले 6 a क मुक्ताग्र्यं—(मु)
 रत्नग्र्यं 7 b क प्रपाता—(मु) न्यपीत 14 a घ तैर्दे—(मु)
 त्रिदि 15 a क सोऽवतीर्णस्तु—(मु) सोऽवतीर्णस्तु
 17 b अनन्तर, "यामे च लक्ष्मण वुर्यादष्टतालेन मानत इत्यधिक 'ग'
 कोशे 19, 20, द्वौ 'लो'वौ न स्त 'ग' कोशे 21 b आरभ्य
 63 b पर्यन्तमग्नौ नास्ति 'घ' कोशे 23 b नास्ति 'ग' कोशे
 25 b आरभ्य 28 b पर्यन्तो भाग (युद्धितकोशस्य) चतु पष्टि तमेऽध्याये
 29 'लो'कोपरि घटितो वर्तते 30 b क वेदेदिका—(मु) वेदेर्हा
 32 a क कोशे नास्ति 35 b क माप—(मु) मधु 36 a नास्ति
 'क' कोशे 39 a ग रामस्य देवदेवस्य राजा वै नष्टवर्तिनाम् ।

10. b नास्ति 'क' कोशे. 42a, b, 43a न सन्ति 'ग' कोशे
 44 a प्रभृति 46 b पर्यन्त नास्ति, 'क' कोशे 56 b ग आराध्य
 तस्य चासीना रेवता च शुभाननाम् । 59b, 60a b 61a, b न
 दृश्यन्ते 65 b ग श्याम (सु) सोम्य 66 b ग श्याम (सु) पीत
 67 b क कोशे नास्ति 72a, b न स्त 'क' कोशे 74 a क
 वामतो दधिभाण्डे तु गोपमन्थी महादधि ग मण्डित—(सु)
 मन्कर्ता 77 b क कौतुक मन्मथपित—(सु) त्रेतुयान्तरभूषित
 88 b अनन्तर 'ग' कोशे, "युगान्तसमये विष्णु कल्की चैव
 भविष्यति," इत्यधिकम् 97 b क सदस्तपण्डगोलक—(सु)
 दुर्विनीतान्मदोद्धतान् 99, 100 द्वे श्लोकी 'क, घ' कोशयोर्न स्त
 Colophon क अवतारविधि—(सु) परशुरामादिकल्पयन्त
 प्रतिष्ठाविधि ग पञ्चपञ्चाशो—(सु) पण्डितमो घ अस्तारप्रति
 ण्मनिधिर्नाम एकपष्टि

अध्याय ६१

- 1b 2a न स्त 'क, घ' कोशयो 4a b न स्त 'घ' कोशे
 6 b क हस्तादीर्घश्रुतीयुक्त—(सु) अस्ति दीर्घश्रुतीयुक्त 7 b द्विती-
 यपादप्रभृति 8 b प्रथमपादपर्यन्त नास्ति 'क' कोशे
 7. ॥ घ खेटक—(सु) कटक 14 b आरभ्य 16 b पर्यन्त 'ग'
 कोशे नास्ति 17 a ग रविमर्णा—(सु) रोहिणी 18 a ग
 रामस्य (सु) साम्प्रत्य "रामस्य पथे तु" इति पठित्वा 20 b देवान्
 सर्गश्च कारयेदिति पठति 'ग' कोशे .
 19b, 20a, b न सन्ति 'क, घ' कोशयो 23 ॥ घ-ओषामन
 —(सु) आहवनीय 29 b ग पूर्वहोम च वेष्मन—(सु) सर्व-
 होमे च पौरुष 29 b घ पूर्वहोम च (सु) सर्वहोमे च

- 32 १ द्वितीयपाद , 33 २ प्रथमपादश्च न न्न 'ग कोशे Colophon
र-दशास्त्राख्यनिष्ठाविधि (सु) दक्षिणमानुष्यशब्देऽप्रतिष्ठाविधि
Colophon ग यत्पञ्चमो—(सु) पञ्चपट्टि घ वामुदेवप्रति
ष्ठाविधिर्नाम द्विपाम्नमो याय

अथाथ २२

- 8 १ क, घ मरुगोपरि—(सु) अहोपरि 7, 8 9_१ गते न मन्ति
'क कोशे 8 २ घ वामपाद समानुन्त्य दक्षिण राप्रत्यय च ।
हन् तु दक्षिण चोरा 12 २ ग, र मि—(सु) मा
13 १ षट्ठिन्वा अथायम्समाप्यते 'ग कोशे Colophon ग सप्त
पद्यमो घ विपट्टि—(सु) द्विपट्टितमा

अथाथ २३

- 1 क चटल—(सु) ज्ञापदम्य वन्मानन्तर, "आष्टिपेणाना—
पत्रापथ —भार्गव-रजनाप्नुमानेन्द्र-आष्टिपेणेति ' इत्यधिक 'र'
कोशे > क याम्काना—(सु) यम्काना 3 क, घ-भृगणा
—(सु) वाव्यश्चाना 16 ग चय—(सु) दान्य
18 10 20, 26 प्रसा क कोशे न सन्ति 37 क काण्डिन्याना
—(सु) वासिष्ठकाण्डिन्याना 38 र रोपमयन (सु) भरद्वाज
30 क रोहिताना—(सु) आदलाना ग ओदलाना नानि
37 38 प्रसा न न्न क कोशे 40 र कलाना—(सु) रसताना
Colophon ग अष्टपञ्चा—घ चतुष्पट्टि—(सु) त्रिपट्टि

अथाथ २४

- 4 २ अनन्तर "आदिगृतास्तथा चान्ये रात्रानो ग्राहणास्तथा" इत्यधिक
'ग कोशे "आदिगृतास्तथान्ये च रात्रान्या भक्तवत्सले"
इति 'घ कोशे दृश्यते 19 १ क लवणाधिपरीत तु
घ लवणाधि परीत तु—(सु) लवणाध्यपरे तत्र

- १३ b ग नैर्कते—सैस्ते ३० b ग-मुखासीना घनश्यामा—(मु)
मुग्धशीनघनच्छाया १४, ४५, ४६ ■ न सन्ति घ कोशे
१८ b घ-अलोत्प—(मु)धुनादय ५२ a काम्यचेत्—(मु)
काम्य च ५३ b नास्ति घ कोशे ५५ b द्वितीय पाद
५६ a मध्यद्वितीयपादौ च सन्ति न घ कोशे ५६ b घ-कोशे नास्ति-
Colophon घ राजाभिषेक—(मु) महाभिषेक. ग एकौनपष्टि
घ-पञ्चपष्टि—(मु) चतुष्पष्टि .

अध्याय ६५

- १ a क पृथक्पृथक्—(मु) पृथक्फल १३ a नास्ति ग कोशे
b क लयाणा—(मु) पदाना १५ a नास्ति क,घ कोशयो
१९ b अनन्तर, " देवाह्वये तु मार्जण्या मार्जनं कुरुते च य , " इत्यधिकं
घ-कोशे २० a,b न स्त क,घ-कोशयो २१ a नास्ति
घ-कोशे २३ छोके द्वितीयचतुर्थपादौ न स्त क-कोशे
२४ a क प्रणामान्—(मु) प्रणाम २४. b क प्रणामे द्विगुण प्रोक्तः
पूर्वात्पूर्व पर क्रमात्, ३० a,b न स्त 'क' कोशे
३७ a घ पूज्यते—(मु) पूज्यता ४० b घ विजानी—(मु) विजान
४८ ■ नास्ति 'क' कोशे ४९ b, ५० a न स्त 'क' कोशे
५१ ■ आरभ्य ५३ b पर्यन्त नास्ति 'क,घ' कोशयो
५६ a घ सारूप्य—(मु) सायुज्य ५७, ५८, ५९a. न सन्ति 'क'
कोशे ५९a,b न स्त 'घ' कोशे ५९ b क वंमत्य फलमेति
स—(मु) तत्फल परमेति ■. घ विष्णोस्सन्दर्शनं दक्षस्त्वैवत्य
फलमेति स । ६१ b क कोशे नास्ति ६२. b क इन्द्र—
(मु) विष्णु ६४. a क कोशे नास्ति ६७. a क कोशे नास्ति
७०. b क,घ युक्ते—(मु) युक्ते ७१. b क मोमलोके मुपूज्यते -

- (सु) सोऽपि त्रिशुपुर जनेन । 75b, 76_१ ग कोशे नम
 76 b 77_१ न म 'रु,र कोशयो 79 b, 80_१ न म
 रु,घ कोशयो 88_१ रु फट्—(सु) पट्
 ८९, ९१, ९०_१ न सन्ति 89 b घ पर्मा—(सु) जाना
 93_१ नामि ग कोशे 94 a नामि र कोशे घ-गर्जन जयमा
 प्नुयात् (सु) अ-कम्पनो भवन्ति च 101 b रु कोशे नामि
 109 b अनन्तर 126 a दृश्यते घ कोशे 113 आरभ्य 125
 पर्यन्त भाग नामि र कोशे 129 b नामि र कोशे
 131 आरभ्य 134 पर्यन्त रु कोशे नामि अथायानिमिषाकम्
 र कोशे, “ऊरेषुष्टू तथा भक्त्या नित्य धरति यो नर ।
 तेन तस्यागुभो न म्यात् शुभ मस्यागिर्यते ॥ इति
 (olophor रु,घ द्रव्यगानफलमिषि (सु) निमानादिफलनिर्धारो
 , ग षट्—(सु) पञ्चषट्
 , घ पञ्चषट् (सु) पञ्चषट्

अध्याय ६*

- 22 ■ नामि 'रु,घ कोशयो 25 a 'रु,घ' अन्यदेन—(सु)
 आद्य देव 26_१ र अन्यदाये तु युर्वाचैत् विनाशमुगठति
 ' b ग शतम्बसतहात् तु कारयेद्वाग्य विना 28 आरभ्य
 67_१ पर्यन्त रु कोशे नामि 82 a घ अन्तर्भा चान्तरूप ग
 चरितो निम्बमहरेत् । 36 b घ-त्वयन—(सु) त्वाप्यन
 36 b 37_१ b न सन्ति ग कोशे 33 b ग पञ्चे गर्तगते—(सु)
 पञ्चाशर्तायटे 40 a घ पामुडजे तथा यचेत्—(सु) विट्तिन
 तन वै यचेत् 62 b आरभ्य 67 a पर्यन्त नास्ति घ कोशे
 80 b ग मूलमन्तमत पर—(सु) अद्भोम तन पर 84 a घ दग्धे

—(मु) हीने. 86. द्वितीयपादप्रभृति 87. तृतीयादपर्यन्तभागः
क-कोशे नास्ति. 88. b क, घ-अज्ञहोमं च—(मु) अमीषोगीयं
90, 91, 92, तस्यश्लोक न सन्ति क-कोशे.

Colophon. क-“भूषीक्षादि” इत्यन्तर्भागो नास्ति.

„ ग-एकषष्टि, घ-सप्तषष्टि—(मु) षट्षष्टि.

अध्यायः ६७

4. a क-एवं—(मु) दृष्टि. 17. b क-कोशे नास्ति.

19 नास्ति क-कोशे. 39. b आरम्य 43. a पर्यन्तं नास्ति 'घ'
कोशे. 40, आरम्य 41, पर्यन्तश्लोच न सन्ति क-कोशे.

43. b घ-कारयेदक्षिमोचनं—(मु) वर्णयुक्तं पुनश्चरेत्.

43. b अनन्तरं, घ-कोशे

“अष्टाक्षीतिरिति प्रोक्ता गायत्री वैष्णवी वदन् ।

अष्टाक्षीत्याहुतीस्सम्यक् जुहुयात्तत्त संख्यया ॥

अकालराहुसौराणामुदये कारयेद्यदि ।

तथा कपित्थनिर्वासत्रलैः प्रक्षालयेत्ततः ॥ इत्यधिकम्.

40. b ग, घ-सामान्य—(मु) सौरं च. 48. a ग, घ-ई—(मु) ई.

48. b ग-सौरं—(मु) ऐन्द्रं. 51. b नास्ति ग-कोशे. 54. a

क-समायुतैः—(मु) समायुतं. 66. b घ-प्रमाणके—(मु)

प्रमाणतः. 66. a घ-सौरं—(मु) सौम्यं. 67. b क, घ-

कोशयोर्नास्ति. 69. b आरम्य 73. a पर्यन्तं नास्ति.

Colophon. क-आयधिक—(मु) आख्यादिविपर्यासप्रायधिक.

„ ग-द्विषष्टि घ-अष्टषष्टि—(मु) सप्तषष्टि.

अध्यायः ६८

6. a ग-अस्थाने—(मु) आसने. 20. b घ-रुद्धे—(मु) उक्त.

- 36 १ आरभ्य 50 a पर्यन्त ग कोशे नास्ति 59 a ग यथा च
पृथक्कृत्वा—(मु) जाधार पूर्वस्कृत्वा 63 b “ निम्न ”
इत्यनन्तर 61 b “ निम्न ” इतिपर्यन्त ग कोशे नास्ति
64 a घ अन्यत्र—(मु) अन्यथा 66 b आरभ्य 69 b पर्यन्त
नास्ति क कोशे 69 b आरभ्य 93 b पर्यन्त ग कोशे
नास्ति 77 १ नास्ति घ कोशे Colophon ग त्रिषष्टि,
घ एकेनसप्तति—(मु) अष्टषष्टि

अध्याय ६०

- 5 b आरभ्य 7 b पर्यन्त घ कोशे नास्ति 6 7 द्वौ श्लोकौ
क कोशे न स्त 13 ab 14 ab 1७ a न सन्ति क कोशे
13 b ग मन्त्रेषु—(मु) द्रव्येषु 14 a नास्ति ग कोशे
16 1 17 १ न स्त क घ कोशयो 17 b 1९ १ न स्त ग कोशे
18 b नास्ति क घ कोशयो 19 b नास्ति क, घ कोशयो
2३ १ अनन्तर ग कोशे 115 a आरभ्यते तत 120 पर्यन्त
मुक्त्वा, एव य दृढते भक्त्या विष्णोस्स्थापनमुत्तमम् ।
गैहिकमुष्मिक श्रेय मुक्त्वा निश्रेयस व्रजेत् ॥ इति फलश्रुति
मणिघाय इति श्रीवैष्णवा महाशान्तिविधिर्नाम
चतुष्पष्टितमोऽध्याय इति परिसमाप्यते । अन्तराध्याये
'कुम्भे च साधिते गति १० a श्लोक आरभ्यते
54 घ सहस्र—(मु) सद्व्य 74 b नास्ति ऋ घ कोशयो
87 १ ऋ घ पशु—(मु) निष्क 95 b घ-तारे चाथ सद हरेत्
—(मु) तरे गुह्यनयाहरेत् 99 a क दमादौ—(मु) श्रेष्ठे च
101 १ घ शायित (मु) शाययेत् 116 द्वितीयपादप्रवृत्ति 117 प्रथम
पादपर्यन्त नास्ति क कोशे 124 b नास्ति घ कोशे

125. a घ-पूर्वदक्षिणयज्ञेन—(मु) सम्पूज्य ताम्रपत्नेन. 125 b. नास्ति घ-कोशे.

Colophon. ग पञ्चषष्टि घ-सप्तति—(मु) एकोनसप्तति.

अध्याय ७०

7. a ग-पुनस्स्नान—(मु) प्रातः स्नान. 15 b, 16 a, न स्नः क, ग-कोशयो . 17 a नास्ति क, ग-कोशयो . 18. b क-अकाले—(मु) कपाले 21 a आरभ्य 36. पर्यन्त नास्ति क, ग-कोशयो .

Colophon ग पट्षष्टि घ-एकसप्तति—(मु) सप्तति

अध्याय ७१

1. b क चैत्र चाचरेत् (मु) नैव चाचरेत्. 4. b आरभ्य 13. b पर्यन्त-मागो नास्ति क-कोशे. 1 b ग “विंशति हुत्वा” इत्यनन्तर 14. a पश्चात्कर्म समाचरेत् इति वर्तते 20. a क-पङ्क्तीश—(मु) पङ्क्तिः. 41 a नास्ति ग कोशे 42 b, 43 a, न स्न. क कोशे 44 a ग-आर्षभ—(मु) आर्षक. 45. b घ जपेत्—(मु) यजेत् 58 b क प्रमादात्—(मु) प्रसादात्. 66 b ग एवमेव न सम्पाद्य—(मु) एवमेव चस्यर्थ. 67. a “तदमरै” इत्यनन्तर (73. अध्याय 11 a) “स्त्रिलैरपि” इत्यारभ्यते. मध्यमागो लुप्त, घ-कोशे Colophon. ग-सप्तषष्टि—(मु) एकसप्तति.

अध्याय ७२

8 a क-अब्जाम्बौ—(मु) अब्जाम्बौ 13 a क-वैष्णवे (मु) चोदरेन 18 b क मन्त्रैश्च—(मु) देव्योश्च 31. a क-वाम्दैवत्य—(मु) दिदैवत्य 38 a ग-एतेन भजयारोप्य तत्तथादुस्तवस्य तु. 43. a क-श्रदान—(मु) प्रधान. 45 b, 47 ab, न सन्ति क-कोशे.

- 64 a ग-गारुत्तश्च—(मु) गहर्नुत्तश्च. 66 a b, 67 a b, प्रथम-
पादश्च न गन्ति क- कोशे. 67. b ग-कोशे नास्ति.
76. a क-हुत्वा—(मु) स्तुत्वा. 80. a क-सेचयेत्—(मु) चोदयेत्.
Colophon. ग-अष्टपाष्टि—(मु) द्विसप्तति.

अध्याय ७३

- 17 b क-कोशे नास्ति. 25 b क-हसनं—(मु) कथने.
26. a अनन्तरे, घ-कोशे, “अन्यमवद्विजैम्पृष्टे द्रह्मोद्वैरमिषेचयेत्”
इत्यधिक दृश्यते. 26 ab, ग-कोशे न स्तः.
Colophon. ग-एकोन्यसति, घ-चतुन्ससति—(मु) लिप्तसति

अध्याय ७४

- 15 ab, 16 a न सन्ति ग-कोशे. 18. b ग-परिवेष्ट्य च—(मु)
यवान्तर. 21. b ग-आयुधानि हल चैव—(मु) आयुधान्मन्त्राश्चैव.
14. b. क-तथा—(मु) त.
Colophon ग-सप्तति, घ-पञ्चमसति—(मु) चतुन्ससति.

अध्याय ७५

2. a ग-कोशे नास्ति. 3 a घ पादा—(मु) पाद. 15 b प्रभृति
17 a पर्यन्त क, घ कोशयोर्नास्ति. 21 b क, घ-चैव—(मु) नैव.
21 b क-द्रव्याणि—(मु) रत्नानि. 29. a अनन्तर, षट्ससति-
तमाध्याये प्रथमश्लोकमारभ्य 6 a पर्यन्त विलिख्य 29. b
“ट्टकारादीनि” इत्यादिक लिखिनमस्ति क-मातृकायाम्.
ग-मातृकाया तु पूर्वोक्त 29 a अनन्तर षट्ससतितमाध्याय-
प्रथमश्लोक “दोषयुक्तस्य” इत्यादिकमारभ्य सार्धश्लोकान्य
षष्ठित्वाध्याय परिसमाप्यते घ-मातृकाया.

29. a अनन्तरं पदसप्ततितमाध्याये प्रथमश्लोकमारभ्य पञ्च श्लोकान्यटित्वा
पञ्चसप्ततितमाध्यायस्य 29. b पठित्वाध्यायः परिणमाप्यते.
40 b, 41, 42, न सन्ति क-कोशे.

Colophon. ग-एकसप्तति घ-पदसप्तति—(गु) पञ्चसप्तति.

अध्यायः ७६

“जर्णधेरपरित्यागविधिं” इति ग,घ-कोशयोः पदसप्ततितमाध्याया-
रम्भो दृश्यते. अथ तु श्लोके मुद्रितकोशे पदसप्ततितमाध्याये
पष्ठश्लोकः.

8. b ग-स—(गु) सु. 9 ab, न स्तः क,घ-कोशयोः.
16. b ग-थ त्वरान्वित—(गु) लक्षणाविवर्त. 23. b ग-कोशे नास्ति.
21. b ग-कुचौ—(गु) चौर. 38. b ग-पद्मम्—(गु) वै भृगु..
37 b, 38, 39, न सन्ति क-कोशे. 37. a क-उपाङ्गोऽपि च हीनोऽपि
शैलजे वारवे तु वा. 37. b घ-कोशे नास्ति. 49. a क,ग-
कोशयोर्नास्ति. 43 b आरभ्य 16. a पर्यन्त नास्ति घ-कोशे.
17. b अनन्तरं 65. b दृश्यते ग-कोशे मध्यभागो नास्ति.
50 a, 59 ab, 60 a न सन्ति घ-कोशे. 65 b आरभ्य 67 b
पर्यन्तं क,घ-कोशयोर्नास्ति.

Colophon. ग-द्विसप्तति, घ-सप्तसप्तति—(गु) पदसप्तति

अध्यायः ७७

- 77, 78, 79, एते त्रयोऽध्यायाः सन्ति क-कोशे. पदसप्ततितमाध्याया-
नन्तरमशीतितमोऽध्याय आरभ्यते क-कोशे. तस्मिन्तत्रयध्याये
19. a पर्यन्तमेवास्ति तदुपरि नोपलभ्यते. 77, 78, 79, एते त्रयोऽध्यायाः
घ-कोशेऽपि न सन्ति. Colophon. ग-कोशे त्रिसप्तति—(गु)
सप्तसप्तति.

अध्यायः ७८

48. b ग-पुण्यतोयं—(मु) षट्तोयं. Colophon. ग-चतुस्सति
—(मु) अष्टसति.

अध्यायः ७९

Colophon. ग-पञ्चसति—(मु) एकौनामीति. एतावानेव
भागो ग-मातृकायां दृश्यते.

अध्यायः ८०

Colophon. घ-अष्टसति—(मु) अशीति.

अध्यायः ८१

Colophon. घ-एकौनामीति—(मु) एकाशीति.

अध्यायः ८२

21. a अनन्तरं “हर्वाप्यपि यथाशक्ति ... .. नै व तिघेदयेत्”
इत्याधिकं दृश्यते घ-कोशे. Colophon. घ-अशीति—(मु)
द्व्यशीति.

अध्यायः ८३

25. घ-विष्णु—(मु) विघ्नं Colophon. घ-एकाशीति—(मु)
व्यशीति. घ-मातृका सम्पूर्णा.

(धुमेतुशान्तिः)

अतः परं प्रवक्ष्यामि पुच्छनक्षत्रनामतः
 शत्रुर्न मुपसन्नं च प्रवेशे कल्होद्भवः ।
 गौणितं तत्प्रवेशं च प्रलयोद्भवे ।
 प्रार्थय प्रवेशितं चैव नरद्विपरितो भवेत् ।
 पुच्छप्रवेशनश्चैव राजा राष्ट्रं विनश्यति ।
 स्कन्दश्च तत्प्रवेशं च धान्यं दुर्मिक्षनाशनम् ।
 रवियारप्रवेशं च अनावृष्टिं तदुद्भवे ।
 एते च तत्प्रवेशं च दोषं तत्किञ्चितो भवेत् ।
 पुच्छ च तत्प्रवेशं च महादोषो भवेत् गति ।
 अपमृत्युभयोत्फले महाव्याधिनिर्णीडिते ।
 ग्रहकोपे महादुःखे पुच्छदीनार्थनाशने ।
 महाभये समुत्पन्ने शत्रुपादासमागमे ।
 स्त्रीपुत्रभूमातृणां ज्ञातिवर्गविनाशने ।
 धी भन्तिताश्चैव अलक्ष्मीसहस्रनिर्मिते ।
 घतसर्पाने ह्रीने अग्निदाहके ।
 व्यपसारेव्यतोस्वाते पिशाचैश्च निर्णीडिते ।
 आवाहनं सर्वतो नाशे वुरिकानाशतो भवेत् ।
 प्रधानमन्त्रिकनाशे तु राज्यभारके ।
 अतिवृष्ट्याप्यनष्टृष्ट्या महाभातेन पीडिते ।
 प्रत्यब्दे जन्मनक्षत्रे ग्रहणेऽपि च ।
 आभिचारगमेऽन्यस्मिन् ध्यशुमे सति ।

*शयं ग्रन्थभाग. अद्यार, (Adyar) पुस्तकालयसमाम्मुख्यमन्त्रे दृश्यते । स
 ऐश्वर्यदोर्गेर्न्यपत्तिथालान्तादृतः । यथार्थमुपरि मुद्रितः ।

नदोषमनां च तत्तद्दे रानराष्ट्रं ।

इत्येते दोषकाश्चैव प्रायश्चित्तं प्रपश्यते ।

सप्तरात्रौ मन्त्रागानि प्राद्वणानि भोजयेत्तथा ।

आचार्यदक्षिणा दत्त्वा ऋत्विजो दक्षिणा ददन्त ।

यत्रौ च शान्तिं तत्रैव तत्र दोषनिनाशनम् ।

शीघ्रं चैव मन्त्रागानि सप्तपन्नतिनदिने ।

नारायणोम्मरेतित्य मरुदोषतदुप्यते ।

निष्णु तत्काम्न चैव प्रभूतं च निवेदयेत् ।

वैश्वानमेन सत्रेण तत्प्रसारेण मार्गित ।

इत्येते वैश्वानसप्रोक्त सर्गशाम्भु तु निश्चय ।

इति ओत्रये तृन्शत्रुप्रायश्चित्तत्रिभिर्नाम त्कागानिरुच्यते ॥

पारिभाषिकपदानुक्रमणिका

	अध्या सो		अध्या सो
अक्षः	२२, १२	अनुष्टुप्	२३, १४
अक्षतोदकम्	५०, ३२	अनुचानः	२, २१
अक्षिमोक्षः	१४, ३६	अपकम्	१९, ६६
अक्षिमोक्षम्	४, ११; १९, २२	अग्निः	२२, १३
अक्षुन्नेषः	१९, २५	अरतिः	२३, २२
अक्षिपुत्रम्	२३, ४	अर्कम्	२२, १६
अप्रहारः	२, ५४	अर्पणालः	४६, २६
अग्निः	२२, १०	अर्षा	२४, १, २
अग्निहोत्रम्	२९, ५०	अर्चपीठम्	२८, ६९
अङ्कुरार्पणम्	१७, २	अर्धधियम्	१८, २०
अक्षम्	२२, १२	अवटम्	५, ३९
अक्षनाकारम्	७, २६	अवतारः	२२, १५
अक्षहोमः	१३, २५	अवस्वार	२२, १५
अक्षलम्	४३, ५२	अग्निः	२२, १०
अग्नः	२२, २	अष्टकम्	१४, ३५
अण्डजम्	३२, २४	अष्टविमहम्	३२, ७; ४३, १३
अस्त्राष्टिः	२२, १९	अष्टिः	२२, १९
अतिजगती	२२, १९	आग्रयणम्	४७, २०
अतिप्रति	२२, १९	आचमनीय(क)म्	४३, ६
अतिशङ्करी	२२, १९	आदकम्	४५, ३५
अधरपाटिका	८, १०	आदकम्	४९, ११
अभिधानम्	७, ९; ८, २	आस्तद्व्यम्	३९, २०
अनृतम्	७, ३८	आधावम्	६८, १
अक्षवलिः	४६, २६	अभिचारिवम्	४५, ८
अन्वाहार्कः	२९, ५१	आगोदः	१९, ५३
अनुदम्पम्	५२, ६	आवमध्यः	३२, ६३
अनुमानकम्	४३, ५७	आवाहनम्	२२, १३
		आशम-	

अथोक्तं समुच्चयनाधिकरणे

दलपत्रम्	१६, २	विदुषम्	७, १८
दिव्यम्	२०, १६	विद्वत्	११, ०६
दिव्यदाम	००, ७३	विद्वत् ( )	००, १६
द्वयम्	७, ११	नयम्	००, १०
देहपत्रम्	२०, १	विद्वत्	०, १६
दीर्घम्	१८, ०	पत्रम्	११, ०६
देविक (पुत्रम्)	१८, ४७	पत्रम्	७, १६
द्विषद्	१६, १६	पत्रम्	००, १०
द्विषद्	४३, १०	पत्रम्	१०, ०
द्विषद्	२०, १५	पत्रम्	०, १०
द्विषद्	८, ५०	पत्रम्	००, १८
द्विषद्	२०, १०	पत्रम्	१८, ११
द्विषद्	४३, ००	पत्रम्	७, १०
द्विषद्	१६, १६	पत्रम्	१६, ७
द्विषद्	१५, ३५	पत्रम्	८, १६
पत्रम्	००, १८	पत्रम्	७, ०६
पत्रम्	००, १८	पत्रम्	००, १८
पत्रम्	००, १०	पत्रम्	१६, १६
पत्रम्	००, १०	पत्रम्	०, ११
पत्रम्	४, ६	पत्रम्	०, ५०
पत्रम्	१६, १	पत्रम्	७, ४०
पत्रम्	०४, ५८	पत्रम्	०८, १०
पत्रम्	२०, १	पत्रम्	७, १८
पत्रम्	०, ५६	पत्रम्	००, ०
पत्रम्	०, ५५	पत्रम्	७, १८
पत्रम्	७, २०	पत्रम्	७, १८
पत्रम्	७, ११	पत्रम्	११, १
पत्रम्	१६, १६	पत्रम्	२६, ६
पत्रम्	४३, १०	पत्रम्	७, १६
पत्रम्	७, १४	पत्रम्	४५, १४
पत्रम्	३१, ५४	पत्रम्	२८, ५
पत्रम्	१३, ३४	पत्रम्	२२, १३
पत्रम्	१३, ३४	पत्रम्	८, १३
पत्रम्	८, १०	पत्रम्	७, ९

पदम्	४३, ५९	कलश	८, ९
पावसम्	४५, २४	कलोदकम्	५०, २५
पादम्	१०, ५	केला	१०, १०
पदिवम्	७, २७	बहुपत्रम्	७, २३
पितु	२२, ३	बलव्य	४, १
पौत्रम्	९, २४	बलेन्दुकम्	७, २४
पुन्यपुण्यम्	४४, ५४	बृहती	२२, १५
पुन्यपुनि	२०, १३	बैरवल्गुम्	१६, १
पुण्याञ्जलि	४३, १०४	बोधिघ	८, ९
पूरक	२१, २९	ब्रह्मकर्मम्	९, ३
पैशाचम्	१८, २७	ब्रह्मनाथ	१८, २४
पौण्डरीकम्	१३, २१	ब्रह्महन्तम्	७, १९
पौण्डरीक	२९, ६२	ब्रह्मस्थानम्	१३, ५४
पौण्डरीकप्रि	२९, २०	ब्रह्मा	२३, १५
प्रतिधि	२८, ७	ब्रह्मचर्यम्	४३, ९२
प्रधानानि	५२, ४	ब्रह्मण्य	८, २०
प्रतिगण्ट	८, १२	भारतुल्य	५७, ३
प्रतिपदा	८, ९	भद्रम्	७, २६
प्रतिष्ठा	२२, ११	भग	२९, ११
प्रतिष्ठाहन्तम्	२८, ९९	भुज	२९, २९
प्रान्तिनम्	७, १८	भुव	८, ११
प्रा	९, १२	भूतपुण्यम्	४४, ५०
प्रा	४५, १७	भूतैरम्	७, २८
प्रा	७, २९	भूतचरम्	७, २९
प्रमदाग्न्यम्	८, २३	भूतरीश	१, ४५
प्रमु	४५, ८९	भूमि	१२, १
प्रमोद	७, ९	भूमिपुत्रपिण्डम्	१०, ९
प्रम	४५, १५	भूमिपुत्रपिण्डम्	२०, ८
प्रम	५२, २	भेद	१३, १२
प्रमदम्	२९, १०	भोग्यदम्	१०, ३८
प्रमदम्	२४, १८, ३	भोग्यम्	१०, १५
प्रम	२२, १३	भुज	८, २२
प्रमदम्	२२, २१	भुज	१०, १०
प्रम	२८, ७	भुज	८, ९

मण्डुक्कम्	७, ३७	यमम्	२२, १६
मन्यम	२२, १०	यव	२२, ३
मन्यमपृष्ठ	२२, ४	यानिभ (पुण्यम्)	४६, ४९
मनोदित्वा	१०, ५	याम	८, ३९
मयूरङ्गम्	७, ३६	युगम्	३, ७
महद्रुतम्	२२, १२	योगविम्बम्	२०, ७
महच्छन्दम्	७, ३१	योगामनम्	२०, २०
महानासा	८, ७	हलन्याग	१८, ५७
महापद्मी	८, ११	रन्नि	२२, २२
महापद्मम्	७, १६	रत्नोदङ्गम्	५०, ३९
महावि	४५, १८	रत्नि	२४, ४०
मातृका	२२, १३	रत्न	२२, १२
मात्रम्	२२, ९	रत्नरत्नम्	७, ३८
मान	२, २०	राक्षस (पुण्यम्)	४४, ४८
मानाहुलम्	२२, ५	राश	२८, ७९
माणम्	१३, ३४	रत्नराष्ट्र	९, ४
मानाहुलम्	३, ४, २०, ३	रत्न	२२, १६
माण्यम्	१८, २६	रत्नक्षम्	२२, १०
माया	१८, ३२	रेखा	१२, १२
मालिभ	८, ६	रेचर	३१, २८
मायम्	४५, ३४	रोचम्	१०, ५
मिन्वाट्टि	१७, १६	रोमन्	३२, २३
मुपम्	२२, १६	रोहिणा	२२, १३
मुपट्टम्	३२, २४	रम्पेट्टा	८, ७
मुद्वारम्	४५, २७	रौप	२२, १३
मुनि	२, २३, २२, १३	रूपपाल	२२, १४
मूर्ति	२२, ९	ययुक्	२२, ११
गतिगन्त्र	३६, १	र	२४, १ & ३
मूलहोम	१३, १५	वर्ण	२२, ११
मूलालम्	४, १	वर्णा	८, १०
मृत्तमम्	१८, २	वसव	२२, १४
मौक्तिकालम्	१९, १४	वामन्	३२, २५
मौक्तिकम्	४५, २२	वारिजा	१२, १

वासुदेव	३१, ५५	शिवुचम्	४४, ५२
वास्तुहोम	१७, ८	शिल्पशतकम्	७, ३६
विहृति	२२, २०	शैलशम् (शूल)	१८, १, १०, ५९
विग्रह	१७, १७, ४३, २	श्यामगीसकम्	१०, ५
विहसि	२२, २२	श्रद्धोत्सव	५४, ६
विलोचनाम्	७, ३३	ग्रामणक	२९, ५८
विवर्ण	१२, १२	प्रियाशतम्	७, २०
विशालम्	७, ३४	श्रीप्रतिष्ठितकम्	७, १७
विश्वामिनम्	४५, ९	श्रीमन्त्रम्	२, ३४
विपुष	४५, १	श्रीकृतकृतिकम्	७, ३२
विष्णु	१, ९, ३१, ५५	श्रीत्रिष	२, २१
विष्णुछन्दम्	९, २	श्रमम्	१७, ५
वीरासनम्	२०, २७	षड्वर्ग	७, १०, ८, १
वीरह	२०, ४३	षड्विंशकम्	४३, १३
वृत्तसंभारकम्	७, २७	षड्विंशकम्	२८, ८४
वृषभछन्दम्	७, २७	छन्दम्	४३, ५१
वृषभारम्	७, २५	सकल	४३, ३५
वेद	२२, ११	सप्तविंशतिविंशकम्	४३, ११
वेदिकम्	७, ३२	सम्भ	२९, ५४
वेदिका	८, ७	समय	२९, १२
वेदिकृतम्	७, ३५	सम्मुखीकरणम्	४३, ५७
वेङ्कट	४५, ८६	सम्भोद	४५, ८६
वेमलेयम्	७, ३१	सर्वतोभद्रम्	७, १७
वाङ्मयी	२२, १९	सहज	२२, १०
वाचनम्	२२, २२	सहज	२२, १५
वाङ्मयीनम्	१९, ५	सह्यादिनी	१८, ३२
वाचिष्ठम्	७, ३४	गाम्भ्यम्	४, ३६
वात्साह्वयम्	२२, ८	सिद्धयोगम्	७, ३३
वान्निहोम	१३, १४	गिहार्थक	३२, २
वान्त्युत्सव	१७, ३	सिरा	१२, १२
वाल्लभूटम्	८, ७	मिहपद	८, ३०
वाहिष्म	७, ३८		
वासरम्	७, १०		

अत्रिप्रोक्ते समूर्ताचिनाधिकरणे

सुन्दर	१८, ३०	स्थाली	३८, ८
सुपौष्टिकम्	७, ३२	स्थूषिका	८, ३
सुप्रतिष्ठा	२२, १२	स्थूपी	७, १०
सुप्रतीकम्	४३, १४	स्थूलरूप	३१, ५७
सुषिर	१२, १३	स्तोत्र	१२, १२
सूक्ष्मरूप	३१, ५६	सन्निभम्	७, ३३
सूर्यकल्प	८३, १	हारिच्छन्दम्	७, ३८
सोमभोगम्	७, ३५	हरितालम्	१, ५
सोमच्छन्दम्	७, १८	हस्त	२२, २३
सोमवृत्तम्	७, ३२	हन्तिष्ठम्	७, ३६
सोमार्धम्	७, १८	हार	८, ३१
सौराष्ट्रम्	१०, ५	हारकम्	४, ३७
स्थानकपीठम्	१८, ३७	हिङ्गामूलम्	२३, १३

शोधनपत्रिका

पुटम् पङ्क्तिः	शुद्धम् ।
२	७ धाम
८	१६ वरम्
११	१६ नत
१३	१ गाथ तत्र
११	१९ वेदि
१७	३ पूर्वास्तान्
११	८ चैको
११	११ नार्थ
१९	५ करिष्य
११	१३ श्यैव
११	२२ रागं
२०	६ ग्नेय्या
११	९ प्यर्कवे
२१	८ पूर्ण
२४	१९ वाचार्य
२६	१८ तस्यार्थ
२८	१९ कौण्डयाहृत
३१	१२ प्रवेशयेत्
३३	६ भूमीना
३४	१६ परमेष्ठिना
३५	१७ बह्व्य
३६	१७ प्रमुले
३८	१५ मौराष्ट्र
३९	६ जुष्टयात्
४१	३ इहिः
४३	१२ चक्षुः

पुटम् पङ्क्तिः	शुद्धम्
४४	४ प्रोक्ता
४५	१४ चैव
११	२१ प्रकल्प्य
५३	१७ ध्याय
५४	७ न्यभि
११	१७ छित्ता
११	१९ मान्य
५६	८ नाद
५७	१० गायत्री
५९	१३ मार्गशीर्ष
११	१६ वेदि
६०	१ बोर
६४	१९ पाण्यो
६६	४ पार्श्वदण्डो
११	५ समुदाहृत
११	२० श्रुत्यर्थ ।
६७	१८ च्छत्रस्य
११	२१ वेदि
७२	२१ यथा
७३	१७ प्रमाणं
७४	३ वेदि
७६	१६ सूक्ष्मं
७८	१ वर्णयुतं
८४	१० समाशीन
९५	२१ ज्योतिर्मण्डल
९८	७ रितम्

पुम् पठति	शुद्धम्	पुम् पठति	शुद्धम्
११२	४ मयत्तम् ।	११८	१८ प्रवेत्त
"	१ वेदि	११९	१९ जुहुयु क
११५	१२ यदुडेवा	११३	१३ जुहुयात्
११८	१९ तन्मात्रे चापि कर्त्तव्य	११५	१५ म्नात्
११९	११ पार्थ	"	१७ शुभ्रा
"	१२ पार्थ	११७	१३ वृम्भा
१२०	१८ दर्म	११८	२ जुहुयात्
१२१	१ दैत्य	११९	८ भाये
१२४	११ नवात् ।	१२०	३ म्नात्
१२५	२ वेदि	"	१४ कृच
"	४ वेदि	१२१	२२ लुक्ता
१२७	९ वेदिभि	"	२ मर्त्यचना
१३५	३ मनेरेव	"	११ नातृनाथ
१४०	७ मर्षि	१२०	" म्नात्
"	१० लुक्ता	"	१७ मर्त्यर्चना
१४४	७ ज्वत	१२१	१९ कृत्वा
१४७	४ माध्या	२२	२१ कृत्वा
"	७ पूर्व	२०१	१३ मर्त्यरति
१५६	१० उत्तरा	१५२	३ विप्रह
१५८	१५ श्रद्धा	१५५	१ मर्षेन
१६२	१३ भक्त्या	"	९ गव
"	१५ श्राद्ध	"	१५ निल
१६३	३ शुद्धा	१६६	३ कर्त्तव्य
१६४	७ दव	"	६ वप
१६६	१० चोक्तवा	"	९ कृत्
१६७	१७ मर्षि	१६८	१ मर्त्य
१७७	११ त्रयि	१६९	१५ तदर्थ
१७८	८ दाह्यतम्	१७०	१७ तदर्थ
१८२	१ वैशाखिनी	१७०	७ दद्यात्
"	३ मुनी	"	११ अर्पणया
"	१४ द्यू	"	१८ गमर्त्य

पुन्य पद्धति	शुद्धम्
२३१	३ वय
२३२	७ देवानां
"	८ लभ्य
"	११ सुखो
"	१५ नैव
२३३	१४ चतु
२३४	१ पैष्टिक
२३४	६ वकुला
"	८ कलमन्दा
२३५	५ वैष्णवेषु
२३८	४ तत्सर्व
२४०	५ परिवारेत्
"	१० मित्वैव
"	१५ निवर्जितान्
२४६	४ गर्वयित्वा
"	७ र्यत्र
"	१६ तदर्थं
२४७	२२ हर्मिणां
२४९	९ तथा
"	२२ देव्यो
२५०	१५ हवि
२५४	४ इतो
२६९	४ कुर्याच्च
२७२	२२ भ्रष्ट
१७३	९ भ्रष्ट
२७६	१७ गभी
२८९	१० उन्मत्तितोर्य
२८५	१ दशान्तचमन्
२८६	११ चतु पटि
२८७	११ घेष्ठ
२९२	४ वैषकम्

पुन्य पद्धति	शुद्धम्
२९३	१२ धनम्
२९४	५ तदनुकम्पात्
"	१२ भ्यश्च नामो
२९८	२ गन्धमण्ड ?
"	४ छत्राणि
"	५ छत्रा
२९९	५ उत्तराग्नि
३०४	५ दत्तुकुण्ड
३०९	३ स्नापयित्वा
३११	१४ कुर्या
३१४	६ गर्वयित्वा
३१७	१३ निरुप्या
३२२	१४ सम्प्रसार्य
३२७	१९ तदु
३२९	२ राम
३३०	१ पीत
३३२	५ लक्ष्मणश्रावण ?
"	९ लक्ष्मण
३४५	१३ द्वापथैव
३४८	२१ कच
३५१	९ पुरप
३६७	११ ईश्वरादि
३७०	७ ईश्वरादि
३७३	१३ विप्रयांति
३७५	१२ ईश्वरादी
३७७	२१ ईश्वरादी
३८५	९ आचार
३९१	५ अये च
"	११ न्यस्य तथा
३९३	४ शुद्धपथं
४००	१२ श्रमता

पुटम् पङ्क्तिः शुद्धम्

॥	॥	समृद्धिदाम्
४०३	११	वैष्णवं
॥	२१	भीमन्त्रं
४१३	८	प्रमदा
४१८	२२	सन्धधि
४१९	९	नुरा
॥	१७	विम्ब
४२२	१५	स्पृष्टे
४३१	८	नुर्या

पुटम् पङ्क्तिः शुद्धम्

४३७	१७	त्यजेत्
४३९	१३	मुख्यं
४४२	१७	त्सवं
४५७	२०	प्रतिगरा
४५८	१४	त्रिये
४६१	४	त्रिदेव
४६५	४	सूर्यः
४६७	२	वाचाचक्रा
४६८	१५	पार्श्वयो